

I.M. HAYDAROV, N.R. KARIMOV

“O‘ZBEKISTON TARIXI”

“O‘ZBEKISTON TARIXI”

fanidan

O‘QUV-USLUBIY MAJMUA

**O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI
OLIY VA O‘RTA MAXSUS TA’LIM VAZIRLIGI
TOSHKENT DAVLAT SHARQSHUNOSLIK INSTITUTI
“MARKAZIY OSIYO XALQLARI TARIXI” KAFEDRASI**

Ro‘yxatga olindi:

№ _____
“ _____ ” _____ 2015 yil

_____ “TASDIQLAYMAN”
O‘quv ishlari bo‘yicha prorektor
v.v.b. Umarova S.M

“ _____ ” _____ 2015 yil

O‘ZBEKISTON TARIXI

FANIDAN

O‘QUV-USLUBIY MAJMUA

Toshkent – 2015

O'quv-uslubiy majmua namunaviy dastur va ta'lim yo'nalishining o'quv rejasi asosida ishlab chiqilgan va "Markaziy Osiyo xalqlari tarixi" kafedrasining 2015 yil _____ dagi ____ - sonli majlisida, Jahon siyosati, tarix va falsafa fakultetining o'quv-uslubiy kengashining 2015 yil _____ dagi ____ - sonli majlisida muhokama qilingan.

Tuzuvchilar:

"Markaziy Osiyo xalqlari tarixi" kafedrası mudiri
t.f.n., I.M. Haydarov, o'qituvchi N.R. Karimov

Taqrizchilar:

TDSHI "Markaziy Osiyo xalqlari tarixi" kafedrası professori, t.f.d. M.M. Is'hoqov
Nizomiy nomli TDPU «O'zbekiston tarixi» kafedrası dotsenti, t.f.n. B. Abdullayev

Fanning o'quv-uslubiy majmuasi Toshkent davlat sharqshunoslik instituti
O'quv-uslubiy kengashida ko'rib chiqilgan va tasdiqlangan (2015 yil
_____ dagi ____ - sonli bayonnoma)

**O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI
OLIY VA O‘RTA MAXSUS TA’LIM VAZIRLIGI
TOSHKENT DAVLAT SHARQSHUNOSLIK INSTITUTI
“MARKAZIY OSIYO XALQLARI TARIXI” KAFEDRASI**

**O‘ZBEKISTON TARIXI
FANIDAN
O‘QUV-USLUBIY MAJMUANING ANNOTATSIYALARI**

TOSHKENT- 2015

ANNOTATSIYA

Mazkur o'quv-uslubiy majmua O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasini ijtimoiy kompleksining maxsus metodologik komissiyasi bayonnomasi va O'zbekiston Respublikasi Oliy va o'rta maxsus ta'lim vazirligi, oliy o'quv yurtlar ilmiy uslubiy birlashmalarining faoliyatini Muvofiqlashtiruvchi Kengash Prezidiumining 2004 yil 1 iyul majlisi qarori bilan tasdiqlangan va 2005 yil 17 avgustda tavsiya etilgan "O'zbekiston tarixi" fanidan namunaviy dastur asosida yaratildi.

Mazkur o'quv-uslubiy majmuaning tarkibiy qismlari fanning namunaviy o'quv dasturi, ishchi dasturi, ma'ruza matnlari, ta'lim texnologiyalari, nazorat savollari, talabalar bilimini baholash reyting mezonlari, mustaqil ishlar mavzulari va ularni bajarish bo'yicha uslubiy tavsiyalar, tavsiya etiladigan adabiyotlar ro'yxati, lug'at, muallif to'g'risidagi ma'lumotlardan iborat. O'UM ning tarkibiy qismlari tariximizni haqqoniy va holisona yoritish yo'lidan borib, uni talabalarga yetkazishga harakat qiladi va tariximizni yanada chuqurroq o'rganishga hamda uni unutmaslikka da'vat etadi.

**O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI
OLIY VA O‘RTA MAXSUS TA’LIM VAZIRLIGI
TOSHKENT DAVLAT SHARQSHUNOSLIK INSTITUTI
“MARKAZIY OSIYO XALQLARI TARIXI” KAFEDRASI**

**O‘ZBEKISTON TARIXI
FANI
BO‘YICHA KIRISH**

TOSHKENT- 2015

KIRISH

O'zbekiston Respublikasi mustaqilligining qo'lga kiritilishi tariximizni tubdan isloh qilish, mavjud birlamchi manbalarga tayangan holda holisona va haqqoniy, adolat hamda tarixiylik nuqtai nazaridan o'rganish va o'qitish imkonini berdi. Yurtimiz fuqarolari O'zbekistonning har qanday mafkuradan holi bo'lgan hamda tahlillarga asoslangan haqqoniy tarixini o'rganishi va undan saboq olishi davr taqozosiga aylandi.

O'zbekistonning davlat mustaqilligi xalqimizning uzoq yillar davomida olib borgan og'ir va mashaqqatli kurashining qonuniy natijasidir. Vatanimiz tarixi mustaqillik xalqimizga nihoyatda qimmatga tushganidan, bu yo'lda katta qurbonlar berilganligidan guvohlik beradi. Endilikda xalqimizning o'z taqdiri o'z qo'lida, o'z mamlakatining mustaqilligini mustahkamlash yo'lida astoydil mehnat qilmoqda. O'zbekiston fuqarolari, xususan, yoshlar qalbiga milliy g'oyamizni singdirish, ularda mafkuraviy immunitetni shakllantirishda «O'zbekiston tarixi» fanining o'rni, imkoniyatlari katta. Shu boisdan, Respublika oliy o'quv yurtlarining bakalavriat bosqichida «O'zbekiston tarixi» fanini o'qitish asosiy fanlar qatorida turadi. Zero, davlatimiz rahbari Islom Karimov ta'kidlaganidek, **«Tarixga murojaat qilar ekanmiz, bu xalq xotirasi ekanligini nazarda tutishimiz kerak. Xotirasiz barkamol kishi bo'lmaganidek, o'z tarixini bilmagan xalqning kelajagi ham bo'lmaydi».**

O'zbekiston xalqining boy va qadimiy davlatchilik tajribasi bor. Hozirgi O'zbekiston hududida dastlabki mustaqil davlat tuzilmalari miloddan avvalgi birinchi ming yillik boshlaridayoq paydo bo'lib, qariyb 3000 yil davomida takomillashib borgani va dunyo davlatchiligi rivojida eng yuksak darajaga ko'tarilgani jahonga ma'lum. O'zbekiston tarixi fanining predmeti xalqimizning eng qadimgi zamonlardan to hozirgi kunlargacha bosib o'tgan uzoq va murakkab tarixiy yo'lini, ijtimoiy-siyosiy, iqtisodiy, madaniy va ma'naviy hayotini holisona o'rganishdan, tushuntirishdan iboratdir. O'zbekiston tarixi fani ajdodlarimiz hayoti bilan bog'liq holda sodir bo'lgan voqealar rivojining ichki mantig'ini, sabablari va oqibatlarini, asrlar davomida to'plangan amaliy tajriba va saboqlarni o'rgatadi.

Mazkur o'quv-uslubiy majmua O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi ijtimoiy kompleksining maxsus metodologik komissiyasi bayonnomasi va O'zbekiston Respublikasi Oliy va o'rta maxsus ta'lim vazirligi, oliy o'quv yurtlar ilmiy uslubiy birlashmalarining faoliyatini Muvofiqlashtiruvchi Kengash Prezidiumining 2003 yil 1 iyul majlisi qarori bilan tasdiqlangan va 2004 yil 17 avgustda tavsiya etilgan "O'zbekiston tarixi" fanidan namunaviy dastur asosida yaratildi

Mazkur o'quv-uslubiy majmuaning tarkibiy qismlari fanning namunaviy o'quv dasturi, ishchi dasturi, ma'ruza matnlari, ta'lim texnologiyalari, nazorat savollari, talabalar bilimini baholash reyting mezonlari, mustaqil ishlar mavzulari va ularni bajarish bo'yicha uslubiy tavsiyalar, tavsiya etiladigan adabiyotlar ro'yxati, lug'at, muallif to'g'risidagi ma'lumotlardan iborat. O'UM ning tarkibiy qismlari tariximizni haqqoniy va holisona yoratish yo'lidan borib uni talabalarga

yetkazishga harakat qiladi va tariximizni yanada chuqurroq o'rganishga hamda uni unutmaslikka da'vat etadi.

Vatanimizning o'rta asrlar davridagi ijtimoiy-siyosiy va iqtisodiy hayoti, uyg'onish davridagi ilm-fan va madaniyat ravnaqi tahlil etilgan. O'UMda Amir Temur davrida o'zbek davlatchiligining yuksalishi, Amir Temurning buyuk davlat arbobi va mashhur sarkarda sifatidagi xizmatlari, Vatanimiz va jahon xalqlari tarixida tutgan o'rni va roli asoslab berilgan. O'UMda Turkistonning uch xonlikka bo'linib ketishi, ular o'rtasidagi o'zaro kurash, harbiy to'qnashuvlar oqibatida Turkistonning yuksalish darajasidan tushib ketishi, jahon taraqqiyotidan orqada qolishi, Turkistonning chor Rossiyasi tomonidan bosib olinishi, uning Vatanimizda yuritgan mustamlakachilik siyosatining asl mohiyati, ajdodlarimizning mustamlakachilarga qarshi milliy ozodlik uchun kurash tarixi, jadidchilik harakati, uning atoqli rahnamolari faoliyati yoritilgan.

Turkistonda mustabid sovet hokimiyatining o'rnatilishi, uning O'zbekistonda yuritgan milliy, ijtimoiy-siyosiy, ma'naviy-madaniy siyosatining mustamlakachilik mohiyati, SSSRning tanazzulga yuz tutishi va parchalanishi ochib berilgan. O'UMda Vatanimizning milliy istiqlol davri tarixini yoritishga kengroq o'rin berilgan. O'zbekistonda demokratik huquqiy davlat qurish, ochiq fuqarolik jamiyatini shakllantirish, tartibga solinadigan va ijtimoiy yo'naltirilgan bozor iqtisodiyotini yaratishga qaratilgan taraqqiyotning «O'zbek modeli», uning mazmun-mohiyati ochib berilgan. Mustaqillik yillarida amalga oshirilayotgan keng qamrovli siyosiy, iqtisodiy, ma'naviy-ma'rifiy islohotlar, ularning natijalari dalillar asosida yoritilgan. Mamlakatimizda ko'p ukladli iqtisodiyot va mulkdorlar tabaqasining shakllanishi, yuksak texnologiyalar asosida bunyod etilgan yangi zamonaviy korxonalar va ularning faoliyati, ma'naviy-madaniy sohadagi yutuqlar tahlil etilgan.

O'zbekistonning jahon hamjamiyatiga integratsiyalashuvi, dunyodagi yirik, rivojlangan mamlakatlar bilan o'zaro manfaatli siyosiy-diplomatik, iqtisodiy, madaniy aloqalari yoritilgan. O'zbekiston tarixan qisqa muddatda jahon hamjamiyatida munosib o'rin egalladi, global masalalarda o'zining mustaqil ovozigaga ega bo'lgan davlat darajasiga ko'tarildi. Mazkur UMK O'zbekiston Respublikasi Oliy va o'rta maxsus ta'lim vazirligi hamda o'quv dasturlari, darsliklar va o'quv qo'llanmalarini qayta ko'rib chiqish va yangilarini yaratish bo'yicha Respublika muvofiqlashtirish komissiyasi tomonidan tasdiqlangan «O'zbekiston tarixi» o'quv dasturi asosida tayyorlandi. Har bobga doir tayanch so'z va iboralar, nazorat va mulohaza uchun savollar, muhim voqealar solnomasi berilgan. Mazkur O'UM bo'yicha o'z fikr-mulohazalarini bildirgan tarixchi olimlar va hamkasblarimizga minnatdorchilik bildiramiz.

O‘ZBEKISTON TARIXI FANINING ME’YORIY HUJJATLARI

1. “5120300 - Tarix (mamlakatlar va mintaqalar bo‘yicha)” ta’lim yo‘nalishi Davlat ta’lim standarti O‘zbekiston Respublikasi Oliy va o‘rta maxsus ta’lim vazirligining 2011 yil 16 sentabrdagi 387-sonli buyrug‘i bilan tasdiqlangan.

2. “5120300 - Tarix (mamlakatlar va mintaqalar bo‘yicha)” ta’lim yo‘nalishi o‘quv rejasi O‘zbekiston Respublikasi Oliy va o‘rta maxsus ta’lim vazirligining 2011 yil 16 sentabrdagi 387-sonli buyrug‘i bilan tasdiqlangan.

3. “5120300 - Tarix (mamlakatlar va mintaqalar bo‘yicha)” ta’lim yo‘nalishi ishchi rejasi ToshDShI Ilmiy kengashining 2013 yil 4 iyuldagi 12 – sonli bayonnomasi bilan tasdiqlangan.

(diskda ilova qilinadi)

ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ
ОЛИЙ ВА ЎРТА МАХСУС ТАЪЛИМ ВАЗИРЛИГИ

Рўйхатга олинди

№ БД-1.01

2011 йил “8” 11

Ўзбекистон Республикаси Олий ва ўрта
махсус таълим вазирлигининг 2011 йил
17 сентябрдаги 392-сон буйруғи билан
тасдиқланган

TAJRIBA-SINOV

ЎЗБЕКИСТОН ТАРИХИ
фанидан намунавий
ДАСТУР

(бакалавр йўналиши учун)

Тошкент - 2011

Мазкур намунавий дастур Олий ва ўрта махсус, касб-хунар таълими ўқув-методик бирлашмалари фаолиятини мувофиқлаштирувчи кенгашнинг 2011 йил 9 сентябрдаги 3-сон мажлис баёни билан тажрибавий дастур сифатида маъқулланган.

Ушбу дастур “Ўзбекистон тарихи” фанидан бакалаврнинг тайёргарлик даражаси ва зарурий билимлари мазмунига қўйиладиган талаблар асосида тайёрланган.

Тажрибавий дастурни келгусида тўлдирилган ва бойитилган ҳолда чоп этиш заруратини ҳисобга олиб, фикр-мулоҳазаларингизни қуйидаги манзилга юборишингизни сўраймиз:

Тошкент шаҳар, 2-Чимбой кўчаси 96-уй, Олий ва ўрта махсус таълим вазирлиги “Маънавий-ахлоқий тарбия” бошқармаси, тел: 246-10-58, 246-10-54.

Фаннинг ўқув дастури Мирзо Улугбек номидаги Ўзбекистон Миллий университетида ишлаб чиқилди.

Тузувчилар:

Муртазаева Р.Ҳ.	-	тарих фанлари доктори, профессор (ЎзМУ)
Усмонов Қ.У.	-	тарих фанлари доктори, профессор (ТМИ)
Бобожонова Д. Б.	-	тарих фанлари доктори, профессор (ЎзДЖТУ)
Эшов Б.Ж.	-	тарих фанлари доктори (ЎзМУ)

Такризчилар:

Агзамова Г.А.	-	тарих фанлари доктори (ФА Тарих институти)
Ҳайдаров М.М.	-	тарих фанлари номзоди, доцент (ЎзМУ)

Фаннинг ўқув дастури Мирзо Улугбек номидаги Ўзбекистон Миллий университети Илмий-услубий кенгаши томонидан тавсия этилган (2011 йил 19 августдаги 1-сон баённома).

KIRISH

O'zbekiston Respublikasi mustaqilligining qo'lga kiritilishi tariximizni tubdan isloh qilish, mavjud birlamchi manbalarga tayangan holda holisona va haqqoniy, adolat hamda tarixiylik nuqtai nazaridan o'rganish va o'qitish imkonini berdi. Yurtimiz fuqarolari O'zbekistonning har qanday mafkuradan holi bo'lgan hamda tahlillarga asoslangan haqqoniy tarixini o'rganish va undan saboq olishi davr taqozosiga aylandi.

O'zbekistonning davlat mustaqilligi xalqimizning uzoq yillar davomida olib borgan og'ir va mashaqqatli kurashining qonuniy natijasidir. Vatanimiz tarixi mustaqillik xalqimizga nihoyatda qimmatga tushganidan, bu yo'lda katta qurbonlar berilganligidan guvohlik beradi. Endilikda xalqimizning o'z taqdiri o'z qo'lida, o'z mamlakatining mustaqilligini mustahkamlash yo'lida astoydil mehnat qilmoqda. O'zbekiston fuqarolari, xususan, yoshlar qalbiga milliy g'oyamizni singdirish, ularda mafkuraviy immunitetni shakllantirishda «O'zbekiston tarixi» fanining o'rni, imkoniyatlari katta. Shu boisdan Respublika oliy o'quv yurtlarining bakalavriat bosqichida «O'zbekiston tarixi» fanini o'qitish asosiy fanlar qatorida turadi. Zero, davlatimiz rahbari Islom Karimov ta'kidlaganidek, **«Tarixga murojaat qilar ekanmiz, bu xalq xotirasi ekanligini nazarda tutishimiz kerak. Xotirasiz barkamol kishi bo'lmaganidek, o'z tarixini bilmagan xalqning kelajagi ham bo'lmaydi»**.

O'zbekiston xalqining boy va qadimiy davlatchilik tajribasi bor. Hozirgi O'zbekiston hududida dastlabki mustaqil davlat tuzilmalari miloddan avvalgi birinchi ming yillik boshlaridayoq paydo bo'lib, qariyb 3000 yil davomida takomillashib borgan va dunyo davlatchiligi rivojida eng yuksak darajaga ko'tarilgani jahonga ma'lum. O'zbekiston tarixi fanining predmeti xalqimizning eng qadimgi zamonlardan to hozirgi kunlargacha bosib o'tgan uzoq va murakkab tarixiy yo'lini, ijtimoiy-siyosiy, iqtisodiy, madaniy va ma'naviy hayotini holisona o'rganishdan, tushuntirishdan iboratdir. O'zbekiston tarixi fani ajdodlarimiz hayoti bilan bog'liq holda sodir bo'lgan voqealar rivojining ichki mantig'ini, sabablari va oqibatlarini, asrlar davomida to'plangan amaliy tajriba va saboqlarni o'rgatadi.

Fanning maqsad va vazifalari

I. Fanni o'qitishdan **maqsad** - talabalarda O'zbekiston hududida qadimdan yashagan aholi, ularning turmush tarzi, mavjud bo'lgan davlatlar, ularning boshqaruv tizimi, ijtimoiy-iqtisodiy ahvoli, ichki va tashqi siyosati bo'yicha bilim, ko'nikma va malaka shakllantirishdir.

II. Fanning **vazifasi** – talabalarga O'zbekiston hududini yagona tarixiy madaniy makon sifatida uzoq o'tmish davrlardan to bugungi kunga qadar taraqqiyot bosqichlarini yaxlit jarayon sifatida tushuntirishdan iborat.

Fan bo'yicha talabani malakasiga qo'yiladigan talablar

Talabalar “O'zbekiston tarixi” fanini o'rganish jarayonida quyidagilarni bajara olishi lozim:

- O'zbekiston xalqlarining siyosiy tarixi, qadimgi va ilk davlatchilik tarixi, xalq sifatida shakllanishi va hukmron sulolalar tarixi, siyosiy kurashlar tarixi, bosqinchilik yurushlari, milliy-ozodlik harakatlari, O'zbekistonda Rossiya bosqini va mustamlaka boshqaruv tizimi, O'zbekistonda Mustabid sovet tuzumining o'rnatilishi, Sovet tuzumining qatag'onchilik siyosati va uning oqibatlari, «paxta ishi», paxta yakkahokimligi, «qayta qurish siyosati» va mustaqillik davrida O'zbekistonda amalga oshirilgan islohotlar mohiyatini **bilishi kerak**;

- O'zbekistonda yashayotgan xalqlarning qadimiyatdan to hozirgi kungacha bo'lgan ijtimoiy-iqtisodiy va madaniy taraqqiyot tarixi, davlatlarning boshqaruv tizimi, ijtimoiy munosabatlar, xo'jalik tarmoqlari, yer egaligi masalasi, soliq tizimining joriy etilishini bilishi va ularni tarixiy sharoit nuqtai nazaridan tahlil qila olish **ko'nikmalariga ega bo'lishi kerak**;

- Talaba ushbu fandan olgan bilimni amaliyotda tadbiq eta bilishi, tarixiy voqea hodisalarni to'g'ri tahlil qila olishi, ulardan o'zi uchun foydali xulosalar chiqara olishi, olgan bilimni hayotda o'quvchilarni o'qitish jarayonida joriy qila olish **malakalariga ega bo'lishi kerak**.

1-mavzu. O'zbekiston tarixi fanining predmeti, nazariy-metodologik asoslari, manbalari va ahamiyati

O'zbekiston tarixining fan sifatidagi o'rni. Uning predmeti va o'rganish obyekti. O'zbekiston tarixini o'rganishning metodologik tamoyillari: holislik, manbalar bilan asoslanganlik, ilmiylik, tarixiylik. O'zbekiston tarixining jahon tarixi bilan bog'liqligi. Tarixni o'rganishda insonparvarlik, vatanparvarlik, milliy istiqlol g'oyasiga asoslanish tamoyillari. Tarixni yoritishda milliy qadriyatlar, xalq an'analari va urf-odatlar, diniy e'tiqodlar, turli ijtimoiy tabaqalar tarixiy-madaniy taraqqiyot nuqtai nazaridan yondashuv.

Hozirgi kunda Vatan tarixining yechilishi zarur bo'lgan muammolari. Islom Karimovning «Tarixiy xotirasiz kelajak yo'q» asarida bu masalalarning ko'tarilishi.

O'zbekiston tarixini davrlashtirish. O'zbek davlatchiligi sarhadlarining hozirgi O'zbekiston hududidan ancha keng ekanligi.

Vatan tarixini o'rganishda moddiy va yozma manbalarning o'rni hamda ahamiyati. O'zbekiston umumjahon sivilizatsiyasi o'choqlaridan biri sifatida. Vatan tarixining har tomonlama yetuk, milliy istiqlol g'oyasi bilan qurollangan insonlarni tarbiyalashdagi ahamiyati.

2-mavzu. O'zbekiston insoniyat sivilizatsiyasining qadimgi o'choqlaridan biri

Insoniyatning dastlabki ajdodlari, ularning makonlari. Odamzod paydo bo'lishi masalasining fanda o'rganilishi. Vatanimiz odamzot ilk bor paydo bo'lgan mintaqalardan biri ekanligi.

Eng qadimgi odamlarning turmush tarzi, mashg'ulotlari.

Ibtidoiy jamiyatning davrlari. Paleolit (qadimgi tosh) davri. Ilk paleolit davri odamlari, ularning makonlari: Selung'ur, Qoratog', Ko'lbuloq. O'rta paleolit davri odamlari va ularning makonlari: Teshiktosh, Omonqo'ton, Obirahmat, Qo'tirbuloq. Muzlanish davrlarida O'rta Osiyoda olovdan foydalanishning o'zlashtirilishi va buning ahamiyati. So'nggi paleolit davri odamlari yashagan makonlar: Samarqand, Xo'ja Go'r, Shug'nov, Qorakamar ibtidoiy manzillari.

Hozirgi ko'rinishdagi aql-idrokli (homo-sapiense) odamlar (kromanonlar)ning shakllanishi. Mehnat qurollarining takomillashuvi. Urug'chilik jamoasi - ona urug'i jamoasining shakllanishi va uning taraqqiyoti.

Mezolit (o'rta tosh) davri. Tabiiy iqlimning o'zgarishi. Bu davr odamlarining makonlari: Machay, Qo'shilish, Obishir. Markaziy Farg'ona yodgorliklari. O'q-yoyning ixtiro qilinishi va uning ahamiyati. Odamlar tomonidan hayvonlarni qo'lga o'rgatish, boshqali o'simliklar o'stirish malakalarining o'zlashtira boshlanishi. Diniy tasavvurlarning paydo bo'lishi. Tasviriy san'at. Zarautsoy, Sarmishsoy, Takatosh, Teraklisoy, Nurota.

Neolit (yangi tosh) davri. Joytun ilk dehqonchilik madaniyati makoni. O'rta Osiyodagi dastlabki dehqonchilik qishloqlari. Kaltaminor madaniyati va uning bosqichlari. Markaziy Farg'ona neolit yodgorliklari. Hisor madaniyati. Tosh qurollarining takomillashuvi. Chorvachilik va dehqonchilikning shakllanishi. Mehnatning dastlabki yirik taqsimoti. Neolit «inqilobi» tushunchasi. Ishlab chiqaruvchi xo'jalikning vujudga kelishi. Kulolchilik, qayiqsozlik, to'qimachilik va zargarlik va boshqa hunarmandchilik sohalarining rivojlanishi.

Eneolit davri. Sarazm va Zamonbobo madaniyati. Ketmon (motiga) ning keng tarqalishi. Sun'iy sug'orishga asoslangan dehqonchilik madaniyati markazlarining paydo bo'lishi.

Bronza davrining xususiyatlari va asosiy yodgorliklari: Sopollitepa, Toza-bog'yob, Amirobod, Chust, Dalvarzintepa madaniyatlari. Dastlabki shaharsozlik unsurlarining paydo bo'lishi. Hozirgi O'zbekiston hududlarida o'troq dehqonchilikning rivojlanishi. Ishlab chiqaruvchi kuchlarning taraqqiy etishi va ixtisoslashgan hunarmandchilik. Ko'chmanchi chorvachilik.

Ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanish natijasida patriarxal ota urug'i munosabatlarining yuzaga kelishi. Bronza davri madaniyati va e'tiqodlari.

3-mavzu. O'zbek davlatchiligining shakllanishi va dastlabki taraqqiyot bosqichlari

Davlatchilik tushunchasi. Jahonda ilk davlatlar paydo bo'lishining asosiy omillari. Avesto kitobida qadimiy davlatchilik tariximizga oid ma'lumotlar.

O'zbekiston hududlarida dastlabki ishlab chiqarish jamoalarining tashkil topishi. Xususiy mulk va turli ijtimoiy tabaqalarning vujudga kelishi. O'lkamiz hududlarida dastlabki shaharsozlik madaniyatining shakllanishi (Sopollitepa, Jarqo'ton, Gonur, Dashli, Oltintepa).

Qadimgi Baqtriya. Uning o'zbek davlatchiligining shakllanishidagi o'rni. Baqtriya davlati o'zbek davlatchiligi taraqqiyotining mahsuli ekanligi. Baqtriya-

ning hududiy chegaralari. Baqtra, Qiziltepa va boshqa shaharlar. Ijtimoiy-iqtisodiy va madaniy hayot.

Qadimgi Xorazm. Xorazm haqidagi yozma va arxeologik ma'lumotlar, hududiy chegaralari masalalari. Qal'aliqir, Ko'zaliqir va boshqa yodgorliklar. mil. av. I ming yillikning birinchi yarmi Xorazmdagi ijtimoiy-iqtisodiy va madaniy hayot.

Qadimgi Sug'd (Sug'diyona) haqidagi arxeologik va yozma manbalar. Qadimgi Sug'diyona shaharlari (Ko'ktepa, Afrosiyob, Uzunqir, Yerqo'rg'on). Ijtimoiy-iqtisodiy va madaniy hayot.

Ahmoniylar davlatining paydo bo'lishi va ularning O'rta Osiyo davlatlarini bosib olishi. Mahalliy aholining bosqinchilarga qarshi ozodlik uchun kurashi. To'maris, Shiroq qahramonligi. Frada qo'zg'oloni.

Ahmoniylarning O'rta Osiyoni satrapiyalarga bo'lib hukmronlik qilishi. Soliq tartibi. Iqtisodiy hayot. Pul muomalasi. Xorazmning mustaqillikni qo'lga kiritishi, uning hududlarining kengayishi. Xitoy manbalarida uning Qang'a deb atalishi Ahmoniylar davlatining inqirozi.

Yunon-makedon qo'shinlarining Iskandar Zulqarnayn boshchiligida O'rta Osiyoga yurushi. Xalq qarshiligi. Spitamen boshliq xalq qasoskorlarining jasoratlari. Baqtriya va Sug'diyona xalqlari ustidan Iskandar hukmronligining o'rnatilishi. Aholining ijtimoiy-iqtisodiy ahvoli. O'rta Osiyo xalqlarining qadimgi san'ati. Otlar va piyoda qo'shinlar. Himoya va hujum qurollari.

O'lkamiz xalqlarining madaniyati. Diniy e'tiqodlar. «Avesto» - zardo'shtiylik dinining muqaddas kitobi. Uning O'rta Osiyo xalqlari qadimgi tarixi haqidagi muhim manba ekanligi: Navro'z bayramining shakllanishi.

Iskandar tuzgan imperiyaning parchalanishi. Sug'diyona va Baqtriya Salavkiylar sulolasi hukmronligi ostida. Shaharlar qurilishi. Savdo-sotiq va hunarmandchilikning taraqqiyoti.

Salavkiylar sulolasining inqirozi va uning sabablari.

Baqtriya davlatining qayta tiklanishi, hokimiyatning yunonlar tomonidan boshqarilishi. Diodotlar va Yevtidemiylar sulolasi davrida davlatning kengayishi va kuchayishi. Ellinizm (Ellada) madaniyatining o'ziga xos xususiyatlari va uning O'rta Osiyoga yoyilishi. Sharq va G'arb madaniyati unsurlarining sinkretlashuvi. Antik shaharsozlik jarayonlari. Chaqa pullarning zarb etilishi. Savdo-sotiqning o'sishi. Hunarmandlar, dehqonlar va qullar mehnati.

Farg'ona vodiysida ilk davlat tuzilmasining shakllanishi. Farg'ona aholining mamlakatimizning boshqa o'lkalari aholisi bilan etnik bog'liqligi. Xitoy manbalarida Farg'ona vodiysi haqidagi ma'lumotlar. Davan davlati. Uning ijtimoiy-iqtisodiy hayoti. Ichki va tashqi siyosati. Davan va Xitoy munosabatlari.

Yuechji qabilalarining O'rta Osiyoga kirib kelishi. Beshta yuechji xonadoni. Baqtriyada yunonlar hukmronligining ag'darilishi. Kushonlar (guysuan) sulolasining siyosiy hokimiyatni egallashi. Kushonlar saltanati mamlakatimiz davlatchiligi tarixida yangi davr ekanligi. Kushonlar tomonidan mintaqadagi barcha siyosiy uyushmalarni birlashtirilishi va o'zbek davlatchiligi tarixida saltanatlik bosqichga asos solinishi. Kudjula Kadfiz, Vima Kadfiz, Kanishka davrida saltanat hududlarining kengayishi, davlat qudratining kuchayishi.

Kushonlar sulolasi davrida mamlakatimizning ijtimoiy-iqtisodiy hayoti. Qishloq xo'jaligi. Sug'orma dehqonchilikning rivojlanishi. Shaharlar qurilishi. Hunarmandchilik va savdo-sotiq. Tanga pullarning zarb etilishi.

Madaniy hayot. Diniy e'tiqodlar. Otashparastlik. Buddaviylik. Moniylikning tarqalishi. Ibodatxonalar. Haykaltaroshlik. O'zbekistonning qadimiy yozuv madaniyati. Qadimgi turkiy tosh bitiklar, turkiy (uyg'ur) yozuvi. Baqtriya, Xorazm, Sug'd yozuvlarining Oromiy yozuvi tarkibidan ajralib chiqishi. Yunon-Boxtar yozuvi. Tasviriy san'at.

4-mavzu. O'zbek xalqining etnik shakllanishi

Urug', qabila, elat, xalq va millat tushunchalari. O'zbek xalqining etnik shakllanishi uzoq davom etgan murakkab jarayon ekanligi. Turon zaminida turkiy qavmlarning azaliy etnos ekanligi.

O'troq hayot kechirgan eng qadimiy ajdodlarimizning Xorazm, Baqtriya, Sug'diyona, Parkana, Toxariston, Shosh deb atalgan o'lkalarda tub joy aholi sifatida yashaganligi, hozirgi o'zbek xalqining asosini shu hududlarda bir necha ming yillar davomida yashab kelgan massagetlar, saklar, xorazmiylar, baxtarlar, sug'diylar, toxarlar, davanliklar tashkil etganligi. Turli asrlarda boshqa mintaqalar qabila va elatlari va tubjoy aholi o'rtasida kechgan etnik jarayonlar.

Chet ellik bosqinchilar (ahmoniylar, yunonlar, arablarning), mo'g'ullarning tubjoy aholisi irsiyatini o'zgartira olmaganligi. Mil.av. I ming yillikning o'rtalarida Markaziy Osiyo hududlaridagi etnik ijtimoiy vaziyat. Turkiy elatlar va eroniy tilli aholi o'rtasidagi etnik va madaniy munosabatlar. Milodiy 1-ming yillik o'rtasidan boshlab turkiy davlatchilik siyosiy vaziyatlarida bu jarayonning yanada jonlanishi. Turk-sug'd simbiozi. O'zbekiston hududlarida turkiy til va etnik ustunligi vaziyatining yuzaga kela boshlashi.

IX-XII asrlarda qarlular, o'g'izlar, qipchoqlar, chigillar va boshqa turkiy qavmlarning o'zbek xalqining etnik shakllanishidagi o'рни. Eski o'zbek tiliga asos bo'lmish qarlulq-chigil lahjasining rivoj topishi va yozma adabiy til darajasiga ko'tarilishi. Yusuf Xos Hojibning «Qutadg'u bilig», Mahmud Qoshg'ariyning «Devonu lug'otit turk», Xo'ja Ahmad Yassaviyning «Hikmatlar» asarlarining ahamiyati. O'zbek xalqining ma'naviy hayotida bag'rikenglik, sabrlilik, hamdardlik, andishalilik kabi xislatlarining namoyon bo'lishi.

Mo'g'ullar istilosi, uning o'zbek xalqi etnik tarkibiga ta'siri.

XV asr oxiri - XVI asrlarda O'rta Osiyoga Dashti Qipchoq elatlari kirib kelishi va mahalliy aholi bilan aralashib, o'troqlashuvi. «O'zbek» atamasining kelib chiqishi. Sovet istibdodi davrida O'rta Osiyoda «milliy davlat chegaralash»ining o'tkazilishi, Turkiston o'lkasining etnik va hududiy jihatdan parchalanib ketishi. Mintaqada O'zbekiston va boshqa respublikalarning tashkil topishi.

O'zbekistonning milliy mustaqillik davridagi etnik holati va bu sohadagi ijobiy o'zgarishlar. Millatlararo do'stlik va hamjihatlik.

5-mavzu. Buyuk Ipak yo'li: shakllanishi va rivojlanish bosqichlari

Eng qadimgi davrlarda paydo bo'lgan va turli mintaqalarni o'zaro bog'lab turgan «Lojuvard yo'li» (Mesopotamiya va Misrdan to Markaziy Osiyoning Badaxshoniga qadar), «Shoh yo'li» (ahmoniyalar davridagi Eron orqali o'tadigan yo'l) va boshqa yo'llar, ularning xalqlarni ijtimoiy-siyosiy hayotidagi ahamiyati.

O'rta Osiyoda ipak yetishtirish tarixidan. Xitoy va O'rta Osiyo o'rtasida shakllana boshlagan dastlabki savdo yo'llari. Ularning qo'shni hududlar bilan bo'lgan iqtisodiy va madaniy jihatdan bog'lovchi vositaga aylanishi. Asosan ipak matolari orilgan karvonlarning o'tishi, ularning «ipak yo'li» deb atashga asos bo'lganligi. Ayrim adabiyotlarda, bu yo'lni azaldan shimoldan janubga cho'zilgan (meridional) Harbiy yo'l deb atalganligi. XIX asr ikkinchi yarmida bu yo'lning ilk bor «Buyuk Ipak yo'li» deb atala boshlanishi.

Buyuk Ipak yo'li Xitoy hududida ikkiga bo'linib, uning janubi-g'arbiy tarmog'i Yorkentga, undan o'tib Balxga kelishi. Balxda bu yo'lning uch tarmoqqa ajralib Marvga, Hindiston va Termiz-Samarqandga ketganligi. Ipak yo'lining Xitoyda ajralgan ikkinchi tarmog'i Qashg'arga, undan Farg'ona vodiysiga va Xo'jand, Jizzax va Markaziy Osiyoning boshqa yirik shaharlarida o'zaro bog'langanligi. Ipak yo'lining rivojlanishida Marvning tutgan o'rni. Marvdan G'arb tomonga Parfiya orqali Eronga, so'ng Mesopotamiyaga, undan o'tib Misrga borganligi. Shimoliy yo'l Urganchga, undan Shimoliy Kavkazga va to Vizantiyagacha cho'zilganligi. Bu buyuk yo'lning asrlar osha takomillashganligi va yangi tarmoqlarga ega bo'lganligi. Mil.av. II asr oxirlarida Xitoy imperatori U Dining farg'onaliklar bilan ipak yo'lining bu yerda ochilishi xususidagi shartnomani imzolashi.

Buyuk ipak yo'lining qisqa vaqtlarda Xitoy va boshqa mamlakatlar iqtisodini rivojlantirishda, savdo-sotiq mol ayirboshlashda muhim vositaga aylanganligi.

Xitoy amaldorlarining Ipak yo'li orqali Markaziy Osiyo, Eron, Mesopotamiya va Kichik Osiyo davlatlari bilan aloqa va munosabatlarining o'rnatilishi. Hukmdorlarning ipak yo'li ishlab turushidan manfaatdorligi va shu sababdan savdo yo'llariga e'tiborning oshishi. Manzillararo karvonsaroylar barpo etilishi, yo'lovchilar xavfsizligini ta'minlashga qaratilgan tadbirlar.

Kushonlar va eftaliylar davrida Xitoydan G'arbga o'tadigan karvon yo'llarining sug'dlar nazoratida bo'lishi. Bunday nazoratga Eronning intilishi va o'zaro nizolar. Keyingi asrlarda ham ipak yo'lga nazorat qilish uchun yuz bergan kurashlar.

Ipak yo'li mamlakatlararo siyosiy, diplomatik, madaniy, diniy aloqalarni ta'minlovchi omil sifatida. Buyuk Ipak yo'li tarixiy rivojlanishidagi notekislik. Ayrim davrlarda mamlakatlararo urushlar natijasida Ipak yo'lining bir tekis ishlamasligi. Amir Temur davrida Buyuk ipak yo'lining qayta tiklanishi va rivojlanishi.

Ipak yo'lining Markaziy Osiyoning ijtimoiy-iqtisodiy, madaniy va siyosiy hayotidagi katta o'rni va mamlakatimizning Sharq bilan G'arbni bog'lovchi xalqa vazifasini bajarishi.

Jahondagi buyuk geografik kashfiyotlar natijasida Buyuk Ipak yo'li mavqeining pasayishi.

Hozirgi zamon dunyodagi turli mintaqalarda Buyuk Ipak yo'lining odamzot tarixida insonparvarlik, o'lka va yurtlarni yaqinlashtirishdagi ijobiy tarixiy xizmatining tan olinishi. XX asr oxirlarida dunyodagi turli mamlakatda Ipak yo'li tarixiga qiziqishning ortib borishi. YUNESKO rahnamoligida "Buyuk Ipak yo'li dasturi"ning tuzilishi, uning vazifalari. Bu dasturning amalga oshishida O'zbekistonning faol ishtiroki. «Yevropa-Kavkaz-Osiyo» transport yo'lagi — TRASEKAni barpo etish masalasi.

6-mavzu. Ilk o'rta asrlar o'zbek davlatchiligi: ijtimoiy-siyosiy, iqtisodiy va madaniy hayot

Ko'chmanchi kidariylar va xioniylar haqidagi ma'lumotlar. Ularning O'rta Osiyo yerlariga yurushlari va sosoniylar bilan munosabatlari.

Eftaliylar, ularning etnik tarkibi. Eftaliylar davlatining shakllanishi, uning hududiy o'rni. Eftaliylar va Eron sosoniylari. Sharqiy Eron va Shimoliy Hindistonning eftaliylar davlatiga qo'shib olinishi. .

Eftaliylar davrida ijtimoiy-iqtisodiy hayot. Tijorat. Hunarmandchilik. Chorvachilik. Yerga egalik munosabatlari. Tabaqalanishning kuchayishi. Dehqonlar, kashovarlar va kadivarlarning turmushi va jamiyatda tutgan o'rni.

Mazdak harakatining paydo bo'lishi va uning asosiy g'oyalari hamda yo'nalishi. Eftaliylar davrida madaniyat, diniy e'tiqodlar. Navro'z marosimi.

Turkiy qabilalar birlashuvining kuchayishi. «Turk» atamasining kelib chiqishi. Turk xoqonligining vujudga kelishi. Bumin xoqon. Xoqonlik aholisining etnik tarkibi va tili. Ilkxonning G'arbga yurushi, uning eftaliylar davlati bilan to'qnashuvi. Eftaliylarning mag'lubiyati. Turk xoqonligi tomonidan O'rta Osiyo va Uraloldi dashtlarining zabt etilishi.

Turk xoqonligi davrida mamlakatni idora etish usuli. Xoqon-davlat boshlig'i. Zodagonlar kengashi-qurultoy. Mulklar tizimi, mansablar pog'onalari. Vorislik tartibi. Ijtimoiy tabaqalanishning kuchayishi. Abruy qo'zg'oloni. Turk xoqonligining ikki qismga bo'linib ketishi. G'arbiy Turk xoqonligidagi tarqoqlik. Samarqand, Kesh, Buxoro Sug'd konfederatsiyasi, Shosh, Farg'ona hokimliklarining nisbiy mustaqilligi. Xorazmda afrig'iylar davlati o'zbek davlatchiligi tarixi tizimida.

Aholining mashg'ulotlari. Kon ishlari. Qurolsozlik, zargarlik, haykaltaroshlik, kulolchilik va me'morchilik. Chorvachilik va dehqonchilik. Ichki va tashqi savdoning o'sishi. Madaniyat, yozuv tizimlari, turkiy til, diniy e'tiqodlar.

Arab xalifaligining paydo bo'lishi. Xalifalikning bosqinchilik yurushlari. Yurtimizning Qutayba ibn Muslim boshchiligida arablar tomonidan istilo qilinishi. Islom dinining yoyilishi. Arab hukmdorlarining O'rta Osiyoda yuritgan siyosati. Boshqarish tizimi. Soliq siyosati. Xiroj, ushr, juzya, zakot, fitr. Aholining boshqa majburiyatlari. Arablashtirish: mahalliy madaniyat ta'qib etilib, arab

madaniyatining targ'ib etilishi. Shaharlarga arablarning joylashtirilishi, arab tilining rasmiy davlat tiliga aylantirilishi.

Arab xalifaligidagi ichki sulolaviy kurashning o'lkamiz ijtimoiy-siyosiy hayotiga ta'siri. Abu Muslim boshchiligidagi isyon. Zulmning yanada kuchayishi. Xalq g'alayonlari. Muqanna qo'zg'oloni va uning tarixiy ahamiyati. Arab xalifaligining zaiflashuvi. Mahalliy hukmdorlar mavqeining oshib borishi.

7-mavzu. IX-XII asrlarda o'zbek davlatchiligi: siyosiy, ijtimoiy va iqtisodiy hayot

IX asr boshlarida Movarounnahrning siyosiy ahvoli. Xurosonga Tohir ibn Husaynning noib etib tayinlanishi, uning mustaqillikka intilishi. Tohiriylar davlati. Ijtimoiy-iqtisodiy hayot.

Tohiriylar bilan safforiylar o'rtasidagi kurash. Safforiylarning hokimiyat tepasiga kelishi. Safforiylar va somoniylar o'rtasidagi munosabatlar. Movarounnahr viloyatlariga somoniylar urug'idan noiblar tayinlanishi. Nasr va Ismoil Somoniylar. Somoniylar davlatining tashkil topishi. Ismoil Somoniy islohotlari. Davlatni boshqarish tartibi. Ruhoniylar mavqei. Buxoroning islom dunyosida nufuzli markazga aylanishi. Soliq siyosati. Yer-suv munosabatlari. Yerga va boshqa ko'chmas mulkka egalik shakllari. Iqto va iqtodorlar. Korandalar, ularning majburiyatlari. Shaharlarning rivojlanishi. Hunarmandchilik. Konchilik. Tijorat ishlari. Savdo uyushmalarining tashkil topishi. Karvon savdosi. Karvonsaroylar.

Somoniylar o'rtasidagi o'zaro kurashlar. Somoniylar davlatining zaiflashuvi. Qoraxoniylar davlatining tashkil topishi, aholisi, etnik tarkibi, turmush tarzi. Qoraxoniylarning somoniylarga qarashli viloyatlarni bosib olishi. Qoraxoniylar hukmronligining o'rnatilishi va ilekxonlar (noiblik) tizimiga asoslangan davlat boshqaruv usuli. Ijtimoiy-iqtisodiy hayot. Agrar munosabatlar. Mulkchilik shakllari. Qoraxoniylar davrida shaharlar, ularning ijtimoiy iqtisodiy, madaniy hayotdagi o'рни.

Soliq siyosati. Qoraxoniylar davlatining ikkiga bo'linishi. Samarqand-G'arbiy qoraxoniylar davlatining poytaxti. Qoraxoniylar mavqeining zaiflashuvi.

G'aznaviylar davlatining tashkil topishi, uning hududi va aholisi. Sabuktagin va Mahmud G'aznaviy davrida davlatning kuchayishi. Ichki va tashqi siyosat.

G'aznaviylar bilan saljuqiylar o'rtasidagi to'qnashuv. Dandanakon jangi. G'aznaviylar davlatining inqirozi. Saljuqiylar davlati. Sulton Sanjar davrida saljuqiylar davlatining yuksalishi. Ijtimoiy-iqtisodiy ahvol. Saljuqiylar davlatining kuchsizlanishi. Qoraxitoylarning Movarounnahrda hujumlari.

Xorazmda Sulton Otsiz tomonidan Xorazmshoh-Anushteginlar sulolasining o'rnatilishi. Elarslon va Takash. Xorazmshohlar davlati hududlarining kengayib borishi. Muhammad Xorazmshoh davrida davlatning yanada yuksalishi. Davlatni boshqarish tizimi. Soliq siyosati. Yerga egalik shakllari. Mulkdorlar, kadxudo va kadivarlarning jamiyatdagi o'рни. Shahar hayoti. Hunarmandchilik.

8-mavzu. O'rta Osiyo xalqlari hayotida IX-XII asrlarda yuz bergan uyg'onish (renessans) davri. Ajdodlarimizning jahon sivilizatsiyasiga qo'shgan hissasi

Moddiy va ma'naviy madaniyatning yuksalishi (renessans) ni ta'min etgan tarixiy shart-sharoitlar. IX-XII asrlarda ilm-fan. Arab yozuvi, turk, arab, fors tillarining ijtimoiy hayotdagi o'rni. Tabiiy va ijtimoiy fanlar ravnaqi. Al-Xorazmiy, Al-Farg'oniy, Forobiy, Narshahiy, Ibn Sino, Beruniy, Rudakiy, Mahmud Qoshg'ariy, Yusuf Xos Hojib va boshqalar.

Islom dinining davlat tayanchiga aylanishi. Sufiylik tariqatlari. Yusuf Hamadoniy, G'ijduvoni, Ahmad Yassaviy, Najmiddin Kubro.

IX-XII asrlarda turkiy va forsiy adabiyot. Binokorlik va me'morlik. Maqbaralar, minoralar, jome masjidlar, madrasalar, maktablar qurilishi. Ajdodlarimiz qoldirgan ilmiy va madaniy merosning jahon fani va madaniyatida tutgan o'rni. Uning bugungi yoshlarni milliy g'oya, milliy mafkura ruhida tarbiyalashdagi ahamiyati.

9-mavzu. Mo'g'ullar istilosi va zulmiga qarshi kurash. Jaloliddin Manguberdi

Mo'g'ullar hujumi arafasida Xorazmshohlar davlatidagi vaziyat. Chingizxon (Temuchin) ning mo'g'ullarni birlashtirib kuchli davlat tuzishi. "Yaso" qonunlari. Chingizxon va Muhammad Xorazmshoh o'rtasidagi elchilik munosabatlari. Mahmud Yalavoch. Roziy. O'tror fojeasi va mo'g'ullarning O'rta Osiyoga harbiy yurushlari. Chingizxonning harbiy rejasi. Urganch kengashi. O'tror mudofaasi. Xo'jand qamali. Temur Malikning jashorati. Buxoro va Samarqandning bosib olinishi, talanishi va yondirilishi. Termizning zabt etilishi. Urganch qamali. Najmiddin Kubro. Xorazmshoh qo'shinlarining mag'lubiyati, uning sabablari. Jaloliddin Manguberdining jashorati. O'lkada mo'g'ullar hukmronligining o'rnatilishi. Mo'g'ullar istilosining dahshatli oqibatlari.

Chig'atoy ulusining tashkil topishi. Boshqaruv tartibi. Mahmud Yalavoch. Soliqlar. Zulmning kuchayishi. Mahmud Torobiy qo'zg'oloni, uning tarixiy ahamiyati. Mas'udbekning noib etib tayinlanishi.

Chingiziylar orasidagi ichki kurash va uning Chig'atoy ulusiga ta'siri. Chig'atoy xonlarining islomni qabul qilishi. Turk, mo'g'ul urug'larining Movarounnahrda ko'chib o'tishi. Kebekxonning ma'muriy va pul islohotlari. Chig'atoy xonlarining o'lkamizda boshqaruvni o'z qo'llariga olishi. Qozonxon davrida hokimiyat uchun ichki kurashning kuchayishi. Hokimiyatning amir Qozog'on qo'lida o'tishi. Chig'atoy ulusining parokandalikka uchrashi.

Madaniy hayot. Pahlavon Mahmud, Jaloliddin Rumiy. Burhoniddin Rabb'uziy. Bahouddin Naqshband.

10-mavzu. Amir Temur va temuriylar davrida o'zbek davlatchiligining yuksalishi. Ijtimoiy-siyosiy, iqtisodiy va madaniy hayot

XIV asr o'rtalarida Movarounnahrda ijtimoiy-siyosiy vaziyat. Amir Temurning siyosiy kurash maydoniga kirib kelishi. Amir Temurning Amir Husayn bilan ittifoqi. Ularning mo'g'ul hukmdori Ilyosxo'jaga qarshi kurashi. Loy jangi, Ilyosxo'janing Samarqandga yurushi. Sarbadorlar harakati. Mo'g'ullarning chekinishi. Husayn va Temurning Samarqandni egallashi. Ular o'rtasida nizoning kuchayishi.

Amir Temur hokimiyatining o'rnatilishi. Samarqand-Temur davlatining poytaxti. Amir Temurning mamlakatni birlashtirish va markazlashgan davlat tuzishdagi tarixiy xizmati.

Amir Temurning harbiy yurushlari. Xorazmga va Mo'g'ulistonga yurushlar. Eron va Kavkazorti o'lkalarining zabt etilishi. Oltin O'rdaga yurushlar va To'xtamish xonning tor-mor etilishi. Temurning Hindistonga yurushi. Qobul va Dehlining bo'ysundirilishi. Temurning Kichik Osiyogi yurushi. Damashqning zabt etilishi. Turkiya sultoni Yildirim Boyazidning tor-mor qilinishi. Temur imperiya-sining chegaralari. Amir Temur-buyuk davlat arbobi, mashhur sarkarda. Uning harbiy va siyosiy faoliyatining tahlili. "Temur tuzuklari" va ularning ahamiyati. Mamlakatni boshqarishning suyurg'ol usuli.

Amir Temur davrida diniy munosabatlarning rivojlanishi. Hukmdor pirlari (Shamsiddin Kulol, Sayid Baraka, Zayniddin Tayobodiy)ning Temur faoliyatiga ta'siri. Davlat siyosatida islom dinining o'rne. Saltanatni boshqarish tizimi. Qo'shinning tuzilishi va harbiy intizom.

Amir Temur vafotidan keyin temuriy shahzodalar o'rtasida toju taxt uchun ichki kurashlar. Imperiyaning parchalanishi. Shohrux hokimiyatining o'rnatilishi. Xo'jalik va madaniy hayot. Soliq siyosati va majburiyatlar. Tijorat ishlari. Fan va madaniyatga homiylik. Shaharlarning obod qilinishi. Samarqanddagi me'morlik ishlari, bog' va saylgohlarning yaratilishi.

Movarounnahrda Ulug'bek hukmronligi. Tashqi siyosat. Xorazm va Farg'onaning bo'ysundirilishi. Mirzo Ulug'bek davrida madaniyat, ilm-fan va adabiyot ravnaki. Ulug'bek akademiyasi. Qozizoda Rumiy, G'iyosiddin Jamshid, Ali Qushchi. Miniatyura san'ati. Kamoliddin Behzod. Tarixnavislik: Sharafiddin Ali Yazdiy, Nizomiddin Shomiy, Ibn Arabshoh, Mirxond, Xondamir, Abdulrazzoq Samarqandiy.

Ulug'bekka qarshi bo'lgan muholif kuchlar. Temuriylar o'rtasidagi ichki kurashlarning avj olishi. Ulug'bekning o'ldirilishi. Movarounnahrda Abusaid va uning o'g'illari, Xurosonda Husayn Boyqaroning hukmronligi.

Alisher Navoiyning siyosiy va adabiy faoliyati. Adabiy muhit. Sakkokiy, Lutfiy, Jomiy, Ogahiy. Turk o'zbek tilining takomillashuvi.

Temuriylar hokimiyatining inqirozga yuz tutishi, uning sabablari.

11-mavzu. Turkistonning xonliklarga bo‘linib ketishi, uning sabablari va oqibatlari

Muhammad Shayboniyxonning Movarounnahrda yurushi. Boburning Shayboniyxon bilan to‘qnashuvi. Boburning Movarounnahr yerlarini birlashtirish uchun harakati. Uning davlat arbobi, olim sifatida jahon tarixidagi o‘rni "Boburnoma". Movarounnahr va Xurosonning shayboniylar tomonidan bosib olinishi va shayboniylar sulolasining o‘rnatilishi.

Shayboniylar sulolasining boshqaruv tizimi. Mamlakatning sultonlar va beklarga bo‘lib berilishi. Amaldorlar va beklar mavqeining kuchayishi, markaziy davlat hokimiyatining zaiflashuvi. Shayboniyxon o‘limidan keyin hokimiyat uchun ichki kurashlarning avj olishi. Mamlakatning parchalanishi.

Mamlakatni birlashtirish yo‘lidagi harakatlar. Ubaydullo Sulton. Buxoro mavqeining oshib borishi. Poytaxtning Buxoroga ko‘chirilishi. Abdullaxon II davrida Buxoro xonligining tashkil topishi. Buxoroni obodonlashtirish, madrasa, machit, yangi imoratlar qurish ishlari. Madaniy hayot. Abdullaxonning mamlakatni birlashtirish va markazlashgan kuchli hokimiyatni tiklash uchun olib borgan urushlari.

Buxoro xonligida Ashtarxoniylar (Joniylar) sulolasining o‘rnatilishi. Ashtarxoniylar sulolasi davrida Buxoro xonligining ijtimoiy-siyosiy va iqtisodiy ahvoli. Agrar munosabatlar va suv inshootlari qurilishi. Shahar xo‘jaligi. Soliq siyosati. Hunarmandchilik. Ichki va tashqi savdo munosabatlari. Pul muomalasi. Rossiya bilan aloqalarning kengayishi. Madaniy hayot. Mamlakatda ichki kurash va tarqoqlikning kuchayishi. Eron shohi Nodirshohning Buxoro xonligiga bosqinchilik yurushlari.

Buxoro xonligida hokimiyatning mang‘itlar sulolasiga o‘tishi va xonlikning Buxoro amirligi deb yuritila boshlanishi. Mang‘itlar davrida Buxoro amirligining ijtimoiy va davlat tuzimi. Qishloq xo‘jaligining ahvoli. Tijorat ishlari. Hunarmandchilik. Ma‘muriyatchilik, zo‘ravonlik va o‘zboshimchalikning kuchayishi. Buxoro va Xiva o‘rtasidagi urushlar va ularning og‘ir oqibatlari. Iqtisodiyotning tushkunligi. Qashshoqlik. Xalq g‘alayonlari. Miyonqal’a qo‘zg‘oloni, uning ahamiyati. Buxoro va Rossiya munosabatlari. Tenev va Bogoslavskiyning diplomatik missiyalari.

Buxoro amirligida madaniy hayot. Buxoro-islom va ma‘rifat markazi. Maktab va madrasalar. Ilohiyot ilmi, arab tili, notiqlik, san‘ati, aljabr, tarix va adliya asoslarining o‘rgatilishi. Qozilar, masjid imomlari, mudarrislarining tayyorlanishi. Adabiy hayot: Mushfiqiy, Nasafiy, Turdi, Bedil, Xofiz, Tanish Buxoriyning «Abdullanoma» asari. XVIII-XIX asr Buxoro tarixchilari. Ahmad Donish, Somiy va boshqalar. «Tarixi mang‘itiya» asarlari. Me‘morchilik va shaharsozlik.

Xiva xonligining tashkil topishi. Elbarsxon va undan keyingi xonlar. Xiva hokimiyatining Muhammad Rahim qo‘liga o‘tishi va xonlikda Qo‘ng‘irot o‘zbeklari sulolasining o‘rnatilishi. Muhammad Rahimxon davrida xonlik chegaralarining kengaytirilishi. Qoraqalpoqlarning bo‘ysundirilishi. Ijtimoiy-iqtisodiy ahvol. Tijorat ishlari. Xivaning Rossiya bilan aloqalari. Bekovich-Cherkasskiy va

Nikiforov diplomatik missiyalari. Madaniy hayot. Munis Ogahiy. Me'morchilik. Xivada go'zal imoratlar, minoralarning bunyod etilishi.

XVIII asr Farg'ona vodiysidagi ahvol. O'zbeklarning ming urug'idan bo'lgan Shohruxbiy tomonidan Qo'qon xonligiga asos solinishi. Xonlikning hududi va aholisi, ijtimoiy-siyosiy, iqtisodiy hayoti. Muhammad Alixon davrida xonlik chegaralarining kengaytirilishi. Toshkent, Chimkent, Sayram, Sharqiy Turkiston va Oloy yerlarining bo'ysundirilishi. Buxoro amiri Nasrullo bilan Qo'qon xonligi o'rtasidagi xunrezlik urushlari va ularning oqibati. Qo'qon xonligidagi ichki kurash. Xalq noroziligining kuchayishi. Toshkent qo'zg'oloni. Qipchoqlar hukmronligi. Olimxon fitnasi va qipchoqlarning qirg'in qilinishi. Qo'qon va Rossiya munosabatlarining keskin yomonlashuvi.

Qo'qon xonligida madaniy hayot. Ilm-fan, san'at, adabiyot. Mashrab, Uvaysiy, Nodirabegim, Maxmur, Gulxaniy, Hakimxon To'ra «Muntahab ut-tavotir», Ibrat «Tarix», Aziziy «Tarixi Aziziy». San'at. Me'morchilik.

O'zbek xonliklarining ilg'or Yevropa mamlakatlaridan ijtimoiy-siyosiy, iqtisodiy va texnika jihatidan orqada qolishi, uning sabablari. Xonliklardagi siyosiy parokandalik, o'zaro nizo va besamar urushlarning pirovard natijada ularning Chor Rossiyasi tomonidan bosib olinishiga olib kelishi.

12-mavzu. Chor Rossiyasining Turkistonni bosib olishi. Chorizm istibdodiga qarshi Turkiston xalqlarining milliy-ozodlik kurashi. Jadidchilik.

XIX asr o'rtalarida o'zbek xonliklarining ijtimoiy-siyosiy ahvoli va o'zaro munosabatlar. O'rta Osiyo masalasida Angliya bilan Rossiya o'rtasida raqobat.

Chorizmning O'rta Osiyoni bosib olishi uchun harbiy yurushlarining boshlanishi.

Chor Rossiyasi qo'shinlarining Qo'qon xonligi hududlariga hujumi. Oqmachit, So'zak, Avliyoota Jambul), Turkiston, Chimkent shaharlarining zabt etilishi. Toshkent mudofaasi, uning bosib olinishi. Jizzax, O'ratepa uchun janglar. Turkiston general-gubernatorligining tashkil etilishi. Kaufmannning Buxoroga yurushi. Samarqandning zabt etilishi. Zirabuloq yonidagi jang, amir qo'shinlarining mag'lubiyati. Samarqand va Kattaqo'rg'onning Buxoro xonligidan tortib olinishi. Chor Rossiyasi hukmronligiga qarshi kurashning dastlabki qadamlari. Samarqandda 1968 yilgi qo'zg'olon. Buxoro amirligining Rossiya vassaliga aylantirilishi.

Kaufmannning Xiva xonligiga bosqinchilik yurushi. Xazorasp, Xo'jayli, Qo'ng'irotni zabt etilishi. Gandimiyon shartnomasi. Xiva xonligining Rossiya vassaliga aylantirilishi. Quyi Amudaryo o'ng sohilining tortib olinishi.

Qo'qon xonligida siyosiy tanglik. Xalq qo'zg'olonlari va uning harakatlantiruvchi kuchlari. Po'latxon, Nasriddinbek Chor Rossiya tomonidan Qo'qon xonligining bosib olinishi va xonlikning tugatilishi. Farg'ona viloyatining tashkil etilishi.

Chor Rossiyaning turkmanlarga qarshi yurushlari. Ko'ktepa (Go'kdepa), Ashxobod va boshqa shahar va qishloqlarning zabt etilishi. Kaspiyorti viloyatining tashkil etilishi. Eron va Afg'oniston hukumatlari bilan chegaralarning belgilab

olinishi. Chorizmning o'lkamizdagi mustamlakachilik siyosati. Mustamlakachilik boshqaruv tizimining o'rnatilishi. 1867 yilgi Turkiston o'lkasini boshqarish to'g'risidagi qonun. Harbiy boshqaruv tartibi. O'lkani viloyatlar, uyezdlar, volostlar, uchastkalarga bo'lib boshqarilishi. 1886 yilgi «Turkiston o'lkasini boshqarish haqida»gi nizom va ma'muriyatchilikning kuchayishi. Toshkent shahar dumasi.

Chorizmning Turkistonda iqtisodiy hukmronlikni o'rnatish tadbirlari. Ishlab chiqarish munosabatlaridagi o'zgarishlar. O'lkada rus sanoat va moliya kapitalining hukmronligi. Tijorat ishlari. Temir yo'l, zavod va fabrikalar qurilishi. Agrar siyosat. Rus aholisini ko'chirib keltirish siyosati. Mahalliy aholining unumdor yerlardan siqib chiqarilishi. Paxtachilikning hukmron tarmoqqa aylana borishi.

Chorizmning Turkistonda mustamlakachilikni kuchaytirishga qaratilgan madaniy va ma'rifiy siyosati. Mahalliy xalqlar haq-huquqlari, ma'naviyati, urf-odatlarining oyoq osti qilinishi. Ruslashtirish. Rus-tuzem maktablari. Adabiyot, fan, san'at, ijtimoiy-falsafiy fanlar.

Turkiston xalqlarining chorizmning mustamlakachilik zulmiga qarshi milliy ozodlik harakatining boshlanishi, uning bosqichlari. Farg'ona vodiysidagi xalq harakatlari. Qurbonjon dodhoh, Yoqubbek. 1892 yilgi Toshkent qo'zg'oloni. 1898 yilgi Andijon qo'zg'oloni.

XX asr boshlarida Turkistonning ijtimoiy-siyosiy hayoti. Demokratik va inqilobiy harakatlarning kuchaya borishi. Dehqonlar g'alayonlari. Namoz Pirimqulov.

Turkistonda jadidlar harakatining yuzaga kelishi. Uning atoqli vakillari: I.Gaspirali, Mahmudxo'ja Behbudiy, Munavvar Qori Abdurashidxonov, A.Avloniy, A.Fitrat, Hamza. Ularning ijtimoiy-siyosiy qarashlari. Jadid maorifi, adabiyoti, matbuoti, teatri. Madaniy-ma'rifiy va xayriya jamiyatlari.

Birinchi jahon urushining o'lka hayotiga salbiy ta'siri. Chorizmning mahalliy aholini front orqasidagi ishlarga safarbar etish siyosati. Mehnatkash aholi noroziligining kuchayishi. 1916 yilgi xalq qo'zg'oloni va uning xususiyati.

13-mavzu. Turkistonda mustabid sovet hokimiyatining o'rnatilishi va unga qarshi qurolli harakat

Rossiyada 1917 yil fevral burjua-demokratik inqilobi, podsho hokimiyatining ag'darilishi, uning o'lkamizga ta'siri. Turkistonda ishchi va askar deputatlari soveti. Musulmon mehnatkashlari sho'rosi. Rossiya Muvaqqat hukumati Turkiston qo'mitasining tuzilishi. Jadidlarning faollashuvi. «Sho'royi Islomiya», «Sho'royi Ulamo» tashkilotlarining tuzilishi va ularning faoliyati. Umumturkiston musulmonlarining qurultoylari. Jadid matbuot organlari. Siyosiy partiyalar va jamoat tashkilotlarining vujudga kelishi, ularning faoliyati. «Islom mehnatkashlar ittifoqi» a'zolarining faoliyati. Petrograd Oktabr to'ntarishi. Sovetlar hokimiyatining o'rnatilishi.

Turkistonda ijtimoiy-siyosiy beqarorlikning kuchayishi. Toshkent hamda o'lkaning boshqa shaharlarida sovetlar hokimiyatining o'rnatilishi. Sovetlarning III

o'lkada qurultoyi, unda tuzilgan hukumat tarkibi va qabul qilingan qarorlarda ulug' davlatchilik, mahalliy aholini kamsitish ruhining ifodalanishi. O'lkada sovetlar istibdodining qaror topishi, aholi orasida unga qarshi norozilik kuchayib borishi.

O'lkada musulmonlarining Qo'qonda chaqirilgan favqulodda IV qurultoyi. Turkiston Muxtoriyatining tashkil etilishi.

Turkiston Muxtoriyatining rahbarlari: M.Cho'qay, M.Behbudiy, M.Tinishboyev va boshqalar. Bolsheviklar hokimiyatining, mahalliy xalq irodasiga qarshi chiqishi va katta qo'shin bilan Qo'qonga hujum qilishi. Qo'qon fojeasi, Turkiston muxtor hukumatining ag'darilishi.

Sovetlar hokimiyatining iqtisodiy islohotlar o'tkazish, yer haqidagi dekretni amalga oshirishdagi tadbirlari va uning oqibatlari. Turkiston ASSRning tuzilishi. Turkkomissiya. Harbiy kommunizm siyosati, uni amalga oshirishda yo'l qo'yilgan xatolar. Toshkentda Osipov boshchiligidagi isyon.

Farg'ona vodiysida qarshilik ko'rsatish harakatining boshlanishi, uning mohiyati, harakatlantiruvchi kuchlari, bosqichlari. Madaminbek, Ergash qo'rboshilar. Ayrim guruhlarining bu harakatdan o'z manfaatlari yo'lida foydalanishga intilishi.

Xiva xonligida ijtimoiy-iqtisodiy va siyosiy vaziyat. Xiva xonligining zaiflashuvi. Junaydxon. «Yosh xivaliklar» tashkiloti. Sovetlar hokimiyati qizil armiyasining Junaydxonga qarshi yurushi. Xiva xonligining ag'darilishi. «Xorazm Xalq Sovet Respublikasi»ning tuzilishi. Xorazm Kompartiyasining tashkil topishi.

Buxoro amirligida ijtimoiy-siyosiy ahvol. «Yosh buxoroliklar» tashkiloti. Buxoro Kompartiyasining tuzilishi. Mahalliy aholi orasida norozilik kayfiyatning o'sishi. Sovetlar hokimiyatining Buxoro amirligi ichki ishlariga aralashuvi. Frunze qo'mondonligidagi qizil armiyaning Buxoroga hujumi va amir Said Olimxon hokimiyatining mag'lubiyati. Buxoro shahrining vayron qilinishi. Xalqning jabrlanishi. Amirlik boyligining Moskvaga jo'natilishi. «Buxoro Xalq Sovet Respublikasi»ning tashkil etilishi. Sovetlar istibdodiga qarshi qurolli harakatning uzoq yillar davom etishi.

14-mavzu. Sovet hokimiyatining O'zbekistonda amalga oshirgan siyosiy, iqtisodiy, ijtimoiy tadbirlari va ularning mustamlakachilik mohiyati

20-yillarda ijtimoiy-siyosiy va iqtisodiy vaziyat. 1920-1921 yillardagi yer-suv islohoti. "Qo'shchi" uyushmasi. Paxtachilikni qayta tiklash va sug'orish ishlari. Yer va suv solig'i. Koperatsiyalar va shirkatlarning tuzilishi. N.To'raqulov, S.Otaboyev, I.Xidiraliyevlar faoliyati.

O'rta Osiyoda milliy-davlat chegaralanishining o'tkazilishi. O'zbekiston SSR va O'zbekiston Kompartiyasining tashkil topishi. O'zbekiston SSRning SSSR tarkibiga kiritilishi. Aholining tarkibi. Milliy chegaralanishning nuqsonlari. A.Ikromov, Y.Oxunboboyev, F.Xo'jayev, V.Ivanov, A.Rahimboboyevlar faoliyati.

Qoraqalpog'istonning ijtimoiy-siyosiy ahvoli. Qoraqalpog'iston muxtor jumhuriyatining tashkil topishi.

O'zbekistonda sanoatlashtirish siyosati. Malakali ishchilar, muhandislar va texnik hodimlar tayyorlash masalalari. Markazdan ko'plab rus aholining ko'chirib keltirilishi. Sanoat taraqqiyotidagi yutuqlar va nuqsonlar. Temir va avtomobil yo'llari qurilishi. Katta O'zbek trakti.

Agrar siyosat. 1925-1929 yillarda o'tkazilgan yer-suv islohoti. Paxta mustaqilligiga erishish uchun kurash va uning oqibatlari. Qishloq xo'jaligini jamoalashtirish siyosati, uning og'ir oqibatlari. Quloqlashtirish siyosati va uning mudhish natijalari. Suv inshootlarining qurilishi va bunda o'zbek xalqining mehnat jasorati. Katta Farg'ona kanalining qurilishi. Chorvachilik, pillachilik, meva-sabzavot yetishtirish sohasidagi ishlar.

Urushdan keyingi yillarda O'zbekistonning iqtisodiy hayoti.

Sanoat. Elektr energetika, yoqilg'i sanoatidagi ahvol. Oltin qazib olish tarmog'ining tashkil topishi va uning "markaz" tomonidan nazorat qilinishi. Mashinasozlik, asbobsozlik va metall ishlash sanoatida chala texnologiya tamoyilining joriy etilishi. Zaharli moddalar tayyorlashning kengaytirilishi va uning oqibatlari.

Transport. Temir yo'l va avtomobil yo'llari qurilishi. Fuqarolar aviatsiyasi. Aloqa vositalari. Angren, Olmaliq, Guliston, Yangiyer, Navoiy, Quvasoy, Taxiotosh, Gazli va boshqa yangi sanoat shaharlarining vujudga kelishi.

Respublikamizning agrar xo'jaligi. Irrigatsiya va melioratsiya ishlarining kengayishi, yirik suv omborlari va kanallarning bunyod etilishi. Mirzacho'l, Markaziy Fargona, Qarshi, Sherobod va boshqa hududlarda qo'riq va bo'z yerlarning o'zlashtirilishi. Ekologik mutanosiblikning buzila boshlashi.

O'zbekiston iqtisodiyotini boshqarish sohasidagi xatolar. 50—70-yillarda o'tkazilgan iqtisodiy islohotlar, ularning samarasizligi. Rivojlanishda ekstensiv usulning hukmronligi. Taraqqiyot sur'atlarining tobora pasayib borishi. Iqtisodiy tangliklar, ishlab chiqarishdagi nuqsonlar. Iqtisodiyotning bir tomonlama, xomashyo yetishtirish tomon yo'naltirilishi. Paxta yakka hokimligining oqibatlari, ekologik holatning buzilishi. Agrar siyosatdagi nomutanosiblik. Orol fojiasi.

Ijtimoiy hayot. Aholi sonining o'sishi, milliy tarkibi, ish bilan bandlik darajasi. Uy-joy qurilishi, maishiy xizmat ko'rsatish saviyasi. 1966 yilgi Toshkent zilzilasi, shaharning tiklanishi. Toshkent metropolitenining qurilishi. Aholi turmush darajasi.

15-mavzu. Sovet hokimiyati davrida O'zbekistonning ma'naviy-madaniy qaramligi va uning oqibatlari

Madaniy inqilob tushunchasi, uning mohiyati. Bolsheviklarning o'lka aholisiga past nazar bilan qarashi. Savodsizlik muammosi.

20-30-yillardagi madaniy hayot. Xalq maorifi. Toshkentda Milliy universitetning hamda boshqa oliy va o'rta maxsus o'quv yurtlarining ochilishi. «Hujum» harakati. Eski va yangi alifbo masalalari. «Savodsizlikni tugatish» uchun kurash. Madaniy oqartiruv muassasalari. Adabiyot va san'at. Fitrat, Cho'lpon, Abdul-la Qodiriy, Hamza, Mannon Uyg'ur, Qori Yoqubov, Tamaraxonim, Halima

Nosirova. Ilm-fan. O‘zbekiston Fan komiteti, SSSR FAning O‘zbekiston filiali (O‘zFAN)ning tashkil etilishi. T.Qoriniyozov, O.Hoshimov. O‘zbekiston tuprog‘i, o‘simliklari, hayvonot olami, yer—suv resurslari, foydali qazilmalarini qidirib topish yo‘lidagi ilmiy izlanishlar va ularning umum-sovet-markaz manfaatlariga yo‘naltilishi.

Urushdan keyingi davrda ma‘naviy-madaniy sohada ma‘muriyatchilikning kuchayishi, markazning ulug‘ davlatchilik siyosati, «ulug‘ og‘a»ga «qarzdorlik» va «minnatdorchilik» g‘oyalarining tiqishtirilishi, ruslashtirish siyosati. O‘zbekiston milliy huquqlarining yanada cheklanishi. Madaniyat, ma‘naviyat, maorif, fan, adabiyot va san‘at sohasida buyruqbozlikning kuchayishi. O‘zbekiston ziyolilarini qatag‘on qilishning yangi bosqichi.

50-80-yillarda respublikaning madaniy hayoti. Fan. Adabiyot va san‘at. Ta‘lim-tarbiya va turmush. Oliy va o‘rta ma‘lumotli mutaxassislar tayyorlash.

Ma‘naviy hayotda mafkuraviy cheklashlar, buyruqbozlikning kuchayishi. Xalqni milliy qadriyatlar, ma‘naviy me‘rosdan begonalashtirish, o‘zbek tilini qo‘llashda kamsitish hollari. Ijtimoiy fanlar. Adabiyot va san‘at asarlarida, radio va televideniya, kino va teatr faoliyati, ularda real hayotdan chekinish hollari. Sharof Rashidov davlat va jamoat arbobi.

16-mavzu. Mustabid sovet tuzumining O‘zbekistondagi qatag‘on siyosati va uning oqibatlari

SSSRda ma‘muriy-buyruqbozlik, totalitar tuzumining qaror topishi. Yakkahokimiyatchilikning kuchayishi. Respublika huquqlarining cheklanishi. "18 lar guruhi", "Inog‘omovchilik", "Qosimovchilik" guruhlari haqida uydirma va haqiqat. Stalincha davlat sotsializmining amalga oshirilishi. Siyosiy qatag‘on va uning bosqichlari, og‘ir oqibatlari. A.Ikromov, F.Xo‘jayev va boshqa davlat, partiya arboblarning qatl etilishi. O‘zbek ziyolilarining quvg‘in etilishi. Fitrat, Cho‘lpon, Abdulla Qodiriy, Usmon Nosirlarning taqdiri. Diniy tashkilot va ruhoniylarning ta‘qib etilishi. Qonun va inson huquqlarining poymol etilishi va uning fojiali oqibatlari.

Stalin vafotidan keyin shaxsga sig‘inish oqibatlarini tugatish sohasida O‘zbekistonda amalga oshirilgan tadbirlar, uning barbod bo‘lishi. Ma‘muriy buyruqbozlik tizimining kuchayishi. Ijtimoiy adolat qoidalarining buzilishi. Kadrlar siyosatidagi nuqsonlar.

17-mavzu. Ikkinchi jahon urushi yillarida o‘zbek xalqining fashizm ustidan qozonilgan g‘alabaga qo‘shgan hissasi

Ikkinchi jahon urushining boshlanishi. O‘zbekistonning urush girdobiga tortilishi. O‘zbekiston moddiy va ma‘naviy kuchlarining fashizmga qarshi urushga safarbar etilishi. Umumiy harbiy safarbarlik. Respublikada xo‘jalik va ijtimoiy hayotning harbiy izga solinishi. Mehnat safarbarligi. Frontga umumxalq yordami.

SSSRning g‘arbiy viloyatlaridan sanoat korxonalari, o‘quv va ilm maskanlari, madaniyat muassasalarining ko‘chirib keltirilishi, joylashtirilishi va ishga

tushirilishi. Yuz minglab qochoq kishilar, bolalarning keltirilishi, ularni qabul qilish va joylashtirish ishlari. O'zbek oilalarining yetim bolalarni farzandlikka olish harakati. Yarador va bemor jangchilarni qabul qilish va sog'lomlashtirish tadbirlari.

Urush yillarida O'zbekiston sanoati. Farhod GESi qurilishi. Mashinasozlik va metallurgiya sanoatining barpo etilishi. Bekobod metallurgiya zavodining qurib ishga tushirilishi. Transport va aloqa tarmoqlarining faoliyati.

Urush yillarida O'zbekiston qishloq xo'jaligi. O'zbekistonning paxta, don, qand-shakar, kanop, ipak, teri, jun, oziq-ovqat, meva yetishtirib beruvchi strategik ahamiyatga molik alohida ahamiyati.

Urush yillarida fan va madaniyat. O'zbekiston Fanlar Akademiyasining tashkil etilishi. T.N.Qori Niyozov O'z FAning birinchi prezidenti.

Xalq ta'limi, uning qiyinchiliklari. Adabiyot, tasviriy san'at. Teatr va musiqa san'atining o'sishi.

O'zbekistonlik jangchilarning frontda ko'rsatgan jasorati. General S.Rahimov. O'zbek jangchilari Q.Turdiyev, S.Abdullayev, B.Boboyev, Zebo G'aniyev va boshqalarning jasoratlari. Fashistlar Germaniyasining asirga olingan turkiy xalqlar vakillaridan iborat «Turkiston legioni» tuzib o'z manfaatlari yo'lida foydalanishga urinishi va uning barbod bo'lishi. O'zbekistonlik partizanlar - qasoskorlarning jasoratlari. M.Topiboldiyev.

Urush yillarida qrim-tatarlar, mesxeti turklari, chechenlar, qorachoylar va boshqa xalqlarning o'z vatanidan badarg'a qilinishi, ularning Sharqqa, jumladan, O'zbekistonga olib kelib joylashtirilishi. O'zbeklarning ularga ko'rsatgan mehribonligi.

Fashistlar Germaniyasi va Yaponiyaning taslim bo'lishi. Urushning tamom bo'lishi. Fashizmni tor-mor etishda O'zbekistonning munosib o'рни. Urushning yakunlari va saboqlari.

18-mavzu. Sovetlar imperiyasining tanazzulga yuz tutishi va O'zbekiston (1985-1991 y.)

80-yillarning o'rtalarida SSSRning ijtimoiy-siyosiy, iqtisodiy, ma'naviy hayotida inqirozli vaziyatning yanada keskinlashuvi.

«Qayta qurish» konsepsiyasining cheklanganligi. Qayta qurish yillarida O'zbekistonda ijtimoiy-siyosiy hayotni demokratlashtirish, oshkoralik, fikrlar xilma-xilligi uchun imkoniyatlarning vujudga kelishi. "Qayta qurish" qiyinchiliklari va ziddiyatlari.

«Qayta qurish» yillarida O'zbekistonda ijtimoiy-siyosiy hayot. «Kadrlar to'dasi» va uning salbiy oqibatlari. Respublikada milliy urf-odatlar, an'analar, qadriyatlarning toptalishi, buning oqibatida xalq orasida loqaydlik, ishonchsizlik va norozilikning kuchayib borganligi. Farg'ona fojiasi.

O'zbekistonda milliy ongning o'sib borishi. Jamoatchilikning o'zbek tiliga davlat tili maqomini berish, paxta yakka hokimligini tugatish, ekologik holatni sog'lomlashtirish masalalarini ko'tarishi.

Iqtisodiyotni isloh qilish yo‘lidagi urinishlar va uning muvaffaqiyatsizlikka uchrashi, uning sabablari. 80-yillarning oxirlarida respublikamizda istiqloq g‘oyasi bilan qurollangan yangi kadrlarning shakllanishi.

I.A.Karimovning O‘zbekiston Kompartiyasi Markaziy qo‘mitasi birinchi kotibi etib tayinlanishi. Respublika ijtimoiy-siyosiy hayotida o‘zgarishlarning boshlanishi. Kadrlar siyosatida milliy manfaatlar ustuvorligining o‘tib borishi. «Paxta ishi»ning qayta ko‘rilishi va tarixiy adolatning tiklanishi. O‘zbekiston Respublikasining «Davlat tili haqida»gi qonunining qabul qilinishi.

1990 yil fevralda O‘zbekiston Oliy Kengashiga o‘tkazilgan saylovlar. O‘zbekistonda Prezidentlik lavozimining ta‘sis etilishi. I.A.Karimovning O‘zR birinchi Prezidenti etib saylanishi. Mustaqillik deklaratsiyasining qabul qilinishi va uning ahamiyati.

1991 yil avgust voqealari, markaziy davlatchilik tangligi, KPSS faoliyatining to‘xtatilishi va SSSRning tanazzulga yuz tutishi.

19-mavzu. O‘zbekistonda davlat mustaqilligining qo‘lga kiritilishi. Huquqiy demokratik davlat va fuqarolik jamiyati asoslarining barpo etilishi

O‘zbekistonning davlat mustaqilligi to‘g‘risidagi masalaning Oliy Kengashning navbatdan tashqari VI sessiyasida muhokama qilinishi, sessiyada qabul qilingan Bayonotda O‘zbekiston davlat mustaqilligining e‘lon qilinishi va uning tarixiy ahamiyati. «O‘zbekiston Respublikasining davlat mustaqilligi asoslari to‘g‘risida»gi qonunning qabul qilinishi. 1 sentabr O‘zbekiston Respublikasining mustaqillik kuni - umumxalq bayrami, deb belgilanishi. O‘zbek xalqining o‘z taqdirini o‘zi belgilash huquqining ro‘yobga chiqishi. Dunyo xaritasida yana bitta mustaqil davlat - O‘zbekiston Respublikasining paydo bo‘lishi. Uning olamshumul tarixiy ahamiyati.

1991 yil 29 dekabrda referendum va umumxalq tomonidan O‘zbekiston Respublikasi mustaqilligining ma‘qullanishi.

Umumxalq saylovida I.A.Karimovning O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti etib saylanishi. Siyosiy islohotlar. Eski davlat hokimiyati va boshqaruv organlarining barham topishi. Davlat hokimiyatining milliy, huquqiy, demokratik asoslarining barpo etilishi. Qonun chiqaruvchi, ijro etuvchi va sud hokimiyati tarmoqlarining shakllanishi.

Mustaqillik sharoitida O‘zbekiston parlamenti. Oliy Majlisning ko‘ppartiyaviylik asosida shakllanishi. Oliy Majlisning tuzilishi, vazifalari va faoliyati. Ikki palatali parlament tuzish to‘g‘risidagi O‘zbekiston referendumini.

Davlat hokimiyati tizimida prezidentlik boshqaruvining joriy etilishi. Vazirlar Mahkamasi, uning ijro etuvchi hokimiyatning muhim bo‘g‘ini sifatidagi o‘rni. Davlat mustaqilligini ta‘minlovchi Mudofaa va Tashqi ishlar vazirliklari, Milliy xavfsizlik xizmati, Davlat bojxona va Soliq qo‘mitalarining tuzilishi. Ishlab chiqarish bilan bog‘liq konsernlar, korporatsiyalar, hissadorlik jamiyatlari va uyushmalarining tashkil etilishi.

Sud hokimiyati islohotlari. O'zbekistonda sud hokimiyati tizimi - O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyaviy sudi, Oliy sudi, Oliy xo'jalik sudi, Qoraqalpog'iston Respublikasining Oliy sudi va xo'jalik sudi, viloyat, tuman va shahar sudlari. Boshqaruv idoralari faoliyatini erkinlashtirish masalalari.

Mahalliy davlat hokimiyati organlari - viloyat, shahar, tuman hokimiyatlarining tashkil topishi, ularning vazifalari va faoliyati.

O'zbekistonda demokratiyaning xalqaro miqyosda e'tirof etilgan tamoyillari, milliy qadriyatlar va an'analar mujassamlashgan demokratik fuqarolik jamiyat asoslarining yaratilishi.

Fuqarolarning o'zini-o'zi boshqaruv organlarining tashkil etilishi. Fuqarolar yig'ini. Qishloq, ovul, mahalla oqsoqollari Kengashlarining tuzilishi, vazifalari, faoliyati. Inson va fuqarolarning asosiy huquqlari, erkinliklari va burchlari, ularni kafolatlovchi huquqiy mexanizmning yaratilishi.

O'zbekistonda yagona fuqarolikning o'rnatilishi. Demokratik jamiyatga xos saylov tizimining barpo etilishi. Siyosiy partiyalar. Jamiyatda ko'ppartiyaviylikning qaror topishi. «Xalq birligi» harakati. "Kamolot" yoshlar ijtimoiy harakatining tashkil topishi va amaliy faoliyati. Jamoat birlashmalari, ularning ijtimoiy-siyosiy hayotdagi o'rni.

Milliy siyosat. Millatlararo tinchlik va totuvlikning ta'minlanishi. Ommaviy axborot vositalari. Axborot tizimining yangilanishi. Ommaviy axborot vositalarining jamiyatning demokratlashtirishdagi o'rni va ahamiyati.

20-mavzu. Mustaqillik yillarida O'zbekistonning iqtisodiy, ma'naviy, madaniy taraqqiyoti

O'zbekiston Respublikasining bozor munosabatlarini shakllantirish yo'li. «O'zbek modeli». Uning tamoyillari.

Iqtisodiy islohotlar, uning strategiyasi, ustuvor yo'nalishlari va bosqichlari. Bozor munosabatlarini huquqiy jihatdan ta'minlovchi qonunlar, me'yoriy hujjatlar majmuining yaratilishi. Iqtisodiy islohotlarni davlathuquqiy jihatdan boshqarish tizimining barpo etilishi.

Davlat mulkini xususiylashtirish mexanizmining yaratilishi. Mulkni davlat tasarrufidan chiqarish va xususiylashtirish. Ko'p ukladli iqtisodiyotning barpo etilishi. Mulkdorlar sinfining shakllanishi.

Bozor infratuzilmasining shakllanishi. Mustaqillik sharoitida iqtisodiyotda amalga oshirilgan chuqur tarkibiy o'zgarishlar. Tarkibiy o'zgarishlarni investitsiyalashning davlat tomonidan rag'batlantirilishi. Yoqilg'i mustaqilligining ta'minlanishi. Buxoro neftni qayta ishlash zavodining bunyod etilishi. Konchilik sanoatini rivojlantirish harakati. «Zarafshon-Nyumont».

O'zbekistonning zamonaviy avtomobil ishlab chiqaruvchi mamlakatlar qatoriga qo'shilishi. «O'zDEU avto». O'zbekiston iqtisodiyotida qishloq xo'jaligining o'rni va imkoniyatlari. Agrar islohotlar. Mulkiy munosabatlarning o'zgarishi. Dehqon-fermer xo'jaliklarining vujudga kelishi. Qishloq xo'jaligida amalga

oshirilgan tashkiliy-tarkibiy o'zgarishlar. Qishloqda bozor infratuzilmasining yaratilishi. G'alla mustaqilligiga erishilishi.

Soliq siyosati. Milliy valyuta - so'mning muomalaga kiritilishi. Mustaqillik yillarida iqtisodiy barqarorlikning ta'minlanishi va taraqqiyot ko'rsatkichlarining o'sishi. Bozor iqtisodiyotiga o'tish davrida O'zbekistonning kuchli ijtimoiy siyosati. Ijtimoiy barqarorlikning ta'minlanishi.

Mustaqillik yillarida ma'naviy hayot. Ma'naviy qadriyatlarning tiklanishi. Buyuk allomalar, ma'rifatparvarlar asarlarining nashr etilishi. Amir Temur, Mirzo Ulug'bek va boshqa buyuk siymolarning tarixdagi roliga holisona haqqoniy baho berish, ularning nomlarini abadiylashtirish. Diniy qadriyatlar va islom ma'naviyatining tiklanishi. Xalqimizning urf-odat, an'ana va udumlarning hayotga qaytarilishi. Navro'z, Ro'za va Qurbon hayitlarining bayramona nishonlanishi. Respublikada davlat va dinning o'zaro munosabati, uning asosiy tamoyillari.

O'zbekistonning milliy istiqlol g'oyasi; uning aholi ongiga singdirish zarurati. Milliy istiqlol g'oyasi va mafkurasining ozod va obod Vatan, farovon turmush yaratish, demokratik jamiyat qurish, mamlakatimizning xalqaro nufuzini ko'tarishdagi, xalqimizda vatanparvarlik, insonparvarlik, mehr-oqibat, birodarlik, insof, sabr-toqat, kelajakka ishonch va adolat tuyg'ularini shakllantirishdagi ahamiyati.

O'zbekiston Respublikasida "Ta'lim to'g'risida"gi qonun va Kadrlar tayyorlash milliy dasturining qabul qilinishi, uning ahamiyati. Iqtidorli o'quvchilar va talabalarga e'tiborning kuchaytirilishi, ular uchun alohida «Umid», «Ulug'bek», "Ustoz" maxsus stipendiyalari va boshqa imtiyozli tizimning vujudga keltirilishi.

O'zbekistonda fanning rivojlanishi, intellektual salohiyatning o'sishi. Madaniyat va san'atning rivojlanishi. Aholi sog'lig'ini saqlash tizimi. Farmasevtika sanoatining o'sishi.

21-mavzu. O'zbekiston va jahon hamjamiyati

XXI asr bo'sag'asida dunyo. Xalqaro vaziyat va kuchlar nisbatining tubdan o'zgarishi. O'zbekistonning jo'g'rofiy-siyosiy imkoniyatlari. Uning Markaziy Osiyo mamlakatlari orasida tutgan o'rni.

Tinchliksevar mustaqil tashqi siyosat asoslarining ishlab chiqilishi, uning tamoyillari. O'zbekiston davlat mustaqilligining jahondagi nufuzli davlatlar tomonidan tan olinishi.

O'zbekistonning jahon hamjamiyatiga qo'shilishi. O'zRning BMT, YeXHT, Qo'shilmaslik harakatiga a'zo bo'lishi va ular bilan ko'p tomonlama hamkorlikning yo'lga qo'yilishi va kengayib, chuqurlashib borishi.

Respublikamizning o'nlab xalqaro ixtisoslashgan iqtisodiy, ilmiy-texnikaviy va madaniy tashkilotlar bilan aloqalari. O'zbekistonning MDH bilan ko'p tomonlama hamkorligi. Integratsiya masalalari. Davlatlararo Iqtisodiy qo'mitaning tuzilishi va uning faoliyati.

O'zbekistonning MDHga a'zo bo'lgan davlatlar bilan ikki tomonlama aloqalari. O'zbekistonning Markaziy Osiyodagi qardosh mamlakatlar bilan ko'p tomonlama va ikki tomonlama hamkorligi.

O'zbekiston, Qozog'iston, Qirg'iziston va Tojikiston davlatlari o'rtasida yagona iqtisodiy makonni tashkil etish, siyosiy va diniy ekstremizm, xalqaro terrorchilikka qarshi kurash haqida shartnomalarning imzolanishi va uning ahamiyati. Xalqaro terrorizmga qarshi kurashda O'zbekistonning tutgan o'ri. O'zbekistonning xorijiy mamlakatlar bilan hamkorligi. AQSh, Yevropa va Osiyoning ilg'or taraqqiy etgan mamlakatlari bilan har tomonlama aloqaning o'rnatilishi.

O'zbekiston tashqi siyosatida iqtisodiy omillarning muhim o'ri. Xorijiy sarmoyalar, texnologiyalarning O'zbekistonga kirib kelishi. Qo'shma korxonalarning tashkil topishi va ularning faoliyati.

**O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI
OLIY VA O'RTA MAXSUS TA'LIM VAZIRLIGI**

TOSHKENT DAVLAT SHARQSHUNOSLIK INSTITUTI

Ro'yxatga olindi:

№ 5120400-1.01
"30" may 2015 yil

**O'ZBEKISTON TARIXI
fanining**

**ISHCHI O'QUV DASTURI
(1-KURS)**

Bilim sohasi:	100000 – Gumanitar soha
	200000 – Ijtimoiy soha, iqtisod va huquq
Ta'lim sohasi:	120000 – Gumanitar fanlar
	5120100 – Filologiya va tillarni o'qitish (sharq tillari bo'yicha)
Ta'lim yo'nalishi:	5120700 – Sharq falsafasi va madaniyati
	5120100 – Filologiya va tillarni o'qitish (mumtoz tillari bo'yicha)
	5120200 – Tarjima nazariyasi va amaliyoti (sharq tillari bo'yicha)
	5120700 – Jahon siyosati

Toshkent – 2015

Fanning ishchi o'quv dasturi o'quv, ishchi o'quv rejasi va namunaviy o'quv dasturiga muvofiq ishlab chiqildi.

Tuzuvchilar: T.f.n., Haydarov I.M.

Taqrizchilar:

1. ToshDSHI "Markaziy Osiyo xalqlari tarixi" kafedrasini professori, t.f.d. M.M.Is'hoqov
2. Nizomiy nomli TDPU «O'zbekiston tarixi» kafedrasini t.f.n. Sh. Shoyoqubov

Fanning ishchi o'quv dasturi "Markaziy Osiyo xalqlari tarixi" kafedrasining 2015 yil "___" _____ dagi "___"-sonli majlisida muhokamadan o'tgan va fakultet Kengashida muhokama qilish uchun tavsiya etilgan.

Kafedra mudiri v.v.b. _____ I.M. Haydarov

Fanning ishchi o'quv dasturi "Jahon siyosati va tarix" fakulteti Kengashida muhokama qilingan va foydalanishga tavsiya qilingan (2015 yil "___" _____ "___" sonli bayonnoma)

Fakultet kengashi raisi: _____ N.Abdullayev

Kelishildi:

TDSHI o'quv-uslubiy bo'limi boshlig'i: _____ S.M.Umarova

KIRISH

O'zbekiston Respublikasi mustaqilligining qo'lga kiritilishi tariximizni tubdan isloh qilish, mavjud birlamchi manbalarga tayangan holda holisona va haqqoniy, adolat hamda tarixiylik nuqtai nazaridan o'rganish va o'qitish imkonini berdi. Yurtimiz fuqarolari O'zbekistonning har qanday mafkuradan holi bo'lgan hamda tahlillarga asoslangan haqqoniy tarixini o'rganish va undan saboq olishi davr taqozosiga aylandi.

O'zbekistonning davlat mustaqilligi xalqimizning uzoq yillar davomida olib borgan og'ir va mashaqqatli kurashining qonuniy natijasidir. Vatanimiz tarixi mustaqillik xalqimizga nihoyatda qimmatga tushganidan, bu yo'lda katta qurbonlar berilganligidan guvohlik beradi. Endilikda xalqimizning o'z taqdiri o'z qo'lida, o'z mamlakatining mustaqilligini mustahkamlash yo'lida astoydil mehnat qilmoqda. O'zbekiston fuqarolari, xususan, yoshlar qalbiga milliy g'oyamizni singdirish, ularda mafkuraviy immunitetni shakllantirishda «O'zbekiston tarixi» fanining o'rne, imkoniyatlari katta. Shu boisdan, Respublika oliy o'quv yurtlarining bakalavriyat bosqichida «O'zbekiston tarixi» fanini o'qitish asosiy fanlar qatorida turadi. Zero, davlatimiz rahbari Islom Karimov ta'kidlaganidek, **«Tarixga murojaat qilar ekanmiz, bu xalq xotirasi ekanligini nazarda tutishimiz kerak. Xotirasiz barkamol kishi bo'lmaganidek, o'z tarixini bilmagan xalqning kelajagi ham bo'lmaydi»**.

O'zbekiston xalqining boy va qadimiy davlatchilik tajribasi bor. Hozirgi O'zbekiston hududida dastlabki mustaqil davlat tuzilmalari miloddan avvalgi birinchi ming yillik boshlaridayoq paydo bo'lib, qariyb 3000 yil davomida takomillashib borgani va dunyo davlatchiligi rivojida eng yuksak darajaga ko'tarilgani jahonga ma'lum. O'zbekiston tarixi fanining predmeti xalqimizning eng qadimgi zamonlardan to hozirgi kunlargacha bosib o'tgan uzoq va murakkab tarixiy yo'lini, ijtimoiy-siyosiy, iqtisodiy, madaniy va ma'naviy hayotini holisona o'rganishdan, tushuntirishdan iboratdir. O'zbekiston tarixi fani ajdodlarimiz hayoti bilan bog'liq holda sodir bo'lgan voqealar rivojining ichki mantig'ini, sabablari va oqibatlarini, asrlar davomida to'plangan amaliy tajriba va saboqlarni o'rgatadi.

O'quv fanining maqsadi va vazifalari

III. Fanni o'qitishdan **maqsad** - talabalarda O'zbekiston hududida qadimdan yashagan aholi, ularning turmush tarzi, mavjud bo'lgan davlatlar, ularning boshqaruv tizimi, ijtimoiy-iqtisodiy ahvoli, ichki va tashqi siyosati bo'yicha bilim, ko'nikma va malaka shakllantirishdir.

IV. Fanning **vazifasi** – talabalarga O'zbekiston hududini yagona tarixiy madaniy makon sifatida uzoq o'tmish davrlardan to bugungi kunga qadar taraqqiyot bosqichlarini yaxlit jarayon sifatida tushuntirishdan iborat.

Fan bo'yicha talabalarning bilim, malaka va ko'nikmasiga qo'yiladigan talablar

Talabalar “O‘zbekiston tarixi” fanini o‘rganish jarayonida quyidagilarni bajara olishi lozim:

- O‘zbekiston xalqlarining siyosiy tarixi, qadimgi va ilk davlatchilik tarixi, xalq sifatida shakllanishi va hukmron sulolalar tarixi, siyosiy kurashlar tarixi, bosqinchilik yurushlari, milliy-ozodlik harakatlari, O‘zbekistonda Rossiya bosqini va mustamlaka boshqaruv tizimi, O‘zbekistonda Mustabid sovet tuzumining o‘rnatilishi, Sovet tuzumining qatag‘onchilik siyosati va uning oqibatlari, «paxta ishi», paxta yakkahokimligi, «qayta qurish siyosati» va mustaqillik davrida O‘zbekistonda amalga oshirilgan islohotlar mohiyatini **bilishi kerak**;

- O‘zbekistonda yashayotgan xalqlarning qadimiyatdan to hozirgi kungacha bo‘lgan ijtimoiy-iqtisodiy va madaniy taraqqiyot tarixi, davlatlarning boshqaruv tizimi, ijtimoiy munosabatlar, xo‘jalik tarmoqlari, yer egaligi masalasi, soliq tizimining joriy etilishini bilishi va ularni tarixiy sharoit nuqtai nazaridan tahlil qila olish **ko‘nikmalariga ega bo‘lishi kerak**;

- Talaba ushbu fandan olgan bilimini amaliyotda tadbiq eta bilishi, tarixiy voqea hodisalarni to‘g‘ri tahlil qila olishi, ulardan o‘zi uchun foydali xulosalar chiqara olishi, olgan bilimini hayotda o‘quvchilarni o‘qitish jarayonida joriy qila olish **malakalariga ega bo‘lishi kerak**.

- Talaba o‘zlashtirayotgan fan bo‘yicha egallagan bilimlarini tahlil qilish; arxivshunoslik sohasida jahon hamjamiyati tomonidan to‘plangan tarixiy tajribani ilmiy va pedagogik amaliyotda samarali qo‘llash malakalariga ega bo‘lishi kerak. Shuningdek:

- yangi bilimlarni, mustaqil tarzda puxta o‘zlashtirish ko‘nikmalariga ega bo‘lish:

- kerakli ma’lumotlarni izlab topishning qulay usullari va vositalarini aniqlash:

- axborot manbalari va manzillaridan samarali foydalanish:
- o‘quv va ilmiy adabiyotlar bilan ishlash:
- elektron o‘quv adabiyotlar va ma’lumotlar banki bilan ishlash:
- internet tarmog‘idan maqsadli foydalanish:
- ma’lumotlar bazasini tahlil qilish:
- topshiriqlarni bajarishga tizimli va ijodiy yondashish:
- ishlab chiqilgan g‘oya va takliflarni asoslash va himoya qilish:
- ayrim nazariy mavzularni, tegishli o‘quv adabiyotlari yordamida mustaqil o‘zlashtirish:

- seminar va amaliy mashg‘ulotlarga tayyorgarlik ko‘rish:
- nazariy bilimlarni amaliyotda qo‘llash:
- ilmiy maqola, anjumanlarga ma’ruza tezislarni tayyorlash:
- uy vazifalarini bajarish.

Fanning o‘quv rejasidagi boshqa fanlar bilan bog‘liqligi

“O‘zbekiston tarixi” fani 1-2 semestrlarda o‘qitiladi. Dasturni amalga oshirish o‘quv rejada rejalashtirilgan umumkasbiy (Markaziy Osiyoda ijtimoiy-siyosiy ta’limotlar tarixi, Markaziy Osiyo madaniyati tarixi, Markaziy Osiyo xalqlari etnografiyasi, etnogenezi va etnik tarixi, Markaziy Osiyo xalqlari madaniyati tarixi, Umumiy tarix, Arxivshunoslik va h.k.) va ixtisoslik (Markaziy Osiyo xalqlari tarixi manbashunosligi va tarixshunosligi, Markaziy Osiyo xalqlari davlatchiligi tarixidan, Markaziy Osiyoda urbanistik jarayonlar, Yordamchi tarixiy fanlar, Turkistonning mustamlaka davri arxiv fondlari va h.k.) fanlari bilan bog‘liq.

Fanni o‘qitilishida zamonaviy axborot va pedagogik texnologiyalar

O‘quv jarayoni bilan bog‘liq ta’lim sifatini belgilovchi holatlar quyidagilar: yuqori ilmiy-pedagogik darajada dars berish, muammoli ma’ruzalar o‘qish, darslarni savol-javob tarzida qiziqarli tashkil qilish, ilg‘or pedagogik texnologiyalardan va mul’timediya vositalaridan foydalanish, tinglovchilarni undaydigan, o‘ylantiradigan muammolarni ular oldiga qo‘yish, talabchanlik, tinglovchilar bilan individual ishlash, erkin muloqot yuritishga, ilmiy izlanishga jalb qilish.

“O‘zbekiston tarixi” fani – kursini loyihalashtirishda quyidagi asosiy konseptual yondashuvlardan foydalaniladi:

Shaxsga yo‘naltirilgan ta’lim. O‘z mohiyatiga ko‘ra, ta’lim jarayonining barcha ishtirokchilarini to‘laqonli rivojlanishlarini ko‘zda tutadi. Bu esa ta’limni loyihalashtirilayotganda, albatta, ma’lum bir ta’lim oluvchining shaxsini emas, avvalo, kelgusidagi mutaxassislik faoliyati bilan bog‘liq o‘qish maqsadlaridan kelib chiqqan holda yondoshishga e’tibor qaratishni amalga oshiradi. Har bir talabaning shaxs sifatida kasbiy takomillashuvini ta’minlaydi. Ta’limning markaziga bilim oluvchi qo‘yiladi.

Tizimli yondashuv. Ta’lim texnologiyasi tizimning barcha belgilarini o‘zida mujassam etmog‘i lozim: jarayonning mantiqiyligi, uning barcha bo‘g‘inlarini o‘zaro bog‘langanligi, yaxlitligi bilim olish va kasb egallashning mukammal bo‘lishiga hissa qo‘shadi.

Faoliyatga yo‘naltirilgan yondashuv. Shaxsning jarayonli sifatlarini shakllantirishga, ta’lim oluvchining faoliyatini jadallashtirish va intensivlashtirish, o‘quv jarayonida barcha qobiliyat va imkoniyatlarni, tashabbuskorlikni ochishga yo‘naltirilgan ta’limni ifodalaydi. Egallangan bilimlarning ko‘nikma va malakaga aylanishi, amaliyotda tatbiq etilishiga sharoit yaratadi.

Dialogik yondashuv. Bu yondashuv o‘quv jarayoni ishtirokchilarining psixologik birligi va o‘zaro munosabatlarini yaratish zaruriyatini bildiradi. Uning natijasida shaxsning o‘z-o‘zini faollashtirishi va o‘z-o‘zini ko‘rsata olishi kabi ijodiy faoliyati kuchayadi. O‘qituvchi va talabaning hamkorlikdagi ta’limiy faoliyat yuritishiga zamin yaratadi.

Hamkorlikdagi ta'limni tashkil etish. Demokratlik, tenglik, ta'lim beruvchi va ta'lim oluvchi o'rtasidagi sub'ektiv munosabatlarda hamkorlikni, maqsad va faoliyat mazmunini shakllantirishda erishilgan natijalarni baholashda birgalikda ishlashni joriy etishga e'tiborni qaratish zarurligini bildiradi. Ta'lim jarayonida "sub'ekt-sub'ekt" munosabatlari tarkib topadi.

Muammoli ta'lim. Ta'lim mazmunini muammoli tarzda taqdim qilish orqali ta'lim oluvchi faoliyatini aktivlashtirish usullaridan biri. Bunda ilmiy bilimni obyektiv qarama-qarshiligi va uni hal etish usullarini, dialektik mushohadani shakllantirish va rivojlantirishni, amaliy faoliyatga ularni ijodiy tarzda qo'llashni ta'minlaydi. Muammoli savol, vazifa, topshiriq va vaziyatlar yaratish va ularga yechim topish jarayonida ongli, ijodiy, mustaqil fikrlashga o'rgatiladi.

Axborotni taqdim qilishning zamonaviy vositalari va usullarini qo'llash. Hozirgi axborot kommunikatsiya texnologiya vositalari kuchli rivojlangan sharoitda ulardan to'g'ri va samarali foydalanish, axborotlarni tanlash, saralash, saqlash, qayta ifodalash ko'nikmalari hosil qilinadi. Bu jarayonda kompyuter savodxonligi alohida ahamiyat kasb etadi.

O'qitishning usullari va texnikasi. Ma'ruza (kirish, mavzuga oid, viziualash), muammoviy usul, keys-stadi, paradokslar, loyiha va amaliy ishlash usullari. Interfaol usullarni mavzu mazmuniga mos holda tanlash va ulardan samarali foydalanishga o'rgatadi.

O'qitishning tashkil etish shakllari: dialog, muloqot, hamkorlik, va o'zaro o'rganshga asoslangan frontal, kollektiv va guruh.

O'qitish vositalari: o'qitishning an'anaviy vositalari (darslik, ma'ruza matni, ko'rgazmali qurollar, xarita va boshqalar) bilan bir qatorda – axborot-kommunikatsiya texnologiya vositalari keng ko'lamda tatbiq etiladi.

Kommunikatsiya usullari: tinglovchilar bilan operativ ikki yoqlama (teskari) aloqaga asoslangan bevosita o'zaro munosabatlarning yo'lga qo'yilishi.

Monitoring va baholash: o'quv mashg'ulotida ham butun kurs davomida o'qitishning natijalarini rejali tarzida kuzatib borish. Kurs oxirida test topshiriqlari yoki yozma ish variantlari yordamida tinglovchilarning bilimlari baholanadi.

"O'zbekiston tarixi" fanini o'qitish jarayonida kompyuter texnologiyasidan "Word", "Excel" elektron jadvallar dasturidan foydalaniladi. Ayrim mavzular bo'yicha talabalar bilimni baholash test yoki yozma ish natijalariga ko'ra aniqlanadi. Tarqatma materiallar tayyorlanadi, test tizimi hamda tayanch so'z va iboralar asosida oraliq va yakuniy nazoratlar o'tkaziladi.

"O'zbekiston tarixi" fanidan mashg'ulotlarning mavzulari va soatlar bo'yicha taqsimlanishi:

№	MAVZULAR NOMI	Auditoriya soatlari			Mus- taqil ta'lim
		j a m i	ma'ruza mash- g'ulot- lari	amaliy mash- g'ulot- lari	
1	O'zbekiston tarixi fanining predmeti, uni o'rganishning nazariy-metodologik asoslari, manbalari va ahamiyati	4	2		2
2	Markaziy Osiyo jahon sivilizatsiyasining ajralmas qismi	6	2		2
3	Markaziy Osiyo - insoniyat sivilizatsiyasining qadimgi o'choqlaridan biri			2	
4	O'zbek davlatchiligining shakllanishi va dastlabki taraqqiyot bosqichlari	12	2		4
5	O'zbekiston hududida dastlabki davlatlarning paydo bo'lishi va rivojlanishi (qadimgi asrlar)			2	
6	O'zbekiston hududida dastlabki davlatlarning paydo bo'lishi va rivojlanishi (ilk o'rta asrlar)			2	
7	Buyuk ipak yo'li va hozirgi zamon			2	
8	O'zbek xalqining etnik shakllanishi	4	2		2
9	V- XII asrlarda o'zbek davlatchiligi va ijtimoiy-siyosiy, iqtisodiy, madaniy hayot	6	2		2
10	IX-XII asrlarda o'zbek davlatchiligi. Siyosiy, ijtimoiy va iqtisodiy hayoti			2	
11	IX-XII asrlar O'rta Osiyo xalqlari hayotida ro'y bergan uyg'onish davri. Fan va madaniyatning yuksak ravnaqi	10	2		6
12	IX-XII asrlar O'rta Osiyo xalqlari hayotida ro'y bergan uyg'onish (renessans) davri: fan va madaniyat ravnaqi			2	
13	Mo'g'ullar istilosi va zulmiga qarshi kurash. Jaloliddin Manguberdi-Vatan himoyachisi	8	2	2	4
14	Mo'g'ullar istilosi va zulmiga qarshi kurash				
15	Amir Temur va temuriylar davrida ijtimoiy-iqtisodiy, siyosiy, va madaniy hayot.	10	2		4
16/ 17	Amir Temur va temuriylar davrida o'zbek davlatchiligi.			4	
18/ 19	O'zbekiston hududlarining xonliklarga bo'linib ketishi, uning sabablari va oqibatlari	10	4		2

20/ 21	O'zbekiston hududlarining xonliklarga bo'linib ketishi, uning sabablari va oqibatlari			4	
22/ 23	O'zbek xonliklarining Rossiya imperiyasi tomonidan bosib olinishi. Mustamlakachilik zulmiga qarshi milliy-ozodlik harakati. Jadidchilik	10	4		2
24/ 25	Chor Rossiyasining Turkistonda yuritgan mustamlakachilik siyosati Milliy-ozodlik kurashi. Jadidchilik			4	
26	Turkistonda sovet hokimiyatining o'rnatilishi va unga qarshi qurolli harakat	4	2		
27	Sovet hokimiyatining o'rnatilishiga qarshi qurolli harakat			2	
28	Sovet hokimiyatining O'zbekistonda amalga oshirgan ijtimoiy-siyosiy, iqtisodiy tadbirlarining mustamlakachilik mohiyati	8	2		2
29/ 30	Sovet hokimiyatining O'zbekistonda yuritgan siyosati uning mohiyati va oqibatlari			4	
31	Ikkinchi jahon urushi yillarida o'zbek xalqining fashizm ustidan qozonilgan g'alabaga qo'shgan hissasi	6	2		2
32	Ikkinchi jahon urushi yillarida o'zbek xalqining fashizm ustidan qozonilgan g'alabaga qo'shgan hissasi			2	
33	Sovet davlatida ma'muriy-buyruqbozlik tuzumining kuchayishi va inqirozi davrida O'zbekiston (1946-1991 yy)	8	2		4
34	Ma'muriy buyruqbozlikning kuchayishi va inqirozi davrida O'zbekiston			2	
35	O'zbekistonda davlat mustaqilligining qo'lga kiritilishi. Demokratik huquqiy davlat va fuvarolik jamiyati asoslarining barpo etilishi	4	2		
36	Mustaqil O'zbekistonda demokratik huquqiy davlat, fuqarolik jamiyati asoslarini shakllantirish jarayoni			2	
37	Mustaqillik yillarida O'zbekistonning iqtisodiy, ma'naviy-madaniy taraqqiyoti	4	2		2
38	O'zbekistonning jahon hamjamiyatiga integratsiyalashuvi	2	2		
Jami		116	38	38	40

Asosiy qism: Fanning uslubiy jihatdan uzviy ketma-ketligi

Asosiy qismda (ma'ruza) fanning mavzulari mantiqiy ketma-ketlikda keltirilgan. Har bir mavzuning mohiyati asosiy tushunchalar va tezislar orqali ochib berilgan. Bunda mavzu bo'yicha talabalarga DTS asosida yetkazilishi zarur bo'lgan bilim va ko'nikmalar to'la qamrab olingan.

Asosiy qism sifatida qo'yiladigan talab mavzularning dolzarbligi, O'zbekiston Respublikasi Oliy va o'rta maxsus ta'lim tizimining gumanitar yo'nalishlari uchun tarix, madaniyat, ma'naviyat sohalari bo'yicha kadrlar bilimi, tasavvur va ko'nikmalarini mukammallashtirishni ko'zlab tavsia qilinmoqda. "O'zbekiston tarixi" o'quv fanida O'zbekiston tarixiy-madaniy makonida davlatning paydo bo'lishi, rivojlanishi, tanazzuli bilan bog'liq siyosiy voqealar, mintaqada davlatchilik an'alarining davomiyligi, ijtimoiy-iqtisodiy va madaniy jarayonlar eng so'nggi fan yutuqlarini inobatga olgan holda ularni qiyosiy tahlil asosida tashkil etiladi. Shu ma'noda o'quv jarayoni davomida jahon sivilizatsiya markazlarining O'zbekiston haqidagi fan yutuqlari va yangiliklari, mahalliy manbalar va ulardagi ma'lumotlar, qarashlar va nazariyalar solishtirib, qiyoslab boriladi. Shu bilan birga tarixiy ma'lumotlarni qiyosiy tahlil qilish orqali Markaziy Osiyo xalqlarining taraqqiyot jarayonida muhim rol o'ynagan hududiy yaxlitlik, ijtimoiy-iqtisodiy va xo'jalik munosabatlari rivojlanishi va taraqqiyoti dinamikasi kuzatiladi.

Ma'ruza mashg'ulotlari

O'zbekiston tarixi fanining predmeti, uni o'rganishning nazariy-metodologik asoslari, manbalari va ahamiyati

O'zbekiston tarixining fan sifatidagi o'rni. Uning predmeti va o'rganish obyekti. O'zbekiston tarixini o'rganishning metodologik tamoyillari: holislik, manbalar bilan asoslanganlik, ilmiylik, tarixiylik. O'zbekiston tarixining jahon tarixi bilan bog'liqligi. Tarixni o'rganishda insonparvarlik, vatanparvarlik, milliy istiqlol g'oyasiga asoslanish tamoyillari. Tarixni yoritishda milliy qadriyatlar, xalq an'analari va urf-odatlar, diniy e'tiqodlar, turli ijtimoiy tabaqalar tarixiy-madaniy taraqqiyot nuqtai nazaridan yondashuv.

Hozirgi kunda Vatan tarixining yechilishi zarur bo'lgan muammolari. I.Karimovning «Tarixiy xotirasiz kelajak yo'q» asarida bu masalalarning ko'tarilishi. O'zbekiston tarixini davrlashtirish. O'zbek davlatchiligi sarhadlarining hozirgi O'zbekiston hududidan ancha keng ekanligi.

Vatan tarixini o'rganishda moddiy va yozma manbalarning o'rni hamda ahamiyati. O'zbekiston umumjahon sivilizatsiyasi o'choqlaridan biri sifatida. Vatan tarixining har tomonlama yetuk, milliy istiqlol g'oyasi bilan qurollangan insonlarni tarbiyalashdagi ahamiyati.

Qo'llaniladigan ta'lim texnologiyalari: individual yondashuv, muammoli ta'lim, blis--so'rov, munozara, klaster, o'z-o'zini va o'zaro nazorat qilish, kompyuter, slaydlar, multimediya.

Adabiyotlar: R1;R3; R7; R8; R9; R10; A2; A3; A7; A8; A9; A11; A13; A14;A15; Q1; Q2; Q3; Q6; Q7; Q8; Q9; Q16; Q20; Q24; Q25; Q27; Q30; Q33; Q55; Q58.

Markaziy Osiyo jahon sivilizatsiyasining ajralmas qismi

Sivilizatsiya tushunchasi. O'zbekiston qadimgi sivilizatsiya va madaniyat beshigi. O'zbekistondagi tarixiy yodgorliklar: osori-atiqalar, ilk shahar xarobalari hamda buyuk fan va davlat arboblari, qadimgi davrlardan boshlab taraqqiy etgan ilm-fan rivojlangan sivilizatsiya beshigi ekanligi. Insonning paydo bo'lishi xususidagi qarashlar va nazariyalar. Antropogenez jarayoni. Insoniyatning dastlabki ajdodlari, ularning makonlari. Vatanimiz odamzod ilk bor paydo bo'lgan mintaqalardan biri ekanligi. Qadimgi odamlarning turmush tarzi, mashg'ulotlari.

Ibtidoiy jamiyat, uni davrlashtirish va bu boradagi yangicha yondashuvlar. Paleolit (qadimgi tosh) davri. "Ishbilarmon odamlar", "aql idrokli odamlar", eng qadimgi va qadimgi odamlar. Ularning mashg'ulotlari. Paleolit davri bosqichlari. Ilk paleolit davri odamlari, ularning makonlari: Selung'ur, Qoratog', Ko'lbuloq. Fergantrop. O'rta paleolit davri odamlari va ularning makonlari: Teshiktosh, Omonqo'ton, Obirahmat, Qo'tirbuloq. Olovning kashf etilishi va uning ahamiyati. So'nggi paleolit davri odamlari yashagan makonlar: Samarqand, Xo'ja Go'r, Shug'nov, Qorakamar. Paleolit davri ibtidoiy xo'jaligidagi o'zgarishlar. Insonlarning yaratuvchanlik faoliyati. Neandertal odami. Hozirgi ko'rinishdagi aql-idrokli odamlar (kromanonlar)ning shakllanishi. Mehnat qurollarining takomillashuvi. Urug'chilik jamoasi – ona urug'i jamoasining shakllanishi va uning taraqqiyoti.

Mezolit (o'rta tosh) davri. Bu davr odamlarining makonlari: Machay, Qo'shilish, Obishir. Markaziy Farg'ona yodgorliklari. O'q-yoyning ixtiro qilinishi va uning axamiyati. Odamlarning hayvonlarni qo'lga o'rgatishi, boshqoli o'simliklarni o'stirish malakalarini o'zlashtira boshlashi. Diniy e'tiqodlar. Tasviriy san'at. Zarautsoy, Sarmishsoy, Takatosh, Teraklisoy, Nurota yodgorliklari.

Neolit (yangi tosh) davri. Joytun madaniyati. O'rta Osiyodagi dastlabki dehqonchilik manzillari. Kaltaminor madaniyati va uning bosqichlari. Markaziy Farg'ona neolit davri yodgorliklari. Hisor madaniyati. Tosh qurollarining takomillashuvi. Chorvachilik va dehqonchilikning shakllanishi. Ishlab chiqarishga asoslangan hunarmandchilikning vujudga kelishi: kulolchilik, qayiqsozlik, to'qimachilik va zargarlikning rivojlanishi.

Eneolit davri. Sarazm, Anov va Zamonbobo madaniyatlari. Sun'iy sug'orishga asoslangan dehqonchilik madaniyati markazlarining paydo bo'lishi.

Bronza davri, uning yodgorliklari: Namozgoh, Oltintepa, Sopollitepa, Tozabog'yob, Amirobod, Chust madaniyatlari. Vatanimiz hududlarida o'troq

dehqonchilikning rivojlanishi. Patriarxal ota urug'i munosabatlarining yuzaga kelishi. Bronza davridagi ijtimoiy-iqtisodiy o'zgarishlar. Mehnatning birinchi yirik taqsimoti. Xo'jaliklarning ixtisoslashuvi. O'troq va ko'chmanchi aholi munosabatlari. O'rta Osiyoda ilk shahar madaniyatining paydo bo'lishi: Oltintepa, Sopolitepa, Jarqo'ton va boshqalar. Zardushtiylik ta'limoti, uning jahon sivilizatsiyasidagi o'rni. Yozuv madaniyatining shakllanishi va rivojlanishi. Dastlabki diniy qarashlar. O'rta Osiyo shaharlarining jahon shaharsozlik madaniyatida tutgan o'rni. "Avesto". "Ezgu fikr, ezgu so'z, ezgu amal". "Avesto"da borliqning yaxlitligi va bir butunligi, inson hayotining tabiat bilan uyg'unligi masalasi. "Avesto"ning insonning ma'naviy hayotini shakllantirishdagi o'rni. Azaliy milliy ma'naviyatimiz Navro'z misolida. Navro'z bayrami biz uchun hayot adabiyligi, tabiatning ustuvor qudrati va cheksiz saxovatining, ko'p yillik milliy qiyofamiz, oliyjanob urf-odatlarimizning betakror ifodasi ekanligi

Qo'llaniladigan ta'lim texnologiyalari: individual yondashuv, muammoli ta'lim, blis--so'rov, munozara, klaster, o'z-o'zini va o'zaro nazorat qilish, zig-zag, insert, kompyuter, slaydlar, multimediya.

Adabiyotlar: R2;R4;R8; A2; A3; A7; A8; A9; A11; A12; A13;A14;A15;Q5; Q6; Q54; Q60; Q67; Q74; Q75; Q76.

O'zbek davlatchiligining shakllanishi va dastlabki taraqqiyot bosqichlari

Davlatchilik tushunchasi. Davlat tuzilmalarining shakllanish shart-sharoitlari va omillari. Ilk shaharlar va davlatchilik taraqqiyoti o'rtasidagi dialektik bog'liqlik. Ilk shaharlar dastlabki davlatlarning asosi. Vatanimiz hududlarida dastlabki boshqaruv tizimining shakllanishi. Mehnat taqsimotining chuqurlashuvi, mahsulot ayirboshlash, xususiy mulk va turli ijtimoiy tabaqalarning vujudga kelishi. O'lkamiz hududlarida dastlabki davlatlarning tashkil topishi. Ilk davlatchilik shakllari xususidagi munozaralar.

Qadimgi Xorazm davlati. Xorazm haqidagi yozma va arxeologik ma'lumotlar, hududiy chegaralari masalalari. "Katta Xorazm". Xorazm davlati o'zbek davlatchiligining qadimiy poydevori ekanligi. Qal'aliqir, Ko'zaliqir va boshqa yodgorliklar. Xorazm davlatda ijtimoiy-iqtisodiy va madaniy hayot.

Qadimgi Baqtriya davlati. Yozma va arxeologik ma'lumotlar. Baqtriyaning hududiy chegaralari. Baqtra, Qiziltepa va boshqa shaharlar. Ijtimoiy- iqtisodiy va madaniy hayot. Tashqi iqtisodiy va madaniy aloqalar.

Sug'd (Sug'diyona) va uning hududi. Sug'd arxeologik va yozma manbalarda. Ko'ktepa, Afrosiyob, Uzunqir, Yerqo'rg'on va ularning ijtimoiy-iqtisodiy va madaniy hayoti.

Ahmoniylarning O'rta Osiyoni bosib olishi. Mahalliy aholining bosqinchilarga qarshi ozodlik uchun kurashi. To'maris, Shiroq qahramonligi. Frada qo'zg'oloni. Ahmoniylarning O'rta Osiyoni ma'muriy-boshqaruv tartiblari. Satrapliklar. Soliq undirish tartibi. Iqtisodiy hayot. Pul muomalasi. Yunon-

makedon qo'shinlarining Aleksandr Makedonskiy boshchiligida O'rta Osiyoga yurushi. Spitamen boshchiligidagi harakatlar. Yunonlar davrida Baqtriya va Sug'diyona. Aholining ijtimoiy-iqtisodiy ahvoli. Madaniy hayot.

Sug'diyona va Baqtriya yunon-makedon sulolasi - salavkiylar hukmronligi ostida. Diadotlar o'rtasidagi kurash. Yangi shaharlar qurilishi. Savdo-sotiq va hunarmandchilikning taraqqiyoti.

Salavkiylar davlatining inqirozi. Baqtriya davlatining qayta tiklanishi. Diodot va Yevtidemlar sulolasi davrida davlatning kengayishi va kuchayishi. Ellin madaniyatining o'ziga xos xususiyatlari va uning O'rta Osiyoga yoyilishi. Sharq va G'arb madaniyatining o'zaro ta'siri. Antik davr shaharsozligi. Savdo-sotiqning o'sishi.

Farg'ona vodiysida davlat tuzilmasining shakllanishi. Xitoy manbalarida Farg'ona vodiysi haqidagi ilk ma'lumotlar. Davan davlati. Uning ijtimoiy-iqtisodiy hayoti. Davan va Xitoy munosabatlari.

Qang' davlatining tashkil topishi, Shosh, Kesh, Sug'd, Buxoro, Xorazmning birlashtirilishi. Davlat boshqaruvi tizimi. Xoqon, yabg'u (jabg'u), hokim. Oliy kengash. Iqtisodiy hayoti. Tashqi aloqalari. Xorazmning Qang' davlati tasarrufidan mustaqil davlat sifatida ajralib chiqishi. Afrig'iylar sulolasi davrida Xorazm. Xorazmshohlar. Kat shahrining poytaxt sifatida qayta tiklanishi.

Yuechji qabilalarining O'rta Osiyoga kirib kelishi. Kushonlar (guysuan) sulolasining siyosiy hokimiyatni egallashi. Kushonlar tomonidan mintaqadagi siyosiy uyushmalarning birlashtirilishi. Baqtriyada yunonlar hukmronligining ag'darilishi. Kudjula Kadfiz, Vima Kadfiz, Kanishka davrida saltanat hududlarining kengayishi, davlat qudratining kuchayishi. Kushonlar sulolasi davrida ijtimoiy-iqtisodiy hayot. Qishloq xo'jaligi. Sug'orma dehqonchilikning rivojlanishi. Shaharlar qurilishi. hunarmandilik va savdo-sotiq. Tanga pullarning zarb etilishi. Kushonlar saltanatining o'zbek davlatchiligi tarixida tutgan o'rni. Madaniy – ma'naviy hayot. Diniy e'tiqodlar. Otashparastlik, buddaviylik, moniychilikning tarqalishi. Ibodatxonalar. Haykaltaroshlik Tasviriy san'at.

Qadimiy yozuv madaniyati. Oromiy yozuvi. Baqtriya, Xorazm, Sug'd yozuvlarining Oromiy yozuvi tarkibidan ajralib chiqishi. Yunon-Baxtar yozuv. Buyuk ipak yo'lining shakllanishi va rivojlanish bosqichlari. «Lojuvard yo'li», «Shoh yo'li», «G'arbiy meridional yo'l». XIX asrning ikkinchi yarmida «Buyuk ipak yo'li» atamasining muomalaga kiritilishi. Buyuk ipak yo'li tarixiy rivojlanish bosqichlari. Amir Temur davrida Buyuk ipak yo'lining qayta tiklanishi va rivojlanishi. Ipak yo'lining O'rta Osiyoning ijtimoiy, iqtisodiy, madaniy va siyosiy hayotidagi o'rni, Sharq va G'arbn bog'lovchi omil. Buyuk geografik kashfiyotlar davrida ipak yo'li mavqeining pasayishi va uning taqdiri. XX asr oxirlarida dunyodagi turli mamlakatlarda Ipak yo'li tarixiga qiziqishning ortib borishi. YuNESKO rahnamoligida "Buyuk ipak yo'li" dasturining ishlab chiqilishi, uning vazifalari. Bu dasturning amalga oshishida O'zbekistonning faol ishtiroki.

Qo'llaniladigan ta'lim texnologiyalari: individual yondashuv, muammoli ta'lim, blis--so'rov, munozara, klaster, o'z-o'zini va o'zaro nazorat qilish, loyiha texnologiyasi.

Adabiyotlar: R2;R4;R8; A2; A3; A7; A8; A9; A11; A12; A13;A14;A15;Q5; Q36; Q44; Q45; Q53; Q54; Q60; Q67; Q72;Q74; Q75; Q76;Q80.

O'zbek xalqining etnik shakllanishi

Urug', qabila, elat, xalq va millat tushunchalari. O'zbek xalqining etnik shakllanishi uzoq davom etgan murakkab jarayon ekanligi. Turon zaminida turkiy qavmlarning azaliy etnos ekanligi.

O'troq hayot kechirgan eng qadimiy ajdodlarimizning Xorazm, Baqtriya, Sug'diyona, Parkana, Toxariston, Shosh deb atalgan o'lkalarda tub joy aholi sifatida yashaganligi, hozirgi o'zbek xalqining asosini shu hududlarda bir necha ming yillar davomida yashab kelgan massagetlar, shaklar, xorazmiylar, baxtarlar, sug'diylar, toxarlar, davanliklar tashkil etganligi.

Mil.av. I ming yillikning o'rtalarida Markaziy Osiyo hududlaridagi etnik va ijtimoiy holat. Aholi o'rtasidagi etnik va madaniy munosabatlar. Milodiy I ming yillik o'rtasida bu jarayonning yanada jonlanishi. Turk-sug'd simbiozi.

IX-XII asrlarda qarluqlar, o'g'uzlar, qipchoqlar, chigillar va boshqa turkiy qavmlarning o'zbek xalqining etnik shakllanishidagi o'rni. Eski o'zbek tiliga asos bo'lmish qarluq-chigil lahjasining rivoj topishi va yozma adabiy til darajasiga ko'tarilishi. Yusuf Xos Hojibning «Qutadg'u bilig», Mahmud Qoshg'ariyning «Devonu lug'otit turk», Xo'ja Ahmad Yassaviyning «Hikmatlar» asarlarining ahamiyati.

Mo'g'ullar istilosi, uning o'zbek xalqi etnogeneziga ta'siri. XV asr oxiri - XVI asrlarda O'rta Osiyoga Dashti Qipchoq qabilalarining kirib kelishi va mahalliy aholi bilan aralashib, o'troqlashuvi. "O'zbek" atamasi.

Sovet davrida O'rta Osiyoda "milliy davlat chegaralanishi"ning o'tkazilishi, Turkiston o'lkasining etnik va hududiy jihatdan parchalanib ketishi. Mintaqada O'zbekiston va boshqa respublikalarning tashkil topishi. O'zbekistonning milliy mustaqillik davridagi etnik holati va bu sohadagi o'zgarishlar. Millatlararo do'stlik va hamjihatlik.

Qo'llaniladigan ta'lim texnologiyalari: individual yondashuv, muammoli ta'lim, blis--so'rov, munozara, klaster, o'z-o'zini va o'zaro nazorat qilish, loyiha texnologiyasi, kompyuter, slaydlar, multimediya.

Adabiyotlar: R2;R8; A2; A3; A7; A8; A9; A11; A12; A13; A14; A15; Q7; Q16; Q31; Q36; Q50; Q56;Q77.

V-XII asrlarda o'zbek davlatchiligi va ijtimoiy-siyosiy, iqtisodiy, madaniy hayot

Xioniylar va kidariylar. O'rta Osiyo hududlariga ko'chmanchi qabilalarning yurushlari. Eron sosoniylari bilan o'zaro munosabatlar. Eftaliylar. O'rta Osiyoda

eftaliylar davlatining shakllanishi, uning hududiy chegarasi. Eftaliylar va Eron sosoniylari. Sharqiy Eron va Shimoliy Hindistonning eftaliylar davlatiga qo'shib olinishi. Eftaliylar davrida ijtimoiy-iqtisodiy hayot. Savdo. Hunarmandchilik. Chorvachilik. Yerga egalik munosabatlari va tabaqalanish, dehqonlar, kashovarlar va kadivarlar. Ularning turmush tarzi va jamiyatda tutgan o'rnini. Mazdak harakatining paydo bo'lishi va uning asosiy g'oyalari.

Eftaliylar davrida madaniyat, diniy e'tiqodlar. Turk xoqonligining vujudga kelishi. Bumin hoqon. Istami Yabg'u xoqon. Xoqonlik aholisining etnik tarkibi va tili. Turk xoqonligi tomonidan O'rta Osiyo va Uraloldi hududlarining zabt etilishi. Turk xoqonligi davrida mamlakat boshqaruv usuli. Xoqon-davlat boshlig'i. Zodagonlar kengashi-qurultoy. Mustaqil hokimliklar. Ijtimoiy tabaqalanishning kuchayishi. Abruy qo'zg'oloni. Turk xoqonligining ikki qismga bo'linishi. O'rta Osiyo G'arbiy turk xoqonligi tarkibida xo'jalik va ijtimoiy hayot.

Arab xalifaligi. Xalifalar tomonidan amalga oshirilgan istilochilik yurushlari. Movarounnahrning Qutayba ibn Muslim boshchiligidagi arab qo'shini tomonidan istilo qilinishi. Arab xalifaligining O'rta Osiyoda yuritgan siyosati. Boshqaruv tizimi. Soliq siyosati: xiroj, ushr, jizya, zakot, fitr. Aholining majburiyatlari. Mahalliy madaniyatning ta'qib etilib, arab madaniyatining targ'ib etilishi. Shaharlarga arab qo'shinining joylashtirilishi, arab tilining rasmiy tilga aylantirilishi. Arab xalifaligidagi ichki sulolaviy kurashning o'lkamiz ijtimoiy-siyosiy hayotiga ta'siri. Abu Muslim boshchiligidagi harakat. Mustamlaka zulmining yanada kuchayishi. G'urak va Devashtich. Xalq g'alayonlari. Muqanna qo'zg'oloni va uning tarixiy ahamiyati. Arab xalifaligining zaiflashuvi. Islom dinining yoyilishi. Masjidlar qurilishi. Qur'oni-karim – muqaddas kitob. Shariat qonunlari va axloq-odob. Hadislar va ularning ijtimoiy-siyosiy mohiyati. Islom dini ta'limotini rivojlantirishda O'rta Osiyolik olimlarining hissasi. Imom al-Buxoriy, imom at-Termiziy, imom al-Moturidiy. Mustaqillik yillarida diniy qadriyatlarning tiklanishi. Allomalarimiz ziyoratgohlarining obod qilinishi va ushbu xayrli ishlarda O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Islom Karimovning ulkan xizmatining e'tirofi. Ma'naviy kamolotga erishuv yo'lida muhaddislar merosining ahamiyati.

IX asr boshlarida Movarounnahrning siyosiy ahvoli. Mahalliy zodagonlar mavqeining o'sishi. Tohiriylar davlati. Ijtimoiy-iqtisodiy hayot. Tohiriylar bilan safforiylar o'rtasidagi kurash. Movarounnahr viloyatlariga Somonxudot avlodlaridan noiblar tayinlanishi. Somoniylar sulolasining hokimiyat tepasiga kelishi. Ismoil Somoniy islohotlari. Davlatni boshqarish tartibi. Ruhoniylar mavqei. Buxoroning islom dunyosida nufuzli markazga aylanishi. Soliq siyosati. Yer-suv munosabatlari. Mulkchilik shakllari. Iqto va iqtodorlar.

Shaharlarning rivojlanishi. Hunarmandchilik. Savdo-sotiq ishlari. Savdo uyushmalarining tashkil topishi. Karvon savdosi. Karvonsaroylar. O'zbek davlatchiligi tarixida Somoniylar sulolasining tutgan o'rnini. Sharqiy Turkiston va Yettisuvda Qoraxoniylar davlatining tashkil topishi. Qoraxoniylarning Movarounnahrni qo'lga kiritishi. Qoraxoniylar hukmronligining o'rnatilishi va davlat boshqaruv usullari. Ijtimoiy-iqtisodiy hayot. Agrar munosabatlar.

Mulkchilik shakllari, soliq siyosati. Qoraxoniylar davlatining ikkiga bo'linishi. Ibrohim Tamg'achxon.

Qoraxoniylar mavqeining zaiflashuvi. Xorazmda hokimiyatning afrig'iylardan ma'muniylar sulolasiga o'tishi. G'aznaviylar davlati. Sabuktagin va Mahmud G'aznaviy davrida davlatning kuchayishi. Ichki va tashqi siyosat. G'aznaviylar bilan saljuqiylar o'rtasidagi to'qnashuv. Dandanakon jangi. G'aznaviylar davlatining inqirozi. Saljuqiylar davlati. Nizomulmulk va uning "Siyosatnoma" asari. Sulton Sanjar davrida

saljuqiylar davlatining yuksalishi. Ijtimoiy-iqtisodiy ahvol. Saljuqiylar davlatining kuchsizlanishi. Qoraxitoylarning Movarounnahrda hujumlari. Xorazmshoh-Anushteginiylar sulolasining hokimiyat tepasiga kelishi. Sulton Otsizning mustaqillik uchun sa'yi-harakatlari. Sulton Takash faoliyati va Xorazmshohlar davlatining yuksalishi. Muhammad Xorazmshoh. Xorazmshoh-Anushteginiylar davlatining o'rta asr Sharqida tutgan o'rni. Davlat boshqaruvi. Soliqlar. Yerga egalik shakllari. O'zbek davlatchiligi tarixida Xorazmshoh-Anushteginiylar davlatining tutgan o'rni

Qo'llaniladigan ta'lim texnologiyalari: individual yondashuv, muammoli ta'lim, blis--so'rov, munozara, klaster, o'z-o'zini va o'zaro nazorat qilish, 3x4, loyiha texnologiyasi, kompyuter, slaydlar, mul'timediya.

Adabiyotlar: R2; R8; A2; A3; A7; A8; A9; A11; A12; A13; A14; A1; Q7; Q2; Q6; Q18; Q44; Q52; Q56; Q76..

IX-XII asrlar O'rta Osiyo xalqlari hayotida ro'y bergan uyg'onish davri. Fan va madaniyatning yuksak ravnaqi

«Uyg'onish davri» atamasi. Uning mazmun va mohiyati. IX-XII asrlar O'rta Osiyoda madaniy yuksalishni ta'minlagan omillar va shart-sharoitlar. Markazlashgan davlatlar hukmdorlarining fan va madaniyat ravnaqiga e'tibori. Shaharlarning madaniy markazlar sifatida taraqqiy etishi. Bayt ul-hikma. Xorazmdagi «Ma'mun akademiyasi». Xorazm Ma'mun akademiyasi 1000 yilligini yurtimizda keng nishonlanishi. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Islom Karimov Xorazm Ma'mun akademiyasi to'g'risida Tabiiy fanlar. Muso al-Xorazmiy. Uning tabiiy fanlar bo'yicha barkamol ijodi. «Al jabr val muqobala», «Hisob al-Hind» va boshqa asarlari. Olimning falakiyot fani rivojiga qo'shgan hissasi. Al-Farg'oni. Uning XII asrdayoq Yevropada mashhur bo'lishi hamda tabiiy fanlar (matematika, astronomiya, geografiya) rivojiga qo'shgan buyuk hissasi. Abu Rayhon Beruniy. Uning tabiat falsafasi va tabiiy fanlar bilan qiziqishi. «Geodeziya», «Qadimgi xalqlardan qolgan yodgorliklar», «Hindiston» asarlari. Abu Ali ibn Sino. Olimning tibbiyot sohasidagi yutuqlari. «Tib qonunlari». Tabiiy fanlar sohasida faoliyat yuritgan boshqa olimlar.

Ijtimoiy fanlar. Al-Farobiy buyuk qomusiy olim. Olimning tarixiy-falsafiy asarlari. «Fozil odamlar shahri», «Falsafaning mohiyati haqida kitob» va boshq. Abu Bakr Narshahiy. Olimning «Tarixi Buxoro» asarlari. Rudakiy fors-tojik

adabiyotining asoschilaridan biri. IX-XII asrlarda islom dini va soʻfiylik. Islom dinini targʻib etuvchi markazlar. Imom Buxoriy. «Al-Jomeʻ», «As-Sahih». Hadislar tasnifi. Imom Termiziy. «Jomeʻ at-Termiziy». Soʻfiylik gʻoyasi. Yusuf Hamadoniy. Alloma taʼlimotida vatanparvarlik gʻoyalari.

Ahmad Yassaviy. Soʻfiylikning Yassaviya tariqati va uning asoslari. «Devoni hikmat». Abduholiq Gʻijduvoniy. Najmiddin Kubro. Soʻfiylikdagi Kubroviya oqimi. Kubroviya qonun qoidalari. Naqshbandiya tariqati. Yurtimiz buyuk allomalari yuksak maʼnaviy jasorat sohiblari. Mustaqillik yillarida oʻlkamizda ulugʻ allomalar merosini oʻrganilishi. Ushbu zotlar tavallud yoshlarini jahon miqyosida nishonlanishi. Oʻzbekiston Respublikasi Prezidenti Islom Karimovning “Yuksak maʼnaviyat-engilmas kuch” asarida buyuk allomalar faoliyatining aks etishi. IX-XII asrlarda meʼmorchilik va sanʼat. Qurilish tartibi. Shaharlar meʼmorchiligi. Mahobatli qurilishlar. Ismoil Somoniy maqbarasi. Masjidlar. Magʻoki Attoron. Chorustun. Childuxtaron. Saroylar. Movarounnahr meʼmoriy maktabining oʻziga xos xususiyatlari. Naqqoshlik va tasviriy sanʼat. Musiqa sanʼati

Qoʻllaniladigan taʼlim texnologiyalari: individual yondashuv, muammoli taʼlim, blis--soʻrov, munozara, Klaster, oʻz-oʻzini va oʻzaro nazorat qilish, Loyiha texnologiyasi, kompyuter, slaydlar, mulʼtimediya.

Adabiyotlar: R2;R8; A2; A3; A7; A8; A9; A11; A12; A13; A14; A1; Q7; Q2; Q6; Q18; Q44; Q52;Q56; Q76.

Moʻgʻullar istilosi va zulmiga qarshi kurash. Jaloliddin Manguberdi-Vatan himoyachisi

Chingizxon (Temuchin)ning moʻgʻullarni birlashtirib, kuchli davlat tuzishi. "Yasoq" qonunlari. Chingizxon va Sulton Muhammad Xorazmshoh oʻrtasidagi elchilik munosabatlari. Bahovuddin Roziy. Oʻtror voqeasi. Moʻgʻullarning Oʻrta Osiyoga istilochilik yurushlari. Chingizxonning harbiy rejasi. Moʻgʻullar hujumi arafasida Xorazmshohlar davlatidagi vaziyat. Urganch kengashi. Oʻtror mudofaasi. Xoʻjand qamali. Temur Malik jasorati. Buxoro va Samarqandning bosib olinishi. Termizning zabt etilishi. Goʻrganj (Urganch) qamali. Najmiddin Kubro jasorati. Xorazmshoh qoʻshinlarining magʻlubiyati, uning sabablari.

Jaloliddin Manguberdi - Vatan himoyachisi. Uning Xurosondagi faoliyati. Parvon dashtidagi jang. Sind jangi. Jaloliddin Manguberdining Oʻrta Sharqdagi faoliyati. Moʻgʻul istilosi va zulmiga qarshi kurashning davom ettirilishi.

Chigʻatoy ulusining tashkil topishi. Boshqaruv tartibi. Mahmud Yalavoch. Soliqlar. Zulmning kuchayishi. Mahmud Torobiy qoʻzgʻoloni, uning tarixiy ahamiyati. Maʼsudbekning noib etib tayinlanishi. Chingiziylar orasidagi ichki kurash va uning Chigʻatoy ulusiga taʼsiri. Kebekxonning maʼmuriy va pul islohotlari. Chigʻatoy xonlarining islomni qabul qilishi. Qozonxon davrida hokimiyat uchun ichki kurashning kuchayishi. Hokimiyatning amir Qozonxon qoʻliga oʻtishi. Chigʻatoy ulusining parokandalikka uchrashi. Madaniy hayot. Pahlavon Mahmud, Jaloliddin Rumiy. Burhoniddin Rabgʻuziy, Bahouddin Naqshband.

Qo'llaniladigan ta'lim texnologiyalari: individual yondashuv, muammoli ta'lim, blis--so'rov, munozara, Klaster, o'z-o'zini va o'zaro nazorat qilish, aqliy hujum, Loyiha texnologiyasi, kompyuter, slaydlar, mul'timediya.

Adabiyotlar: R2; R8; A2; A3; A7; A8; A9; A12;A15; Q6; Q52; Q76.

Amir Temur va temuriylar davrida ijtimoiy-iqtisodiy, siyosiy va madaniy hayot

XIV asr o'rtalarida Movarounnahrda ijtimoiy-siyosiy vaziyat. Amir Temur Movarounnahr siyosiy kurash maydonida. Amir Temurning Amir Husayn bilan ittifoqi. Ularning mo'g'ul hukmdori Ilyosxo'jaga qarshi kurashi. Loy jangi, Ilyosxo'janing Samarqandga yurushi. Sarbadorlar harakati. Mo'g'ullarning chekinishi. Husayn va Temurning Samarqandni egallashi. Ular o'rtasida o'zaro nizoning kuchayishi va uning sabablari.

Sohibqiron Amir Temur hokimiyatining o'rnatilishi. Samarqand – Amir Temur davlatining poytaxti. Amir Temurning mamlakatni birlashtirish va markazlashgan kuchli davlat tuzishdagi tarixiy xizmati. Amir Temurning harbiy yurushlari. Eron va Kavkazorti o'lkalarining zabt etilishi. Temurning Oltin O'rdaga yurushi. To'xtamishning tor-mor etilishi. Temurning Hindistonga yurushi. Amir Temurning Kichik Osiyoga yurushi. Usmoniylar sultoni Yildirim Boyazidning tor-mor qilinishi. Amir Temur imperiyasining chegaralari. Amir Temur - buyuk davlat arbobi, mashhur sarkarda. Uning harbiy va siyosiy faoliyati tahlili. "Kuch -adolatda" shiorining mazmuni-mohiyati. Amir Temurning O'rta Osiyo va jahon tarixida tutgan o'rni.

Sohibqiron Amir Temur millatimiz g'ururi va faxri. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Islom Karimov Amir Temurning O'zbekiston tarixida tutgan o'rni to'g'risida. Amir Temurning ma'naviy rahnamolari. Shamsiddin Kulol, Sayid Baraka, Zayniddin Tayobodiyning Temur faoliyatiga ta'siri. Davlat siyosatida islom dinining roli. Saltanatni boshqarish tizimi. Qo'shinning tuzilishi va harbiy intizom. Soliq siyosati. "Temur tuzuklari" – davlat boshqaruv ishidagi muhim manba sifatida. Mamlakatni boshqarishning suyurg'ol usuli. Xo'jalik va madaniy hayot. Soliq siyosati va majburiyatlar. Tijorat ishlari. Fan va madaniyatga homiylik. Shaharlarning obod qilinishi. Samarqanddagi me'morchilik ishlari, bog' va saylgohlarning yaratilishi.

Amir Temur vafotidan keyin temuriy shahzodalar o'rtasida toj-u taxt uchun ichki kurashlar. Markazlashgan davlatning parchalanishi. Shohrux Mirzo hukmronligi davrida temuriylar saltanati. Movarounnahrda Mirzo Ulug'bek hukmronligi. Ichki va tashqi siyosat. Mirzo Ulug'bek davrida madaniyat, ilm-fan va adabiyot ravnaqi. Ulug'bek akademiyasi. Qozizoda Rumiy, G'iyosiddin Jamshid, Ali Qushchi. Miniatyura san'ati. Kamoliddin Behzod. Tarixnavislik. Sharafiddin Ali Yazdiy, Nizomiddin Shomiy, Ibn Arabshoh, Mirxond, Xondamir, Abdurazzoq Samarqandiy. Mustaqillik yillarida Mirzo Ulug'bek merosining o'rganilishi. O'zbek xalqi ma'naviy merosida Ulug'bekning tutgan o'rni. Ulug'bekka qarshi bo'lgan muholifat kuchlar. Temuriylar o'rtasidagi ichki

kurashlarning avj olishi. Mirzo Ulug‘bekning o‘ldirilishi. Movarounnahrda Abusaid va uning o‘g‘illari, Xurosonda Husayn Boyqaro hukmronligi. XVI asrning ikkinchi yarmida fan, adabiyot va madaniyat. Alisher Navoiyning siyosiy va adabiy faoliyati. Ma‘naviy barkamol shaxs tarbiyasida Navoiy ijodining ahamiyati. Adabiy muhit. Lutfiy, Sakkokiy, Jomiy. O‘zbek tilining takomillashuvi

Qo‘llaniladigan ta‘lim texnologiyalari: individual yondashuv, muammoli ta‘lim, blis--so‘rov, munozara, Klaster, o‘z-o‘zini va o‘zaro nazorat qilish, aqliy hujum, Loyiha texnologiyasi, kompyuter, slaydlar, multimediya.

Adabiyotlar: R2; R8; A2; A3; A4; A5; A6; A7; A8; A9; A12; A15; Q14; Q15; Q16; Q20; Q21; Q31; Q333; Q34; Q46; Q47; Q55; Q59; Q71; Q76.

O‘zbekiston hududlarining xonliklarga bo‘linib ketishi, uning sabablari va oqibatlari

Tarixiy yozma manbalar. Muhammad Shayboniyxon yurushi. Boburning Shayboniyxon bilan to‘qnashuvi. Movarounnahr va Xurosonning shayboniylar tomonidan bosib olinishi va shayboniylar sulolasi Movarounnahrda hukmronligining o‘rnatilishi.

Shayboniylar sulolasining boshqaruv tizimi. Mamlakatning sultonlar va beklarga bo‘lib berilishi. Amaldorlar va beklar mavqeining kuchayishi, markaziy davlat hokimiyatining zaiflashuvi. Dastlabki Shayboniylar davrida madaniy hayot.

Buxoro xonligining tashkil topishi. Abdullaxon II. Uning mamlakatni markazlashtirishga ko‘rsatilgan harakatlari Obodonlashtirish, madrasa, machit, yangi imoratlar, sug‘orish inshootlarini qurish ishlari. Buxoro xonligida ashtarxoniylar (joniylar) sulolasi hukmronligining o‘rnatilishi. Buxoro xonligining ijtimoiy-siyosiy va iqtisodiy ahvoli. Soliq siyosati. Hunarmandchilik. Ichki va tashqi savdo. Pul muomalasi. Tashqi aloqalarning asosiy yo‘nalishlari. Mamlakatda ichki kurash, tarqoqlikning kuchayishi va uning asosiy sabablari. Madaniy hayot rivojlanishining o‘ziga xos xususiyatlari. Buxoro xonligida hokimiyatning mang‘it amirlari qo‘liga o‘tishi. Mang‘itlar davrida Buxoro amirligining ijtimoiy va davlat tuzumi. Qishloq xo‘jaligining ahvoli. Tijorat ishlari. Hunarmandchilik. Ma‘muriyatchilik, zo‘ravonlik va o‘zboshimchalikning kuchayishi. Buxoro va Xiva o‘rtasidagi urushlar va ularning og‘ir oqibatlari. Iqtisodiyotning tushkunligi. Xalq g‘alayonlari. Buxoro va Rossiya munosabatlari. Buxoro amirligida madaniy hayot. Buxoro - islom va ma‘rifat markazi. Maktab va madrasalar. Qozilar, masjid imomlari, mudarrisning tayyorlanishi. Adabiy hayot va Buxoroda tarixnavislikning rivoji Mushfiqiy, Nasafiy, Turdi, Xofiz, Tanish Buxoriy va boshqalar. Me‘morchilik va shaharsozlik.

Xiva xonligining tashkil topishi. Shayboniylarning Xivadagi hukmronligi. Elbarsxon, Abulg‘ozixon, Anushaxon. Qo‘ng‘irot sulolasining hokimiyat tepasiga kelishi. Muhammad Rahimxon davrida xonlik chegaralarining kengaytirilishi. Ijtimoiy-iqtisodiy, madaniy ahvol. Tijorat ishlari. Me‘morchilik. Qoraqalpoqlarning ijtimoiy-iqtisodiy hayoti. Qoraqalpoq xalqi madaniyati.

Xivaning Rossiya bilan aloqalari. A.Bekovich-Cherkasskiy va Nikiforov diplomatik missiyalari.

XVIII asrda Farg'ona vodiysidagi siyosiy vaziyat. O'zbeklarning ming urug'idan bo'lgan Shohruxbiy tomonidan Qo'qon xonligiga asos solinishi. Xonlikning hududi va aholisi, ijtimoiy-siyosiy, iqtisodiy hayoti. Muhammad Alixon davrida xonlik chegaralarining kengaytirilishi. Buxoro amiri Nasrullo bilan Qo'qon xonligi o'rtasidagi urushlar va ularning oqibati. Qo'qon xonligidagi ichki kurash. Xalq noroziligining kuchayishi. Qo'qon xonligida madaniy hayot. Mashrab, Uvaysiy, Nodirabegim, Mahmur, Gulxaniy. San'at. Me'morchilik. Xonliklardagi siyosiy-huquqiy bilim va diniy dunyoqarashning jamiyat ma'naviy, moddiy hayotidagi o'rni.

Qo'llaniladigan ta'lim texnologiyalari: individual yondashuv, muammoli ta'lim, blis--so'rov, munozara, Klaster, o'z-o'zini va o'zaro nazorat qilish, aqliy hujum, Loyiha texnologiyasi, kompyuter, slaydlar, multimediya.

Adabiyotlar: R2; R8; A2; A3; A3;A7; A8; A9; A12;A15; Q4; Q6;Q18; Q20; Q37; Q55;Q54;Q68;Q69;Q76.

O'zbek xonliklarining Rossiya imperiyasi tomonidan bosib olinishi. Mustamlakachilik zulmiga qarshi milliy-ozodlik harakati. Jadidchilik

Mavzu tarixshunosligi. XIX asr o'rtalarida o'zbek xonliklarining ijtimoiy-siyosiy ahvoli va o'zaro munosabatlari. O'rta Osiyo masalasida Angliya bilan Rossiya o'rtasidagi raqobat. Rossiya imperiyasi qo'shinlarining Qo'qon xonligi hududlariga hujumi. Oqmachit, So'zak, Avliyoota (Jambul), Turkiston, Chimkent shaharlarining zabt etilishi. Toshkent mudofaasi, uning bosib olinishi. Jizzax, O'ratepa uchun janglar. Turkiston general-gubernatorligining tashkil etilishi.

Kaufmanning Buxoroga yurushi. Samarqandning zabt etilishi. Zirabuloq yonidagi jang, amir qo'shinlarining mag'lubiyati. Samarqand va Kattaqo'rg'onning Buxoro amirligidan tortib olinishi. Buxoro amirligining Rossiya imperiyasi vassaliga aylantirilishi. Kaufmanning Xiva xonligiga bosqinchilik yurushi. Xazorasp, Xo'jayli, Qo'ng'irotning zabt etilishi. Gandimiyon shartnomasi. Xiva xonligining Rossiya imperiyasi vassaliga aylantirilishi. Amudaryo bo'limining tashkil etilishi.

Qo'qon xonligida siyosiy tanglik. Xalq qo'zg'olonlari. Po'latxon, Nasriddinbek. Rossiya imperiyasi tomonidan Qo'qon xonligining bosib olinishi va xonlikning tugatilishi. Farg'ona viloyatining tashkil etilishi. Rossiya imperiyasining o'lkamizdagi mustamlakachilik siyosati. Mustamlakachilik boshqaruv tizimi, 1886 yilgi «Turkiston o'lkasini boshqarish haqidagi Nizom» va ma'muriyatchilikning kuchayishi. Harbiy boshqaruv tartibi. O'lkaning viloyatlar, uyezdlar, volostlar, uchastkalarga bo'lib boshqarilishi. Toshkent shahar Dumasi. Rossiya imperiyasining o'lkamizda iqtisodiy hukmronlikni o'rnatish tadbirlari. Rossiya sanoat va moliya kapitalining hukmronligi. Tijorat ishlari. Temir yo'l, zavod va fabrikalar qurilishi. Agrar siyosat. Rossiya aholisini ko'chirib keltirish siyosati. Mahalliy aholining unumdor yerlardan siqib chiqarilishi.

Mustamlakachilikni kuchaytirishga qaratilgan madaniy va ma'rifiy siyosat. Rus-tuzem maktablari. Xiva xonligi va Buxoro amirligi chor Rossiyasi zulmi ostida. Rossiya imperiyasining mustamlakachilik zulmiga qarshi milliy ozodlik harakatining boshlanishi, uning bosqichlari. Farg'ona vodiysidagi xalq harakatlari. Toshkent qo'zg'oloni. Andijon qo'zg'oloni va b.

Jadidlar harakatining yuzaga kelishi. Uning atoqli vakillari: I.Gaspirali, Mahmudxo'ja Behbudiy, Munavvar qori Abdurashidxonov, A.Avloniy, A.Fitrat. Ularning ijtimoiy-siyosiy qarashlari. Jadid maorifi, adabiyoti, matbuoti, teatri. Madaniy-ma'rifiy va xayriya jamiyatlari. Din va dinga munosabat masalalari.

Birinchi jahon urushining o'lka hayotiga salbiy ta'siri. Rossiya imperiyasi mahalliy aholini front orqasidagi ishlarga safarbar etish siyosati. Mehnatkash aholi noroziligining kuchayishi. 1916 yilgi xalq qo'zg'oloni va uning xarakteri

Qo'llaniladigan ta'lim texnologiyalari: individual yondashuv, muammoli ta'lim, blis--so'rov, munozara, Klaster, o'z-o'zini va o'zaro nazorat qilish, aqliy hujum, Loyiha texnologiyasi, kompyuter, slaydlar, multimediya.

Adabiyotlar: R2; R8; A2; A3; A4;A7; A8; A9; A12;A15; Q3; Q13; Q18;Q24; Q25; Q26; Q49;Q60; Q64; Q65;Q68;Q76;Q46;Q47;Q55;Q59;Q71;Q76.

Turkistonda sovet hokimiyatining o'rnatilishi va unga qarshi qurolli harakat

Rossiyada 1917 yil fevral burjua-demokratik inqilobi, podsho hokimiyatining ag'darilishi, uning o'lkamizga ta'siri. Ishchi va askar deputatlari soveti, musulmon mehnatkashlari sho'rosi, Rossiya Muvaqqat hukumati Turkiston qo'mitasining tuzilishi. Jadidlarning faollashuvi. «Sho'royi Islomiya», «Sho'royi Ulamo» tashkilotlarining tuzilishi va ularning faoliyati. Umumturkiston musulmonlarining qurultoylari. Jadid matbuot organlari. Toshkent hamda o'lkaning boshqa shaharlarida sovetlar hokimiyatining o'rnatilishi. Sovetlarning III o'lka qurultoyi, unda tuzilgan hukumat tarkibi va qabul qilingan qarorlarda ulug' davlatchilik, mahalliy aholini kamsitish ruhining ifodalanishi. O'lka musulmonlarining Qo'qonda chaqirilgan favqulodda IV qurultoyi.

Turkiston Muxtoriyatining tashkil etilishi. Bolsheviklar hokimiyatining mahalliy xalq irodasiga qarshi chiqishi va katta qo'shin bilan Qo'qonga hujum qilishi. Qo'qon fojeasi. Turkiston muxtor hukumatining ag'darilishi. Turkiston ASSRning tuzilishi. Turkkomissiya. Harbiy kommunizm siyosati.

Farg'ona vodiysida sovet hokimiyatiga qarshi qurolli harakatning boshlanishi, uning mohiyati, harakatlantiruvchi kuchlari, bosqichlari. Madaminbek, Ergash va boshqa qo'rboshilar.Xiva xonligida ijtimoiy-iqtisodiy va siyosiy vaziyat. Xiva xonligining zaiflashuvi. Junaidxon. «Yosh xivaliklar» tashkiloti.Sovetlar hokimiyati qizil armiyasining Junaidxonga qarshi yurushi. Xiva xonligining ag'darilishi. «Xorazm Xalq Sovet Respublikasi»ning tuzilishi. Buxoro amirligida ijtimoiy-siyosiy ahvol.

«Yosh buxoroliklar» tashkiloti. Sovetlar hokimiyatining Buxoro amirligi ichki ishlariga aralashuvi. Frunze qo'mondonligidagi qizil armiyaning Buxoroga

hujumi va amir Said Olimxon hokimiyatining magʻlubiyati. Buxoro shahrining vayron qilinishi. Xalqning jabrlanishi. Amirlik boyligining Moskvaga joʻnatilishi. «Buxoro Xalq Sovet Respublikasi»ning tashkil etilishi. Sovetlar istibdodiga qarshi qurolli harakatning uzoq yillar davom etishi.

Qoʻllaniladigan taʼlim texnologiyalari: individual yondashuv, muammoli taʼlim, blis--soʻrov, munozara, Klaster, oʻz-oʻzini va oʻzaro nazorat qilish, aqliy hujum, Loyiha texnologiyasi, kompyuter, slaydlar, multimediya.

Adabiyotlar: R2; R8; A2; A3; A4;A5;A15; Q23; Q26; Q30;Q32; Q49; Q57; Q63; Q64; Q69;Q76.

Sovet hokimiyatining Oʻzbekistonda amalga oshirgan ijtimoiy-siyosiy, iqtisodiy tadbirlarining mustamlakachilik mohiyati

Mavzu tarixshunosligi. 20-yillarda ijtimoiy-siyosiy va iqtisodiy vaziyat. 1920-1921 yillardagi yer-suv islohoti. "Qoʻshchi" uyushmasi. Yer va suv soligʻi. Kooperatsiyalar va shirkatlarning tuzilishi. N.Toʻraqulov, S.Otaboyev, I.Xidraliyevlar faoliyati. Oʻrta Osiyoda milliy - davlat chegaralanishining oʻtkazilishi. Oʻzbekiston SSR tashkil topishi. Oʻzbekiston SSRning SSSR tarkibiga kiritilishi. Aholining tarkibi. Milliy chegaralanishning salbiy oqibatlari. Xalqning maʼnaviy qarashlari va intilishlaridan yiroq boʻlgan maʼmuriy buyruqbozlik tizimining qaror topishi.

Qoraqalpogʻistonning ijtimoiy-siyosiy ahvoli. Qoraqalpogʻiston muxtor jumhuriyatining tashkil topishi. Oʻzbekistonda sanoatlashtirish siyosati va amaliyoti. Agrar siyosat. 1925-1929 yillarda oʻtkazilgan yer-suv islohoti. Qishloq

xoʻjaligini jamoalashtirish siyosati, uning ogʻir oqibatlari. Quloqlashtirish siyosati va uning mudhish natijalari. Suv inshootlarining qurilishi va bunda oʻzbek xalqining mehnat jasorati. Katta Fargʻona kanalining qurilishi. Oʻzbekistonda 20-30-yillardagi madaniy hayot. Xalq maorifi. «Hujum» harakati. "Savodsizlikni tugatish" uchun kurash. Madaniy oqartuv muassasalari. Adabiyot va sanʼat. Ilm-fan.

SSSRda maʼmuriy-buyruqbozlik, totalitar tuzumning qaror topishi. Yakka hokimiyatchilikning kuchayishi. Respublika huquqlarining cheklanishi. Xalq bosib oʻtgan yoʻl-muvaffaqiyat va zafar, yoʻqotish va qurbonlar, bu tarixiy xotira ekanligi. "18 lar guruhi", "Inogʻomovchilik", "Qosimovchilik" guruhlar haqida uydirma va haqiqat. Siyosiy qatagʻonlar va uning bosqichlari, ogʻir oqibatlari. A.Ikromov, F.Xoʻjayev va boshqa davlat, partiya arboblarning qatl etilishi. Oʻzbek ziyolilarining quvgʻin etilishi. Fitrat, Choʻlpon, Abdulla Qodiriy, Usmon Nosirlarning taqdiri. Diniy tashkilotlar va ruhoniylarning taʼqib etilishi. Inson huquqlarining poymol etilishi va uning fojiali oqibatlari.

Qoʻllaniladigan taʼlim texnologiyalari: individual yondashuv, muammoli taʼlim, blis--soʻrov, munozara, Klaster, oʻz-oʻzini va oʻzaro nazorat qilish, aqliy hujum, Loyiha texnologiyasi, kompyuter, slaydlar, multimediya.

Adabiyotlar: R2; R8; A2; A3; A4; A5;A15; Q25; Q26; Q27;Q29; Q30; Q32; Q40;Q41; Q42; Q49;Q58;Q62;Q63;Q66;Q76.

Ikkinchi jahon urushi yillarida o'zbek xalqining fashizm ustidan qozonilgan g'alabaga qo'shgan hissasi

Ikkinchi jahon urushining boshlanish sabablari. O'zbekistonning urush girdobiga tortilishi.O'zbekiston moddiy va ma'naviy kuchlarining fashizmga qarshi kurashga safarbar etilishi. Umumiy harbiy safarbarlik. Respublikada xo'jalik va ijtimoiy hayotning harbiy izga solinishi. Mehnat safarbarligi. Frontga umumxalq yordami.

SSSRning g'arbiy viloyatlaridan sanoat korxonalari, o'quv va ilm maskanlari, madaniyat muassasalarining ko'chirib keltirilishi, joylashtirilishi va ishga tushirilishi. Front va frontga yaqin hududlardan aholining ko'chirilib keltirilishi, ularni qabul qilish, joylashtirish ishlari. O'zbek oilalarining yetim bolalarni farzandlikka olish harakati. Yarador va bemor jangchilarni qabul qilish, sog'lomlashtirish tadbirlari. O'zbek xalqining bag'rikenglik ma'naviyati yuksakligining namoyon bo'lishi. Urush yillarida O'zbekiston sanoati. Farhod GESi qurilishi. Bekobod metallurgiya zavodining qurib, ishga tushirilishi. Transport va aloqa tarmoqlarining faoliyati. Urush yillarida fan va madaniyat. Adabiyot, tasviriy san'at. Teatr va musiqa san'ati.

O'zbekiston jangchilarining frontda ko'rsatgan jasoratlari. Urush yillarida qrim-tatarlari, mesxeti turklari, chechenlar, qorachoylar va boshqa xalqlarning o'z vatanidan badarg'a qilinishi, ularning sharqqa, jumladan, O'zbekistonga joylashtirilishi. O'zbeklarning ularga ko'rsatgan mehr-muruvvati.Fashistlar Germaniyasi va Yaponiyaning taslim bo'lishi. Fashizmni tor-mor etishda O'zbekistonning munosib o'rni. Urushning yakunlari va saboqlari. O'zbekistonda "Xotira va qadrlash" kunining milliy bayram sifatida nishonlanishi, uning mohiyati va ahamiyati.

Qo'llaniladigan ta'lim texnologiyalari: individual yondashuv, muammoli ta'lim, blis--so'rov, munozara, Klaster, o'z-o'zini va o'zaro nazorat qilish, aqliy hujum, Loyiha texnologiyasi, kompyuter, slaydlar, multimediya.

Adabiyotlar: R2; R8; A2; A3; A5;A7; A8; A9; A15; Q57; Q58; Q60;Q76.

Sovet davlatida ma'muriy-buyruqbozlik tuzumining kuchayishi va inqirozi davrida O'zbekiston (1946-1991 yy)

Urushdan keyingi yillarda O'zbekistonning iqtisodiy hayoti. Sanoat va transport. Angren, Olmaliq, Guliston, Yangier, Navoiy, Quvasoy, Taxiatosh va boshqa yangi sanoat shaharlarining vujudga kelishi. Respublikamizning agrar xo'jaligi. Qo'riq va bo'z yerlarning o'zlashtirilishi. O'zbekistondagi demografik jarayonlar xususiyatining e'tiborga olinmaganligi oqibatlari. "Soxta urbanizatsiyalashtirish".

O'zbekistonda 50-70-yillarda o'tkazilgan iqtisodiy islohotlar, ularning samarasizligi. Rivojlanishda ekstensiv usulning hukmronligi. Iqtisodiyotning bir tomonlama, xomashyo yetishtirish tomon yo'naltirilishi. Paxta yakkahokimligining oqibatlari, ekologik holatning buzilishi. Agrar siyosatdagi nomutanosiblik. Orol fojiasi. 50-80-yillarda respublikaning madaniy hayoti. Ilm-fan. Adabiyot va san'at. Ta'lim-tarbiya va turmush. Oliy va o'rta ma'lumotli mutaxassislar tayyorlash. Ma'naviy hayotda mafkuraviy cheklashlar, buyruqbozlikning kuchayishi. Xalqni milliy qadriyatlar, ma'naviy merosdan begonalashtirish, o'zbek tilini qo'llashda kamsitish hollari. Ijtimoiy fanlar. Adabiyot va san'at asarlarida, radio va televidenie, kino va teatr faoliyati, ularda real hayotdan chekinish hollari. Tashqi iqtisodiy va madaniy aloqalar. Sharof Rashidov-davlat va jamoat arbobi.

80-yillarning o'rtalarida SSSRning ijtimoiy-siyosiy, iqtisodiy, ma'naviy hayotida inqirozli vaziyatning yanada keskinlashuvi. «Qayta qurish» konsepsiyasi va uning cheklanganligi. Qayta qurish yillarida O'zbekistonda ijtimoiy-siyosiy hayot. «Paxta ishi», «O'zbeklar ishi» va ularning salbiy oqibatlari. Iqtisodiyotni isloh qilish yo'lidagi urinishlar, uning barbod bo'lishi, sabablari. Farg'ona fojeasi. 80-yillarning oxirlarida Islom Karimovning O'zbekiston Kompartiyasi Markaziy qo'mitasiga birinchi kotib etib saylanishi. Respublika ijtimoiy-siyosiy hayotida o'zgarishlarning boshlanishi. Kadrlar siyosatida milliy manfaatlar ustuvorligining o'sib borishi. «Paxta ishi»ning qayta ko'rilishi va tarixiy adolatning tiklanishi. O'zbekiston Respublikasi «Davlat tili haqida»gi qonunning qabul qilinishi.

1990 yil fevralida O'zbekiston Oliy Kengashiga o'tkazilgan saylovlar. O'zbekistonda Prezidentlik lavozimining ta'sis etilishi. Islom Karimovning O'zbekiston Respublikasi birinchi Prezidenti etib saylanishi. Mustaqillik Deklaratsiyasining qabul qilinishi va uning ahamiyati. 1991 yil avgust voqealari, markaziy davlatchilik tangligi va SSSRning tanazzulga yuz tutishi.

Qo'llaniladigan ta'lim texnologiyalari: individual yondashuv, muammoli ta'lim, blis--so'rov, munozara, Klaster, o'z-o'zini va o'zaro nazorat qilish, aqliy hujum, Loyiha texnologiyasi, kompyuter, slaydlar, multimediya.

Adabiyotlar: R2; R8; A2; A3; A5; A7; A8; A9; A15; Q57; Q58; Q60; Q76.

O'zbekistonda davlat mustaqilligining qo'lga kiritilishi. Demokratik huquqiy davlat va fuqarolik jamiyati asoslarining barpo etilishi

1991 yil 31 avgust O'zbekistonning davlat mustaqilligi to'g'risidagi masalaning Oliy Kengashning navbatdan tashqari VI sessiyasida muhokama qilinishi, sessiyada qabul qilingan Bayonotda O'zbekiston davlat mustaqilligining e'lon qilinishi va uning tarixiy ahamiyati.

1991 yil 29 dekabrda referendum va umumxalq tomonidan O'zbekiston Respublikasi mustaqilligining ma'qullanishi. Umumxalq saylovida Islom Karimovning O'zbekiston Respublikasi Prezidenti etib saylanishi. Siyosiy islohotlar. Islohotlar siyosatida ma'naviy mezonlar hal qiluvchi omil sifatida. Eski davlat hokimiyati va boshqaruv organlarining barham topishi. Davlat

hokimiyatining milliy, huquqiy, demokratik asoslarining barpo etilishi. Qonun chiqaruvchi, ijro etuvchi va sud hokimiyati tarmoqlarining shakllanishi. O'zbekiston ko'ppartiyaviylik tizimiga asos solinishi, dastlabki asosiy partiylarning shakllanishi.

Mustaqillik sharoitida O'zbekiston parlamenti. Oliy Majlisning ko'ppartiyaviylik asosida shakllanishi. Oliy Majlisning tuzilishi, vazifalari va faoliyati. Ikki palatali parlament tuzish to'g'risidagi O'zbekiston referendumini.

Demokratik jamiyatga xos saylov tizimining barpo etilishi. Davlat hokimiyati tizimida Prezidentlik boshqaruvining joriy etilishi. Vazirlar Mahkamasi, uning ijro etuvchi hokimiyatning muhim bo'g'ini sifatidagi o'rni. Davlat mustaqilligini ta'minlovchi Mudofaa va Tashqi ishlar vazirliklari, Milliy xavfsizlik xizmati, Davlat bojxona va Soliq

qo'mitalarining tuzilishi. Xalq xo'jaligi tizimi boshqaruvidagi islohotlar, konsernlar, korporatsiyalar, hissadorlik jamiyatlari va uyushmalarining tashkil etilishi. Sud hokimiyati islohotlari. O'zbekistonda sud hokimiyati tizimi, uning takomillashtirilishi. Sud tizimining liberallashtirilishi (Fuqarolik ishlari, jismoniy ishlari, xo'jalik sudlari) Boshqaruv idoralari faoliyatini erkinlashtirish masalalari. Mahalliy davlat hokimiyati organlari - viloyat, shahar, tuman hokimiyatlarining tashkil topishi, ularning vazifalari va faoliyati.

O'zbekistonda erkin fuqarolik jamiyati asoslarining yaratilishi. Fuqarolarning o'zini-o'zi boshqaruv organlarining tashkil etilishi. Fuqarolar yig'ini, qishloq, ovul, mahalla oqsoqollari kengashlarining tuzilishi, vazifalari, faoliyati. Millatlararo tinchlik va totuvlikning ta'minlanishi. Axborot tizimini erkinlashtirish. Jamiyatni demokratlashtirishda ommaviy axborot vositalarining o'rni va ahamiyati.

Qo'llaniladigan ta'lim texnologiyalari: individual yondashuv, muammoli ta'lim, blis--so'rov, munozara, Klaster, o'z-o'zini va o'zaro nazorat qilish, aqliy hujum, Loyiha texnologiyasi, kompyuter, slaydlar, multimediya.

Adabiyotlar: R2; R8; A2; A3; A5;A6;A7; A8; A9; A11; Q9; Q10; Q11;Q12;Q22; Q26;Q27;Q28;Q29;Q32;Q35;Q40;Q49;Q51;Q62;Q66;Q76.

Mustaqillik yillarida O'zbekistonning iqtisodiy, ma'naviy-madaniy taraqqiyoti

Taraqqiyotning «O'zbek modeli». O'zbekistonning o'ziga xos va o'ziga mos taraqqiyot yo'lining jahon hamjamiyati tomonidan e'tirof etilishi. Iqtisodiy islohotlar, uning strategiyasi, ustuvor yo'nalishlari va bosqichlari. Bozor munosabatlarini huquqiy jihatdan ta'minlovchi qonunlar, me'yoriy hujjatlar majmuining yaratilishi. Davlat mulkini xususiyashtirish mexanizmining yaratilishi. Ko'p ukladli iqtisodiyotning barpo etilishi. Mulkdorlar sinfining shakllanishi hamda kichik va o'rta tadbirkorlikning rivojlanishi. Bozor infratuzilmasining shakllanishi. Mustaqillik sharoitida iqtisodiyotda amalga oshirilgan chuqur tarkibiy o'zgarishlar. Tarkibiy o'zgarishlarni investisiyalashning

davlat tomonidan ragʻbatlantirilishi. Yoqilgʻi mustaqilligining taʼminlanishi. Konchilik sanoatining rivojlanishi. Sanoatning diversifikatsiya qilinishi va ishlab chiqarishning yangi tarmoqlarini vujudga kelishi. Oʻzbekistonning zamonaviy avtomobil ishlab chiqaruvchi mamlakatlar qatoriga qoʻshilishi. Transport va aloqa tizimining ravnaqi topishi. Tezkor yoʻl, avtomobil yoʻli, havo transportining rivojlanishi. Axborot va kommunikatsiya texnologiyalari, telekommunikatsiya sohasidagi erishilgan yutuqlar. Oʻzbekiston iqtisodiyotida qishloq xoʻjaligining oʻrni va imkoniyatlari. Agrar islohotlar. Mulkiy munosabatlarning oʻzgarishi. Shirkat, dehqon, fermer xoʻjaliklarining vujudga kelishi. Qishloqda bozor infratuzilmasining yaratilishi. Gʻalla mustaqilligiga erishilishi.

Mustaqillik yillarida iqtisodiy barqarorlikning taʼminlanishi va taraqqiyot koʻrsatkichlarining oʻsishi. Bozor iqtisodiyotiga oʻtish davrida Oʻzbekistonning kuchli ijtimoiy siyosati. Ijtimoiy barqarorlikning taʼminlanishi. Mustaqillik yillarida maʼnaviy hayot. Maʼnaviy qadriyatlarning tiklanishi. Diniy qadriyatlar va islom maʼnaviyatining tiklanishi. Xalqimizning urf-odat, anʼana va udumlarining hayotga qaytarilishi. Navroʻz hamda Roʻza va Qurbon hayitlarining bayramona nishonlanishi. Respublikada davlat va

dinning oʻzaro munosabati, uning asosiy tamoyillari. Milliy gʻoyani aholi ongiga singdirish zarurati. Oʻzbekistonda millatlararo munosabatlardagi barqarorlik va diniy bagʻrikenglik (tolerantlik).

Oʻzbekiston Respublikasida "Taʼlim toʻgʻrisida"gi qonun va «Kadrlar tayyorlash milliy dasturi»ning qabul qilinishi, uning amalga oshirilishi, erishilgan yutuqlar. Iqtidorli oʻquvchilar va talabalarga eʼtiborning kuchaytirilishi. Turli jamgʻarmalar, maxsus stipendiyalar va boshqa imtiyozli tizimning vujudga keltirilishi. "Yoshlar yili", "Barkamol avlod yili" Davlat dasturlarini amalga oshirish sohasida erishilgan natijalar.

Oʻzbekistonda ilm-fanning rivojlanishi, intellektual salohiyatning oʻsishi. Madaniyat va sanʼatning rivojlanishi. Sport ravnaqi.

Qoʻllaniladigan taʼlim texnologiyalari: individual yondashuv, muammoli taʼlim, blis--soʻrov, munozara, Klaster, oʻz-oʻzini va oʻzaro nazorat qilish, aqliy hujum, Loyiha texnologiyasi, kompyuter, slaydlar, multimediya.

Adabiyotlar:R1; R2; R3; R5; R6; R7; R9; R10; A2; A3; A5; A6; A7; A8; A9; A11; Q9; Q10; Q11; Q12; Q22; Q26; Q27; Q28; Q29; Q32; Q35; Q40; Q49; Q51; Q62; Q66; Q76.

Oʻzbekistonning jahon hamjamiyatiga integratsiyalashuvi

Oʻzbekistonning jugʻrofiy-siyosiy imkoniyatlari. Uning Markaziy Osiyo mamlakatlari orasida tutgan oʻrni. Tinchliksevar mustaqil tashqi siyosat asoslarining ishlab chiqilishi,

uning tamoyillari. Oʻzbekiston davlat mustaqilligining jahondagi nufuzli davlatlar tomonidan tan olinishi.

Oʻzbekistonning jahon hamjamiyatiga qoʻshilishi. Oʻzbekiston Respublikasining BMT, YeXHTga aʼzo boʻlishi va ular bilan koʻp tomonlama

hamkorlikning yoʻlga qoʻyilishi va kengayib, chuqurlashib borishi. Shanxay hamkorlik tashkiloti. Respublikamizning koʻplab xalqaro ixtisoslashgan iqtisodiy, ilmiy- texnikaviy va madaniy tashkilotlar bilan aloqalari.

Oʻzbekiston butun maʼrifatli dunyo, xalqaro hamjamiyat bilan tinch-totuv, erkin va farovon hayot kechirish, oʻzaro manfaatli hamkorlik qilish tarafdori ekanligi. Oʻzbekistonning xorijiy mamlakatlar bilan hamkorligi. Oʻzbekistonning MDH davlatlari bilan koʻp tomonlama va ikki tomonlama aloqalari. Oʻzbekistonning Markaziy Osiyodagi qardosh mamlakatlar bilan koʻp tomonlama va ikki tomonlama hamkorligi. Xalqaro terrorizmga qarshi, xalqaro maydonda turli siyosiy kuchlarning milliy va strategik rejalariga erishish uchun «Erkinlik va demokratiyani olgʻa siljitish» niqobi ostida amalga oshirayotgan, uzoqni koʻzlagan siyosatning asl mohiyati va maqsadlariga, maʼnaviy va axloqiy tubanlik illatlarini oʻz ichiga olgan «ommaviy madaniyat» niqobi ostida individualizm, egosentrizm gʻoyalarini tarqatishdan iborat maʼnaviy tahdidlarga qarshi kurashda Oʻzbekistonning tutgan oʻrni.

Oʻzbekiston tashqi siyosatida iqtisodiy omillarning muhim oʻrni. Jahon moliyaviy-iqtisodiy inqirozi, Oʻzbekiston sharoitida uni bartaraf etishning yoʻllari va choralari. Oʻzbekistonda qabul qilingan oʻziga xos islohot va modernizatsiya modelining hayotiy ekanligi.

Xorijiy sarmoyalar, texnologiyalarning Oʻzbekistonga kirib kelishi, qoʻshma korxonalarining tashkil topishi va ularning faoliyati. Jahon moliyaviy – iqtisodiy inqirozi, Oʻzbekistonning inqirozga qarshi choralari dasturi, erishilgan natijalarning jahon hamjamiyati tomonidan eʼtirof etilishi. Oʻzbekistonning Osiyo Taraqqiyot Banki bilan hamkorlik.

Qoʻllaniladigan taʼlim texnologiyalari: individual yondashuv, muammoli taʼlim, blis--soʻrov, munozara, Klaster, oʻz-oʻzini va oʻzaro nazorat qilish, aqliy hujum, Loyiha texnologiyasi, kompyuter, slaydlar, multimediya.

Adabiyotlar: R1; R2; R3; R5; R6; R7; R9; R10; A2; A3; A5; A6; A7; A8; A9; A11; Q9; Q10; Q11; Q12; Q22; Q26; Q27; Q28; Q29; Q32; Q35; Q40; Q49; Q51; Q62; Q66; Q76.

“Oʻzbekiston tarixi” fani boʻyicha maʼruza mashgʻulotining kalendar tematik rejasi

t/r	Maʼruza mavzulari (barchasi)	soat
1-mavzu: Oʻzbekiston tarixi fanining predmeti, nazariy-metodologik asoslari, manbalari va ahamiyati		
1.1	Oʻzbekiston tarixi fani, predmeti, obykti, uning maqsadi va vazifalari.	2
1.2	Oʻzbekiston tarixi fanining nazariy-metodologik asoslari	
1.3	Oʻzbekiston tarixini davrlashtirish.	
1.4	Tarixiy manbalar va ularning turlari, ahamiyati.	
1.5	Oʻzbekiston tarixi fanining komil inson tarbiyasidagi oʻrni va roli.	

2-mavzu: Markaziy Osiyo jahon sivilizatsiyasining ajralmas qismi		
2.1	Oʻrta Osiyo jahon antropogen mintaqalaridan biri sifatida.	2
2.2	Paleolit davri va uning bosqichlari.	
2.3	Oʻrta Osiyoda mezolit davri tosh industriyasining xususiyatlari.	
2.4	Neolit va eneolit davri. Ishlab chiqaruvchi xoʻjalikka oʻtilishi.	
2.5	Bronza va temir davri. Xoʻjalik taraqqiyoti va mulkiy tabaqalanishning vujudga kelishi.	
3-mavzu: Oʻzbek davlatchiligining shakllanishi va dastlabki taraqqiyot bosqichlari		
3.1	Davlatchilikning asosiy omillari. Qadimgi Baqtriya, Xorazm, Sugʻdiyona.	2
3.2	Ahmoniyar hukmronligi va Iskandar Zulqarnayn bosqini davrida Oʻrta Osiyo xalqlarining ijtimoiy-siyosiy hayoti.	
3.3	Qadimgi Yunon – Baqtriya, Parfiya, Qangʻ, Davan (Parkana)	
3.4	Kushonlar davlati.	
3.5	Buyuk ipak yoʻlining shakllanishi va rivojlanish bosqichlari.	
4-mavzu. Oʻzbek xalqining etnik shakllanishi		
4.1	Oʻzbek xalqining paydo boʻlishi masalalari. Oʻzbek xalqining etnik asosini tashkil etgan Vatanimiz hududidagi qadimgi aholi, ularning ijtimoiy-madaniy hayoti.	2
4.2	1X-XI asrlarda qorluqlar, saljuqiylarning oʻzbek xalqining etnik shakllanishiga ta'siri.	
4.3	Oʻzbek xalqining etnik shakllanishida XVI asr boshlarida Movarounnahrda kelib joylashgan oʻzbek urugʻlarining muhim ta'siri. «Oʻzbek» atamasining kelib chiqishi.	
4.4	Oʻzbek xalqining paydo boʻlishi masalalari. Oʻzbek xalqining etnik asosini tashkil etgan Vatanimiz hududidagi qadimgi aholi, ularning ijtimoiy-madaniy hayoti.	
5-mavzu: V-XII asrlarda oʻzbek davlatchiligi va ijtimoiy-siyosiy, iqtisodiy, madaniy hayot		
5.1	Kidariylar, xioniylar, eftaliylar davrida ijtimoiy-iqtisodiy, siyosiy, madaniy hayot.	2
5.2	Turk xoqonligi davrida Oʻrta Osiyo	
5.3	Oʻrta Osiyoda arab bosqini va arablarga qarshi kurash.	
5.4	IX-XII asrlarda oʻzbek davlatchiligi (Somoniyar, Tohiriyar, Qoraxoniylar, Gʻaznaviylar, Saljuqiylar va Xorazmshohlar davlati) ijtimoiy-siyosiy, iqtisodiy hayot	
5.5	IX-XII asrlarda ilm-fan va madaniyatning ravnaqi.	
6-mavzu: IX-XII asrlar Oʻrta Osiyo xalqlari hayotida roʻy bergan uygʻonish davri. Fan va madaniyatning yuksak ravnaqi		
6.1	IX-XII asrlarda Markaziy Osiyo xalqlarining moddiy va ma'naviy	

	madaniyatining yuksalishiga ta'sir ko'rsatgan tarixiy shart-sharoitlar.	2
6.2	Ilm-fan ravnaqi. O'rta osiyolik allomalar va ularning jahon sivilizatsiyasi xazinasiga qo'shgan bebaho hissasi.	
6.3	Badiiy adabiyotning rivoj topishi. M.Qoshgariy, Yusuf Xos Hojib, Ahmad Yugnakiy, Ahmad Yassaviy va boshqalar.	
6.4	O'rta osiyolik buyuk islomshunos olimlar Imom al-Buxoriy, At-Termiziy, Imom al-Moturidiy va boshqalar.	
7-mavzu: Mo'g'ullar istilosi va zulmiga qarshi kurash. Jaloliddin Manguberdi-Vatan himoyachisi		
7.1	Mo'g'ullar istilosi arafasida Xorazmshohlar davlatidagi ijtimoiy – siyosiy vaziyat. Chingizxon va Muhammad Xorazmshoh o'rtasidagi elchilik munosabatlari.	2
7.2	O'rta Osiyonnig mo'g'ullar tomonidan bosib olinishi.	
7.3	Mo'g'ullar zulmiga qarshi ozodlik kurashlar. Jaloliddin Manguberdi-Vatan himoyachisi.	
7.4	Chig'atoy ulusining tashkil topishi. Itimoiy-iqtisodiy va madaniy hayoti.	
8-mavzu: Amir Temur va temuriylar davrida ijtimoiy- iqtisodiy, siyosiy va madaniy hayot.		
8.1	XIV asr o'rtalarida Movarounnahrda ijtimoiy-siyosiy vaziyat. Amir Temurning siyosiy kurash maydoniga kirib kelishi.	2
8.2	Amir Temurning harbiy yurushlari ba jahon tarixida tutgan o'rni.	
8.3	Amir Temur Markaziy Osiyoda markazlashgan davlat asoschisi. Amir Temur va Temuriylar davlatininng ichki va tashqi siyosati.	
8.4	"Temur tuzuklari" va ularning ahamiyati.	
8.5	Amir Temur va Temuriylar davrida ilm-fan va madaniyat ravnaqi	
9-mavzu: O'zbekiston hududlarining xonliklarga bo'linib ketishi, uning sabablari va oqibatlari		
9.1	XV-XVI asr boshlarida Movarounnahrda ijtimoiy – siyosiy vaziyat.Movarounnahrda Shayboniylar sulolasi hukmronligining o'rnatilishi.	4
9.2	O'zbekiston hududlarining xonliklarga bo'linib ketishi sabablari	
9.3	Shayboniylar va Ashtarxoniylar davrida Buxoro xonligi	
9.4	Mang'itlar davrida Buxoro amirligining ijtimoiy-siyosiy tuzumi	
9.5	Xiva xonligining tashkil topishi.Qo'ng'irotlar sulolasi davrida ijtimoiy-siyosiy, iqtisodiy hayot	
9.6	Qo'qon xonligining tashkil topishi.Qo'ng'irotlar sulolasi davrida ijtimoiy-iqtisodiy va siyosiy hayot	
9.7	Xonliklarning ichki va tashqi munosabatlari.	
9.8	Xonliklar davrida madaniy hayot	
9.9	O'zbekiston hududlarining xonliklarga bo'linib ketishi oqibatlari	

10-mavzu: O‘zbek xonliklarining Rossiya imperiyasi tomonidan bosib olinishi. Mustamlakachilik zulmiga qarshi milliy-ozodlik harakati. Jadidchilik		
10.1	XIX asr o‘rtalarida o‘zbek xonliklarining ijtimoiy-siyosiy ahvoli va o‘zaro munosabatlar.	4
10.2	O‘rta Osiyo masalasida Angliya bilan Rossiya o‘rtasida raqobat.	
10.3	Xonliklarning Rossiya imperiyasi tomonidan bosib olinishi ba mustamlakachilik boshqaruvi tizimining vujudga keltirilishi.	
10.4	Chor Rossiyasi hukmron doiralarining Turkistonda yuritgan mustamlakachilik siyosati: o‘lka iqtisodiyotining chorizm manfaatlariga buysundirilishi.	
10.5	Chorizmning aholini ko‘chirish siyosati, uning asoratli oqibatlari.	
10.6	Chor mustamlakachi ma'murlarning o‘lka xalqlarining ma'naviy-madaniy hayotiga salbiy ta'siri. Turkistonni ruslashtirish siyosati.	
10.7	Mustamlakachilik zulmiga qarshi milliy-ozodlik harakatining boshlanishi, bosqichlari va ahamiyati	
10.8	Turkistonda jadidlar harakatining yuzaga kelishi va ijtimoiy-siyosiy, madaniy-ma'rifiy qarashlari.	
11-mavzu: Turkistonda sovet hokimiyatining o‘rnatilishi va unga qarshi qurolli harakat		
11.1	Rossiyada 1917 yil fevral burjua-demokratik inqilobi va sovet hokimiyatining o‘rnatilishi. Sho‘royi Islomiya”, “Sho‘royi Ulamo” tashkilotlarining tuzilishi.	2
11.2	Turkiston Muxtoriyatining tashkil topishi, faoliyati va fojeasi	
	Sovet hokimiyatiga qarshi Farg‘ona, Buxoro va Xorazmda qurolli harakatning boshlanishi, harakatlantiruvchi kuchlari va mohiyati	
11.3	“Yosh xivaliklar” tashkiloti. XXSR tuzilishi	
11.4	“Yosh buxoroliklar” tashkiloti. BXSr tuzilishi	
12-mavzu: Sovet hokimiyatining O‘zbekistonda amalga oshirgan ijtimoiy-siyosiy, iqtisodiy tadbirlarining mustamlakachilik mohiyati		
12.1	1920-yillarda siyosiy vaziyat. O‘zbekiston SSRning tuzilishi va SSSR tarkibiga kiritilishi.	2
12.2	1920-30 yy. agrar siyosat va yer-suv islohotlari. Jamoalashtirish va quloqlashtirish siyosatining oqibatlari.	
12.3	SSSRda ma'muriy-buyruqbozlik, totalitar tuzumining qaror topishi va Respublika huquqlarining cheklanishi. Siyosiy qatag‘onlar: bosqichlari, og‘ir oqibatlari.	
12.4	1920-30 yy. madaniyat, ilm-fan va maorif. “Hujum” harakati.	
13-mavzu: Ikkinchi jahon urushi yillarida o‘zbek xalqining fashizm ustidan qozonilgan g‘alabaga qo‘shgan hissasi		
13.1	Ikkinchi jahon urushining boshlanishi. O‘zbekistonda umumiy harbiy safarbarlik.	

13.2	O‘zbekiston xalqlarining frontga umumxalq yordami va fashizm ustidan qozonilgan g‘alabaga qo‘shgan hissasi	2
13.3	Urush yillarida O‘zbekiston sanoati, qishloq xo‘jaligi hamda fan va madaniyati.	
13.4	O‘zbekistonlik jangchilarning frontda ko‘rsatgan jasoratlari. O‘zbekistonda “Xotira va Qadrlash” kuni.	
14-mavzu: Sovet davlatida ma‘muriy-buyruqbozlik tuzumining kuchayishi va inqirozi davrida O‘zbekiston (1946-1991 yy)		
14.1	O‘zbekistonda 1946-80-yy. ijtimoiy-iqtisodiy hayot: turg‘unlik holatlarining sabablari	2
14.2	1950-70-yy. paxta yakkahokimligining oqibatlari. “Paxta ishi”, “O‘zbeklar ishi”.	
14.3	Ma‘muriy-buyruqbozlik tuzumining kuchayishi va inqirozi sabablari. “Qayta qurish” konsepsiyasining cheklanganligi.	
14.4	1989-91 yy. O‘zbekistonning ijtimoiy-siyosiy hayotida ro‘y bergan o‘zgarishlar. Prezidentlik lavozimining ta’sis etilishi. Mustaqillik Deklaratsiyasi va uning ahamiyati.	
15- mavzu: O‘zbekistonda davlat mustaqilligining qo‘lga kiritilishi. Demokratik huquqiy davlat va fuqarolik jamiyati asoslarining barpo etilishi		
15.1	O‘zbekistonda davlat mustaqilligining e‘lon qilinishi va uning tarixiy ahamiyati	2
15.2	Demokratik huquqiy davlat asoslarining barpo etilishi va rivojlanishi. Qonun chiqaruvchi, ijro etuvchi va sud hokimiyati tarmoqlarining shakllanishi.	
15.3	Mahalliy davlat hokimiyati organlarining tashkil topishi va faoliyati	
15.4	Mustaqillik yillarida fuqarolik jamiyati asoslarining yaratilishi va rivojlanishi.	
15.5	Ommaviy axborot vositalarining jamiyatni demokratlashtirishdagi o‘rni.	
16-mavzu: Mustaqillik yillarida O‘zbekistonning iqtisodiy, ma‘naviy-madaniy taraqqiyoti		
16.1	Taraqqiyotning “o‘zbek modeli”. Iqtisodiy islohotlarning ustuvor yo‘nalishlari va bosqichlari	2
16.2	Bozor munosabatlariga o‘tish va xususiy mulkchilikni rivojlantirish	
16.3	Mustaqillik yillarida sanoat, transport va aloqa tizimining ravnaq topishi	
16.4	Mustaqillik yillarida ma‘naviy qadriyatlarning tiklanishi.	
16.5	O‘zbekistonda millatlararo munosabatlarning barqarorligi va diniy bag‘rikenglik.	
16.6	O‘zbekistonda “Ta’lim to‘g‘risida” va “Kadrlar tayyorlash milliy dasturi”ning amalga oshirilishi va erishilgan yutuqlar.	

16.7	Mustaqillik yillarida sport va madaniyat	
17-mavzu: O‘zbekistonning jahon hamjamiyatiga integratsiyalashuvi		
17.1	O‘zbekistonning jug‘rofiy-siyosiy imkoniyatlari va Markaziy Osiyo mamlakatlari orasida tutgan o‘rni.	2
17.2	O‘zbekistonning jahon hamjamiyatiga qo‘shilishi va xalqaro tashkilotlarga teng huquqli a‘zo bo‘lishi.	
17.3	O‘zbekistonning MDH davlatlari bilan munosabatlari	
17.4	Xalqaro terrorizmga qarshi xalqaro kurashda O‘zbekistonning tutgan o‘rni.	
17.5	O‘zbekiston tashqi siyosatida iqtisodiy omillarning ahamiyati.	

Amaliy mashg‘ulotlarning tavsiya etiladigan mavzulari

Markaziy Osiyo-insoniyat sivilizatsiyasining qadimgi o‘choqlaridan biri

O‘zbekistonda ibtidoiy jamiyat va uning davrlari. Antropogenez jarayoni. Paleolit, mezolit, neolit, eneolit va bronza davrlari manzilgohlari. Urug‘chilik jamoasining shakllanishi. Bronza davri yodgorliklari: Namozgoh, Oltintepa, Sopollitepa, Tozabog‘yob, Amirobod, Chust madaniyatlari.

Vatanimiz hududlarida o‘troq dehqonchilikning rivojlanishi. Patriarxal ota urug‘i munosabatlarining yuzaga kelishi. Bronza davridagi ijtimoiy-iqtisodiy o‘zgarishlar. Mehnatning birinchi yirik taqsimoti. Xo‘jaliklarning ixtisoslashuvi. O‘troq va ko‘chmanchi aholi munosabatlari. O‘rta Osiyoda ilk shahar madaniyatining paydo bo‘lishi: Oltintepa, Sopollitepa, Jarqo‘ton va boshqalar. Zardushtiylik ta‘limoti, uning jahon sivilizatsiyasidagi o‘rni. Dastlabki diniy qarashlar. “Avesto”. “Ezgu fikr, ezgu so‘z, ezgu amal”. Azaliy milliy ma‘naviyatimiz Navro‘z misolida.

Qo‘llaniladigan ta‘lim texnologiyalari: individual yondashuv, muammoli ta‘lim, blis--so‘rov, munozara, Klaster, o‘z-o‘zini va o‘zaro nazorat qilish, aqliy hujum, Loyiha texnologiyasi, kompyuter, slaydlar, multimediya, guruhlarda ishlash, davra-suxbati.

Adabiyotlar: R2;R4;R8; A2; A3; A7; A8; A9; A11; A12; A13;A14;A15;Q5; Q6; Q54; Q60; Q67; Q74; Q75; Q76.

O‘zbekiston hududida dastlabki davlatlarning paydo bo‘lishi va rivojlanishi (qadimgi asrlar)

Ilk davlatlar shakllanishining asosiy omillari. Qadimgi Xorazm, Baqtriya va Sug‘diyona davlatlari. Ijtimoiy-iqtisodiy va madaniy hayot. Ahamoniylar davrida O‘rta Osiyo. Salavkiylar va Yunon-Baqtriya davlatlari. Qang‘, Dovon va Kushon davlatlari.

Qo'llaniladigan ta'lim texnologiyalari: individual yondashuv, muammoli ta'lim, blis--so'rov, munozara, Klaster, o'z-o'zini va o'zaro nazorat qilish, aqliy hujum, Loyiha texnologiyasi, kompyuter, slaydlar, multimediya, guruhlarda ishlash, davra-suxbati.

Adabiyotlar: R2;R4;R8; A2; A3; A7; A8; A9; A11; A12; A13;A14;A15;Q5; Q36; Q44; Q45; Q53; Q54; Q60; Q67; Q72;Q74; Q75; Q76;Q80.

O'zbekiston hududida dastlabki davlatlarning paydo bo'lishi va rivojlanishi (ilk o'rta asrlar)

Kidariylar, xioniylar va eftaliylar davridagi ijtimoiy-iqtisodiy, siyosiy va madaniy hayot. Turkiy xoqonlik davrida O'rta Osiyo. O'rta Osiyoda arab bosqini. Arablarga qarshi kurashlar.

Qo'llaniladigan ta'lim texnologiyalari: individual yondashuv, muammoli ta'lim, blis--so'rov, munozara, Klaster, o'z-o'zini va o'zaro nazorat qilish, aqliy hujum, Loyiha texnologiyasi, kompyuter, slaydlar, multimediya, guruhlarda ishlash, davra-suxbati.

Adabiyotlar: R2;R4;R8; A2; A3; A7; A8; A9; A11; A12; A13;A14;A15;Q5; Q36; Q44; Q45; Q53; Q54; Q60; Q67; Q72;Q74; Q75; Q76;Q80.

Buyuk ipak yo'li va hozirgi zamon

Eng qadimgi yo'llar. Buyuk ipak yo'lining paydo bo'lishi va rivojlanishi.IX-XII asrlarda Buyuk ipak yo'lining ahamiyati. Amir Temur va temuriylar davrida Buyuk ipak yo'li shuhratining yanada ortishi. XVI asrdan boshlab Buyuk ipak yo'li ahamiyatining pasayishi, uning sabablari. Hozirgi davrda Buyuk ipak yo'li an'alarini tiklash va rivojlantirish borasidagi xalqaro hamkorlik harakatida O'zbekistonning ishtiroki.

Qo'llaniladigan ta'lim texnologiyalari: individual yondashuv, muammoli ta'lim, blis--so'rov, munozara, Klaster, o'z-o'zini va o'zaro nazorat qilish, aqliy hujum, Loyiha texnologiyasi, kompyuter, slaydlar, multimediya, guruhlarda ishlash, davra-suxbati.

Adabiyotlar: R2;R4;R8; A2; A3; A7; A8; A9; A11; A12; A13;A14;A15;Q5; Q17;Q36; Q44; Q45; Q53; Q54;Q60; Q67; Q72;Q74; Q75; Q76;Q80.

IX-XII asrlarda o'zbek davlatchiligi. Siyosiy, ijtimoiy va iqtisodiy hayoti

Tohiriylar va Somoniylar. G'aznaviylar va Saljuqiylar.Qoraxoniylar va Xorazmshohlar davlati. IX-XII asrlarda Markaziy Osiyo xalqlarining moddiy va ma'naviy madaniyatining yuksalishiga ta'sir ko'rsatgan tarixiy shart-sharoitlar.

Qo'llaniladigan ta'lim texnologiyalari: individual yondashuv, muammoli ta'lim, blis--so'rov, munozara, Klaster, o'z-o'zini va o'zaro nazorat qilish, aqliy

hujum, Loyiha texnologiyasi, kompyuter, slaydlar, multimediya, guruhlarda ishlash, davra-suxbati.

Adabiyotlar: R2;R8; A2; A3; A7; A8; A9; A11; A12; A13; A14; A1; Q7; Q2; Q6; Q18; Q44; Q52;Q56; Q76..

IX-XII asrlar Oʻrta Osiyo xalqlari hayotida roʻy bergan uygʻonish (renessans) davri: fan va madaniyat ravnaqi

Ilm-fan ravnaqi. Oʻrta Osiyolik allomalar va ularning jahon sivilizatsiyasiga qoʻshgan hissi. Badiiy adabiyotning rivoj topishi. Ahmad Yugnakiy, Mahmud Qoshgʻariy, Yusuf Xos Hojib va boshqalar. Oʻrta Osiyolik buyuk islomshunos olimlar: Imom al-Buxoriy, At-Termiziy, Abu Mansur al-Moturudiy va boshqalar. Soʻfiylik tariqati. Yusuf Hamadoniy, Abduholiq Gʻijduvoniy. Ahmad Yassaviy va boshqalar.

Qoʻllaniladigan taʼlim texnologiyalari: individual yondashuv, muammoli taʼlim, blis--soʻrov, munozara, Klaster, oʻz-oʻzini va oʻzaro nazorat qilish, aqliy hujum, Loyiha texnologiyasi, kompyuter, slaydlar, multimediya, guruhlarda ishlash, davra-suxbati.

Adabiyotlar: R2;R8; A2; A3; A7; A8; A9; A11; A12; A13; A14; A1; Q7; Q2; Q6; Q18; Q44; Q52;Q56; Q76..

Moʻgʻullar istilosi va zulmiga qarshi kurash.

Chingizxon va Xorazmshoh munosabatlari. Moʻgʻullarning Oʻrta Osiyoga yurushlari. Mahmud Tarobiy. Jaloliddin Manguberding Vatan himoyasi yoʻlidagi jasorati.

Qoʻllaniladigan taʼlim texnologiyalari: individual yondashuv, muammoli taʼlim, blis--soʻrov, munozara, Klaster, oʻz-oʻzini va oʻzaro nazorat qilish, aqliy hujum, Loyiha texnologiyasi, kompyuter, slaydlar, multimediya, guruhlarda ishlash, davra-suxbati.

Adabiyotlar: R2; R8; A2; A3; A7; A8; A9; A12;A15; Q6; Q52; Q76.

Amir Temur va temuriylar davrida oʻzbek davlatchiligi.

Temurning siyosiy kurash maydoniga kirib kelishi. Amir Temurning Movarounnahr va Xurosonda markazlashgan davlatni bunyod etishdagi tarixiy xizmati. Amir Temur davrida davlatning ichki va tashqi siyosati. Amir Temur – atoqli davlat arbobi, mohir diplomat.

XIV asrning ikkinchi yarmi va XV asrda Movarounnahr va Xurosonda moddiy madaniyat ravnaqi. Temuriylar davrida ilm-fan. Ulugʻbekning ilmiy maktabi. Hattotlik, tasviriy sanʼat va musiqa madaniyati. Badiiy adabiyot. Alisher Navoiy ijodiy merosi.

Qo'llaniladigan ta'lim texnologiyalari: individual yondashuv, muammoli ta'lim, blis--so'rov, munozara, Klaster, o'z-o'zini va o'zaro nazorat qilish, aqliy hujum, Loyiha texnologiyasi, kompyuter, slaydlar, multimediya, guruhlarda ishlash, davra-suxbati.

Adabiyotlar: R2; R8; A2; A3; A4; A5;A6; A7; A8; A9; A12;A15; Q14; Q15; Q16; Q20; Q21; Q31;Q333;Q34;Q46;Q47;Q55;Q59;Q71;Q76.

O'zbekiston hududlarining xonliklarga bo'linib ketishi, uning sabablari va oqibatlari

Shayboniylar va Buxoro xonligining tashkil topishi. Abdullaxon II. Ashtarxoniylar davrida Buxoro xonligi. Mang'itlar sulolasi davrida Buxoro amirligi. XVIII-XIX asr birinchi yarmida Buxoro amirligining ijtimoiy-iqtisodiy, madaniy hayoti. Buxoro amirligining tashqi siyosati. Xiva xonligining tashkil topishi, ijtimoiy-iqtisodiy hayoti. Qo'ng'irotlar sulolasi davrida Xiva xonligi. Madaniy hayot. Qo'qon xonligining tashkil topishi. Ijtimoiy-iqtisodiy, madaniy hayot. Xiva va Qo'qon xonliklarining tashqi aloqalari.

Qo'llaniladigan ta'lim texnologiyalari: individual yondashuv, muammoli ta'lim, blis--so'rov, munozara, Klaster, o'z-o'zini va o'zaro nazorat qilish, aqliy hujum, Loyiha texnologiyasi, kompyuter, slaydlar, multimediya, guruhlarda ishlash, davra-suxbati.

Adabiyotlar: R2; R8; A2; A3; A3;A7; A8; A9; A12;A15; Q4; Q6;Q18; Q20; Q37; Q55;Q54;Q68;Q69;Q76.

Chor Rossiyasining Turkistonda yuritgan mustamlakachilik siyosati Milliy-ozodlik kurashi. Jadidchilik

Rossiyaning Turkistonni bosib olishi. Turkistonda mustamlakachilik boshqaruvi tizimining vujudga keltirilishi. Turkiston iqtisodiyotining chorizm manfaatlariga buysundirilishi.

Chor mustamlakachi ma'murlari siyosatining o'lka xalqlarining ma'naviy-madaniy hayotiga salbiy ta'siri. Jadidchilik harakatining yuzaga kelishi, uning atoqli vakillari. Turkiston jadidlari ilgari so'rgan g'oyalar, ma'rifiy qarashlar va ularning mazmun-mohiyati. Jadidlarning o'lka xalqlari orasida olib borgan madaniy-ma'rifiy faoliyati.

Qo'llaniladigan ta'lim texnologiyalari: individual yondashuv, muammoli ta'lim, blis--so'rov, munozara, Klaster, o'z-o'zini va o'zaro nazorat qilish, aqliy hujum, Loyiha texnologiyasi, kompyuter, slaydlar, multimediya, guruhlarda ishlash, davra-suxbati.

Adabiyotlar: R2; R8; A2; A3; A4;A7; A8; A9; A12;A15; Q3; Q13; Q18;Q24; Q25; Q26; Q49;Q60; Q64; Q65;Q68;Q76;Q46;Q47;Q55;Q59;Q71;Q76.

Sovet hokimiyatining o‘rnatilishi va unga qarshi qurolli harakat

Turkistonda mustabid sovet hokimiyatining o‘rnatilishi. Turkiston Muxtoriyati va uning fojiali taqdiri. Farg‘ona vodiysi - qurolli harakat markazlaridan biri. Buxoro amirligining tugatilishi. Ibrohimbek. Xiva xonligining tugatilishi. Junaidxon.

Qo‘llaniladigan ta‘lim texnologiyalari: individual yondashuv, muammoli ta‘lim, blis--so‘rov, munozara, Klaster, o‘z-o‘zini va o‘zaro nazorat qilish, aqliy hujum, Loyiha texnologiyasi, kompyuter, slaydlar, multimediya, guruhlarda ishlash, davra-suxbati.

Adabiyotlar: R2; R8; A2; A3; A4;A5;A15; Q23; Q26; Q30;Q32; Q49; Q57; Q63; Q64; Q69;Q76.

Sovet hokimiyatining O‘zbekistonda yuritgan siyosati, uning mohiyati va oqibatlari

XX asr 20-yillari oxirlarida sovetlar mamlakatida ma‘muriy-buyruqbozlik, byurokratik tuzumning qaror topishi. Industrlashtirish siyosati va uning O‘zbekistondagi oqibatlari. 20-30-yillardagi fan va madaniyat. 40-yillar oxiri - 50-yillar boshidagi qatag‘onlar. O‘zbekistonda paxta yakkahokimligining qaror topishi va uning oqibatlari. 50-80 yillarda O‘zbekistondagi iqtisodiy va ma‘naviy hayot, turg‘unlik holatlari va uning sabablari. XX asr 80-yillarida markazning O‘zbekistondagi qatag‘on-zo‘ravonlik siyosati. (“Paxta ishi”, “O‘zbek ishi” deb nomlangan soxta ishlar).

Qo‘llaniladigan ta‘lim texnologiyalari: individual yondashuv, muammoli ta‘lim, blis--so‘rov, munozara, Klaster, o‘z-o‘zini va o‘zaro nazorat qilish, aqliy hujum, Loyiha texnologiyasi, kompyuter, slaydlar, multimediya, guruhlarda ishlash, davra-suxbati.

Adabiyotlar: R2; R8; A2; A3; A4; A5;A15; Q25; Q26; Q27;Q29; Q30; Q32; Q40;Q41; Q42; Q49;Q58;Q62;Q63;Q66;Q76.

Ikkinchi jahon urushi yillarida o‘zbek xalqining fashizm ustidan qozonilgan g‘alabaga qo‘shgan hissasi

Urushning boshlanishi va xarakteri. O‘zbekiston xalq xo‘jaligini harbiy izga o‘tkazilishi. O‘zbek xalqining urush yillarida ko‘rsatgan fidokorona mehnati. O‘zbekistonliklarning frontda ko‘rsatgan jangovor jasoratlari. Fan va madaniyat.

Qo‘llaniladigan ta‘lim texnologiyalari: individual yondashuv, muammoli ta‘lim, blis--so‘rov, munozara, Klaster, o‘z-o‘zini va o‘zaro nazorat qilish, aqliy

hujum, Loyiha texnologiyasi, kompyuter, slaydlar, multimediya, guruhlarda ishlash, davra-suxbati.

Adabiyotlar: R2; R8; A2; A3; A5;A7; A8; A9; A15; Q57; Q58; Q60;Q76.

Ma'muriy buyruqbozlikning kuchayishi va inqirozi davrida O'zbekiston

Urushdan keyingi yillarda xalq xo'jaligini qayta tiklash va urush talofotlarini tugatish uchun kurash. 50-70 yillarda O'zbekistonda siyosiy, ijtimoiy-iqtisodiy hayot. O'zbekistonning madaniy hayoti (fan, adabiyot va san'at). Paxta yakkahokimligining kuchayishi va ekologik muammolarining kelib chiqishi. Qayta qurish siyosati va uning cheklanganligi. O'zbekistonning mustaqillik yo'lidagi harakatlari.

Qo'llaniladigan ta'lim texnologiyalari: individual yondashuv, muammoli ta'lim, blis--so'rov, munozara, Klaster, o'z-o'zini va o'zaro nazorat qilish, aqliy hujum, Loyiha texnologiyasi, kompyuter, slaydlar, multimediya, guruhlarda ishlash, davra-suxbati.

Adabiyotlar: R2; R8; A2; A3; A5;A7; A8; A9; A15; Q57; Q58; Q60;Q76.

Mustaqil O'zbekistonda demokratik huquqiy davlat, fuqarolik jamiyati asoslarini shakllantirish jarayoni

O'zbekiston davlat mustaqilligining qo'lga kiritilishi va uning tarixiy ahamiyati.Siyosiy islohotlar. Davlat boshqaruv hokimiyati organlarining tashkil etilishi. Bozor munosabatlariga o'tishning "O'zbek modeli". Mamlakatimizda iqtisodiyotini modernizatsiyalash va yangilashning izchil davom ettirilishi. Iqtisodiy va agrar islohotlar. Kuchli ijtimoiy siyosat. Ma'naviy qadriyatlarining tiklanishi va rivojlanishi. Ta'lim, ilm-fan, madaniyat va sanoat taraqqiyoti. O'zbekistonning o'zaro manfaatli hamkorlik qilish asosida jahon hamjamiyatiga qo'shilishi va xalqaro nufuzining ortib borishi.

Qo'llaniladigan ta'lim texnologiyalari: individual yondashuv, muammoli ta'lim, blis--so'rov, munozara, Klaster, o'z-o'zini va o'zaro nazorat qilish, aqliy hujum, Loyiha texnologiyasi, kompyuter, slaydlar, multimediya, guruhlarda ishlash, davra-suxbati.

Adabiyotlar: R2; R8; A2; A3; A5;A6;A7; A8; A9; A11; Q9; Q10; Q11;Q12;Q22; Q26;Q27;Q28;Q29;Q32;Q35;Q40;Q49;Q51;Q62;Q66;Q76.

"O'zbekiston tarixi" fani bo'yicha amaliy mashg'ulotlarning kalendar tematik rejasi

t/r r	Amaliy mashg'ulot mavzulari	soat
1-mavzu: Markaziy Osiyo-insoniyat sivilizatsiyasining qadimgi o'choqlaridan		

biri		
1.1	Ibtidoiy jamiyat va uning davrlari. Markaziy Osiyo va antropogenez jarayonlari.	2
1.2	Paleolit davri manzilgohlari.	
1.3	Mezolit davri yodgorliklari. Ijtimoiy-iqtisodiy munosabatlar.	
1.4	Neolit va eneolit davri yutuqlari.	
1.5	Bronza davridagi ishlab chiqarish va aholining ijtimoiy-siyosiy hayotidagi oʻzgarishlar.	
2-mavzu: Oʻzbekiston hududida dastlabki davlatlarning paydo boʻlishi va rivojlanishi (qadimgi asrlar)		
2.1	Ilk davlatlar paydo boʻlishining asosiy omillari. Қадимги Хоразм, Baqtriya, Soʻgʻdiyona.	2
2.2	Ahmoniyar hukmronligi Александр Македонский bosqini davrida Oʻrta Osiyo xalqlarining ijtimoiy-siyosiy hayoti.	
2.3	Salavkiylar va Yunon – Baqtriya davlatlari	
2.4	Parfiya, Qangʻ, Dovon (Parkana) davlatlari	
2.5	Kushonlar saltanati. Kushon davlati va madaniyatining Vatanimiz xalqlari tarixida tutgan alohida oʻrni.	
3-mavzu: Oʻzbekiston hududida dastlabki davlatlarning paydo boʻlishi va rivojlanishi (ilk oʻrta asrlar)		
3.1	Kidariylar, xioniylar, eftaliylar davrida ijtimoiy-iqtisodiy, siyosiy, madaniy hayot.	2
3.2	Turk hoqonligi davrida Oʻrta Osiyo	
3.3	Oʻrta Osiyoda arab bosqini va arablarga qarshi kurash.	
4-mavzu: Buyuk ipak yoʻli va hozirgi zamon		
4.1	Eng qadimgi yoʻllar. Buyuk Ipak yoʻlining paydo boʻlishi va rivojlanishi.	2
4.2	Amir Temur va temuriylar davrida Buyuk Ipak yoʻli shuhratining yanada ortishi.	
4.3	XVI asrdan boshlab Buyuk Ipak yoʻli ahamiyatining pasayishi, uning sabablari.	
4.4	Hozirgi davrda Buyuk Ipak yoʻli anʼanalarini tiklash va rivojlantirish borasidagi xalqaro hamkorlik harakatida Oʻzbekistonning ishtiroki	
5-mavzu: IX-XII asrlarda oʻzbek davlatchiligi. Siyosiy, ijtimoiy va iqtisodiy hayoti		
5.1	IX-XII asrlarda oʻzbek davlatchiligi makllanishining oʻziga xos xususiyatlari. Tohiriylar davlati ning siyosiy, ijtimoiy-iqtisodiy ahvoli.	2
5.2	Somoniylar davrida davlatchilikning rivojlanishi. Ijtimoiy-iqtisodiy hayot.	
5.3	Gʻaznaviylar va Saljuqiylar davlati. Siyosiy, ijtimoiy-iqtisodiy hayoti.	
5.4	Xorazmshohlar davlati. Siyosiy, ijtimoiy-siyosiy hayoti.	

5.5	IX-XII asrlarda Markaziy Osiyo xalqlarining moddiy va ma'naviy madaniyatining yuksalishiga ta'sir ko'rsatgan tarixiy shart-sharoitlar.	
6-mavzu: IX-XII asrlar O'rta Osiyo xalqlari hayotida ro'y bergan uyg'onish (renessans) davri: fan va madaniyat ravnaqi		
6.1	IX-XII asrlarda Markaziy Osiyo xalqlarining moddiy va ma'naviy madaniyatining yuksalishiga ta'sir ko'rsatgan tarixiy shart-sharoitlar.	2
6.2	Ilm-fan ravnaqi. O'rta osiyolik allomalar va ularning jahon sivilizatsiyasi xazinasiga qo'shgan bebaho hissasi.	
6.3	Badiiy adabiyotning rivoj topishi. M.Qoshg'ariy, Yusuf Xos Hojib, Ahmad Yugnakiy, Ahmad Yassaviy va boshqalar.	
6.4	O'rta osiyolik buyuk islomshunos olimlar Imom al-Buxoriy, At-Termiziy, Imom al-Moturidiy va boshqalar.	
7-mavzu: Mo'g'ullar istilosi va zulmiga qarshi kurash.		
7.1	Mo'g'ullar istilosi arafasida Xorazmshohlar davlatidagi ijtimoiy – siyosiy vaziyat. Chingizxon va Muhammad Xorazmshoh o'rtasidagi elchilik munosabatlari.	2
7.2	Mo'g'ullarning O'rta Osiyoga yurushlari.	
7.3	Mo'g'ullar zulmiga qarshi ozodlik kurashlar. Jaloliddin Manguberdi-Vatan himoyachisi.	
7.4	Chig'atoy ulusining tashkil topishi. Itimoiy-iqtisodiy va madaniy hayoti.	
8-mavzu: Amir Temur va temuriylar davrida o'zbek davlatchiligi.		
8.1	XIV asr o'rtalarida Movarounnahrda ijtimoiy-siyosiy vaziyat. Amir Temurning siyosiy kurash maydoniga kirib kelishi.	4
8.2	Amir Temurning harbiy yurushlari va jahon tarixida tutgan o'rni.	
8.3	Amir Temur Markaziy Osiyoda markazlashgan davlat asoschisi. Amir Temur va Temuriylar davlatininng ichki va tashqi siyosati.	
8.4	Amir Temur-atoqli davlat arbobi, mohir diplomat. "Temur tuzuklari" va ularning ahamiyati	
8.5	XIV asrning ikkinchi yarmi va XV asrda Movarounnahr va Xurosonda moddiy madaniyat ravnaqi.	
8.6	Temuriylar davrida ilm-fan. Ulug'bekning ilmiy maktabi.	
8.7	Xattotlik, tasviriy san'at va musiqa madaniyati.	
8.8	Badiiy adabiyot. Alisher Navoiy ijodiy merosi.	
9-mavzu: O'zbekiston hududlarining xonliklarga bo'linib ketishi, uning sabablari va oqibatlari		
9.1	XV-XVI asr boshlarida Movarounnahrda ijtimoiy – siyosiy vaziyat.Movarounnahrda Shayboniylar sulolasi hukmronligining o'rnatilishi.	4
9.2	Shayboniylar va Ashtarxoniylar davrida Buxoro xonligi	
9.3	Mang'itlar davrida Buxoro amirligining ijtimoiy-siyosiy tuzumi	
9.4	Xiva xonligining tashkil topishi.Qo'ng'irotlar sulolasi davrida	

	ijtimoiy-siyosiy, iqtisodiy hayot	
9.5	Qo‘qon xonligining tashkil topishi.Qo‘ng‘irotlar sulolasi davrida ijtimoiy-iqtisodiy va siyosiy hayot	
9.6	Xonliklarning ichki va tashqi munosabatlari.	
9.7	Xonliklar davrida madaniy hayot	
9.8	O‘zbekiston hududlarining xonliklarga bo‘linib ketishi oqibatlari	
10-mavzu: Chor Rossiyasining Turkistonda yuritgan mustamlakachilik siyosati Milliy-ozodlik kurashi. Jadidchilik		
10.1	Rossiyaning Turkistonni bosib olishi va Turkistonda mustamlakachilik boshqaruvi tizimining vujudga keltirilishi.	
10.2	Chor Rossiyasi hukmron doiralarining Turkistonda yuritgan mustamlakachilik siyosati: o‘lka iqtisodiyotining chorizm manfaatlariga buysundirilishi.	
10.3	Chorizmning aholini ko‘chirish siyosati, uning asoratli oqibatlari.	4
10.4	Chor mustamlakachi ma'murlarning o‘lka xalqlarining ma'naviy-madaniy hayotiga salbiy ta'siri. Turkistonni ruslashtirish siyosati.	
10.5	Mustamlakachilik zulmiga qarshi milliy-ozodlik harakati.	
10.6	Turkistonda jadidlar harakatining yuzaga kelishi va ijtimoiy-siyosiy, madaniy-ma'rifiy qarashlari.	
11-mavzu: Sovet hokimiyatining o‘rnatilishi va unga qarshi qurolli harakat		
11.1	Turkistonda mustabid sovet hokimiyatining o‘rnatilishi	
11.2	Turkiston Muxtoriyati va uning fojiali takdiri.	
11.3	Fargona vodiysi — qurolli harakat markazlaridan biri. Bu yerdagi harakatlarning mohiyati, harakatlantiruvchi kuchlari.	2
11.4	Buxoro va Xorazmda sovet tuzumiga qarshi qurolli harakat.	
12-mavzu: Sovet hokimiyatining O‘zbekistonda yuritgan siyosati, uning mohiyati va oqibatlari		
12.1	XX asr 20-yillar oxirlarida sobiq sho‘rolar mamlakatida totalitar, ma'muriy-buyruqbozlik tuzumining qaror topishi.O‘zbekiston SSRning tuzilishi va SSSR tarkibiga kiritilishi.	2
12.2	1920-30 yy. agrar siyosat va yer-suv islohotlari. Jamoalashtirish va quloqlashtirish siyosatining oqibatlari.	
12.3	Industriallashtirish siyosati va uning O‘zbekistondagi oqibatlari.	
12.4	1920-40 yy. madaniyat, ilm-fan va maorif.	
12.5	Sovet hokimiyatining O‘zbekistonda yuritgan qatag‘onlik siyosati: bosqichlari, og‘ir oqibatlari.	
13-mavzu: Ikkinchi jahon urushi yillarida o‘zbek xalqining fashizm ustidan qozonilgan g‘alabaga qo‘shgan hissasi		
13.1	Ikkinchi jahon urushining boshlanishi. O‘zbekistonda umumiy harbiy safarbarlik.	
13.2	O‘zbekiston xalqlarining frontga umumxalq yordami va fashizm ustidan qozonilgan g‘alabaga qo‘shgan hissasi	2
13.3	Urush yillarida O‘zbekiston sanoati, qishloq xo‘jaligi hamda fan va	

	madaniyati.	
13.4	O‘zbekistonlik jangchilarning frontda ko‘rsatgan jasoratlari. O‘zbekistonda “Xotira va Qadrlash” kuni.	
14-mavzu: Ma’muriy buyruqbozlikning kuchayishi va inqirozi davrida O‘zbekiston		
14.1	O‘zbekistonda 1950-70-yy.siyosiy, ijtimoiy-iqtisodiy hayot: turg‘unlik holatlarining sabablari	2
14.2	Paxta yakkahokimligining kuchayishi va ekologik muammolarning kelib chiqishi.	
	O‘zbekistonning madaniy hayoti (fan, adabiyot, san’at).	
14.3	Ma’muriy-buyruqbozlik tuzumining kuchayishi va inqirozi sabablari. Qayta qurish siyosatining cheklanganligi.	
14.4	O‘zbekistonning mustaqillik yo‘lidagi harakatlari va chora-tadbirlari.	
15- mavzu: Mustaqil O‘zbekistonda demokratik huquqiy davlat, fuqarolik jamiyati asoslarini shakllantirish jarayoni		
15.1	O‘zbekiston davlat mustaqilligining qo‘lga kiritishi va uning tarixiy ahamiyati	2
15.2	Demokratik huquqiy davlat asoslarining barpo etilishi va siyosiy islohotlar. Qonun chiqaruvchi, ijro etuvchi va sud hokimiyati tarmoqlarining shakllanishi va rivojlanishi.	
15.3	Mahalliy davlat hokimiyati organlarining tashkil topishi va faoliyati	
15.4	Fuqarolik jamiyati institutlarini shakllantirish va rivojlantirish borasida erishilgan natijalar	
15.5	Bozor munosabatlariga o‘tishning “o‘zbek modeli”. Iqtisodiy va agrar islohotlar.	
15.6	Ta’lim, ilm-fan, madaniyat taraqqiyoti va ma’naviy qadriyatlarning tiklanishi.	
15.7	O‘zbekistonning jahon hamjamiyatiga integratsiyalashuvi.	

Mustaqil ta'limni tashkil etishning shakli va mazmuni

"O'zbekiston tarixi" fani bo'yicha talabaning mustaqil ta'limi shu fanni o'rganish jarayonining tarkibiy qismi bo'lib, uslubiy va axborot resurslari bilan to'la ta'minlangan. Talabalar auditoriya mashg'ulotlarida professor-o'qituvchilarning ma'ruzasini tinglaydilar. Auditoriyadan tashqarida talabalar darslarga tayyorlanadi, adabiyotlardan foydalanib konspekt qiladi, berilgan uy vazifasini tayyorlaydilar. Bundan tashqari ayrim mavzularni kengroq o'rganish maqsadida qo'shimcha adabiyotlarni o'qib yozma tahlil tayyorlaydi yoki testlar yechadi. Mustaqil ta'lim natijalari reyting tizimi asosida baholanadi.

Uyga vazifani bajarish, qo'shimcha darslik va adabiyotlardan yangi bilimlarni mustaqil o'rganish, kerakli ma'lumotlarni izlash va ularni topish yo'llarini aniqlash, internet tarmoqlaridan foydalanib ma'lumotlar to'plash va

ilmiy izlanishlar olib borish, ilmiy to'garak doirasida yoki mustaqil ravishda ilmiy manbalardan foydalanib ilmiy maqola va ma'ruzalar tayyorlash kabilar talabalarning darsda olgan bilimlarini chuqurlashtiradi, ularning mustaqil fikrlash va ijodiy qobiliyatini rivojlantiradi. Shuning uchun ham mustaqil ta'limsiz o'quv faoliyati samarali bo'lishi mumkin emas.

Uy vazifalarini tekshirish va baholash amaliy mashg'ulot olib boruvchi o'qituvchi tomonidan, konspektlardan va mavzuni o'zlashtirish darajasini tekshirish va baholash esa ma'ruza darslarini olib boruvchi o'qituvchi tomonidan har darsda amalga oshiriladi.

Mustaqil ta'limning turli xil shakllari mavjud bo'lib, bunda asosiy e'tibor talabani berilgan mavzular (amaliy masalalar, topshiriqlar va keys-stadilar)ni mustaqil ravishda, ya'ni auditoriyadan tashqarida bajarishi, o'qib o'rganishi va shu yo'nalish bo'yicha bilim va ko'nikmalarini chuqurlashtirishiga qaratiladi. Talaba mustaqil ishni tayyorlashda muayyan fanning xususiyatlarini hisobga olgan holda quyidagi shakllardan foydalanish tavsiya etiladi:

- ☐ darslik yoki o'quv qo'llanmalar bo'yicha fanlar boblari va mavzularini o'rganish;
- ☐ tarqatma materiallar bo'yicha ma'ruzalar qismini o'zlashtirish;
- ☐ mustaqil ishlar, keys-stadilar bilan ishlash;
- ☐ maxsus yoki ilmiy adabiyotlar (monografiyalar, maqolalar) bo'yicha fanlar bo'limlari yoki mavzulari ustida ishlash;
- ☐ fanga oid ma'lumotlarni o'rganish, ularni tahlil qilish;
- ☐ talabani o'quv-ilmiy-tadqiqot ishlarini bajarish bilan bog'liq bo'lgan fanlar bo'limlari yoki mavzularni chuqur o'rganish;
- ☐ faol va muammoli o'qitish uslubidan foydalaniladigan o'quv mashg'ulotlari;
- ☐ masofaviy (distansion) ta'lim.

"O'zbekiston tarixi" fanidan talabalarning mustaqil ishlarini quyidagi shakllarda tashkil etish tavsiya etiladi:

- Har bir o'tilgan ma'ruza mavzusi doirasida berilgan mavzu bo'yicha 1ta qo'shimcha ilmiy adabiyotning mustaqil ta'lim uchun tutilgan daftarda 3-5 betlik yozma tahlili. Bunda talaba ilmiy adabiyot to'g'risida ma'lumotlar keltiradi, uning mazmun-mohiyati, ahamiyatini yoritadi, shaxsiy fikrlarini xulosa qismida yozadi va belgilangan kunlarda joriy ravishda o'qituvchiga topshiradi. Mustaqil ta'lim uchun tutilgan daftarda foydalanilgan adabiyot muqovasining va mundarijasining nusxasini keltirish lozim. O'qituvchi talabalar tomonidan turli xil ilmiy adabiyotlarni tanlashlarini nazorat qilishi lozim, zero 1ta ilmiy adabiyotni bir nechta talabalar tanlashi odatda ko'chirmachilik holatlariga olib keladi va mustaqil ta'limning saviyasi yo'qoladi.

Bunday shaklda bajarilgan mustaqil ishlarning har biriga odatda 2 soatdan vaqt ajratiladi (1-jadval. Namunaviy dasturda berilgan 22 mavzuga 40 soat mustaqil ta'lim soatlari taqsimlanganda, ba'zi holatlarda ayrim mavzularga 1 soatdan ham ajratiladi).

Shuni ta'kidlash lozimki, ma'ruza mashg'ulotlari mavzularining ayrimlari bo'yicha 2-3tadan mustaqil ta'lim mavzusi berilgan. Ya'ni, I joriy nazorat

doirasida 3,6,7,8 ma'ruza mashg'ulotlari mavzulari bo'yicha 2-3 tadan mustaqil ta'lim mavzusi (4-6 soatga teng) berilgan. II joriy nazorat doirasida 14-chi ma'ruza bo'yicha 2ta mustaqil ish mavzusi berilgan (4 soat). Bunday holatlarda fan uchun har bir joriy nazorat doirasida talaba berilgan mavzulardan bittasini yoki ikkitasini tanlab olishga, yoki o'qituvchi tomonidan belgilangan bitta yoki ikkita mavzuni bajarishga haqlidir. Ya'ni, har bir joriy nazorat uchun har bitta talaba bitta yoki ikkita mavzu bo'yicha mustaqil ish bajarishi maqsadga muvofiq. Shunda I JN – 8ta, II JN- 6ta mustaqil ish mavzusi belgilanadi. Mustaqil ta'limning 40 soatlik yuklamasi shunga muvofiq taqsimlanadi (1-jadval). Har bir joriy nazoratda mustaqil ta'lim uchun 20 soat (10+10 soat) belgilanadi va har bir joriy nazoratda 10 balldan baholanadi (5+5 ball).

-Mustaqil ta'lim mavzusi bo'yicha bir nechta ilmiy adabiyotlar (monografiya, maqola, risola), qo'shimcha o'quv qo'llanmalar, Internet saytlari, elektron kutubxonalar kataloglari ma'lumotlarining umumlashtirilgan va kengaytirilgan yozma tahlili va og'zaki himoyasi. Bunday shakl muayyan mavzuni chuqur o'zlashtirish va tahlil qilish malaka va ko'nikmalarini oshiradi, mustaqil ta'limning samaradorligini oshiradi, talabalarga bitta yoki ikkita mavzuni mukammal darajada tayyorlash imkonini beradi. Mavzular o'qituvchi nazoratida taqsimlanishi barcha mavzularning qamrab olinishini, takrorlanmasligini ta'minlaydi. Mavzularni bajarishga ajratiladigan vaqt va soat miqdori oshiriladi. Har bir joriy nazoratda bitta mavzuni bunday shaklda bajarilishi uchun 10 soat ajratiladi. Ayrim juda katta hajmdagi manbalarning tahliliga I joriy nazorat doirasida 20 soatdan ajratilishi ko'zda tutiladi (1-jadval). Agar talaba 2ta 10 soatlik mavzuni tanlasa, har bir joriy nazoratda 2tadan mavzuni bajaradi. I JN da 20 soatlik mavzuni bajarsa, II JNda 2ta 10 soat miqdoridagi mavzuni tanlaydi. Har bir joriy nazoratda mustaqil ta'lim uchun 20 soatdan (10+10 soat) ajratiladi. Har bir joriy nazoratdagi mustaqil ta'lim 10 balldan (5+5 ball) baholanadi.

Talabalar quyidagi shaklda mavzuni o'zlashtirishi davomida alohida mustaqil ta'lim daftarida foydalangan barcha qo'shimcha ilmiy va o'quv adabiyotlarining muqova va mundarijasining nusxalarini keltirishi, ularni tahlil etishi, ta'rifini keltirishi, o'z fikrlarini bildirishi va reja asosida tegishli xulosalarni bildirishi lozim. O'qituvchi talabalarga tegishli adabiyotlar ro'yhatini berishi, rejani tuzish borasida tavsiya va yo'nalishlar berishi lozim. Tayyor bo'lgan ish belgilangan kunlarda og'zaki himoya qilinadi va umumiy baho chiqariladi.

-Mustaqil ta'lim mavzusi bo'yicha slayd-taqdimot (yoki fotoalbom, xarita-taqdimot, buklet) tayyorlash va himoya qilish. Kompyuterda POWER-POINT dasturi yordamida bajariladigan taqdimot ishi. Slayd-taqdimotda titul qismi, rejasi, asosiy qismi, xulosa va adabiyotlar ro'yxati keltiriladi. Slaydda berilgan sur'atlar, jadvallar, xaritalar, ma'lumotlarga oid izohlar berilishi shart. Slayd faqatgina elektron matndan iborat bo'lishi mumkin emas. Slaydni tayyorlashda uning dizayniga, animatsiyalariga e'tibor qaratish lozim. Slayd-taqdimotini o'quv mashg'uloti vaqtida auditoriyada (ma'ruza yoki seminarda) yoki darsdan tashqari vaqtda topshirish mumkin. Slayd-taqdimotning har biriga 10 soat

ajratiladi. Talabalar har bir joriy nazoratda 20 soatni bajarishi maqsadida, 2tadan mavzu tanlashi lozim. Talabalar tanlagan mavzulardan birini slayd-taqdimot, ikkinchisini yozma tahlil shaklida ham bajarishi mumkin.

“O‘zbekiston tarixi” fanidan mustaqil ish majmuasi fanning barcha mavzularini qamrab olgan va quyidagi 22 ta katta mavzu ko‘rinishida shakllantirilgan.

Talabalar mustaqil ta’limining mzmuni va hajmi (1-jadval)

№	Mavzular nomi	Berilgan topshiriqlar	Baja rish mudd ati	Hajmi (soatda)		
I- joriy nazorat						
1	Islom Karimovning “Tarixiy xotirasiz kelajak yo‘q» asaridagi tarix fanini rivoj-lantirish borasidagi konsep-tual g‘oyalarning ahamiyati.	1ta ilmiy adabiyot tahlili va konspekti	1-4 hafta	2		
		Bir nechta ilmiy adabiyotlarning yozma tahlili va himoyasi			10	
		Slayd-taqdimot				10
2	O‘zbekiston- insoniyat sivilizatsiyasining qadimgi o‘cho-qlaridan biri.	1ta ilmiy adabiyot tahlili va konspekti	3-7 hafta	2		
		Bir nechta ilmiy adabiyotlarning yozma tahlili va himoyasi			10	
		Slayd-taqdimot				10
3	3.1 “Avesto” - tarixiy manba sifatida(tanlov asosida) 3.2 O‘zbekistonda dastlabki davlatlarning paydo bo‘lishi va rivojlanish bosqichlari (tanlov asosida)	1ta ilmiy adabiyot tahlili va konspekti	2-7 hafta	2		
		Bir nechta ilmiy adabiyotlarning yozma tahlili va himoyasi			10	
		Slayd-taqdimot				10
4	Turkiy xalqlarning kelib chiqishi, tarqalishi va hozirgi zamon.	1ta ilmiy adabiyot tahlili va konspekti	4-8 hafta	2		
		Bir nechta ilmiy adabiyotlarning yozma tahlili va himoyasi			10	
5	IX-XII asrlarda o‘zbek davlatchiligi.	1ta ilmiy adabiyot tahlili va konspekti	5-9 hafta	3		
		Bir nechta ilmiy adabiyotlarning yozma tahlili va himoyasi			10	

		Slayd-taqdimot				10
6	6.1 Imom Al-Buxoriyning «Jome’ as-Sahih» asari – Islom dinining muhim tarixiy manbasi (tanlov asosida) 6.2. Narshahiyning «Buxoro tarixi» asari – tarixiy manba sifatida (tanlov asosida) 6.3. O’rta Osiyoda uygʻonish (renessans) davri (IX-XII asrlar) (tanlov asosida) 6.4. O’rta Osiyolik alloma-larning jahon siviliza-tsiyasiga qoʻshgan hissasi (tanlov asosida)	1. Asar toʻgʻrisida konspekt yozish / 1ta ilmiy adabiyot tahlili va konspekti	5-9 hafta	3		
		2. Asarning yozma tahlili va himoyasi			20	
		3. Slayd-taqdimot				10
		4. Bir nechta ilmiy adabiyotlarning yozma tahlili va himoyasi			10	
7	7.1. Shaxobiddin an-Nasaviy-ning «Sirat as sulton Jaloliddin Mankburni» asarida Jaloliddin Mangu-berdi faoliyatining aks etishi (tanlov asosida) 7.2. Jaloliddin Manguber-dining Vatan himoyasi yoʻlidagi jasorati. (tanlov asosida)	1. Asar toʻgʻrisida kons-pekt yozish / 1ta ilmiy adabiyot tahlili va konspekti	6-8 hafta	3		
		2. Asarning yozma tahlili va himoyasi			20	
		3. Bir nechta ilmiy adabiyotlarning yozma tahlili va himoyasi			10	
8	8.1. “Amir Temur tuzuklari” – davlat boshqaruv toʻgʻri-sidagi muhim manba sifatida (tanlov asosida) 8.2. Amir Temur va temu-riylar davrida ilm-fan va madaniyat (tanlov asosida)	1. 1ta ilmiy adabiyot tahlili va konspekti	7-9 hafta	3		
		2. Bir nechta ilmiy adabiyotlarning yozma tahlili va himoyasi			10	
		3. Slayd-taqdimot				10
II-joriy nazorat						
9	Buxoro, Xiva va Qoʻqon xonliklarida ijtimoiy-iqtisodiy, madaniy hayot.	1. 1ta ilmiy adabiyot tahlili va konspekti	10-14 hafta	3		
		2. Bir nechta ilmiy adabiyotlarning yozma			10	

		tahlili va himoyasi				
		3. Slayd-taqdimot				10
10	Turkiston jadidlari ilgari soʻrgan gʻoyalar, maʼrifiy qarashlar va ularning maz-mun-mohiyati.	1. 1ta ilmiy adabiyot tahlili va konspekti	12-16 hafta	3		
		2. Bir nechta ilmiy adabiyotlarning yozma tahlili va himoyasi			10	
		3. Slayd-taqdimot				10
11	Turkistonda mustabid sovet hokimiyatining oʻrnatilishi va uning ayanchli oqibatlari.	1. 1ta ilmiy adabiyot tahlili va konspekti	12-16 hafta	3		
		2. Bir nechta ilmiy adabiyotlarning yozma tahlili va himoyasi			10	
		3. Slayd-taqdimot				10
12	Ikkinchi jahon urushi yillarida oʻzbek xalqining fashizm ustidan qozonilgan gʻalabaga qoʻshgan hissi.	1. 1ta ilmiy adabiyot tahlili va konspekti	15-16 hafta	3		
		2. Bir nechta ilmiy adabiyotlarning yozma tahlili va himoyasi			10	
		3. Slayd-taqdimot				10
13	13.1 Oʻzbekistonda 1940-yillar oxiri - 50-yillar boshidagi qatagʻonlar 13.2. Oʻzbekistonda 1950-80 yillarda iqtisodiy va maʼnaviy hayot, turgʻunlik holatlari va uning sabablari. 13.3. Oʻzbekistonda 1950-70 yillarda paxta yakkaho-kimligining kuchayishi va ekologik muammolarning kelib chiqishi.	1. 1ta ilmiy adabiyot tahlili va konspekti	13-18 hafta	4		
		2. Bir nechta ilmiy adabiyotlarning yozma tahlili va himoyasi			10	
		3. Slayd-taqdimot				10
14	Oʻzbekiston: yigirma uch yil mustaqil taraqqiyot yoʻlida.	1. 1ta ilmiy adabiyot tahlili va konspekti	16-18 hafta	4		
		2. Bir nechta ilmiy adabiyotlarning yozma tahlili va himoyasi			10	
		3. Slayd-taqdimot				10
JAMI				4	20+20	

	0	(tanlov asosida)

Dasturning informatsion-uslubiy ta'minoti

Mazkur fanni o'qitish jarayonida ta'limning zamonaviy metodlari, pedagogik va axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini qo'llash nazarda tutilgan:

I. "O'zbekiston tarixi" fani maqsad va vazifalari, tadqiqot usullari, Markaziy Osiyo xalqlari tarixiga oid tarixiy manbalar, Markaziy Osiyo xalqlari tarixiga oid mavzular zamonaviy kompyuter texnologiyalari yordamida prezentatsiya va elektron-didaktik texnologiyalaridan foydalanilgan holda o'tkaziladi;

II. O'rta Osiyo va Qozog'istonda milliy chegaralanish siyosatining o'tkazilishi. Milliy manfaatlarining poy mol etilishi. Ijtimoiy va kundalik hayotdagi ziddiyatlar. Xalqlarning ijtimoiy-siyosiy holati. Milliy ziyolilarning chegaralanishga qarshi kurashiga bag'ishlangan amaliy mashg'ulotlarda aqliy hujum, guruhli fikrlash va boshqa pedagogik texnologiyalardan foydalaniladi;

III. SSSR parchalanishi arafasida Markaziy Osiyo xalqlarining ijtimoiy-siyosiy ahvoli va mustaqil respublikalarning tashkil topishi. O'zbekiston, Qozog'iston, Qirg'iziston, Turkmaniston va Tojikiston hukumatlarining "Mustaqillik Deklaratsiya" larining qabul qilinishi. Mustaqillik yo'lidagi to'siqlar. Markaziy Osiyo respublikalarining davlat tuzumlari va boshqaruv asoslari. Respublikalarda konstitutsiyalarning yaratilishi jarayonlariga bag'ishlangan amaliy mashg'ulotlarda kichik guruhlar musobaqalari, guruhlararo erkin fikrlash pedagogik texnologiyalaridan qo'llash nazarda tutiladi.

"O'zbekiston tarixi" fanidan talabalar bilimining reyting tizimi asosida baholash mezonlari

"O'zbekiston tarixi" fani bo'yicha reyting jadvallari, nazorat turi, shakli, soni hamda har bir nazoratga ajratilgan maksimal ball, shuningdek, joriy va oraliq nazoratlarining saralash ballari haqidagi ma'lumotlar fan bo'yicha birinchi mashg'ulotda talabalarga e'lon qilinadi.

Fan bo'yicha talabalarning bilim saviyasi va o'zlashtirish darajasining Davlat ta'lim standartlariga muvofiqligini ta'minlash uchun quyidagi nazorat turlari o'tkaziladi:

- **joriy nazorat (JN)** – talabaning fan mavzulari bo'yicha bilim va amaliy ko'nikma darajasini aniqlash va baholash usuli. Joriy nazorat fanining xususiyatidan kelib chiqqan holda amaliy mashg'ulotlarda og'zaki so'rov, test o'tkazish, suxbat, nazorat ishi, kollokvium, konspekt, uy vazifalarini tekshirish va shu kabi boshqa shakllarda o'tkazilishi mumkin;

- **oraliq nazorat (ON)** – semestr davomida o'quv dasturining tegishli (fanlarning bir necha mavzularini o'z ichiga olgan) bo'limi tugallangandan keyin talabaning nazariy bilim va amaliy ko'nikma darajasini aniqlash va baholash usuli. Oraliq nazorat bir semestrda ikki marta o'tkaziladi va shakli (yozma, og'zaki, test

va hokazo) o'quv faniga ajratilgan umumiy soatlar hajmidan kelib chiqqan holda belgilanadi;

- **yakuniy nazorat (YaN)** – semestr yakunida muayyan fan bo'yicha nazariy bilim va amaliy ko'nikmalarni talabalar tomonidan o'zlashtirish darajasini baholash usuli. Yakuniy nazorat asosan tayanch tushuncha va iboralarga asoslangan "Yozma ish" shaklida o'tkaziladi.

ON o'tkazish jarayoni kafedra mudiri tomonidan tuzilgan komissiya ishtirokida muntazam ravishda o'rganib boriladi va uning o'tkazish tartiblaribuzilgan hollarda, **ON** natijalari bekor qilinishi mumkin. Bunday hollarda **ON** qayta o'tkaziladi.

Oliy ta'lim muassasasi rahbarining buyrug'i bilan ichki nazorat va monitoring bo'limi rahbarligida tuzilgan komissiya ishtirokida **YaN** ni o'tkazish jarayoni muntazam navishda o'rganilib boriladi va uni o'tkazish tartiblari buzilgan hollarda, **YaN** natijalari bekor qilinishi mumkin. Bunday hollarda **YaN** qayta o'tkaziladi.

Talabaning bilim saviyasi, ko'nikma va malakalarini nazorat qilishning reyting tizimi asosida talabaning fan bo'yicha o'zlashtirish darajasi ballar orqali ifodalanadi.

"O'zbekiston tarixi" fani bo'yicha talabalarning semestr davomidagi o'zlashtirish ko'rsatkichi 100 ballik tizimda baholanadi.

Ushbu 100 ball baholash turlari bo'yicha quyidagicha taqsimlanadi:

1. **YaN** – 30 ball, qolgan 70 ball esa: **JN** – 20 ball va **ON** – 20 ball, mustaqil ta'lim uchun 30 ball qilib taqsimlanadi.

Ball	Baho	Talabalarning bilim darajasi
86-100	a'lo	O'zbekiston tarixi fani bo'yicha o'tilgan mavzularning mohiyatini tushunish, bilish, tushuntira olish, to'liq tasavvurga ega bo'lish, O'zbekiston tarixi fani bo'yicha ijodiy fikr bildirish, qiyosiy tahlil qilish malaka va ko'nikmalariga ega bo'lish, amalda qo'llash olish, mustaqil mulohaza yuritish, xulosalar chiqara olish, muntazam ravishda ma'ruza va amaliy mashg'ulotlarda belgilangan vazifalarni auditoriyada va mustaqil tarzda to'liq bajarish, mustaqil tarzda qo'shimcha ilmiy adabiyotlardan foydalanish, kompyuter va axborot texnologiyalaridan samarali foydalanish, mustaqil ta'lim mavzulani o'rganib aytib berish. Xulosa va qaror qabul qilish. Ijodiy fikrlay olish. Mustaqil mushohada yurita olish. Olgan bilimlarini amalda qo'llay olish. Mohiyatini tushuntirish. Bilish, aytib berish, tasavvurga ega bo'lish.
71-85	Yaxshi	O'zbekiston tarixi fani bo'yicha o'tilgan o'tilgan mavzularning mohiyatini tushunish, bilish, tushuntira olish, tasavvurga ega bo'lish, ijodiy fikrlay olish, aytib berish, mustaqil fikr bildirish, xulosalar bildira olish, izohlay olish,

		joriy o'quv mashg'ulotlarida belgilangan vazifalarni auditoriyada va mustaqil tarzda bajarish.
55-70	Qoniqarli	O'zbekiston tarixi fani mavzularining mohiyatini o'rtacha darajada tushunish, bilish, aytib berish, to'liq tassavvurga ega bo'lmaslik, tahlil eta olmaslik. Uy vazifalarini joriy ravishda to'liq bajarmaslik.
0-54	Qoniqarsiz	O'zbekiston tarixi fani bo'yicha aniq tasavvurga ega bo'lmaslik. O'zbekiston tarixi fanini bilmaslik. Mavzularni o'zlashtirmaslik. Zarur malaka va ko'nikmalarga ega bo'lmaslik. Darslarni sababsiz ravishda qoldirish.

Maksimal ball	Maksimal ballning nazorat turlar bo'yicha taqsimoti		Qoniqarli	Yaxshi	A'lo
			55-70%	71-85%	86-100%
100	JB 40	I-JB 20	11,0	14,2	17,2
		II-JB 20	11,0	14,2	17,2
	OB 30	I-OB 15	8,2	10,7	12,9
		II-OB 15	8,2	10,7	12,9
	YaB 30	30	16,4	21,2	25,8
	JAMI 100	100	55	71	86

Fan bo'yicha saralash bali 55 ballni tashkil etadi. Talabani saralash balidan past bo'lgan o'zlashtirishi reyting daftarchasida qayd etilmaydi.

Talabalarning o'quv fani bo'yicha mustaqil ishi joriy, oraliq va yakuniy nazoratlar jarayonida tegishli topshiriqlarni bajarishi va unga ajratilgan ballardan kelib chiqqan holda baholanadi.

Fan bo'yicha joriy va oraliq nazoratlarga ajratilgan umumiy ballning 55 foizi saralash ball hisoblanib, ushbu foizdan kam ball to'plagan bola yakuniy nazoratga kiritilmaydi.

Joriy JN va oraliq ON turlari bo'yicha 55 ball va undan yuqori ballni to'plagan talaba fanni o'zlashtirgan deb hisoblanadi va ushbu fan bo'yicha yakuniy nazoratga kirmasligiga yo'l qo'yiladi.

Talabani semestr davomida fan bo'yicha to'plagan umumiy bali har bir nazorat turidan belgilangan qoidalarga muvofiq to'plagan ballari yig'indisiga teng.

ON va YaN turlari turlari kalendar tematik rejaga muvofiq dekanat tomonidan tuzilgan reyting nazorat jadvallari asosida o'tkaziladi. YaN semestrning oxirgi ikki haftasi mobaynida o'tkaziladi.

JN va ON nazoratlarda saralash balidan kam ball to'plagan va uzrli sabablarga ko'ra nazoratlarda qatnasha olmagan talabalarga qayta topshirish uchun, navbatdagi shu nazorat turigacha, so'ngi joriy va oraliq nazoratlar uchun esa yakuniy nazoratgacha bo'lgan muddat beriladi.

Talabani semestrda JN va ON turlari bo'yicha to'plagan ballari ushbu nazorat turlari umumiy ballining 55 foizidan kam bo'lsa yoki semestr, yakuniy,

joriy, oraliq va yakuniy nazorat turlari bo'yicha to'plagan ballari yig'indisi 55 baldan kam bo'lsa, u akademik qarzidor deb hisoblanadi.

Talaba nazorat natijalaridan norozi bo'lsa, fan bo'yicha nazorat turi natijalari e'lon qilingan vaqtdan boshlab bir kun mobaynida fakultet dekaniga ariza bilan murojat etishi mumkin. Bunday holda fakultet dekanining taqdimnomasiga ko'ra, rektor buyrug'i bilan 3 (uch) a'zodan kam bo'lmagan tarkibda apellyatsiya komissiyasi tashkil etiladi.

Apellyatsiya komissiyasi talabalarning arizalarini ko'rib chiqib, shu kunning o'zida xulosasini bildiradi.

Talabalar ON dan to'playdigan ballarning namunaviy mezonlari

Har bir oraliq nazorat turi uchun ajratilgan maksimal ball – 15 ball (3ta savol)
(3- savol -mustaqil ta'lim uchun – 5 ball)

№	Ko'rsatkichlari	ON ballari		
		ma ks	1- ON	2- ON
1	Talabalarga variantlar asosida savolnomalar tarqatiladi, har bir savolnomada 3 tadan savol bo'lib, ularning 2 tasi bevosita auditoriya saotlari kesimida o'tilgan mavzular yuzasidan bo'ladi. Talaba har bir to'liq yozilgan javobga 5 ballni qo'lga kiritadi.	20	0-10	0-10
2	Talabalarga variantlar asosida savolnomalar tarqatiladi, har bir savolnomada 3 tadan savol bo'lib, ulardan 1 tasi bevosita auditoriyadan tashqari, ya'ni mustaqil ta'lim uchun ajratilgan mavzular yuzasidan bo'ladi. Savolga to'liq javob berish orqali talaba 5 ballni qo'lga kiritadi.	10	0-5	0-5
Jami ON ballari		30	0-15	0-15

№	Yozma ish (ball)	o'zlashtirish
1	12,9 – 15	“a'lo”
2	10,7 – 12,8	“yaxshi”
3	8,2 – 10,6	“qoniqarli”
4	0 – 8,1	“qoniqarsiz”

№	5 ball	o'zlashtirish
1	4,3-5	“a'lo”
2	3,5-4,2	“yaxshi”
3	2,8-3,4	“qoniqarli”
4	0-2,7	“qoniqarsiz”

Talabalar JN dan to'playdigan ballarning namunaviy mezonlari

№	Ko'rsatkichlari	JN ballari		
		ma	1-JN	2-JN

		ns		
1	Darslarga qatnashganlik va o'zlashtirish darajasi. Amaliy mashg'ulotlardagi faolligi, amaliy mashg'ulot daftarlarning yuritilishi va holati	20	0-10	0-10
2	Mustaqil ta'lim topshiriqlarining o'z vaqtida va sifatli bajarishi. Mavzular bo'yicha uy vazifalarining bajarilishi va o'zlashtirish darajasi.	20	0-10	0-10
Jami JN ballari		40	0-20	0-20

Mustaqil ta'limni baholash mezonlari

№	10ball	o'zlashtirish
1	8,6-10	“a'lo”
2	7,1-8,5	“yaxshi”
3	5,5-7,0	“qoniqarli”
4	0-5,4	“qoniqarsiz”

№	5 ball	o'zlashtirish
1	4,3-5	“a'lo”
2	3,5-4,2	“yaxshi”
3	2,8-3,4	“qoniqarli”
4	0-2,7	“qoniqarsiz”

Yakuniy nazorat “Yozma ish” shaklida belgilangan bo'lsa, u holda yakuniy 30 ballik “Yozma ish” variantlari asosida o'tkaziladi.

Agar yakuniy nazorat markazlashgan test asosida tashkil etilgan bo'lib fan bo'yicha yakuniy nazorat “Yozma ish” shaklida belgilangan bo'lsa, u holda yakuniy nazorat quyidagi jadval asosida amalga oshiriladi.

№	Ko'rsatkichlar	YaN ballari	
		maks	O'zgarish oralig'i
1	Variantning 1-savoliga aniq, to'liq javob berish, mavzuni bilish, tushunish, mustaqil fikr, xulosa bildirish, tahlil qilish, aniq tasavvurga ega bo'lish, mohiyatini tushunish.	10	0-10
2	Variantning 2-savoliga aniq, to'liq javob berish, mavzuni bilish, tushunish, mustaqil fikr, xulosa bildirish, tahlil qilish, aniq tasavvurga ega bo'lish, mohiyatini tushunish.	10	0-10
3	Variantning 3-savoliga aniq, to'liq javob berish, mavzuni bilish, tushunish, mustaqil fikr, xulosa bildirish, tahlil qilish, aniq tasavvurga ega bo'lish, mohiyatini tushunish.	10	0-10

Jami	30	0-30

Yakuniy baholash semestr oxirida bir marta o'tkazilib, yozma ko'rinishida bo'ladi.

Yakuniy nazorat uchun belgilangan 30 ball quyidagicha taqsimlanadi:

Ballar taqsimoti quyidagicha:

№	Yozma ish (ball)	Baho
1	25,8-30	“a'lo”
2	21,2-25,7	“yaxshi”
3	16,6-21,1	“qoniqarli”
4	0-16,5	“qoniqarsiz”

Yakuniy nazorat “Yozma ish” larni baholash mezonlari

Yakuniy nazorat “Yozma ish” shaklida amalga oshirilganda, sinov ko'p variantli usulda o'tkaziladi. Har bir variant 3 ta nazariy savoldan iborat. Nazariy savollar fan bo'yicha tayanch so'z va iboralar asosida tuzilgan bo'lib, fanning barcha mavzularini o'z ichiga qamrab oladi.

Har bir nazariy savolga yozilgan javoblar bo'yicha o'zlashtirish ko'rsatkichi 0-10 ball oralig'ida baholanadi. Talabalar maksimal 30 ball to'plashi mumkin.

Yozma sinov bo'yicha umumiy o'zlashtirish ko'rsatkichini aniqlash uchun variantda berilgan savollarning har biri uchun yozilgan javoblarga qo'yilgan o'zlashtirish ballari qo'shiladi va yig'indi talabaning yakuniy nazorat bo'yicha o'zlashtirish bali hisoblanadi.

Tavsiya etilgan adabiyotlar ro'yxati

Rahbariy adabiyotlar:

1. Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси. -Т.: Ўзбекистон, 2011.
2. Каримов И.А. Тарихий хотирасиз келажак йўқ. Т.:Ўзбекистон, 1998.
3. Каримов И.А. Ўзбекистон: миллий истиқлол, иқтисод, сиёсат, мафкура. Т.1.- Т.:Ўзбекистон, 1996.
4. Каримов И.А. Ўзбекистон ХХИ аср бусагасида: хавфсизликка таҳдид, барқарорлик шартлари ва тараққиёт кафолатлари Т.:Ўзбекистон - 1997
5. Каримов И.А. Озод ва обод Ватан, эркин ва фаровон турмуш-пировард мақсадимиз. Т.8.. -Т.: Ўзбекистон, 2000.
6. Каримов И.А. Биз танлаган йўл-демократик тараққиёт ва маърифий дунё билан ҳамкорлик йўли. Т.11. -Т.: Ўзбекистон, 2003.
7. Каримов И.А. Инсон, унинг ҳуқуқ ва эркинликлари – олий қадрият. Том.14. – Т.: Ўзбекистон, 2006.
8. Каримов И.А. Юксак маънавият - енгилмас куч. -Т.: Маънавият, 2008.
9. Каримов И.А. Ўзбекистон мустақилликка эришиш оstonасида.– Т.:Ўзбекистон, 2011.

10. ЎзР Президенти И. Каримовнинг Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Қонунчилик палатаси ва Сенатининг қўшма мажлисидаги «Мамлакатимизда демократик ислохотларни янада чуқурлаштириш ва фуқаролик жамиятини ривожлантириш Концепсияси» мавзусидаги маърузаси. «Халқ сузи» газетаси. 2010 йил, 12 ноябр.

Asosiy adabiyotlar:

1. Бобожонова Д. Ўзбекистонда ижтимоий-иқтисодий муносабатлар. Ўқув қўлланма. -Т.: Шарқ, 1999
2. Oblomurodov N., va boshqalar. O`zbekiston tarixi. –Т.: Yangi asr avlodi, 2011.
3. Усмонов Қ. ва бошқалар. Ўзбекистон тарихи. Дарслик. –Т.: Шарқ, 2007..
4. Ўзбекистоннинг янги тарихи. Биринчи китоб. Туркистон чор Россияси мустамлакачилиги даврида. -Т.: Шарқ, 2000.
5. Ўзбекистоннинг янги тарихи. Иккинчи китоб. Ўзбекистон совет мустамлакачилиги даврида. -Т.: Шарқ, 2000.
6. Ўзбекистоннинг янги тарихи. Учинчи китоб. Мустақил Ўзбекистон тарихи. -Т.: Шарқ, 2000.
7. Муртазаева Р.Х. ва бошқалар. Ўзбекистон тарихи. Дарслик.-Т.: 2003.
8. Муртазаева Р.Х., Дорошенко Т.И.и др. История Узбекистана. Электронный учебник для ВУЗов. – Ташкент, 2010.
9. Муртазаева Р.Х. ва бошқалар. Ўзбекистон тарихи. Ўқув қўлланма. –Т.: Академия, 2010.
10. Муртазаева Р.Х. Ўзбекистонда миллатлараро муносабатлар ва бағрикенглик. Ўқув қўлланма –Т., Университет, 2007.
11. Саъдуллаев А. Қадимги Ўрта Осиё тарихи. Ўқув қўлланма –Т.: Университет, 2004.
12. Саъдуллаев А. ва бошқалар. Ўзбекистон тарихи: давлат ва жамият тараққиёти. Ўқув қўлланма –Т.: Академия, 2000.
13. Эшов Б.Ж. Ўрта Осиё қадимги шаҳарлари тарихи. Ўқув қўлланма.-Тошкент, 2006.
14. Эшов Б.Ж. Қадимги Ўрта Осиё шаҳарлари тарихи. Дарслик. –Т., Фан ва технология, 2008.
15. Эшов Б.Ж. Ўзбекистон давлатчилиги тарихи. Ўқув қўлланма.-Тошкент, Маърифат. 2009.

Qo'shimcha adabiyotlar:

1. Абу Наср Форобий. Фозил одамлар шахри. -Т.: Фан, 1993.
2. Абу Райхон Беруний. Қадимги халқлардан қолган ёдгорликлар. Танланган асарлар. 1 жилд. -Т.: Фан, 1968.
3. Алиев А. Маҳмудхўжа Беҳбудий. -Т.: Ёзувчи, 1994.
4. Амир Олимхон. Бухоро халқининг ҳасрати тарихи. -Т.: Фан, 1991.
5. Асқаров А. Энг қадимий шаҳар. -Т.: Маънавият, 2001.

6. Азамат Зиё. Ўзбек давлатчилиги тарихи.-Т.: Шарқ, 2000.
7. Абулғозий. Шажарайи турк. -Т.: Чўлпон, 1992.
8. “Авесто”. “Яшт” китоби. Ўзбек тилига М. Ишоқов илмий-изоҳли таржималари. -Т.: Шарқ, 2001.
9. Алимова Д.а.. История как история, история как наука. Том1, 2. – Т.:Узбекистан, 2008, 2009.
- 10.Ата-Мирзаев О.Б., Гентшке В.Л., Муртазаева Р.Х. Историко-демографические очерки урбанизации Узбекистана. –Т.: Университет,2002.
- 11.Ата-Мирзаев О.Б., Гентшке В.Л., Муртазаева Р.Х. Межнациональная толерантность в Узбекистане: история и современность. Т.,2004.
- 12.Ата-Мирзаев О.Б., Гентшке В.Л., Муртазаева Р.Х.. Узбекистан многонациональный: историко-демографический аспект. –Т.: Янги аср авлоди,2011.
- 13.Аъзамхўжаев С. Туркистон мухторияти.-Т.: Маънавият, 2000.
- 14.Амир Темур Кўрагон. Зафар йўли. -Т.: Нур, 1992.
- 15.Аҳмедов Б. Соҳибқирон Темур (ҳаёти ва ижтимоий-сиёсий фаолияти). - Т.:Фан, 1996.
- 16.Аҳмедов Б. Ўзбек улуси. –Т.: Мерос, 1992.
- 17.Аҳмедов Э. Ўзбекистон шаҳарлари. Т.: Ўзбекистон. 1998.
- 18.Буниётов З. Ануштегин Хоразмшоҳлар давлати (1097-1231). -Т.: Ғафур Ғулом, 1998.
- 19.Бобобеков Ҳ.Н. Қўқон тарихи. -Т.: Фан, 1996.
- 20.Бобур З.М. Бобурнома. -Т.: Фан, 1960.
- 21.Валихўжаев Б. Хўжа Аҳрор тарихи. -Т.: Ёзувчи, 1994.
- 22.Ватан туйғуси. -Т.: Ўзбекистон, 1996.
- 23.Фан, 2010. –Б. 85.
- 24.Ерметов А.А. Туркистон назорат органлари фаолияти. Абу матбуот Консалт Т., 2007.
- 25.Жадидчилик: ислоҳот, янгиланиш, мустақиллик ва тараққиёт учун кураш. – Т.: Университет, 1999.
- 26.Зиёев Ҳ. Туркистонда Россия тажовузи ва ҳукмронлигига қарши кураш. -Т.: Шарқ, 1998.
- 27.Зиёев Ҳ. Ўзбекистон мустақиллиги учун курашларнинг тарихи - Т., Шарқ,2001.
- 28.Иброҳимов А. Биз ким ўзбеклар -Т.: Шарқ, 2000.
- 29.Левитин Л. Ўзбекистон тарихий бурилиш палласида. -Т.: Ўзбекистон,2001.
- 30.Маънавият юлдузлари. –Т.: Мерос, 2001.
- 31.Махкамова Н. Социальная структура общества на территории Узбекистана: традиции и трансформации (конец XIX в. – 30-е годы XX в.). –Т.: Алоқачи, 2009. –С 236.
- 32.Мирзо Улуғбек. Тўрт улус тарихи. -Т.: Чўлпон, 1994.
- 33.Мустақиллик изоҳли илмий-оммабоп луғати. -Т.: Шарқ, 2009.
- 34.Муҳаммаджонов А. Темур ва темурийлар даври. –Т.: Фан, 1996.

35. Мўминов И. Амир Темурнинг Ўрта Осиё тарихида тутган ўрни ва роли. -Т.: Фан, 1993.
36. Муртазаева Р.Х. Толерантность как интегрирующий фактор в многонациональном Узбекистане. Т.: Узбекистан, 2010.
37. Насимхон Р. Турк хоқонлиги. -Т.: Мерос, 1993.
38. Низомул мулк. Сиёсатнома. -Т.: Адолат, 1997.
39. Огахий Мухаммадризо. Шохид ул-иқбол. -Т., 2009.
40. Полвонов Н., Қўшжонов О. Хоразмдаги ижтимоий-сиёсий жараёнлар ва ҳаракатлар. -Т., Абу матбуот консалт, 2007. 24 б.т.
41. Полвонов Н.Т. Ўзбекистонда ижтимоий ҳаракатлар ва сиёсий партия тарихи (Хоразм мисолида). -Т., Университет, 2007, 5,75 б.т.
42. Полвонов Н.Т. Хоразмдаги ижтимоий ҳаракатлар ва сиёсий партиялар тарихи (1900-1924). -Т.: Академнашр, 2011. -Б.108.
43. Полвонов Н.Т. История социальных движений и политических партий Хорезма (1900-1924). -Т.: Академнашр, 2011. -С.105.
44. Расулов А. Туркистон ва Волгабўйи, Уралолди халқлари ўртасидаги муносабатлар (1917-1924 йй.). - Тошкент. Университет, 2005. - Б. 199.
45. Собиров Қ. Хоразм қишлоқ ва шаҳарлари мудофаа иншоотлари (мил.авв.ВИ асрдан милодий IX асргача). -Т., Фан, 2009.
46. Сулаймонова Ф. Шарқ ва Ғарб. -Т.: Ўзбекистон, 1997.
47. Темур тузуклари. -Т.: Ғафур Ғулом, 1991.
48. Темур ва Улуғбек даври тарихи. -Т.: Қомуслар бош тахририяти, 1996.
49. Усмонов Қ. Ўзбекистоннинг жаҳон ҳамжамиятига интеграциялашуви. -Т.: Молия, 2003.
50. Шарафиддинов О. Истиқлол фидоийлари. -Т.: Чўлпон, 1993.
51. Шониезов К. Ўзбек халқининг шаклланиш жараёни. -Т., Фан, 2001.
52. Шарифхўжаев М., Раҳимов Ф. Даврни белгилар берган инсон. -Т.: Шарқ, 2004.
53. Шихобиддин Мухаммад ан-Насавий. Султон Жалолиддин Мангуберди ҳаёти тафсилотлари. -Т.: Ёзувчи, 1999.
54. Эшов Б.Ж. Сивилизация тизимида илк шаҳарлар. Тошкент, Зар қалам, 2004.
55. Эшов Б. Қадимги давлатчилик ва урбанизация (тарихий лавҳалар). - Т.: Мумтоз сўз, 2010. -Б.108.
56. Шомий Низомиддин. Зафарнома. -Т.: Ўзбекистон, 1996.
57. Юсуф Хос Ҳожиб. Қутадғу билиг. -Т.: Юлдузча, 1990.
58. Юнусова Х.Е. Ўзбекистонда совет давлатининг миллий сиёсати ва унинг оқибатлари (XX аср 80-йиллари мисолида). -Т., Зар қалам, 2005. 7, 75.
59. Юнусова Х.Е. Ўзбекистонда миллатлараро муносабатлар ва маънавий жараёнлар (XX аср 80-йиллари мисолида). -Т., Абу матбуот-консалт, 2009.10,23 б.т.
60. Яздий Ш. Зафарнома. -Т.: Шарқ, 1997.
61. Ўзбекистон давлатчилиги тарихи очерклари -Т.: Шарқ, 2001.
62. Ўзбекистон Республикаси: Мустақил давлатнинг бунёд бўлиши. - Т.: Ўзбекистон, 1992.

- 63.Қорақалпоғистон тарихи (1917-1994 йй.). Нукус, 1995.
- 64.Қурбонов И. Қатағон қурбонлари. –Т.: Ўзбекистон, 1992.
- 65.Ҳасаний М. Туркистон босқини. –Т.: Нур, 1992.
- 66.Ҳайдаров М., Ражабов Қ. Туркистон тарихи. –Т., Университет, 2002.
- 67.Ҳайитов Ш. Ўзбек муҳожирлиги тарихи (1917-1991 йй.). –Т.: Абу-матбуот консалт. 2008. –Б. 208.
- 68.Хожаниёзов Ғ. Қадимги Хоразм мудофаа иншоотлари (мил.авв. ВИАсрдан ИВ асргача). –Т., 2007.
- 69.Худойберганов Қ. Хива хонлари тарихидан. –Т., 2007.
- 70.Холикова Р. Россия-Бухоро: тарих чорраҳасида (ХИХ асрнинг иккинчи ярми - XX аср бошлари). – Тошкент. 2005. – Б. 240.
- 71.Абулқосим Фирдавсий. Шохнома. Уч жилдлик. -Т.: Ғафур Ғулом, 1984.
- 72.Ибн Арабшоҳ. Амир Темур тарихи. Икки жилдлик. -Т.: Меҳнат, 1992.
- 73.Ипак йўли афсоналари. -Т.: Фан, 1993.
- 74.Йўлдошев Н. Баҳовуддин Нақшбанд. Бухоро, 1993.
- 75.Муҳаммаджонов А. Қадимги Тошкент. -Т.: Фан, 1988.
- 76.Муҳаммаджонов А. Қадимги Бухоро. -Т.: Фан, 1991.
- 77.Ўзбекистон миллий энциклопедияси. Т.1-12. –Т.: ЎзМЕ давлат илмий нашриёти, 2000-2006.
- 78.Ҳасан Ато Абуший. Туркий қавмлар тарихи. -Т.: Чўлпон, 1993.

Elektron ta’lim resurslari:

1. “Xalq so‘zi” gazetasi –[www info XS. Uz](http://www.info.XS.Uz).
2. “Turkiston” gazetasi - [www turkiston sarkor. uz](http://www.turkiston.sarkor.uz).
3. “Ma’rifat” jurnali - [www ma'rifat – inform](http://www.ma'rifat-inform).
4. “Jamiyat va boshqaruv” jurnali - [www rzult academy freenet uz](http://www.rzult.academy.freenet.uz).
5. “Moziydan sado” jurnali - [www moziy dostlink](http://www.moziy.dostlink).

**O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI
OLIY VA O‘RTA MAXSUS TA’LIM VAZIRLIGI
TOSHKENT DAVLAT SHARQSHUNOSLIK INSTITUTI
“MARKAZIY OSIYO XALQLARI TARIXI” KAFEDRASI**

**O‘ZBEKISTON TARIXI
FANI BO‘YICHA
TAYANCH KONSPEKT**

TOSHKENT- 2015

(TUZUVCHILAR: I.M. HAYDAROV, N.R. KARIMOV; FANNING
TAYANCH KONSPEKTI MARKAZIY OSIYO XALQLARI TARIXI
KAFEDRASINING 2015 YIL 28 AVGUSTDAGI 1-SONLI MAJLISIDA
KO'RIB CHIQLILGAN VA TASDIQLANGAN. (BAYONNOMA №1)

**1-mavzu: O'ZBEKISTON TARIXI FANINING PREDMETI,
NAZARIY-METODOLOGIK ASOSLARI, MANBALARI VA
AHAMIYATI**

Darsning o'quv maqsadi: O'zbekiston tarixi fanining predmeti, nazariy-metodologik asoslari, manbalari va mintaqa tarixining jahon tarixi bilan bog'liqligi to'g'risida bilimlar tizimini shakllantirish.

Tayanch iboralar: tarix, O'zbekiston, fan, predmet, obyekt, nazariy-metodologik asoslar, tamoyillar, holislik, ilmiylik, tarixiylik, davr, tarixiy manba, yozma manbalar, moddiy manbalar, xalq, mamlakat, mintaq, o'tmish, Movarounnahr, Turkiston, Gerodot, xitoy yilnomalari, Kvint Kursiy Ruf, Strabon, madaniyat, til, urf-odatlar, tarixiy o'tmish, tarixiy xotira, sivilizatsiya, arxeologiya, numizmatika, paleografiya, etnografiya, sharq va g'arb, shaharsozlik, "Avesta", Bexistun yozuvlari, "Temur tuzuklari", Beruniy, Forobiy, madaniy meros, Amir Temur, Mirzo Ulug'bek, Jaloliddin Manguberdi, Temur Malik, Alisher Navoiy, komil inson, vatanparvarlik, insoniylik.

Reja:

1. O'zbekiston tarixi fani, predmeti, obyekt, uning maqsadi va vazifalari.
2. O'zbekiston tarixi fanining nazariy-metodologik asoslari
3. O'zbekiston tarixini davrlashtirish.
4. Tarixiy manbalar va ularning turlari, ahamiyati.
5. O'zbekiston tarixi fanining komil inson tarbiyasidagi o'rni va roli.

Asosiy qism

Kishilik jamiyati qaror topganidan odamzod avlod-ajdodlari kimligini, qanday hayot kechirganligini, nasl-nasabini, o'zi tug'ilib voyaga yetgan zaminini, Vatanining o'tmish tarixini bilishni istaydi.

Mustaqillikka erishganimizdan keyin xalqimizning o'z yurti, tili, dini, madaniyati, qadriyatlar, urf-odatlari tarixini bilishga, o'zligini anglashga qiziqishi ortib bormoqda. Har qaysi mamlakat, har bir xalqning o'ziga xos bo'lgan uzoq va betakror tarixi bo'lgani kabi ona Vatanimiz O'zbekistonning ham, o'zbek xalqining ham boy va sarmazmun tarixi mavjuddir. qadim o'tmishda Turon, Turkiston, Movarounnahr deb atalgan ona zaminimiz turli tarixiy yozma va arxeologik manbalarga ko'ra Xitoy, Hindiston, Eron, Misr, Rim kabi qadimiy va buyuk mamlakatlar qatori dunyoga mashhurdir. Vatanimiz jahon tarixining turli xalqlar, sivilizatsiyalar tutashgan eng to'liq, shiddatli chorrahalaridan biri bo'lib, bu zaminda mahalliy aholining fors, hind, xitoy, yunon, arab, rus xalqlari bilan ma'lum darajada aralashuvi sodir bo'lib, ularning madaniyati, tili, dini, fani, san'ati, turmush tarzi bir-biri bilan uyg'unlashib ketgan.

Bugungi kunga kelib Vatanimiz O'zbekiston nafaqat sharq, balki umumjahon sivilizatsiyasi beshiklaridan biri bo'lganligini butun jahon tan olmoqda. Tariximiz ildizlari necha-necha ming yilliklarga borib taqaladi. O'zbek xalqining boy va qadimiy davlatchilik tajribasi bo'lib, hozirgi O'zbekiston hududida ilk mustaqil davlat tuzilmalari, miloddan avvalgi birinchi ming yillik boshlaridayoq paydo bo'lib, qariyb 3 ming yil mobaynida takomillashib borgan va Dunyo davlatchiligi ravnaqiga eng yuksak darajaga ko'tarilganligi butun dunyoga ma'lumdir. Bundan qadimiy va tabarruk tuproqdan buyuk allomalar, fuzalolar, olimu-ulamolar, siyosatchilar, sarkardalar yetishib chiqqan. Diniy va dunyoviy ilmlarning asoslari mana shu zaminda yaratilgan, sayqal topgan.

Eramizgacha va undan keyingi asrlarda qurilgan murakkab suv inshootlari, shu kungacha ko'rku-fayzini, mahobatini yo'qotmagan asori-atiqalarimiz qadim-qadimdan yurtimizda dehqonchilik, hunarmandchilik madaniyati, me'morchilik va shaharsozlik yuksak bo'lganligidan dalolat beradi. Beshafqat davr sinovlaridan omon qolgan, eng qadimgi tosh yozuvlar, bitiklardan tortib, bugungi kutubxonalarimiz xazinasida saqlanayotgan 20 mingdan ortiq qo'lyozma, ularda mujassam tarix, adabiyot, san'at, ahloq, falsafa, tibbiyot, matematika, fizika, kimyo, astronomiya, me'morchilik, dehqonchilikka oid o'n minglab asarlar bizning beqiyos ma'naviy boyligimiz iftixorimizdir.

Samarqand, Buxoro, Xiva, Shahrisabz, Toshkent kabi ko'hna shaharlarimiz bugungi kunda jahon miqyosidagi ziyoratgohlarga aylangan. Muqaddas zaminimiz orqali o'tgan "Buyuk Ipak yo'li" Sharq va G'arbdagi mamlakatlar va xalqlarni bir-biri bilan bog'lab, ularning madaniy, iqtisodiy hamkorligiga xizmat qilgan.

Ana shunday qadimiy va buyuk mamlakat tarixini, tabarruk zaminimizda necha ming yillar mobaynida yashab, kurashib ijod qilib kelayotgan xalqimiz o'tmishini "O'zbekiston tarixi" fani o'rganadi. "O'zbekiston tarixi" predmeti xalqimizning eng qadimgi davrlardan to hozirgi kunlargacha bosib o'tgan uzoq va murakkab tarixiy yo'lini, ijtimoiy-siyosiy, iqtisodiy, madaniy va ma'naviy hayotini holisona o'rganishni o'z oldiga maqsad qilib qo'ygan.

Vatanimiz tarixi o'zbeklarning xalq, millat bo'lib shakllanish jarayoni, ajdodlarimiz qoldirgan boy ma'naviy merosi, davlatlarning tashkil topishi, ularning ichki va tashqi siyosatini o'rganadi. "O'zbekiston tarixi" fanining dolzarb muommolari, yechimini kutayotgan talaygina masalalari mavjud bo'lib, jumladan Vatanimiz hududida eng qadimgi davrlardan boshlab yashayotgan aholi va ularning joylashuvi, bu aholining qo'shni qabilalar bilan turlicha munasabatlari, Amudaryo va Sirdaryo oralig'ida yashagan qadimiy mahalliy aholi bizning ajdodlarimiz ekanligini asoslash va tadqiq etish shular jumlasidandir.

O'zbekiston tarixini o'rganishda manbalar alohida ahamiyatga molikdir. Bular moddiy va yozma manbalardir. Tariximizning eng qadimgi davrlarini o'rganishda arxeologik, antropologik va etnografik manbalarga suyaniladi. Bu manbalar turli ko'rinishlarda bo'lib, ularga qadimgi ajdodlarimiz yashagan manzilgohlar, shahar xarobalari, mozar-qo'rg'onlar qoldiqlari, kundalik turmush va xo'jalikda ishlatiladigan buyumlar, mehnat, jangovor qurollar, turli-tuman

ashyolar kiradi. Yozma manbalar esa eng qadimgi yozuvlar, bitiklar, kitoblardan iboratdir. Moddiy va yozma manbalar ma'lumotlarini solishtirib, qiyoslab tarixni talqin etish muhim ahamiyat kasb etadi.

Yuqoridagilardan kelib chiqqan holda xulosa qilib aytish joizki, tarix-“tadqiq etish”, “tekshirish”, “voqealar haqida aniq hikoya qilish” ma'nolarini anglatib, insonlar haqida, ularning uzoq o'tmish davrlardan bizgacha yetib kelgan hayotiy tajribasi haqidagi fandır.

Vatanimiz tarixi ajdodlarimizning qadimgi davrlardan buyon bosib o'tgan taraqqiyot yo'lini, ilk davlat shakllarining vujudga kelishi, xalqimizning millat sifatida shakllanishi, ma'lum davrlarda boshqa davlatlarga qaram bo'lib qolganligini, uning ayanchli mashaqqatlarini, ajnabiy bosqinchilarga qarshi mustaqillik va ozodlik uchun kurashi, jasorat ko'rsatgan qahramonlarini, xalqimizning ma'naviyati va ma'rifatini ko'tarishda jon fido qilgan o'g'lonlarini, qatag'on davri qurbonlari, nihoyat pirovardida xalqimizning mustaqil taraqqiyot yo'liga kirishi, mustaqillik sharoitida milliy, huquqiy davlatchilik qurilishi, demokratik, fuqarolik jamiyati qurish, erkin bozor iqtisodiyotini yaratishi sohalarida faoliyatini va nihoyat O'zbekistonning jahon hamjamiyatiga qo'shilish tomon borganligini o'rgatadi.

O'zbekiston tarixi fani xalqimiz tarixini haqqoniy aks ettiruvchi ko'zgu, ijtimoiy, siyosiy, tarbiyaviy, ma'naviy saboqlar yig'indisi hisoblanadi.

II. O'zbekiston tarixini yoritishda ilmiy nazariy-metodologik asoslarni o'rganish katta ahamiyatga egadir. Ular asosan quyidagilardan iborat:

1. Tarixiy voqea, hodisalarni o'rganish, tahlil qilish, yoritishda ularga holisona, haqqoniy, ilmiy yondoshuv asosiy metodologik tamoyildir. Bunda tahlil qilinayotgan har xil tarixiy voqea-hodisalarni holis, haqqoniy voqea-hodisalar qanday sodir bo'lgan bo'lsa, shundayligicha yoritish ko'zda tutiladi. Tarixiy hodisalarni bir butun holda, o'zaro aloqada, deb o'rganish lozim. Holislik talab qiladigan qoidalar shundan iboratki, turli tarixiy davrlarda tarixiy-madaniy taraqqiyotni o'rganish jarayonida bo'lib o'tgan, yoki shu taraqqiyot bilan bog'liq bo'lgan barcha voqea-hodisalarni hech bir o'zgartirishlarsiz, qanday bo'lsa, o'sha holatda talqin va tahlil etish, tekshirish va xulosa chiqarib, yaxlit holga keltirish muhimdir.

Mustaqillik tarixni holisona yoritish imkoniyatini yaratdi. “O'zbek olimlarining kuch-g'ayrati bilan, - deb yozadi Prezidentimiz I.A.Karimov:- tariximizning ko'pdan ko'p g'oyat muhim sahifalari, eng avvalo, Temuriylar davri XIX asr oxiri, XX asr boshlari tarixi yangidan kashf etiladi. Shuni esda tutish muhimki, o'tmishimizni “oqlash” vazifasi umuman olganda bajarib bo'lindi, hozir esa asosiy vazifa, tarixiy tahlilni ilmiy jihatdan holisona va halol amalga oshirishdan iboratdir”.

O'zbekiston tarixini o'rganishning ikkinchi uslubiy tamoyili-bu voqea va hodisalarni dialektik asosda o'rganishdir.

Dialektika-olam yagona va yaxlit, unda sodir bo'ladigan hodisalar, voqealar umumiy va o'zaro bog'lanishda, uzluksiz harakatda, ziddiyatli taraqqiyotda bo'ladi, deb ta'lim beradi. Har bir voqea-hodisani, boshqa voqealar, hodisalar

bilan bog'lab o'rganishdangina mazkur voqea-hodisaning umumiy tarixiy jarayondagi o'rnini to'g'ri aniqlash, belgilash mumkin bo'ladi. Har bir voqea-hodisaga umumiy tarixiy jarayonning bir qismi deb qaramoq kerak. Chunki mavjud bo'lgan har bir xalq, millat yoki elat tarixi faqat o'ziga xos xususiyatlari bilan ajralib tursada, butun insoniyat taraqqiyoti tarixi bilan umumiy aloqadorlikdadir.

Tarixiy ma'lumotlarga ko'ra haqiqatdan ham o'zbek xalqining siyosiy, ijtimoiy, iqtisodiy va madaniy rivojlanishi jahon tarixi taraqqiyotining bir o'zagi-qismidir. Eng qadimgi davrlardan boshlab yaqin o'tmishga qadar O'rta Osiyo, Sharqiy Turkiston, Yettisuv, Eron, Afg'oniston, Shimoliy Hindiston kabi hududlar orasida yagona iqtisodiy, madaniy makon mavjud edi.

Uchinchi asosiy tamoyil tarixiylik bo'lib, har bir voqea-hodisa qanday tarixiy muhitda, nima uchun aynan shu paytda, shu ko'rinishda sodir bo'lganligini, bu voqea-hodisa o'z taraqqiyotida qanday asosiy bosqichlarni bosib o'tganligini, keyinchalik u qanday holatga tushganligini bilish tarixiylik tamoyilining asosiy talabidir. Masalan, biron davlat faoliyatiga tarixiylik nuqtai-nazaridan turib baho bermoqchi bo'lsak, birinchidan u qachon, qanday tarixiy sharoitda paydo bo'ldi, ikkinchidan, u o'z taraqqiyotida qanday bosqichlarni bosib o'tdi, uchinchidan, uning tarixiy o'rne, mavqei qanday degan savollarga aniq javob berish zarur.

Tarixiylik uslubi xalqning o'tmishiga, hozirgi zamoni va kelajagiga yagona tarixiy jarayon sifatida o'tmish hozirgi zamonni tayyorlaydi, hozirgi zamon kelajakni yaratadi, degan taraqqiyot qonuni asosida qarashni talab etadi. O'tmishni, ajdodlarimiz tarixini qanchalik mukammal o'rgansak, anglab yetsak, hozirgi zamonni shunchalik mukammal tushunamiz, kelajakni aniq tasavvur etamiz.

To'rtinchi tamoyil ijtimoiy yondoshuv tarixiy jarayonlarni aholi barcha tabaqalarining manfaatlarini hisobga olgan holda o'rganishni taqozo etadi. Voqealarni alohida bir ijtimoiy tabaqa-kambag'allar, yo'qsillar yoki mulkdor boylar nuqtai-nazaridan turib tahlil etish, yoritish, bir tomonlama yondoshuv bo'lib, bu tarixni soxtalashtiradi, noto'g'ri xulosalarga olib keladi.

Ijtimoiy yondoshuv tamoyili davlat arboblarning siyosiy kuchlar, partiyalar, turli uyushmalar, ular yo'lboshchilarining tarixiy taraqqiyot darajasiga ko'rsatgan ijobiy yoki salbiy ta'sirini, jamiyatning u yoki bu yo'ldan rivojlantirishdagi rolini bilib olishda muhim ahamiyatga molikdir.

Yuqoridagilar bilan bir qatorda mamlakatimiz tarixini o'rganishda Vatan manfaati, milliy qadriyatlar, an'analar, urf-odatlar, din, diniy ta'limotlar va ularning asoschilari faoliyatini yoritishda sivilizasion nuqtai-nazardan yondashmoq kerak.

Vatanimiz tarixini yaratishda, yuqorida zikr etilgan metodologik tamoyillardan tashqari faktlarni taqqoslash, davrlashtirish va boshqa usullardan ham zarur.

Vatanimiz tarixini mukammal o'rganish, tadqiq qilishda uni to'g'ri davrlashtirish muhim ahamiyatga egadir.

Sovetlar hukmronligi davrida SSSR tarkibidagi yuzdan ortiq xalqlar tarixi, jumladan vatanimiz tarixini besh davrga bo'ldilar.

1. Ibtidoiy jamoa tuzumi davri.
2. Quldorlik tuzumi davri.
3. Feodalizm tuzumi davri.
4. Kapitalizm tuzumi davri.
5. Sotsializm va Kommunizm davriga bo'lindi.

Bunday davrlashtirishning maqsadi jamiyat taraqqiyoti insoniyatni albatta "Kommunizm" ga olib boradi degan g'oyani ilgari surush va o'tkazishdan iborat edi. Shu tufayli XX asrning oxiriga kelib insoniyat bu g'oyani yelkasidan uloqtirib tashladi. Natijada butun dunyoda "sinfy qadriyatlar" dan "milliy va umuminsoniy qadriyatlar" ning ustunligi e'tirof etildi.

Vatanimizning, o'zbek xalqining boy, serko'lam, betakror tarixi, uning o'ziga xos va mos tarixiy taraqqiyot davri mavjud bo'lib, uni tarixnavis olimlarimiz fikriga ko'ra quyidagi davrlarga bo'lish joizdir.

1. Ibtidoiy jamiyat. Qadimgi davr. noto'g'riligini XX asrda ko'plab xalqlar taqdirida sinab ko'rildi. Pirovardida bu fojeali oqibatlariga olib keldi

2. O'rta asrlar davri.
3. Chor Rossiyasi mustamlakachiligi davri.
4. Sovetlar istibdodi davri.
5. Milliy istiqlol davri.

O'zbekiston tarixi davrlashtirish masalasi yuzasidan 7 ta davrga bo'linadi:

1. Ibtidoiy to'da davri.
2. Urug'chilik jamoasi va mulk egaligining shakllanish davri.
3. Ilk o'rta asrlar davri.
4. O'rta asrlar davri.
5. Mustamlakachilik va milliy uyg'onish davri.
6. Sovetlar davri.
7. Milliy istiqlol, demokratik va fuqorolik jamiyati qurish davri.

"Turon tarixi" jurnalida A. Asqarov yuqoridagi 7 davrni ko'rsatib o'tadi.

3.O'zbekiston tarixini o'rganishda asosan moddiy va yozma manbalardan foydalanamiz. Ularni davrlashtirish nuqtai nazaridan quyidagi manbalarga ajratish mumkin.

- a) Eng qadimgi davrni arxeologik ashyolar yordamida;
- b) "Avesto", Bexistun yozuvlari, yunon-rim tarixchilarining asarlari asosida;
- v) Ilk o'rta asrlarni yunon-rim, so'g'd, xorazm va fors tili yozma manbalari asosida;
- g) Mustamlakachilik davrini esa forsiy, turkiy, rus va xorijiy mamlakatlar ilmiy asarlari yordamida;
- d) Mustaqillik davri esa Vatanimiz va xorijda chop etilgan O'zbekiston tarixiga oid asarlar yordamida yoritiladi.

Demak, qadimgi ajdodlarimizdan bizgacha yetib kelgan mehnat qurollari, kundalik turmushda ishlatgan jihozlari, tanga pullar, harbiy qurol-yarog'lar, uy-joy xarobalari, qal'alar, shaharlar, qabrlar moddiy-tarixiy manbalar deb ataladi.

Arxeologik ilmiy tadqiqotlar orqali olib borilgan izlanishlar natijasida topilgan moddiy topilmalar asosiy manbalar hisoblanadi.

Yozuv paydo bo'lishi bilan savodxon kishilar o'zi yashab turgan va borib ko'rgan mamlakatlarini, ularning turmush tarzi, madaniyati haqidagi fikrlarini daraxtlarning po'stlog'iga, toshga, teriga, qog'ozga yozib qoldirganlar. Voqea-hodisalar, xalqlarning hayoti haqida, yerni meros qoldirish, in'om qilish, sotish, sotib olish yozma hujjatlar orqali va podsho, hokim, amir, beklarning yozma shakldagi qonun va farmonlari orqali amalga oshirilgan va saqlab qolingan. Bunday manbalar yozma manbalar deb ataladi.

Ajdodlarimizning miloddan avvalgi VII-VIII asrlardagi hayotini o'rganishda "Avesto" kitobi qimmatli manba hisoblanadi, Vatanimiz tarixiga oid ma'lumotlar yunon va rim manbalarida: Gerodotning "Tarix", Ksenofontning "Yunoniston tarixi" asarlarida uchraydi.

Xitoy yozma manbalaridan "Tarixiy yilnomalar", "Katta Xan tarixi" va boshqa asarlarida Turkiston tarixi haqida ma'lumotlar bor.

Mamlakatimiz tarixini o'rganishda turkiy, fors, anab manbalarining ahamiyati katta bo'lib, S.E Malovning "Eniseyskaya pismennost tyurkov. Teksti perevodom", A.Sa'dullayevning "Qadimgi O'zbekiston ilk yozma manbalarda", N.Raxmonning "Turk hoqonligi" kitobida qimmatli ma'lumotlar mavjud.

O'zbek xalqining etnik tarixini o'rganishda Abulg'oziyning "Shajarai turk", Iso Jabborovning "O'zbek xalqi etnografiyasi" asarlaridan foydalanish mumkin.

O'zbek xalqining o'rta asrlardagi ijtimoiy-siyosiy, iqtisodiy, ma'naviy-madaniy hayotini o'rganishda Abu Nasr Farobiyning "Fozil odamlar shahri", Abu Rayhon Beruniyning "Qadimgi xalqlardan qolgan yodgorliklar", Yusuf Xos Hojibning "Qutadg'u-bilig", Mahmud Qoshg'ariyning "Devoni lug'ati turk", Nashshaxiyning "Buxoro tarixi", Amir Temurning "Temur tuzuklari", Mirzo Ulug'bekning "To'rt ulus tarixi" kabi nodir asarlari muhim tarixiy manba bo'lib xizmat qiladi.

Turli sulolalar tarixini yoritishga bag'ishlangan Shahobiddin an-Nasaviyning "Siyrat as Sulton Jaloliddin Manguberdi". Nizomiddin Shomiyning "Zafarnoma", Nizomulmulkning "Siyosatnoma", Ibn Arabshohning "Amir Temur tarixi", Muhammad Solihning "Shayboniynoma" asarlari qimmatli manba hisoblanadi.

O'zbekiston Fanlar Akademiyasining Sharq shunoslik institutidagi o'qlyozmalar xazinalaridan muhimi hisoblanadi. Bu yerda 40 mingdan ortiq qo'lyozma nusxalari, 30 mingdan ortiq toshbosmalar kitoblar, 10 mingdan ortiq sharq tillarida yozilgan hujjatlar mavjud. Ana shu qo'lyozma hujjatlar milliy tariximizni yanada to'laroq ochishga ko'maklashishi, tariximiz sahifalaridagi "oq" va "qora" dog'larni barham topishiga yordamlashadi.

Hozirgi kunda tariximizni o'rganishda mustaqillik davrida tarixchi, etnograf olimlarimiz tomonidan yaratilgan darsliklar va o'quv qo'llanmalari muhim ahamiyatga egadir.

4. Prezidentimiz I. A. Karimov ta'kidlaganidek, "Har bir fuqoroni, jumladan, yoshlarimizni boy madaniy merosimizni qadrlashga, uni ko'z qorachigidek asrab-avaylashga, yurak-yurakdan iftixor qilishga o'rgatadi.

O‘zimizning boy o‘tmish merosimizdan madad va ibrat olishga imkon beradi. Odamlar qalbida ezgulik tuyg‘ularini uyg‘otib, bugungi avlod kimlarning avlodi, kimlarning zoti va vorislari ekanini anglashga undaydi”.

Vatanimiz tarixi yoshlarga xalqimizning o‘tmishi, tarixi haqida bilim berib qolmasdan balki ularni vatanparvar, insonparvar, ma’naviy jihatdan komil inson bo‘lib yetishishlarida dastur-amal hisoblanadi. Vatanimizni keyingi avlodlarga yanada obod, qudratli, har tomonlama rivojlangan holatda yetkazish davrimizning dolzarb vazifasiga, talabiga aylandi. Bu mas’uliyatli va sharaflı vazifani ado etish yoshlarga, ularning ma’naviy barkamolligiga bog‘liqdir. Bu xususta Prezidentimiz I. A. Karimov “Biron bir jamiyat, ma’naviy imkoniyatlarini, odamlar ongida ma’naviy va ahloqiy qadriyatlarni rivojlantirish va mustahkamlamay turib, o‘z istiqbolini tasavvur qilib bo‘lmaydi”-deydi.

“...Tug‘ilib o‘sgan yurtida o‘zini boshqalardan kam sezmay boshini baland ko‘tarib yurushi uchun insonga albatta tarixiy xotira kerak... Tarixiy xotirasi bor inson-irodali inson”. Insonda tarixiy xotira o‘z Vatani tarixini, o‘z xalqi, avlodlari hayotini o‘rganish orqali shakllanadi.

Kim bo‘lishidan qat’iy nazar, jamiyatning har bir a’zosi o‘z o‘tmishini yaxshi bilsa, bunday insonlarni yo‘ldan urush, xar-xil aqidalar ta’siriga olish mumkin emas. Tarix saboqlari insonlarni hushyorlikka o‘rgatadi, irodasini mustahkamlaydi”-deb uqtiradi I. A. Karimov.

Mustaqillik sharofati bilan Vatanimiz tarixini o‘qitish barcha o‘quv maskanlarida davlat siyosati darajasiga ko‘tarildi.

Nazorat uchun savollar va vazifalar:

Savollar:

1. O‘zbekiston tarixi fanining predmeti va obyekti nimalardan iborat?
2. Tarixiylik tamoyilining mazmun-mohiyati nimadan iborat?
3. Tarixni tadqiq etishda holislik tamoyilining ahamiyati nimada?
4. Ilmiylik tamoyili nimalarga asoslanadi?
5. Qadimgi va o‘rta asrlarga oid qanday manbalar mavjud? Misollar keltiring.
6. Sovetlar davrida tariximiz qanday davrlashtirilgan?
7. O‘zbekiston hududida ibtidoiy jamiyat bo‘lganmi? Qaysi manbalarni bilasiz?
8. O‘zbekiston hududida sun’iy sug‘orish qaysi vaqtda boshlangan?
9. Xitoy manbalarining vatanimiz tarixini o‘rganishda ahamiyati nimadan iborat?
10. Tariximizni o‘rganishda va keyingi avlodlarga yetkazishda tarixiy xotiraning ahamiyati?
11. “Tarix- xalq ma’naviyatining asosidir” iborasini qanday tushunasiz?
12. Sovetlar davrida tariximiz qanday davrlashtirilgan?
13. Barkamol avlob tarbiyasida tarixiy manbalar va tarixiy-madaniy merosimizning ahamiyati nimada?

Vazifalar:

1. “Mening kichik Vatanim- mahallam, qishlog‘im, tug‘ilib o‘sgan joyim” mavzusida daftarda o‘z mahallasi, qishlog‘i, tug‘ilib voyaga yetgan kichik Vatani tarixini o‘rganib, insho tayyorlab kelish. Fotosur‘atlar, slayd shaklida taqdimot qilish ham tavsiya etiladi.

2. I.A.Karimovning “Tarixiy xotirasiz kelajak yo‘q”, “Yuksak ma‘naviyat – yengilmas kuch” asarlarini chuqur o‘rganish.

3. “Avesta” tarjimalari bilan tanishish va o‘rganish asosida mazkur manbaning tarixiy ahamiyatini ko‘rsatib berish.

Mustaqil ish uchun vazifalar:

I.A.Karimovning “Tarixiy xotirasiz kelajak yo‘q” asarini o‘rganib chiqib, mustaqil ish tayyorlash (referat, slayd-, buklet-taqdimot, ma‘ruza, insho, fotosur‘atlar to‘plami shakllaridan birini tanlab).

Tavsiya etiladigan qo‘shimcha adabiyotlar:

1. Karimov I.A. “O‘zbekistonning o‘z istiqlol va taraqqiyot yo‘li”, T., “O‘zbekiston”, 1992.

2. Karimov I.A. “O‘zbekiston XXI asr bo‘sag‘asida: havfsizlikka tahdid, barqarorlik shartlari va taraqqiyot kafolatlari”, T., “O‘zbekiston”, 1997.

3. Karimov I.A. “Havfsizlik va barqaror taraqqiyot yo‘lida”, T., “O‘zbekiston”, 1998.

4. Karimov I.A. “Tarixiy xotirasiz kelajak yo‘q”, T., “Sharq”, 1998.

5. Karimov I.A. Yuksak ma‘naviyat-engilmas kuch. Toshkent: “O‘zbekiston”, 2008.

6. Karimov I.A. Mamlakatimizda demokratik islohotlarni yanada chuqurlashtirish va fuqarolik jamiyatini rivojlantirish konsepsiyasi. Toshkent: “O‘zbekiston”, 2010, 12 noyabr

7. Karimov I.A. O‘zbekiston mustaqillikka erishish ostonasida. Toshkent: O‘zbekiston, 2011.

8. Ahmedov V. “Tarixdan saboqlar”, T., “O‘qituvchi”, 1994.

9. “Vatan tuyg‘usi”, T., “O‘zbekiston”, 1996.

10. Jabborov I. “Antik madaniyat va ma‘naviyat xazinasini”, T., “O‘zbekiston”, 1994.

11. Sa‘dullayev A. “Qadimgi O‘zbekiston ilk yozma manbalarda”, T., “O‘qituvchi”, 1996.

12. Narshahiy M. Buxoro tarixi. “Meros” turkumi. Toshkent: “Kamalak”, 1991.

13. Nizomiddin Jomiy. Zafarnoma. Toshkent: “O‘zbekiston”, 1996.

14. “O‘zbekiston tarixi”, A.Sa‘dullayev, B. Eshonov umumiy tahriri ostida. T., “Universitet”, 1997.

15. Q.Usmonov, M. Sodiqov, N. Oblomurodov “O‘zbekiston tarixi”, I-qism, T., 2002.

16. O‘zbekiston tarixi (Oliy o‘quv yurtlarining nomutaxassis talabalari uchun darslik). Yangi asr avlodi. T., 2003.

17. O‘zbekiston tarixi (Oliy o‘quv yurtlarining nomutaxassis talabalari uchun darslik). Milliy Universitet. T., 2005.

18. O'zbekiston tarixi (Oliy o'quv yurtlarining nomutaxassis talabalari uchun darslik). Iqtisod moliya. T., 2006.
19. O'zbekistonning yangi tarixi. O'zbekiston Chor Rossiyasi hukmronligi davrida. 1-kitob. Sharq. T., 2000.
20. O'zbekistonning yangi tarixi. O'zbekiston sovet mustamlakachiligi davrida. 2-kitob. Sharq. T., 2000.
21. O'zbekistonning yangi tarixi. O'zbekiston mustaqillik yillarida. 3-kitob. Sharq. T., 2000.
22. Ishoqov M.M. Avesta. Yasht kitobi. Toshkent, 2000.
23. Shamsiddin Kamoliddin. Ibn al-Asir. Polniy svod istorii. Perevod s arabskogo. Tashkent: «Uzbekistan», 2006.
24. Shamsiddin Kamoliddin. Drevnetyurkskaya toponimiya Sredney Azii. Tashkent:»Shark», 2006.
25. Xo'jayev A., Xo'jayev K. Qadimgi manbalarda xalqimiz o'tmishi. Toshkent: "Ma'naviyat", 2001.
26. Mirza Alim ibn Mirza Raxim Toshkandi. Ansab As-Salatin va Tavarix-al-Xavakin (Genealogiya sultanov i istoriya xakanov).Tashkent, 2007.
27. Muhammad Rizo Erniyozbek o'g'li Ogahiy. Zubdatu-t-tavorix. Toshkent: "O'zbekiston", 2009.
28. Zohir A'lam. Qadimgi tarixchilar O'rta Osiyo haqida. Toshkent: "Yurist-Media markazi", 2008.
29. Shamsutdinov R., Karimov Sh., Ubaydullayev O'. Vatan tarixi. 1,2,3 kitob. Toshkent:Sharq, 2010.

2-mavzu. O'ZBEKISTON INSONIYAT SIVILIZATSIYASINING QADIMGI O'CHOQLARIDAN BIRI

Darsning o'quv maqsadi: Talabalarga yurtimiz insoniyat sivilizatsiyasining qadimgi o'choqlaridan biri ekanligini tarixiy ma'lumotlar orqali yetkazish natijasida mavzuga oid bilim, ko'nikma va malakalarni shakllantirish va rivojlantirish.

Tayanch iboralar: antropogenez, paleolit, neolit, eneolit, bronza davri, homo habilis, zinjanthrop, avstralopitek va pitekanthrop, arxantrop, Selungur, Teshiktosh, Ko'lbuloq, Machay va Obishir, Qo'shilish, Omonqo'ton, Obirahmat, makonlar va manzillai, dastlabki dehqonchilik madaniyati, dastlabki diniy e'tiqodlar, dehqonchilik, chorvachilik, hunarmandchilik, qadimgi shaharlar va davlatlar, Navro'z, yozuvlar, qadimgi Xorazm, sug'orma dehqonchilik, olov va kamonning kashf etilishi, hunarmandchilik qurollari, Baqtriya davlati, Zardushtiylik, qadimgi pahlaviy, oromiy yozuvlari.

Reja:

1. O'rta Osiyo jahon antropogen mintaqalaridan biri sifatida.
2. Paleolit davri va uning bosqichlari.
3. O'rta Osiyoda Mezolit davri tosh industriyasining xususiyatlari.
4. Neolit va Eneolit davri. Ishlab chiqaruvchi xo'jalikka o'tilishi.

5. Shaharsozlik elementlarining ilk bosqichi.

6. Bronza va Temir davri. Xo‘jalik taraqqiyoti va mulkiy tabaqalanishning vujudga kelishi.

Asosiy qism

Odamzodning paydo bo‘lishi muommosi birgina biologiya fanining vazifasi bo‘lmay, balki bu jumboq bilan arxeologiya va antropologiya fanlari ham shug‘ullanadi. Bu muommoning ilmiy va ilohiy yechimlari mavjud. qaysi birining mutlaq to‘g‘riligiga ishonish esa har bir shaxsning subektiv huquqi hisoblanadi.

Jahon arxeologlari tomonidan insoniyat ilk vakillarining mehnat qurollari va suyak qoldiqlari Sharqiy Afrikaning Olduvoy darasidan, Indoneziyaning Yava orolidan, shuningdek Janubiy Osiyo mintaqasidan topib o‘rganilgan. Fanda bu odam turlari Zinjanthrop, Avstralopitek va Pitekanthrop nomlari bilan yuritiladi. Eng qadimgi odamlar-Arxantropnlarning hayvonot olamidan farq qiluvchi eng muhim jihati ularning mehnat qurollari yasay olishlari hisoblanadi. Shuning uchun ham bu ibtidoiy odam vakillari “Homo habilis”-ishbilarmon odam deb yuritiladi. Ibtidoiy odamlarda mehnat qurollarining mavjudligi va ularning aksariyati toshdan yasalganligi sababli arxeologlar insoniyat tarixining ilk davrlarini tosh davri deb yuritib uni quyidagi bosqichlarga bo‘ladilar:

Paleolit davri (“paleos” qadimgi, “litos” tosh.)

1. Ilk Paleolit 2,5 mln. yildan-100 minginchi yilliklar
2. O‘rta Paleolit (Muste) 100-40 ming yilliklar
3. So‘nggi Paleolit 40-12 ming yilliklar
4. Mezolit (“mezos” o‘rta, “litos” tosh.) davri 12-6 ming yilliklar
5. Neolit (“neo” yangi, “litos” tosh.) davri 6-4 ming yilliklar
6. Eneolit (“eneos” mis, “Litos” tosh.)davri 4-3 ming yilliklar
7. Bronza (jez) davri 3-2 ming yilliklar
8. Temir davri 1 ming yilliklar

Jamiyatshunos olimlar ibtidoiy odamlar o‘rtasidagi ijtimoiy munosabatlarning o‘ziga xosligiga G‘arab jamiyat tarixini qo‘yidagicha davrlashtiradilar:

1. Ibtidoiy to‘da davri. Bu davr inson paydo bo‘lganidan O‘rta Paleolitning oxiriga qadar davom etadi.

2. Urug‘chilik davri. Ibtidoiy jamoa tuzumining bu bosqichi 40 ming yillikdan 3-2 ming yillikkacha bilgan davrni o‘z ichiga olib, urug‘chilikning birinchi bosqichi Matriarxat (ona urug‘i) davri, ikkinchi bosqichi Patriarxat (ota urug‘i) davri deb yuritiladi. Kishilik jamiyatining bronza davriga kelib, ibtidoiy jamoa davri tugab, asta sekin sinfiy jamiyat kurtaklari paydo bo‘la boshlaydi.

O‘rta Osiyo mintaqasi odamzod paydo bo‘lishi uchun qulay bo‘lgan o‘lkalardan biridir. Chunki qulay iqlim sharoitlari tufayli O‘rta Osiyo iste‘mol madaniy o‘simliklar kelib chiqqan yettita asosiy markazlardan biri hisoblanadi. Bular Kichik Osiyo, Eron, Afg‘oniston, Shimoliy G‘arbiy Hindiston, Kavkaz va O‘rta Osiyodir. Bu hudud non o‘simliklari bo‘lgan bug‘doy, arpa va javdarning kelib chiqqan jahon manbaidir.

O'rta Osiyoda eng qadimgi ajdodlarimiz izlari Tojikistonda, Janubiy Qozog'istonda, O'zbekistonda (Selungur, Teshiktosh, Ko'lbuloq) topib o'rganilib ular ashel davriga tegishli ekanligi aniqlandi. Selungur va Ko'lbuloq manzilgohlaridan topilgan odam suyagi yoshi bir million yilni ko'rsatadi. Bu esa O'rta Osiyo mintaqasi odamzodning ilk ajdodlari paydo bo'lgan (antropogen) mintaqalardan biri ekanligidan dalolat beradi.

So'nggi 100 yil davomida olib borilgan arxeologik tadqiqotlar natijasida O'zbekiston hududidan ibtidoiy davrga oid ko'plab manzilgohlar topib o'rganildi. Jumladan 1985 yilda arxeolog O'.Islomov Farg'ona vodiysi So'x rayoni yaqinidan Ilk Paleolit davriga talluqli Selungur manzilgohini, arxeolog M.Qosimov esa Toshkent viloyati Angren shahri yaqinidagi Ko'lbuloq manzilgohini topib o'rgandi. Bu manzilgohlardan topilgan moddiy ashyoviy dalillar mintaqamiz odamning paydo bo'lishi va rivojlanishida jahonda kam uchraydigan mintaqalardan biri bo'lganligidan dalolatdir.

O'rta Osiyo jumladan Farg'ona vodiysi o'zining tabiiy-iqlim sharoiti va ekologik imkoniyatlariga ko'ra ibtidoiy to'da davrining o'rta bosqichi-ashel davridan boshlab eng qadimgi ajdodlarimizning e'tiborini iziga tortgan va bu mintaqadagi Selungur G'orida sinantroplarning zamondoshlari ilk bor makon topgan. Bu makondan odam suyak qoldiqlari topildi. Bu voqea O'rta Osiyoni odamning paydo bilish mintaqalari tizimiga kiritdi.

Selungur topilmasi juda yomon saqlangan. Ammo akademik V.P. Alekseyev va professor T.Q. Xo'janovlar fikriga ko'ra, bu yerdan odam bosh suyagi qomqog'ining morfologik tuzilishi uning juda qadimiy va g'ordan topilgan boshqa ashyoviy dalillar bilan zamondosh ekanligini inkor etmaydi. Ushbu topilma o'z ahamiyati bilan O'rta Osiyo hamda O'rta Sharq mintaqasida tengsiz kashfiyot hisoblanadi. Shuning uchun o'zbek arxeologlari va antropologlari uni "fergantrop", ya'ni "Farg'ona" odami deb atamaqdalar. U odamning paydo bilish shajarasida pitekanthrop bilan neandertal odamlari oralig'idagi bo'g'inni to'ldiradi.

Qadimgi odamlar asta-sekin tabiatdan tayyor narsalarni olibgina qolmasdan, mehnat qurollarini takomillashtirib bordi. Toshni ishlab, undan kesish, teshish uchun ishlatiladigan maxsus qurollar tayyorlana boshlandi. Shunga qaramay inson hali tabiat oldida ojiz edi. Ular tabiat va yovvoyi yirtqich hayvonlardan saqlanish uchun to'da-to'da bo'lib yashashardi. Ibtidoiy jamoa tuzumining dastlabki bosqichi shuning uchun ham to'da davri deb yuritiladi. To'da davri ilk va o'rta poleolit davrlarini (1 mln.-40 ming yilliklar) o'z ichiga oladi.

O'rta paleolit (100-40 ming) davrining boshlarida yerda iqlim soviy boshladi. Muzlik davri boshlanib u mezolit davriga qadar davom etdi. Bu davrda inson kiyinish madaniyatini, hamda sun'iy olov yaratish usulini o'zlashtirdi. Olovning kashf etilishi insoniyat taraqqiyotida yana bir katta qadam bo'ldi. Ovlangan hayvonlar go'shtining pishirib iste'mol qilinishi insonning biologik mukamallashuvini ta'minladi. Diniy tasavvurlarning ilk ko'rinishlari paydo bo'ldi. Surxondaryoning Teshiktosh g'oridan topilgan neandertal bolasining qabri bunga misol qilib keltirishimiz mumkin. Chunki bola ma'lum tartib-qoida va rasm-rusmga binoan dafn qilingan edi.

So‘nggi paleolit (40-12 ming yillik) davrida aql-idrokli odam-“Xomo sapiens” shakllandi. Inson turar joy qurishni o‘zlashtirdi. Odam irqi paydo bo‘ldi. Tasviriy san‘at, diniy tasavvurlar vujudga keldi. Ona urug‘i-matriarxat davri boshlandi.

2. Miloddan oldingi 12 ming yillikdan o‘rta tosh-Mezolit davri boshlandi. O‘zbekiston hududida mezolit davriga oid yodgorliklar Toshkentda (Qo‘shilish), Surxondaryoda (Machay) va Farg‘onadan (Obishir) topilgan. (Respublikamizda bunday joylar 100 dan oshiq). Bu davr odamlarining asosiy mashg‘ulot turi xali ham ovchilik va baliqchilikdan hamda termachilikdan iborat bo‘lgan. Odamlarning mehnat qurollari takomillashib, mikrolit-mayda tosh qurollari paydo bo‘ldi. O‘q-yoy ixtiro qilinishi yakka ovchilar mavqeini oshirdi.

Mezolit davrida O‘rta Osiyoning deyarli barcha rayonlari aholi yashashi uchun qulay imkoniyatlarga ega edi. Muzliklardan so‘ng hosil bo‘lgan katta-kichik daryo va ko‘llar, ular atrofidagi qalin o‘rmonlar va chakalakzorlar yovvoyi hayvonlarning ko‘payishi, baliqchilikning rivojlanishi uchun juda qulay edi.

Mezolit davri jamoalarida diniy tasavvurlar ma‘lum bir shaklga kirib ulgurgan edi. Ana shu tasavvurlar haqida guvohlik beruvchi birdan bir ashyoviy dalillar mezolit davri mozorlari-yu, u davr rassomlari chizgan g‘oya toshlardagi rasmlardir. Surxondaryoning Zarautsoy dasaridan topilgan qoyatosh suratlarida yovvoyi hayvonlarni ov qilish manzarasi tasvirlangan. Zarautsoy qoya suratlari o‘sha davr odamlarining fikr-doirasini, diniy tasavvurlarini o‘sha davr mafkurasi darajasini ko‘rsatadi.

3. Neolit yunoncha so‘z bo‘lib, “neo” yangi, “lit” tosh degan ma‘noni anglatadi. Kishilik tarixining neolit davri qurollarni ishlash texnikasida silliqlash, pardozlash, arralash va parmalash usullarini ixtiro etilishi tufayli kelib chiqdi. Mehnat qurollari takomillashgan neolit davri jamoalari uchun endi mezolit davridagidek daydi hayot kechirishga zarurat qolmaydi. Endi ular o‘troq hayot kechirishga o‘tadilar. O‘troq turmush tarzi dehqonchilikning kelib chiqishiga hamda cho‘lli mintaqalarda chorvachilikni ham paydo bo‘lishiga olib keldi. Neolit davri jamoalari hayotida o‘troq ho‘jalikning yorqin belgisi sifatida yana bir ho‘jalik yangiligi ixtiro qilindi. Bu-bo‘lajak hunarmandchilik ho‘jaligining muhim tarmog‘i hisoblangan sopol ishlab chiqarishning paydo bo‘lishi edi.

To‘qimachilik hunarmandchiligining vujudga kelishi ham neolit davrining buyuk kashfiyoti hisoblanadi. Yig‘ilgan ipdan to‘r to‘qish, u yordamida baliq ovlash ovchilik xo‘jaligining keskin darajada rivojlanishiga olib keldi.

O‘rta Osiyoning janubiy viloyatlarida mil.avv. 6-5 ming yilliklarda neolit davri qabilalari ziroatchilikka o‘tadi. Qadimiy ziroatchilar makonlaridan biri Chaqmoqli deb atalib, Ashxaboddan 40 chaqirimli yerdadir. Bu yerdan paxsali bir xona o‘ylar topilgan. Uylar ichidan chaqmoqtoshdan yasalgan mehnat qurollari, sopol parchalari topilgan. Chaqmoqli O‘rta Osiyoning aholisi ishlab chiqaruvchi xo‘jalikka o‘tgan dastlabki qishloqlardan biri hisoblanadi.

Neolit davri Ovchi va baliqchilarning qadimgi yodgorligi Kaltaminordir. U Xorazmning sobiq Kaltaminor kanali o‘zanidagi manzilgohlardan iborat. B uyodgorlikning ancha yaxshi saqlangan manzilgohlaridan biri Jonbos-4 dir.

Kaltaminor yodgorligiga xos mehnat qurollari va kulolchilik buyumlari Amudaryo va Sirdaryo oralig'idagi hududlarda: Zarafshon va Amudaryoning quyi oqimlari hamda Qizilqum sahrolarida uchraydi.

Mehnat qurollarini takomillashtirish uchun doimiy izlanishda bo'lgan odam miloddan avvalgi 4 ming yillikda misni kashf qildi. Bu davr fanda Eneolit davri deb yuritilib, bu davrda Markaziy Osiyoning janubida sug'orma dehqonchilik vujudga keldi. Xom g'ishtdan ko'p xonali uylar qurila boshlandi; sopol idishlar hayvon, qush, o'simlik shaklidagi naqshlar bilan bezatila boshlandi.

Eneolit davrining ko'plab manzilgohlari Turkmaniston janubidan topib o'rganilgan (Anov, Namozgoh, Oltintepa).

4. Miloddan avvalgi 3-ming yillik o'rtalaridan boshlab bronza mehnat qurollari va yarog'lar yasashda asosiy xom ashyo bo'lib qoldi.

Bronza davriga kelib hozirgi O'zbekiston hududida ilk dehqonchilik vujudga keldi. Ziroatchilarning qadimgi manzilgohlaridan birini arxeologlar Zarafshon vodiysidagi Zomonbobo ko'li yaqinidan topib o'rganganlar. Qazuv ishlari natijasida yarim yerto'la chayla-uy qoldiqlari, uy hayvonlari va yovvoyi hayvonlar suyaklari, bug'doy, arpa donalari, toshdan yasalgan yorg'uchoqlar, chaqmoqtoshdan yasalgan o'roq va sopol idishlar topilgan.

Panjakent yaqinidagi Sarazm qishlog'idan arxeologlar qadim ziroatchilarning yana bir manzilgohini topdilar. U yerdan ko'plab mehnat qurollari chiqdi. Ko'p xonali uylar, metall erituvchi ustaxonaning mavjudligi Sarazm qadim aholisining yuksak turmush madaniyatidan darak beradi.

Sopollitepa va Jarqo'ton yodgorliklari bronza davrining eng tipik manzilgohlari bo'lib, ular miloddan avvalgi 2 ming yillik o'rtalariga taalluqlidir. Sopollitepa yodgorligi Surxondaryo viloyatining Sherobod tumanidan topilgan. Manzilgoh to'rtburchak shaklida bo'lgan. Bu qal'aning ko'plab xonalari, xo'jalik bo'linmalari aniqlandi. Ularda kulolchilik xumdonlari, bronzadan yasalgan mehnat qurollari, taqinchoqlar topilgan. Arxeologlar ma'lumotlariga ko'ra ularda shaharga xos bo'lgan barcha belgilar mavjud ekan. Bu esa Vatanimiz tarixida ilk urbanistik jarayonlar aynan bronza davridan boshlanganligini ko'rsatadi.

Amudaryoning quyi oqimidan topilgan Tozabog'yob yodgorligi ham bronza davrining dehqonchilik va chorvachilik bilan shug'ullangan qabilalari manzilgohidir.

Bronzaning kashf etilishi ibtidoiy jamoa xo'jaligida ro'y bergan buyuk madaniy ho'jalik ixtiroi edi. Shu munosabat bilan mehnat qurollarining turi ko'paydi, harbiy qurollarning xili va jangovarligi ortdi. Bronzadan yasalgan uy-ro'zg'or buyumlari ham paydo bildi. Ammo bronza mehnat qurollari ishlab chiqarish uchun nodir va kamchil metall bo'lib qolaverdi. U mehnat qurollarini yasashda tosh xom ashyosini uzil-kesil siqib chiqara olmadi.

Bronzadan asosan turli bezaklar, uy-ro'zg'or va xo'jalik buyumlari, harbiy qurol-aslahalar va mehnat qurollari yasaydigan maxsus temirchilik, chilangarlik va zargarlik ustaxonalari vujudga keldi. Hunarmandchilikning ixtisoslashuvi bilan mintaqalararo ayirboshlash kuchaydi. Masalan, O'rta Osiyoning janubiy rayonlarini Xitoy bilan bog'lab turgan "Ipak yo'li" yoki Badaxshon la'lining

Yaqin Sharqqa yoyilishini ta'minlagan Lazurit yo'lini eslash mumkin. Aloqa bobida quruqlikda transport sifatida hayvonlar kuchidan foydalanish boshlandi. Hayvonlar qo'shilgan g'ildirakli aravalar vujudga keldi.

Arxeologlarning O'rta Osiyoda olib borgan ilmiy izlanishlarining natijalariga ko'ra bronza davrida ovchilik va termachilik hayotda o'zining dastlabki rolini yo'qotdi. Aholining asosiy xo'jaligi chorvachilik va dehqonchilik bo'lib qoldi.

Ota urug'i vujudga keldi. Ikki urug' o'rtasida bir necha ming yillar davom etgan guruhliy nikoh tizimi buzildi. Juft oila o'z mazmuni bilan monogam (yakka) oila darajasiga ko'tarildi. Bunga ko'ra oilada urning haq-huquqi mustahkamlandi. Erkaklar cheksiz huquq va davlat egasi sifatida oilani boshqardi. Ibtidoiy urug'chilik jamoasi iqtisodiy negizida sodir bo'lgan bu o'zgarishlar o'z navbatida urug'chilik jamoasi tuzumining yemirilishiga, dastlabki sinfiy jamiyat asoslarining vujudga kelishiga xizmat qildi.

Temirdan yasalgan mehnat qurollarining keng tarqilishi mehnat unumdorligini oshirdi. Bu hol ishlab chiqarishning yanada ilg'or usullariga o'tish uchun sharoit yaratdi. Urag' jamoasi hududiy qo'shni jamoaga aylana bordi.

Yangi yerlar va suv manbalari uchun qabilalar o'rtasida doimo kelishmovchiliklar bo'lib turgan. Qabila chegaralarini qo'riqlash, yangi yerlarni o'zlashtirish va boshqa qabilalar ustiga yurush qilish maqsadida qabilaviy harbiy ittifoqlar tashkil topa boshlagan. Bunday ittifoqlar tepasida urug', qabila boshliqlari turganlar. Ular o'z obro'si va ta'siri bilan mashhur bo'lgan kishilardan saylangan.

Miloddan avvalgi 1-ming yillik boshlarida O'rat Osiyo aholisi to'rt guruhga bo'lingan: zodagonlar, harbiylar, ziroatchilar va hunarmandlar.

Xo'jalikning ishlab chiqaruvchi shakllari bo'lgan dehqonchilik va chorvachilik, shuningdek, hunarmandchilik va mol ayirboshlashning rivojlanishi urug' va qabilalar ichida ayrim to'q oilalarning vujudga kelishiga olib keldi. Muntazam bo'lib turadigan harbiy to'qnashuvlar sharoitida urug'-qabila boshliqlarining ta'siri kuchayadi. Jamiyat endi harbiy demokratiya qonun-qoidalariga asosan yashay boshlaydi.

Nazorat uchun savollar va vazifalar:

Savollar:

1. Sivilizatsiya tushunchasini izohlab bering?
2. Zardushtiylik dinining muqaddas «Avesto» kitobining ahamiyati nimada?
3. Paleolit davridagi qanday kashfiyotlar iqtisodiy hayotning rivojlanishiga asos bo'ldi?
4. Matriarxat va patriarxatning insonlar ijtimoiy-iqtisodiy hayotida qanday o'rni bo'lgan?
5. O'q-yoyning kashf etilishi qanday ahamiyatga ega bo'ldi?
6. Neolit davrida ishlab chiqarish xo'jaligida qanday o'zgarishlar sodir bo'ldi?

7. Bronza davrida odamlar hayotida qanday o'zgarishlar sodir bo'ldi?
8. O'zbekiston hududidagi ilk davlatlar haqida gapiring?
9. Ko'lbuloq va So'x g'orlari topilmalari haqida nimalar bilasiz?
10. "Avesta" da mintaqamizda paydo bo'lgan ilk davlat uyushmalari to'g'risida qanday ma'lumotlar keltirilgan?

Vazifalar:

Matyoqub Madaminovning "Xorazmning qadimiy va o'rta asrlar shaharsozligi tarixi" (Toshkent: "Istiqlol", 2009) nomli monografiyasi bilan tanishib chiqish va tahlil qilish.

Mustaqil ish uchun vazifalar:

1. Mintaqamizda paleolit-bronza davrlarida yuz bergan ijtimoiy-iqtisodiy, diniy o'zgarishlar, yutuqlar tahliliga oid jadvalni daftarlarida to'ldirish
2. O'zbekistonning qadimgi dehqonchilik madaniyati markazlari tarixini o'rganish

Tavsiya etiladigan qo'shimcha adabiyotlar:

1. Karimov I.A. Tarixiy xotirasiz kelajak yo'q. T., "Sharq" 1998.
2. Karimov I.A. O'zbekistonning o'z istiqlohi va taraqqiyoti yo'li. T., "O'zbekiston", 1992.
3. Asqarov A. Sopollitepa. T., 1973.
4. Asqarov A. O'zbekiston tarixi. T., "O'qituvchi", 1994.
5. Islamov U. Pishera Machay. T., 1975.
6. Kabirov J. O'rta Osiyo arxeologiyasi. T., 1990.
7. Karabkova G.F. Mezolit Sredney Azii. L., 1964.
8. Masson V.M. Poseleniya Djeytun. M., 1971.
9. Okladnikov A.P. Paleolit i mezolit Sredney Azii. M., L., 1966.
10. Tolstov S.P. Qadimgi Xorazm madaniyatini izlab. M., 1948.
11. Gulomov Ya.G'. Xorazmning sug'orilish tarixi. T., 1957.
12. O'zbekiston tarixi (Oliy o'quv yurtlarining nomutaxassis talabalari uchun darslik). Yangi asr avlodi. T., 2003.
12. O'zbekiston tarixi (Oliy o'quv yurtlarining nomutaxassis talabalari uchun darslik). Milliy Universitet. T., 2005.
13. O'zbekiston tarixi (Oliy o'quv yurtlarining nomutaxassis talabalari uchun darslik). Iqtisod moliya. T., 2006.
14. Is'hoqov M.M. Avesta. Yasht kitobi. Toshkent, 2000
15. Sulaymonov R. Drevniy Naxsheb. Tashkent, 2000
16. M. Madaminov. Xorazmning qadimiy va o'rta asrlar shaharsozligi tarixi. Toshkent: "Istiqlol", 2009.
17. M. Is'hoqov, S. Qudratov, D. Qodirova. O'rta Osiyo ilk shaharlari va davlatlari tarixidan. Toshkent: Xorazm Ma'mun Akademiyasi nashriyoti, 2010
18. Shamsutdinov R., Karimov Sh., Ubaydullayev O'. Vatan tarixi. 1,2,3 kitob. Toshkent: Sharq, 2010.

3-mavzu. O'ZBEK DAVLATCHILIGINING SHAKLLANISHI VA

DASTLABKI TARAQQIYOT BOSQICHLARI

Darsning o‘quv maqsadi: Yurtimiz hududida davlatchilikning shakllanishi va taraqqiyot bosqichlari to‘g‘risida bilimlar berish va ularni tahlil qilish borasida ko‘nikma va malakalarni mustahkamlash.

Tayanch iboralar: davlatchilik, ilk shahar ko‘rinishidagi manzilgohlar, shaharlar, davlat, mudofaa devorlari, ijtimoiy tabaqalanish, ortiqcha mahsulot, mehnat taqsimoti, hunarmandchilik, kulolchilik, chorvachilik, ishlab chiqaruvchi xo‘jalik, harbiy zodagonlar, koxinlar, “Avesta” ma’lumotlari, o‘troq dehqonchilik va ko‘chmanchi chorvachilik, nmana, vis, zantu, dahyu, kavi, Qiziltepa, Kuchuktepa, Beshqo‘ton, Talashqon, Jondavlat, Bandixon, Qizilcha, Obishir, Sho‘rtepa, Avesto, Baqtriya, Parfiya, Qang‘, Davan (Parkana) Kushon, Daratepa, Afrosiyob, Ko‘zaliqir, Dalvarzin, Xorazm, Baqtriya, Sug‘diyona, Qang‘, Davan, Marg‘iyona, Gerodot, tarixiy manbalar ma’lumotlari, Ahmoniyalar davlati, Parfiya, To‘maris, Shiroq, Kir II, satraplik, Makedoniyalik Aleksandr, Salavkiylar sulolasi, ellinizm, antik davr, yuechji, guysuan, Kushonlar, Kudjula Kadfiz, Kanishka, Vima Kadfiz, otashparastlik, buddaviylik, moniylik, oromiy yozuvi, sug‘d yozuvi, yunon-boxtar yozuvi.

Reja:

1. Davlatchilikning asosiy omillari. Qadimgi Baqtriya, Xorazm, Sug‘diyona.
2. Ahmoniyalar hukmronligi va Iskandar Zulqarnayn bosqini davrida O‘rta Osiyo xalqlarining ijtimoiy-siyosiy hayoti.
3. Qadimgi Yunon – Baqtriya, Parfiya, Qang‘, Davan (Parkana)
4. Kushonlar davlati.

Asosiy qism

Arxeologik manbalarning dalolat berishicha O‘rta Osiyoning ba’zi vohalari (Baqtriya, Marg‘iyona, Katta Xorazm)da so‘nggi bronza va ilk temir davrlaridayoq dastlabki siyosiy birlashmalar- davlat tuzulmalari paydo bo‘lgan. Ularning vujudga kelishida ijtimoiy-iqtisodiy omillardan tashqari, aftidan, tashqi sub’ektiv omillar (jumladan, Old Osiyoda joylashgan Midiya, Ossuriya kabi davlatlar tomonidan solib turilgan xarflar) ham ma’lum ta’sir ko‘rsatgan. “Avesto”, antik davr adabiyotlari (Gerodot, Yustin, Strabon asarlari) va ilmiy adabiyotlar (S.P.Tolstov, V.Masson, M.Dandamayev asarlari) da O‘rta Osiyoda ahmoniyalargacha bo‘lgan davrida quyidagi davlat uyushmalari bo‘lganligi haqida ma’lumotlar berilgan.

1. Mil. avv. IX-VI asrda oid qal’alar Anov, Yoztepa (Turkmaniston), Daratepa, Afrosiyob, Ko‘zaliqir, Dalvarzin (O‘zbekiston) dastlabki davlat uyushmalari markazlari bo‘lgan deb taxmin qilinadi.
2. Aryonam Vayjo- markazi Ariya va Marg‘iyonada bo‘lgan “Katta Xorazm” yoki Amudaryoning quyi oqimidagi Xorazm davlati.
3. Qadimgi Baqtriya davlati.

“Avesto” ning Yasht qismida ta’riflanishicha, ilk sinfiy tengsizlik davrida Markaziy Osiyoda jamiyat alohida oilalar (“nmana”) dan tashkil topgan. Yerga urug‘ jamoasi (“vis”) egalik qilgan. Bir necha urug‘lar qabila (“zantu”)ga birlashgan, qabilalar birlashib viloyat (“dahyu”)ni tashkil qilgan. Viloyatlardan

boshliq (“kavi”)lar idora qilgan. “Avesto” ga ko‘ra jamiyat o‘sha davrda kohinlar, harbiylar, chorvadorlar va hunarmandlarga bo‘lingan. Bu davrda oila tarkibida to‘la huquqqa ega bo‘lmagan a‘zolar vira, vaysa va parnaytarlar ham bo‘lgan. Vira odatda “erkak” “janchi” ma‘nosi bilan birga “qul” ma‘nosida ham ishlatilgan.

Yuqorida e‘tirof etilgan toifalar orasida chorvadorlarga alohida e‘tibor berilgan. Xususan, Ahura-Mazda madhiyalari orasida “Sen o‘sha, kim bizga hayot manbai bo‘lgan chorvani dunyoga keltirgansan... Chorvaga yaxshi ega kerak. Ushbu yerdagi chorva egalariga men erkin hayotni ta‘min qilaman”, - degan fikrlar uchraydi. “Avesto” da o‘troq dehqonchilik va ko‘chmanchi chorvachilik bilan shug‘ullangan O‘rta Osiyo va Eron xalqlari haqida qimmatli ma‘lumotlar beriladi. Bu ikki hudud o‘rtasidagi nafaqat iqtisodiy va siyosiy balki diniy, ma‘naviy va g‘oyaviy qarama-qarshiliklar ham mavjud bo‘lgan. “Avesto” jamiyatda ezgulikni targ‘ib qilgan. Uning asosiy shiori “ezgu fikr, ezgu so‘z, ezgu amal”dir. Bu muqaddas kitobda targ‘ib qilingan ezgu niyatlar asrlar davomida jahon xalqlari qalbiga singib, ularni yaxshilikka davlat qilib kelgan. Otashparastlik dinida yakka xudolik ta‘limoti targ‘ib etilishiga qaramasdan Zardusht Ahura-Mazdaga tayanch bo‘lgan bir necha xudolar haqida ma‘lumotlar bergan. Ular orasida Mitra xudosi insoniyatga hayot manbai bo‘lgan quyosh nuri va issiqlik beradi. Anaxita xudosi odamlarga yer, suv, hosildorlik, go‘zallik, sevgi-muhabbat, nafosat, qaxramonlik, kuch-quvvat, yutuqlar beradi.

“Avesto”da O‘rta Osiyodagi ko‘plab jug‘rofiy nomlar tilga olinib, jumladan shunday deyiladi: “Eng yaxshi yerlar va mamlakatlarning birinchisi qilib, men Axura-Mazda, Aryonam Vayjoni yaratdi Yaxshilarning iqqinchisi sug‘dlar Bahdi va hakoza. Hammasi bo‘lib “Avesto” da 16 ta mamlakat sanab o‘tiladi.

Videvdatning birinchi bobida sanab o‘tilgan mamlakatlar Yasht viloyatlari ro‘yxatidan farq qilib, bu ro‘yxatga ko‘ra unga Aryonam Vayjo, Gava, Mouru, Bahdi, Nisayyo, Ar‘yo, Vaekereta, Urva, Xnanta, Raga, Chaxro, Varna, nomsiz yetti Hind viloyatlari va Ranxa daryosi boshlaridagi mamlakatlar kiradi. “Avesto”da Aryonam Vayjo, Sug‘d (Gova), Baqtriya va Marg‘iyona kabi viloyatlarga aniq tasvirlar berilishi kitobni yaratuvchilar o‘lka viloyatlarida yashaganliklari va ular haqida yaxshi tasavvurga ega bo‘lganliklaridan dalolat beradi.

“Aryonam Vayjo” - “Oriy kengliklari” ma‘nosini beradi. Ko‘p tadqiqotchilar uni Xorazm deb tushunsalarda, boshqacha qarashlar ham mavjud. Masalan, I.M.Dyakonovning fikricha “oriy kengliklari” bir mamlakat yoki viloyat tushunchasidan ko‘ra kengroq, ma‘noda qo‘llanib, butun O‘rta Osiyo va Sharqiy Eron tekisliklarini o‘z ichiga olgan. “Oriy” atamasi odatda ko‘chmanchi qabilalar – “turlar”ga qarshi bo‘lgan xalqlarga nisbatan qo‘llanilgan. Antik tarixchilar bu jildida girkaniylar, parfiyaliklar, tamaneylar, drangiyonlar va xorazmliklar yerlari chegaralaridan o‘tgan Oks daryosida to‘g‘on qurilgan va u xorazmliklarga tegishli ekanini yozadi. Gekatey Gerodotdan sal oldinroq (mil. avv. 500 yillar) parfiyaliklarning sharqiy tomonida joylashgan “bir qismi tekisliklarda, bir qismi tog‘larda yashovchi” xorazmliklarni tilga olgan edi. Bu “Katta Xorazm” bo‘lib,

yuqoridagi fikrlarga ko‘ra, Marv va Hirotning ba’zi tumanlarini ham qamrab olgan.

“Avesto”ning Yasht madhiyalari ma’lumotlariga ko‘ra, mil. avv IX-VIII asarlarga oid Amirobod madaniyati Xorazm yodgorliklari orasida alohida o‘rin tutadi. Bu davrda bronza davri madaniyati xususiyatlari saqlanib qolgan, yarim yerto‘la turar joylar va sug‘orish inshootlari qurilgan, qo‘lda yasalgan idishlar keng tarqalgan (bu davrda hali kulolchilik charxi ma’lum bo‘lmagan). Bronza buyumlaridan o‘roqlar, jez ignalar va o‘q uchlari qo‘yilgan tosh qoliplar topilgan.

Mil. avv. VI-V asrlarda Xorazm hududida ko‘plab shahar - qal’alar mavjud bo‘lib, shulardan biri – Ko‘zaliqir Xorazmning qadimgi markazlardan biri bo‘lgan. U mustahkam mudofa devorlari bilan o‘ralgan. Ko‘zaliqir mudofaa devorlarining tuzilishi bilan Baqtriyadagi Qiziltepa shahar devorlarining tuzilishida ancha o‘xshashliklar bor. Shahar devorlari ustida o‘q otish uchun harbiy minora-mudofa burji qurilgan. Devorlarning har ikki qatorida shinaklar qilangan. Bu davrda uy-joy qurilishi ancha takomillashgan. Uylar, g‘isht va paxsadan qurilgan. Jumladan, Dingalja uy - qo‘rg‘oni paxsa devori bilan o‘ralgan uy-joy, xo‘jalik xonalari va hovlidan iborat bo‘lgan. Qadimgi Xorazmda dehqonchilik, chorvachilik, hunarmandchilik, binokorlik va savdo- sotiq ancha rivojlangan.

Mil.avv. IV asrda Xorazm Ahmoniylar hukmronligidan ozod bo‘lib, mustaqil davlatga aylandi. Mil.avv. III-II asrlarda Xorazm Yunon- Baqtriya va Parfiya davlatlari bilan yaxshi qo‘shnichilik munosabatlarini o‘rnatganni bu yerda o‘ziga xos madaniy taraqqiyotning shakllanishida muhim omil bo‘ldi. Jonbosqal’a, Qo‘yqirilgan qal’a yodgorliklari mazkur madaniyat namunalari dandir. Xorazm hududidan O‘rta Osiyo bo‘yicha eng qadimgi yozuvlar. (Oybo‘yirqal’adan mil.avv. V- IV asrlarga oid xum sirtidagi yozuv) topildi. Qo‘yqirilgan qal’a – dan mil.avv. IV-III asrlarga oid yozuv namunalari, Tuproqqal’a yodgorligidan oromiy yozuvidagi butun bir arxiv hujjatlari topilgan.

O‘rta Osiyoda yana bir yirik davlat tuzulmasi Qadimgi Baqtriya podisholigi bo‘lib, “Avesto” da u “Go‘zal, tug‘lari yuksak ko‘tarilgan” davlat sifatida ta’riflanadi. Baqtriya haqidagi qadimgi ma’lumotlar Naqshi Rustamdagi Bexstun, qoyasida ham uchraydi. Baqtriya satrapligi Ahmoniylar imperiyasining iqtisodiy va madaniy hayotida muhim o‘rin tutgan. Shu tufayli bo‘lsa kerak, Persepolda Baqtriyaliklar 15 joyda (jumladan, idish ko‘targan va tuya yetaklashgan holda) tasvirlangan. Baqtriya haqida qadimgi yunon tarixchilari – Gerodot, Ktesiy, Strabon, Diador, Pliniy, Arrian, Kursiy Ruf, Gekatey va b. qimmatli ma’lumotlar qoldirganlar. Jumladan, Ktesiy Ossuriya podishosi Ninning Baqtriyaga qilgan yurushi, Baqtriya podishosi Oksiart va uning xazinasini haqida xabar beradi. Ktesiy asarlarida tasvirlangan xalqlar orasida Baqtriyaliklar birinchilardan bo‘lib tilga olinadi. Gerodotning “Tarix” asarida Ahmoniylar imperiyasi tarkibiga kirgan 20 ta satraplik va 70 xalqlar orasida Amudaryo, qirg‘oqlarida joylashgan mamlakat – Baqtriya va baqtriyaliklar Ariananing jovohiri sifatida tariflaydi. Ko‘pchilik muoliflar baqtriyaliklarni “jangovor”, “botir”, ko‘p sonli xalq sifatida tariflaydilar. Mamlakatda mastahkamligi sababli “zabt etib bo‘lmaydigan” ko‘plab joylar, shu jumladan, poytaxt Baqtra (Balx) bor edi.

Ktesiyning “Persika” asarida Baqtriyaning ko‘plab qal‘alari va istehkomlari haqida ma’lumotlar keltirilgan. Baqtriya hududidan mil.avv. 1- ming yillikning 1 yarmiga oid 240 dan ortiq uy- qo‘rg‘onlar, qal‘alalar va shaharlar qoldiqlar tekshirilgan. Baqtriya daryo va vohalardan iborat beshta viloyat – Surxon, Balxob, Kofirnixon - Vaqsh, Panj, Ko‘kcha - Qunduzni birlashtirgan. Keyinchalik Baqtriya davlati kuchayib, o‘z tarkibiga Marg‘iyona va Sug‘diyonani ham qo‘shib olgan. Shunay qilib, mil.avv. VII asrlarda qadimgi Baqtriya davlati tarkibiga Surxondaryo, Qashqadaryo, Zarafshon vodiylari va ularga chegaradosh viloyatlar kirgan. Bu vaqtda Baqtriya va Sug‘dning Qizil tepa, Uzunqir, Yerqo‘rg‘on va Afrosiyob kabi markaziy shaxarlari bo‘lgan. Shimoliy Avg‘onistonda yirik shaxarlar qoldiqlari – Bolo Xisor va Oltindiyorlar tekshirilgan. Bolo Xisor o‘rnida qadimgi Baqtriya joylashgan. Shaharlar keng maydonlarni egalagan. Ularning qalin mudofa devorlari bilan o‘ralgan qo‘rg‘on-qal‘alari ham bo‘lgan.

Surxon voxasida joylashgan Qiziltepa (Markazi bo‘lgan), Kuchuktepa, Beshqo‘ton, Talashqon, Jondavlat, Bandixon, Qizilcha, Obishir, va Sho‘rtepa yodgorliklari alohida o‘rin tutadi. Bu qal‘a va uy - qo‘rg‘onlar mudofa burchlari (Minoralari) bo‘lgan qalin devorlar bilan o‘ralgan. Uylar hom g‘isht va paxsadan qurilgan. Hunarmandchilik ancha rivojlangan. Yodgorliklardan sopol idishlar, bronza va temirdan yasalgan pichoqlar, o‘roqlar, bronza idish parchalari va o‘q uchlari, jez igna va bigizlar, sopol urchuqlar, toshdan yasalgan qurollar topilgan.

Gerodot Axmoniyilar podishosi Qir Midiyani bo‘ysundirgandan so‘ng uning yo‘lida “Vavilon, Baqtriya xalqi, saklar va misrliklar turgani” haqida xabar beradi. Bu Baqtriya va sak-masagetlar kofederatsiyasi Misr va Bobil singari yirik davlatlar bilan bir qatorda turganidan dalolat beradi. Arxeologik topilmalar Marg‘iyona, Sug‘d va hatto Areya ham bir muncha vaqt Baqtriya tarkibiga kirlanligini tasdiqlaydi.

O‘rta Osiyo hududidagi uchinchi siyosiy kuch “Avesto” da “turlar” deb atalgan ko‘chmachi sak qabilalarining konfederatsiyalari bo‘lib, ular O‘rta Osiyoning shimoliy kengliklarida yashar edilar. Ko‘chmachi qabilalar jamiyatlari mil.avv. XI-VIII asrlarda o‘lkaning to‘l hududlarida tarkib topgan. Bu jamiyatlar hujumkor tabiatga ega kuchli harbiy-siyosiy birlashmalardan iborat bo‘lib, muntazam janubiy dahqonchilik vohalariga xavf solib turar edilar.

Qadimgi yunon tarixchilari Kaspiy dengizidan Oltoygacha bo‘lgan bepayon hududda ko‘chmachi skiflar yashashi haqida ma’lumotlar berishgan. Ahmoniylarning mixxat yozuvlarida skiflar tarkibiga kiruvchi saklar uch guruhga bo‘linadi:

1. Saka – xaumavarka. Tadqiqotchilar bu guruhni Gerodotning “skif - amorglar” bilan bir deb hisoblaydilar.
2. Saka – tigraxauda – “o‘tkir uchli qalpoq kiygan saklar”.
3. “Saka – tiay – tara - darayya” - “daryo ortidagi saklar”.

O‘rta Osiyoda yashagan eng yirik qabilalardan biri – massagetlar bo‘lib, ular bir necha sak qabilalarini , birlashtirgan yirik qabilalar ittifoqi edi. Massagetlar jangovor qabilalar ittifoqi bo‘lib, ular nayza, cho‘qmorlar bilan qurollanganlar. Massagetlar uchun uzoq yashash yoki jangda halok bo‘lish faxr hisoblangan.

Mil.avv. VI asrning ikkinchi yarmida O'rta Osiyo xalqlari Eron Ahmoniylari, IV asrning ikkinchi yarmida Iskandar Zulqarnayn boshliq yunon – makedon davlati, .. asrning 20 yillaridan III asr o'rtalarigacha Salavkiylar davlati (yunon lashkarboshisi nomi bilan atalgan) asoratiga tushib qoldi. Salavka Iskandar davrida Spitamenning qizi Apamaga uylangan. Shu tufayli bo'lsa kerak, u 293 yili Apamadan tug'ilgan o'g'li Antiox I ni Markaziy Osiyo yerlariga hukumdor etib tayinlagan. Salavkiylar davrida yunonlar bilan bir qatorda mahalliy zadogonlar ham davlatni boshqarishda ishtirok etishgan. Mil.avv. 250 yillarda Salavkiylar davlati o'zaro kurashlar natijasida ikkiga - Yunon – Baqtriya va Parfiya davlatlariga bo'linib ketdi.

Salavkiylar sulolasidan bo'lgan Diodot Yunon – Baqtriya davlatiga asos soldi. Uning vorislari (Yevtidem, Demetriy, Yevkratid) Hindistonning shimoli-g'arbiy qismi, Amudaryo va Sirdaryo oraliqlaridagi katta yerlarni egallab oldi. Mil.avv. II asr o'rtalariga kelib Yunon- Baqtriya davlati o'z qudratini yo'qotdi va Sharqiy Turkistondan kelgan yuechji va sak qabilalari tomonidan mil.avv. 140-130 yillarda tugatildi. Bu davrlarda O'rta Osiyo xalqlari og'ir mustamlakachilik asoratlarni boshdan kechirgan, bo'lsalarda, davlat va jamiyat boshqaruvi ishlari bir muncha tokomillashgan. Bu davrda ellin madaniyatning mahalliy xalqaro madaniyati bilan qo'shilishi yanada kuchayib, o'lkani obodonlashtirishga katta hissa qo'shgan.

Parfiyada hokimiyat Mitridat I qo'lga o'tishi bilan u Baqtriyaga harbiy tazyiqini kuchaytirdi. Shundan keyin Mitridat I Marg'iyonani bosib oldi. Bir oz vaqt o'tgach, Sug'diyona Baqtriyadan ajralib chiqdi. Mil.avv. 128 yili Mitridat II taxtga o'tirdi. Uning hukumronligi davrida Parfiya Rimning asosiy raqibiga aylandi. Biroq, mil.avv. 88 yilda Arshak IX nomi bilan Gotrag taxtiga o'tirgach. Bu qudratli davlat inqirozga yuz tutdi. Shundan keyin, ba'zi qaram davlatlar Parfiyadan ajralib ketdilar. Parfiya davlatini III asrgacha Arshakiylar boshqarib turushgan. Parfiya davlati haqida Niso hujjatlari ko'payib ma'lumotlar berilgan.

Mil.avv. III asrda sak qabilalari Qanguy davlatiga asos solganlar. Xitoy manbalarida u Qangyuy deb atalgan. Sirdaryoning o'rta va quyi oqimlarida yashagan qang'lar sak va sarmat qabilalarining bir qismi sifatida Qanguy davlat uyushmasining asosini tashkil etganlar. "Avesto"da tilga olingan Qangxa-Qang ekanligiga ham olimlar shubha qilishmaydi. Dastlab uncha katta bo'lmagan qabilalar yo'lboshchilar ittifoqidan tashkil topgan bu davlat uyushmasining shimoliy qismi mil.avv. II asrgacha xunlarga janubiy qismi yuechjilar hokimiyatiga bo'ysungan. Mil.avv. II- mil. II asrlarda u qudratli davlatga aylandi. Unga Ural bo'yi sarmatlari ham bo'ysungan.

Shi-szi solnomasiga ko'ra, Qanguy dastlabki kuchsizgina davlat bo'lgan paytda, hukmdor oqsoqollar orasidan tanlangan va u oqsoqollarning birlashgan qo'shinlariga tayangan. Ko'chmanchilarda har bir oila boshlig'i jangchi hisoblangan. Shuning uchun Qanguy qo'shinlarining soni ulardagi oilalar soniga teng bo'lgan. Qanguy qudratli davlatga aylangan vaqtda 120 ming qo'shinga (demak shuncha oilaga ham) ega bo'lgan. O'sha paytda aholisi taxminan 600000 kishidan iborat bo'lgan. Xitoy elchilari o'z hukumdorlariga qanguylar haqida

“mag‘rur qo‘rs” - deb ma‘lumot berganlar. Bu davlatning siyosiy tarixi haqida ma‘lumotlar asosan Xitoy manbalarida uchraydi. Jumladan, Xitoy qo‘mondoni Li Guan-li qo‘shinlari mil.avv. 101 y. Devonga bostirib kirganida Qanguy devonliklarni qo‘llab quvvatlagan.

Solnomalar Qanguyni ko‘chmanchilar davlati deb atasalarda, unda shaharlar bo‘lganligi haqida ma‘lumot beradilar. Xalqi “Tuproqdan qilingan devor ichida yashaydigan” Yansiy shaharlari shular jumlasidandir. Qanguy poytaxtini juda qadim zamonlarda Qangxa joylashgan Sirdaryo deltasi hududida deb hisoblaydilar. Manbalarda ko‘rsatilgan jug‘rofiy o‘rinlarga uncha to‘g‘ri kelmasada mamlakat poytaxti bo‘lgan Bityan shahri Toshkent viloyati Oqqo‘rg‘on tumanidagi Qangxa shahar xarobasi o‘rnida bo‘lgan degan fikrlar mavjud.

Qanguy davlati bir-biriga teng bo‘lgan o‘troq - xo‘jalik hududlaridan iborat beshta kichik hokimiyatni o‘z ichiga olgan. Ular Qanguy ittifoqi ishtirokchilariga qaram bo‘lgan Suse, Fumu, Yuni, Gi, Yuegyan hududlaridan iboratdir. A.N. Bernshtamning fikricha Yuni-Toshkent vohasida, Suse – Sirdaryo va Arisning o‘rta oqimida, Fumu – Yangiqo‘rg‘on atroflari, Gi-Sirdaryo etkalarida, Yuegyan esa – Xorazmda joylashgan. Bu ittifoqning umumiy chegaralari Xorazm, Shosh, Sug‘d viloyatlari bilan bir qatorda Sirdaryo etaklari va Orol dengizi shimolidagi hududlarni o‘zida birlashtirgan. Shuning uchun ham o‘lkaning janubida joylangan boshqa davlatlar (jumladan Parfiya, Kushon va boshqa)dan farqli o‘laroq Qanguy davlatida ko‘chmachilar davlatiga asos belgilar saqlanib qolgan.

Farg‘ona vodiysida ilk davlatchilar izlari qadimga dexqon-chilik madaniyati (Chust madaniyati) yodgorliklarida uchraydi. Hozirgacha Farg‘ona vodiysida 80 dan ortiq Chust madaniyati yodgorliklari qayd etilgan. Shahar madaniyati va davlatchilikni o‘rganish ishida Dalvarzin, Ashqoltepa (Andijon viloyati), Chust yodgorliklari muhim o‘rin tutadi. Chust madaniyatining so‘nggi bosqichida (mil.avv. VIII-VII asrlar) mayda shahar – davlatlar asosida davlat birlashmalari vujudga kelgan. Mil.avv. 136-128 yillarda Farg‘onaga kelgan Xitoy elchisi va sayyohi Chjan Syan “Davanda 70 dan ortiq kichik va katta shaharlar bor” deb yozgan. Xitoy manbalarida Farg‘ona Davan (Da-Van – Katta Van) deb atalgan.

Davan davlati mil.avv. IV-mil III asrlarda mavjud bo‘lgan. Davan podisholigi sug‘orma dexqonchilik, chorvachilik va hunarmanchilik rivojlangan. Ipak yo‘li ta‘sirida shaharsozlik madaniyati ancha takomillashgan. Bu davlat savdogarlar va sayyohlarni Sharqiy Sug‘diyona chegaralaridan to Tan (Xitoy) imperiyasigacha bo‘lgan yo‘lning xavfsizligi oziq-ovqat, tarjimonlar va yo‘l ko‘rsatuvchilar bilan ta‘minlab turgan. Mil. avv. II asr Davan davlatida 300 ming kishi yashagan. Vodiya shaharlar ko‘p bo‘lib, poytaxti Ershi shahri (hozirga Marhamat) bo‘lgan. Xitoy tarixchilarining guvohlik berishicha, Davan davlati hududlari Xo‘jandgacha borgan. Farg‘onaning “Samoviy” deb nom olgan nasldor otlar ko‘pchilikni qiziqtirgan. Mil.avv. 104-101 yillarda Xitoyning 60 ming kishilik qo‘shni Davanga bostirib kirganda davanliklar qang‘liklar yordamida xitoyliklarni xaydab, yuborib, o‘z mustaqilligini saqlab qolgan. II asrda Davan davlati barham topdi. Uning yerlari Kushon podsholigiga qo‘shib olindi.

Mil.avv. 140-130 yillarda shimoliy-sharqdan kelgan yuechji qabilalari (Guyshuan, Shuanmi, Xise,Xyumi, Dumi) Yunon Baqtriya davlatiga zarba berib, uning hududida o'rnashib qoldilar. Mil.avv. I asrda ular guyshuan qabilasi boshlig'i Kadfiz atrofida birlashdilar. Kadfiz yangi davlat hukumdoriga aylandi. Uning dastlabki poytaxti Dalvarzintepa (Surxondaryoda) bo'lgan. Kudjula Kadfiz davrida Afg'oniston va Kashmir viloyatlari Kushon davlati tarkibiga qo'shib olinib, uning hududi yanada kengaygan. Kadfizdan keyin taxtga uning o'g'li Vima Kadfiz (Kadfiz II) o'tirdi. U mamlakatida pul islohoti o'tkazib tangalar zarb qildirdi. Kashishka davrida Kushon davlatining markazi Peshovar shahri (Afg'oniston) ga ko'chirildi. Bu davlatning hududi Hindiston va Sharqiy Turkistonda Amudaryoning o'rta oqimlarigacha kengaygan. Kanishka davrida budda diniga e'tibor kuchaygan. Samarqand va Termiz Kushon podsholarining yirik shaharlari edi. Tuproqqal'a (Xorazm) shu davrning yirik shahar - qal'asi bo'lgan. Bu yerdan Xorazm podsholarining arxiv hujjatlari topilgan. Bu davrda Xorazm va Zarafshon vohalarida ko'plab sug'orish inshootlari (Talli-barzu) qurildi, savdo-sotiq rivojlanib, "Buyuk ipak yo'li"ning ahamiyati ortib bordi. Milodiy IV asrda Kushon davlati parchalandi.

Bu davrda dehqonchilik madaniyati Amudaryo, Zarafshon, Qashqadaryo havzalari va Sirdaryo havzasi doirasida keng yoyilgan. Baqtriya, Sug'd va Xorazm davlatlari moddiy madaniyatida qadimgi sharq sivilizatsiyasi o'z aksini topgan edi. Bu davr hunarmandlari ishlab chiqargan mahsulotlar tovar xarakteriga ega bo'la boshlagan. Yunon-Baqtriya, Xorazm, Farg'ona (Dovon) va Qang davlatlarida yer egalari o'z yerlarida qullar mahnatidan keng ko'lamda foydalanishmagan. O'sha davrda jamiyat asosini erkin jamoa a'zolari tashkil etgan. Faqat kushonlar saltanati davridagina qullar mehnatidan foydalanish birmuncha kuchaydi. Biroq, u ham Yunoniston va Rimdagidek qullar mehnatidan ommaviy foydalanish darajasiga ko'tarilmadi. Shunday qilib, bu davrda tarkib topgan davlatlarning ijtimoiy-iqtisodiy asosini erkin jamoa xo'jaliklari tashkil etar edi.

Nazorat uchun savollar va vazifalar:

Savollar:

1. "Avesto"da jamiyat taraqqiyoti talqini va O'rta Osiyo hududidagi davlatlar tuzulmalari haqida nimalar bilasiz?
2. O'zbek davlatchiligining shakllanishi va dastlabki taraqqiyot bosqichlari haqida nimalar bilasiz?
3. Ahmoniylar hukumronligi va Iskandar Zulqarnayn bosqini davrida O'rta Osiyo xalqlarining ijtimoiy-siyosiy hayoti haqida gapirib bering.
4. Ahmoniylar hukmronligi davrida O'rta Osiyo, xususan O'zbekiston hududida iqtisodiy rivojlanish jarayonlari qanday kechdi?
5. Ellinizm madaniyatining o'ziga xos xususiyatlari O'rta Osiyoda yoyilishi jarayoni va natijalari to'g'risida nimalar bilasiz?
6. Antik davrda shaharsozlik madaniyatining rivojlanishi jarayoni haqida gapirib bering?

7.Nima uchun Kushon podsholigi O'rta Osiyoda davlatchilikni rivojlanishida yangi bosqich bo'ldi?

Vazifalar:

1. "Vatanimiz hududida dastlabki davlatlarning paydo bo'lishi va rivojlanishi" mavzusida seminar mashg'ulotiga tayyorgarlik ko'rish va rejaga ko'ra konspekt yozish.

Mustaqil ish uchun vazifalar:

1. M.Is'hoqov, S.Qudratov, D.Qodirova. O'rta Osiyo ilk shaharlari va davlatlari tarixidan. (Toshkent: Xorazm Ma'mun Akademiyasi nashriyoti, 2010) nomli o'quv qo'llanmasi bilan tanishish va quyidagi savollarga javoblar tayyorlash:

- İlk davlatlar paydo bo'lishining shart-sharoitlari
- Shahar belgilari
- İlk davlatlardagi boshqaruv tizimi

Tavsiya etiladigan qo'shimcha adabiyotlar:

1. Karimov I.A. Tarixiy xotirasiz kelajak yo'q. T., "Sharq" 1998.
2. Karimov I.A. Yuksak ma'naviyat-engilmas kuch. Toshkent:"O'zbekiston", 2008.
3. Karimov I.A. Mamlakatimizda demokratik islohotlarni yanada chuqurlashtirish va fuqarolik jamiyatini rivojlantirish konsepsiyasi. Toshkent: "O'zbekiston", 2010, 12 noyabr
4. Asqarov A. Sopollitepa. T., 1973.
5. Asqarov A. O'zbekiston tarixi. T., "O'qituvchi", 1994.
6. Islamov U. Pishera Machay. T., 1975.
7. Kabirov J. O'rta Osiyo arxeologiyasi. T., 1990.
8. Karabkova G.F. Mezolit Sredney Azii. L., 1964.
9. Masson V.M. Poseleniya Djeytun. M., 1971.
10. Okladnikov A.P. Paleolit i mezolit Sredney Azii. M., L., 1966.
11. Tolstov S.P. Qadimgi Xorazm madaniyatini izlab. M., 1948.
12. G'ulomov Ya.G'. Xorazmning sug'orilish tarixi. T., 1957.
13. O'zbekiston tarixi (Oliy o'quv yurtlarining nomutaxassis talabalari uchun darslik). Yangi asr avlodi. T., 2003.
14. O'zbekiston tarixi (Oliy o'quv yurtlarining nomutaxassis talabalari uchun darslik). Milliy Universitet. T., 2005.
15. O'zbekiston tarixi (Oliy o'quv yurtlarining nomutaxassis talabalari uchun darslik). Iqtisod moliya. T., 2006.
16. Sulaymonov R. Drevniy Naxsheb. Tashkent, 2000
17. Isamiddinov M.X. Istoki gorodskoy kulturq Samarkandskogo Sogda. Tashkent, 2002.
18. M. Madaminov. Xorazmning qadimiy va o'rta asrlar shaharsozligi tarixi.Toshkent: "Istiqlol", 2009.

19. M.Is`hoqov, S.Qudratov, D.Qodirova. O`rta Osiyo ilk shaharlari va davlatlari tarixidan. Toshkent: Xorazm Ma`mun Akademiyasi nashriyoti, 2010
20. Shamsutdinov R., Karimov Sh., Ubaydullayev O`. Vatan tarixi. 1,2,3 kitob. Toshkent:Sharq, 2010.

4-mavzu. O`ZBEK XALQINING ETNIK SHAKLLANISHI

**Darsning o`quv maqsadi:** Turkiy xalqlar dunyosida o`zbek etnosining tarixiy-genetik o`rnini belgilash borasida bilim, ko`nikma va malakalarini shakllantirish.

Tayanch iboralar: etnogenez, urug`, qabila, elat, millat, anushteginiylar, O`zbekxon, ulus, so`g`diylar, qang`lar, baqtriylar, xorazmiylar, dovonliklar, saklar, massagetlar, qarlulqlar, o`g`izlar, qipchoqlar, xalq, turkiy qavmlar, tubjoy aholi, “Devonu lug`otit turk”, “Qutadg`u bilik”, “o`zbek” atamasi, Dashti Qipchoq Eron ahmoniylari, makedoniyaliklar, arablar istilosi, kidariylar, xioniylar, kushonlar, eftalitlar, turk hoqonligi davrlari, Qoraxoniylar, Qarlulqlar, Saljuqiylar, Yusuf Xos Hojib, Mahmud Qoshg`ariy, Ahmad Yassaviy, Ahmad Yugnakiy, millatlararo do`stlik.

Reja:

1. O`rta Osiyoning qadimgi aholisi.
2. VI – VIII asrlardagi etnik – madaniy jarayonlar xususida.
3. O`zbek xalqi etnogenezining keyingi davrlari. “O`zbek” atamasi xususida.

Asosiy qism

Har bir xalqning o`z kelib chiqish va rivojlanish tarixi bor. O`zbek xalqining ham uzoq va voqeliklarga boy tarixi mavjud bo`lib, u xalq bo`lib shakllangunga qadar uzoq va murakkab etnik jarayonlarni boshidan kechirdi. Umuman olganda, hozirgi kunda xalqlarning kelib chiqishi – etnogeneziga e`tibor ayniqsa kuchayganki, bu holat millatlar ichida o`z-o`zini anglash jarayonining o`sganligi, o`z tarixi, o`tmishiga qiziqishining oshganligi, yangi mustaqil davlatlar paydo bo`lishi bilan o`z ifodasini topadi.

Mustaqillik sharofati ila o`tmishimiz, tariximizga bo`lgan munosabat tubdan o`zgardi. Tariximizni, boy o`tmishimizni ilmiy, holisona tarzda bayon qilish zamon talabiga aylandi. Prezidentimiz I.Karimovning 1998 yil iyun oyida bir guruh olimlar bilan o`tkazgan uchrashuvida. O`zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining “O`zbekiston Respublikasi Fanlar Akademiyasi Tarix instituti faoliyatini takomillashtirish to`g`risidagi” 1998 yil 27 iyul qarorida va Prezidentimizning tarixiy o`tmishimizni o`rganish muammolariga bag`ishlangan “Tarixiy xotirasiz kelajak yo`q” asarida hamda so`ngi paytlardagi ko`pgina chiqishlarda ko`pgina o`zbek xalqining tarixiy, ilmiy, haqqoniy tarzda bayon qilish, tarixiy tadqiqotlarga keng ko`lamda yo`l ochib berish, madaniy merosimizni

asrab-avaylash, milliy mafkura g'oyalarini rivojlantirib targ'ib etish va boshqa ko'plab muammolarni hal etish masalarini ko'rib chiqildi.

Prezidentimiz jumladan shunday degan edi. "Tarixiy xotirasi bor inson – irodali. Takror aytamiz, irodali insondir. Kim bo'lishdan qat'iy nazar, jamiyatning har bir a'zosi o'z o'tmishini yaxshi bilsa, bunday odamlarni yo'ldan urush, har xil aqidalarga ta'siriga tortish mumkin emas. Tarix saboqlari insonni hushyorlikka o'rgatadi, irodasi mustahkamlaydi". Darhaqiqat, jamiyat taraqqiyotida tarixning o'rni va roli nihoyatda katta bo'lib, bu jarayonning hozirgi kunda davlatimiz ma'naviy hayotida tutgan o'rni beqiyosdir.

O'zbek xalqining kelib chiqishi tarixi hozirgi kunda tariximizda kam yoritilgan va ilmiy asosda tamomila yangitdan ko'rib chiqishga munsub bo'lgan masalalardan biridir. Prezidentimiz ta'kidlaganidek, "biz xalqni nomi bilan emas, balki madaniyati, ma'naviyati orqali bilamiz, tarixni tag – tomirigacha nazar tashlaymiz". Darhaqiqat, uch ming yillikdan ziyod davlatchilik tarixiga ega bo'lgan xalqimizning ildizlari asrlar qa'riga borib taqaladi.

Ma'lumki "O'zbekiston qadimgi tarixining juda katta davri yozma manbalarsiz, arxeologiya va antropologiyaga oid manbalarga tayangan holda o'rganiladi. Qadimgi Sharq yozma manbalardan (Xind, Ossuriya va Eron) ma'lumki mil.avv. II ming yillikning o'rtalari va oxirlari (bronza davri) - O'rta Osiyo, Afg'oniston, Hindiston va Eron tarixi – xind- eron qabilalari yoyilishi bilan bog'liq bo'lgan. Hind – eron qabilalari dastlab juda keng hududlarda – Volga, Ural va Janubiy Sibir oralig'idagi yerlarda yashaganlar".

Tadqiqotchi T.Xodjayev fikriga ko'ra, bronza davriga kelib, O'rta Osiyoning janubiy viloyatlarida baland bo'yli, boshi cho'zinchoq, yuzi tor irqning vakllari tarqalgan. Shimoliy dasht va cho'l hududlarida esa, janub aholisidan farq qilgan boshi dumaloq, yuzi juda keng va cho'ziq bo'lmagan qabilalar yashagan. Fanda janubiy qiyofali odamlar O'rta Yer dengizi irqining vakillari deb ataladi. Ular Old Osiyo, Mesopatamiya, Eron, Afg'oniston, O'rta Osiyo, Hindiston kabi katta geografik hududga yoyilganlar. Shimoliy qiyofali odamlar Janubiy Sibir hududidan to Qozog'iston, O'rta Osiyoning shimoliy-sharqiy qismida Ural, Volga bo'yi yerlarigacha tarqalgan.

A. Sagdullayev tadqiqotlarga ko'ra, bronza davriga kelib, O'rta Osiyo hududida qadimgi janubiy va shimoliy qiyofadagi odamlar vakillarining qo'shilishi jarayoni boshlanadi hamda aynan mana shu davrga kelib, o'lkamizda yashab o'tgan bronza davri qabilalari O'rta Osiyo qadimgi xalqlariga asos solganlar. Tadqiqotlar natijalariga qaraganda mil. avv. II ming yillikning oxiri-I ming yillikning boshlari O'rta Osiyo hududlarida murakkab etnik-madaniy jarayonlar bo'lib o'tadi. Xususan, janubiy hududlardagi hosildor vohalar o'troq dehqonchilik aholisi tomonidan o'zlashtirila boshlangan bo'lsa, shimoliy viloyatlarda ko'chmanchi chorvador qabilalar tarqala boshladi. Ko'chmanchi chorvadorlar va o'troq aholining uzviy munosabatlari asosida ijtimoiy-iqtisodiy va madaniy jarayonlar avj oldi.

Etnogenez jarayoni turli xalqlarning ajdodlari tarixidan boshlandi. O'zbek xalqi ajdodlarining tarixi juda katta tarixiy davrni o'z ichiga oladi. Uzoq tarixiy

taraqqiyot yo'lida ajdodlarimiz murakkab etnogenez jarayonlarini boshdan kechirganlar. Bu jarayonlar antropologik qiyofalar va boshqa qabilalarning aralashib ketishi, madaniy an'nalarning qo'shilib yangi asosda rivojlanishi bilan uzviy bog'liq bo'lgan.

O'zbekiston O'rta Osiyoning qadimgi o'troq dehqonchilik madaniyati o'choqlari tarkib topgan hududda joylashgan. Diyorimiz shu bois arxeologik va me'morchilik yodgorliklarga boy. Farg'ona vodiysining Seleng'ur g'oridan topilgan qadimgi tosh davriga oid topilmalar va Teshiktoshdan topilgan o'rta paleolit davriga oid odamzod qoldiqlari, bizning yurtimiz Afrika va Old Osiyo bilan bir qatorda insoniyat paydo bo'lgan hududlar tarkibiga kirganligi hozirgi kunda uzil-kesil isbotlandi. Shuningdek, mezolit davriga oid Machay g'oridan topilgan yodgorliklar, neolit davriga oid ovchilik va baliqchilik madaniyati o'zida jam qilgan Kaltaminor, janubdagi ilk dehqonchilik madaniyatiga oid bo'lgan Joytun, Hisor tog' madaniyati, bronza davriga oid bo'lgan xilma-xil Zamonbobo, Sopollitepa, Sarazm, Dalvarzintepa, Chust madaniyatlari o'lkamizda qadimgi ajdodlarimiz xo'jaligini jadallik bilan rivojlanganligini isbotlaydi.

O'lkamizda qadimgi aholisi tosh va bronza davrlariga qanday nom bilan atalganliklari bizga noma'lum. Ilk bora O'rta Osiyo aholisi hududidagi ma'lumotlar Sharq va antik davr yunon-rim manbalarida tilga olinadi. Yunon tarixchilarining ma'lumotlariga qaraganda, Yevroosiyoning katta hududlarida yashovchi qabilalar umumiy "skiflar" nomi bilan ataladi. Yunon tarixchisi Gerodod, "bu xalqlar qadimiylkda misrliklardan qolishmaydi", deb baho bergan edi. Pliniy O'rta Osiyo hududlarida 20 ga yaqin qabilalar borligi hududida o'z asarida eslab o'tadi. Yozma manbalarda skiflarning ikki yillik qabilasi: saklar va massagetlar xususida ko'proq gap boradi. Axmoniy mixxat yozuvlarida saklar uchta qismga bo'lib ko'rsatiladi (xaumavarka, tigraxauda, tiay-tara-darayya). Massagetlar xususida ham turlicha fikrlar mavjud bo'lib, ular ko'chmanchi chorvador-harbiy qabilalar bo'lganligi ta'kidlanadi.

Ilk temir davridan boshlab (mil. avv.IX-VII asrlar) qadimgi dehqonchilik vohalarida yashovchi o'troq aholi o'zlari joylashgan hudud nomlari bilan atala boshlaganlar. Bular Sug'diyonadagi-sug'diylar, qadimgi Xorazmdagi-xorazmiylar, qadimgi Baqtriyadagi-baqtriylar, qadimgi Shoshdagi-Shoshliklar, Farg'onadagi – parkanaliklar shular jumlasidandir. Bu tarixiy nomalarning ko'plarini biz ilk yozma manbalarda, xususan zardo'shtiylik dinining muqaddas kitobi "Avesto" da, Ahmoniy hukmdorlarning mixxat asarlarida uchratamiz.

Shuningdek Qozog'iston hududlarida yashagan chorvador qabilalar bronza davridayoq ("Andronovo madaniyati") turkiy tilda so'zlashganlar degan asosli fikrlar ham mavjuddir. 1969 yil Olmaota yaqinidagi Issiqqo'rg'on makondan topilgan yozuv – mil.avv. IV-III asrlarda oid bo'lib, hozirgi kunda ilk turkiy tili yozuvi degan fikrlar ham bor. Bundan xulosa chiqaradigan bo'lsak, demakki, mil.avv. IV-III asrlardayoq O'rta Osiyoning shimoliy-sharqida turkiy tili aholi - qabilalar mavjud bo'lib, ularning xorazm, sug'd, baqtriya kabi yozuvlari o'sha joy aholisi ichida ishlatilgan. Yettisuvdagi saklarning bir qismi ham turkiy tilda so'zlashgan.

Tadqiqotchilar fikrlariga tayanib shuni aytish mumkinki, Oʻrta Osiyoda qadimdan 2 xil: turkiy va sharqiy eroniy tilda soʻzlashuvchi aholi mavjud boʻlgan. Oʻzbek xalqining qadimgi aholisini xuddi shu ikki boʻlak tashkil etgan. Mil.avv. II-I asrlarda va eramizning boshlarida esa uzoq davom etgan etnik jarayon natijasida hozirgi zamon oʻzbek xalqiga xos boʻlgan “ikki dunyo oraligʻi tipi” (Amudaryo, Sirdaryo) dagi irq kishilari Oʻrta Osiyoning katta hududlarida yashardilar.

Milodning IV asrlariga kelib bu tip kishilari hozirgi Oʻzbekiston hududining katta qismida uchray boshadilar. Eron ahmoniylarning Oʻrta Osiyoni bosib olishlari soʻngra makedoniyalik Iskandarning harbiy yurushlari mahalliy aholi etnogeneziga sezilarli taʼsir etmadi. Mil.avv. I asr va eramizning IV asrga qadar Oʻrta Osiyoga koʻchmachi yuechjilar, xioniylar, eftalit qabilalarining kirib kelishi davri boʻldi. Xuddi shu davr yangi yer egaligi munosabatlarining ham shakllanish davri boʻldi. Yuqoridagi qabilalar turkiy tildagi qabilalar boʻlib, ularning kirib kelishi turkiylashuv jarayonini yanada kuchaytirdi.

Eramizning 551 yilida Oltoyda yangi davlat – Turk xoqonligi yuzaga keldi. Turk xoqonligi hukmdori Muqanxoqon (554-576) va uning amakisi Istami Yabgʻularning Oʻrta Osiyoga yurushlari VI asrning 50 yillari oxiri va 60- yillarida ayniqsa kuchaydi. 568 yil Oʻrta Osiyo batamom ular qoʻliga oʻtdi. Ular avval koʻproq oʻzlashtirilmagan yerlarga, soʻngra asta - sekin mahalliy aholi yashaydigan qishloqlarga yaqinlashib, yerli xalq madaniy – xoʻjalik yutuqlari taʼsirida yarim oʻtroq va koʻp hollarda oʻtroq turmush kechirishga, ular bilan iqtisodiy va madaniy aloqani kuchaytirishga muyassar boʻldilar. Natijada Xorazm, Fargʻona, Sugʻdning katta qismida yashovchi turkiy qabilalar ular bilan aralashib ketdi.

VI asrning 60-70 yillarida xoqonlik qabilalari Buxoro vohasi va hatto Shimoliy Afgʻaniston hududlariga ham borib oʻrnasha boshladilar. Buning natijasida mahalliy aholi bilan oʻzaro yaqinlashuv va qon-qarindoshchilik aloqalarining rivojlanish jarayoni sodir boʻla boshladi. 603 yilga kelib Turk xoqonligi uzil-kesil 2 qismga: Sharqiy va Gʻarbiy qismlarga boʻlinib ketadi. Oʻrta Osiyodagi bir nechta kichik yarim mustaqil davlatlar Gʻarbiy Turk xoqonligi tarkibida edi.

Yangi yer egaligi munosabatlari rivojlanayotgan Gʻarb xoqonligining ijtimoiy tarkibi ham, siyosiy boshqaruvi ham ancha-muncha murakkab edi. Yarim asrlik hukmronlik jarayonida turklarning bir qismi oʻtroqlashadi, qolganlar yerli chorvadorlar bilan aralashib ketadi. Oʻtroq hayotning anʼanaviy- maʼmuriy udumlari taʼsirida boshqaruv tarkiblari asta-sekin oʻzgarib, xoqonlik qabilalarining ijtimoiy-siyosiy mavqei mustahkamlanib boradi. Turklar etnik siyosiy hayotda faollashib, Oʻrta Osiyo jamiyatining barcha jabhalarida teng qatnasha boshlaydilar. Xoqon Sheguy vafotidan keyin (618 y.) hokimiyatiga kelgan Toʻn Yabgʻu (Toʻn bohodir) davrida Gʻarbiy xoqonlik yanada kuchayadi.

Bu jarayonni toʻxtatish uchun hech bir siyosiy kuch maydonga chiqmadi. Aksincha mahalliy aslzodalar, ayniqsa, sugʻd zodogonlari turk xoqonlari himoyasida oʻz savdo-sotiq ishlarini rivojlantirib, bu ishlardan juda katta daromad

olar edilar. Turkiy aholisi son jihatdan ko'payib, ularning mahalliy aholi o'rtasidagi etnik qatlami tobora qalinlashib bordi. Ayniqsa turkiy qatlam VII-VIII asrlarda Shosh va Farg'onada ustun darajaga ega edi. Garchi G'arbiy Turk hoqonligi 659 yilga kelib parchalanib ketsa-da, uning etnik ta'siri o'lkada saqlanib qoldi.

VIII asr boshida arablarning O'rta Osiyoga bostirib kirishi mahalliy aholi etnogeneziga deyarli ta'sir ko'rsatmadi. Arablar ulardan siyosiy hukmronlikni tortib, olib turkiy xalqlarning O'rta Osiyoga krib kelish jarayoniga chek qo'ya boshladilar. Xoqonlik qabilalarining mahalliy aholi bilan aralashib ketishi, ularning tobora o'troq hayot tarziga o'tishi holati yuz berdi. Turkiy til tobora keng tarqala boshladi. Arablar turkiy xalqlar ta'sirini sindirish maqsadida Movarounnahrni eronliklarga yaqinlashtirish siyosatini tutdilar. Shu maqsadda O'rta Osiyoga VIII-IX asrlarda arabiy va eroniy oilalarni ko'chirib keltirib joylashtirish siyosatini yurgizdilar. Bu davrga kelib turklar o'z ta'sirlarida Yettisuvni saqlab qoldilar holos.

O'zbek xalqi shakllanishining keyingi, yana bir muhim davri IX-XII asrlar hisoblanadi. X asrning oxirlarida turkiy etnik qatlamning Movarounnahrning barcha hududlarida ustunligini ta'minlovchi tarixiy vaqealar sodir bo'ldi. Arg'u, tuxsi, qarluq, chig'il va yag'mo qabilalari itifoqidagi Qoraxoniylar davlati yuzaga kelib, bu davlat 999 yil Movarounnahrni o'z mulkiga kiritdi. Qoraxoniylar davlatida qarluq-chig'il turkiy til dahjasi keng tarqaldi. Keyinchalik shu til asosida adabiy turkiy til yuzaga kelib, uni Mahmud Koshg'ariy "eng ochiq va ravon til" deb atagan. Turkiy tilda IX-XII asrlar mobaynida bir qator asarlar yozilib bo'lib, Ahmad Yugnakiyning (775-869) "Hibat ul-haqoyiq" (Haqiqatlar tuhfasi) dostoni, Yusuf Xos Xojibning (XI asr "Qutadg'u bilik" (Saodatga yo'llovchi bilim) asari, Mahmud Qoshg'ariyning mashhur "Devonu lug'atut-turk" asari, Ahmad Yassaviyning (1041-1167) "Hikmatlar"i hamda "O'g'uznoma", "Alpomish", "Go'ro'g'li", kabi dostonlar shular jumlasidandir.

Movarounnahr va Xurosonning forsiy-dariy tilida so'zlashuvchi aholisi X asrdan boshlab o'zini "tozik" - ya'ni "tojik" deb yurita boshlaydi. Somoniylar va Qoraxoniylar (IX asr o'rtalaridan 1213 yilgacha) dan tashqari hukmronlik qilgan keyingi sultonlar, G'aznaviylar (997-1187), Saljuqiylar (1040-1157), Xorazmshoh - anusheginiylar (1097-1231) ning barchasi turkiy qavmga tegishli bo'lib, o'z vaqtida O'rta Osiyo, balki O'rta Sharqda ham hukmronlik mavqeiga ega bo'lganlar. Mo'g'ullar istilosi garchi aholi boshiga nihoyatda og'ir kulfatlar va yo'qotishlar olib kelgan bo'lsa-da, tadqiqotchilar fikricha, o'zbek xalqi etnogenezi va irqiga deyarli ta'siri bo'lmadi.

Movarounnahr va Xorazmdan shimolda joylashgan viloyatlarni, musulmon mualliflari Dashti Qipchoq-Qipchoq cho'li deb atashgan. Qadimdanoq bu yerlarda asosan turkiy xalqlar va turklashgan mo'g'ullar istiqomat qilar edilar. Chingizxon bosqinidan so'ng bu yerlar katta o'g'il Jo'chining ilkiga tushgan edi. Keyinchalik bu hudud ikki qismga bo'linib ketdi. Jo'chining o'g'li bo'lmish Shaybonning avlodidan bo'lgan Sulton Muhammad 13 yoshida (1312-1341) Oq O'rdaga hukmdor bo'ladi. Sulton Muhammadga O'zbekxon deb taxallus berilgan.

Ko'pchilik tadqiqotchilarning fikrlariga qaraganda o'lkamiz hududlarida eng qadimgi davrlarda yashagan o'troq mahalliy aholi – so'g'diylar, xorazmiylar, baqtriylar, saklar, massagetlar, hozirigi o'zbek xalqining asosini tashkil etadi. Tarixning qadimgi davrlarida aholi ko'p hollarda o'zlari yashagan joy nomi bilan atalgan bo'lib, o'rta asrlarga kelib bu nomlar o'zgaradi. Xususan, Dashti Qipchoq hududlarida yashagan turkiy aholi Movarounnahr yerlariga kelib, bu yerda yashayotgan o'troq aholi bilan uyg'unlashib ketgan va aholi o'z nomini o'zbek deb atagan. O'rta asrlar tarixiy adabiyotlarida ham bu nom "o'zbek", "o'zbeklar" sifatida tilga olindi. Ammo, shu narsa aniqki, Dashti Qipchoq hududlaridan kelgan turkiy qabilalar mahalliy aholi etnogeneziga, urf-odat va an'analarga sezilarli darajada ta'sir etmadilar, aksincha uning orasiga singib ketib yuqori darajadagi madaniyat ta'sirida bo'ldilar.

Tadqiqotchi Abduqahor Ibrohimovning yozishicha, o'zbek xalqi asosan ikki etnik qatlamdan tashkil topgan. Birinchi qatlam Turon-Turkiston hududlarida shakllangan. Ikkinchi qatlam esa Volga (Itil) daryosi bo'ylaridan tortib, to Xorazmning shimoli, Sirdaryoning o'rta va quyi oqimlarigacha bo'lgan hududlarda shakllangan, bu makon o'tmishda turli nomlar bilan, chunonchi Qipchoq dashti, Oltin O'rda, o'zbek viloyati, o'zbek mamlakatlari, o'zbek ulusi deb atalgan. Xalqimizning bu qatlamini jug'rofiy o'rin jihatdan shartli ravishda shimoliy qatlam deb atash ham mumkin.

Xulosa qilib aytadigan bo'lsak, o'zbek xalqining etnik shakllanishi uzoq davom etgan murakkab jarayondir. O'zbek xalqining asosini hozirigi O'zbekiston hududlarida bir necha ming yillar davomida yashab kelgan mahalliy so'g'diylar, qang'lar, baqtriylar, xorazmiylar, dovonliklar, saklar va massagetlar tashkil etadi. Turli davrlarda bu hududlarga kirib kelgan qabilalar, elatlar va xalqlar davr o'tishi bilan mahalliy aholiga o'z ta'sirini qisman o'tkazgan. O'zbek xalqi shakllanish jarayonining barcha bosqichlarida mahalliy aholi chetdan kelgan (kelgindi) aholiga nisbatan sustun bo'lgan.

Bu fikrimizni isbotlovchi dalillardan biri keyingi uch-ikki ming yil davomida O'rta Osiyoda jumladan, O'zbekistonda mahalliy aholining tili uch marta o'zgardi. Xususan, sharqiy eroniy tillar o'rniga g'arbiy eroniy tillar (fors tili) va eramizning boshlaridan boshlab turkiy tillar keng tarqala boshladi. Ammo mahalliy xalqning "qoni", ya'ni genetikasi aytarli o'zgarmadi va qadimiy xalqlarga xos ko'pgina antropologik xususiyatlar shu kunlarga qadar saqlanib kelmoqda.

O'zbek xalqi kelib chiqishining asosini eng qadimgi davrlardan boshlab o'lkamiz hududlarida yashab kelgan xalqlar va elatlar tashkil etgan. Ikki ming yil davomida mahalliy aholiga kelib qo'shilgan turkiy tili elat va xalqlar o'zbek xalqining shakllanishida asosiy tarbiyaviy qism sifatida qatnashgan.

Nazorat uchun savollar va vazifalar:

1. O'zbek xalqining shakllanishida rol uynagan qadimgi ajdodlarimiz haqida nimalarni bilasiz?

2. VI – VIII asrlardagi etnik – madaniy jarayonlar xususida gapiring.

3. O'zbek xalqi etnogenezining keyingi davrlari xususida nimalar bilasiz?

Mustaqil ish uchun vazifalar:

1. O'zbek xalqining etnik shakllanishi jarayoni.
2. "O'zbek" atamasini izohlang.
3. "Turkiy xalqlarning kelib chiqishi, tarqalishi va hozirgi zamon" mavzusida mustaqil ish bajarish

Tavsiya etiladigan qo'shimcha adabiyotlar:

1. Karimov I.A. Tarixiy xotirasiz kelajak yo'q. T., "Sharq" 1998.
2. Karimov I.A. O'zbekistonning o'z istiqlol va taraqqiyot yo'li. T., "O'zbekiston", 1992.
3. Asqarov A. Sopollitepa. T., 1973.
4. Islamov U. Pishera Machay. T., 1975.
5. Kabirov J. O'rta Osiyo arxeologiyasi. T., 1990.
6. Karabkova G.F. Mezolit Sredney Azii. L., 1964.
7. Masson V.M. Poseleniya Djeytun. M., 1971.
8. Okladnikov A.P. Paleolit i mezolit Sredney Azii. M., L., 1966.
9. Tolstov S.P. Qadimgi Xorazm madaniyatini izlab. M., 1948.
10. G'ulomov Ya.G'. Xorazmning sug'orilish tarixi. T., 1957.
11. Jabborov I. O'zbek xalqi etnografiyasi. T. O'zbekiston, 1994
12. K.Shoniyozov. O'zbek xalqining etnik shakllanishi. T.2002
13. O'zbekiston tarixi (Oliy o'quv yurtlarining nomutaxassis talabalari uchun darslik). Yangi asr avlodi. T., 2003.
14. Abdulg'oziy. «Shajarai turk» T. «Cho'lpon». 1982.
15. Ahmedov B. O'zbek ulusi. T. «Nur». 1992
16. Zaki Validiy. O'zbek urug'lari T. 1992
17. O'zbekiston etnologiyasi: yangicha qarashlar va yondashuvlar. Toshkent, 2004.
18. Q.Sodiqov. Ko'k turk bitiglar: matn va uning tarixiy talqini. Toshkent, 2004.
19. O'zbekiston tarixi (Oliy o'quv yurtlarining nomutaxassis talabalari uchun darslik). Milliy Universitet. T., 2005.
20. O'zbekiston tarixi (Oliy o'quv yurtlarining nomutaxassis talabalari uchun darslik). Iqtisod moliya. T., 2006.
21. A.Asqarov. O'zbek xalqi-ning etnogenezi va etnik tarixi. Toshkent: Universitet, 2007.
22. Qadimgi O'rta Osiyo tarixidan lavhalar. Toshkent: Fan va texnologiya, 2008.
23. Shamsutdinov R., Karimov Sh., Ubaydullayev O'. Vatan tarixi. 1,2,3 kitob. Toshkent:Sharq, 2010.

5-mavzu. ILK O'RTA ASRLAR VA IX-XII ASRLARDA O'ZBEK DAVLATChILIGI, SIYOSIY-IJTIMOIIY VA IQTISODIY VA MADANIY HAYOT

Darsning o‘quv maqsadi: Talabalarda O‘rta Osiyoda ilk o‘rta asrlar davlatchiligi va uyg‘onish davri, uning vujudga kelishi sharoitlari va omillari, buyuk allomalar, ularning jamiyat ma‘naviy taraqqiyotida tutgan o‘rni haqidagi bilim ko‘nikmalarini boyitishdan iborat.

Tayanch iboralar: Kushon podshligi, Eftalitlar davlati, Turk Xoqonligi, Sug‘d, Xorazm, Farg‘ona, Ustrushona, Chag‘oniyon, Bayt ul-hikma, Somoniylar, G‘aznaviylar, Saljuqiylar, Qoraxoniylar, Xorazmshohlar.

Reja:

1. İlk o‘rta asrlar davlatchiligi.
2. Arablar xukmronligi davrida O‘rta Osiyo.
3. IX-XII asrlardagi o‘zbek davlatlarining siyosiy, ijtimoiy va iqtisodiy hayoti.
4. O‘rta Osiyoda uyg‘onish davri, uning vujudga kelishi sharoitlari va omillari.
5. O‘lkamizda ilm-fan va madaniyatning yuksalishi.

Asosiy qism

Insoniyat o‘zining uzoq tarixiy o‘tmishi jarayonida ko‘plab tanazzul, to‘siq va do‘ngliklarni boshidan kechirgan bo‘lsa-da, muntazam sur‘atda taraqqiyotga intilib, o‘zining moddiy, ma‘naviy va madaniy darajasini takomillashtirib borishga harakat qilgan. Qadimgi davr ma‘naviyati, madaniyati ma‘rifati, ta‘lim tarbiyasi axloqiy, huquqiy normalari va falsafasi haqidagi fikr-mulohazalar yozma manbalar, xalq og‘zaki ijodi va turli urf-odatlarida o‘z ifodasini topgan.

O‘rta Osiyo hududida Antik davrlardan boshlab shakllangan moddiy va ma‘naviy madaniyat Kushon podshligi, Eftalitlar davlati va Turk hoqonligi davrlarida ham yuksalib borgan. Bu davrda Sug‘d, Xorazm, Farg‘ona, Ustrushona, Chag‘oniyon kabi viloyatlardan o‘tgan “Ipak Yo‘li” o‘lka xalqlarining moddiy, ma‘naviy va ma‘rifiy jihatdan rivojlanishiga samarali ta‘sir ko‘rsatdi. Jumladan hunarmandchilik rivojlanib, me‘morchilikning yangi uslublari vujudga keldi va ular murakkab muhandislik yechimi asosida amalga oshirildi. (Tuproqqal’a, Ustrushona, Varaxsha va boshq.) Qo‘shni xalqlar va elatlar bilan savdo-sotiq aloqalari kuchaydi. Aholining savodxonlik darajasi o‘sdi. Madaniy hayot san‘atning turli janrlari bilan boyidi. Tabiiy fanlarga, atrof muhitni anglash, bilishga intilish kuchaydi.

Biroq, VIII asr boshlarida O‘rta Osiyo aholisi arablar bosqini natijasida og‘ir qiyinchiliklarga duchor bo‘ldilar. Arab xalifaligi islom dini orqali O‘rta Osiyo xalqlari o‘rtasida ham arab tili va yozuvini keng tarqalishiga astoydil harakat qildi. Shu bilan birga, O‘rta Osiyoda asrlar davomida shakllangan moddiy va ma‘naviy madaniyat, qadimgi Xorazm, Sug‘d, Turk yozuvlari majburan yo‘qotildi. O‘rta Osiyoda islom dinining yoyilishi, mahalliy urf-odat, udumlar bilan uyg‘unlashtirildi. Abu Rayhon Beruniy asosli ravishda arablar zarbasi oqibatida Sug‘d va Xorazmning boy madaniyati barbod bo‘ldi deb afsuslangan edi.

Arab halifaligida hokimiyat ummaviylar sulolasidan abbosiylar qo‘liga o‘tgandan keyin, yangi sulola katta saltanatni idora qilishda, uning taraqqiyotini

ta'minlashda ilmu-fanning ahamiyatini chuqurroq anglab yetdi. VIII asr oxiri IX asr boshlarida Bag'dodda ilm – fanga e'tibor kuchayib, qadimgi yunon olimlari Platon (Aflotun), Aristotel (Aristu), Sokrat (Suqrot), Yevklid (Iklidus) va boshqa. asarlari arab tiliga tarjima qilindi. Ayni paytda, arab (islom) sivilizatsiyasining shakllanishida Hindiston, Eron, Yunoniston, O'rta Osiyo va Kavkaz xalqlari madaniyatining ta'siri katta bo'ldi. Xalifalik ilm olmoq farz, degan hikmatiga amal qilib o'z tasarrufidagi o'lkalarda olimlarning ishlari uchun sharoit yaratishga harakat qildi.

Xalifalikning O'rta Osiyo va Xurson bo'yicha vakili sifatida Marvda hokimlik qilgan Ma'mun otasi Xorun ar-Rashid vafotidan keyin xalifalik taxtini egallagach, Bog'dodga barcha musulmon o'lkalari, jumladan, O'rta Osiyodan ham olimu fozillarni to'pladi. U otasi asos solgan ilmiy markaz- "Bayt ul-hikma"ni kengaytirib, uning qoshida ikkita (828 yilda Bag'dodning ash Shammosiya mahallasida va 831 yilda Damashq yaqinidagi Kasiyun tog'ida) rasadxona qurirdi. Ikkala rasadxonani ham al-Xorazmiy boshchiligida O'rta Osiyo va Xursondan kelgan olimlar boshqarishgan.

Xorazmiy davrida "Bayt ul-hikma"da ishlagan yirik tarjimonlar orasida Hajjoj ibn Yusuf ibn Matar, Husayn ibn Isohoq va Kusto ibn Luqo al-Ba'albakkiy va boshqalar bor edi. Marvlik Yahyo bin Abu Mansur ash-Shammosiya rasadxonasining, Holid ibn Abdumalik al-Marvirudiy Kasiyun rasadxonasining rahbarlari bo'ldilar.

IX asr boshlarida O'rta Osiyoda ijtimoiy va siyosiy vaziyat ancha barqarorlashib, mintaqada ilm-fan, umuman madaniyatning keng qo'lamda rivojlanishiga sharoit yaratildi. Bu davrda Buxoro, Samarqand, Marv, Xiva, Termiz, Xo'jand yirik madaniyat o'choqlariga aylandi. Xorazmda esa Ma'mun akademiyasi tashkil topdi. Bu ilk uyg'onash, ya'ni birinchi renessans davri edi.

IX-XII asrlarda Markaziy Osiyoda arablar ta'siridan deyarli holi bo'lgan somoniylar, g'aznaviylar, saljuqiylar, qoraxoniylar va xorazmshohlar davlatlari davrida O'rta Osiyo xalqlarining Yaqin va O'rta Sharq musulmon davlatlari bilan iqtisodiy va madaniy aloqlarini rivojlantirishga qulay sharoit yaratildi. O'rta Osiyoning Buxoro, Samarqand, Marv, Termiz, Urganch, Xiva kabi shaharlari o'z davrining yirik madaniyat markazlariga aylandi. Bu shaxarlarda savdo-sotiq, ijtimoiy – siyosiy hayot bilan bir qatorda madaniy aloqalar, manaviyat va bilim o'choqlari rivoj topdi. Bunday madaniy markazlar musulmon Sharqining turli o'lkalari, Sharq va G'arb, Shimol va Janub mamlakatlarini bog'lab turuvchi qadimgi "Ipak yo'li" an'analarini davom ettiruvchi aloqa vositalari sifatida mashhur bo'lib bordilar. O'rta Osiyoning markazlashgan feodal davlatlari boshqa musulmon davlatlari bilan aloqalarining kuchayishi yurtdoshlarimizning o'zga mamlakatlarga borib ilm olish, o'z hamkasblari bilan muloqat qilishlari va buyuk allomalar bo'lib yetishishlari uchun zarur imkoniyatlarni yaratdi.

IX-XII asrlarda yashagan o'rta osiyolik buyuk allomalar – Muso al-Xorazmiy (1783-850), Ahmad Farg'oniy (taxminan 797-865), Abu Nasr Farobiy (873-950) Abu Bakr al-Xorazmiy (935-993), Abu Rayhon Beruniy (973-1048), Abu Ali Ibn Sino (980-1037), Ismoil Jurjoni (1042-1136), Mahmud az-Zamaxshariy (1075-

1144) Mahmud Qoshg'ariy (XI-asr), Yusuf Xos Hojib (XI-asr) va boshqalar o'zlarining ijodiy faoliyatlari, yaratgan o'lmas asarlari bilan dunyoga mashhur bo'ldilar. Bu davrda hadislar va diniy ilmlarning yirik rahnomalar Imom al-Buxoriy (810-870) Abu Mansur al – Moturidiy (vafoti 945) Burhonudin al – Marg'inoniy (1123-1197) va boshq. Tasavvur ilmining vakillari Yusuf Hamadoniy (1048-1140), Xoja Ahmad Yassaviy (1041-1166), Najmiddin Kubro (1146-1221) lar O'rta Osiyo xalqlari ma'naviyati va ma'rifati taraqqiyotiga o'zlarining ulkan hissalarini qo'shdilar.

O'rta Osiyodan yetishib chiqqan allomalar forsiy, turkiy va arab tillarida ijod qilishgan. Ular orasida Rudakiy (860-941) kabi shoirlar o'sha davr hayoti haqida qimmatli ma'lumotlar yozib qoldirishgan Narshahiy (899-959) kabi tarixchilarning xizmatlari beqiyosdir. Bu davrda yashab ijod etgan Abu Mansur as – Saolibiy (961-1038) Boxoro va Xorazmda yashab arab tilida ijod etgan qator shoirlar haqida ma'lumotlar keltirgan. O'rta Osiyo ilm – fani va madaniy taraqqiyotida Xorazm hukumdori Ma'mun boshchiligidagi ilmiy, jamoa akademiyasi muhim rol o'ynadi.

783 yilda tug'ilgan al – Xorazmiyning ismiga yana al – Ma'jusiyy va al - Qutrubbiiy atamalari qo'shilgan. Bu uning otashparastlik dini kohini oilasida tug'ilganidan dalolat beradi. Hayoti yirik ilmiy dargohlarda o'tgan al- Xorazmiy 850 y. Bag'dodda vafot etgan. Uning qalamiga mansub 20 dan ortiq asarlarining faqat 10 tasi bizgacha etib kelgan. Bular “Al-jabr va al-muqobala hisobi haqida qisqacha kitob” - algebraik asar, “Xind hisobi haqida kitob” yoki “Qo'shish va ayirish haqida kitob” - arifmetik asar, “Kitob surat ul-arz” - geografiyaga oid asar, “Zij”, “Asturlob bilan ishlash haqida kitob”, “Asturlob yasash haqida kitob”, “Asturlob yordamida azimutni aniqlash haqida”, “Kitob arrahnoma”, “Kitob at - tarix”, “Yahudiylarning taqvimi va bayramlarini aniqlash haqida risola” va boshqalardan iboratdir. Bu asarlarning 4 tasi arab tilida bittasi Farg'oniyyning asari tarkibida, ikkitasi lotincha tarjimasida saqlangan qolgan uchta haligacha topilmagan.

Al –Xorazmiyning arifmetika bag'ishlangan kitobi XII asrdayoq Ispaniyada lotin tiliga tarjima qilingan. O'sha paytlarda ko'chirilgan lotincha nusxasi hozirgacha Kembrij universitetida saqlanmoqda. Bu asr bir necha asrlar davomida Yevropa universitetlarida “Algoritim kitobi” nomi bilan mashhur bo'lgan. Rim papasi Silvesto rim raqamlari o'rniga Xorazmiy ishlab chiqqan arab raqamlarini Yevropada iste'molga kiritish to'g'risida farmon bergan. “Algebra”, “Algoritim” atamalarining dunyo miqyosida tarqalishiga ham vatandoshimizning nomi sababchi bo'lgan. Al- Xorazmiyning geografiya xususidagi asarining 1037 yilda ko'chirgan nusxasi Strasburg kutubxonasida saqlanmoqda.

Al-Farg'oniyyning astronomik asari Yevropada XII asrda lotin tiliga ikki marta XIII asrda boshqa Yevropa tillariga tarjima etilgandan so'ng, uning lotinlashtirilgan nomi “Alfraganus” shaklida g'arbda bir necha asr davomida keng tarqaldi. Al –Farg'oniyy ijodiga Dante (XV asr), Shiller (XVIII asr) katta hukumat bilan qaraganlar. Farg'oniyy yaratgan asarlardan birining qo'lyozmasi Prinston (AQSh) universitetida saqlanmoqda.

O'rta osiyolik buyuk qomusiy olim Abu Nasr Forobiy tabiiy – ilim va ijtimoiy bilimlar sohasida 160 dan oshiq asar yaratgan. Uning asarlari XII-XIII asrlardayoq lotin, qadimgi yahudiy, qadimgi yunon mutafakkirlari – Platon, Aristotel, Yevklid, Ptolemey asarlariga sharhlar yozgan. Ayniqsa, Aristotel asarlari (“Metafizik”, “Etika”, “Ritorika”, “Sofistika” va boshq) ni batafsil sharhlab qiyin joylarini tushuntirib bergan, kamchiliklarni ko'rsatgan, ayni vaqtda bu asarlarning umumiy mazmunini ochib beruvchi asarlar yaratgan.

O'rta Osiyodan yetishib chiqqan buyuk allomalar nafaqat fan va madaniyat sohasida, balki siyosat, davlat va jamiyat boshqaruvi haqida ham yirik asarlar yaratishgan. Shulardan biri, Saljuqiylar davlatida bosh vazir lavozimini egallagan Abu Ali Hasan ibn Ali Tusiy – Nizomumulkning sharq tarixi va madaniyatida o'chmas iz qoldirgan “Siyosatnoma” asari bo'lib, bu asarda markazlashgan davlat tuzish, kuchli davlat mahkamasi, armiya va boshqa nazorat vositalarini yaratish haqida fikr yuritilgan. “Siyosatnoma” asarini olimlar turkiy xalqlar davlat boshqaruvining siyosiy dasturi sifatida baholaganlar. Asarning asosiy g'oyalari shoh va hokimlarni adl-u insofga, sulh va muruvvatga, davlatni boshqarishda qat'iy qonun va tartib o'rnatish, amaldorlarni vijdonli, pok, halol va iymonli bo'lishiga, mamlakat obodonligi, uning ahli farovonligi, tinchligi va totuvligini ta'minlash uchun harakat qilishga da'vat etishdan iborat. Shundagina davlatda tinchlik va adolat barqaror bo'lishi, raiyat o'z maqsadiga erishishi, jamiyat sulh va adolatda yashashga sharoit yaratilishi ta'kidlanadi.

Qomusiy olim Abu Rayxon Beruniy ham jamiyatni ijtimoiy- iqtisodiy boshqarishga oid qimmatli fikr-mulohazalar yozib qoldirgan. Bu fikrlar uning “O'tmish xalqlardan qolgan yodgorliklar”, “Hindiston”, “Geodeziya” va “Saydona” asarlarda ma'lum darajada o'z ifodasini topgan. Beruniy Katta Xorazm davlatchiligi tarixiga to'xtalib, bu davlat miloddan avvalgi XV-XII asrlarda mavjud bo'lganligi haqida ma'lumot beradi. Beruniyning “Saydona” asarida O'rta Osiyoning dorivor o'simliklariga to'la tavsiya beriladi. Abu Rayxon Beruniy yaratgan asarlar turli asrlarda lotin, arab, sanskrit, fransuz, ilalyan, nemis, ingliz, rus, yahudiy, fors, turk va boshqa ko'p tillarda chop etilgan. Amerikalik professor J.Sarton Beruniy merosiga yuksak baho berish bilan birga, uni “o'z davrining jahondagi birinchi donishmandi” deb atagan.

O'rta Osiyoning buyuk mutafakkiri Ibn Sino ham “Donishnoma”, “Tib qonunlar”, “She'r to'g'risida kitob”, “Musiqqa haqida risola” asarlaridan tashqari ijtimoiy hayotga oid asarlar ham yaratgan. Uning “Risola – ut- tayr” (qushlar risolasi) nomli falsafiy asarida odil podisho obrazi yaratilgan. Bu asar Fariddin Attorning (XII asr) “Mantiq - ut- tayr” asaralriga ma'lum darajada ta'sir ko'rsatgan. Ibn Sino asarlari XII asrdan boshlab ko'p tillarga ag'darilgan. Faqat “Tib qonunlari” ning o'zi lotinchada 30 martadan ortiq nashr qilingan.

IX asrda islom diniga oid maxsus ilmlar shakllandi. Bu davrda ba'zi mualliflar keltirgan ilmlar tasnifida dunyoviy (an'anaviy) ilmlar bilan birga islom ilmlari ham qayd etilgan. Birinchisiga yunonlardan o'tgan falsafa, matematika, fizika va boshqa, kiritilgan bo'lsa, islom ilmlariga kalom, hadis, fiqh va boshqa. kiritilgan. Movarounnahr bu davrda dunyoviy ilmlardan tashqari, islom ilmi

markazlardan biriga aylanib, Ismoil al – Buxoriy, Imom at – Termiziy, Moturidiy, Margʻinoniy, Kosoniy kabi allomalar bu sohada mashhur boʻldilar. Islom dini va maʼnaviyati ilm-fan, axloq, mantiq siyosat va boshqa sohalarga ham ijobiy taʼsir koʻrsatdi. Oʻsha davr muarrixlari, sayyohlari, Qiftiy, ibn Usayba, ibn Xallaqon, Yoqut Hamaviy, Aruziy Samarqandiy, Saolibiy, Bayhaqiy va boshqa. Oʻrta Osiyo shaharlari madaniy hayoti, olimu-fuzalolari faoliyatini taʼriflovchi koʻplab asarlar yozib qoldirganlar.

Oʻrta Osiyodagi uygʻonish davrining muhim belgisi – bu dunyoviy ilmlarga intilish hamda din va diniy bilimlarni jamiyat, inson manfaatlaridan kelib chiqqan holda talqin etishdan iborat edi. Oʻlkamizda yuz bergan ilm-fan, madaniyat va sanʼat sohalaridagi yutuqlar, yangiliklarning asosiy mohiyatini insonparvarlik gʻoyasi, ijtimoiy va adolat prinsipi tashkil etadi.

Gʻarb olimlarining eʼtirof etishicha XVI asrgacha gʻarb dunyosi Sharq madaniyati bilan arab tilida bitilgan asarlar orqali tanishgan. G.Gegel oʻzining “Tarix falsafasi” asarida “Fan va bilimlar ayniqsa falsafa gʻarbga arablardan oʻtgan” deydi. Buyuk yurtodoshlarimizning asosiy qismi davr taqazosiga koʻra oʻz asarlarining aksariyatini arab tilida yozganligi bois, gʻarb olimlarining koʻpchiligi sharq olimlarining asosiy qismini arab deb faraz qilganlar.

Oʻrta Osiyoda Uygʻonish davri madaniyati Yevropadan bir necha asr ilgari yuz bergan boʻlib, u Yevropadagi yangi siyosiy – iqtisodiy jarayon, yaʼni burjua munosabatlarining vujudga kelishi bilan bogʻliq boʻlmas-da, ilm-fan va madaniyat tarixida oʻchmas iz qoldirdi. Bu davr madaniyatining oʻziga xos boʻlgan quyidagi xarakterlari xususiyatlarini qayd etish mumkin:

- olamning tuzilishi, modda va ruhning xususiyatlari kabi umumiy ilmiy-falsafiy masalalarga qiziqish.

- Insonni koinotni Yaratguvchining eng oliy mahsuli deb baholash va inson tafakkurini ulugʻlash.

- Insonning adolat, taraqqiyot, maʼnaviyatga intilishiga imkoniyat yaratish. Axloq, odob, muomalani inson tarbiyasining bosh maqsadi deb bilish.

- Komil insonni voyaga yetkazishga qodir boʻlgan rivojlangan davlatchilik tizimini vujudga kelishi.

- Maʼrifatli jamiyat va davlatni vujudga keltirish uygʻonish davri taʼlimotining muhim xususiyatidir.

XIII asr boshlarida Markaziy Osiyo xalqlari Chingizxon boshliq moʻgʻullar bosqiniga uchradi, koʻp shaharlar, madaniy va maʼnaviy boyliklar yoʻqotildi, olimu-fazalolar quvgʻin qilindi yoki oʻldirildi. Ilmu- fan, madaniyat inqirozga yuz tutdi.

Nazorat uchun savollar va vazifalar:

1. Ilk oʻrta asrlar davlatchiligi tarixining asosiy hususiyatlari toʻgʻrisida mʼlumot bering

2. Turk hoqonligi davrida Oʻrta Osiyoda siyosiy, ijtimoiy-ahvol qanday kechdi?

3. Arablar hukmronligi davrida O'rta Osiyoda siyosiy boshqaruv borasida qanday o'zgarishlar ro'y berdi?
4. Arablarga qarshi xalq qo'zg'olonlari haqida nima bilasiz?
5. O'rta Osiyoda uyg'onish davri, uning vujudga kelishi sharoitlari va omillari haqida nimalar bilasiz?
6. Shu davrda ilm-fan va madaniyatning yuksalish bosqichlari.
7. Buyuk allomalar, ularning jamiyat ma'naviy taraqqiyotida tutgan o'rni.

Mustaqil ish uchun vazifalar:

1. O'rta Osiyoda uyg'onish davrining buyuk allomalari haqida ma'ruza, slayd-taqdimot tayyorlash

Tavsiya etiladigan qo'shimcha adabiyotlar:

1. Karimov I.A. Jamiyatimiz mafkurasi xalqni, xalq millatni- millat qilishga xizmat etsin. T., "O'zbeki ston", 1998.
2. Karimov I.A.. Tarixiy xotirasiz kelajak yo'q. Toshkent, 1998.
3. Karimov I.A. Istiqlol va ma'naviyat T. «O'zbekiston» 1994
4. Karimov I.A. Xorazm Ma'mun Akademiyasining 1000 yilligi tantanalaridagi nutqi. Asarlar. ..jild.
5. Karimov I.A Yuksak ma'naviyat-engilmas kuch. Toshkent, 2008
6. Buyuk siymolar, allomalar. 1,2-kitob: T, Meros. 1995, 1996.
7. O'lmas obidalar. T. Fan. 1969.
8. Xayrullayev M. O'rta Osiyoda IX-XII asrlarda madaniy taraqqiyot. T.Fan, 1994
9. Uvatov U. Donolardan saboqlar. T. A.Qodiriy. 1994.
10. Abdulqosim Bahodirxon. Shajrai turk. T., "Cho'lpon", 1992.
11. Abdulqosim Firdavsiy. Shohnoma. T., "G'afur G'ulom", 1984.
12. Buyuk siymolar, allomalar. 1-3 jildlar. T., "Meros", 1995.
13. "Qutadg'u bilig" tarixiy manba. Toshkent, 1994
14. Sh.Karimov. Shamsutdinov R. Vatan tarixi. 1-kitob. T., 1997.
15. Mahmud Qoshqarg'iy. Devonu lug'atit – turk. 3-jild. T., "fan" 1960-1963.
16. Ma'naviyat yulduzlari. T. 1998.
17. Shahrisabz shahrining jahon tarixida tutgan o'rni. Mas muh. M.M.Is'hoqov. Toshkent:Fan, 2002.
18. R.Suleymanov.Drevniy Naxshab.Tashkent:Fan, 2000.
19. R.Sulaymonov. Naxshab-unutilgan tamaddun sirlari. Toshkent:Ma'naviyat, 2004.
20. M.Madaminov. Xorazmning qadimiy va O'rta asrlar shaharsozligi tarixi. Toshkent:Istiqlol, 2009.
21. Q.Sodiqov. Ko'k turk bi-tiglari:matn va uning tarixiy talqini.Toshkent, 2004.
22. G`.Karim.Muqanna. Tosh-kent: O`zbekiston, 2009
23. Azamat Ziyoy. O'zbek davlatchiligi tarixi T. 2000
24. Ahmedov B. O'zbek ulusi. T. 1992

25. Bunyodov Z. Anushtagin Xorazmshohlar davlati. T. 1998.
26. Rahmon N. Turk xoqonligi. T. 1993
27. O'zbek davlatchiligi tarixi ocherklari. T. 2001
28. Mustaqillik izohli ilmiy-ommaviy lug'at. T., "Sharq", 2000.
29. Sulaymonova F. Sharq va G'arb. T., "O'zbekiston", 1997.
30. O'zbekiston Respublikasi. Ensiklopediya. T., 1996.
31. O'zbekiston tarixi. T., "Universitet" 1997.
32. O'zbekiston tarixi (Oliy o'quv yurtlarining nomutaxassis talabalari uchun darslik). Yangi asr avlodi. T., 2003.
33. O'zbekiston tarixi (Oliy o'quv yurtlarining nomutaxassis talabalari uchun darslik). Milliy Universitet. T., 2005
34. Sh.Ziyodov. Al-Moturidiy hayoti va merosi. Toshkent, 2000.
35. N.Muhammad. Nasaf va Kesh allomalari. Toshkent, 2001.
36. M.Komilov. Movarou-nahrda fiqh ilmining rivoji va faqih Alouddin as-Samarqandiy. Toshkent:Is-tiqolol, 2006.
37. Hudud ul-olam. Mas. muh. M.M.Is'hoqov. Toshkent: O'zbekiston, 2008.
38. I.Eshmurodov, M.Eshmurodov. IX-XII asrlar Xorazm madaniyati Yoqut al-Hamaviy talqinida. Urganch, 2005.
39. O'zbekiston tarixi (Oliy o'quv yurtlarining nomutaxassis talabalari uchun darslik). Iqtisod moliya. T., 2006.
40. G.Babayarov. Drevnetyurkskin moneti Chachskogo oazisa. Tashkent, 2007.
41. M.Is'hoqov, S.Qudratov, D.Qodirova. O'rta Osiyo shaharlari va davlatlari tarixidan. Toshkent, 2010.
42. Shamsutdinov R., Karimov Sh., Ubaydullayev O'. Vatan tarixi. 1,2,3 kitob. Toshkent:Sharq, 2010.

6 –mavzu. MO'G'ULLAR ISTILOSII VA ZULMIGA QARSHI KURASH. JALOLIDDIN MANGUBERDI.

Darsning o'quv maqsadi: O'rta Osiyonnig mo'g'ullar tomonidan bosib olinishi, mo'g'ullar zulmiga qarshi ozodlik kurashlari va mo'g'ullar hukmronligining oqibatlari to'g'risida bilimlarni yanada boyitish va mo'g'ullar istilosidan saboqlar chiqara olish ko'nikmalarini rivojlantirish.

Tayanch iboralar: Chingizhon, mo'g'ullar, "Yaso" qonunlari, xorazmshohlar, Muhammad Xorazmshoh, Chig'atoy ulusi, tatarlar, naymanlar, keraytlar, merkitlar, Turkon Xotun, O'tror voqeasi, Dashti Qipchoq, Oqshoh, O'zloqshoh, Jaloliddin Manguberdi, Temur Malik, Movarounnahr,Maxmud Yalavoch, Ma'sudbek , Mahmud Torobiy, Jaloliddin Rumiy, Burxoniddin Rabg'uziy, Bahovuddin Naqshband.

Reja:

1. XIII asr boshlarida O'rta Osiyo ijtimoiy – siyosiy vaziyat.
2. O'rta Osiyonnig mo'g'ullar tomonidan bosib olinishi.
3. Mo'g'ullar zulmiga qarshi ozodlik kurashlar.

4. Chig'atoy ulusi va uning ijtimoiy- siyosiy hayoti.

Asosiy qism

XII asrning II yarmida xorazmshohlar O'rta Osiyoda o'z hududlarining kengaytirish bilan band bo'lgan bir vaqtda Mo'g'uliston yerlarida turli qabila va urug'lar o'rtasida hokimiyat uchun kurash ketayotgan edi. Bu davrda bir – birlariga dushman urug'lar (mo'g'ullar, tatarlar, naymanlar, keraytlar, markitlar va b.) o'rtasida mulkdorlar va qabila boshliqlari manfaatlarini himoya qiluvchi davlat vujudga kelayotgan edi. Sahroyi qabilalarni birlashtirgan bu yarim ko'chmachi davlat boshlig'i Temuchin (1155 y. tug'ilgan) 1206 yil mo'g'ul aslzodalari tomonidan chiqarilgan qurultoyda barcha mo'g'ul – tatar xonlarining ulug' xoni etib saylandi va "Chingizxon" ("kuchli") laqabi ostida hokimiyatni egalladi.

Chingizxon o'z davlatida hokimiyatning 10 ta oliy lavozimini ta'sis etgan. U 150 kishidan iborat shaxsiy gvardiya va 10000 ta baquvvat jangchilardan qo'riqchilar tuzdi. U joriy etgan qonunga muvofiq har bir jangchi tinchlik payitida mehnat bilan harbiy safarbarlik o'n, yuz, ming' o'n ming tuman kabi bo'linmalar safida jang qilishi, har bir jangchi urushga o'zi bilan o'q-yoy, xanjar, qilich, qalqon, nayza, arqon, igna, bolta kabi zarur anjom – uskunolari olib kelishi shart edi. Qo'shnlardan tashqari, harbiy zodogonlardan iborat saralangan navkarlar bo'lib, ular keshik deb atalgan va favqulodda hollardagina jangga kirgan.

Chingizxon kuchli qo'shini bilan o'z hokimiyatini mustahkamlab olgach, qo'shni xalqlar yerlariga hujum boshladi. U 1206-1211 yillarida Sibir va Sharqiy Turkiston xalqlari (buriyat, yoqut, oyrot, uyg'ur va qirg'izlar)ni bo'ysundirdi. Shundan keyin, Chingizxon Xitoyga hujum boshlandi va 4 yillik urushdan keyin Pekin shahrini egalladi (1215). Shu vaqtda e'tibordan Chingizxon Muhammad Xorazmshoh davlati bilan astoydil qiziqib, xorazmlik savdogar Mahmud Yalavochdan, Sharqiy Turkiston va Xitoyga qatnovchi o'rta osiyolik savdogarlar Hasan Xo'ja, Yusuf O'troriy, Ali Xo'ja al – Buxoriylardan zarur ma'lumotlar olgan.

1218 yil Chingizxon Yettisuv hududlarini egallab olgach, Xorazmshoh huzuriga 500 tuyadan iborat karvon va elchilar jo'natgan. Biroq karvon O'tror shahrida shahar noibi Inalxonning buyrug'i bilan talon-taroj qilinib, elchilar qatl etildi. Chingizxonning bu voqea aybdorlarni jazolash, Inalxonni o'ziga berish haqidagi talabiga Xorazmshoh rad javobini berdi. Shunday qilib har ikkala tomon o'rtasida to'qnashuv sodir bo'lishi muqarrar bo'lib qoldi.

Mo'g'ullar hujumi arafasida Xorazmshohlar davlatining ijtimoiy- iqtisodiy va siyosiy ahvoli ancha og'ir edi. Mamlakatda mansabdor shaxslar va katta yer egalari bo'lgan aslzodalarning siyosiy tangliklaridan foydalanib, mustaqil ish tutishga intilishlari feodal tarqoqligi kuchaytirayotgan edi. Bunga Muhammad Xorazmshohning onasi Turkon Xotun va uning Dashti Qipchoqdan kelib saroyda yuqori lavozimlarni egallab olgan qarindosh-urug'larining o'zboshimchaliklari ham sabab bo'layotgan edi. Bundan tashqari, Xorazmshohning xalifalikka tegishli ko'plab yerlarning bosib olishi, 1217 yil Bag'dod sari qilingan muvaffiqiyatsiz yurush ham islom olamida uning obro'sida putur yetkazdi. Shunday sharoitda, Xorazmshohlar davlatiga mo'g'ullar hujumi boshladi.

1218 yilgi O‘tror vohalari Chingizxonning Xorazmga yurushi uchun bahona bo‘ldi. 1219 yil sentabrda Chingizxon barcha qo‘shinlarni O‘tror atrofida to‘plab, ularni to‘rt yo‘nalish bo‘yicha taqsimladi. U qo‘shinlarining bir qismini o‘g‘illari O‘qtoy va Chig‘atoy boshchiligida O‘tror shahrini qamal qilishga qoldirdi. Ikkinchi qismini Jo‘ji boshchiligidagi Sirdaryoning quyi oqimida joylashgan Sig‘oq, O‘zgan, Jand, Yangikent shaharlarini egallashga uchinchi qismini Oloqnuyon boshchiligida Sirdaryoning yuqori oqimida joylashgan Binkat va Xo‘jand shaharlarini egallashga yubordi. Chingizxonning o‘zi esa asosiy qo‘shinlari bilan Buxoroga yurush boshladi.

Movarounnahr osmonida zulmat bulutlari yoyilgan, Vatan taqdiri xavf ostida qolgan bir vaqtda Xorazmshoh Muhammadning o‘zboshimchalik va kalabinlik bilan olib borgan siyositi mamlakatni halokatga olib keldi. U o‘g‘li Jaloliddin va tajribali sarkarda Temur Malikning maslahatlarini e‘tiborga olmasdan, kuchlarini yirik shaharlarga bo‘lib tashladi. O‘zi esa mamlakatni qiyin vaziyatda qoldirib, bir to‘da qo‘rqoq ayonlari bilan janubi - g‘arbga qochdi.

O‘tror shahrini egallash uchun qoldirilgan mo‘g‘ul qo‘shinlari uni 5 oy qamal qildilar. Sharhar hokimi Inalxon boshliq mudofachilar mo‘g‘ullar siquviga katta qiyinchilik bilan bardosh berib turgan bir paytda Muhammad Xorazmshohdan norozi bo‘lgan Qoracha Hojib boshchiligidagi bir guruh shahar himoyachilar mo‘g‘ullar tarafiga o‘tib ketdilar. Shundan keyin mo‘g‘ullar O‘tror shahrini egallab uni talan-taroj qildilar va ommaviy qirg‘in o‘tkazdilar.

Xorazmshoh qo‘shinlarining bo‘lib tashlanganidan foydalangan Chingizxon 1920 yil boshlarida Buxoro shahrini qamal qildi. Buxoro aholisi Ixtiyoriddin Qushul, Hamid Po‘ra, qoraxitoy Suyunchxonlar boshchiligida shahar mudofaa qilindi. Biroq kuchlar teng bo‘lmagani va chetdan madad kelmaganligi tufayli himoyachilar taslim bo‘ldilar. Mo‘g‘ullar Buxoro shahri egallab, uning noyob, me‘moriy yodgorliklarini vayron etdilar, machitlar otxonalarga aylantirdi.

Buxoro egallangandan keyin Chingizxon qo‘shinlari 1220 yil martida Samarqandga yurush boshladi. Samarqand shahri aholisi uzoq qamalga dosh bera oladigan darajada mudofaga tayyorgarlik ko‘rgan bo‘lsada, tadbirkorlik va ahillik yetishmaganligi tufayli mudofaachilar taslim bo‘ldilar. Shahar vayron etilib 30000 ga yaqin kishi qul qilindi. Xo‘jand va Termiz shaharlari ham shu holga tushdilar.

1221 yil boshlarida Xorazmshohning o‘g‘illari Jaloliddin, O‘zloqshoh va Oqshohlar Xorazmshoh vafot etganligi, Jaloliddin uning vorisi etib tayinlanganligi ma‘lum qildilar. Biroq, saroydagi ziddiyatlar Jaloliddinga mamlakatni boshqarishga imkon bermadi va u Uzlokshoh foydasiga taxtda voz kechdi. Jaloliddin Temur Malik guruhi bilan yashirincha Xursonga o‘tib ketdi. O‘zloqshoh ham taxtni tashlab qochdi. Xorazm taxti qipchoq amiri Xumortakin qo‘liga o‘tdi.

Shunday vaziyatda Chingizxon va Jo‘ji qo‘shinlari Urganch shahrini qamal qilishdi. Shahar mudofasi yaxshi tashkil etilgan bo‘lib, mudofaachilarga buyuk alloma Najmiddin Kubro va 76 yoshli Ahmad inb Umar Xivaqiy boshchilik qildilar. Kubroning “Yo Vatan, yo sharofatli o‘lim” deb qilgan xitobi ostida urganchliklar qariyb 5 oy mo‘g‘ullarga qarshilik ko‘rsatdilar. Biroq, yordamchi kuchlar bo‘lmaganligi tufayli mag‘lub bo‘lishdi. Xumortakin mo‘g‘ullarga shahar

darvozasini ochib berdi. Qattiq qirg'indan keyin shahar mo'g'ullar qo'liga o'tdi. 1221 yil oxirilarida Chingizxon Markaziy Osiyoning deyarli barcha hududlarida o'z hukumronligini o'rnatdi.

Mo'g'ullar bosqini natijasida o'lkamizda madaniyat o'choqlari barbod bo'ldi, san'at obidalarini vayron etildi, mamlakatda og'ir tushkunlikka uchradi. Yakson etilgan obidalar, yozuvlar, madaniy inshootlar, talab olib ketilgan buyumlar xalqimizning keyingi ma'naviy hayotiga o'zining ayanchli ta'sirini ko'rsatdi. Herman Vamberi bu haqda "O'zlarining san'atlari, ilm – ma'rifatlari, nozik tabiatlari va axloqlari bilan dong taratgan Movarounnahr aholisi baxtsizlikka uchrab, masxara etildi. Buyuk bir el shamolday tarqab ketdi", deb yozgan edi.

Chingizxon Markaziy Osiyoni egallab olgan bo'lsada hech qayerda Movarounnahrda qarshilikka uchramaydi. O'tror, Xo'jand shaharlari aholisi, shayx Najmiddin Kubro va Jaloliddin Manguberdi boshliq mudofaachilar bosqinchilarga qattiq zarbalar berdilar. Ayniqsa, Jaloliddinning jasoratlari tahsinga loyiqdir.

Jaloliddin Manguberdi Muhammad Xorazmshohning turkman xotini Oychechakdan tug'ilgan (1190) bo'lib, mo'g'ullar O'rta Osiyoga bostirib kirganda, u 20 yoshga to'lgan barvasta yigit edi. Uning Muhammad Xorazmshohning vorisi sifatida mamlakatni boshqarishga qarshi bo'lgan qipchoq amaldorlari ukasi O'zloqshohni taxtga o'tqazish payiga tushdilar. Bunday sharoitda davlatni boshqarishga ko'zi yetmagan Jaloliddin Temur Malikning ozgina qo'shinlari bilan Xursonga yo'l ochdi. Uning 700 kishilik qo'shini dastlabki g'azna shahri yaqinida 30 ming kishilik mo'g'ullar qo'shinini tor-mor qildi. Jaloliddin G'aznada qaytadan qo'shin to'pladi. U qo'shinlari orasida boshlangan nizolarni bartaraf qilib, qat'iy harbiy tartib o'rnatdi.

1221 yil yozida mo'g'ullarning Shig'i Qutxu nuyon boshliq qo'shinlari bilan Jaloliddin qo'shinlari o'rtasida Parvon dashtida bo'lgan jangda Jaloliddin qo'shinlari g'alaba qozondi. Tarixchilarning yozishiga "Jaloliddinning o'zi Shig'i Qutxuning qo'shini o'rtasiga otilib kirib, uning harbiy tartiblarini buzib yuborgan va bayroqlarni otlarning tuyoqlari ostida poymol qilgan" jangda katta talofat ko'rgan Shig'i Qutxu qolgan qo'shinlari bilan Chingizxonning Tollikondagi qarorgohiga qochgan. Chingizxon qisqa vaqt ichida qo'shinlariga bir necha marta zarba bo'lgan Jaloliddinga qarshi o'zi jangga kirishgan.

Bu vaqtda Parvonadagi jangda qozonib ko'plab o'ljalarni qo'lga kiritgan Jaloliddin qo'shinlari o'rtasida ham bo'lishi yuz berdi. Jaloliddinning umumiy dushmani bo'lgan mo'g'ullarga qarshi jipslashishga qilgan da'vatlariga qaramay ayrim xalqlarning vakillari, jumladan, xalajlar, afg'onlar va boshqa qo'shini tark etdilar. Shunday bo'lsa-da Jaloliddin mo'g'ullar uchun hali ancha xavfli kuch edi.

Chingizxon qo'shinlarining uni o'rab olish va qo'lga tushirishga harakat qilayotganligini eshitgan Jaloliddin G'aznani tark etdi. Biroq G'aznadan 50 chaqrim sharqda Jaloliddin mo'g'ullar bilan to'qnashib jang bilan chekina boshladi. Chingizxon Sind daryosi bo'yida Jaloliddin qo'shinlarini o'rab oldi. Bu yerda bo'lgan uch kunlik jangda Jaloliddin mo'g'ullarning ko'plab qo'shinlarini qirib tashladi, o'zining ham barcha amirlari halok bo'ldi. Jami 700 ga yaqin

qo'shin bilan qolgan Jaloliddinni Chingizxon tiriklayin qo'lga olish haqida buyruq bergan. Mo'g'ullar tomonidan o'rab olingan Jaloliddin qurshovidan chiqish imkoni yo'qligini ko'rgach, oila a'zolari va qo'shinlarga o'zlarini daryoga tashlash haqida buyruq bergan. U oz sonli qo'shinlari bilangina narigi qirg'oqqa chiqib olishga muvaffaq bo'lgan.

Shundan keyin Jaloliddin 10 yil davomida Hindiston, Eron, Iroq va Kavkazortida mo'g'ullar va boshqa dushmanlarga qarshi jang qildi. Jaloliddinning mo'g'ullar bilan so'nggi yirik jangi 1227 yil sentabr oyida Isfaxon yaqinida bo'lib, unda mo'g'ullar yoppasiga qirib tashlandi. Mo'g'ul lashkarboshlaridan biri Tavkal nuyon Jaloliddinning harbiy talanti va jasoratini ko'rib "Haqiqatan ham u o'z davrining bahodiri va tengqurlarning dahosidir" deb tan olishga majbur bo'lgan.

Jaloliddinning obro'-e'tibori oshib borishi bilan birga uning g'animlari ham ko'payib bordi. Nasafiyning yozishicha u ko'plab murakkab vaziyatlardan qutilib ketgan bo'lsada, kutilmagan vaziyatda bir kurdning urgan nayzasi oqibatida halok bo'lgan. Bu xabarni eshitgan Mayofarikin hokimi al-Malik, al-Muzaffar Jaloliddinni izzat- hurmat bilan ko'mish, qabrini boshqalar haqorat qilmasligi uchun tekislab qo'yish haqida farmon bergan. Jaloliddinning joniga qasd qilgan kurd va uning erkak hamqishloqlari o'ldirgan.

Tarixiy manbalarda jasur lashkarboshi haqida Jaloliddin Manguberdi to'g'risida ko'plab ma'lumotlarni uchratish mumkin. Ular orasida eng mukammali Shahobiddin Muhammad Nasafiy qoldirgan ma'lumotlardir. 1224 yildan boshlab Jaloliddinning harbiy yurushlariga ishtirok etgan Nasafiy o'zining "Sulton Jaloliddin Manguberdining hayoti yo'li" nomli asarida Jaloliddin haqida, "U turk bo'lib, qora mag'iz yuzli, burni oldida qora holi bor, o'rta bo'yli yigit edi. Fors tilida ham bemalol so'zlasha olar edi. U kamtarin, jiddiy odam bo'lib, hech qachon baqirmas, so'kinmas, o'z atrofida gilar oldida o'zini juda yaxshi, sipo tutar edi. U ko'p gapirmas, hoholab kulmas, ahyon-ahyonda jilmayar edi. O'z xalqining mushkulini yengillashtirishni yaxshi ko'rar edi. Biroq u yashagan to's-to'palon davr unga bunday xayrli ishni amalga oshirishga imkon bermadi. Sulton Jaloliddin eng og'ir sharoitlarida ham qat'iy tura oluvchi, eng qiyin siovlarda ham sira qo'rqmaydigan odam edi", deb yozgan.

Shunday qilib o'z yurtining erki, ozodligi uchun mardonavor kurashgan qahramon Spitamen, Muqanna, Najmiddin Kubro va boshqalar qatori Jaloliddin Manguberdi Vatan ozodligi uchun jonini fido qildi. Xalqimiz hamisha o'z qahramonlarini e'zozlab kelgan. 1999 yil 5 noyabr kuni Urganch shahrida Jaloliddin Manguberdi tavalludining 800 yilligiga bag'ishlangan tantanali yig'ilishi bo'ldi. Yig'ilishda Jaloliddin Manguberdi sharafiga o'rnatilgan haykal ochildi.

Chingizxon vafotidan keyin mo'g'ullar egallab olgan hududlar o'g'illari – Jo'ji, Chig'atoy, O'qto'y va To'lixonlarga bo'lib berilgan edi. Mo'g'ul xonlari, no'yonlarining bosib olingan hududlarda davlatni boshqarish tajribasi va layoqati yetishmaganligi tufayli, ular ko'proq boy hududlarni tashlash, o'lpon o'ndirish bilan band bo'lishib, shaharlar hayoti va savdo – sotiqqa befarq edilar. Xonlar va no'yonlarning betayin siyosati, ularning o'zaro hokimiyat va mulk talashib nizo chiqarishlar, mahalliy amaldorlarning ikkiyuzlamachiliklari va

xushomadgo'yliklari O'rta Osiyo xalqlarini og'ir ijtimoiy – iqtisodiy ahvolga solib qo'ygan edi.

Chingizxonning ikkinchi o'g'li Chig'atoy hukumronlik qilgan (1227-1241) Movarounnahr, Yettisuv va Sharqiy yerlari Chig'atoy ulusi deb atalgan. Chig'atoyning o'zi Yettisuvda yashab, Movarounnahrni boshqarishni Mahmud Yalavoch (1226-1238) va uning o'g'li Ma'sudbekka (1238 - 1289) berib qo'ydi. Mahmud Yalavoch davrida Movarounnahrda bir qator norozilik harakatlari (jumladan, Mahmud Tarobiy boshchiligidagi 1238 yilgi qo'zg'olon) ko'tarilgan bo'lsa-da, Ma'sudbek o'lka ijtimoiy – iqtisodiy hayotini yaxshilash bo'yicha ba'zi ijoiy o'zgarishlarini amalga oshirdi. Uning ta'sirida mo'g'ul xonlar Guyukxon (1246-1248), Munkexon (1251-1260) va Olg'uxonlar (1261-1266) Movarounnahrda tinchlik va tartib o'rnatishga harakat qildilar. Jumladan, Munkexon jon solig'ini va pul muomalasini tartibga soldi, mo'g'ul aslzodalarining bu yerga kelib, mahalliy boshqaruv ishlariga aralashishiga chek qo'yildi.

Bu davrda vayron bo'lgan Buxoro, Samarqand, Xo'jand, Toshkent, Termiz, Urganch va boshqa shaharlar qaytadan tiklandi. Farg'ona muzofotidagi O'zgand, Axsikent, Isfara, Quva shaharlari obodonlashdi. Shu bilan birga, Andijon, Qarshi singari yangi shaharlar paydo bo'ldi. Shaharlarining kengayishi va obodonlashishida 1271 yil Ma'sudbek tomonidan o'tkazilgan pul islohoti katta rol o'ynadi. Movarounnahrda bir xil vaznda zarb etilgan kumush tangalar umumdavlat muomalasiga kirtildi.

XIII asr oxirida Baroqxon vafotidan keyin Chig'atoy ulusi taxtini uning o'g'li Duvaxon (1291 - 1306) egalladi. O'sha davrda Andijonning obod shahriga aylanishi Duvaxon nomi bilan bog'liqdir. Duvaxon vafotidan keyin boshlangan tartibsizliklarni uning ikkinchi o'g'li Kepakxon (1318 - 1326) qisman bartaraf etishga muvaffiq bo'ldi. U bir qator iqtisodiy va ma'muriy islohotlar o'tkazdi. Kepakxon Chig'atoy ulusini mustahkamlash maqsadida xonlik markazini yaylovdan o'troq zonaga ko'chirtirdi. Natijada hozirgi Qarshi shahri bunyod etilib, u ulus markazi qilib belgilandi. Kepakxon bir qator islohotlar o'tkazdi. 1321 yil o'tkazilgan pul islohoti moliya tizimini izga solishda muhim rol o'ynadi. Ma'muriy islohotga ko'ra, Movarounnahr hududi tumanlarga (jumladan, Samarqand viloyatida 7 ta Farg'ona viloyatida 9 ta) bo'lindi.

Kepakxon siyosatini Tarmashirin (1326 - 1334) davom ettirdi. U islom dinini qabul qilib, uni davlat dini darajasiga ko'tardi. Uning o'rniga kelgan Qozonxon (1334 - 1346) asosiy e'tiborini mahalliy va mo'g'ul amaldorlari o'rtasidagi ziddiyatlarni bartaraf etishga qaratdi. Qozonxon vafotidan keyin hokimiyatni egallagan amir Qozag'on (1347 - 1358) o'tmishdoshlaridan farq qilib, ko'chmanchi mo'g'ul aslzodalari manfaatlariga mos siyosat yuritdi. Mahalliy aholi manfaatlariga zid bo'lgan bu siyosat oqibatida ijtimoiy – siyosiy vaziyat keskinlashdi. Siyosiy kurashlar jarayonida amir Qazag'on qatl etildi. Uning o'g'li Abdullohning hukmronligi ham uzoqqa bormadi. Bu orada Mo'g'ulistondan bostirib kelagn (1359) Tug'luq Temur Movarounnahrda jiddiy talofat yetkazdi.

XIV asr o'rtalariga kelib Chig'atoy ulusi ikki qismga: Yettisuv, Farg'onaning sharqiy qismi, Sharqiy Turkistondan iborat Mo'g'ulistonga va g'arbiy ulus

Movarunnahrga bo‘linib ketdi. O‘sha paytda Xorazmning sharqiy qismi ham g‘arbiy ulusga qarar edi. Bu Movarunnahrda hokimyatga intiluvchi kuchlarning ko‘payishiga va siyosiy vaziyatning yanada keskinlashuviga olib keldi.

Mo‘g‘ullar istilosi Movarunnahr xalqlari boshiga qanchalik og‘ir kulfatlar solmasin ajdodlarimizni bunyodkorlik ishalirdan sovuta olmadi. Bu davrda Urganch, Qarshi, Andijon shaharlari qayta tiklandi. Samarqand, Buxoro, Shosh, Xo‘jand kabi shaharlarda bir qator inshootlar bunyod etildi. XIII asrda Ko‘hna Urganchda bunyod etilgan balandligi 62 metrlik minora, Buxoroda islom olamining yetuk allomalaridan biri Sayfiddin Boxarziy (1258 yil vafot etgan) maqbarasi, XIV asrda Samarqandda qurilishi davom etdirilgan Shohizinda majmui, Buxorodagi Bayonqulixon maqbarasi, Ko‘hna Urganchdagi Najmiddin Kubro, To‘rabekxonim, Xo‘janddagi To‘baxonim maqbaralari o‘z davrining noyob yodgorliklari hisoblanadi.

Bu davrda O‘rta Osiyoda ilm-fan, manaviyat va badiiy adabiyot katta qiyinchiliklar bilan bo‘lsada takomillashib bordi. Tarixshunoslik, ilmi – nujum, so‘fiylik ta‘limoti va boshqa bo‘yicha bir qator asarlar yaratildi. Ular jumlasiga Najmiddin Kubro (1145 - 1221) shayx Sayfuddin Boxarziy, Bahouddin Naqshband (1318 - 1389) ta‘limotlari, Juvayniy (1383 yil vafot etgan), Fayzulloh Rashiddin (1318 yil o‘ldirilgan) asarlari kiradi. Masalan, Rashiddinning “Jome ut- tavorix” asariga ko‘pchilik olimlar “Jahon tarixi” yaratishga dastlabki urush sifatida qarashadi. Adabiy sohada Jaloliddin Rumiy, Muslihiddin Sa‘diy, Amir Xusrav Dehlaviy, Nosiriddin Rabg‘uziy, Pahlavon Mahmud, Qutb Xorazmiy, Sayfi Saroyi va boshqalar samarali ijod qildilar. Jumladan asli xorazmlik bo‘lib, keyinchalik Turkiyada yashagan Jaloliddin Rumiy (1207 - 1277) ning 6 jildi, 25 ming 700 baytdan iborat “Masnaviy”si, g‘azalnavis shoir Sa‘diy Sheroziy (1219 - 1292) ning mashhur “Guliston” va “Bo‘ston”i, Pahlavon Mahmud (1322 yil vafot etgan) ning chuqur falsafiy mazmuniga ega bo‘lgan ruboiylari, XIII yil oxiri XIV asr birinchi yarimida yashab ijod etgan Rabg‘uziyning o‘zbek tili nasr namunasini o‘zida aks etdirgan ikki jildlik “Qissasi Rabg‘uziy” asari o‘sha davr adabiyotining yorqin namunalaridir.

Nazorat uchun savollar va vazifalar:

Savollar:

- 1.XIII asr boshlarida O‘rta Osiyoda ijtimoiy – siyosiy vaziyat haqida nimalarni bilasiz?
- 2.Chingizxon va Muhammad Xorazmshoh o‘rtasidagi elchilik munosabatlari to‘g‘risida gapirib bering
- 3.O‘rta Osiyoning mo‘g‘ullar tomonidan bosib olinishi tarixi qanday?
- 4.Mo‘g‘ullarga qarshi kurashda kimlar yetakchilik qildi va qanday natijalarga erishildi?
- 5.Mo‘g‘ullar hukmronligi davrida O‘rta Osiyoning siyosiy, iqtisodiy ahvoli qanday edi?
- 6.Chig‘atoy ulusi va uning ijtimoiy- siyosiy hayoti qanday bo‘lgan edi?

Vazifalar:

1. Bahouddin Naqshband va Jaloliddin Rumiylarning hayoti va ijodi bilan tanishib chiqish

Mustaqil ish uchun vazifalar:

1. Mo'g'ullar zulmiga qarshi ozodlik kurashlari.
2. "Jaloliddin Manguberdi vatanparvar siymo" mavzusida mustaqil ish bajarish

Tavsiya etiladigan qo'shimcha adabiyotlar:

1. Karimov I. A. Tarixiy xotirasiz kelajak yo'q. T., 1998.
2. Karimov I. A. Yuksak ma'naviyat – yengilmas kuch. Toshkent, 2008.
3. Karimov I. A. Jaloliddin Manguberdi tavalludining 800 yilligi tantanalarida so'zlangan nutq. T., Asarlar, VIII jild.
4. Bunyodov Z. Anushtagin Xorazmshohlar davlati (1097-1231) T. G'afur G'ulom, 1998.
5. Zayniddin X. Jaloliddin Manguberdi. T. Fan 1995.
6. Ahmedov B. O'zbek ulusi. T., "Nur", 1992.
7. Bunyatov Z. Xorazmshoh – Anushteginlar davlati. T., 1998.
8. Buxoro tarixi. T., "Fan" 1976.
9. Vamberi Herman. Buxoro yoxud Movarunnahr tarixi. T., 1999.
10. Ibrohimov N. Ibn Battuta va uning O'rta Osiyo bo'ylab sayohati. T., 1991.
11. Ivanin M. Ikki buyuk sarkarda: Chingizxon va Amir Temur. T., "Xazina" 1991.
12. Karimov Sh. Shamsutdinov R. Vatan tarixi. T., 1- kitob. 1997.
13. Mirzo Ulug'bek. To'rt usul tarxi. T., "Cho'lpon", 1994.
14. O'zbekiston tarixi (Oliy o'quv yurtlarining nomutaxassis talabalari uchun darslik). Yangi asr avlodi. T., 2003.
15. O'zbekiston tarixi (Oliy o'quv yurtlarining nomutaxassis talabalari uchun darslik). Milliy Universitet. T., 2005.
16. Xorazmshoh Jaloliddin Manguberdi. Mas. muh. M. M. Xayrullayev. Toshkent: Fan, 1999.
17. Sh. Saidov. Xorazmshoh Anushteginlar davlati. T. 2000
18. O'zbekiston tarixi (Oliy o'quv yurtlarining nomutaxassis talabalari uchun darslik). Iqtisod moliya. T., 2006.
19. Shamsutdinov R., Karimov Sh., Ubaydullayev O'. Vatan tarixi. 1,2,3 kitob. Toshkent: Sharq, 2010.

7-mavzu. AMIR TEMUR VA TEMURIYLAR DAVRIDA O'ZBEK DAVLATCHILIGINING YUKSALISHI. IJTIMOIIY-SIYOSIY, IQTISODIY VA MADANIY HAYOT

Darsning o'quv maqsadi: XIV asrning o'rtalarida Movarunnahrda siyosiy vaziyat, Amir Temurning Markaziy Osiyoda markazlashgan davlatga asos solishi, uning jahon tarixida tutgan o'rni haqidagi talabalar bilimni yanada boyitish.

Tayanch iboralar: Movarounnahr, mo'g'ul xonlari, Amir Temur, barlos, Xo'ja Ilg'or qishlog'i, Kesh, Loy jangi, Oltin O'rda, To'xtamishxon, Temur tuzuklari, Ilyos Xo'ja, Tug'luq Temur, uch yillik, besh yillik, yetti yillik harbiy

yurushlar, Samarqand, Saroy Mulk xonim, Sulton Boyazid, Anqara jangi, Shohrux Mirzo, Mirzo Ulugʻbek, Mironshox, Pirmuhammad, Halil Sulton, Xuroson, temuriyzodalar, sohibqiron, vazir ul-vuzaro, devonbegi, udaychi, tumanboshi, mingboshi, yasovulboshi, miroxoʻr, Husayn Boyqaro, Alisher Navoiy.

Reja:

1. Amir Temurning markazlashgan davlat tuzish uchun kurashi. Davlatchilik asoslari.
2. Amir Temurning harbiy yurushlari. Tashqi siyosat.
3. Temur va temuriylar davrida ijtimoiy-iqtisodiy munosabatlar.
4. Temuriylar davrida fan va madaniyat, meʼmorchilik.
5. Temuriylar saltanatining parchalanishi: sabablari va oqibatlari.

Asosiy qism

Chingizxon lashkarlari tomonidan yurtimizning zabt etilishi bilan xalqimiz tarixida toʻrtinchi bor qaramlik boshlandi. Chingizxon tomonidan amalga oshirilgan saltanat taqsimotida Movarounnahr, Yettisuv, Qashgʻar uning ikkinchi oʻgʻli Chigʻatoyga nasib etdi va Chigʻatoy ulusi tashkil etildi. Chigʻatoylar asosan tegishli soliqlarni qoʻlga kirishi bilan kifoyalaniib, boshqaruv ishini mahalliy nomoyondalar ixtiyoriga topshirib qoʻygandilar. Oʻzlari esa asosiy vaqtlarini madaniy viloyatlardan tashqarida biyobonlardagi qarorgohalarida oʻtkazib kelgandilar, sababi ular dashtu biyobon voqeligida qanchalik siyosiy yuksaklikka koʻtarilmasinlar, ammo madaniy oʻlkadagi turli yoʻnalishdagi munosabatlar jarayonini hali eplay ololmasdilar. Lekin Kepakxon va Tarmashirinlar davrida Movarounnahr madaniy hayotiga moslashish hollari koʻzga tashlanadi.

Chigʻatoy xonlaridan Qozon (vafoti 1346) davriga kelib esa ichki vaziyat keskinlashib yirik amirlar toʻgʻridan toʻgʻri hukmdor xonadonga nisbatan tazyiq oʻtkaza boradilar. Buning natijasida Amir Qazagʻon Qozonxonni fitna orqali nobud etishga muvaffaq boʻladi. Amir Qazagʻon shu tariqa hokimiyatni oʻz qoʻliga oladi. Amir Qazagʻondan keyin uning oʻgʻli Abdulla otasi kabi siyosat yurgiza olmadi va siyosat qurboniga aylandi. Undan keyin taxtga oʻtirgan Bayon sulduz qatʼiyatsiz edi. Shu sababdan XIV asrning oʻrtalariga kelib Movarounnahrda boshboshdoqlik avjiga chiqdi.

Bu borada oʻsha davr tarixchisi Nizomiddin Shomiy shunday deb yozgan edi. Bu vaqtda Kesh (Shahrisabz) viloyatida Hoji Barlos, Xoʻjandda amir Boyazid, Balx va baʼzi viloyatlarda amir Qazagʻonning nabirasi amir Husayn, Shibirgʻonda amir Muhammadxoʻja, Xatlon (Xuttalon) va Arxang saroyda amir Kayxisrav va amir Uljoytu, Samarqand viloyatida esa amir Xizr Yosavuriy oʻz boshlaricha hokimlik qilardilar. Ulardan har birlari oliy taxtni qoʻlga kiritish payida boʻlganliklari xususida shubha qilmasa ham boʻladi. Bu borada ayniqsa amir Husayn tirishqoqlik koʻrsatardi.

U oʻzini amir Qazagʻon nabirasi sifatida ulugʻ amirlik rutbasiga voris deb bilardi. Chigʻatoylar izmida boʻlib kelgan Yettisuv va Qashgʻardagi vaziyatga kelsak, bu yerda bir qator nufuzli amirlar tomonidan xonlik baxtiga Tugʻluq Temur oʻtkaziladi. Huddi mana shu Tugʻluq Temur 1360 yili Movarounnahrda

chig'atoylar hukmini qaytadan tiklash uchun bu yerga lashkar tortadi. Mazkur yili voqesi munosabati bilan ilk bor Amir Temur nomi tilga olinadi. Amir Temur hijriy 736 yil sha'bon oyining yigirma beshida seshanba kuni dunyoga kelgan. (1336 y 8 aprel) (Yazdiy).kj dzsxzx

Amir Temurning otasi Tarag'ay bahodir (vaf. 1360 y) Kesh viloyatining nufuzli amirlaridan biri bo'lgan. Shu bilan birga, manbalaridan birida yozilishicha, Niyoziy (Achig'i) qishlog'i Amir Temurning me'rosiy mulki hisoblangan. Temur yoshligidanoq moddiy jixatdan ta'minlangan holda o'sgani ma'lum. U dunyoviy ham diniy bilimlar olish uchun tegishli sharoitda o'sgan. Ikkinchi tomondan esa tug'ma istedod va o'tkir xotira sohibi bo'lgan. Shuning uchun ham o'rta asr tarixchilar uni tarix, she'riyat, tibbiyot, matematika, astronomiya, me'morchilik borasidagi salohiyati haqida alohida so'z aytib o'tganlar. Xullas yuqorida zikr etilgandek, Tug'luq Temurxonning 1360 yil fevral, mart oylarida Movarunnahrga yurush vaqtida Amir Temur o'ziga yarasha siyosiy faoliyat yurgizishga qodir, el-yurt oldida o'z burchini anglab ulgurgan shaxs sifatida yetilib bo'lgandi.

Amirlardan Xizr va Boyazid Tug'luq Temurxon qarorgohiga bosh egib boradilar. Hoji Borlos Xurson tomon jo'nashga jazm qiladi. Uning xizmatida bo'lgan Amir Temur esa shu yerda qolib, me'rosiy mulki hisoblangan Keshni bировlar qo'liga o'tib ketishini istamay, Hoji Sayfiddin yordamida Tug'luq Temurxon qabuliga boradi va Kesh viloyati hokimligiga erishadi. Bu vaqtda u 24 yoshda edi. Bir qaraganda Tug'luq Temurxonning bu yurushlaridan keyin Movarunnahrda ham Chingiziylar xonadoni mavqei amalda tiklanganday bo'lib ko'rinsada, aslida mahalliy yirik amirlar hanuz mustaqil siyosat yurgizishga intiladilar. Shuning uchun ham 1361 yil bahorida Tug'luq Temurxon yana bir bor Movarounnahrga qo'shin tortadi. Bu safar ham Amir Temurga Kesh viloyati nasib etadi. Ammo bu hol uzoq cho'zilmadi. Chunki ketish oldidan o'g'li Ilyosxo'jani Movarounnahrdan qoldirgan Tug'luq Temurxon o'zining ishonchli amirlaridan Bekchikni undan boxabar bo'lib turushni tayinlagan. Tez orada amir Bekchik bilan mahalliy amirlar o'rtasida ziddiyatlar kuchaydi.

Bunday vaziyatda Amir Temur Keshda va umuman Movarounnahrdan qololmasdi. Shunga ko'ra u keyingi deyarli 9 yil davomida Amir Husayn bilan avval yonma-yon, so'ngra qarama-qarshilikda faoliyat ko'rsatdi. Buning sababi ma'lum. Amir Husayn boshdanoq, bobosi Amir Qazag'on davrida o'z xonadoni mavqeini tiklashga intilib keldi. Buning ustiga bu vaqtda qoraunaslar (ya'ni chingiziylar davrida chig'atoy ulusi g'arbiy qismlarida Movarounnahr, Xurosonga sharqdan kelib o'rtnashgan va mahalliy turkiy aholi tarkibiga...? turkiy mo'g'ul qabilalari) orasida uning mavqei baland edi. Amir Temurning mavqei esa hali bu darajada baland emasdi. Xuddi shuning uchun ham u amir Husayn tomon intilgan.

Ularning ikkovilari bir maqsad-umumiy dushmanga qarshi kurash birlashtirgandi. 1363-1364 yillari ular Movarounnahr chingiziylardan holos etishga muvoffaq bo'ladilar. Ilyos Xoja Movarounnahrni tashlab qochadi. Amir Husayn ulug' amirlik maqomiga erishadi. Amir Temurga esa yana Kesh viloyati nasib etadi. 1365 yil bahorida Mo'g'ilistondan lashkar tortib kelgan Ilyos Xoja Amir Husayn va Amir Temur boshliq lashkarlarini mag'lubiyatga uchratadi. Bu jang

tarixda “Loy jangi” deb tilga olinadi. Magʻlub tomon jumladan Amir Temur Amudaryo ortiga chekinishga majbur boʻladi. Ammo moʻgʻullar zafari uzoqqa choʻzilmaydi. Ular Samarqandga qilgan yurushlarida Mavlonzoda Samarqandiy, Xoʻrdaki Buxoriy, Abu Bakr Naddof Kaloviy boshliq Sarbadorlar tomonidan qaqshatqich zarba yeb, ortga qaytib ketadilar. Sarbadorlar gʻalabasi haqidagi xabar avval Amir Temurga u orqali Amir Husaynga yetib borgan. 1366 yil bahorida Amir Husayn va Amir Temur Samarqandga keladilar va Konigilda oʻtkazilgan gʻalaba marosimida Amir Husayn buyrugʻi bilan Sarbadorlarning yoʻlboshchilari va faol ishtirokchilari qatl qilinadilar. Amir Temurning aralashuvi tufayligina Mavlonzodaning hayoti saqlanib qolinadi. Amir Husayn Sarbadorlarga nisbatan nima uchun bunday siyosat tutgan degan savol uygʻonadi. Amir Husayn uchun oʻz siyosiy raqiblarini zaiflashtirish va davri kelsa ulardan qutilish siyosatini tutdi.

Amir Husayn Temurning mavqeyiga bolta urushga jiddiy ravishda kirishdi. U Amir Temurning bir qator safdoshlari va yaqin amirlariga nisbatan tazyiq oʻtkaza boshladi. Xullas 1365-1370 yillar Amir Temur va amir Husaynlararo kurash yillari boʻldi va u Sohibqiron gʻalabasi bilan tugadi. 1370 yil 9 aprel chorshanba kuni nufuzli amirlardan Shayx Muxammad Sulduz, Kayxisrav Xuttaloni, Oʻljoytu apardi, Dovud dugʻlat, Sarbudogʻ jaloir, Joku barlos, Muyyid Arlot, Badaxshon hokimi Shayx Muhammad, Husayn baxodir hamda boshqa amirlar va sardorlar sayidlardan Sayid Baraka, Termizlik aka uka Sayidlar abu Maoliy va Ali Akbar kabilar huzurida Amir Temur hokimiyati bir ovozdan tan olinadi. Bu vaqtda Amir Tumur endigina 34 yoshda edi. Shu tariqa moʻgʻullarga 150 yillik siyosiy qaramlik, yurtdagi boshboshdoqlik, iqtisodiy va madaniy taraqqiyotdagi qoloqlik davoiga rasman chek qoʻyilib, davlatimiz mustaqilligi tiklangan. Oldinda esa bir qator mushkul va muhim vazifalarni hal etish kerak boʻlgan amaliy tadbirlar silsilasi turardi.

Amir Temur Davlat boshqaruvini oʻz qoʻliga olgan boʻlsada, ammo mavjud shart sharoitda amaliy qadamlar qoʻyib borish nihoyatda qiyin edi. Zero mamlakat biron bir viloyat, yoki ijtimoiy tabaqa doirasida kattagina mavqega ega boʻlgan amirlar hozircha uning hukmronligini tan olgan boʻlsalarda, ular bilan Amir Temur oʻrtasidagi munosabat bundan buyon ularda va ular namoyondasi boʻlmish ijtimoiy muhitga nisbatan yurgiziladigan siyosat bilan koʻp jihatdan bogʻliq edi.

Amir Temur chiqargan dastlabki farmonlardagi xavfsizlik pochta, qatnov vositalarini taʼminlash qoʻshinlar yurushi, janglar oqibatida xarob boʻlgan yerlarni obod etish, (mehmonlar toʻxtash joylari) makonlar qurish, kambagʻal va miskinlar uchun xayrxonalar ochishga katta eʼtibor bergan. Shuningdek u sayidlar, din peshvolari, qozilar, shayxlarga, musulmon jamiyatiga oʻziga xos mavqe va taʼsirga ega tabaqaga katta ikrom bilan qaragan. Davlat va Jamiyat qurishida turli tabaqalar (din peshvolariyu, olimlardan to miskinu savdogarlargacha) manfaatini koʻzlab ish yuritishni oʻzicha asos qilib olgan. Oʻzining 35 yillik faoliyatida A.Temur uchun bu bosh siyosat boʻlib qoldi. Amir Temur shuni tushunib yetdiki, yuksalish sharoiti va imkoniyatlariga ega boʻlgan makon va jamiyat yaxlitligicha erishmasdan turib boshqa siyosat, iqtisodiy va shunga oʻxshash tadbirlarni amalga oshirib boʻlmasdi. Bu yoʻldagi harakatlar Amir Tumur uchun oson kechmadi. Ammo nima boʻlganda

ham XIV asrning 70 yillari o'rtalariga kelib mamlakat siyosiy yaxlitligicha asosan erishib bo'lingandi.

Amir Temur Oltin urda Mo'g'uliston, Xuroson, Afg'oniston, Shimoliy Hindiston mintaqalariga tarixiy madaniy jihatlardan yaqin mintaqani birlashtirish niyatida harbiy yurushlar qildi.

Oltin o'zda, Mo'g'ulistonda faoliyat ko'rsatayotgan siyosiy kuchlar A.Temur hokimiyatiga xavf solib turardilar. Masalan Oltin o'rda xon To'xtamishxon Amir Temurning mamlakatda yo'qligidan foydalanib 1387-1388 yillari Movarounnahrda hujum uyushtirib, uni tolon toroj qilgan. Shuning uchun 1389-1395 yillarda uch marotaba To'xtamishxonga qarshi harbiy yurushlar uyushtirib, uni tor-mor qilishga muvaffaq bo'ldi. Bu bilan u Rossiyaning keyinga taraqqiyoti uchun yo'l ochib berdi. Amir Temur davlatni buyuklik darajisiga ko'tarish mamlakatni butun dunyoning siyosiy, iqtisodiy madaniy markaziga aylantirishga o'ziga bosh maqsad qilib qo'ygan edi. Ana shuni tashqi faoliyat bilan bog'liq amaliy tadbirlarni o'sha davr uchun tabiiy va zarur bo'lgan harbiy yurushlarsiz tasavvur qilib bo'lmasdi.

XIV asrning 80 yillarida Eronning, 90-yillarda esa Armaniston, Gruziya, Ozarbayjon, Shimoliy Hindistonning Amir Temur tomonidan bo'ysundirilishini xuddi mana shu jihatlar orqali tushuntirmoq ham kerak. O'zining 35 yillik faoliyati davomida Amir Temur o'z oldiga qo'ygan barcha maqsadlarga erisha oldi. Mo'g'ullar iskanjasidan ko'pgina davlatlarni ozod etdi. Buyuk Ipak yo'li shuhratini qayta tikladi. Rossiya va Yevropani keyingi taraqqiyoti uchun keng yo'l ochib berdi. Turkistonni dunyoning eng madaniy o'choqlaridan biriga aylantirdi.

Amir Temur 1405 yil 18 fevral kuni Xitoyga yurush chog'ida O'trorda vafot etadi. U o'z hayotining so'nggi daqiqalarigacha faqat bir narsani el-yurt osoyishtaligi va ravnaqini ta'minlanishini o'yladi. Vafotidan oldin Sohibqiron oliy taxtning rasmiy vorisini tayinlagan, avlodlariyu a'yonlari unga xizmat qilishga qasam bergan bo'lsalarda ammo amalda ish umuman boshqacha tus oldi. Sohibqironning o'limi haqidagi xabar saltanat uzra tarqashi bilan har bir Temuriy shahzoda u yoki bu darajada vorislik ishtiyoqi bilan yongani, yo bo'lmasa bundan buyonga vaziyatda o'zi bo'lishi mumkin bo'lgan mavqe borasida o'ylagani aniq. Bularning barisi Temuriyzodalarning o'zaro qonli kurashlariga olib keldi. Aka ukani, jiyan – amakini ayamadi. Bunga javoban Temuriy shahzodalarga nisbatan xalqning ishonchi yo'qoldi, nafrati qo'zg'adi.

Taxt uchun kurash borasida Temuriyzodalardan Halil Sulton va Shohrux ko'zga yaqqol tashlanadi. Keyinchalik esa vaziyat 1409 yil Shohrux foydasiga hal bo'lishini ko'ramiz. Shunday qilib Turkistonning Sirdaryogacha bo'lgan qismi hamda Eronda temuriylar xonadoni hukmronligi saqlanib qoladi. Shohrux Movarounnahrni o'g'li Ulug'bekka (1409-1449) topshiradi. Lekin bu paytda davlatchiligimiz imkoniyatlarining Amir Temur zamonidagi manzarasi yo'qolgandi. Ya'ni, davlatning buyukligi yo'qolgandi. Otasidan so'ng Turkiston, Xuroson, Eronni bir markaz ostida birlashtirishga uringan Ulug'bekka omad yor bo'lmadi. Buni keyingi Temuriylar ham uddalay olmadilar. Aksincha kuchli ziddiyat yuzaga keldi. Samarqandda Abu Sa'id (1451-1469,) Hirotda Abulqosim Bobur (1452-1457) o'zlaricha hukmronlik qila boshladilar.

XV asrning so'ng yillarida Samarqand uchun Abu Sa'id nabiralari Boysung'ur (1477-1439), Sulton Ali (1483-1501) va Zahiriddin Muhammad Bobur (1483 - 1530) o'zaro kurash olib borganlar.

Xulosa. Dashti Qipchoqda bosh ko'tarib kuchga to'lib kelayotgan shayboniylarning janubga tomon yurushlari arafasida Temuriylar xonadoni ichki ziddiyatlar ta'sirida g'oyatda zaiflashib qolgandi.

Davlatchiligimiz tarixiga nazar solgudek bo'lsak, Amir Temur davriga kelib o'zbek davlatchiligi tarixi o'zining yuqori cho'qqisiga ko'tarilganligini ko'ramiz. U 150 yillik mo'g'ullarga qaramlikdan so'ng davlatimiz siyosiy mustaqilligini tikladi: o'z davrida mavjud sharoit, to'ra – turklar asosida jamiyat hayotini boshqarishni yo'lga qo'ydi: markazlashgan davlat tizimini yaratdiki, o'z zamonasi uchun bu dunyo miqiyosidagi taraqqiyparvar voqea hisoblangandi. Iqtisodiy munosabatlar (dehqonchilik, hunarmandchilik, savdo-sotiq) rivoji uchun barcha ichki va tashqi sharoitlarini barpo etishga qattiq kirishdi; ijtimoiy-munosabatlarni (soliq tizimi, mulkchilik, turli ijtimoiy tabaqalar manfaatini nazarga solish) muhim deb bildi; hukmronligining dastlabki kunidan to umrining oxirigacha fon va madaniyat ravnaqiga alohida diqqat bilan qaradi: o'z davri shart – sharoitlariga ko'ra tashqi siyosatda qat'iy va faol hamda maqsadga muvofiq ravishda harakat qilib, davlatni saltanat mavqeiga olib chiqdi; o'lkani dunyoning eng buyuk siyosati, iqtisodiy, madaniy markaziga aylantirdi.

Temur tuzuklarida aytilishicha, Amir Temur davlat boshqaruvida 12 tabaqa vakillaridan foydalangan. Tuzuklar bayonida A.Temur tabiiy ravishda din va sharoitni birinchi o'rinda ta'kidlagan holda ijtimoiy tabaqalarga bo'lgan munosabatini boshqa yo'nalish va masalalardan ustun qo'yadi.

Nazorat uchun savollar va vazifalar:

Savollar:

1. XIV asrning o'rtalarida Movarunnahrdagi siyosiy vaziyat haqida gapirib bering?
2. Amir Temur Markaziy Osiyoda markazlashgan davlatga asos solishda nimalarga e'tibor qaratdi?
3. Amir Temurning harbiy yurushlari haqida gapirib bering?
4. Amir Temurning Sulton Boyazid bilan munosabatlarini tahlil qila olasizmi? Anqara jangidagi g'alaba qanday natijalarga, yutuqlarga olib keldi?
5. Fransiya, Ispaniya, Angliya qirollarining Amir Temurga yo'llagan maktublari haqida gapirib bering
6. Amir Temur tashqi diplomatik munosabatlarga qanday qoidalariga rioya etgan?
7. Amir Temurning jahon tarixida tutgan o'rni qanday?
8. Amir Temur davlatida qanday o'zgarishlar, tartiblar o'rnatildi? "Temur tuzuklari"dan misollar keltiring
9. Amir Temur vafotidan keyin siyosiy hayotda qanday o'zgarishlar ro'y berdi va ularning oqibati nimalarga olib keldi?

10. Shohrux Mirzo va Mirzo Ulugʻbekning hukmronlik yillarida Movarounnahr va Xurosonning siyosiy, ijtimoiy-iqtisodiy, madaniy rivojlanishi haqida nimalar bilasiz?

11. Temur va temuriylar davriga oid qanday manbalar bor? Ular qanday maʼlumotlar beradi?

Vazifalar:

1. Sharafiddin Ali Yazdiy, Xondamir, Ibn Arabshoh, Mirxondlarning ijodiy merosi bilan tanishish va tahlil etish

Mustaqil ish uchun vazifalar:

1. “Temur tuzuklari” mavzusida mustaqil ish bajarish.
2. Temuriylar davrida Movarunnahrning ichki siyosatini temuriy hukmdorlar faoliyati misolida yoritish
3. Temuriylar davrida tashqi diplomatik munosabatlar haqida maʼlumot toʻplash
4. “Temuriylar tarixi” davlat muzeyi toʻgʻrisida maʼlumotlar toʻplash
5. 1996 yilda “Amir Temur yili”ning nishonlanishi toʻgʻrisida maʼruza tayyorlash

Tavsiya etiladigan qoʻshimcha adabiyotlar:

1. Karimov I.A. Amir Temur – faxrimiz, gʻururimiz. T. 5. T.: Oʻzbekiston, 1997, 181-192 betlar.
2. Temur tuzuklari. T.Gʻofur Gʻulom. 1991.
3. Moʻminov I. Amir Temurning Oʻrta Osiyo tarixida tutgan oʻrni va roli. T. Fan 1968.
4. Muhammadjonov A. Temur va temuriylar davri. T. 1998.
5. Oʻzbek davlatchiligi tarixi ocherklari. T. «Sharq» 2001.
6. Ivanin N. Ikki buyuk sarkarda: Chingizxon va Amir Temur. 1994.
7. O.Boʻriev. Temuriylar davri yozma manbalarida Marka-ziy Osiyo. Toshkent: Oʻzbekiston, 1997.
8. “Amir Temur va uning jahon tarixidagi oʻrni” mav-zusidagi xalqaro konfe-rentsiya tezislari. Mas. muh. B.A.Ahmedov. Toshkent: Oʻzbekiston, 1996.
9. Mirzo Ulugʻbek. Toʻrt ulus tarixi. // B.Ahmedov, N.Norqulov, M.Hasaniy tarj. Toshkent: Choʻlpon, 1994
10. I.Moʻminov. Amir Temur-ning Oʻrta Osiyo tarixidagi tutgan oʻrni va roli. T.1992;
11. Temur tuzuklari.T.1992;
12. B.Ahmedov. Tarixdan saboqlar. T.1994;
13. Maʼnaviyat yulduzlari.Toʻplam.T.1998
14. Temuriylar davri madaniy yodgorliklari. Mas. muh. N.Habibullayev. Toshkent, 2003.
15. D.Yu. Yusupova. Jizn i trud Xondamira. Tashkent: Fan, 2006.
16. Q.Usmonov, M.Sodiqov, S.Burxonova. Oʻzbekiston tarixi. Darslik. T.: Moliya-iqtisod, 2006.

17. Azamat Ziyo. O'zbek davlatchiligi tarixi. T.: Sharq, 2000. 151-171 betlar.
18. I.Mo'minov. Amir Temurning O'rta Osiyo xalqlari tarixida tutgan o'rni va roli. T.: Fan, 1993, 5-47 betlar.
19. Q.Usmonov, M.Sodiqov, N.Oblomurodov. O'zbekiston tarixi. O'quv qo'llanma. T.: Meros, 2002, 171-194 betlar.
20. O'zbekiston tarixi. Darslik. T.: O'AJBNT, 2003, 268-299 betlar.
21. Q.Usmonov, M.Sodiqov, O'zbekiston tarixi fanidan ma'ruzalar matni. 1-qism. – T.: Moliya, 2005.
22. Shamsutdinov R., Karimov Sh., Ubaydullayev O'. Vatan tarixi. 1,2,3 kitob. Toshkent:Sharq, 2010.

8-mavzu. TURKISTONNING XONLIKLARGA BO'LINIB KETISHI, UNING SABABLARI VA OQIBATLARI

Darsning o'quv maqsadi: O'rta Osiyo hududlarining parchalanishga yuz tutishi va uning sabablari va oqibatlari, XV-XVI asr boshlarida Movarounnahr ijtimoiy – siyosiy vaziyati haqida talabalarda bilim xosil qilish.

Tayanch iboralar: ichki ziddiyatlar, siyosiy tarqoqlik, Bobur, Muhammad Shayboniyxon, Samarqand, Dashti Qipchoq, Temuriyzodalar, Ashtarxoniylar, Buxoro xonligi, Xiva xonligi, Qo'qon xonligi, Ubaydullaxon, Elbarsxon, Abdullaxon II, mang'itlar, minglar sulolasi, Shohruxbiy, Abulfayzxon, Muhammad Raximbiy, Shohmurod, vazir ul-vuzaro, devonbegi, udaychi, tumanboshi, mingboshi, yasovulboshi, miroxo'r, siyosiy tarqoqlik, Dashti Qipchoq, Xuroson, xonlik boshqaruv tizimi, amirlik, Abulg'ozixon,

Reja:

1. XV-XVI asr boshlarida Movarounnahrda ijtimoiy – siyosiy vaziyat.
2. O'rta Osiyo hududlarining parchalanishga yuz tutishi va uning sabablari.
3. O'rta Osiyoning xonliklarga bo'linib ketish oqibatlari.

Asosiy qism

1405 yilda Amir Temur vafotidan so'ng uning yirik davlati parchalana boshladi. Temuriy shahzodlarning taxt uchun o'zaro kurashlari qudratli davlatlarning bo'linishiga asosiy sabablardan biri bo'ldi. Sohibqiron taxtiga valiahd qilib nabirasi Pirmuhammadni qoldirgan bo'lsada, ko'pgina amirlar va amaldorlar uning hukmronligini tan olmadilar. 1405 yil mart oyida Temurning boshqa bir nabirasi Halil Sulton Samarqand taxtini egalladi. Undan tashqari, Xurosonda Shohrux: Balx, G'azna va Qandahorda Pirmuhammad: G'arbiy Eron va Ozarbayjonda Mirzo Umar va Abubakr Mirzo: Turkiston, Sabron, O'tror, Sayramda Amir Berdibek: O'ratepa va Farg'ona amir Xudoydod: Xorazmda amir Idiku o'zlarini hukmdor deb e'lon qildilar.

Mamlakatdagi parokandalik va o'zaro urushlarga barham berish uchun Shohrux Mirzo ko'p sa'y-harakatlar qildi. XV asrning 20-yillariga kelib Amir Temur mulklarining qariyb hammasi Shohrux va uning oila a'zolari qo'l ostida edi.

Movarounnahr yerlarini 1409 yildan boshlab Shohruxning to'ng'ich o'g'li Mirzo Ulug'bek boshqara boshladi. Ulug'bekning xukmronlik davri (1409-1449 yy.) asosan, Movarounnahrda ijtimoiy-iqtisodiy hayot, ilm-fan va madaniyatning rivojlanishi bilan izohlanadi.

Ulug'bek bobosi Amir Temur kabi harbiy iste'dodga ega emas edi. U mamlakat ichidagi va atrofdagi osoyishtalikni saqlab turush maqsadida ayrim harbiy yurushlar qilib turdi, holos. 1447 yilda Shohrux Mirzo vafotidan so'ng temuriyzodalar o'rtasida kurash boshlanib ketdi. Oqil va dono hukmdor Ulug'bek bu kurashga barham berishga harchand harakat qilmasin buning uddasidan chiqqa olmadi. Aksincha, o'g'li Abdullatifning bevosita ishtroki tufayli o'zi bu kurashlarning qurboni bo'ldi. Xullas, XV asrning o'rtalaga kelib, Mirzo Ulug'bek vafotidan keyin (1449 y.) Temuriy shahzodalar o'rtasida toj-taxt uchun kurash yana avj oldi. Abduqosim Bobur (1452-1457) va Abdusaid Mirzolarning (1458-1468) faoliyati ham o'zaro urushlarga barham bera olmadi. 1469 yilga kelganda Xurosonda Husayn Boyqaro hokimiyatini egallab, bu hududlarda nisbatan tinchlik o'rnatdi. Uning do'sti – buyuk shoir Alisher Navoiy (1441 - 1501) muhrdor, vazir, Astrobod hokimi lavozimlarida ishlab, Xuroson ijtimoiy-siyosiy hayotida katta rol o'ynaydi. Navoiyning sa'y-harakatlari bilan Xirotda ilm-fan, madaniyat gurkirab rivojlandi. O'zaro urushlarga nisbatan barham berildi.

Movarounnahrda esa bu davrga kelib siyosiy tarqoqlik avjiga chiqdi. Har bir viloyat, har bir shaharlarda temuriy shahzodalar o'zlarining mustaqil hukmronligini o'rnatishga harakat qildilar. Ular hokimiyat uchun o'zaro kurashlarda Dasht Qipchoq qabilalari kuchlaridan foydalanishar edilar. Masalan: 1451 yilda Urusxonning nabiralari Abdusaidga hokimiyatni egallash uchun yordam bergan bo'lsa, oradan uch yil o'tgach Abdulxayrxon Muhammad Juqiga hokimiyatni egallashga ko'maklashdi. Bu o'zaro kurashlar Movarounnahr ahlining ahvolini yomonlashishga olib keldi.

XV asr oxirlariga kelib, Movarounnahrda Temuriylarining bir-biridan o'zaro mustaqil bo'lgan uchta hokimiyati vujudga keldi. Samarqandda Sulton Ahmad Mirzo hukmronligi (1468- 1503), 2. Toshkentda Sulton Mahmud Mirzo hukmronligi (1468-1498), 3. Andijonda Umarshayx I Mirzo hukmronligi (1468-1494). Bu uchala davlatning o'zaro urushlari Movarounnahr ahlining temuriylardan noroziligini yanada avj oldirdi. Ayniqsa, yuqori tabaqa vakillari markazlashgan davlat tarafida turdilar. Bu temuriyzodalarning davlat boshqaruvida mustahkam tayanchga ega emasligidan dalolat berardi. Bu vaqtda temuriylar huzurida ta'lim olgan Abdulxayrxonning nevarasi Muhammad Shohbaxt Dashti Qipchoqda dasht urug'larini birlashtirib, o'z hokimiyatni mustahkamlamoqda edi.

Shayboniyxon harbiy harakatlar olib borib markazlashgan davlat tuzish maqsadida goh temuriylar, goh shimoldagi mo'g'ullar bilan ittifoq tuzdi. U 1487-88 yillarda O'tror, Sayram, Yassi (Turkiston), Sig'noq shaharlarini bosib olib, 1499 yilda Movarounnahr hududlariga jiddiy harbiy harakatlar boshladi.

Mahalliy hukmdorlar o'rtasidagi o'zaro kurashlar avj olgan Samarqand shahrini Shayboniyxon 1500 yilning boshlarida jangsiz egalladi. Dasht urug'lari bir necha oy shaharni shafqatsiz talon-taroj qildilar. Bu esa mahalliy feodallar

noroziligiga sabab bo'ldi. Bundan foydalangan temuriy shahzoda Zahiriddin Muhammad Bobur o'sha yili (1500 yil) Samarqand taxtini ikkinchi marta egaladi. Ammo mahalliy zodagonlar ko'pchiligi Boburni qo'llab-quvvatlamadilar. 1501 yilning bahorida Bobur Shayboniyxon bilan bo'lgan jangda yengildi va Samarqandni unga topshiradi.

Dashti Qipchoqliklar qisqa muddat ichida Buxoro (1500) Samarqand (1501), Toshkent (1503), Hisor (1504), Urganch (1505), Hirot (1507) kabi shahar va viloyatlarni egallab, Sharqiy Turkiston chegaralaridan Markaziy Afg'oniston hududlarigacha cho'zilgan yerlarda markazlashgan shayboniylar davlatiga asos soldilar. Temuriylar davlatidagi siyosiy tarqoqlik ayrim hukmdorlarning ajralib mustaqillikka intilishi bu davlatning yemirilishiga olib kelgan bo'lsa, Shayboniyxon bunday tarqoqlikka chek qo'yib mamlakatning birligini mustahkamlay oldi.

Shayboniyxonning janubga tomon yurushlari Eron shohi Ismoil I tomonidan to'xtatildi. 1510 yil Marv atroflarida bo'lgan jangda dasht qo'shinlari tor-mor etildi va Shayboniyxon halok bo'ldi. Eroniylar tomonidan qo'llab-quvvatlangan Bobur 1511 yilda Hisor, Ko'lob, Qunduz, Badaxshon va Samarqandni egalladi. Ammo 1512 yilda shayboniylardan bo'lgan Ubaydulla Sulton qo'shinlari G'ijduvon yaqinida Bobur va shoh Ismoilning birlashgan kuchlarini mag'lubiyatga uchratdi. Shundan so'ng Bobur avval Qobulda, keyin esa Hindistonda o'z hokimiyatini o'rnatdi. Dashti Qipchoq qabilalari esa Movarounnahrda o'rnatilib qoldilar.

XV asr oxiri XVI asr boshlaridagi Dashti Qipchoq, Movarounnahr va Xurosondagi ijtimoiy-siyosiy voqealar to'g'risida yozilgan muallifi noma'lum "Tarixi guzidan Nusratnoma", Muhammad Solihning "Shayboniynoma", Boburning "Boburnoma" asrlari muhim manbalar hisoblanadi.

Temuriyzodalar o'rtasidagi o'zaro urushlar, birodarkushliklar nafaqat quyi tabaqa, ahlining, balki yirik zodagonlarning ham noroziliklariga sabab bo'ldi. Natijada Amir Temur asos solgan ulkan saltanat tanazzulga yuz tutdi va tugatildi. Temuriylardan keyin hokimiyat tepasiga kelgan shayboniylar sulolasi davrida ham markaziy hokimiyat unchalik mustahkam emas edi (bu o'rinda Abdullaxon II hukmronligi davri (1583-1598) birmuncha diqqatga sazovordir), Bu holat o'sha davr Vatanimiz hududlarining parchalanib, alohida davlatlariga bo'linib ketishi va zaiflashuvi uchun zamin yaratdi.

Muhammad Shayboniyxon vafotidan so'ng Movarounnahr va Xurosonda markaziy hokimiyat zaiflashib, amirlar va sultonlar markaziy hokimiyatga bo'ysunmay qo'yidilar. Ubaydulla Sulton 1512 yilda Buxoro hukmdori bo'lgan bo'lsa, 1534 yildan butun markazlashgan o'zbek davlatining Oliy hukmdori etib saylandi. Ubaydullaxon mamlakat poytaxtini Samarqanddan Buxoroga ko'chirdi. XVI asrning 40 yillariga kelib, zodagonlar va mahalliy sulolalar o'rtasida shaharlar va hududlar uchun kurash avj olib ketdi. Samarqand hukmdori Abdulatifxon (1541-1552) bilan Buxoro xoni Abdulazizxon (1540-1550 y.y.) o'rtasidagi kurashni Toshkent va Sirdaryo bo'yidagi shaharlarning hukmdori Baroqxon (Navro'z Ahmadxon) yanada kuchaydi. U hatto 1551 yilda Samarqandni bosib

oldi. Karmana va Miyonqol hukmdori Abdulla Sulton Baroqxonga qarshi kurash olib bordi va 1557 yilda Buxoroni bosib oldi.

1561 yilda taxtga o'tirgan Iskandarxon ham siyosiy tarqoqlikka barham bera olmadi. Ammo uning o'g'li Abdullaxon II markazlashgan shayboniylar davlatini tiklash maqsadida amirlar va sultonlar bilan ayovsiz kurash olib bordi. Tinimsiz urushlar natijasida Farg'ona (1573), Shahrisabz, Qarshi, Hisor viloyatlari (1574), Samarqand (1578), Toshkent, Shohruxiya, Sayram, Ohangaron (1582), Badaxshon (1584), Hirot (1588), Xorazm (1582), Abdullaxon qo'l ostiga birlashtirildi. Ammo 1598 yilda Abdullaxon II vafotidan so'ng uning o'g'li Abdulmo'min uzoq muddat taxtni boshqara olmadi. So'nggi shayboniy hukmdor Pirmuhammad II ham bebosh amirlarni tiyib qo'ya olmadi.

Yuzaga kelgan vaziyatdan Eron safaviylari, Xiva inoqlari va qozoqlar unumli foydalandilar. Eroniylar Balxni, qozoq sultonlari o'z manfatlari yo'lida Toshkentni egallagan bo'lsa, Xorazm xonlari mustaqil bo'lib oldilar. Buxoroning zodagon guruhlari astraxanlik Jonibek Sultonni taxtga taklif qildilar. Jonibek Sulton o'g'illari foydasiga taxtdan voz kechdi va shu tariqa O'rta Osiyoda ashtarxoniylar sulolasi Toshkentni qozoqlardan tortib oldilar. Ammo ko'pgina urushlarga qaramay Xorazm o'z mustaqilligini saqlab qoldi.

Ayrim ashtarxoniylar hukmdorlari Imomqulixon (1611-1642) Abdulazizxon (1645-1680), Ubaydullaxon (1702-1711), xukmronliklari davrida markaziy hokimiyatni kuchaytirishga harchand harakat qilmasin, bu harakatlar aytardi ijobiy natijalar bermaydi. Mahalliy amirlar va sultonlar o'z joylashgan shahar va hududlarida hokimlik qilib, bu hududlarni yirik yer egalari qolmay, butunlay xo'jayin edilar. Ulardan ko'pchiligi o'z guruhlari kuchiga tayanib markaziy hokimiyatga deyarli bo'ysunmas edilar. Hukmdorlar esa amirlar va sultonlarning bir-birlari ustiga yurushlardan ko'p foydalandilar. Abdulfayzxon hukmronligi davrida (1711-1747 y.y.) markaziy hokimiyat o'z ahamiyatni yo'qotib bordi. Hokimiyat asta-sekinlik bilan mang'it urug'lari qo'lga o'ta boshladi. Bu urug' vakili bo'lgan Muhammad Rahim 1753 yilda amir unvoni bilan Buxoro taxtiga o'tirdi.

Xorazm hududida 1512 yilda mustaqil Xiva xonligi vujudga keldi. Shayboniy urug'idan bo'lgan Elbarsxon (1512-1525 y.) asos soldi. Elbars vafotidan keyin Xiva xonlari tez-tez almashib turgan. O'zaro uriushlar va hukmdorlarning tez-tez almashib turushi natijasida bu davrda Xorazm hali markazlashgan davlat darajasiga yetmagan edi.

Xon hokimiyati qabila zadagonlari bilan cheklangan bo'lib, nizolar va o'zaro urushlar deyarli tinmagan. Shu davrda Xorazm chuqur inqiroz davrini boshidan kechdi. Savdo – sotiqning arziyasi darajada ekanligi shahar hayotini sust rivojlantirdi. Bu jarayon XVII-XVIII asr boshlarida ham davom etdi. XVII asr oxiri – XVIII asr boshlariga oid Xorazm haqidagi ma'lumotlarda siyosiy va iqtisodiy tanazzul ta'kidlanadi. Xususan, Abdulg'oziyning "Shajarayi turk" asarida, Ivan Fedorov ma'lumotlarida bir holat qayd etilgan. Boshqaruvda vazir qushbegi bilan birgalikda xon maslahatchilari, inoqlarning borligi ma'muriy tuzumning juda murakkabligidan darak beradi. Xo'jalik inqirozi va feodal urushlar

Xorazm vohasi madaniyatiga ham putur yetkazdi. Feodal o‘zaro nizolar Arab Muhammad (1602-1623) va uning o‘g‘illari davrida eng yuqori nuqtaga yetdi. Asfandiyor (1623-1643), Abdulg‘ozixon (1643-1663), Anusha (1663-1687) lar davrida Buxoro bilan Xiva o‘rtasida mamlakat ahvolini xarob qiladigan urushlar bo‘lib o‘tdi.

Ashtarxoniylar davridagi iqtisodiy –siyosiy tushkunlik Buxoro xonligini parchalashiga olib keldi. Bu davrda Farg‘ona xonlikdan alohida o‘lka sifatida ajralib chiqdi. 1710 yilda minglar sulolasidan bo‘lgan Shohruxbiy Farg‘onada hokimiyatni o‘z qo‘liga oldi. Minglar sulolasi keyinchalik Sirdaryo havzasini, Yettisuvning bir qismini egalladi. Bu davlatning poytaxti Qo‘qon shahri bo‘lib qoldi.

XVIII asr boshlarida Buxorodan Balx, Xorazm, ikkinchi yarmida Toshkent mustaqil davlat sifatida ajralib chiqdilar. Ichki kelishmovchiliklar, nizolar va siyosiy parokandalik mamlakatdagi bo‘linib ketishning asosiy sababi bo‘ldi. 1722 yildagi Rajabxon qo‘zg‘oloni Buxoro xonligini larzaga soldi. Abdulfayzxon (1710-1747) davrida Buxoro xonligi shu darajada parokandachilikni boshidan kechirdiki, Eron shohi Nodirshoh 1710 yilda Buxoroni keyin Xorazmni bosib oldi. Buxoroliklar va xorazmliklarni eroniylar talab, xonavayron qildilar. 1747 yilda Nodirshoh vafotidan keyin Abdulfayzxon ham o‘ldirildi.

Uchta xonlik boshqaruv tizimida feodal munosabatlar asos qilib olingan edi. Xonliklar hududida yer egalarining uchta turi davlat yerlari, xususiy yerlar, vaqt yerlari mavjud edi. Xonliklar aholisi asosan dehqonchilik, chorvachilik va hunarmandchilik bilan shug‘ullanar edilar. Asosiy soliq turlari xiroj, zakot bo‘lib, shu bilan birga turli majburiyatlar mavjud edi. Bular Xiva xonligida begar, qazuv, mushrifona va boshqalar bo‘lsa, Buxoro amirligida urush paytda olinadigan favqulodda soliq jul, suv haqi, nimsara va boshqalar, Qo‘qon xonligida esa hashar, harbiy xizmat majburiyatlari bor edi.

Xonliklar boshqaruvida islom mafkurasi asosiy o‘rini egallagan bo‘lib, diniy mutaassibilik mamlakatiga taraqqiyotiga salbiy ta’sir ko‘rsatar edi. Ayniqsa, xonliklar ichidagi etnik guruhbozlik fuqarolarning tinch va osoyishta hayot kechirishiga to‘siq bo‘lar edi. Undan tashqari turli urug‘ vakillari davlat boshqaruvida yuqori mavqega ega bo‘lish uchun boshqa urug‘ vakillariga qarshi zimdan va ochiqchasiga kurash olib borib, siyosiy beqarorlikni keltirib chiqarar edilar. Buni Xiva xonligidagi XVIII asr voqealarida yaqqol ko‘rishimiz mumkin. Bu davrda Xivada turli urug‘ vakillaridan xonlar ko‘tarildi.

Bu xonlarning almashishi xalq uchun katta kulfatlar keltirar edi. XVII asr oxirlariga kelib, Xiva xonligida qo‘ng‘irotlarning mavqeyi osha bordi va 1804 yilda ular Xiva xonligi taxtini egallab, 1920- yilgacha bu xonlikda hukmronlik qilishdi. Qo‘qon xonligida hukmronlik qilishgan minglar sulolasi o‘zlarining tashqi istilochilik urushlari va o‘zaro sulolaviy kurashlari bilan xonlik aholisining tijtimoiy, iqtisodiy ahvolini yanada og‘irlashtirdi. Ayniqsa Xudoyorxon davrida talonchilik urushlari va solingan ko‘plab soliqlar xalqning ko‘plab noroziliklarga sabab bo‘ldi, natijada Xudayorxon ikki marotba taxtdan haydalib, yana taxtni

egalladi. Minglar sulolasi QO‘qonda 1710- yildan 1876 -yilgacha hukmronlik qilishdi.

XVII-XVIII asrning birinchi yarmida bitta iqtisodiy hududlariga bir elat, bir xalqning uchta mustaqil, siyosiy xonlikka ajralib ketishi, bu hududda yashayotgan xalqlarning boshiga juda og‘ir kulfatlarni keltirdi. Xonliklar ichidagi sulolaviy va o‘zaro urushlari xalqning og‘ir ahvolini yanada og‘irlashtirdi. Xivaliklarning turkman urug‘lariga qarshi uyushtiradigan mavsumiy talonchilik yurushlari, Buxoro amirligining Kitob va Shahrisabz bekliklariga qarshi olib borgan doimiy urushlari Qo‘qon xonligining Toshkent va Xo‘jand uchun Buxoro amiriga qarshi kurashlariga bitta xalqning parchalanishiga, o‘zaro madaniy savdo aloqalarining uzilib qolishiga sabab bo‘ldi.

Xonliklar hududidagi xalq norozilik harakatlari shafqatsizlik bilan bostirildi, har qanday ilg‘or fikr, yangilik diniy mutaassablarining ta‘qibiga uchrar edi. Bu paytda nafaqat boshqa hududlar bilan hatto Qo‘qon, Xiva, Buxorodagi madaniy markazlarning ham o‘zaro aloqasi yo‘q edi. Bu o‘z navbatida O‘rta Osiyo ilm – fanini turg‘unlikka, hatto tanazzulga olib keldi. Tabiiy fanlarga e‘tibor umuman yo‘qoldi. O‘rta Osiyo xalqlari Yevropa fan texnika taraqqiyotidan bexabar bo‘lib, orqada qolib ketdi.

Rossiya bilan o‘rnatilgan savdo aloqalari asosan bir guruh boylar qo‘lida bo‘lib, ular madaniy aloqalarga, fan- texnika taraqqiyotini kirib kelishiga aytarli ta‘sir ko‘rsatmadi va o‘lkadagi iqtisodiy, ijtimoiy-siyosiy vaziyat chor Rossiyasining o‘z agressiv maqsadlari uchun sharoit yaratib berdi. Natijada Rossiya O‘rta Osiyoni osonlik bilan bosib oldi.

Nazorat uchun savollar va vazifalar:

Savollar:

1. Shayboniylarning O‘rta Osiyoga yurushi va uni oqibatlarini yoritib bering.
2. Buxoro xonligining tashkil etilishi shart-sharoitlari haqida gapirib bering.
3. Shayboniylar va Ashtarxoniylar davlatida ijtimoiy-siyosiy, iqtisodiy munosabatlar qanday kechganligi haqida so‘zlab bering.
4. Shayboniylar va Ashtarxoniylar davrida madaniy hayot qanday kechgan edi?
5. Turkistonni xonliklarga bo‘linib ketishi sabablari nimada deb o‘ylaysiz?
6. Buxoro amirligi – mang‘itlar sulolasi haqida so‘zlab bering.
7. Xiva xonligining tashkil etilishi va xonlikdagi davlat boshqaruvi masalarini yoritib bering.
8. Qo‘qon xonligini tashkil etilishi, uning ijtimoiy-iqtisodiy hayoti haqida nimalar bilasiz?
9. Xonliklar davrida fan va madaniyat qay darajada taraqqiy etgan?
10. Xonliklar davrida me‘morchilik va san‘at sohasida qanday o‘zgarishlar yuz berdi?

Vazifalar:

1. Abulg‘ozixonning “Shajarayi turk” asarini o‘qib chiqish va tahlil etish

2. Xonliklar tarixiga oid manbalar va adabiyotlar bibliografiyasini tuzish. Manbalar ma'lumotlarini izohlash.

Mustaqil ish uchun vazifalar:

1. "Buxoro xonligi" mavzusida slayd-taqdimot tayyorlash
2. "Xiva xonligi" mavzusida slayd-taqdimot tayyorlash
3. "Qo'qon xonligi" mavzusida slayd-taqdimot tayyorlash

Tavsiya etiladigan qo'shimcha adabiyotlar:

3. Karimov. Istiqlol va ma'naviyat. Toshkent. O'zbekiston 1994.
4. Karimov I.A. Tarixiy xotirasiz kelajak yo'q. Toshkent, 1998.
5. Karimov I.A. Xiva va Buxoro shaharlarining 2500 yilligiga bag'ishlangan tantanali marosimlardagi tarkib so'zi. "Xalq so'zi", 1997, 21 oktabr.
6. Bayoniy M.Yu. Shajarayi Xorazmshohiy. Toshkent. G'afur G'ulom nomli nashriyot. 1994.
7. Bobobekov X.N. Qo'qon tarixi. Toshkent. Fan. 1996.
8. Narshahiy M. Buxoro tarixi. «Meros» turkumi. T., «Kamalak»,
9. O'zbekiston tarixi. Darslik. R.Murtazayeva va boshq. T., 2000.
10. K.Xudoyberganov. Xiva xonlari tarixidan. Urganch, 2008.
11. A.S. Erkinov, N.T. Pol-vonov, H.A. Aminov. Muhammad Rahmxon II-Feruz kutubxonasi Fehristi. Toshkent: Yangi asr avlodi, 2010.
12. Sh. Vohidov. Qo'qon xonligida tarixnavislik. Toshkent: Akademnashr, 2010.
13. Ziyoyev X. Turkistonda Rossiya tajovuzi va hukmronligida qarshi kurash. Toshkent. Sharq 1998.
14. Ibrat I. Farg'ona tarixi. Toshkent. Kamalak. 1991.
15. Mirza Abdulazim Somiy. Mang'it hukmdorlari tarixi. M.. 1962.
16. Mulla Olim Mahdumxoja. Tarixi Turkiston. Toshkent. 1995.
17. A.Sagdullayev. O'zbekiston tarixi: Davlat va jamiyat taraqqiyoti. T.2001;
18. A.Ziyo. O'zbek davlatchiligi tarixi. T.2000
19. R.R.Alimova. Markaziy Osiyo xalqlari tarixi (so'nggi o'rta asrlarda O'rta Osiyo xonliklarining tashqi iqtisodiy aloqalari). Toshkent, 2009
20. O'zbekiston tarixi (Oliy o'quv yurtlarining nomutaxassis talabalari uchun darslik). Yangi asr avlodi. T., 2003.
21. O'zbekiston tarixi (Oliy o'quv yurtlarining nomutaxassis talabalari uchun darslik). Milliy Universitet. T., 2005.
22. O'zbekiston tarixi (Oliy o'quv yurtlarining nomutaxassis talabalari uchun darslik). Iqtisod moliya. T., 2006.
23. Shamsutdinov R., Karimov Sh., Ubaydullayev O'. Vatan tarixi. 1,2,3 kitob. Toshkent:Sharq, 2010

**9-mavzu. ChOR ROSSIYASINING TURKISTONNI BOSIB OLISHI.
ChORIZM ISTIBDODIGA QARSHI TURKISTON XALQLARINING
MILLIY-OZODLIK KURASHI. JADIDCHILIK**

Darsning o‘quv maqsadi: Chor Rossiyaning Turkistonni bosib olishi va uni boshqarishning mustamlakachilik mohiyati, Turkistonning xom ashyo bazasiga aylantirilishi va o‘lkada Chor Rossiyasi iqtisodiy hamda siyosiy manfaatlarining amalga oshirilishi haqida talabalarda bilim va ko‘nikmalarni hosil qilish.

Tayanch iboralar: Uchta xonlik boshqaruv tizimi, Chor Rossiyasi, Avliyoota, Oqmachit, O‘ratepa, Po‘latxon, Gandimiyon shartnomasi, “Turkiston o‘lkasini boshqarish haqidagi” Nizom, chorizm, ruslashtirish, rus-tuzem maktablari, Qurbonjon dodxoh, mustamlakachilik siyosati, agressiv tashqi siyosat, Qo‘qon xonligi, general-gubernatorlik, jadidchilik, “Turon” jamiyati, Ismoil Gaspirali, Mahmudxo‘ja Behbudiy, Munavvar Qori Abdurashidxonov, Fitrat, “Sho‘royi ulamo”, “Sho‘royi islomiya”, 1916 yil Jizzax qo‘zg‘oloni, imperialistik bosqinchilik.

Reja:

1. Chor Rossiyaning Turkistonni bosib olishi va uni boshqarishning mustamlaka tizimi
2. Turkistonning xom ashyo bazasiga aylantirilishi va o‘lkada Chor Rossiyasi iqtisodiy hamda siyosiy manfaatlarining amalga oshirilishi
3. Milliy ozodlik harakatining boshlanish va uning bosqichlari.
4. Turkistonda jadidchilik harakatining olib borgan ishlari.
5. 1916 yil xalq qo‘zg‘oloni, uning mohiyati va tarixiy ahamiyati.

Asosiy qism

XIX asr ikkinchi yarmiga kelib O‘rta Osiyo xonliklaridagi iqtisodiy, ijtimoiy, siyosiy ahvol tang darajada bo‘lganligi u paytda jahondagi eng agressiv davlatlar qatoriga kirgan, Yevropa davlatlariga nisbatan iqtisodiy taraqqiyotdan orqada qolayotgan Rossiyaning O‘rta Osiyoni o‘ziga bo‘ysundirish niyati ro‘yobga chiqarishni tezlashtirdi. Bu niyat Rossiya imperatori Pyotr (1672-1725) davrida tug‘ilgan bo‘lib, u Xiva xonligini bo‘ysundirish uchun hatto 1717 yilda Bekovich – Cherkasskiy boshchiligidagi O‘rta Osiyoga harbiy ekspedisiya uyushtirgan edi. Lekin bu harakat, undan keyingi boshqa harbiy harakatlar: jumladan, 1839-40 yillarda Perovski boshchiligidagi harbiy yurush ham muvaffaqiyatsizlikka uchradi. XVII-XIX asrning birinchi yarmi davomida rus hukumati Pyotr I orzularini amalga oshirish yo‘lda uning vasiyatlarini bajarib, Qipchoq dashtlarini o‘ziga bo‘ysundirdi va u yerda harbiy istehkomlar bunyod etdi. Bu davrda Rossiya uchun sanoatni rivojlantirish, uni xomashyo bilan ta‘minlash va ishlab chiqarilgan mahsulotni sotish uchun yangi bozorlar izlash kechiktirmaslik vazifa bo‘lib qoldi.

Rossiyaning agressiv tashqi siyosati davomida uning kelajakda imperiyani kengaytirish uchun Xitoy, Hindiston, Afg‘oniston, Eronga uyushtiradigan harbiy yurushida janubdagi dengizlar, ular orqali okeanga chiqishida O‘rta Osiyo plasdram vazifasini bajarishi kerak edi.

Yana shuni ko‘rsatib o‘tmoq joizki, chorizmning Turkistonga bo‘lgan qiziqishi bu o‘lkadagi katta yer osti boyliklarini o‘zlashtirishga intilish bilan bog‘liqdir. Shu bilan birga XIX asr o‘rtalarida O‘rta Osiyoda Rossiya va Angliya manfaatlarini to‘qnashdi. Bu hol Rossiyaning O‘rta Osiyo xonliklarini bosib olish rejasini ishlab chiqish va harbiy yurushlarni tezlashtirishga sabab bo‘ldi. Shu

sabablarga ko'ra chor Rossiyasi o'zining tish-tirnog'igacha qurollangan qo'shinlar bilan Turkiston xalqlarini bo'ysundirish va jonajon Vatanimizni bosib olib, unga egalik qilish maqsadida harbiy yurushlarini boshladi.

Oldindan belgilangan reja asosida rus qo'shinlarining hujumi Qo'qon xonligiga qaratildi. Zamonaviy qurollar bilan to'la ta'minlangan 2850 kishilik rus qo'shini bir yil oldin mag'lubiyatga uchragan general Perovski boshchiligidagi 1853 yil iyul oyida Oqmachit qal'asiga hujum qildi. Oddiy qurollar bilan qurollangan 400 ga yaqin qal'a himoyachilari 20 kun davomida dushman hujumini qaytarib, mardlik, jasurlik, vatanparvarlik timsoli bo'lib tarixga kirdilar.

1853-1856 yillardagi Qrim urushi sababli Rossiya O'rta Osiyodagi harbiy harakatlarini to'xtatishga majbur bo'ldi. U Qo'qon xonligidan faol harakatini 1860 yil yozidagina qayta tashkil qila oldi. Xalqimizning qahramonona qarshiligiga qaramasdan yangi harbiy texnika bilan qurollangan rus qo'shinlari 1860-1864 yillarda Pishpak, To'qmoq, Avliyo ota, Turkiston, Chimkent shaharlari va ular atrofidagi qishloqlarni bosib oldilar. Bu janglarda ko'ngilli himoyachilar, Qo'qon xonligi sarkardasi mulla Alimqul va boshqalar o'z qahramonliklari bilan vatanparvarlik namunalarini ko'rsatdilar.

1864 yil oktabrida general Chernyayev boshchiligidagi rus qo'shinlarining Toshkentga hujumi muvaffaqiyatsizlikka uchragach ular Niyozbek qal'asini egallab, Chirchiq daryosidagi to'g'onni buzib tashladilar va shaharga suv chiqmay qoldi. 1865 yil may oyida ruslar Toshkent shahriga yangitdan hujum boshladilar. Himoyachilarning fidokorligi, Mulla Alimqulning tadbirkorligi yangi harbiy qurollar va muntazam harbiy qo'shin oldida ojiz edi. Toshkentni ruslar 42 kun deganda bosib oldilar.

1865-1866 yillarda rus qo'shinlari Qo'qon xoni va Buxoro amiri o'rtasida hamisha qo'ldan-qo'lga o'tib turgan Xo'jand, O'rtatepa, Jizzax shaharlarini qattiq janglardan keyin egalladi. Buxoro amiri Muzaffarning ko'rgan tadbirlariga, xalqning qahramonona qarshiliklariga qaramasdan 1868 yilgi Cho'ponota va Zirabuloq janglarida ruslarning qo'li baland keldi. Natijada amir Muzaffar Qo'qon xoni Xudoyorxon (1864-1879) kabi Rossiya bilan noteng sulh shartnomasini imzolashga majbur bo'ldi. Qo'qon xonligiga va Buxoro amirligiga tegishli bo'lgan yerlarning katta qismi Rossiya tasarrufiga o'tkazildi. Katta miqdorda tovon puli to'landi.

Olinmas qal'a hisoblangan Xiva xonligiga ruslar qattiq tayyorgarliklardan keyin 1873 yilda hujum qildilar. Xonlikdagi qoloqlik, harbiy texnika va san'atning pastligi bu yerda ham ruslarning g'olib kelishiga asos bo'ldi. Xiva xoni Muhammad Rahimxon Feruz (1864-1910) Gandimiyon shartnomasiga asosan 2200000 oltin so'm to'ladi hamda Amudaryoning o'ng qirg'og'idagi yerlaridan va mustaqil tashqi siyosat yurushlaridan mahrum bo'ldi. Ruslarning O'rta Osiyodagi harbiy harakatlari XIX asrning 80 yillar o'rtalarigacha chorvador turklarni bo'ysundurgunga qadar davom etdi. Rossiya o'lkamiz xalqlarini kuch, qurol, talonchilik va vayronagarchiliklar yo'li bilan bosib oldi.

1867 yilda Turkiston general – gubernatorligi tashkil etilib, o'lkani to'la ravishda harbiylar qo'lga o'tdi va o'lkani boshqarish katta vakolatlarga ega

bo'lgan Turkiston general – gubernatorligiga topshirildi. Turkiston general-gubernatori lavozimiga general fon Kaufman tayinlandi.

General – gubernator katta huquqlarga ega bo'lib, xorijiy mamlakatlar bilan diplomatik aloqalari olib borishi, soliq siyosatini belgilashi rus fuqaroligi huquqini berishi, mahalliy aholi ustidan chiqarilgan turli hukmlarini ijro etishga ruxsat berishi mumkin edi. Bu “Vaqtli Nizom” qonuni chor ma'muriyatining mustamlakachilik siyosati manfaatlariga mos kelmasligi boshlang'ich, Kaufman Rossiya imperatoriga 1873 yilda Turkiston o'lkasini boshqarishning yangi nizom loyihasini taqdim etdi. Nizom 1886 yilda podsho g'oyasiga ko'ra, o'lkada Markaziy o'lka boshqaruvi general-gubernator hamda uning Kengashi va mahkamasidan iborat edi.

XIX asrning 90 – yillariga kelib, Turkiston general – gubernatorligi beshta – Sirdaryo, Farg'ona, Samarqand, Yettisuv, Kaspiyorti viloyatlariga, viloyatlar uyezdlariga, uyezdlar bo'lislarga, bo'lislar uchastkalarga bo'linib boshqariladigan bo'ldi.

Turkistonning barcha viloyatlarida harbiy gubernatorlik boshqarmalari ta'sis etildi. Harbiy gubernatorlar bevosita podsho tomonidan tayinlanadigan bo'ldi. Viloyat boshliqlari esa doimo harbiy gubernatorlarning nazorati ostida bo'ldi.

O'lkada mustamlakachilik tartiblari o'rnatilishiga qadar hakamlik vazifasini bajarib kelgan qozilar mahalliy aholi o'rtasidagi huquqiy muammolarni sharoit va odat normalariga tayanib amal qiluvchi organ sifatida saqlanib qolindi. Bu albatta, mahalliy xalq ommasining noroziligini kuchaytirmaslik maqsadida ko'rilgan tadbirlar edi. Ular general – gubernator tomonidan tasdiqlab, uyezd boshqalari nazorati ostida ish olib bordi.

Turkiston general-gubernatorligining makazi Toshkent boshqaruv 1870 yilgi shahar boshqaruvi qoidasiga ko'ra to'lig'i bilan podsho ma'muriyati qo'liga o'tdi. 1877 yilgacha eski shahar va yangi shahar alohida boshqarilsa-da, lekin eski shaharda hokimiyat general Geyns qo'lida edi. O'sha yili shahar Davlat dumasiga saylovar bo'ldi. Saylangan 71 deputatining atigi 21 nafari mahalliy aholi vakillari edi.

Shunday qilib, XIX asrning oxirlarida O'rta Osiyoning katta qismi Turkiston general – gubernatorligi nomi bilan Rossiya tasarrufiga o'tdi. Qo'qon xonligi tugatilib, Xiva xonligi va Buxoro amirligi Rossiya imperiyasiga qarashli kichik, yarim mustamlaka davlatga aylanib qoldilar. Xiva xonining Amudaryo bo'limi boshlig'i, Buxoro amirining “Rus siyosiy agentligi” nazorat ostida ekanligi va uchastka pristavlarigacha harbiylardan bo'lganligini inobatga olib, o'lkada to'la harbiy-ma'muriy boshqaruvi, harbiy politsiya rejimi jo'natilganligini yana bir bor qayd qilamiz. Bunday boshqaruv tez vaqt ichida o'lkani ruslashtirish va iqtisodiy qaram hududga aylantirish imkonini berdi.

Chor Rossiyasi Turkiston o'lkasini egallagan kunlaridan boshlab o'zining iqtisodiy mustamlakachilik niyatlarini amalga oshirishga kirishdi. Buning uchun birinchi navbatda, Rossiya guberniyalaridagi sanoat korxonalari muntazam ravishda xomashyo bilan ta'minlab turuvchi temir yo'llari qurildi. Shu maqsadda 1881-1886 yillarda Mixaylovskiy ko'rfazidan Chorjo'ygacha Kaspiyorti temir yo'li

qurildi. 1888 yilda bu yo‘l uzaytirilib, Smarqandga yetkazildi. 1906 yilda Toshkent – Orenburg temir yo‘li ishga tushirildi. 1912 yilda Farg‘ona vodiysi ham Rossiya bilan temir yo‘l orqali bog‘landi.

Mustamlaka Turkistonda temir yo‘llari qurib bitirilishi o‘lkani Rossiya sanoatining g‘ildiragiga yanada mahkamroq bog‘landi. O‘lkaning xomashyo yetkazib manba sifatidagi o‘rni mustahkamlashgach, bu yerga turli firma va birjalar kirib kela boshladi va ular Turkistonning iqtisodiy hayotida jadallik bilan o‘z ta’sirini kuchaytirib bordi. Ular o‘lkadan xomashyo olib ketish, Rossiyadan sanoat va qishloq xo‘jalik mahsulotlari olib kelib sotish bilan cheklanmay sug‘oriladigan yerlarni sotib olib paxta ekishni kengaytirdilar. Paxtachilikning rivojlanishi bunday firma-birjalar, mahalliy sudxo‘r va savdogarlar uchun katta imkoniyatlar yaratib berdi. Ular asosan xomashyo yetishtirish yo‘liga o‘tib olgan dehqonlarga kelasi yili oladigan hosili hisobidan pul qarz berar edilar. Dehqonlarning moddiy ahvoli og‘irlashgan sari ularning hosildan tushgan daromadi qarzini to‘lashga, yerga ishlov berishga, oilasiga oziq-ovqat mahsulotlarini sotib olishga ham yetmas, ikkinchi tomondan katta yer maydonlari mahalliy boylar va sudxo‘rlar qo‘liga o‘tib keta boshladi. Bu holat yersiz dehqonlar, mardikorlar va arzon ishchi kuchini yanada ko‘payishiga sabab bo‘ldi.

Rossiya sanoatida paxta tolasiga bo‘lgan ehtiyojning ortib borishi va yerlarda yetishtiriladigan paxtaning sifatiga e’tiborni kuchaytirdi. Shu maqsadda o‘lka yerlarida paxtaning Amerika navlarini yetishtirishni yo‘lga qo‘yish bo‘yicha ilmiy tadqiqot ishlari olib boruvchi stansiyalar tashkil etildi. Hatto bu navlarni o‘rganish uchun Amerikaga maxsus mutaxassislar ham yuboriladi. Mustamlaka yillarida bunday navlar o‘lka paxtachiligida yetti barobar ko‘paydi.

Rossiya uchun Turkistondan ko‘proq foyda ko‘rish maqsadida o‘lkaning o‘zida xomashyoga dastlabki ishlov beruvchi korxonalar tashkil etishga kirishildi. Bunday korxonalar o‘lkada barpo bo‘layotgan sanoatning asosiy sohasi edi. 1900 yilgacha Turkistonda 170 dan ortiq sanoat korxonalari ishga tushirildi. Bularning 80 % ini paxtaga qayta ishlov beruvchi korxonalar tashkil etdi. O‘lkaning o‘zida ishlab chiqarish bilan bog‘liq tayyor sanoat mahsulotlari asrlar davomida hunarmandchilik bilan shug‘ullanib kelayotgan aholini xonavayron etdi.

Raqobat natijasida hunarmandchilikning ko‘plab sohalari inqirozga yuz tutdi, xonavayron bo‘lgan hunarmandlar ham yersiz dehqonlar singari ishsizlar safini to‘ldirib bordi. O‘lkaning ko‘plab unumdor yerlariga paxta ekilishi boshqali ekinlar ekiladigan maydonlarining qisqarishiga olib keldi. Ming yil davomida o‘zini oziq - ovqat mahsulotlari bilan ta’minlab kelgan mahalliy aholi asta- sekin oziq - ovqat masalasida Rossiyaga qaram bo‘lib qoldi. G‘alla mahsulotlari o‘lkaga Rossiyadan keltirilib, unga chor ma’muriyatining o‘zi narx – navoni belgiladi. Sanoatda band bo‘lgan mahalliy ishchilarning turmush sharoiti yana ham og‘ir edi. Chunki ularning ish haqi yevropalik ishchilaridan 2-2,5 barobar kam bo‘lsa, olinadigan soliqlar va jarimalar shuncha ko‘p edi.

Mustamlakachilik siyosatining asosiy yo‘nalishlaridan biri Turkiston o‘lkasini ruslashtirishdan iborat bo‘ldi. Podsho hukumati ko‘p minglab yersiz dehqonlarni, ishsizlarni mustamlaka Turkistonga ko‘chirib keltirishi bu maqsadga erishishda

katta o‘rin tutadi. Chorizm Turkistonni rus inqilobchilari va sotsial demokratlarini surgun qiladigan makonga aylantirdi. Markaziy Rossiya, Kavkazortidan kelgan Rossiya monarxiyasining minglab raqobatchilari Turkistonning yirik shaharlariga joylashib oldilar.

Rossiyadan ko‘chirib keltirilganlarga katta imtiyozlar berildi, ularning joylashishi, dehqonchilik qilishi uchun ko‘p miqdorda mablag‘lar ajratildi, o‘zini o‘nglab olgunga qadar oziq- ovqat mahsulotlari bilan ta‘minlab turildi. Yangi tashkil topgan rus qishloqlari aholisi mahalliy aholiga nisbatan ancha ko‘proq ekin maydonlariga ega bo‘ldi, ma‘lum muddagacha soliqdan ham ozod qilindi. Natijada, ko‘chirib keltirilganlar qisqa vaqtda ishlab chiqarishning texnikaviy zaminini ham yaxshilab oldilar. Bunday imtiyozlarni chor ma‘murlari, “Rossiyadan ko‘chib kelayotganlar bo‘sh yerlarni o‘zlashtirishga, bog‘lar yaratishga yordam beradi”, deb ko‘rsatdi. Aslini olganda qashshoqlashib ketgan yuz minglab aholining O‘rta Osiyoga ko‘chirib keltirilishi Rossiyada tobora chuqurlashib borayotgan ichki ziddiyatlarini hal etishning bir yo‘li bo‘ldi.

Mustamlaka o‘lkada ko‘p sonli rus aholisining mavjudligi Rossiya uchun harbiy va siyosiy tayanch bo‘ldi. Ular ayni bir vaqtda mahalliy xalqlarning mustamlakachilik tuzimiga qarshi bo‘lgan harakatlarini bo‘g‘ib turush uchun tayanch vazifani bajardilar. Chorizmning Turkistondagi madaniy- ma‘rifiy ishlari mustamlakachilik siyosatiga to‘la bo‘ysundirildi. Bu boradagi siyosiy mahalliy aholining ma‘naviy hayotiga aralashmaslik deb ko‘rsatilgan bo‘lsa-da, aslida aholini ruslashtirish, milliy madaniyatini cheklash, kamsitishdan iborat bo‘ldi. Shu maqsadda dastlabki tadbirlar Yevropa turmush tarzini ifoda etuvchi maktablarni ochishdan boshlandi. O‘lkada joriy etilgan rus-tuzem maktablari haqidagi loyihaga binoan 1884 yili Toshkentda dastlabki rus-tuzem maktabi ochildi.

Podsho ma‘murlari mahalliy maktablardagi ta‘lim-tarbiya ishlarini takomillashtirishni mahalliy aholini ruslashtirish borasidagi katta to‘siq deb qaradilar. Shu sababli eski maktablarda o‘qish-o‘qitish ishlarini yaxshilash uchun biror bir tadbir ko‘rilmadi. Maktabning ahvoli Rossiya bosqinidan avval qanday bo‘lgan bo‘lsa, shundayligicha qolib ketaverdi.

Rossiya Turkistonni istilo qilgach, rus ma‘murlari o‘z mavqelarini mustahkamlash uchun mahalliy xalqning ayrim an‘analaridan urf-odatlaridan foydalanishga urindilar va shu maqsadda diniy aqidalardan, mahalliy xalq o‘rtasida obro‘-e‘tibor qozongan shaxslardan, ruhoniylardan foydalandilar. Mahalliy xalqlarning tarixiy qadriyatlariga, diniy e‘tiqotlariga ta‘sir o‘tkazish, ularni ma‘naviy qaramlikda ushlash uchun Rossiya ma‘muriyati, tajribali mustamlakachi davlatlarining o‘z mustamlakalarida olib borgan missionerlik siyosatlaridan foydalandilar. Ostroumov va boshqa missionerlarning o‘lkadagi faoliyati buning yorqin misolidir.

Mahalliy aholining yashash tarzi, sihat salomatligini yaxshilash borasida ham biron-bir tadbir amalga oshirilmadi. Guberniyalarda, uyezdlarda bir yoki ikki vrach bo‘lib, ular ham asosan, soldatlar va rus aholisiga yordam ko‘rsatish bilan band bo‘lganlar.

Masalan, 250 ming qoraqalpoq aholisi orasida atigi bitta shifokor bor edi. Vrachlar yetishmasligini, sog'liqni saqlash ishlarining bunday ahvolini chor ma'murlari "mahalliy aholi kuchli sog'lom va kasal bo'lmaydi. Ular yashaydilar va vaqti kelganda o'ladilar. Tarqalgan epidemiyalarga qanchalik pul ajratilmasini, baribir yetmaydi", -deb chorizmning shovinistik siyosatini yaqqol namoyish etdilar.

O'lkada mustamlakachilikni kuchaytirishga qaratilgan ijtimoiy, iqtisodiy, siyosiy jarayonlar asta-sekin mahalliy aholining moddiy va ma'naviy qashshoqlanishiga, ijtimoiy-iqtisodiy ziddiyatlarning keskinlashishiga olib kelib, chorizm mustamlakachiligiga qarshi qaratilgan milliy ozodlik harakatlarining kuchayishiga sabab bo'ldi.

XIX asr oxiri XX asr boshlariga kelib Rossiya nafaqat siyosiy jihatdan balki iqtisodiy tomondan ham Turkistonni o'ziga qarish qilib oldi. Chunki, uning maqsadi o'z hukmronligini mustahkamlab olishdan va Turkistonni chor imperiyasining mustamlaka homashyo manbaiga aylantirishdan iborat bo'ldi. Shu sababli chor hukumati Turkistonda o'zining mustamlakachilik siyosatini mustahkamlab bordi.

Umuman, 1873 yildan boshlab O'rta Osiyodagi uch yirik feodal davlatlar: Xo'qand, Buxoro, Xiva vassal bo'lib, "Mustaqil" ligini yo'qotdilar hamda har biri 500 mingdan to 2 million 200 mingacha to'lovlar (kontributsiya) to'ladilar. Chor Rossiyasi bosib olingan territoriyalarga ruslarni keltirib joylashtira boshladi. Misol uchun Qozog'istonni, Okmulla viloyatiga 1860-1890 yillar ichida 16 ming 350 kishini joylashtirdi. Umuman, Turkistonda 15 yil (1875-1890) ichida 19 rus qishloqlari vujudga keldi. Ayniqsa 1891 – 1892 yillardagi ocharchilik davrida ixtiyoriy ko'chib keluvchilarning soni ancha ko'paydi va Farg'ona, Sirdaryo viloyatlari 2 foizga, Yettisuv viloyatida esa 5 foizga yetdi. Bundan maqsad, bir tomondan mustamlakachilikni mustahkamlash bo'lsa, ikkinchi tomondan xalqlar o'rtasida milliy adovat urug'ini sochish edi. Chunki ko'chirib keltirilgan ruslar mahalliy aholiga qaraganda bir qator imtiyozlarga ega edi. Bundan tashqari rus bo'lmagan xalqlarning milliy madaniyati ta'qib qilinar edi. Mahalliy aholiga ona tilida gazeta va kitoblar nashr etish, o'z bolalarini o'qitish ta'qiqlangan edi. Hukumat rus bo'lmagan xalqlarni rasmiy ravishda "begona zotlar" yoki tuzemes (sartlar) deb atardi, ruslarga mazkur xalqlarga nafrat bilan qarash ruhini singdirishga urinar edi.

O'rta Osiyo mehnatkashlari mustamlaka davrida ikki yoqlama zulmni boshidan kechirdilar, birinchidan mahalliy boylar ezsa, ikkinchidan chor ma'murlari va rus burjuaziyasi shundoq ham qashshoq bo'lgan aholini yanada qon qaqshatib taladi. Saltikov Shedrin aytganidek, "Toshkentlik janoblar" safiga qo'shilish uchun harbiy va grajdanlik xizmatiga yozuv va ochko'zlarning soni muri- malaxdek ko'paydi.

O'rta Osiyoda Chor Rossiyasi hukmronligining o'rnatilishi natijasida dvoryan- pomeshchiklarning soliq solish imkoniyati kengaydi, somaderjavenning davlat xazinasini boyidi, hosildor yerlarning hajmi ko'paydi. Xullas Rossiya "harbiy-feodal" hukumatini mavqei yanada mustahkamlandi. Bu esa yosh Rossiya burjua

imperiyasining bosqinchilik siyosatiga mos kelib, fabrika-zavod korxonalari uchun tayyor mol sotish bozorlari va xom-ashyo manbalarini vujudga keltirdi.

Chor ma'murlari Turkistonda o'z hukumronligi mobaynida rus feodal imperializm uchun mumkin qadar ko'proq foyda undirib olishga intildi, yerli xalqlarni qul qilish va ezish uchun turli metodlarni qo'lladi. Ular mahalliy aholiga jirkanch ko'z bilan qarab, ishonchsizlik bildirar va past irq deb tushunar edilar. Shuning uchun ham chor ma'murlari mahalliy aholini ustidan hukm yurgizish uchun "qamchi va musht tushirish" siyosatini olib bordilar. Bu xil siyosat grajdan xizmatida va harbiy xizmatda yuqori mansablarni egallab turgan bir to'da dvoryanlar uchun foydali bo'ldi. Ularga firibgarlik siyosati yurgizilgan xizmat ko'rsatish, martaba qozonish "qahramonliklar" ko'rsatib shuhrat qozonish mumkin. "Bizning hukumatimiz shu bir to'la kapitalistlar, mansabdor muttahamlar manfaati deb o'ylab netib turmay butun xalq manfaatlarini qurbon qilmoqda" degan edi rus tarixiy yozmalarda.

O'rta Osiyoning bosib olishi rus burjuaziyasi manfaatiga to'g'ri kelardi "Kavkaz, O'rta Osiyo, Sibir rus kapitalizmi uchun xuddi mustamlakalar bo'lib xizmat qilmoqdalar va uning faqat g'oyat chuqurlashib borishinigina emas, balki kengayib borishni ham ta'min etmoqdalar" deyilgan yana bir tarixiy hujjatda.

Chor mustamlakachilari qishloq xo'jaligidagi patriarxal munosabatlarni, sanoati rivojlanishi, milliy madaniyatni va boshqalarni o'chishiga to'sqinlik qilib, feodal davlat mashinasining eski formalarini saqlab qolish uchun o'z siyosatlarini yurgizdilar. Bu hol keng xalq ommasini ezish va ekspluatatsiya qilish uchun hukmron sinflarga ma'lum vaqtgacha qulay sharoit vujudga keltirdi. Shu sababdan chor hukumati Xiva, Buxoroda eski feodal davlat idorasining formalariga yo'l qo'yib berdi.

Turkiston bosib olingandan so'ng Rossiya davlat xazinasini boyidi. Agar 1869 yil o'lkada 2.356.241 so'm daromad tushgan bo'lsa, bu 1880 yilda 4.119.491 so'mni tashkil etdi keyinchalik Farg'ona vodiysi butunlay qo'shib (1876) olingandan so'ng 6.537.22 so'mga yetdi. 1896 yil bu daromad 9.174.287 so'mga yetdi. Bundan tashqari, 1869-1896 yillarda chorizm ko'p minglab armiyasini saqlab turushi Turkistondan 174 million so'm pul oldi. 1868-1896 yillar davomida chorizm O'rta Osiyodan olgan foydasini hisoblaganda 60 million so'mni tashkil etadi. Bundan tashqari chorizm Turkistonda paxtachilikni rivojlantirish hisobiga ilgari Rossiya chet el paxtasiga to'layotgan bojdan qutildi. Natijada 1879-1896 yillarda 203 million so'm davlat xazinasida qoldi. Bundan tashqari chet el davlatlariga paxta uchun to'lash kerak bo'lgan 256 million so'mdan qutildi. Shu yillar ichida Turkistonda Rossiyaga 26 million pul tola yetkazib berildi.

Paxtadan kelayotgan foyda yana shuni hisobi bilan ko'paydiki, Amerikadan keltirilayotgan paxtaga nisbatan Turkiston paxtasini har bir pudiga 2 so'm 38 tiyin kam haq to'landi, ya'ni bu 26 million Turkiston paxta tolasidan 60 million so'm foyda oldi. Umuman 1869-1896 yillarda Turkiston Rossiyaga 155.490.652 so'm daromad keltirdi.

Turkiston xalqlari Chorizmning mustamlakachilik siyosatiga va mahalliy ekspluatatorlarning tuzumiga qarshi chiqa boshladilar, aholi ayrim guruhlarining

chor ma'muriyati va mahalliy hukumat vakillariga qarshi hujum qilishlari ko'paydi. Sirdaryo, Samarqand va Farg'ona viloyatlarida 1887 yildan to 1889 yilgacha mana shu xilda 668 ta chiqish bo'ldi. 1899 yildagi Sirdaryo viloyatidagi harakatlar, bundan tashqari 1899 yildan 1917 yilgacha esa Farg'ona, Samarqand, Xazarbo'yi, Sirdaryo, Yettisuv viloyatlarida jami bo'lib, 4922 marta hujum bo'lgan. 1892 yil Toshkentda qo'zg'olon ko'tarildi. "Toshkent vaqeasi" Musulmon ruhoniylari va feodal yuqori namoyandalari qo'zg'oloniga bosh bo'lib bu qo'zg'olonda qatnashdilar, ya'ni Abul Qosim Eshon va oqsoqol Ziyo Muhammad boshchiligida Shayxontohur dahasidan kelayotgan 500 kishilik olomon shahar idorasiga qarab bordilar. Shahar boshlig'i Putinsev va katta Oqsoqol Matyoqub ularga peshvoz chiqqanda olomon toshbo'ron qila boshladi. Shundan so'ng qo'zg'olonchilarning yuzga yaqini Anhor tomonga sarbozlar tomonidan siqib borildi va ko'pchiligi suvga cho'ktirildi. Bu yerda shahid ketganlarning ma'lumoti yo'q. Tarixga "Toshotar voqeasi" deb kirgan bu qo'zg'olon oqibatida g'alayon qatnashchilari bo'lmish 60 kishidan 8 kishi o'lim jazosiga, 3 kishi qamoqqa hukm qilindi.

1898 yil 17 may Dukchi Eshon qo'zg'oloni (Madalixon) yuz berdi. Qo'zg'olonchilar 200 kishi bo'lib Andijon shahriga kirib bordilar, ularning soni 2 mingta edi. Qo'zg'olonchilar mustamlakachi qo'shinlarning Andijon shahridagi harbiy kazarmalariga hujum qildilar. Natijada 22 askar o'ldirildi va 18 nafari yaralandi. Bu qo'zg'olon ta'sirida Jizzax, Kattaqo'rg'on, Buxoro va Samarqand shaharlarida ham g'alayon ko'tarildi. Andijon qo'zg'oloni ham shafqatsizlarcha bostirildi va 362 kishi Sibirga surgun qilindi. Madali Eshon va 5 yordamchisi dorga osildi. 1911-1913 yillarda Farg'ona viloyatida "idora tartiblariga va jamoa osoyishtaligiga qarshi kurash"lar davomida 1911 yilda 883, 1913 yilda 1220 "jinoiy ish" ko'rilgan. Sirdaryo viloyatida esa shunday "ayblar" bilan 1911 yilda 3487 kishi, 1913 yilda esa 53 94 kishi "jinoiy javobgarlikka" tortilgan.

Yuqorida qayd etganimizdek Rossiya Turkistondagi don ekinlarini qisqartirib o'rniga paxta ekdi. Oqibatda rus pomeschiklari o'lkaga g'alla olib kelib narxlarda pulladilar. Farg'ona, Sirdaryo, Samarqand viloyatlarida 709 sanoat korxonasi bo'lib, bulardan 220 tasi paxta tozalash, 76 tasi jun-teri, 32 tasi pilla quritishdan iborat edi. Bularning ko'pchiligi juda kichik va oddiy uskunalar bilan ishlaydigan korxonalar edi. Zavod va fabrikalar asosan puldor qo'lida edi.

Turkistondagi sanoat ishchilarining umumiy soni XX asr boshlarida 20.925 kishi bo'lib ulardan o'zbeklar 12702 kishi, tojiklar 1142 qirg'iz va qozoqlar 944 kishi edi. Ularning turmush kechirishi va yashashi ancha og'ir ahvolda bo'lgani, ular 10-12 soatlab ishlardi. Ba'zi tarmoqlarda esa 17-18 soatgacha yetgan. Ularning ish haqi Rossiya markazidagidan 1.5 baravar kam edi. Xalq maorifiga esa harbiy – politsiya apparatiga qaraganda 35 foiz kam haq ajratilar edi. O'lkada tibbiy xizmat ham orqada edi. 1913 yilda butun Turkiston bo'yicha 212 shifokor bor edi, ya'ni bu 4 mln 366 ming kishilar uchun xizmat qilar edi.

Aholining 90 foizini tashkil etgan dehqonlar va chorvadorlarning ko'pchiligini ahvoli ham juda og'ir bo'lgan. Ma'lumotlarga ko'ra, Turkistonda sug'oriladigan yerlarga joylashgan xo'jaliklarning 43,9 foizi faqat bir desyatinaga

qadar, 28,8 foizi bir desyatinadan ikki desyatinagacha, 26,9 foizi esa 2-5 desyatinagacha yerga ega bo'lgan. Shunday qilib, dehqon xo'jaliklarining 84,9 foizi mayda yer egalarini tashkil etardi. Yerdan olinadigan soliqlar yildan-yilga oshib borar edi. Bu davrda ya'ni 1990 yil Turkiston paxtasi Rossiya sanoatining ehtiyojini faqat 24 foiz ta'minlangan bo'lsa, 1914 yilga kelib u sanoatni 50 foizini ta'minlay boshladi.

Asr boshlaridan iqtisodiy tanglik ham o'lka aholisining ahvolini yomonlashtirdi. Masalan: 1901-1903 yilda paxta maydoni 68 ming 126 desyatinaga kamaydi. Buning natijasida ko'pgina korxonalar yopildi va ishsizlik ko'paydi. Xullas, 1905 yilga kelib inqilob, nafaqat Rossiya markazida, balki uning qoloq o'lkasi Turkistonda ham yetilgan edi. 1905 yil birinchi rus inqilobining ta'sirida Turkistonda ham xalq qo'zg'olonlari bo'lib o'tdi. Ayniqsa kuzda siyosiy yetakchilar o'lkada kuchaydi. Masalan, O'rta Osiyo va Orenburg Toshkent temir yo'li ishchilarining yangi chiqishi bo'lib o'tdi. 14-18 oktabr Toshkent, Samarqand, Andijon, Qo'qon sanoat korxonalari ishchilari ish tashlab majlislar erkinligi, 8 soatlik ish kunini joriy qilish kabi siyosiy va iqtisodiy talablar bilan chiqdilar. 19 oktabrda Toshkent ishchi va mehnatkashlarining mitingi bo'ldi. Podshoh askarlari namoyishchilarni o'qqa tutdi. Natijada 3 kishi o'ldi va 26 kishi yarador bo'ldi. Shundan so'ng Toshkent harbiy qal'asida 15 dan 16 noyabrgacha o'tar kechasi soldatlar qo'zg'oloni bo'ldi. Qo'zg'olonlarga qarshi kechasi soat 2 da uchta o'qchi batlon va yarim batariya soldatlari qa'la ichiga olib kirildi, ular qo'zg'olonchilarni to'pga tutish to'g'risida buyruq berilgandan keyin 16 noyabrda taslim bo'ldilar. Chor hukumati qo'zg'olonchilardan ayovsiz o'ch oldi. Soldatlardan 2 kishi otishga 18 kishi katorgaga yuborildi. Inqilob davomida mahalliy millat ichidan ham inqilobchilar yetishib chiqdi. Bulardan D.Ustaboyev, aka-uka Qosimxo'jayev, A.Xo'jayev va boshqalarni aytish mumkin. Inqilob davomida 1906 yil fevralida RSPRP ning 1 Turkiston konferensiyasi bo'lib o'tdi. Bu davrda jadidchilik ham xalq ommasida o'rtasida maorif va ma'rifiy ishlarni olib borishda faol ishtirok etdi. Uning rahbarlari Mahmud Behbudiy, Munavvar qori va boshqalar Turkiston hayotini o'zgartirish, uni chuqur demokratik mazmun asosida isloh qilish, yangilash uchun kurashdilar.

Birinchi rus inqilobi mag'lubiyatidan keyin Turkiston xalqining milliy ozodlik harakati davom etdi. 1905-1909 yilda ham mehnatkashlarning chiqishlari bo'lib turdi. Masalan, Samarqandlik Nizom Pirimqulovning chiqishini aytish mumkin. 1909-1910 yilda Yettisuv, Samarqand, Farg'ona va boshqa viloyatlarda dehqonlarni chiqishi bo'lib o'tdi. Chorizm o'zining mustamlakachilik siyosatini 1-jahon urushi davrida yana ham kuchaytirdi. Chunki Rossiya uchun urush xarajatlarini qoplash va Turkiston o'lkasida ko'proq foyda undirish zarur edi. Xullas 1914-yil 1-avgustida boshlangan 1-jahon urushi nafaqat Rossiya uchun balki Angliya, Fransiya, Germaniya va 70 dan ortiq mamlakatlar uchun mazmuni va mohiyati jihatidan boshqa birovlarining yerini bosib olish va ularni bo'ysundirish, raqobat qiluvchi millatni xonavayron qilish, uning boyliklarni talashdan iborat bo'ldi.

Imperialistik bosqinchilik urushi mustamlaka yerlarini shu jumladan Turkiston o'lkasi xalqlarini ham xonavayron qildi. Ahvol kundan-kunga yomonlashib bordi. Oziq-ovqat tanqisligi tobora kuchayib, 1916 yil o'lkada g'alla mahsuloti 2,2 mln pudga kamayib keldi va natijada o'lkada ocharchilik boshlandi. Bundan tashqari, narx-navo va soliqlar yanada oshdi. Chor hukumati urush davrida paxtaning bir pul tolasiga 2 so'm 50 tiyin miqdorida qo'shimcha soliq belgiladi. Shuningdek paxtaning o'rta hisobdagi bozor narxi 30 so'mdan sun'iy ravishda 24 so'mga tushirilib, dehqon har pud paxta tolasidan 6 so'm zarar ko'rdi. Paxtaga qat'iy narx belgilangani holda to'qimachilik va boshqa sanoat mollari hamda oziq-ovqat mahsulotlarining narxlari muvofiqlashtirilmadi va bularning bahosi kun sayin oshib bordi. To'qimachilik korxonalari arzon paxta olib, ishlab chiqargan gazlamalarni esa yuqori bahoda sotib, dehqonlarni yanada qashshoqlashtira bordilar. Shunday qilib hamda korxona egalari ham natijasida katta yer egalari va savdogarlar hamda korxona egalari ham kundan-kunga boyib bordilar. Ayniqsa, soliqlarni ko'payishi mehnatkashlarning xonavayron qildi. Chunki, o'sha davr ma'lumotlariga ko'ra, Turkistondan yig'iladigan yer solig'i 1914-yildagi 6 mln. 859 ming 21 so'mdan 1916-yilda 14.311.77. so'mga yetib, ya'ni 2 baravar ko'paydi. Hunarmandlardan olinadigan soliq esa 1 mln. 149 ming 676 so'mdan 2 mln. 839 ming 240 so'mga yetdi.

O'lka aholisidan turli soliq va yig'imlar to'plash kuchaydi va bu aholini yanada xonavayron qildi. 1914-1916 yillarda Namangan uyezdi aholisidan majburiyat tariqasida 3360 ot va 119 ming 640 so'm pul, Skobelev uyezdi aholisidan esa 4325 ot, 200 o'tov, 178 ming 656 so'm pul, Kattaqo'rg'on uyezdidan 2159 ot va 56 ming 531 so'm pul, Toshkent eski shahar aholisidan 5165 ot 150 ming 934 so'm pul olingan.

1914-1916 yillar ichida Farg'ona viloyati aholisidan urush ehtiyojlariga deb qo'shimcha ravishda 302 ming 545 so'm pul to'plangan edi. Samarqand uyezdining Dahbed bo'limi dehqonlari uchastka pristavi Sokolniskiy ustidan yozgan shikoyatlarida quyidagi ma'lumot keltiriladi, ya'ni pristav urush ehtiyojlari uchun deb 1915 yil yozida aholidan 7 marta 34 ming 300 so'z to'plagan, shu yilning oktabr oyida Sokolniskiy aholidan qo'shimcha 20 botmondan g'alla, 8 botmondan guruch, 2 botmondan sabzi, 2 botmondan piyoz topshirishni buyurgan. Natijada Dahbed bo'limi viloyatlaridan 7840 pud bug'doy, 3136 pud guruch, 784 pud piyoz, jami 29615 so'mlik mahsulot yig'ib olingan. Turkiston general-gubernatori Kuropatkinning yozishicha, faqat rasmiy ma'lumotlarga ko'ra, Turkiston o'lkasidan "Urush ehtiyojlari uchun" 1914-1916 yillarda 70 ming ot, 13441 o'tov, 30 ming metr namat, 300 ming tonna go'sht, 3 mln, pud paxta moyi, 12 ming tuya va boshqalar aholidan tortib olingan. Shunday qilib birinchi jahon urushi davrida Turkiston aholisi har taraflama jabr-zulm ostida qoldi. Shahar va qipchoqlarda ochlik va qashshoqlanish kuchaydi. Bu holat Turkiston aholisining noroziligini kuchaytirdi.

XIX asrning oxiri XX asr boshlarida Turkistonda tarixiy sharoit quyidagicha jarayonda rivojlanib bordi. Turkiston sof mustamlakaga aylanib, chorizm uni iqtisodiy jihatdan to'la quvvat bilan kemirishga kirishib ketdi. Turkiston o'lkasi

jahon mustamlaka zanjiridagi eng mustahkam halqa bo'lib, G'arbiy Yevropa mustamlakachiligi uning oldida oddiy bir hol edi. Mustamlakachilikning bu rejasi ularga Turkistonni istagancha talash, toptash imkoniyatini uzoq vaqt saqlab qolish "huquqini" beradi.

Chorizm mahalliy burjuaziyaning paydo bo'lishini aslo istamasdi, chunki unga ham to'la ishonib bo'lmas edi, ularning juda ko'pchiligi o'z xalqidan batamom yuz o'girib imperiya tomoniga o'tib keta olmasligini ham bilardilar. Ularni o'z xalqi bilan bog'lab turuvchi milliy, tarixiy ildizlar bor ediki, bu milliy uyg'onish pallasidan bir-birini tezroq tushunib olib, mustamlakachilarga qarshi yagona front bo'lib kurashga zamin hozirlashi mumkin edi. Shunga ko'ra rus chorizmi burjuaziyasi o'sib kelayotgan mahalliy burjuaziyaning iqtisodiy-siyosiy huquqlarini cheklab qo'yishda. Milliy burjuaziya bu kamsitishdan norozi edi. Rus burjuaziyasi har jihatdan avvalo iqtisodiy jihatdan o'zbek milliy burjuaziyasini qaramlikda saqlab kelar edi. Bu kamsitishlar o'zbek burjuaziyasining nafsoniyatiga tegar edi. Ruhoniylarning iymon-e'tiqodi but, xalqning emin-erkin dasturxoni to'kin jahondagi taraqqiy topgan xalqlar kabi ma'rifatli bo'lishni astoyidil istovchi ilg'or guruhi ham mavjud ediki, ular johil ruhoniylarga ham chorizmga ham qarshi edilar.

Abdurauf Fitrat (1886-1939) bilan davlat va jamoat arbobi F.Xo'jayevlar (1896-1938) ham Buxoroda tavallud topganlar, ikkisi ham ilk ma'lumotni Buxoroda oldilar keyin ular o'z bilimlarini oshirish dunyoqarashlarini o'sishi niyatida xorij mamlakatlarida tahsil ko'rdilar. Fitrat birinchilardan bo'lib qo'shni Turkiya mamlakatlaridagi mashhur Istanbul dorilfununida tahsil oldi. Buxoroning eng boy savdogarlaridan bo'lmish Ubaydulloxovning yolg'iz o'g'li Fayzulla Xo'jayev esa Rossiyaning sanoat shaharlardan biri Moskvada (1909-1912) ta'lim-tarbiy ko'rdi.

Jadid namoyondalaridan yana biri Muhmudxo'ja Behbudiy (1875 yili Samarqand 1919 yili Qarshi)dir. U ruhoniylar oilasida tug'ilgan, eski maktab va madrasada o'qigan qozixonlarda mirzolik va muftiylilik qilgan. Arabiston shuningdek Qozon va Ufaga (1903-1904 yillar) borgan. M.Behbudiy Turkistonda yangicha "usuli jadid" maktablari zururligini nazariy asoslangan va ularni tashkil etishga rahnamolik qilgan. U yuzdan ortiq darsliklar va qo'llanmalar yaratgan. Ulardan, "Muktaxibi jug'rofiya oyi umumiyga". (Qisqa umumiy jo'g'rofiya) "Kitobul-atfol" (Bolalar maktablari) "Muxtasari tarixi islomiyga" (Islom qisqacha tarixi)lar shular jumlasidandir. M.Behbudiy taraqqiyparvar ziyoli, jamoat arbobi, olim Ismoil Gasperalning sevimli shogirdlaridan biri bo'lib, uning ilg'or g'oyalarini Turkistonda keng tarqatuvchi va amalga oshiruvchisidir. 1913 yilda "Samarqand" gazetasini va "Oyna" jurnalini chiqara boshladi. Bu jurnal o'lkadagi birinchi o'zbek tilidagi jurnal edi. Uning "Padarkush" (1913) pyesasi ham shu jurnalda bosilib chiqqan. M.Behbudiy ijodiy faoliyati 3 qoidaga asoslangan bo'lib:

1. Zamon talablaridan kelib chiqib ish ko'rish.
2. Millat taqdiri va istiqbolini belgilovchi milliy kadrlarni yetishtirish:
3. Milliy baqirlikdan chiqib dunyo miqyosida fikrlay oladigan, chet ellar bilan siyosiy, iqtisodiy, madaniy-ma'naviy munosabatlarda jahon andozalari

talablariga javob beradigan ish yurituvchi millatni shakllantirish kabi masalalarni o'z ichiga oladi.

1917-1918 yillarda M.Behbudiy oktabr to'ntarilishi to'g'risida turli mulohaza va fikrlarga ega bo'lgan o'z maqolalarini matbuotda chop etadi. Bu maqolada oktabr to'ntarishi davomida ishlatilgan zo'ravonliklardan norozilikni bildiradi. Xuddi shu davrda "Yangi hisob" darslikni yozadi, hamda maktablarni tashkil etish va isloh qilish ishlariga bosh-qosh bo'lish maqsadida 1918-yilda Samarqandda tuzulgan "Musulmon ishchi va dehqon sho'rosi" da maorif komissari lavozimida ishlaydi. U mustaqillik to'g'risida o'tkir va aniq vazifalarni ilgari surgan edi. Ammo Buxoro amirining buyrug'i bilan "Bolsheviklarning ayg'oqchilaridan" deb ayblanib, pinhona josuslar orqali Qarshi shahriga olib kelib qatl etildi. Taraqqiyparvar M.Behbudiy g'oyalari orzu umidlari mustaqillik tufayli ro'yobga chiqmoqda.

Jadidlarning o'lka xalqlari orasida olib borgan madaniy oqartuvchilik faoliyatida Toshkentlik jadidlarning tashabbuslari mashhur jadidlar taraqqiyparvarlarning tashabbusi bilan "Turon" jamiyati maydonga keldi. Uning mutaxassisleri quyidagilar edi.

1. Ubaydulla Asadullayevich Xo'jayev (Mergancha)
2. Toshpo'latbek Norbo'tabekov (Observatorskaya)
3. Munavvar qori Abdurashidxonov (Shayxontoxur)
4. Komilbek Norbekov (Sag'bon)
5. Mulla Abdulla Avlonov (Sapyorskaya)
6. Muhammadxon Poshshoxo'jayev (Zanjirlik)
7. Kattaxo'ja Boboxo'jayev (Qor yog'di)
8. Bashirulloxon Asatillaxo'jayev (Mergancha)
9. Nizomiddin Asomiddinxo'jayev (orqa ko'cha)
10. Karimbek Norbekov

Jamiyatning 73 moddalik ushbu ruscha nizomida uning maqsad-vazifalari quydagicha belgilangan:

A) aholi o'rtasida sahna ishlariga, ezgulikka muhabbat uyg'otish, jiddiy munosabat o'rnatish;

B) xalq uchun spektakllar qo'yib berish va ular orqali xalqqa sog'lom hordiq bag'ishlash;

V) ma'naviy va moddiy ahvolni yaxshilashga muhtoj bo'lgan Turkiston o'lkasi doirasidagi musulmon e'tiqodiga mansub kishilarga yordam berish.

Ikkinchi badda jamiyatning quyidagi huquqlari belgilangan: kechalar, konsertlar, spektakllar va shularga ommaviy tomoshalar uyushtirish; o'z nomiga klub, musiqa kurslari, kutubxona, qiroatxona ochish; o'z nomiga boshlang'ich maktablar ochish va ta'minlash;

- hojatmandlarga shu jumladan, o'qituvchilarga moddiy yordam berish ularning o'rta va oliy o'quv yurtlarida o'qishni davom ettirishlari uchun stipendiyalar ta'sis etish, shuningdek, maorif muassasalarini, rasmiy, xususiy, ijtimoiy qanday toifada bo'lishidan qat'iy nazar moddiy qo'llab quvvatlash.

Darhaqiqat, jamiyat toshkentlik taraqqiyparvarlarning barcha faollarini atrofga to'pladi. Uning zaminida teatr havaskorlari gruppasi tashkil topdi. Uning nomida klub, kutubxona, gazeta maydonga keldi. Teatrshunos M.Rahimov yozishicha, Avloniy bosh bo'lgan teatr jamoasi gruppasi 1913 -yilning oxirida 25 kishidan iborat bo'lgan. Jumladan ularning orasida Ilgin bosmxonasi ishchisi Nizomiddin Xo'jayev, maorifchilar: G'ulom Zafariy, Shokirjon Rahimiy, Samix Qori, Fuzayl Jonboyev, Xasan Qori, xizmatchi Bahridin A'lamov, "Prikazchi" (ish yurituvchilar) Muhammadjon Poshshoxo'jayev, Qudratilla Maxsum kabilar bor edi. 1916 yilda gruppaga Mannon Uyg'ur, Sulaymon Xo'jayevlar a'zo bo'lib kirdilar.

Bular safiga Laziz Azizzoda, Sa'dullaxo'ja Tursunxo'jayev, Yusuf Aliyev, Muso Azimov ham qo'shildi. Gruppa afishalarida Mirmulla Shermuhammedov va Eshonxo'ja xoniy nomlari uchrashini hisobga olsak, gruppani hozircha aniqlangan a'zolari soni, Avloniyni qo'shib hisoblaganda 19 taga yetadi. Ularning aksariyati iste'dodli ijodiy yoshlar edi. Masalan: Aqbarov durustgina shoir, mardikorlik haqidagi bir she'riy to'plamning muallifi edi. Nizomiddin Xo'jayevning nomi izohga muhtoj emas. Yu.Aliyev, S.Tursunxo'jayev, B.A'lamov, M. Poshshoxo'jayev, K.Muxzumovlar ijtimoiy faoliyat bilan bir qatorda badiiy ijod bilan ham shug'ullanganlar. Yu.Aliyev she'rlar yozgan, S.Tursunxo'jayevning "Turkiston vatanparvarlari" dramasi sahnaga qo'yilgan. Mashhur Mannon Uyg'ur, "Kalima" ning muallifi G'ulom Zafariy, yangi o'zbek maorifchiligining asoschilaridan biri bo'lgan. Shokirjon Rahimiy, o'zbek kino san'atining poydevorini qo'yganlardan U.Xo'jayevlarning nomi o'quvchilarimizga yaxshi tanish. Fransuz tilini bilgan g'arb adabiyotining originalida o'qigan, she'r va hikoyalar bilan vaqti matbuotda faol ishtirok etgan. Mirmulla Shermuhammedov, Hamza dramalarini xolis va odilona tahlil qilib, yuksak baholagan birinchi o'zbek teatr tanqidchisi edi.

Avloniy gruppasi sahnalashtirgan birinchi asar Behbudiyning "Padarkush" bo'ldi. 1914-yil 27-fevral Toshkentning 2000 kishilik muhtasham "Kolizey" teatri tomoshabinlar bilan to'la. Gelereya va yo'laklarda ham odam qatnaydi, sahna ochiladi, O'rtabo'y miqti, yevropacha kiyingan kishi paydo bo'ladi.

"Muhtaram jamoat! – gap boshlaydi. Bugun Toshkent xalqi hayotida tarixiy kundir," notiq teatr va uning jamiyat hayotidagi o'rni haqida so'zlaydi. Tomoshabinlar uning har bir gapini berilib tinglaydilar. "Teatr bu o'yinbozlik emas! Masxarabozlik ham emas, - davom etadi u. Teatr bamisoli oynavand bir uykim, kirgan har kimsa o'z husni kabi o'zini ko'ra olur,, Yuziga un surtib masxarabozlik shakliga kirgan zotlar tabibi xoziqdirlar," Notiq teatrni har bir xalq milliy taraqqiyotining muhim belgilaridan deb hisoblaydi, misollar keltiradi. U mashhur taraqqiychimiz Munavvar qori edi.

Spektakl boshlandi. U mahalliy xalq turmushidan olingan bo'lib, yerli havaskor yoshlar tomonidan qo'yilgan birinchi sahna asari mashhur "Padarkush" edi. Spektakl deklamatsiyaga ulanib ketdi. Taraqqiychilik tug'yon urib turgan "Oila munozarasi" tinglandi. Xalq milliy kuylarga solib yozilgan, ijtimoiy dard bilan yoniq qo'shiqlar yangradi. Nihoyat tomosha tugadi. Kishilar teatrdan olgan

taassurotlarini qizg'in muhokama qilgancha tarqaldilar. Turon o'z faoliyatini shunday boshlagan edi. Truppa ishida qardoshlar ham ishtirok etdilar. Jumladan Avloniy taniqli teatr rejissori Zaki Boyazidskiy, mashhur Ozarbayjon san'atkori Sidqiy Ruxillo bilan hamkorlik qildi. Masalan, truppaning spektakllarini Zaki Boyazidskiy sahnaga qo'ygan edi. Sidqiy Ruxillo esa 1916 yilda Avloniyning taklifi bilan Toshkentga keldi va shoirning uyida truppa ko'magida "Layli va Majnun" spektaklini qo'yadi. Majnun rolini Sidqiy Ruxilloning o'zi o'ynaydi.

Truppaning g'oyaviy badiiy rahbari Avloniy edi. 1914 yilning 26 dekabrda truppa "Turkiston" nomi bilan Farg'ona vodiysi bo'lib safarga chiqdi, bir qator shaharlarda gastrolda bo'ldi. Agar siz o'sha yillari chiqib turgan vaqtli sahifalariga ko'z tashlasangiz, truppaning Qo'qon (1915 yil 7 yanvar) Andijon (9 yanvar) Namangan (21-24 yanvar), O'sh (29 yanvar) va qo'ygan spektakllari va ularda Avloniyning faol ishtiroki, xususan ijodkorlik mahoratiga oid ehtiros bilan yozilgan maqolalariga duch kelasiz. "1915 yilda mahalla xalqi" domlamiz "Teatrchi" bo'ldi, "Masxaraboz bo'ldi", - deb meni maktabdan quvib, "Mirobod mahallasidagi boshlang'ich maktabni yopdilar",- deb yozadi Avloniy o'z tarjimai holida.

Shularga qaramay, Avloniy ijtimoiy faoliyati qizg'in davom etdi. Jumladan uning shu yillar "Nashriyot", "Maktab" kabi shirkatlar tuzishda bosh-qosh bo'lganini eslash kifoya. Adib ularni keyinroq o'z tarjimai holida shunday izohlaydi: "Bu vaqtlarda bizning maqsadimiz Turkiston yoshlarini siyosiy jihatdan birlashtiruv va inqilobga hozirlov edi". Maktab ishi, xalq orasida marifat tarqatish Avloniyning 1917 yilgacha bo'lgan faoliyatining bosh yo'nalishini tashkil qildi. Bu yo'lda katta fidoiylik ko'rsatdi. Shoirning Mirobodda katta qiyinchiliklar bilan ochgan maktabi Yu.Toxiriy xotirlagandek, butun Toshkentda dovuq qozondi. Lekin ish og'ir kechdi. Chor mustamlakachilik siyosatini og'ishmay amalga oshirib borayotgan o'lka ma'muriyati maktab masalasida qattiq turdi. Har bir yangi usuldagi maktabning o'qituvchilarigina emas (ularning uy adreslarigacha talab etilgan), o'quvchilarni ham kamligi, ayniqsa, dastur va darsliklar hamda ularning mualliflari qat'iy nazorat qilindi. Avloniy shaxsiy arxivida saqlanib qolgan Sirdaryo viloyat xalq maktablari nozirining 1914 yil 19 fevral 583 hamda 24 maydagi 1118 raqamli talabnomalari (chamasi bunday hujjatlar har yili to'ldirib borilgan) shundan darak beradi.

1908 yil Avloniyning Miroboddagi maktab yopildi. Buning sabablari ko'p bo'lishi kerak. Avloniy nazarimizda, o'z tarjimai holida shulardan bittasini tilga oladi. "Maktabimda yer, odamlar, tog'-u toshlar, daryo, osmon haqida suxbatlar o'tkazmoqqa harakat qilganimni Mirobod johil kishilari bo'lishib, meni kofir bo'lding, deb maktabimni yopdilar".

Adib 1909 yilda Degrez mahallasida yana maktab ochdi. Avloniy dars berish jarayonida ochilayotgan yangi usuldagi maktablar uchun har jihatdan qulay bo'lgan yangi darsliklar yaratish zaruriyatini his qiladi. Negaki yangi maktabning afzalligini shunchaki talab qilish, o'z o'quvchilari misolida ko'rsatish hali kifoya emas edi. Yangi o'quv sistemasining keng yoyilishi uchun uning prinsiplaridan kelib chiqib yozilgan darsliklar ham kerak edi. Avloniy yozadi: "Bizim Turkiston

maktabi islomiyasida avvaldan oxirga qadar ta'lim ulanajak kitoblar": "Chor kitob", "Sabot-ul ojizin", "Fuzuliy", "Navoiy", "Xo'ja Xofiz", "Bedil", "Maslak ul-muttakin" lar kabi she'r kitoblari uldigi jumlaning ma'lumidir. Bu kitoblarning ba'zilar e'tiqod va amollari islomga taalluqli mushkul masalalardan iborat o'g'lonlardan hamda aksariyati forsiy tilda yozilganlari uchun yosh bolalarning onlardan istifodalari, bir-bir narsa anglamoqlari, imkon xorijida edi.

Shuning uchun ham adibning 1909-1917 yillar davomida maxsus maktab bolalari uchun yozilgan o'ndan ortiq kitobi maydonga keldi. Uning "Birinch muallim", "Turkiy Guliston", "Yoxud ahloq", "Maktab gulistoni" singari darsliklari, "adabiyot yoxud milliy she'rlar" to'plami inqilobiga qadar bir necha bor qayta bosilib chiqdi va Turkistonning juda ko'p yangi usul maktablari uchun qo'llanma bo'lib xizmat etdi. "Muallim afandilar va adabiyot muxbirlari bilan bu asari nochozonalari iltifotsiz qoldurmadilar. Turkistonning eng mashhur muallimlari dars jadvalini kiritib maydoni ta'lima qo'ydilar" deb yozgan edi Avloniy mamnuniyat bilan, Ma'lum sabablarga ko'ra bosilmay qolgan "Uchinchi muallim", "Maktab Jug'rofiyasi", "Hisob masalalari" singari darslik kitoblari haqida ham adibning zamondoshlari juda iliq fikrlarni aytadilar. Darhaqiqat bu asarlar inqilobgacha bo'lgan o'zbek maktabi, pedagogik fikri taraqqiyoti tarixida muhim ahamiyatga ega bo'lgan. 10 yillarda "Nashriyot", "Maktab" kabi turli shirkatlarning dunyoqarashida ham katta xizmat qildi. 1914 yil 19 sentabrda ta'sis etilgan "Nashriyot" shirkatining 28 punktli rus va o'zbek tillarida yozilgan shartnomasida uning asosiy maqsadi "Turkiston o'lkasidagi musulmon aholisi o'rtasida umumeropa madaniyati va ma'rifatini gazetalar va jurnallar, kitoblar va ularning savdosi orqali yoyish", deb ko'rsatilgan. 1916 yil 18 martda tuzulgan, notarius D.Egorov tasdiqlagan "Maktab" shirkatining 37 bandli shartnomasida ham shu maqsad tilga olinadi. Keyingi shirkatning muassislari orasida Avloniy va M.Poshshoxo'jayev bilan bir qatorda mashhur Nizomiddin Xo'jayev va Shokirjon Rahimiy, 1907-1910 yillarda "Ta'lim alifbo", "Ta'limi soniy" kabi darsliklar yozib, 1918 yili Toshkentda Langer mahallasida xotin - qizlar maktabi ochgan Rustambek Yusufbekov, taniqli ma'rifatparvar Avloniy bilan birgalikda 1909 yilda "Jamiyati xayriya" tuzgan Toshxoji Tuyuqboyevlar ham bor edi.

Asrimiz boshlarida yangi maktablar uchun tuzulgan alifbolar anchagina bor. Agar uning ro'yxati tuziladigan bo'lsa, boshida, shubhasiz. Saidrasul Azimiyning "Ustod avval"i bilan Munavvarqorining "Adibi avval"i turadi. Avloniyning "Birinch muallim" ham o'zining ma'lum o'rniga ega.

"Birinch muallim" 1917 yilga qadar 4 marta nashr etilgan, U muallif ta'kidlaganidek "Avvalgi sinf shogirdlari uchun" yozilgan edi.

"Ikkinchi muallim" yuqoridagi kitobning bevosita davomi, "Alifbo" dan so'ng o'qitmoq uchun yozilgan.

S.Ayniy birinchi yangi usul maktabi Buxoroda 1908 yilda ochildi deb ko'rsatildi. F.Xo'jayev uni buxoroliklar ongida siljish yaratgan hodisalardan biri deb hisoblaydi. Gap shundaki, bu maktab buxorolik taraqqiyparvar muallimlar A.Burxonov va Nizomiddinlar nomi bilan bog'liqdir. Ular o'sha yili imtihonni o'tonalaru, elning e'tiborli vakillari ishtirokida o'tkazganlar. Tantanali marosimda

katta bahs boshlanib ketgan. To'planganlar ikki guruhga Mulla Ikrom bosh "Jadidchilar" va Mulla Abdurazzoq bosh "Qadimchilar" ga bo'lingan. Bahsda "Qadimchilar" ustun kelgan. Hali o'zini o'nglab olmagan jadidchilik mag'lubiyatga uchradi. Maktablar yopib qo'yildi, bolalar uylariga qaytarib yuborildi, hukumat ota-onalardan bundan buyon bolalarmizning jadidlar usulida o'qitmaymiz, - degan tilxat oldi. "Jadid" degan nom dinsizlik va boshqa har qanday jinoyatlarni ifodalovchi nom bo'lib qoldi.

Bu 1908 yil edi. Hayot to'xtab qolmadi. "Usuli jadid" qiyinchilik bilan bo'lsada o'ziga yo'l ochib berdi. Uni quvvatlovchilar ko'payib bordi. Kitob darslikka ehtiyoj zo'raydi. Shu maqsadda 1909 yilning martlarida "Shirkati Buxoroyi sharq" tuzuldi. Usuli jadid bilan tanishmoq uchun bir kishi Bog'chasaroyga, yana bir kishi Istanbulga yuborildi. Lekin yangi maktabning dushmani ham ko'paydi. Shu sababli 1909 yil 18 iyunda Buxoro yoshlari "Taribiya atfol" nomida yashirin jamiyat tashkil qildilar.

Jamiyatning birinchi maqsadi Istanbulga o'quvchilar yubormoq chorasiga kirishmoq edi. Jamiyatning yordamida bir qancha talaba Istanbulga yuborildi. S.Ayniy asarining 1927 yilgi Moskva nashrida quyidagi faktni uchratamiz.

"Ixmoli tahsil uchun Usmonxo'ja Po'latxo'ja o'g'li (1878-1968) uning birodari Ato Xo'ja (1894-1938), Mazhar Maxsum Burxon o'g'li Abdurauf Fitrat, Muhumbek Istanbulga safar qildilar,. Fitrat mazkur talablarning eng iste'dodlisi va eng fozili edi".

Fitrat Istanbulda 1909-1912 yillarda o'qidi. Umuman olganda, 1911 yilda Istanbulda o'qiydigan yoshlar, Turkistonliklarini ham qo'shib hisoblasak 45 taga, 1912 yilda esa 30 taga yetgan. B.A.Pestovskiy Fitratni 18 yoshlarga qadar Buxoroda tahsil ko'rib, Sharqda Turkiya, Hindiston, Arabiston kabi yerlarda Markaziy Rossiyaning Moskov, Peterburg kabi shaharlarda sayohat etganlar, deb yozadi. Demak u Buxoroda 1904 yillarga qadar o'qigan. So'ng chamasi haj qilgan "Tazkiyrat O'sh-sho'ro" muallifi Ne'matilla muxtaramning Xoji Mullo Abdulrauf deb tanishtirishini bilmasa kerak.

"Bizda jadidchilikning birinchi davri panislomizm bayrog'i ostida yurdi"- deb yozadi. Fitrat 1936 yilda "Aruz haqida" kitobida jadid adabiyotining Aruz vazni bilan yozilishi mana shu davrga to'g'ri keladi. Bora-bora panislomizm, panturkizm, o'zbek millatchiligiga bir-biridan ayrim xatti-harakatlar tarzida ajratildi. Men bularni juda yaxshi eslaymanki panislomizm bilan o'zbek millatchiligining adabiyotdagi in'ikoslaridan bittasi vazida aruz va barmoq tarafdorligi shaklida ko'ringan edi. Turkistondagi faoliyat bosqichlari quyidagilardan iborat.

1. 1885-1895 yillar jadid usulidagi maktablarning Qo'qon va boshqa joylarda ochish uchun harakatlarning boshlanib ketishi.

2. 1895-1905 yillar jadid maktablarining tashkil etish davrining to'liq shakllanishi, ya'ni Buxoroda Jo'raboy, Samarqandda A.Shakuriy, S.Azimiy, A.Munzim, Mulla Qilich, Toshkentda Monnon Qozi, Munavvar qori, Abdulla Avloniy, Qo'qonda Salohiddin domla, Hamza, Andijonda Shamsiddin domla, Namanganda, I.Ibrat, So'fizoda va boshqalar maktab tashkil etganlar.

3. 1905-1914 yillar madaniyat maorifni milliyalashtirish maqsadida ro'znomalar va jaridallarni chop etish, matbaa ishlarini keng yo'lga qo'yish, ilm, fan va adabiyotni rivojlantirish.

4. 1914-1917 yillar jadidchilik yanada shakllantirish uchun siyosiy farqlar va tashkilotlarni tuzish, ularning oldiga quyidagi vazifalarni qo'yish;

5. a) Rossiyadan to'la ajralib chiqish.

6. b) Rossiya federatsiyaisi tarkibida "Milliy hududiy muxtoriyat tuzish",

7. v) Rossiya unitarizm tarikibida faqat ma'naviy-diniy muxtoriyat huquqlari kafolatiga ega bo'lish.

8. 1917 yil noyabr 1918 yil fevral Qo'qonda "Turkiston Muxtoriyati" ning tashkil topishi va unga turli millat vakillarining kiritilishi hamda uning sho'rolar tomonidan qonga botirilishi yoki "Qo'qon fojiasi" davri.

9. 1918-1924 yillar Sho'ro mustabit hokimiyati tarkibida ishtirok etishi. Shuningdek maorif-matbaa ishlarida "Chig'atoy gurgungi" tashkilotini tuzishdagi harakatlar davri.

10. 1924 yilda Turkistonning parchalanishi munosabati bilan milliy ozodlik harkatini zimdan amalga oshira borib, "Chig'atoy gurgungi" orqali madaniyat maorif va matbaa ishlarini yo'lga qo'yish davri.

11. 1920 yillar oxiri va 1937-1938 yillar hamda 50 yillarning o'rtalarigacha qatog'onga uchrashi davri.

Xulosa qilib shuni aytish mumkinki jadid namoyandalari Turkistonni mustaqil qilish, milliy davlat yaratish, milliy tilda davlatni boshqarish, millatni siyosiy teng huquqlarni amalga oshirish uchun kurash olib borganlar. Turkistonda 1 – jahon urushi yillarida mehnatkashlarning ish tashlashlari va dehqonlarning g'alayonlari bo'lib turdi. 1915 yil noyabrda Qo'qon jandarma bo'limining maxfiy axborotida urushdagi talofatlar to'g'risidagi ovozlari, turmushdagi kamchilik va ish tashlashlar aholini hayajonga solayotganligi ko'rsatilgan bo'lib, unda aholi o'rtasida norozilik kuchaygani ko'rsatildi. 1914 yil kuzida Sulyuvta ko'mir koni ishchilarining, Yettisuv temir yo'lchilarining, 1915-1916 yillarda Chelek neft konlari xodimlari va Andijon paxta zavodi ishchilari hamda 1915 yil iyulda Andijondagi "Besh bosh" paxta zavodining ishchilari ish tashladi.

1916 yilda Toshkent va Qizil Arvot temiryo'l porovoz tamir korxonalarining ishchilari ham bu kurashga qo'shildilar.

Bu davrda dehqonlar harakati ham ancha kuchayib, soliqlardan bosh tortishlar kuchaydi. Masalan, Kattaqo'rg'on uyezdi Chelak uchastka pristavining 1915 yil 18 iyundagi xabariga ko'ra, Xo'jaariq volost dehqonlari ariq qazish va to'g'on qurish majburiyatlarini bajarishdan bosh tortganlar. 1915 yil 21 noyabrda shu uyezdning Titon qishloq ahli "Sug'orish ishlariga qatnashmaymiz, qo'lingdan kelganini qil, bizni uyezd hokimiga chiqsang chiqaqol, shtrafdan ham, qamoqdan ham qo'rqmaymiz",- deb qat'iy turib olgani to'g'risida axborot qilgan. Bundan dehqonlarning noroziliklari butun o'lka bo'ylab yoyildi.

Bu davrda ancha faollashgan jadidchilik harakati ham o'z saflariga milliy demokratiyaning ziyolilaridan Xamza, Abdulla Soliq, Zavqiy, Munavvar Qori, Avaz O'tar, Fitrat, Behbudiy va boshqalarni to'plab, bir qator talablar bilan

chiqdilar, ya'ni Turkistonga Rossiyadan ruslarni ko'chirib keltirishni to'xtatish, mahalliy burjuaziyani rus burjuaziyasi bilan huquqan tenglashtirish, soliqlarni kamaytirish, favqulodda holatni bekor qilish, musulmon bo'lmaganlarga Turkistondan yer olishni taqiqlash ayrim islohotlar o'tkazish, yangi usul maktablarini tashkil etish. Turkiston musulmonlariga kengroq siyosiy huquqlar berilishini, ularning ruslar bilan huquq jihatdan tenglashtirishni, mahalliy kadrlarni hamma sohalar bo'yicha ko'plab tayyorlashni talab qilib chiqdilar. Bu esa o'z-o'zidan mahalliy aholini o'stirishda muhim bosqich bo'ldi. Mahalliy aholini chorizm zulmi va asoratiga qarshi ko'tarilishida 1916 yilda yozgi voqealar kuchli bo'ldi. Chunki, Rossiya urushiga har qancha rezervlarni yuborayotgan bo'lsa ham odam yetishmas edi. Shu tufayli, Rossiya harbiy ministrligi Turkiston O'lkasining yerli aholisini armiyaga chaqirish to'g'risida loyiha ishlab chiqqan, ya'ni 1916 yil 25 iyundagi farmonga muvofiq "Imperiyadagi g'ayri harbiy inshootlar, shuningdek davlat mudofaasi uchun zarur bo'lgan boshqa har qanday ishlarga jalb etish" ko'zda tutildi. Bu farmonga Turkistonning rus bo'lmagan aholisidan (19 yoshdan 43 yoshgacha) 250 ming kishini safarbar qilish e'lon qilindi. Bu xabar yashin tezligida butun Turkistonga yoyildi. Safarbarlikni amalga oshirishda katta xatolarga yo'l qo'yildi, ya'ni boy bolalari o'rniga ham kambag'allardan jo'natiladigan bo'ldi. Bu esa aholini g'azabini keltirdi va xalq qo'zg'oloni boshlanib ketdi. Birinchi qo'zg'olon 4 iyulda Xo'jandda yuz berdi. Qo'zg'olonchilar soni tez orada 6000-7000 ming kishiga yetdi va mardikorlikka odam bermaymiz deb politsiya mahkamasini o'rab oldilar.

Natijada otishmada ko'p odam yarador bo'ldi, ko'plari o'ldirildi. 7 iyulda Samarqandda 11 iyulda Toshkent viloyati, 19 iyulda Andijon va Namangan viloyatlarining butun shahar va qishloqlarida mirshablar bilan alamzada xalq o'rtasida qonli to'qnashuvlar boshlandi. Jizzaxdagi qo'zg'olon eng kattasi bo'ldi. Qo'zg'olonchilardan Masharif Xusanov Musabek To'rabekov, Ernazar Pirmatov, Usta Olimbekov va boshqalar haqiqiy xalq qahramonlari sifatida maydonga chiqdilar. 1916 yil 13 iyulda (bozor kuni) Jizzax qo'zg'oloni keskin tus olib, Oqsoqol Mirzayor Xudayorxonov va uyezd hokimi polkovnik Rusinlar o'ldirildi. Faqat toshkentdan kelgan kuch yordamida qo'zg'olon bostirildi. Bu qo'zg'olon yozuvchi N.safarovning "Tarix tilga kirdi" nomli pesasida ham aks etgan. Umuman 1916 yilgi xalq qo'zg'oloni g'alayonlari Farg'ona viloyatining 5 uyezdiga Andijon, Qoqon, Namangan, Skobelev va O'sh uyezdlariga yoyildi. Rasmiy xabarlarga ko'ra Farg'ona viloyatining 107 joyida, Samarqand viloyatining 25 joyida, Sirdaryo viloyatining 20 joyida bo'lib o'tdi. Bunday qo'zg'olonlar Avliyo ota (Jambul), Kazalinsk, Chimkent shaharlari va Yettisuv viloyatida to sentabr oyining oxirigacha davom etdi.

Chor ma'murlari 1916 yil yozida boshlangan xalq qo'zg'olonlarini bostirish uchun 1996 yil 17 iyulda Turkiston o'lkasida harbiy holat e'lon qildilar. Farmonga muvofiq Chor hakimiyatiga qarshi har qanday harakatga qatnashgan kishi "Davlatga xiyonat qilishda ayblanib, o'lim jazosiga mahkum etilishi, mol-mulkleri musodara qilinishi" ta'qidlanadi. Shunday qilib, bu farmonga muvofiq Turkiston o'lkasining ko'pgina joylarida qo'zg'olon ayovsiz bostirildi va natijada qariyb 3

mingdan ortiq kishilar otib o'ldirildi, minglab kishilar yarador qilindi va ko'plab kishilar qatorga va surgun, hamda turmalarga yuborildi. Chor ma'murlari qo'zg'olonchilar va ularning oila a'zolaridan ayovsiz o'ch oldidar. Juda ko'p shahar va qishloqlar vayron etildi. Jazo otryadlari minglab kishilarni yoshu-qari demay, qirib tashladilar. Minglab kishilar o'z joylaridan quvildilar.

Ammo 1916 yil qo'zg'oloni: Turkistonliklar uchun katta hayot maktabi bo'ldi. Podshoning mardikorlikka safarbarlik tadbiri 1916 yil qo'zg'oloni davomida deyarli barbod bo'ldi va mo'ljallangan 259 ming kishi o'rniga 123 ming kishi Turkistondan mardikorlikka safarbar qilindi. Bu shuni ko'rsatadiki, begunoh to'kilgan qon zoye ketmadi, qo'zg'olon davomida ming-minglab istiqloлга intiluvchi yangi kuch kurashchilarining avlodlari yetishib chiqdilar. Shuning uchun-atoqli yozuvchimiz Oybek ham shu alg'ov-dalg'ov davraning fojiali voqealariga atalgan romanini bejiz "Qutlug' qon" deb atamagan.

Nazorat uchun savollar va vazifalar:

Savollar:

1. Nima sababdan Rossiya va Angliyaning mustamlakachilik manfaatlari O'rta Osiyo masalasida to'qnashdi?
2. Podsho Rossiyasining O'rta Osiyoni bosib olishdagi maqsadlarini aytib bering ?
3. Turkistonda Rossiya imperiyasi mustamlaka tizimining o'rnatilishi va uning oqibatlari haqida gapirib bering.
4. Rossiya imperiyasi mustamlaka tizimiga qarshi ko'tarilgan xalq harakatlarini natijalari qanday bo'ldi?
5. Rossiya imperiyasi mustamlakasi davrida madaniy hayotda ro'y bergan o'zgarishlarni yoritib bering.
6. Turkistonda XX asr boshlarida Rossiya imperiyasi mustamlaka zulmining yanada kuchayishi sabablari nimada?
7. O'lkada demokratik va milliy-ozodlik harakatlarining avj olishiga sabab bo'lgan omillarni keltiring.
8. Jadidchilik harakatini vujudga kelishi haqida gapirib bering.
9. Jadidlar harakati rahnamalaridan kimlarni bilasiz?
10. Jadidlar qanday g'oyalarni ilgari surganlar?

11. Mustamlakachilar maorif sohasida qanday siyosat tutdilar ?

Vazifalar:

1. Chorizm davridagi rus-tuzem maktablari haqida ma'lumotlar to'plash va tahlil qilish
2. Jadidlarning maorif sohasida olib borgan faoliyati to'g'risida m'lumotlar to'plash
3. "Jadidchilik harakati" mavzusida slayd, buklet, ma'ruza-taqdimot tayyorlash

Mustaqil ish uchun vazifalar:

1. “Turkiston xalqlarining chorizm mustamlakachilik zulmiga qarshi milliy-ozodlik harakati” mavzusida mustaqil ish bajarish

Tavsiya etiladigan qo‘shimcha adabiyotlar:

1. Karimov I.A. Istiqlol va ma’naviyat. T., “O‘zbekiston”. 1994.
2. O‘zbekiston xalqlarini tarixi II jild., T., “Fan” 1993.
3. O‘zbekiston tarixi va madaniyati. T., “O‘qituvchi” 1992.
4. Bayoniy Yu. Shajarai Xorazmshohiy . Kamalak. 1991
5. Hasaniy M. Turkiston bosqini. T. Nur 1992
6. Aliyeva A. Maxmudxo‘ja Behbudiy T. 1994.
7. Qosimov B. Ismoilbek Gaspirali. T. 1997.
8. Murtazayeva R. va b. O‘zbekiston tarixi. Oliy o‘quv yurtlari uchun darslik. T. 2005.
9. O‘zbek davlatchiligi tarixi ocherklari. T. Sharq 2001.
10. Usmonov Q. va b. O‘zbekiston tarixi. T. 2006.
11. Fozilbek Otabek o‘g‘li. Dukchi eshon fojiasi. T., “Cho‘lpon” 1992.
12. O‘zbekim “Vatan” seriyasi. T., 1992.
13. Vatan tuyg‘usi. “O‘zbekiston” 1996.
14. Xo‘jayev Fayzulla, Tanlangan asarlar. T., “Fan” 1976.
15. Aliev A. Mahmudxo‘ja Behbudiy. T., “Yozuvchi” 1994.
16. A. Sagdullayev. O‘zbekiston tarixi: Davlat va jamiyat taraqqiyoti. T. 2001;
17. A. Ziyo. O‘zbek davlatchiligi tarixi. T. 2000
18. Sh. G‘aforov. Tarix va taqdir: Rossiya imperiyasidan Turkistonga ko‘chirilganlar. Toshkent: Fan, 2006.
19. Ziyoev X. Turkistonda Rossiya tajovuzi va hukmronligiga qarshi kurash. T., “Sharq” 1998.
20. X. Majidiy. Turkiston bosqini. T. 1992;
21. Soliqov M. Erksevar, hurriyatparvar el vositalarimiz. T. 1992. 20-30 betlar.
22. Karimov Sh. Qafasdagi qush orzusi. T. “Fan” 1990. 30-39 betlar.
23. O‘zbekistonning yangi tarixi. 1-jild. Turkiston Chor Rossiyasi mustamlakachiligi davrida. T. Sharq . 2000
24. Nabiev A. Mustaqillik uchun kurash yoxud parchalangan Turkiston tarixi T., “Yozuvchi” 1998.
25. Shamsutdinov R., Karimov Sh., Ubaydullayev O‘. Vatan tarixi. 1,2,3 kitob. Toshkent: Sharq, 2010

10-mavzu. TURKISTONDA MUSTABID SOVET HOKIMIYATINING O‘RNATILISHI VA UNGA QARSHI QUROLI HARAKAT

Darsning o‘quv maqsadi: Turkistonda sovet hokimiyatining o‘rnatilishi va unga qarshi qurolli harakat sabablari, natijalari to‘g‘risida bilimlarni shakllantirish va mavzuning mohiyatini aniq tarixiy ma’lumotlar asosida tahlil qila olish ko‘nikmalari rivojlantirish.

Tayanch iboralar: Rossiya, 1917 yil inqilobi, Turkiston, Turkiston general gubernatorligi, ishchi va askar deputatalari soveti, ijtimoiy-isyosiy beqarorlik, qurultoy, Bolsheviklar diktaturasi, agressiv tashqi siyosat, jadidchilik, Turkiston musulmonlari Markaziy Kengashi, Turkiston Muxtoriyati, Oktabr inqilobi, qo‘rboshilar, Madaminbek, Junaidxon, Ergash qo‘rboshi, “Yosh xivaliklar”, “Yosh buxoroliklar”, Said Olimxon, Kompartiya, Xalq sovet Respublikasi.

Reja:

1. Rossiyada 1917 yil voqealari: Turkistonda siyosiy jarayonlarning jadallashuvi.
2. Turkiston Muxtoriyati-tub yerli xalqlar davlatchiligi tarixida yangi bosqich.
3. Turkistonda ajnabiy guruhlar zo‘ravonligi. Bolsheviklar diktaturasining o‘rnatilishi
4. Turkistonda Istiqlolchilik harakati va uning mohiyati.

Asosiy qism

XX asr boshlarida hozirgi O‘zbekiston hududi tarkibiga uch davlat birlashmasi: Turkiston General Gubernatorligi, Rossiya imperiyasiga qaram hisoblangan Buxoro amirligi va Xiva xonliklari kirar edi. O‘lkada besh milliondan ko‘proq islom diniga e‘tiqod qiluvchi aholi yashardi. Rossiyadan ko‘chirib keltirilgan rusiyzabon aholi o‘lkadagi butun aholining o‘ndan bir qismidan ham kam edi.

Ko‘pchilik aholi turmush darajasining pasayishi va uning qashshoqlashuvi bilan uyg‘unlashib ketgan davomli turg‘unlikka olib kelgan omillarning birinchi qatorida Turkiston jamiyatini g‘arb usulida zo‘rlik bilan yangilash (zamonaviylashtirish) turadi. Mustamlakachilik usullari bilan tashqaridan amalga oshirilgan bu yangilash jarayoni doimo qoloqlikda saqlash omiliga aylanib ketdi. Birinchidan, iqtisodiy ekspansiya yillar mobaynida vujudga keltirilgan Turkiston xalq xo‘jaligining yangi o‘choqlari-zo‘r berib rivojlanayotgan paxtachilik, paxta tozalash, paxta yog‘i ishlab chiqarish, qazilma xom ashyolarni qazib olish, temir yo‘l transporti tarmoqlari va boshqa sohalar o‘lka milliy xo‘jalik majmuasining tarkibiy qismi emas edi. Ikkinchidan, kapitalistik ishlab chiqarish o‘choqlarining barpo etilishi o‘lka iqtisodiyotini izdan chiqardi, ko‘p ukkladli ijtimoiy tuzilmani vujudga keltirdi. Bunda asosan hunarmandchilik va kosibchilik ishlab chiqarishi metropoliya sanoat tovarlarining raqobati sababli tobora ko‘proq tushkunlikka uchrab yemirila bordi. Va nihoyat Rossiya iqtisodiyoti uchun ishlagan o‘lka xo‘jaligining dehqonchilik-xom ashyo yetishtirish yo‘nalishida bo‘lishi, donli ekin maydonlarining qisqartirilishi, hunarmandchilik-kosibchilik ishlab chiqarishining tushkunlikka uchraganligi o‘lkaning iqtisodiy jihatdan tobeligini yanada kuchaytirdi. Ana shu tobelik halokati oqibatlarining butun og‘irligini Birinchi jahon urushi (1914-1917) yillarida xalq ommasi o‘z gardanida sinab ko‘rdi: muntazam harakatda bo‘lgan temir yo‘llar ishidagi uzilish va barbod bo‘lish hollarining tez-tez sodir bo‘lib turganligi sababli oziq-ovqat tangligi va ocharchilik surunkali tus oldi.

O'sha davrdagi tarixiy vaziyatga nazar tashlaydigan bo'lsak, XX asr boshlaridagi xalqaro munosabatlar ham juda keskinlashib ketganiga guvoh bo'lamiz. Imperiyaning urushga jiddiy tayyorgarligi bo'lmaganligi sababli oziq-ovqat va boshqa zahiralar tez orada tugadi. Ishlab chiqarish qisqardi. Katta yer maydonlari ekilmasdan qoldi. Soliqlar kundan-kunga oshib bordi. Shahar aholisi, ishchilar oziq-ovqat yetishmasligidan qiynaldilar. Ish tashlashlar va dehqonlar g'alayonlari tobora kuchaydi. 1916 yilgi qo'zg'olon ham urushdan, mustamlakachilik zulmidan norozilik ko'rinishi edi. Frontdagi mag'lubiyatlar va mamlakatdagi inqirozga podsho hukumati va boshqaruv tizimi aybdor qilindi. Faqat "pastdagilar" emas, balki "yuqoridagilar" ham o'zgarishlar muqarrar ekanligini tushundilar. Rossiyaning yirik shaharlarini ommaviy ish tashlashlar qopladi. Podsho va uning vazirlari layoqatsizliklarini ko'rsatdilar. 1917 yil 27 fevralda yuz bergan inqilob Romanovlar sulolasining podsholik tuzumiga barham berdi. 1917 yil podshoh Nikolay II o'z ukasi Mixail foydasiga taxtdan voz kechdi. Ammo hokimiyatning podshohlik shakliga qarshi noroziliklar tufayli Mixail Romanov bu taklifni qabul qilmadi. Faqat Ta'sis majlisi roziligi bilan taxtga vorislik qilishi mumkinligini bildirdi. Bu birinchi rus burjua inqilobi edi.

Mamlakatda amalda ikki hokimiyatchilik qaror topdi. Hokimiyat burjua partiyalari vakillaridan iborat Muvaqqat hukumat bilan ishchi va askar deputatlari organi bo'lgan Sovetlar (Sho'rolar) o'rtasida taqsimlandi. Rossiyada qo'sh hokimiyatchilik-ikki diktaturaning yakka hukmronlik uchun kurashi 1917 yil 1 martdan 2 iyulgacha davom etdi. Muvaqqat hukumat parlamentar monarxiya e'lon qilish tarafdori edi. Ishchi va dehqon Sovetlari proletariat va dehqonlarning inqilobiy demokratik respublika o'rnatish uchun kurash olib borardilar. 1917 yil 4 iyulda Petrograddagi ishchilar namoyishining o'qqa tutilishi bilan ikki hokimiyatchilikka barham berilib, Muvaqqat hukumat hokimiyati o'rnatildi.

Muvaqqat hukumat boshqaruvning Respublika shaklini e'lon qilgan bo'lsada (1917 yil 1 sentabrda Rossiya Respublika deb e'lon qilingan edi) boshqaruvning bu demokratik shakli hokimiyatda uzoq tura olmadi. Barcha markaziy idoralarning faoliyatsizligi kuzatildi, davlat mablag'larini talon-taroj qilish boshlandi. Ustiga ustak Muvaqqat hukumat Rossiyaning birinchi jahon urushidagi ishtirokini davom ettirdi. Natijada mamlakat xo'jaligi tamomila izdan chiqdi. Temir yo'llarda harakat to'xtadi. Rossiya iqtisodiy falokat yoqasida turardi. Muvaqqat hukumat ochlik va iqtisodiy tanazzulga qarshi hech qanday chora ko'rmadi.

Muvaqqat hukumatning asosiy muxolifi hisoblangan bolsheviklar esa vaziyatdan foydalanib, omma orasida siyosiy faoliyatini jadallashtirib, keng agitatsiyani olib bordilar. Bolsheviklarning asosiy shiori-"Xalqlarga tinchlik!"-mamlakat aholisining katta qismi tomonidan qo'llab quvvatlandi. Xalq urushdan charchagan va boshqa urushni istamas edi. Ana shunday targ'ibot ishlari natijasida Rossiyada Muvaqqat hukumatni ag'darishga qaratilgan harakat boshlandi.

1917 yil 25 oktabrda bolsheviklar hokimiyatni o'z qo'llariga oldilar. Amalda Peterburgda to'ntarishga qarshi turadigan kuch qolmagan, hech kimning Muvaqqat hukumatni himoya qilish niyati hom yo'q edi. Endi Rossiya Respublikasining

rasmiy nomi Sovet (Sho‘ro) Rossiyasi yoki to‘liq holda Rossiya Sovet Federativ Sotsialistik Respublikasi (RSFSR) deb yuritila boshlandi.

Rossiyadagi sodir bo‘lgan bu inqilobiy o‘zgarishlar Turkiston o‘lkasidagi siyosiy mustaqillik va demokratik huquq-erkinliklar uchun kurashning yangi to‘lqinini boshlab berdi. Turkiston ijtimoiy-siyosiy hayotida o‘lka muxtoriyati masalasi asosiy masala bo‘lib qoldi. Turkistonga muxtoriyat maqomini berish g‘oyasi nafaqat demokratik ziyolalar orasida, hatto oddiy odamlar orasida ham ancha ommalashgan edi.

1917 yil mart-aprel oylari o‘lka siyosiy uyg‘onishida burilish davri bo‘ldi. Turkiston jadidlari, milliy ziyolilar va islom ulamolarining yetakchilari bo‘lgan M.Behbudiy, Munavvar Qori, Ubaydulla Xo‘jayev, Abdurauf Fitrat, Fayzulla Xo‘jayev, Mustafo Cho‘qayev, M.Tanishboyev, A.Zaki Vplidiy, Obidjon Mahmudov va boshqalar o‘lkada yangi tashkil etilgan “Sho‘roi Islomiya” (1917 yil, mart), “Sho‘roi Ulamo” (1917 yil, iyun), “Turon” jamiyatlari va “Turk adami Markaziyat (Federalistlar) firqasi” (1917 yil, iyul), “Ittifoqi Muslimin” (1917 yil, sentabr) siyosiy partiyalarining tuzilishida muhim rol o‘ynadilar.

O‘sha 1917 yilning o‘zida to‘rt marta Butunturkiston musulmonlari qurultoyi o‘tkazildi. 1917 yil 23 aprelda Toshkentda bo‘lib o‘tgan birinchi qurultoyda demokratik Rossiya tarkibida Turkiston Muxtoriyatini tashkil etish g‘oyasi ilgari surildi. Bu Turkiston xalqlarining o‘z milliy davlatchiligini tiklash yo‘lidagi dastlabki qadami edi.

Butunturkiston musulmonlari 1-qurultoyining so‘nggi majlisida Markaziy rahbar organ-Turkiston o‘lka musulmonlari kengashi tashkil etildi. Uni tuzishdan asosiy maqsad milliy ozodlik harakatiga tashkiliy va markazlashtirilgan xususiyat kasb etish uchun bir biridan tarqoq aloqada bo‘lgan jamiyat, qo‘mita va ittifoqlarni birlashtirish edi.

Shunday qilib, Turkistonning birligi va yaxlitligi tomon muhim qadam tashlandi. Tarixda ilk marta Butunturkiston miqyosida musulmonlar qurultoyi chaqirilib, unda tub xalqlarning muxtoriyat tomon qat’iy intilishi, o‘z an‘analari, urf-odatlar va turmush tarzini izchil turib himoya qilishi aytildi.

1917 yil 10 sentabrda Toshkentda Butunturkiston musulmonlarining 2-qurultoyi ochildi. Ushbu qurultoy hokimiyatni ishchi, soldat va dehqon deputatlari Sovetlariga berishga qarshi chiqdi. Milliy demokratiya o‘zi tutadigan yo‘lning muhim asoslarini birinchi marta qat’iy qilib aytdi: hukumat demokratik siyosat yurgizadigan bo‘lsa, ana shundagina musulmonlar bu hukumatda ishtirok etadilar. Ikkinchi qurultoyda faqat Milliy Markaz-Turkiston musulmonlari Markaziy Kengashi mintaqadagi tub yerli aholi manfaatlarini himoya qilishi mumkin, degan qat’iy talab qo‘yildi.

Rossiyada 1917 yil oktabr voqealaridan keyin hokimiyatni egallab olgan bolsheviklar Turkiston bolsheviklari bilan birga yerlik musulmon aholisining o‘lkani boshqarishga bo‘lgan huquqini inkor etib, hokimiyat to‘g‘risidagi masalani kelishib hal qilish imkoniyatini yo‘qqa chiqardilar va shu bilan o‘lka siyosiy hayotidagi kuchlarning kelgusida muxolifatga aylanishini oldindan muqarrar qilib qo‘ydilar.

Toshkentdagi Xalq Komissarlari Kengashi Turkiston musulmonlari vakolatli syezdining mamlakatni idora qilishni yerli xalq qo‘liga topshirish haqidagi qarorni rad etganidan so‘ng, Turkiston Musulmonlari Markaziy Kengashi hokimiyat masalasini hal qilish uchun mustaqil harakat boshlashga majbur bildi. Biroq Toshkentda mustahkam o‘rnashib olgan sovet komissariati qizil qo‘shin kuchiga tayanib, milliy markaz deb hisoblangan Turkiston Musulmonlari Markaziy Kengashi faoliyatiga ochiqdan ochiq to‘sqinlik qildi. Shundan keyin milliy markaz iz harakatini Qo‘qonda turib davom ettirishga qaror qildi.

1917 yil 26-28 noyabrda Qo‘qon shahrida Turkiston o‘lka musulmonlarining favqulodda IV qurultoyi bo‘lib o‘tdi. Ma‘lumki, musulmonlarning ushbu nufuzli qurultoyi va unda qabul qilingan qarorlar o‘n yillar mobaynida “millatchilar guruhining yig‘inida e‘lon qilingan burjua muxtoriyati” deb noto‘g‘ri talqin qilinib, yangi muxtoriyatning nomini xalqimizga tor ma‘noda tushuntirish uchun “Qo‘qon muxtoriyati” deb yuritib kelindi. Hujjatlar esa ushbu holning butunlay aksi bo‘lganligini isbotlaydi. Masalan, M.Behbudiy qurultoydagi ma‘ruzasida “Qurultoyimiz qabul qilayotgan qarorlar shuning uchun ham ahamiyatliki, unda Turkiston aholisining yevropalik vakillari ham ishtirok etmoqdalar”, deydi.

Turkistonni boshqarish shakli to‘g‘risidagi masala qurultoyning diqqat markazida turdi. Bu masala muhokamasida so‘zga chiqqanlarning ko‘pchiligi Turkistonning muxtor respublika deb e‘lon qilinishi o‘lka aholisining ijtimoiy maqsadlaridan kelib chiqqani va unga mos tushishini uqtirdi. Muxtoriyat va mustaqillik e‘lon qilish fikrini hamma qo‘llab quvvatladi.

28 noyabrda tarkib topayotgan davlatning nomi aniqlanib, Turkiston Muxtoriyati deb ataladigan bo‘ldi. Qurultoy o‘sha kungi yig‘ilishida Butunrossiya Ta‘sis majlisi chaqirilgunga qadar hokimiyat Turkiston Muvaqqat Kengashi va Turkiston Xalq Majlisi qo‘lida bo‘lishi kerak deb qaror qabul qildi.

Qurultoyda Turkiston Muvaqqat Kengashi a‘zolaridan 8 kishidan iborat tarkibda Turkiston Muxtoriyati hukumati tuzildi. Hukumatning Bosh vaziri hamda ichki ishlar vaziri etib M.Tanishboyev saylandi. Islom Shoahmedov Bosh vazir o‘rinbosari, Mustafo Cho‘qayev-tashqi ishlar vaziri, Ubaydulla Xo‘jayev-harbiy vazir, Hidoyatbek Yurg‘uli Agayev yer-suv boyliklari vaziri, Obidjon Mahmudov - oziq-ovqat vaziri, Solomon Abramovich Gersfeld - moliya vaziri lavozimlarini egallashdi. Vazirlardan uch kishi oliy ma‘lumotli huquqshunos, ikki kishi o‘rtacha ma‘lumotli huquqshunos ekanligi Muxtoriyat hukumati a‘zolarining bilim darajasi naqadar yuqori ekanligidan dalolat beradi.

1 dekabrda Turkiston Muxtoriyati Muvaqqat hukumati a‘zolari imzolagan maxsus Murojaatnoma e‘lon qilindi. Ushbu murojaatnomada Turkistonda barcha aholi: irqi, millati, dini, jinsi, yoshi va siyosiy e‘tiqodlaridan qat’iy nazar, yakdillik va hamjihatlikka da‘vat etilgan edi.

Turiston Muxtoriyati hukumati qisqa muddat ichida xalq o‘rtasida katta e‘tibor qozondi. Yangi hukumat faoliyati Qo‘qonda va Farg‘onada emas, balki butun Turkiston mintaqasida yashayotgan tub yerli xalqlar tomonidan qizg‘in qo‘llab-quvvatlandi. Fitrat Muxtoriyat e‘lon qilingan tunni “Milliy Laylat-ul-qadrimiz” deb atadi.

1 dekabrda Namangan uyezdida 100.000 kishi qatnashgan namoyish bo'ldi. Namoyish qatnashchilarining bayroqlarida "Yashasin Muxtoriyatli Turkiston va uning hukumati!" deb yozilgan so'zlar hilpirab turardi.

Turkiston xalqining muxtoriyat uchun olib borgan kurashida 1917 yil 13 dekabrda bo'lib o'tgan fojeali voqealar muhim o'rin tutadi. Toshkentda eski shahar aholisi "Muxtor Turkiston uchun!" shiori ostida tinch bayram namoyishi o'tkazdilar. Ammo Toshkent sovetidagi bolsheviklar shaharda qurolli kuch bilan tartib o'rnatishga buyruq berdilar. Oqibatda tinch namoyish ishtirokchilari pulemyotdan o'qqa tutildi, eski shaharlik 16 ta kishi ana shu to'qnashuv qurboni bo'ldi.

1917 yil 26-3 dekabrda Qo'qon shahrida yerli ishchi, askar va dehqon deputatlari 1-favqulodda qurultoyi bo'lib o'tdi. Unda o'lka mehnat komissari P.Poltoraskiy qurultoyda dag'dag'ali ohangda so'zlab, xalqimiz tarixidagi ilk demokratik hukumatni "boylar muxtoriyati" deb tuhmat qildi. "Biz kambag'allar muxtoriyatiga qarshi emasmiz", deb Potoraskiy munofiqlik qildi.

Muxtor hukumatning xalq o'rtasidagi obro'-e'tibori va nufuzi bolsheviklarni tashvishga solib qo'ydi. 1918 yil 19-26 yanvarda Toshkentda bo'lgan Turkiston o'lkasi ishchi, soldat va dehqon deputatlari Sovetlarining favqulodda IV qurultoyida muxtoriyat masalasi asosiy o'rinda turdi. Qurultoyda so'zga chiqqan Toshkent Sovetining raisi I.Tobolin surbetlarcha shunday degan edi: "Muxtoriyatni hayotga tadbiiq e'tish uchun hali vaqt erta. Chunki biz bu ishni amalga oshirsak, muxtoriyatning birinchi sharti sifatida rus qo'shinlari o'lkadan chiqib ketishi kerak bo'ladi". Qurultoy Turkiston Muxtoriyati hukumati va uning a'zolarini qonundan tashqari holatda deb, hukumat a'zolarini qamoqqa olish to'g'risida qaror chiqardi. Bolsheviklar bu qabih va mudhish niyatlarini amalga oshirishga zudlik bilan kirishdilar.

Atigi uch kun o'tgach, 30 yanvarda Turkiston XKS Muxtoriyat hukumatini tugatish uchun harbiy harakatlar boshladi. 30 yanvar kechqurun Skobelev (Farg'ona) shahridan Qo'qonga dastlabki qizil otryadlar yetib keldi. "Ulug' Turkiston" gazetasida yozilishicha 31 yanvar tushdan keyin jang harakatlari boshlangan. 15 fevralda esa shaharda yong'inlar bo'lgan.

Dastlabki jangda Muxtoriyatning milliy qo'shinidan tashqari qo'qonlik aholi vakillari ham qatnashdi. Asosan bolta, cho'kich, tayoq ko'targan xaloyiqning soni 10.000 kishiga yetdi. Shunga qaramay, qurolsiz bu kishilar qizil askarlarning Qo'qon shahriga hujumlarini uch kun davomida mardonavor qaytardilar.

Turkiston o'lkasi harbiy komissari Ye.Perfilev boshchiligidagi piyoda, o'tliq va artilleriya qismlaridan iborat 11 eshelon Qo'qonga keldi. qizil askarlar shaharda bosqinlar uyushtirib, uni talon-toroj qilishga kirishdilar. Shahar ustiga uch kun davomida tuplardan yondiruvchi snaryadlar otildi. Turkiston Muxtoriyati hukumati bolsheviklarning qonli hudumlari oqibatida ag'darib tashlandi. Qo'qon va uning atroflaridagi tinch aholini talash, o'ldirish avjiga chiqdi. Faqat Qo'qonning o'zida uch kun ichida 10.000 kishi o'ldirildi.

1918 yil 22 fevralda Qo'qon shahrida bolsheviklar tomonidan tayyorlangan "tinchlik shartnomasi" imzolandi. Ushbu shartnomaning ikkinchi moddasida:

“Aholi oʻlka Xalq Komissarlari Sovet hokimiyati va barcha mahalliy sovet tashkilotlarini tan oladi”. deb yozilgan edi. Oʻqqa tutilgan, talangan, oʻldirilgan va tahqir qilingan qoʻqonliklarning tirik qolgan qismi sovet hokimiyatini tan olishga majbur boʻldi.

Turkiston Muxtoriyati hukumati atigi 72 kun umr koʻrgan boʻlsa ham, u erksevar xalqimizning milliy mustaqillik va istiqloq uchun kurashiga daʼvat etdi va vatanimiz tarixida oʻzining munosib oʻrnini egalladi.

Turkiston xalqlari, ularning ijtimoiy-siyosiy tashkilotlari va milliy yetakchilari oʻlkada erkinlik va mustaqillik uchun, uning demokratik Rossiya tarkibida muxtor respublika shaklidagi milliy davlat tuzilishi uchun fidokorona kurash olib borayotgan, shu bilan birga bularning hammasiga tinch vositalar bilan erishishga intilayotgan bir paytda Turkiston bolsheviklari oʻzlarining gʻarazli maqsadlari yoʻlida urush va xoʻjalik sohasidagi vayronagarchilik tufayli yuzaga kelgan iqtisodiy va oziq-ovqat qiyinchiliklaridan foydalanib, hokimiyatni qoʻlga kiritish uchun jon-jahdlari bilan hozirlik koʻrdilar.

1917 yil kuziga kelib oʻlkada siyosiy kuchlarning joylashuvini tahlil qilish shuni koʻrsatadiki, bolsheviklarni aholining asosiy qismi qoʻllab-quvvatlamas, ular biron bir darajada kengroq ijtimoiy bazaga ega emas edilar. Aholi oʻsha vaqtlarda oʻz milliy tashkilotlariga, birinchi navbatda “Ulamo” va “Shoʻroi Islom” tashkilotlariga ergashardi. Buning tasdigʻi sifatida 1917 yil yozining oxirlari-kuzning boshlarida shahar dumalariga boʻlib oʻtgan saylov yakunlarini aytib oʻtish mumkin. Koʻpgina shaharlarda saylovchilarning aksariyati ana shu milliy partiyalar nomzodlari uchun, bolsheviklar vakillariga esa juda ozchilik ovoz bergan edilar. Bir qancha shaharlarda bolsheviklar hatto oʻz nomzodlarini koʻrsatmadilar, chunki ular baribir shahar dumasiga oʻtmasliklarini oldindan bilar edilar. Bu vaqtda Turkistonda bolsheviklar soni bor-yoʻqi bir necha yuzdan oshmasdi, shu bilan birga ular orasida mahalliy aholi vakillari deyarli yoʻq edi. Shunga qaramasdan, oʻlka bolsheviklari Rossiyadagi oʻz partiyasi taʼsirining ortib borayotganligidan foydalanib, zoʻr berib hokimiyatga intilar edilar.

Bu vaqtga kelib Turkistonda hokimiyatning sovetlar qoʻliga oʻtishi uchun obektiv shart-sharoitlar ham, subektiv shart-sharoitlar ham yoʻq edi. Bu yerda amalda sanoat proletariati mavjud emas edi. Uning miqdori oʻlka aholisining bir foizidan kamrogʻini tashkil qalardi. Hokimiyatning sovetlarga oʻtishini yoqlab chiqadigan siyosiy kuchlar shakllanmagan, ommaning oʻzi ham bunga gʻoyaviy jihatdan yetilmagan edi. Oʻlka sovetlarining oʻzi (Toshkent kengashidan tashqari) hokimiyatning sovetlar qoʻliga oʻtishini yoqlab chiqmadilar, chunki ularning koʻpchiligi ish vaqtda koalitsion Muvaqqat hukumat va uning Turkiston qoʻmitasi tarkibiga kirgan eserlar va mensheviklardan iborat edi.

Turkiston mahalliy sovetlari koʻpchiligining bu masalada tutgan yoʻli Oktabr toʻntarishidan keyingina oʻzgardi. Turkiston bolsheviklari va soʻl eserlari Turkiston xalqlari irodasini, oʻlkadagi mahalliy aholining, shuningdek, mahalliy boʻlmagan aholining koʻpchilik ijtimoiy-siyosiy tashkilotlarining keskin noroziligini nazar-pisand qilmay zoʻr berib qurolli qoʻzgʻolonga tayyorgarlik koʻra boshladilar.

Petrograddan Oktabr to'ntarishi haqida xabar olinishi qurolli qo'zg'olonning amalda ro'yobga chiqarish uchun turtki bo'ldi. 27 oktabrdan 28 oktabrga o'tar kechasi Toshkent sovetlari qo'shma majlisida 28 oktabr kuni ertalab qurolli qo'zg'olon boshlash to'g'risida qaror qabul qilindi va bu qo'zg'olon belgilangan vaqtda sodir bo'ldi.

Qurolli to'qnashuvda mahalliy aholi ishtirok etmadi. To'rt kechayu to'rt kunduz davom etgan to'qnashuvda, haqiqatda, yevropalik qurollangan ishchilardan iborat bir necha ming kishi ishtirok etdi. 1917 yil 1 noyabrda Toshkentda sovet hokimiyati qaror topdi.

1917 yil 15 noyabrda ish boshlagan O'lka ishchi, soldat va dehqon deputatlari Sovetlarining III qurultoyi tortishuvlar oqibatida hukumat-Turkiston Xalq Komissarlari Sovetini tuzdi. Yevropaliklardan iborat hukumat tuzildi. Hukumat a'zolari tarkibiga mahalliy aholi vakillari kiritilmadi. Bu tasodifiy hol emasdi.

Turkistondagi so'l-ekstremistik siyosiy guruhlar, ularning namoyandalaridan tuzilgan hukumat, birinchi galda bolsheviklar mohiyatan chorizm mustamlakachilik siyosatiga amal qildilar. Rossiyada bo'lgani singari Turkistonda ham inqilobiy aqidalarga, eng avvalo sinfiylik tamoyillariga amal qilindi. Asosiy inqilobiy kuch proletariat va kambag'al dehqonlar ko'klarga ko'tarilib, aholining boshqa qatlamlari reaksiyon, ekspluatatorlar deb e'lon qilindi. Mulkdorlar-ekspluatator, ezuvchilar: milliy ziyolilar, o'qimishli, obro'-e'tiborli xalq vakillari-milliy burjuaziya qorchalonlari va malaylari, islom dini rahnamolari-reaksiyon oqim deb, ularga qarshi ayovsiz kurash va qatag'onlar boshlab yuborildi.

Yuqorida keltirilgan tarixiy faktlar Rossiyaning Turkiston General Gubernatorligida sodir bo'lib, o'lkaning qolgan hududlarida ikkita monarxiya tuzilmasi (Buxoro amirligi va Xiva xonligi) saqlanib kelayotgan edi. Turkistonda sodir bo'lgan inqilobiy voqealar keyinchalik xonliklar hududiga "eksport" qilindi. Xonliklarda ham sun'iy "xalq inqiloblari" uyushtirilib, Xivada xon hokimiyati 1920 yil 2 fevralda, Buxoroda amir hokimiyati 1920 yil 2 sentabrda qizil askarlar tomonidan ag'darilib "Xalq inqilobi" amalga oshirildi. Xiva Xalq Sovet Respublikasi (XXSR) va Buxoro Xalq Sovet Respublikasi (BXSR) e'lon qilinib, "Turkiston Muxtoriyati" qonga botirilgach 1918 yil 30 aprelda tashkil etilgan yangi tuzilma Turkiston Avtonom Sovet Respublikasi (TASSR) da Sho'rolar tomonidan mahalliy aholining davlatchiligi va milliy an'analariga tamomila zid ijtimoiy-iqtisodiy va siyosiy islohotlar Xiva hamda Buxoro Respublikalariga ham zo'rovonlik yo'li bilan tiqishtirila boshlandi. Bu esa umumturkiston miqyosida yot mafkura va uning zo'rovon siyosatchilariga qarshi umumiy norozilik va qurolli harakatni keltirib chiqardi.

Turkistonda "buyuk oktabr inqilobi"dan keyingi sodir bo'lgan voqealar jarayoni shuni ko'rsatadiki, markaziy sovet hukumati o'lka xalqlariga nafaqat mustaqillik, hatto milliy muxtoriyatni ham ravo kirishni istamadi. To'g'ri, bu achchiq haqiqatni dastavval barcha Turkiston xalqlari tushunib yetmadi. Buni faqat milliy vatanparvarlar, jadidlar va ayrim rahbar xodimlargina tasavvur qila olgan edilar.

Ozodlik osonlikcha qo'lg'a kiritilmasligini tushunib yetgan milliy vatanparvarlar qo'lg'a qurol olib bolsheviklar rejimiga qarshi istiqloлчаilik harakatini boshlab yubordilar. Sovet mustabid tuzumi mafkurası hukmronligi davrida ularga "bosmachilar" deb tamg'a osilib, ataylab kamsitilgan edi.

Istiqloлчаilik harakatlari "Turkiston muxtoriyati hukumatining tor-mor qilinishi bilan boshlanishi" deyarli barcha tarixchilarning asarlarida e'tirof etiladi. Aslini olganda muxtoriyat hukumati bo'lmaganida ham istiqloлчаilik harakatlarining vujudga kelishi tabiiy bir hol edi. Zotan, bu davrda Turkistonda vujudga kelgan ijtimoiy-iqtisodiy va siyosiy vaziyat istiqloлчаilik harakatining boshlanishini muqarrar qilib qo'ygan edi. Chunki Turkistonda istiqloлчаilik harakatining boshlanishi uchun muxtoriyatning tor-mor qilinishi bilan birga boshqa bir qator jiddiy sabablar ham mavjud edi.

Birinchidan, 1917 yilda sodir bo'lgan oktabr to'ntarishi va bolsheviklar tomonidan ilgari surilgan kommunistik mafkura Turkiston xalqlari uchun mutlaqo yot tushuncha edi.

Ikkinchidan, sovet hokimiyati o'rnatilgan dastlabki kunlardan oq hokimiyatni boshqarishda mahalliy xalq vakillari jalb qilinmadi, ularning milliy g'ururi, haq-huquqlari inkor etildi.

Uchinchidan, yangi tuzum o'rnatilgan dastlabki kundanoq mahalliy xalqning asrlar davomida shakllangan urf-odatları, milliy qadriyatları toptaldi. Qozi sudlovi bekor qilindi, vaqf yerları tortib olinib, sotsialistik -davlat mulkidan tashqari mulkchilikning barcha shakliga chek qo'yildi.

Chorizmning mustamlakachilik zulmi ostida ezilib kelgan farg'onaliklar Turkistonda birinchi bo'lib bolsheviklar rejimiga qarshi qurolli kurashga otlandilar. Shu tariqa istiqloлчаilik harakati 1918 yil fevral oyining oxirlarida boshlanib ketdi.

Istiqloлчаilik harakatining asosiy harakatlantiruvchi kuchları dehqonlar, chorikorlar, mardikorlar, hunarmandlar va kosiblar edi. Ularga shahar aholisining aksariyat qismi: o'ziga to'q badavlat oilalarning vakillari, savdogarlar, islom dini arboblari hamda ba'zi boylar qo'shildi. Istiqloлчаilik safida oq-qorani tanigan savodxon kishilar-ziyolilar ko'pchilikni tashkil etgan. Bir so'z bilan aytganda istiqloлчаilar safida xalqning barcha tabaqasiga mansub kishilar ishtirok etdi.

Bolsheviklarga qarshi dastlabki guruhların tuzilishi Qo'qon atrofidagi Bachqir qishlog'idan bo'lgan Kichik va Katta Ergashların nomları bilan bog'liq. 1918 yil 27 fevraldagi jangların birida Kichik Ergash shahid bo'lgach, uning o'rniga Katta Ergash Farg'ona vodiysida bolshevikların tartibiga qarshi ozodlik bayrog'ini ko'tardi.

Marg'ilonda esa militsiyaning sobiq boshlig'i Madaminbek (1892-1920) kurash boshladi. Madaminbek Farg'ona fronti qo'shinları qo'mondoni M.Safonov nomiga yo'llagan maktubida (1919 yil mart) istiqloлчаilar qanday maqsad yo'lida kurashayotganliklarını, bu harakatning mohiyati va "bosmachi" deb kimni aytish lozimligini yaqqol ko'rsatib berdi.

Farg'ona vodiysida istiqloлчаilik harakatining yana bir nomoyondasi Shermuhammadbek (1893-1970) edi. Uning quyidagi so'zlari diqqatga sazovor:

“Bu harakat Umumturkiston istiqloli uchun yuzaga kelgan haqiqiy millatchilarning harakatidir. Bu harakat Temur, Ulug‘bek, Navoiylarning yurtini Moskov hukmronligidan halos etish demakdir”.

Farg‘ona vodiysida shuningdek Islom Pahlovon, Yormat Mahsum, Shakarxon va Muhiddinbekning onasi singari o‘zbek va qirg‘iz ayollaridan yetishib chiqqan qo‘rboshilar, Samraqand viloyatida Ochilbek, Baqrombek va boshqalar milliy istiqlol kurashi tarixida shonli sahifalar qoldirdilar.

1918 yilning o‘rtalariga kelib Farg‘ona vodiysida taxminan yuzga yaqin qo‘rboshi o‘z guruhleri bilan qizil armiya qismlariga qarshi kurash olib bordilar. Bu guruhlarda 15.000 yigit bor edi.

Istiqlolchilik harakatini tashkiliy jihatdan uyushtirishda Farg‘ona vodiysi, Buxoro va Xorazmdagi qo‘rboshilarning mazkur davrda bo‘lib o‘tgan o‘ttizdan ortiq qurultoylarining ahamiyati katta bo‘lgan.

Namanganlik Nosirxon to‘ra, Toshkentlik muftiy Sadriddin Mahsum Sharifxija o‘g‘li, Turkiston MIK raisining sobiq o‘rinbosari To‘raqul Jonuzoqov, Boshqirdistonlik Ahmad Zakiy Validiy va boshqalar istiqlolchilik harakatining g‘oyaviy mafkurachilari edilar. 1921 yil avgust oyida Buxoro shahrida Validiy boshchiligida tuzilgan Turkiston Milliy Birligi Tashkiloti butun Turkiston mintaqasidagi barcha istiqlolchilar guruhlariga siyosiy jihatdan rahbarlik qiluvchi markaz vazifasini bajardi.

Farg‘ona vodiysidagi istiqlolchilik harakatlari 1919 yilning yozi oxiri va kuzida o‘zining eng yuqori cho‘qqisiga ko‘tarildi. Shu yilning 22 oktabrida Pomirning Ergashtom ovulida bo‘lgan anjumanda Madaminbek boshchiligidagi Farg‘ona muvaqqat muxtoriyat hukumati tuzildi. 1919 yilning kech kuziga kelib Madaminbek qo‘l ostida 30.000, Shermuhammadbek qo‘li ostida 20.000, Ergash qo‘rboshida 8.000 yigit qizil armiyaga qarshi istiqlolchilik janglarini olib bordi.

Farg‘ona vodiysiga bolsheviklar tomonidan qo‘shimcha kuchlarning tashlanishi natijasida 1920 yil yanvar oyining o‘rtalariga kelib jangovar tashabbus qizil armiya qo‘liga o‘tdi. Katta Ergash qo‘shini mag‘lubiyatga uchragach 1921 yil dekabrda Xonobodagi qarorgohida qizil askarlar tomonidan o‘ldirildi. Shermuhammadbek asosiy kuchlarini olib Oloy vohasiga chekindi. Madaminbek vaqtdan yutish uchun 2-Turkiston o‘qchi diviziyasining boshlig‘i Verevkin-Raxalskiy bilan 1920 yil 6 martda bitim imzoladi. Madaminbekning bu siyosatini boshqa qo‘rboshilar xoinlik bilan tenglashtiriladi va Shermuhammadbekning roziligi bilan Holxo‘ja Eshon tomonidan 1920 yil 14 mayda Madaminbek xiyonatkorona o‘ldiriladi. Madaminbek o‘rtadan ko‘tarilgach, ertasigayoq bolshevikar qurolli harakatlarini kengaytiradilar.

1921 yilning 13 sentabrida Farg‘ona vodiysida favqulodda holat e‘lon qilindi. Noyabr oyida esa harbiy diktatura o‘rnatildi. P.Branov Farg‘ona viloyatining harbiy diktatori qilib tayinlandi.

Shermuhammadbek boshchiligida 1920 yil 3 mayda tuzilgan Turkiston Muvaqqat hukumati 1922 yil oxirida tarqalib ketdi. Uning o‘zi qator janglardan keyin 1922 yil dekabr oyining so‘nggi kunlarida Buxoro Respublikasi hududlariga, 1923 yil bahorida esa Afg‘oniston davlatiga o‘tib ketdi.

Farg‘ona vodiysida vatanparvarlarning qo‘shiniga 1923-1924 yillarda oldin Islom Pahlavon, so‘ng Yormat Mahsum kabi qo‘rboshilar rahbarlik qildilar.

Qo‘rboshilar 1924 yilga kelib Turkistonda iqtisodiy inqiroz va qashshoqlik, dahshatli ocharchilik, xalqning og‘ir turmushini ko‘rmasliklari mumkin emas edi. Tinimsiz davom etgan yetti yillik kurashdan ular ham, Farg‘ona xalqi ham charchagan edi. Shuning uchun ham qasoskorlarning ko‘pchiligi 1924 yil oxiriga kelib qarshiliklarni to‘xtatdilar.

Itiqlolchilik harakati Buxoro va Xorazm xalq Sovet respublikalarida ham davom etdi. Buxoroda istiqlolchilik harakatining ko‘zga ko‘ringan vakillaridan biri Ibrohimbek (1889-1932) bo‘lib, u 1921 yil sentabrda bo‘lgan Buxoro qo‘rboshilarining qurultoyida “Islom lashkarboshisi” degan mo‘tabar unvonga sazovor bo‘lgan edi. Turkiyaning sobiq bosh vaziri Anvar Poshsho (1881-1922) ham Buxoroga kelib sovetlarga qarshi kuchlarga qo‘shildi. U Sharqiy Buxoroda sovetlarga qarshi birlashgan lashkar bunyod etib, g‘arbcha qo‘mondonlik uslubini joriy qildi.

Buxoroning markaziy va g‘arbiy viloyatlarida ham istiqlol uchun janglar boshlanib ketdi. Qisqa muddat davomida Mulla Abdulqahhor (1884-1924) boshchiligidagi poytaxt Buxoro tumanlarida lashkar to‘plandi va jangovor harakatlar olib borildi.

Mujohidlarning katta armiyasi 1922 yil mart oyida poytaxt Buxoro shahriga yurush qilib shaharning ancha qismini sovetlardan tozaladilar. Ammo zudlik bilan yetib kelgan ko‘p sonli qizil askarlar katta qurbonlar berib istiqlolchilarni poytaxtdan chekintirishga erishadilar. Tadqiqotchilar ma’lumotlariga qaraganda bolsheviklar 1923 yilda istiqlolchilik harakatini bostirish uchun markazdan 100.000 kishilik ulkan armiyasini safarbar etishga majbur bo‘lgan. Buxoro istiqlolchilarining asosiy qismi 1924 yil oxirigacha kurash olib bordilar. Ammo Buxoro vatanparvarlari Surxondaryo va Tojikistonning tog‘li hududlarida yana o‘n yil (1925-1935) davomida qurolli qarshilik harakatlarini olib bordilar.

Xorazmda bolsheviklar va qizil armiya kuchlariga qarshi ozodlik va mustaqillik uchun qurolli kurash 1919 yilning yozidan boshlanib ketdi. Qurolli kurashni turkman yovmut urug‘ining boshlig‘i Qurbon Mamed Sardor-Junayidxon (1857-1938) guruhleri boshlab, qator yillar davom ettirdi. Xorazmdagi qo‘rboshilar guruhlariga Madraimboy, Ota Mahsum, Sa’dulla bola, Mavlonbek va boshqalar rahbarlik qildilar. Xususan Qo‘xna Urganch, Ilalli, Toshhovuz, Mang‘it, Qo‘shko‘pir, Chimboy, Qo‘ng‘irot va To‘rtko‘lda harakat qilgan o‘nlab sardorlarning guruhleri qizil askarlarga jiddiy zarba berdilar. Qizil armiya qo‘mondonligi yangidan yangi harbiy qismlarni, to‘plar, aeroplanlarni Xorazmga keltirib, qasoskorlarga qarshi jangga tashladi. Kuchlarning teng emasligi, harbiy texnikaviy qoloqlik, yagona qo‘mondonlikning yo‘qligi, moddiy yetishmovchiliklar va boshqa bir qator omillar Xorazm vatanparvarlarining mag‘lubiyatiga sabab bo‘ldi.

Nazorat uchun savollar va vazifalar:

Savollar:

1. 1917 yil fevral voqealari Turkistonda qanday siyosiy va ijtimoiy o'zgarishlarga sabab bo'ldi?
2. «Shuroi islomiya», «Shuroi Ulamo» va «Alash O'rda» siyosiy tashkilotlari nima sababdan tuzildi. Ularning dasturiy yo'nalishi qanday edi?
3. Musulmon shuolarining muxtoriyatchilik g'oyasining mohiyatini tushuntirib bering?
4. 1917 yil fevral voqealari va Oktabr to'ntarishi Turkistonda qanday siyosiy o'zgarishlarni vujudga keltirdi?
5. Sovetlar va musulmon shuolarining hukumat masalasidagi kelishmovchiligini izohlab bering?
6. «Turkiston muxtoriyati»ning asl mohiyati nima edi? Nima uchun Sovet hokimiyati tomonidan ag'darib tashlandi?
7. Istiqlochlilar harakati, uning bosqichlari va harakatga keltiruvchi kuchlari haqida fikringizni bildiring?
8. Xiva xonligi va Buxoro amirligi ag'darilgach bu hududlarda qanday tizim urnatildi?
9. Dastlabki davlarda shuralar istibdodi nimalarda o'z ifodasini topdi?

Vazifalar:

1. “O'zbekiston tarixi” davlat muzeyiga borish va mavzuga oid eksponatlar bilan tanishib chiqib, daftarda fikrlar bildirish.
2. “Bosmachilik” iborasi: uydirma va haqiqat masalasida ma'lumotlar to'plab, o'z fikrini daftarda bayon etish

Mustaqil ish uchun vazifalar:

1. “Turkiston Muhtoriyati” mavzusida ma'ruza tayyorlash

Tavsiya etiladigan qo'shimcha adabiyotlar:

1. Karimov I.A. O'zbekiston xalqi o'z yo'lidan qaytmaydi. Asarlar. 4-jild. T. “O'zbekiston”. 1996.
2. Amir Sayid Olimxon. Buxoro xalqining hasrati tarixi. T., “Fan”, 1991.
3. A'zamxo'jayev S. Turkiston Muxtoriyati. T., “Fan”.
4. Ibrohim Karim. Madaminbek. T., “Yozuvchi”, 1993.
5. Tohir Qahhor. Hur Turkiston uchun. T., “Cho'lpon”, 1994.
6. Xo'jayev Fayzulla. Tanlangan asarlar. 1-jild.
7. Inqilob jangchilari. T., “O'zbekiston”, 1990, O'zbekim. 1992.
8. 8 O'zbekiston tarixi (Oliy o'quv yurtlarining nomutaxassis talabalari uchun darslik). Yangi asr avlodi. T., 2003.
9. H.Ziyayev. Turkistonning Rossiya va tajovuzi va hukmronligiga qarshi kurashi. T. 1998;
10. X.Majidiy. Turkiston bosqini. T. 1992;
11. A'zamxo'jayev S. Turkiston muxtoriyati. T., 2000.
12. Sh.G'afarov. Tarix va taq-dir: Rossiya imperiyasidan Turkistonga ko'chirilgan-lar. Toshkent: Fan, 2006.
13. Soliqov M. Erksevar, hurriyatparvar el vositalarimiz. T. 1992. 20-30 betlar.
14. Karimov Sh. Qafasdagi qush orzusi. T. “Fan” 1990. 30-39 betlar.

15. Z.Choriev. Turkiston mar-dikorlari: safarbarlik va uning oqibatlari.Toshkent:Sharq, 1999.

16. Sodiqov H., Shamsutdinov R., Ravshanov P., Usmonov Q.O'zbekistonning yangi tarixi. Birinchi kitob. Turkiston chor Rossiyasi mustamlakachiligi davrida. T.:Sharq, 2000.

17. O.Suyunova. Chor Rossiyasining mustamlaka Turkistonda olib borgan agrar siyosati. Toshkent, 2006

18. O'zbekistonning yangi tarixi. 1-jild. Turkiston Chor Rossiyasi mustamlakachiligi davrida. T. Sharq . 2000

19. Nabiyeu A. Mustaqillik uchun kurash yoxud parchalangan Turkiston tarixi T., "Yozuvchi" 1998.

20. Shamsutdinov R., Karimov Sh., Ubaydullayev O'. Vatan tarixi. 3 kitob. Toshkent:Sharq, 2010

11-mavzu. SOVET HOKIMIYATINING O'ZBEKISTONDA AMALGA OSHIRGAN SIYOSIY, IQTISODIY, IJTIMOY TADBIRLARI VA ULARNING MUSTAMLAKACHILIK MOHIYATI

Darsning o'quv maqsadi: Sovet hokimiyati davrida O'zbekistonning siyosiy, ijtimoiy-iqtisodiy ahvoli va o'rnatilgan mustamlakachilik tuzumining salbiy oqibatlari to'g'risida ma'lumotlar berish va markazning olib borgna siyosatiga holisona baho bera olish ko'nikmasini rivojlantirish.

Tayanch iboralar: Bolsheviklar, totalitar, ma'muriy buyruqbozlik tuzumi, sho'ro hokimiyati, Turkiston Avtonom Sovet Respublikasi, Buxoro Xalq Sovet Respublikasi, Xorazm Xalq Sovet Respublikasi, yer-suv islohoti, kooperatsiya, milliy-davlat chegaralanishi, Fayzulla Xo'jayev, sanoatlashtirish, agrar siyosat, rus aholisini ko'chirish siyosati, temir yo'llari, paxta yakkahokimligi, quloqlashtirish, katta Farg'ona kanali, bo'z yerlarni o'zlashtirish.

Reja:

1. 20-yillar oxirida sobiq sho'rolar mamlakatida totalitar, ma'muriy buyruqbozlik tuzumning qaror topishi.

2. Industrlashtirish va jamoalashtirish siyosati va uning salbiy oqibatlari.

3. O'zbekiston iqtisodiy va ma'naviy hayotining 50-80-yillarda chuqur turg'unlik holatiga duchor bo'lishi va uning asoratlari.

4. Qo'mfirqa va sho'ro hokimiyatining O'zbekistonda yuritgan umumiy qatag'onlik siyosati va uning ijtimoiy-ma'naviy hayotga ta'siri.

Asosiy qism

Ma'lumki, 1924-1925 yillarda markaz tomonidan milliy-davlat chegaralanishi o'tkazilib, O'rta Osiyoda mavjud bo'lgan milliy respublikalar-Turkiston Avtonom Sovet Respublikasi (1918-1924), Buxoro Xalq Sovet Respublikasi (1920-1924) va Xorazm Xalq Sovet Respublikasi (1920-1924) tugatilib, mahalliy aholining azaliy tarixiy an'analari va hohish irodasiga zid ravishda milliy-hududiy davlat chegaralanishi o'tkazilgan edi. Mohiyatan bu tadbir "bo'lib tashla va hukmronlik qil!" siyosatining amaldagi davomi bo'lib, turkiy xalqlarning tarixiy birligiga raxna

solish uchun amalga oshirilgan edi. Mahalliy rahbar xodimlarning “turkiy xalqlar azaldan bir butundir, ularning bir biridan ajratish tarixiy nuqtai nazardan maqsadga muvofiq emas” deya Markazda qilgan tashabbuslari esa inobatga olinmadi.

Milliy-davlat chegaralanishi natijasida O‘zbekiston Sovet Respublikasi (O‘zSSR 1925-1991) va Turkmaniston Sovet Sotsialistik Respublikasi (TSSR 1925-1991) tashkil etilib, Tojikiston avval 1925-1929 yillarida O‘zSSR tarkibida ASSR (1925-1929), keyinchalik 1929 yildan Sovet Sotsialistik Respublikaga aylantirildi. Qozog‘iston 1920-1936 yillarda RSFSR tarkibida ASSR, 1936 yildan Sovet Sotsialistik Respublikaga aylantirildi. Qirg‘iziston esa 1926-1936 yillarda Qozog‘iston tarkibida Avtonom Okrug (AO), 1936 yildan esa Sovet Sotsialistik Respublikasi deb yuritila boshlandi. Qoraqalpoq xalqining statusi 1925-1930 yillarda Qoz ASSR tarkibida Avtonom Okrug (AO), 1930-1936 yillarda RSFSR tarkibida ASSR va 1936 yildan O‘zSSR tarkibida ASSR qilib belgilandi.

Ma’lumki, rasman 1922 yil 30 dekabrda RSFSR, Ukraina va Belorussiya Sovet Sotsialistik Respublikalari Ittifoqi tarzida tashkil etilgan SSSR (1922-1991)-Sovetlar shaklidagi, ishchi va dehqon deputatlari sovetlarining ishchi va dehqonlar hokimiyatini o‘zida mujassamlashtiruvchi yagona davlat tizimidan iborat edi. Ittifoq davlatining Oliy organi SSSR Oliy Soveti bo‘lib, u asosan “qonun chiqaruvchi” hokimt hisoblangan. Aslida esa mustabid tuzumning butun “hayoti” tajribasi shuni ko‘rsatadiki, davlat oliy organi bo‘lgan Oliy Sovet faoliyatining barcha bosqichlarini kompartiya (qo‘mfirqa) boshqarib kelgan. Kompartiyaning rasmiy nomi bir necha marta o‘zgartirilib turlicha nomda yuritilgan. 1898-1917 yillarda RSDRP, 1918-1925 yillarda RKP (b), 1925-1952 yillarda VKP (b), 1952-1991 yillarda esa KPSS. Barcha qonun va qarorlar partiya organlari tomonidan tayyorlanar, yoki ularning ko‘rsatmasi bilan yozilar, Oliy Sovet sessiyalarida esa ular nomigagina tasdiqlanar edi. Shuning uchun ham Oliy Sovet sessiyalarida deputatlarning mudrab yoki uxlab o‘tirishlari odatiy holga aylangan.

O‘zbekiston SSR tashkil etilganidan so‘ng respublika davlat boshqaruvi organlari ittifoq organlari tarkibida va ular andozasida tuzildi. Bu ittifoqdosh respublikalarni Markazdan turib boshqarishning eng oson va oddiy, shu bilan birga takomillashgan mustahkam shakli edi.

1927 yil martda O‘zSSR Konstitutsiyasi qabul qilindi. Bu Konstitutsiya matnidagi O‘zbekiston Sovet Sotsialistik Respublikasi teng huquqli Ittifoq a’zosi sifatida SSSR tarkibidan chiqishi mumkinligi to‘g‘risidagi qoida shunchaki bir deklaratsiyadan boshqa narsa emas edi.

Davlat ishlarini yuritishda borgan sari rus tili ustun bo‘la boshladi. Milliy tillar unutilish darajasigacha bordi. Respublikamiz ijtimoiy-siyosiy hayoti 20-yillarning oxiri va 30-yillarda sovet-kommunistik tartibotning mustahkamlanishi va 1953 yilga qadar hokimiyatda turgan Stalin shaxsiga sig‘inishning kuchayib borishi sharoitlarida o‘tdi. Markaz va joylarda kompartiya byurokratlar apparati tobora kuchayib bordi.

Respublikaning butun ijtimoiy siyosiy hayoti kompartiyaning qattiq nazorati ostida o‘tardi. Bu juda murakkab va qiyin davr bo‘ldi. 1929 yili o‘tkazilgan tozalash natijasida partiya a’zolarining 15,6 % uning saflaridan chiqarildi.

Achinarlisi bularning bari asosan ayibsiz, o'z xalqining taqdirini o'qayg'urgan odamlar edi...

Korxona va xo'jaliklarda partkomlar, sex yacheykalari, guruhlar, boshlang'ich partiya tashkilotlarining tuzilishi, sovet organlari, kasaba uyushmasi, komsomol va boshqa jamoat tashkilotlari ustidan partiya rahbarlik rolining kuchayishi respublikamiz ijtimoiy-siyosiy hayotini mafkuralashtirishning chuqurlashishiga olib keldi.

O'rta Osiyo respublikalarining xalq xo'jaligi va madaniyati ustidan nazoratni kuchaytirish maqsadida 1926 yildayoq O'rta Osiyo Iqtisodiy Kengashi-SredazEKOSO tuzildi. 20-yillarda respublikalararo boshqaruv organlari: O'rta Osiyo suv xo'jaligi boshqarmasi (Sredazvodxoz), O'rta Osiyo Davlat Plan qo'mitasi (Sredazgosplan), O'rta Osiyo Xalq xo'jaligi Oliy Kengashi hamda Ittifoq xalq komissarliklarining filiallari tashkil etildi. Shu bilan Markaz ittifoqdosh respublikalarning barcha moddiy va ma'naviy-intellektual resurslari va ularni boshqarishni o'z iskanjasiga olgan edi.

20-yillarning o'rtalariga kelib Sovet davlatida xalq xo'jaligini tiklash asosan tugallandi. Yangi iqtisodiy siyosatni amalga oshirish iqtisodiyotning aksariyat sohalarida ijobiy o'zgarishlarga olib keldi. O'zbekiston sanoatida ham muayyan muvaffaqiyatlarga erishildi.

Tiklash davrining muvaffaqiyatli tugallanishi kun tartibiga sanoat qurilishi ko'lamini jiddiy ravishda kengaytirishdan iborat yangi vazifani qo'ydi. Chunki SSSR ko'proq agrar mamlakat bo'lib kelayotgan edi. 1925 yil dekabrda VKP(b) XIV syezdi "sotsialistik industrilashtirish" yilini avj oldirishni e'lon qildi.

Oldin qabul qilingan besh yillik reja va uning bir qator topshiriqlari eskirib qolgan deb e'lon qilindi. "Industrial o'sish"ning yangi dasturi asossiz ravishda ko'paytirish tomonga qayta ko'rib chiqildi. 1930 yilning yozida VKP(b) XVI syezdida Stalin qat'iy qilib, bir qator yetakchi tarmoqlar bo'yicha besh yillik reja 2,5-3 yilda bajariladi, dedi. Stalincha subyektiv jadallashtirish usuli butun sovet mamlakatida, shu jumladan, O'zbekistonda bosh usul bo'lib qoldi. Shu bilan birga uning salbiy ko'rinishlari o'lkaning o'ziga xos iqtisodiy ahvoli tufayli yanada ortdi, eng asosiysi-SSSRning xalq xo'jaligi majmuida O'zbekistonning roli va o'rni Ittifoq hukumati tomonidan majburan belgilab berildi. Darvoqe, O'zbekiston uchun sanoat qurilishini keng sur'atda jadallashtirish nihoyatda zarur edi. Chunki respublika iqtisodiyoti 20-30- yillar chegarasida ham agrar xususiyatiga egaligicha qolayotgan edi. 1927-28 xalq xo'jaligi yilida qishloq xo'jaligining hissasi 62,61% ni, sanoatniki 38,4% ni tashkil qilardi. Respublikamizda mavjud sanoat ishlab chiqarishining 90% qishloq xijalik xom ashyosini ishlashga ixtisoslashtirilgan edi. Og'ir industriya esa endigina rivojlana boshlangan edi.

20-yillarning oxiri va 30-yillarning boshlarida sanoatlashtirishning jadal sur'atlariga o'tishning tub mohiyati texnikaviy qoloq sovet mamlakatining bor imkoniyatlarini to'g'ri hisobga olmagan holda, zo'ravonlik yo'li bilan tez orada zamonaviy sanoatni barpo etishdan iborat bo'ldi.

O'zbekiston xalqi o'z kuch quvvati, idroki va mahoratini ona diyor uchun safarbar qilib, qisqa muddatlarda hashamatli sanoat binolarini, irrigatsiya

inshootlarini, yangi-yangi yerlarni o'zlashtirar, bog'-rog'lar bunyod etardi. Toshkent qishloq xo'jalik mashinasozligi zavodi (1931), Quvasoy sement va ohak zavodi (1932), Chirchiq elektrokimyo kombinati (1937), Toshkent to'qimachilik kombinati shular jumlasidandir. Respublika neft sanoatida ochilgan konlar soni 11 taga yetdi. Ohangaron, Shorg'un, Boysuntog' toshko'mir konlari ishga tushirildi. Elektr stansiyalari quvvati 482 mln. kilovattga yetdi. 30-yillarda Chirchiq-Bo'zsuv GESlari kaskadi barpo etildi.

Birinchi besh yillik davrida (1927-1932) O'zbekistonda 289 ta sanoat korxonasi qurildi va ishga tushirildi, 79 ta korxona qayta tashkil etildi, sanoat ishlab chiqarish fondlari 3 baravar, neft qazib chiqarish 2,5 baravar, metall ishlash sanoati maxsulotlari 6 baravar, sement ishlab chiqarish 3,5 baravar ortdi.

To'g'ri, industrilashtirishni sun'iy jadallashtirish oshkora ma'muriy tazyiq o'tkazish, haybarakallachilik bilan ta'minlanar edi, bu esa sanoat qurilishi sifatiga salbiy ta'sir ko'rsatardi. Korxonalarning aksariyat qismi texnologik jihatdan eskirgan asbob-uskunalar bilan jihozlanardi.

Urushdan oldingi besh yilliklarda (undan keyingi yillarda ham) O'zbekistonda barpo etilgan sanoat qayd qilinganda, tashkil etilgan korxonalarning hammasi ham uning o'ziga tegishli emasligini, ulardan ko'plari, eng avvalo, eng muhimlari va ittifoq xo'jaligi ahamiyatiga ega bo'lganlari Markaz tasarrufiga olinganligini nazarda tutishimiz lozim. Agar 1928 yilda O'zbekistondagi mavjud korxonalarning 81,7%i ittifoqqa tegishli, 14,5%i respublika va 3,8%i mahalliy ahamiyatga ega bo'lgan bo'lsa, 30-yillarning o'rtalariga kelib ittifoq tasarrufida bo'lgan korxonalar 90%ni tashkil qilgan edi.

Qishloq xo'jaligini sotsialistik asosda o'zgartirish istiqbollariga yondashish jarayonida kommunistik mafkurachilar yirik agrar jamoa korxonasi yakka dehqon xo'jaligidan yaxshiroq, degan fikrga qat'iy asoslanib ish ko'rdilar. Chunki yerdan foydalanishning jamoa tizimi markazlashgan rejalashtirishni va ko'p millionli qishloq mehnatkashlarini boshqarishni osonlashtirar, qishloqdagi kengqamrovli ijtimoiy-siyosiy ishlarni butun mamlakat miqyosida tezroq amalga oshirish imkonini berar edi.

Stalinning 1929 yil 7 noyabrda bosilib chiqqan "Buyuk burilish yili" degan maqolasida jadal jamoalashtirish "nazariy" jihatdan asoslab berildi. Unda, keng qishloq ommasi kolxozlarga kirish uchun yetildi, deb aytilgan edi. 1929 yil 27 dekabrda Stalin "yoppasiga jamoalashtirish asosida quloqlarni sinf sifatida tugatish" shiorini e'lon qildi. Yuqoridan ko'rsatmaga monand ravishda 1930 yil 17 fevralda O'zbekiston kompartiyasi MK "Kollektivlashtirish va quloq xo'jaliklarini tugatish to'g'risida" qaror qabul qildi. Hokimiyat organlari "dohiy"ning ko'rsatmasini bajarish uchun jadal jamoalashtirishning boshida turib asosan zo'ravonlik usullariga e'tiborni kuchaytirdilar. Qishloqdagi an'anaviy iqtisodiy munosabatlarni yoppasiga buzish avj oldirildi. Davlat qishloq mehnatkashlariga qancha va nima ekishni, yetishtiriladigan maxsulotni qanday narx bilan topshirishni aytib turadigan bo'ldi. Qishloq aholisining badavlat qatlamlariga qarshi mislsiz quvg'inlar uyushtirildi, qishloq ahlini zo'rlik bilan kolxozlarga

kiritish boshlandi. Qarshilik ko'rsatganlar ijtimoiy mansubligidan qat'iy nazar "quloq qilindi".

Jamoalashtirishning "jadal sur'atlari" natijasida respublika biyicha 1930 yil martda dehqon xo'jaliklarining 47% jamoalashtirildi. Jamoalashtirishni jadallashtirish amalda o'ziga to'qroq xo'jaliklarni tugatish, ya'ni xo'jalik mulklari va imoratlarni musodara qilishga aylanib qoldi. Bunday xo'jaliklarning tugatilishi dehqonlarda ishonchsizlik va havotirni uyg'otdi. Ko'pgina odamlar o'z xo'jaliklarini qarovsiz tashlab qochdilar, chorvalarini so'ydilar va sotib yubordilar. Mollarning ko'plab sotilishi jiddiy muammo bilib qoldi. Qoramollar soni respublika bo'yicha 1930 yili 60 mingdan ziyodga kamaydi. Yuqoridan qilingan qattiq tazyiq shunga olib keldi.

Jadal jamoalashtirish va quloq xo'jaliklarini tugatish, o'rta hol dehqonlarga zo'rlik qilish respublikadagi siyosiy vaziyatni keskinlashtirdi. Dehqonlarning noroziligi kuchayib, ayrim tumanlarda ommaviy norozilik namoyishlari boshlandi. Jamoalashtirishga qarshi chiqishlar bir qancha hollarda sovet hokimiyatiga qarshi siyosiy chiqishlarga aylanib ketdi. Jumladan, Farg'onada kolxozlarga qarshi qarshi namoyishlar anashunday hususiyat kasb etgan edi.

Kolxozlashtirishga qarshi chiqishi mumkin deb hisoblangan tadbirkor xo'jaliklarni, ruhoniylarni "uchlik", ya'ni partiya, sovet, ichki ishlar organlari rahbarlaridan iborat komissiya qarori bilan "quloq" qilinib ko'chirib yuborganlar. Majburan ko'chirilganlarning ahvoli nihoyatda og'ir kechdi, ularning ko'pchiligi yo'lda nobud bo'ldi. "Quloq" qilinganlarning bir qismi Ukraina, Sibir va Qozog'istonning odam yashamaydigan cho'llariga, o'rmonlariga surgun qilindi, yana bir qismi respublikaning boshqa joylariga zo'rlik bilan ko'chirildi.

Shuni ham aytib o'tish joizki, respublikamizning ayrim rahbarlari (F.Xijayev, A.Ikromov) volyuntaristik usullarga qarshi turushga intildilar, raqamlar va jamoalashtirish muddatlariga tuzatish kiritishni taklif qildilar. Biroq ularning takliflariga umuman e'tibor berilmadi.

O'zbekiston qishloq xo'jaligini jamoalashtirish rasman 1932 yili poyoniga yetkazildi. Shu vaqtga kelib respublikadagi dehqon xo'jaliklarining 75% iga yaqini umumiy lashtirilgan sektorga birlashtirildi. 1939 yilga kelib respublikadaga yakka xo'jaliklarga butkul barham berildi. Jamoalashtirish qishloq xo'jaligini ma'muriy buyruqbozlik tizimi bilan boshqirishni mustahkamladi, dehqonlarni mustabid davlat asoratiga tushishiga yo'l ochdi.

1945 yil mayda fashizmga qarshi urush g'alaba bilan tugallandi. O'zbek xalqi urush yillari front ehtiyojlarini ta'minlashga moslashtirilgan xalq xo'jaligini qayta qurish imkoniyatiga ega bo'ldi.

Urush tugadi lekin urushning og'ir oqibatlari respublika hayotining hamma sohalarida, shuningdek, sanoatda ham sezilib turar edi. O'zbekiston sanoatini tiklash, aholini oziq-ovqat va sanoat mollari bilan ta'minlash uchun yoqilg'i, elektr energiyasi, xom ashyoga, shuningdek, malakali ishchi va muxandis xodimlarga tanqislik sezilardi. Bu murakkab vazifalarni hal etish uchun O'zbekistonning geografik holati, milliy an'analari, xalq manfaatini hisobga olib turib, uning xalq xo'jaligini rivojlantirishning aniq dasturlarini ishlab chiqish zarur edi. Biroq

bunday bo'lmadi. Asosan Markazning ehtiyojidan kelib chiqqan holda O'zbekiston iqtisodiyotini tiklash va rivojdantirish rejaları tuzildi.

Urushdan keyingi yillar ham davlat faoliyati partiyaning totalitar hukmronligi bilan belgilandi. U yo'l-yo'riq va farmoyish beradigan zo'ravonlik siyosatini o'tkazdi. O'zbekiston oliy tashkilotlarining yuqoridan berilgan dastur va rejalariga o'zgartirishlar kiritish to'g'risidagi fikr mulohazalari bilan Markaz hisoblashmasdi.. Markazning ulkan rejalarida O'zbekistonga faqat xom ashyo yetkazib beruvchi bir qo'shimcha manba deb qaraldi. Xuddi shu narsa O'zbekiston iqtisodiyotining aslida bir tomonlama rivojlanib borishiga olib keldi.

Xalq xo'jaligi va sanoatni tiklash dasturida birinchi galda paxtachilikka tegishli industrial ishlab chiqarishni rivojlantirish vazifalari olg'a surildi. Sanoat qurilishida rivojlangan mamlakatlarda keng tadbiiq etiladigan yangi texnologiyalar, fan va texnika yutuqlaridan foydalanishni ko'zda tutmas edi.

Eng kuchli nomutanosiblik hollari yengil sanoatda sodir bo'ldi. Yengil sanoat ishlab chiqarish rejaları bajarilmas edi. Bu soha amalda rivojlanmay, turg'un bo'lib qoldi. Rejalarga muvofiq bu sohaga ajratilgan sarmoya keyinchalik qaytarib olindi. Asbob-uskunalar yillar mobaynida yangilanmas, yangi texnologiyalar haqida so'z ham bo'lishi mumkin emas edi. Bunday munosabat mahalliy korxonalarda iste'mol mollari ishlab chiqarishni tobora kamaytirib, ularning chetdan keltirilishini oshirdi. Respublika aholisining bunday mollarga ehtiyoji yetarli darajada ta'minlanmadi.

Sanoatni rivojlantirishdagi ichki ziddiyatlarga qaramay, ishchilarning fidokorona mehnati tufayli urushdan keyingi har besh yillikda 100 taga yaqin sanoat korxonalari ishga tushirildi. Sanoat maxsuloti ishlab chiqarish 1970 yili 1940 yildagiga qaraganda 8,5 baravar ko'paydi.

Ushbu yillarda O'zbekiston Respublikasida ko'p sohali mashinasozlik industriyasi, kimyo, neft, toshko'mir, gaz, tog'-kon va energetika sanoati yanada rivojlandi. Mashinasozlik va metall ishlash O'zbekiston sanoatining yirik sohasi bo'lib, xalq xo'jaligini texnik jihatdan qayta qurollantirishda muhim rol o'ynadi. 1970 yilga kelib 100 ga yaqin mashinasozlik va metall ishlovchi korxonalar faoliyat ko'rsatardi. Respublika mashinasozlik zavodlarining aksariyati paxtachilik bilan bog'langan edi (Toshkent traktor zavodi, "Tashselmash", "Chirchiqselmash", "Qizil dvigatel").

50-yillarda Buxoro viloyatining Gazli shahrida ulkan gaz-neft konining topilishi O'zbekistonda gaz sanoatining tez sur'atlar bilan rivojlanishiga asos bo'ldi. Gazlining umumiy zahirasi 446 mlrd. kubometrغا teng edi. 1963 yilda Buxoro-O'rol, 1967 yilda eng uzun O'rta Osiyo-Markaz gaz quvuri ishga tushirildi. Bu ikkala quvurlar orqali Rossiyaga 1969 yilda 28 mlrd. kubometr tabiiy gaz olib ketildi. Achinarlisi shundaki, 80- yillar oxirigacha ham O'zbekistonning sanoqli shaharlarini hisobga olmaganda qolgan hududlari gazlashtirilmay qolgan edi.

50-60 yillarda respublikada oltin ishlab chiqarish sanoati ancha rivojlandi. Oltin ajratib oluvchi komplekslar, fabrikalar, oltin ruda kombinatlari, shuningdek, mis rudasini qayta ishlovchi kombinatlar ishga tushirildi.

O'ta markazlashtirilgan ma'muriy-buyruqbozlik, yakkahokimlik tizimi hukmronlik qilgan 70-yillarda ham Ittifoq markazida belgilangan reja va qarorlarda O'zbekiston manfaatlari hisobga olinmadi. Sanoatning rivojlanish sur'atlari pasayib ketdi. Ishlab chiqarishning umumiy hajmida yengil sanoat ulushi 1970 yilgi 40,7 % dan 1986 yilda 38,4 % ga, oziq-ovqat sanoati ulushi 14,6 % dan 13,5 % ga tushib ketdi. Respublikadagi sanoat korxonalarining asosiy qismi tashib ketishga yo'naltirilgan maxsulotlarni ishlab chiqarishga moslashtirildi.

1976-1980 yillarda respublikada jami 23 ta yengil sanoat korxonasi qurildi. Biroq ularni joylashtirish puxta rejalashtirilmasdan amaga oshirildi. Masalan, 80-yillar boshida bu tarmoq maxsuloti hajmining 60 % ini ishlab chiqarish Toshkent va Samarqand shaharlariga, 27 % i Andijon, Buxoro, Namangan, Qo'qon shaharlariga to'g'ri kelgan bo'lsa, Jizzax va Termiz shaharlarida birorta ham tikuvchilik korxonasi yo'q edi.

Mehnat unumdorligini oshirishga qaratilgan chora-tadbirlar kutilgan natija bermadi. Mehnat unumdorligining o'sishi 1976-1980 yillarda 2,2 % dan oshmadi, 1981-1985 yillarda esa, 1,3 % ga tushib ketdi.

Buyruq bilan zo'ravonlik o'ilish, irodani bo'g'ib qo'yish sharoitlarida industriyadagi jamoat mulki amalda egasiz qoldi. Ishchilar ishlab chiqarish vositalaridan begonalashtirildi. Bu misli ko'rilmagan xo'jasizlikka, mehnat va ijtimoiy hayotdagi faollikning pasayib ketishiga olib keldi.

Respublika aholisi madaniyatining o'sishida ta'lim nihoyatda muhim ahamiyat kasb etadi. Ta'lim inson shaxsini har tomonlama rivojlantirish, qobiliyatini yuzaga chiqarish, ijtimoiy va shaxsiy manfaatlarining bir-biriga payvasta bo'lib qo'shilishiga yordam beradi. Iqtisodiyotdagi qiyinchiliklar, ma'naviy va madaniy sohani rivojlantirishdagi nuqsonlar ta'limga ham o'z ta'sirini o'tkazdi. Respublikadagi talay maktablar zarur jihoz, mebal, asbob uskunalar bilan yaxshi ta'minlanmas edi. Buning sababi xalq ta'limiga qoldiq prinsipi asosida mablag' ajratilishida ko'rinar edi. Fan, madaniyat va xalq ta'limiga sarf-xarajatlar byudjet mablag'ining atigi 2,7 % ini tashkil etardi.

Sovet hukumatining madaniy siyosati milliy madaniyatni cheklashga yo'naltirilgan edi. Millatning mavjudligi uning milliy madaniyatida ekanligi ma'lum. Milliylikning yo'qolib borishi jamiyat a'zolaridan ko'pchiligida madaniyatga befarqlik, e'tiborsizlik kabi illatlarni yuzaga keltira boshladi. Bu juda katta yo'qotish edi.

Milliy til ijtimoiy hayotning barcha sohalaridan siqib chiqarila boshlandi. Idoralar, hokimiyat muassasalarida ish yuritish rus tilida olib borildi, majlislar ham shu tilda o'tkazildi. O'zbek tilida so'zlashuvchi aholi (71,4 %) respublikamizdagi vazirlik va idoralarga ona tilida xatlar, arizalar, shikoyatlar bilan murojaat qila olmas edi. Ta'lim muassasalarida ona tili chuqur o'rgatilmasdi. Respublikadagi ilmiy adabiyotlarning 80 % idan ko'prog'i rus tilida chop etildi.

Din-e'tiqod erkinligiga bo'lgan munosabatda qo'pol xato-kamchilik va nohaqliklarga yil qo'yildi. Xalqimizning ming yillik islom an'anasi, marosimlari va qadriyatlari eskilik sarqiti sifatida qoralanib, "din-afyundir" shiorlari bilan sug'orilgan ateistik tarbiya avj oldirildi. Musulmonchilik bilan bog'liq muqaddas

bayramlarimiz unitilish darajasigacha bordi. Xatto shunday vaziyatlar ham bo'lganki, mansabdor shaxslar amalidan ayrilishdan qo'rqib ota-onasining janaza-ma'rakalariga bormaslikkacha borib yetdilar.

O'zbekiston tarixi va ma'naviy madaniyati ham deyarli o'rgatilmas edi. Ijtimoiy fanlarni o'qitish o'ta siyosatlashtirildi. Ko'zdan kechirilayotgan davrda maorif sohasida erishilgan yutuqlar bilan bir qatorda, yoshlarni milliy an'analar va ma'naviy madaniyat manbalaridan uzoqlashtirish an'anasi ko'zga tashlanib bordi. Ta'lim-tarbiya ishlariga partiyaviylik va sinfiylik tamoyillari asosida yondoshish yoshlarning umumbashariy, milliy-madaniy qadriyatlarni, urf-odatlarini o'rganishiga to'sqinlik qildi.

Ma'naviy madaniyatning barcha sohaları kabi adabiyot va san'at ham hukmron mafkura tazyiqiga uchradi. San'atni mafkuralashtirish, baynalmilallashtirishga urinish amalda ruslashtirishga olib keldi. Bu siyosat milliy madaniyat, san'atning rivojlanishiga salbiy ta'sir ko'rsatdi. San'atning barcha sohalarida milliy ruhga ega bo'lgan asarlar soni keskin kamaydi.

O'zbekistondagi ijtimoiy siyosiy jarayonlar 20-yillarning oxiridan ancha ziddiyatli xususiyat kasb etdi. Hukmron kompartiya jamiyat a'zolarini sun'iy ravishda "mehnatkashlar" va "mehnatkash bo'lmaganlar"ga ajratib, ular o'rtasidagi ziddiyatni kuchaytirdi. Bir tomondan, kommunistik rejim ko'r-ko'rona "mehnatkashlar ommasi"ning siyosiy faolligini "qo'zg'ash"ga, ularni partiya tuzilmalariga va jamoat tashkilotlariga keng jalb qilishga intilsa, ikkinchi tomondan, aholining "mehnatkash bo'lmagan" (mulkdorlar, dindorlar, amaldorlar va h.k.) qatlamlarini ijtimoiy-siyosiy hayotda ishtirok etishni sovetcha qonun asosida cheklab qo'ydi. Shu bilan birga, ularga qarshi doimiy ish olib bordi. Bu kurash faqat "mehnatkash bo'lmagan" qatlamlarga emas, kommunistik rejimga qarshi chiqqan barcha kishilarga, o'zgacha fikr yuritadiganlarga, o'zbek xalqining va o'z respublikasining manfaatlarini himoya qilganlarga qarshi ham olib borildi. Mazkur murosasiz kurash 30-yillarning boshlarida kommunistik mafkuraning faqat oshkora va "yashirin" dushmanlariga emas, butun xalqqa qarshi ommaviy qatag'onlarga oylanib ketdi.

Mustabid tuzum boshqacha fikrlashga mutlaqo toqat qilolmasdi va unga qarshi qat'iy kurash olib bordi. Respublikaning vatanparvarlik kayfiyatidagi xodimlarini birlashtirgan "g'ayripartiyaviy" guruhdar ("18 lar guruhi", "Inog'omovchilik", "Qosimovchilik") birin-ketin "fosh etildi" va badnom qilindi. 20-yillar oxiri-30-yillar boshlarida mustabid tuzumning jazolovchi qilichi mustabid tuzum kirdikorlariga qarshi fikr bildirgan milliy ijodkor ziyolilarning ko'pgina vakillariga zarba berdi. Munavvar Qori Abdurashidxonov, Saidnosir Mirjalilov, Mahmud Hodiev, Ubaydulla Asadullaxo'jayev, Ashurali Zohiriy, Elbek, Abdulla Qodiriy, Cho'lpon, Fitrat, Otajon Xoshimov, Usmon Nosir va boshqalar qatag'onlarga uchradi. Faqat 1929 yil yanvardan 1933 yilgacha mustabid tuzum respublika milliy ziyolilarining 217 vakilini-yozuvchilar, jurnalistlar, o'qituvchilar va hokazolarni qatag'on qildi, ularning ko'plari otildi.

Qatag'on balosi faqat ziyolilargagina emas, shuningdek, dehqonlarni ham misli ko'rilmagan darajada o'z komiga tordi. Qishloq xo'jaligini jamoalashtirish

davrida O'zbekistonda 40 mingdan ortiq jamoa xo'jaligi "quloq" qilinib, ulardan 31,7 mingga qatag'on qilingan edi.

Bolsheviklar tuzumining 30-yillar oxirida o'z xalqiga nisbatan qilgan qatag'onlari ayniqsa keng ko'lamda avj oldi. Bir tuman yoki qishloq miqyosida birorta rahbar "xalq dushmani"ga aylantirilgan bo'lsa, uning "dumi" sifatida yana 50-60 kishi o'z yurtidan badarg'a qilingan yoki qamalgan edi. Shuning uchun ham qatag'onlar respublikaning ijtimoiy-siyosiy hayotini larzaga keltirdi, kishilarda doimiy qo'rquv, ertangi kunga ishonchsizlik uyg'otdi. Ittifoqning jazo organlari va uning respublikadagi tuzilmalari hech bir aybsiz kishilar ustidan soxta "ishlar"ni to'qib chiqdilar, ommaviy hibsga olishlar uyushtirildi, minglab jamoat arboblari, yirik olimlar, adabiyot va san'at arboblari, xo'jalik kadrlari sudsiz-so'roqsiz qamoqqa tashlandilar. Kommunistik rejim shu yo'l bilan mamlakatdagi har bir millatning eng ilg'or ziyoli qismini, mustabid tuzum mohiyatini tushunib yetadigan qismini yo'qotishga harakat qildi. Ular avval o'z kabinetlarida o'tirib o'nlab soxta "aksilinqilobiy tashkilotlar"ni o'ylab topdilar va ularni "fosh etish"ga kirishdilar, go'yoki ular imperialistik davlatlarning agentlari bo'lgan emish. Jumladan, 1937-1938 yillarda markaziy hukumatning jazo organlari va uning respublikadagi "nazoratchilari" O'zbekistondagi yirik aksilinqilobiy tuzilmalarni "fosh etdilar" va "tugatdilar", bular: respublika rahbarlari Akmal Ikromov va Fayzulla Xo'jayev boshchiligidagi "Burjua-millatchilik aksilinqilobiy tashkiloti markazi", Abdurauf Qoriev rahbarligidagi "Musulmon ruhoniylarining millatchi-isyonchilar tashkiloti", "Aksilinqilobiy o'ng trotskiychi josuslar tashkiloti markazi", S.Xo'janov boshchiligidagi "Aksilinqilobiy millatchi qozoqlar tashkiloti", respublika komsomoli MQ kotibi I.Ortiqov rahbarligidagi "Yoshlarning aksilinqilobiy burjua-millatchilik tashkiloti" va boshqalar. Endilikda ma'lum bo'lishicha, bularning hammasi tuzumning jazo organlari kabinetlarida ataylab to'qib chiqarilgan bo'lib, haqiqatda bunday "aksilinqilobiy tashkilotlar" respublikada mutloqo bo'lmagan ekan.

"Qizil terror" natijasida respublika bo'yicha yozuvchilar, jurnalistlar, davlat, jamoat arboblari va hokazolar ustidan 1936-1940 yillarda 5.758 kishi qamoqqa olingan, ulardan 4.811 kishi otib tashlangan. O'ylab chiqarilgan soxta ayblovlar bo'yicha O'zbekistonda 1937-1939 yillarda hammasi bo'lib 41 mingdan ziyod kishi qamoqqa olingan, ulardan 37 mingdan ortiq kishi jazolangan, 6 ming 920 kishi esa otib tashlangan.

40-yillar oxiri-50-yillar boshlarida mustabid tuzum "mafkura maydoni"da keng hujumni avj oldirib, o'zining asosiy zarbasini boshqacha fikrlovchi ijodkor va ilmiy ziyolilarga, "KPSS tarixi"da yozilganidek, "burjua qarashlari va nuqtai nazarlari qoldiqlariga, reaksiyon burjua madaniyatiga tanqidiy baho bermaslikka qarshi, fan, adabiyot va san'atda marksizm-leninizmdan chekinishlarga qarshi" qaratildi. Ana shu davrda partiya adabiyot va san'at masalalari yuzasidan bir qator qarorlar qabul qilgan bo'lib, ularda mamlakat ijodkor ziyolilarining ko'pgina vakillari o'z asarlarida "G'oyasizlik"ni targ'ib qilganliklari, "adabiyot va san'atni siyosatdan ajratib qo'yishga uringanliklari"uchun, badiiy ijoddagi partiyaviylik prinsiplaridan uzoqlashganliklari uchun badnom etiladi.

Mustabid tuzumning birinchi zarbasi respublikamizning bir guruh yozuvchilari va shoirlariga qaratildi. Badnom qilish uchun asosiy bahona shu bo'ldiki, go'yo ular o'z asarlariga millatchilik g'oyalarini "olib kirgan" ekanlar. Yozuvchi va shoirlardan kimda-kim o'z ijodida o'z xalqining tarixi saxifalariga murojaat qilgan bo'lsa, uni darhol feodal o'tmishni "ideallashtirish" da ayiblashar, unga "millatchi" yorlig'i topshirilar va undan kelib chiqadigan barcha oqibatlarga duchor qilinardi.

1949 yil 25 iyunda O'z KP(b) MQning byurosida O'zbekiston yozuvchilari ishi muhokama qilindi. Unda Abdulla Qahhor qattiq tanqid ostiga olindi, Mirkarim Osim "siyosiy jihatdan ishonchsiz...millatchilik xato fikrlardan xalos bo'lmagan" sifatida ta'riflandi. Oybek, Mirtemir, Tuyg'un, Sharipov, M.Boboyev, O'.Rashidov, Hamid G'ulom, A.Qayumov, M.Shayxzoda asarlaridagi "jiddiy xato va buzilishlar" ko'rsatib o'tildi.

O'z KP(b) MQning 1951 yil avgustdagi yig'ilishida yuqoridagi "ishlar" yanada qayta ko'rib chiqilib, qoralangan safiga ijodiy tashkilotlar va matbuot sahifalari hamda ularning mualliflari ham tortildilar.

40-yillar oxiri-50 yillar boshlari stalinizm davrida mustabid tuzum o'z xalqiga qarshi o'tkazgan ommaviy qatag'onlarning navbatdagi bosqichi bo'ldi. Bu qatag'onlar SSSRda 1930 yildan 1953 yilgacha 3.778.234 kishiga dahldor bildi. Ulardan 786.098 kishi otib tashlandi.

1937 yildan 1953 yilgacha respublikada NKVD "uchligi" tomonidan 100 ming kishi qamoqqa olindi va turli muddatlarga ozodlikdan mahrum etildi, ulardan 15 ming nafari otib tashlandi.

Asossiz qatag'on qilinganlarni oqlash "xalqlar otasi" vafotidan keyin boshlandi. Natijada O'zbekiston bo'yicha qatag'on qilingan tiriklar va holok bo'lganlardan 40 mingga yaqini oqlandi. Lekin ularni oqlash ham kommunistik mafkura andozasi asosida amalga oshirildi.

Nazorat uchun savollar va vazifalar:

Savollar:

1. Sho'ro tuzumida ma'muriy- islohotning shakllanishiga, bu tuzumning dastlabki yillaridayok buzila boshlashiga nimalar sabab bo'ldi?
2. Shaxsga sig'inish oqibatlari nimalarga olib keldi?
3. Sobiq hukmron firqa va sho'ro hukumatining qatag'onlik siyosatini yurgizishdan maqsadi nima edi ?
4. Nima sababdan 20-yillar oxiridagi qatag'onlik aynan sobiq jadidlarga qaratildi?
5. 30 va 50 yillar qatag'onligi aynan tuman, viloyat va respublika rahbarlariga hamda shoir, yozuvchi va olimlarimizga qaratildi. Buning sababi nimada edi?
6. 20-30 va 50 yillardagi qatag'onlik siyosatining og'ir oqibatlarini izohlab bering ?
7. Sobiq ittifoq rahbariyatining 80 yillarda O'zbekistonda qatag'onlikning yangi ko'rinishlarini sodir etishdan maqsadi nima edi va u yurtimiz va xalqimizga qanday zahmatlar yetkazdi?

8. Yaqin qarindoshlaringiz orasida qatog'onlik siyosatidan zahmat chekganlar bormi? Ular haqida so'zlab bering?

9. Bu mudhish tariximizdan qanday saboq chiqara olasiz?

Vazifalar:

1. "O'zbekistonda sovet davrida o'tkazilgan quloqlashtirish siyosati" mavzusida ma'lumotlar to'plash va tahlil qilish

Mustaqil ish uchun vazifalar:

1. Paxta yakkahokimligi syosatining sabablari va salbiy oqibatlari to'g'risida ma'lumotlar to'plash

Tavsiya etiladigan qo'shimcha adabiyotlar:

1. Karimov I.A. O'zbekiston XXI asr bo'sag'asida: xavfsizlikka tahdid, barqarorlik shartlari va taraqqiyot kafolatlari. T., "O'zbekiston", 1997.

2. Mahmudov M. Barhayot siymolar. (Qatag'on qurbonlari haqida lavhalar). Toshkent., "O'zbekiston", 1991.

3. Niyozova F. O'zbekistonda qishloq xo'jaligini kollektivlashtirishning salbiy oqibatlari. O'zR FA "Fan". "O'zbekiston tarixi" jurnali. №4, 1999.

4. Tursunov I. O'zbekiston maorifchiligining istiqlol yo'lidagi ishlari tarixidan. (1917-1939), T., 1995.

5. To'xlijev N. O'zbekiston iqtisodiyoti. (savollar va javoblar)T., "O'zbekiston", 1991.

6. Xo'jamberdiyev Ye. O'zbeklar ishi. T., "Yozuvchi", 1996.

7. H.Ziyayev. Turkistonning Rossiya tajovuzi va hukmronligiga qarshi kurashi.T.1998;

8. X.Majidiy. Turkiston bosqini. T.1992;

9. O'zbekistonning yangi tarixi. 3 jildlik. 1-jild. T.2000

10. Sharofiddinov O. Cho'lpon. T., 1991.

11. Hasanov M. Fayzula Xo'jayev. T., "O'zbekiston", 1990.

12. Qo'shchanov M. Qodiriy erksizlik qurboni. T., "Fan", 1962.

13. O'zbekistonning yangi tarixi. O'zbekiston sovet mustamlakachiligi davrida. 2-kitob. T., "Sharq", 2000.

14. O'zbekiston tarixi (Oliy o'quv yurtlarining nomutaxassis talabalari uchun darslik). Yangi asr avlodi. T., 2003.

15. O'zbekiston tarixi (Oliy o'quv yurtlarining nomutaxassis talabalari uchun darslik). Milliy Universitet. T., 2005.

16. O'zbekiston tarixi (Oliy o'quv yurtlarining nomutaxassis talabalari uchun darslik). Iqtisod moliya. T., 2006.

17. Shamsutdinov R., Karimov Sh., Ubaydullayev O'. Vatan tarixi. 3 kitob. Toshkent:Sharq, 2010

12 - mavzu. SOVET HOKIMIYATI DAVRIDA O'ZBEKISTONNING MA'NAVIY-MADANIY QARAMLIGI VA UNING OQIBATLARI

Darsning o‘quv maqsadi: Sovet hokimiyati davrida O‘zbekiston aholisining ma‘naviy-madaniy qaramligi bilan bog‘liq ma‘lumotlar keltirish va bu holatning salbiy oqibatlarini tushuntira olish malakasini rivojlantirish.

Tayanch iboralar: ma‘naviy-ma‘rifiy sohada ma‘muriy buyruqbozlik, paxta yakkahokimligi, madaniy inqilob, “hujum” harakati, “savodsizlikni tugatish”, eski va yangi alifbo, O‘zbekiston Fan Komiteti, maorif, Milliy universitet, SSSR FA O‘zbekiston filiali, ma‘muriyatchilik, miliy huquqlarning cheklanishi, Sharof Rashidov.

Reja:

1. Respublikada sanoat taraqqiyoti va uning kamchiliklari, sanoatlashtirish, milliy manfaatlarning kamsitilishi, yangi shaharlar, rejalashtirish, yutuqlar va nuqsonlar, oqibatlari.

2. Sovet davlatining O‘zbekistondagi agrar siyosati. Paxta yakkahokimligining shakllanishi. Yer-suv islohotlari, agrar siyosat, qishloq xo‘jaligini jamoalashtirish, quloqlashtirish, paxta yakkahokimligi, ekologik mutanosiblikning buzilishi, Orol fojiasi, oqibatlari.

3. Sovet hokimiyati yillarida O‘zbekistonning ma‘naviy qaramligi va uning oqibatlari, madaniy inqilob, «Hujum» harakati, ziyolilarni qatag‘on qilish, ma‘naviy-ma‘rifiy sohada ma‘muriy buyruqbozlikning kuchayishi, adabiyot va san‘atdagi cheklashlar, oqibatlari.

Asosiy qism

Kommunistik firqa va sho‘rolar hukumati 1925 yildan boshlab butun mamlakatdagi kabi O‘zbekistonda ham bolshevoylar dohiysi V.I.Lenin ishlab chiqqan va amalga oshirishi" mumkin bo‘lmagan reja asosida sotsializm qurilishini boshlab yubordi. Albatta bu ish sho‘rolar ittifoqi qo‘mfirqasining har tomonlama qo‘g‘irchog‘iga aylanib qolgan O‘zbekiston firqa tashkilotining bevosita rahbarligida amalga oshirila boshladi.

o‘z davrda yer yuzidagi yashayotgan xalqlarning talaygina qismini siyosiy qarashlarida ancha chalkashliklarni vujudga keltirgan va shu bois keyinchalik juda qimmatga tushgan. V.I.Leninning bu mash‘um rejasi 20 yillarning boshlarida yaratilgan edi. (V.I.Lenin tomonidan 1922-23 yillarda yozilgan bir qancha maqola va xatlarda)

V.I.Lenin ishlab chiqqan sotsializm qurish rejasining o‘zagini ya‘ni, asosini mamlakatni sanoatlashtirish, qishloq xo‘jaligini jamoalashtirish va «madaniy inqilob»ni amalga oshirish masalalari tashkil etar edi.

Bolsheviklar dohiysi sho‘rolar Rossiyani sanoati rivojlangan mamlakatlar qatoriga olib chiqishni vazifa qilib qo‘yar ekan, har qanday mustaqil davlatning yashashining asosiy sharti zamonaviy rivojlangan sanoatiga, og‘ir industriyasiga ega bo‘lishiga bevosita bog‘liq ekanini yaxshi tushunar edi.

V.I.Leninning sotsializm qurish rejasi sobiq ittifoq miqyosida yagona umumiy reja bo‘lishga harakat, mamlakatning turli yerlarida amalga oshirilgan.

O‘zbekiston kabi mustamlaka mamlakatlarida bu siyosat alohida maqsadlarda amalga oshirildi

O'zbekistonda amalga oshirilgan sanoatlashtirish siyosati jarayonida sho'rolar hukumati va qo'mfirqaning mustamlakachilik siyosatining mazmun va mohiyati yanada ko'zga tashlandi. Sanoatlashtirish davrida O'zbekistonda qurilgan zavod va fabrikalarni qurishda O'zbekistonni, Respublika xalqini shu sanoat korxonalariga extiyoji hisobga olinmasdan faqat markazni ehtiyojigina hisobga olindi.

O'zbekiston sanoat ishlab chiqarish taraqqiyotining 1925-1940 yillardagi ahvolini ko'rib chiqadigan bo'lsak, shu yillar ichida Respublikada yirik sanoat mahsulotlarini o'zi ishlab chiqariladigan bironta yirik sanoat korxonasi qurilmaganini ko'ramiz. Chunki sho'rolar hukumatining mustamlakachilik manfaatleri aynan ana shunday sanoat korxonalarini qurishni taqazo etmas edi.

Sho'rolar hukumati O'zbekistonda sanoatlashtirish sohasida o'zi amalga oshirgan siyosatida dunyodagi yirik, rivojlangan mamlakatlar AQSh, Angliya, Fransiya, Germaniya va boshqa mamlakatlarning o'zlari bosib olgan mamlakatlarda sanoatning tez foyda beradigan va eng avvalo mustamlakachilikka tahdid solmaydigan sohalarini yaratishga qaratilgan yo'lini e'tiborda tutdi.

Sho'rolar hukumati O'zbekiston kabi milliy Respublikalarda olib borayotgan mustamlakachilik siyosatini niqoblash maqsadida «SSSR yagona xo'jalik kompleksi» g'oyasini ilgari surdi. Unga asosan xalq qishloq ishlab chiqarishini ixtisoslashtirish bahonasida asosan og'ir sanoat tarmoqlarini Rossiya, Belorussiya va Ukrainada qurib, O'zbekistonda esa asosan paxtachilik bilan bog'liq bo'lgan hamda aholining yashashi va turmush kechirish bilan bog'liq bo'lgan yengil sanoat korxonalarini qurdi. Bunday korxonalarning ko'pchiligi 1925-1940 yillarda qurilib ishga tushirildi. Bular jumlasiga Toshkent, Farg'ona, Samarqand, Buxoro to'qimachilik fabrikalari Chust va Buxoro paxta tozalash zavodlari, Bo'zsuv BSP, Samarqand, Buxoro, Qo'qon, Termez, Asaka issiqlik elektrostansiyalari, Chirchiq ximiya kombinati, Toshkent Qishloq xo'jalik mashinasozligi zavodi, Farg'ona konserva, Xilkov sement zavodlari, Marg'ilon, Samarqand, Buxoro ipak yigiruv fabrikalari va boshqa korxonalar kiradi. Umuman Respublikamizda «Birinci besh yillikda 192 ta» «Ikkinchi besh yillikda 189 ta», «uchinchi besh yillikning dastlabki yillarida 134 ta sanoat korxonalarning qurilganligi hamda sho'rolar davrida yozilgan tarixiy kitob hujjatlarda, tuzilgan statistik ma'lumotlarda ko'rsatilgan. Lekin, bu korxonalarning birontasi ham aynan respublikamiz manfaatlaridan kelib chiqib qurilmaganligiga alohida ahamiyat berish kerak bo'ladi.

O'zbekistonda sanoatlashtirish siyosati natijasida ishchilar sinfi ham son jihatidan ko'paydi. 1940 yilda respublikadagi ishchilar 142 ming kishini tashkil etardi. Bu ko'rsatkich O'zbekistonda dastlabki besh yilliklar davomida, ishchilar sonining karib 8 barovar o'sganligidan dalolat berardi.

Biroq, shu yerda bir achchiq haqiqatni aytib o'tish o'rinli bo'ladi. Gap shundaki sho'rolar yuritgan ulug' davlatchilik va davlatchilik siyosati tufayli respublika aholisi ichida o'ziga xos mehnat taqsimoti paydo bo'lgan edi. Bunga ko'ra mahalliy tub yerli xalq asosan qishloqlarda yashab dehqonchilik bilan shug'ullanar edi. Ularning shaharlarda yashaydiganlari ham yuqori ilm, malaka,

talab qilmaydigan sohalarda ishlar edilar. Sobiq Ittifoqning boshqa hududlaridan respublikamizga kelgan Yevropa millatiga mansub aholi vakillari esa asosan shaharlarda yashab, boshqaruv, rahbarlik idoralari hamda zamonaviy bilim talab qiladigan sanoat korxonalarida mehnat qilar edilar. Jumladan, Mustafo Chuqay o'zining «Turkiston sho'rolar hokimiyati davrida» maqolasida 1927 yilda Yevropa millatiga mansub bosmaxona ishchilari 2.028 kishini tashkil etgan holda, yerli turkistonliklar 389 kishi bo'lgan, metall sanoatida yevropaliklar 3627 kishi, yerli aholi 819 kishidan iborat bo'lganini, Turkiston xalqdan bironta mashinist bironta temir yo'l boshlig'i bo'lmaganini zo'r izzat bilan yozadi.

Xulosa qiladigan bo'lsak shuni ta'kidlash zarurki, 20-30 yillarda O'zbekistonda o'tkazilgan sanoatlashtirish siyosatining bosh maqsadi Respublikani kelajakda mustaqil taraqqiyoti uchun imkon bermasdan, uni abadiy-abad Rossiya xo'jalik mexanizmiga, uni iqtisodiga qaram qilib qo'yish edi.

V.I.Lenin ilgari surgan sotsializm qurish rejasining tarkibiy qismlaridan biri jamoalashtirish edi. Bugunga kelib bu siyosat va tajribaning hayot sinovidan ijobiy o'ta olmay inqirozga uchrangani barchaga ma'lum.

Jamoalashtirish siyosatiga ko'ra yakka dehqon xo'jaliklari majburan kolxozlarga birlashtirilyapti. Vujudga kelgan bu sharoitda kishilarning ishlab chiqarishdagi mehnatga haq to'lash o'zaro tenglik asosida amalga oshirildi, moddiy manfaatdorlikka putur yetdi. G'ayri qonuniy zo'ravonlik yo'li bilan o'tkazilgan bu siyosat tufayli odamlarning «dehqonlarning» ko'pchiligida mehnatga, ishga bo'lgan intizomini, munosabatini salbiy tomonga o'zgartirdi. Tabiiy, qishloqda mehnat qilayotgan dehqon o'z mehnatidan manfaatdor bo'lmas ekan qishloq ishlab chiqarishida ijobiy siljish bo'lmaydi.

Bu haqiqatni hurmatli yurtboshimiz I.Karimov o'zining asarlarida, xususan qishloq xo'jaligini isloh qilishga doir amallarida ko'p marta ta'kidlaydi.

«...Eng muhimi, - deydi Prezidentimiz qishloqda xo'jalik yuritishni har bir dehqonga manfaatdorlik bilan erkin mehnat qilish, o'z mehnatini natijalarini mustaqil tasarruf yetish imkon beradigan vositani yaratishdan iborat». (I.Karimov, «O'zbekiston buyuk kelajak sari». Toshkent, «O'zbekiston» 1998, 228 b)

Sho'ro hukumatining jamoalashtirish siyosatini o'tkazishdan asosiy maqsadi o'lka xalqlarni ko'proq ishlatib katta foyda olish edi. O'lkada jamoalashtirish siyosati va yer suv islohotini o'tkazishdan boshlab kirishildi. Yer-suv islohoti ikki bosqichda: 1920-1924 yillar (birinchi bosqich) va 1925-1929 yillar (ikkinchi bosqich) o'tkaziladi.

Yer-suv islohoti bir qancha maqsadlarni ko'zlab o'tkazilgan edi. Bulardan eng asosiysi o'lkaga ko'chirib keltirilgan rus mujiklarini qo'lidagi serunum, katta hajmdagi yerlarni mahalliy dehqonlar yerlari bilan tenglashtirish edi. Albatta sho'ro hukumatining bundan ko'zlangan asosiy maqsadi mahalliy xalqni ko'zini bo'yash, o'zining ularning «tarafdori» qilib ko'rsatish edi. Sho'ro hukumati o'lka, yer - suv islohotini o'zining yer to'g'risidagi dekreti asosida o'tkazdi va bu islohot tufayli o'z oldiga maqsad qilib qo'ygan qishloqda sinfiy tabaqlanishini

ko'chaytirishga erishdi. Natijada qishloq aholisi boy va kambag'allarga bo'linib o'zaro kelishmovchilikda yashadilar.

Bu kelishmovchiliklarni ham o'z maqsadi yo'lida foydalanmoqni maqsad qilib qo'ygan sho'ro hukumati 1921 yilda «qushchi» ittifoqini tuzdi, bu ittifoqqa asosan yersiz va kam yerli dehqonlar kirgan bo'lib, u hukumat tomonidan boshqarilar edi. «20 yil boshlarida ittifoqning 160 ming ortiq a'zosi bo'lgan». Ittifoq katta yer egalari bo'lmish boy va ruhoniylar yerlarini tortib olib, kambag'al dehqonlarga berar edi 1921-1922 yillarda o'tkazilgan yer-suv islohoti natijasida Sirdaryo, Farg'ona, Yettisuv viloyatlarida, Turkman viloyatining Merv uyezdi 1772626 desyatina yer musodara qilindi. Shu yerlardan 117512 desyatini yersiz va kam yerli mahalliy dehqonlarga berildi.

Sho'ro hukumati yer-suv islohoti o'tkazishda yo'l qo'ygan xatolaridan yana biri shu bo'ldiki, islohot o'z yerida halol mehnat qilib shu orqali hayot kechirayotgan dehqon xo'jaliklarini ham o'z girdobiga tortib, ularni yer-suvi, otulovidan mahrum qildi. 1929 yilga kelganda ular barcha dehqonlarni 52 % ni tashkil kilardi. Ayniqsa, O'rta hol yer-suv islohoti tufayli og'ir ahvolga tushib qoldilar. Sho'rolar hukumati dastlab ularga yer berib keyinchalik ulardan yerlarni tortib olib, o'zlarini quloq qildi. Sho'ro hukumati o'lkada yer-suv islohoti ketidan jamoalashtirish siyosatini o'tkazishga kirishdi. O'zbekistonda ham jamoalashtirish 1929 yilning dekabrda bo'lib o'tgan VKP qurultoyidan keyin boshlangan bo'lsa, bu sohada ancha muncha ishlar 20 yillarning boshlaridanoq qilingan edi. Ayni shu yillarda Farg'ona, Samarqand, Sirdaryo viloyatlarida 8743 xo'jalikni birlashtirgan 275 ta jamoa qishloq tuzilgan edi. Shu yillarda ushbu viloyatlarda 74 davlat xo'jaliklari sovxozlar ham tashkil etilgan edi. Jamoa xo'jaliklarining soni keyingi yillarda ancha ortdi va yer-suv islohotining oxirlariga kelganda 552 taga yetdi. 1929 yildan boshlab jamoalashtirish siyosatini amalga oshirishda sun'iy tezlashtirish davri boshlandi. Bunga I. Stalinning o'sha 1929 yilning 7 noyabrda «Pravda» gazetasida bosilgan «Buyuk burilish yili» maqolasi sabab bo'ldi. Maqolada jamoalashtirish siyosatining mamlakatda muvofaqiyatli ravishda olib borilayotgani, qishloq mehnatkashlarining ommaviy ravishda, ya'ni qishloq- qishloq bo'lib jamoa xo'jaliklariga kirayotganliklari haqida gapirilib bu sohadagi mavjud kamchiliklar haqida hech narsa deyilmagan edi.

Jamoalashtirish siyosati O'zbekistonda bevosita markazning ko'rsatmalari asosida mahalliy xalqning urf-odati, uni turmush tarzi, eng asosiysi o'lkadagi mavjud shart-sharoitni hisobga olmagan holda, o'ta yuqori sur'atlarda o'tkazildi. Bunda O'zbekiston qo'mfirqasining Markaziy qo'mitasining 1930 yil 17 fevralida qabul qilgan «Jamoalashtirish va quloq xo'jaliklarini tugatish to'g'risida» gi qarori ma'lum darajada rol o'ynaydi. Chunki bu qarorda respublikada jamoalashtirishni 17 hududga bo'lib o'tkazish belgilanib, ularni muddatlari ham ko'rsatib qo'yilgan edi.

Yuqoridagi qarordan so'ng respublikada o'tkazilayotgan jamoalashtirish jarayonida o'ziga xos musobaqa kelib chiqdiki, bu tabiiy ravishda jamoalashgan xo'jaliklarining sonni tez sur'atlarda ortib borishga sabab bo'ldi.

Agar 1930 yilning 1 yanvarigacha dehqon xo‘jaliklarining atigi 10 foizi jamolashtirilgan bo‘lsa, shu yilning 1 martiga kelib bu ko‘rsatkich 44,8 5 ga yetdi. O‘zbekitonda jamoalashtirish asosan 1932 yilda tugatilgan bo‘lib, bu davrga kelib dehqon xo‘jaliklarining 75 foizi jamolashtirilgan bo‘lsa, bu kompaniya respublikada keyingi yillarda ham davom etdi. U 1937 yilda 95 foizni 1939 yilda esa 99,5 foizni tashkil etdi.

Ajablanarli tomoni shundaki respublikada quloq qilinganlarning, surgun qilinganlarning ko‘pchiligi qishloqda asrlar davomida yashab, o‘z yerlariga, yerni ishlashga imkon beradigan qurol aslahasiga, eng asosiysi dehqonchilik qilish, boshqacha qilib aytganda yer bilan munosabatda bo‘lish tajribasiga ega bo‘lgan O‘rta hol dehqonlar edi. Xatto quloq qilinganlar ichida jamoa xo‘jaliklarga kirishni istamagan kambag‘al dehqonlar ham bor edi.

Jamoalashtirish siyosatining yana bir kamchiligi shundan iborat bo‘ldiki, hali uning Nizomida mulkni umumlashtirish tabiati, jamoa xo‘jaliklarning bo‘linmas fondlari kabi masalalar o‘z yechimini topmagan edi. Buning natijasida Uy-joy binolari uyoqda tursin, hatto yirik shoxli molar, qo‘y-echkilar, parrandalar ham jamoalashtirilib umumiy mulkga aylantirilgan ediki, bu keyinchalik o‘z mulkidan ajralgan xalqning haqli ravishda noroziligini keltirib chiqargan edi.

Sho‘ro hukumatining jamoalashtirish siyosatida yo‘l qo‘ygan yuqoridagi va boshqa xatolari ommani o‘z xo‘jaliklarini tashlab ketishlariga, qo‘lidagi chorva mollarini ayovsiz ravishda so‘yib tugatishlariga yoki ularni arzimagan pulga bozorga olib borib sotishlariga sabab bo‘ldi. Natijada Respublikada qoramollar soni keskin kamayib ketdi. 1928-32 yillarda respublikada qoramollar

soni 715 mingtaga, otlar 160 ming, eshak, xachirlar 123 mingtaga, tuyalar 49 mingtaga, qo‘y-echkilar bir necha mingtaga kamayib ketgan edi.

O‘zbekistonda jamoalashtirish siyosati yuqorida ko‘rsatilgan nuqsonlar bilan yildan-yilga tez sur‘atlar bilan amalga oshirila boshladi. Ayniqsa 1930 yilning kuzlaridan boshlab quloqlarni sinf sifatida tugatish asosida respublikada jamolashtirish bir muncha tezlashdi. 1931 yilning yozida dehqon xo‘jaliklarining 56,7 foizi jamoalashtirilgan bo‘lsa, 1933 yilda 91,7 foizi va 1939 yilga kelib 99,5 foiz jamoalashtirilgan edi.

Markaz rahbariyati O‘zbekiston sho‘ro hukumati va qo‘mfiirqa rahbariyati bilan kelishgan holda jamoalashtirish siyosatini o‘lkada amalga oshirgach bu siyosat tufayli vujudga kelgan xo‘jaliklarni boshqarish uchun 1930 yilning yozidan boshlab markaziy shaharlardan (Moskva, Leningrad, Ivanova-Voznesensk va

bosh..) desant yubordi. Bu desantchilar dastlab «25 mingchi» lar nomi bilan yuborildi. Xulosa qilib shuni aytish lozimki, O‘zbekistonda jamoalashtirish 1930 yilning oxirlariga kelib yakunlandi. Markaziy sho‘ro hukumati jamoalashtirishni amalga oshirishdan ko‘zlagan maqsadlaridan biri SSSR ning paxta mustaqilligini ta‘minlash edi. O‘zbekiston esa bu maqsadni ruyobga chiqarishda asosiy rolni o‘ynashi kerak edi. Shuning uchun mamlakat qishloq ishlab chiqarishni ixtisosolashtirish bahonasida O‘zbekistonda paxta yakka hokimligini qaror toptirishga erishildi. Sho‘rolar hokimiyati o‘zining butun umri

davomida O'zbekistonda nima bo'lsa ham paxta ishlab chiqarishni ko'paytirishga qaratilgan tadbir-choralarni amalga oshirdi.

Natijada yuz ming gektarlab yangi yerlar o'zlashtirildi, katta hajmdagi Irrigatsiya-melioratsiya ishlari bajarildi, suv resurslaridan ayovsiz ravishda foydalanildi, millionlab, tonnalab turli xil kimyoviy moddalar qishloqda foydalanilib, odamlar sog'lig'iga, ekologik vaziyatga katta zarar yetkazildi.

20-30 yillarda Respublikamiz aholisining iqtisodiy turmush darajasi ham nihoyatda og'ir edi. Mamlakatda zo'rlik bilan o'tkazilgan jamoalashtirish siyosati tufayli xususiy mulkchilik bitirildi, hamma narsa davlat mulkiga aylantirilgan edi. Erkin savdo tugatilib, u ham davlat nazorati ostiga o'tgan.

Buning ta'siri sifatida Prezident I.Karimovning quyidagi so'zlarini keltirish mumkin: «Bir necha o'n yillar mobaynida iqtisodda umumxalq mulki deb atalgan, aslida esa davlat byurokratik» tizimining ixtiyorida bo'lgan davlat sektori to'liq hukmronlik qilib keldi. Mulkchilikning xilma-xil shakllari faqat ikki turdan: davlat mulki va kolxoz kooperativ mulkidan iborat qilib qo'yildi. Buning ustiga kolxoz-kooperativ mulki ham amalda butunlay davlat ixtiyorida edi. Bu hol real ishlab chiqarish qatnashchilarining egalik hissini yo'qola borishga, iqtisodiy manfaatdorlik va mehnatdan rag'batlanishning pasayishiga olib keldi».

Sho'rolar davrida O'zbekistonda, uning iqtisodida olib borilgan g'ayriqonuniy siyosat tufayli respublika moddiy turmush darajasi yildan-yilga yomonlashib bordi. Xususan 1930 yillarning boshlarida o'lkamizda sodir bo'lgan ocharchilik buning yaqqol isboti edi. (Karimov I.A. O'zbekiston buyuk kelajak sari. Toshkent «O'zbekistan» 1998, 212-213 bet.)

Shunday qilib sho'rolar hukumati tomonidan O'zbekistonda o'tkazilgan sanoatlashtirish va jamoalashtirish siyosati o'lkamiz iqtisodiyotini boshi berk ko'chaga kiritib, xalqimiz turmush darajasini ayanchli ahvolga tushib qolishga sabab bo'ldi.

20-30 yillarda fan va madaniyat, hamda xalq ta'limining ahvoli.

Bolshevoylar, xususan ularning yo'l boshchisi V.I.Lenin «madaniy inqilob»ni o'zlari ilgari surgan sotsializm qurish rejasining muhim tarkibiy qismi deb hisobladilar. O'zbekistonda ham «madaniy inqilob»ni amalga oshirishga 20 yillarning boshlaridan kirishilgan bo'lib, bu siyosat «shaklan milliy, mazmunan sotsialistik madaniyat» qobig'iga o'ralgan holda amalga oshirila boshladi. Chunki sho'ro hukumati, uning birinchi rahbari Turkiston dunyoning eng qadimiy madaniyat, ilm-ma'rifat o'choqlaridan biri ekanini yaxshi bilardi. Ular ana shu yuksak madaniy - ma'navi boylik, kerak bo'lsa ma'rifat beshigida tarbiyalangan xalqimizning ongini zaharlash, ularning qalbidan vatanparvarlik, mardlik, imon-etiqod, milliy va diniy qadriyatlarga sodiqlik, erk va ozodlikka tashnalik, bosqinchi mustamlakachilarga nisbatan nafratni siqib chiqarishni o'z oldilariga masad qilib qo'yidilar.

Negaki, ma'rifatli kishini, mamlakatni yengish aslo mumkin emas. Bu oddiy haqiqatni Prezidentimizni quyidagi so'zlaridan ham bilishimiz mumkin. «Jamiyat taraqqiyotini asosi, uni muqarar halokatdan qutqarib qoladigan yagona

kuch ma'rifatdir. (I.Karimov «Tarixiy xotirasiz kelajak yo'q». T. Sharq» 1998,76 b.)

Sho'rolar hukumati Turkistonda o'z hokimiyatini o'rnatgach bu yerda o'z ma'orif ta'lim-tarbiya tizimini yaratishga katta ahamiyat berdi. Sho'ro hukumati bu borada ish ko'rar ekan, o'lkada yangi sho'ro maorifiday tarmoqlarini keng ravishda yaratish bilan bir vaqtda, eski an'anaviy milliy ta'lim-tarbiya hamda o'qitish tizimining ham faoliyat ko'rsatishiga yo'l qo'yib berdi. Chunki mabodo sho'rolar o'lkadagi eskicha ta'lim-tarbiya tizimiga qarshi chiqsa, mahalliy xalq sho'rolarga nisbatan noroziligi ko'payish mumkin edi.

1925 yilda O'zbekistonda 97 ta vaqf maktablari ,1,5 mingdan ortiq eski maktablar faoliyat ko'rsatmoqda edi. Biroq sho'rolar hukumati asosiy diqqat e'tiborini o'z maorif sistemasini vujudga keltirishga qaratdi. Natijada besh yillik va to'rt yillik maktablar tashkil qilindi. 1921-1922 o'quv yillardan boshlab Respublikaning qator shahar va qishloqlarida mingdan ortiq turli xil maktablar kurslar va savodsizlikni tugatish punktlari ishlab,ularda 50 mingdan ortiq kishi o'z savodini chiqarayotgan edi. O'zbekistonda umum ta'lim maktablari soni 1924-1925 o'quv yilidagi 913 tadan 1940-1941 o'quv yilida 5448 taga yetdi. Bu maktablarda dars olayotgan o'quvchilar soni yuqoridagi yillarda 2,7 mingdan 36,7 ming kishiga yetdi. Biroq o'sha davrdagi maorif tizimida ham qator nuqsonlar mavjud edi. Xususan maktablar yetishmasligi tufayli darslar ko'p hollarda qishda sovuq, yozda issiq ta'lim-tarbiya uchun yaramaydigan xonalarda olib borilgan. Buning ustiga fan o'qituvchilarining ko'pchiligi o'zi dars berayotgan fandan tegishli ma'lumotlarga ega bo'lmagan. Sho'rolar hukumati O'zbekiston asta-sekinlik bilan eski milliy maktablar faoliyatini taqiqlash siyosatini olib bordi va 1928 yillarga borib ularni ishini butunlay man etib qo'ydi. Sho'rolar hukumati juda qisqa vaqt ichida turkiy xalqlar jumladan o'zbek xalqi ta'lim va tarbiya tizimiga ikki marta jiddiy zarba berdi. Ya'ni 1929 yilning 1 dekabridan e'tiboran arab alifbosiga asoslangan eski o'zbek yozuvini lotin alfaviti asosidagi o'zbek yozuvi bilan almashtirdi. Oradan ko'p o'tmay 1940 yildan (may oyi) lotin alfavitiga asoslangan o'zbek yozuvi rus grafikasiga asoslangan yangi alfavitga (krill yozuvi) kuchirildi. Buning natijasida O'zbek xalqi ota-bobolari tomonidan ming yillar davomida yaratilgan madaniyat durdonalaridan mahrum bo'ldilar. Ularning savodsizlik darajasi ortib, umumiy madaniy saviyasi pasaydi. Aholini savodsiz darajaga tushirgach, kommunistik mafkurani yerli xalq ongiga singdirish maqsadida maorif tizimini rivojlantirib, unga davlat byudjetidan ma'lum miqdordagi mablag'ni sarflagan.

Sho'rolar hukumati Turkistonda ko'zlagan mustamlakachilik maqsadlarini amalga oshirish niyatida bu yerda oliy ta'limni rivojlantirish,shunga asosan yuqori malakali kadrlarni tayyorlash masalasini ham e'tibordan chetda qoldirmadi.

Xususan Toshkentda Oliy o'quv yurtini ochish masalasi hayot « Oq podsho» davridayoq aktual masala sifatida kun tartibiga qo'yilgan edi. Rus injineri G.Davidov 1916 yil 27 sentabrda rus imperatorligi geografiya jamiyatning Turkiston bo'limi majlisida so'zlagan ma'ruzasida jumladan shunday degan edi: «Turkiston qancha mukammal o'rganilsa shuncha ko'p tuxfa beraveradi».

Turkistonda Universitet ochish masalasiga A.Kerenskiy boshliq Muvaqqat hukumat ham urinib ko'rgan edi.

Toshkentda universitet ochish masalasiga yurtimizda o'qish va o'qitish ishini isloh qilishni birmuncha marta dadil ko'tarib chiqqan jadidchilar, ularning ko'zga ko'ringan rahbarlari, Munavvar Qori Abdurashidxonov, Ubaydulla xo'ja Asadullaxo'jayev, Toshpo'latbek Norbutabekov va boshqalar katta ahamiyat bergan edilar. Lekin qator sabablarga ko'ra bunday Universitet ochildi. Nihoyat 1918 yilning (R.Shamsitdinov, Sh.Karimov Vatan tarixi (ikkinchi kitob) Andijon «Meros» 1998, 370 b.) 18 aprel kuni Toshkent xalq universiteti ochildi. Lekin bu universitet tashkil qilingan kunidan boshlab YEropa millati vakillariga xizmat qildi. Shu sababli Toshkentda uning eski shahar qismida mahalliy millat vakillarining boshlang'ich va oliy ta'limini isloh qilish va dorilfunun tashkil etish guruhi tuzildi. Uning raisi qilib Munavvar Qori Abdurashidxonov saylandi. Keyinchalik xuddi shu odam rahbarligida 9 kishidan iborat tashkiliy komissiya tuzildi. Bu kommissiyaning faoliyati tufayli 1918 yil 13 may kuni vakula Morozovning sobiq dukoni (hozirchi yosh tomoshabinlar teatrida) musulmon xalq dorilfununi ochildi.

Unda yerli xalqling eng fidoyi farzandlari taxsil ko'ra boshladilar. Bu albatta, Moskvani jahlini chiqardi.Chunki ular o'qib chiqqach, ommani o'z ortidan ergashtirib sho'rolarga qarshi bosh ko'tarishlari mumkin edi. Shu sabab qisqa vaqtdan keyin bu musulmon xalq dorilfununi bekitib qo'yildi.1919 yil dekabridan boshlab xalq dorilfununi Turkiston Universitetiga aylantirildi. Jadidlar, ularning qator rahbarlari 1921 yil «davlat to'ntarilishi yasashga urinish»da aylanib hibsga olindi.

1920 yil 7 sentabrda RSFSR xalq Kommisarlari kengashi Toshkentda Turkiston Davlat Universitetini tashkil qilish to'g'risidagi dekretni e'lon qildi. Shuni alohida ta'kidlash zarurki, bu universitet eng avvalo kelgindi rusiyzabon millatlar ehtiyojlari uchun tashkil etildi. Bunda 1920 yilda universitetga o'qishga qabul qilingan 2671 talabadan, bor yo'g'i 7 tasi o'zbek millati farzandlari bo'lgan. (R. Shamsitdinov, Sh.Karimov Vatan tarixi (ikkinchi qism) 372 b) sho'rolar hukumatining mahalliy millat bolalariga oliy ta'lim berishni istamayotgani ko'rgan jadidchilar rahbarlari Fayzulla Xujayevga o'xshagan o'z davrining rahbarlari xalqimizning ilmga chanqoq o'g'il - qizlarini Germaniya, Turkiya singari rivojlangan mamlakatlarga o'qishga yuborishga erishadilar. 1920-1922 yillarda yurtimizdan 300 ga yaqin talaba chet elga o'qishga yuboriladi. 1927 yilgacha barcha chetda ukiyotgan yoshlar chaqirib olinadi va ularning deyarli barchasi imperialistik mamlakatlarning «ayg'oqchilari»deya gumon qilinib otib tashlanadi. Sho'rolar hukumati o'lkada keyingi yillarda oliy ta'limni rivojlantirishga erishgan bo'lsada(1940-41 o'quv yilida 30 ta oliy o'quv yurti bo'lib, ulardagi talabalar soni 19,1 ming kishi bo'lgan), umuman olganda ta'lim sistemasining barchasi sho'rolar hukumatining qo'lida bo'lib, bundan u mustamlakachilik va manqurtlik g'oyasini singdirishda jangovor qurol sifatida foydalandi.

Sho'ro hukumati O'zbekistonda fanni rivojlantirishga ham ozmi - ko'pmi harakat qildi. Bundan uni ko'zlagan maqsadi shu ilm fanni rivojlantirish bilan qo'mfirqa mafkurasini omma o'rtasida tarqatish mustamlakachilik qonun - qoidalarini singdirish edi. Vatan Urushi yillarigacha bo'lgan davrda O'zbekistonda fanni rivojlanish, haqida gapirilar ekan, 1932 yilda bu yerda tashkil etilgan fan qo'mitasi, gidrometeorologiya instituti agrotexnika qo'mitasi fanning bir qancha sohalarida olib bordagan ilmiy ishlarni ko'rsatib o'tish kerak bo'ladi.

1940 yilda SSSR FA sining O'zbekiston filiali tashkil etilib, u respublikadagi 55 ta ilmiy tadqiqot ishlariga boshchilik qildi. Urush arafasida O'zbekistonda 109 ta fan doktorlari va 510 ta fan nomzodlari bor edi. Lekin barcha ilmiy tadqiqot ishlari Moskvadan turib rejalashtirilar va bajarilishi nazorat qilinar ediki, bu ham respublikamizning markazga ma'naviy qaramlidan dalolat berardi.

Sho'rolar hukumati va qo'mfirqa Turkiston, jumladan O'zbekiston xalqlari ongida itoatkorlik qulchilik mafkurasini qaror toptirishning oson yo'li deb adabiyot, sinfiylik, partiyaviylik va sotsialistik realizm deb atalmish qolip, dastur asosda faoliyat ko'rsatishi kerak edi. Adabiyotda ana shunday dastur asosda ishlashni 1928 yilda tuzilgan «Qizil qalam» jamiyati ta'sis etildi. Bu jamiyat o'z atrofiga sho'rolar tomonida bo'lgan ijodkorlarni birlashtirgan edi. 1930 yilda «Qizil qalam» jamiyati tugatilib, o'rniga O'zbekiston Proletar yozuvchilar uyushmasi tashkil etildi. Bu davrda progressiv yozuvchilar ham bo'lib, ularga eng avvalo jadidchi ijodkorlar Munavvar Qori Abdurashidxonov, Mahmud xo'ja Bexbudiy, Abdurauf Fitrat, Abduhamid Cho'lpon, Hamza Hakimzoda, Abdulla Qodiriy, Sadriddin Ayniy, M. So'fizoda Abdulla Avloniy va boshqalar kirar edi. Ular milliy istiqlool manfaatlariga xizmat qilish, millatning dunyo qarashini, siyosiy madaniyati, ongini oshrish uchun kurashni o'z oldilariga maqsad qilib qo'ydilar va shu yo'lda mardonavor faoliyat ko'rsatib, ularning ko'pchiligi sho'rolar qo'lida qurbon bo'ldilar.

Sho'rolar hukumati qo'mfirqa o'lkada ommaviy axborot vositalari ishga katta e'tibor berdi. Chunki bu orqali qo'mfirqa mafkurasi omma ongiga singdirilishi kerak edi. O'lkada 1924 yilda 26 ta gazeta chiqarilgan bo'lsa, 1940 yilda u 200 tani tashkil etdi. Bu yillarda san'atni rivojlantirishga ham katta e'tibor bilan qaraldi. San'atning turli xil formalari: teatr, kinochilik, ashulachilik va boshqalar orqali kommunistik mafkura targ'ibot qilindi.

Sho'rolar hukumati 1918 yil 23 noyabrda V.I. Lenin imzosi bilan «Cherkovni davlatdan va maktabni cherkovdan ajratish haqida dekret e'lon qildi. Lekin bu mash'um davlat butun umri davomida bu dekretga rioya qilishdan barcha dinlarni, ayniqsa islomni ta'qib ostiga olish siyosatini qo'llab keldi. Natijada respublikamizning turli yerlaridagi noyob masjid-madrasalar oyoq osti qilindi, aziz avliyolarning mozorlari buzildi, islom diniga amal qilgani uchun fuqarolar jazolandi.

20-30 yillarda sho'ro hukumati o'lkamizda qatog'onlik siyosatini o'tkazdi. 16 yil davom etgan istiqlool, erk uchun olib borilgan kurash qatnashchilari bu siyosatning dastlabki qurbonlari bo'ldi. Bu kurashda 1200 ming kishi tengsiz jangda shahid bo'lgan bo'lsa 1,900 ming vatandoshlarimizning jon saqlash uchun

turli xorijiy mamlakatlarga chiqib ketdilar. Bu yillarda (xususan 20 yillar boshlarida) maxsus to'qib uyushtirilgan «O'n sakkizlar guruhi», «Inog'omovchilik», «Qosimovchilik», «Badriddinovchilik», «Ko'r kalamush» kabi guruhlar millatimizning ilg'or ziyolilarini qatog'on qilishni mo'ljallab qilingan nayrang edi. Bu nayrang tufayli yuz minglab yurtimizni asl farzandlari begunoh qurbon bo'ldilar.

Ayniqsa, Stalin shaxsiga sig'inish yillarda respublikamizda qatog'onlik siyosati avjga mingan. Faqat 1937-1939 yillarda respublika fuqarolaridan 41 mingdan ko'proq kishi qamaldi. Shulardan 37 mingdan ortiq sudlandi. 6920 kishi otib tashlandi. Ular orasida Munavvar Qori Abdurashidxonov, Fitrat, Abdulhamid Sulaymon (Cho'lpon), Abdulla Avloniy, Abdulla Qodiriy kabi yuzlab yurtimiz va xalqimizning asl farzandlari bor edi.

Xulosa qilib shuni ta'kidlash kerakki, sho'rolar hukumati va qo'mfirqa 20-30 yillarda O'zbekistonda fan, madaniyat, xalq ta'limini rivojlantirish borasida bir qator ishlarni amalga oshirdi. Biroq bundan faqat o'z mafkurasini ommaga singdirishlarni g'oyaviy jihatdan qurolsizlantirishni maqsad qilib qo'ydi. Bu maqsadini amalga oshirishga to'sqinlik qilish mumkin bo'lgan kishilarni ayovsiz qatag'on qildi.

Nazorat uchun savollar va vazifalar:

Savollar:

1. O'zbekistonda o'tkazilgan sanoatlashtirish siyosatining mustakamlachilik mohiyati nimalardan iborat edi?
2. Nima uchun O'zbekistonda paxta yakkahokimligining o'rnatilishi milliy manfaatlarimizga mos kelmadi?
3. Sho'rolar hokimiyati davrida Respublika xalq ta'limidagi mavjud nuqsonlar nimalardan iborat edi?
4. Fan va madaniyatda kommunistik mafkuraning hukmronligi nimalardan ko'rinadi?
5. Sovetlar davrida O'zbekistonda adabiyot va san'at qanday rivojlandi?
6. Sovetlar davrida mutaxassislarni tayyorlash haqida nimalar bilasiz?
7. Sovetlar davrida xalqimizning milliy qadriyatlariga munosabat qanday edi?

Vazifalar:

1. Sharof Rashidovning davlat va jamoat arbobi sifatida faoliyatiga oid kitoblar o'qish va tahlil etish

Mustaqil ish uchun vazifalar:

1. Sovetlar davrida O'zbekistonda yaratilgan adabiy asarlar haqida daftarda ma'lumotlar keltirish

Tavsiya etiladigan qo'shimcha adabiyotlar:

1. Karimov I.A. O'zbekiston milliy istiqlol, iqtisod, siyosat, mafkura. Toshkent «O'zbekiston» 1996.
2. Karimov I.A. O'zbekiston XXI asr bo'sag'asida: Xavfsizlikka tahdid, barqarorlik shartlari va taraqqiyot kafolatlari. Toshkent «O'zbekiston», 1996 y.

3. Karimov I.A. Bizdan ozod va obod vatan qolsin. –Toshkent. «O‘zbekiston» 1996 y.
4. Karimov I.A. Vatan sajdagoh kabi muqaddasdir. Toshkent «O‘zbekiston» 1996 y.
5. Karimov I.A. O‘zbekiston buyuk kelajak sari. Toshkent «O‘zbekiston» 1998 y.
6. Karimov I.A.. «Tarixiy xotirasiz kelajak yo‘q» T, «Sharq» 1998
7. Karimov I.A. «Jamiyatimiz mafkurasini xalqni- xalq, millatni-millat qilishga xizmat etsin. «Tafakkur» jurnali bosh muharririning savollariga javoblar. Toshkent. «O‘zbekiston» 1998.
8. Karimov I.A. Milliy mafkura mamlakat kelajagi poydevori. 2000-yilning 6 aprelida Oqsaroy qarorgohida milliy mafkura masalalariga bag‘ishlangan yig‘ilishdagi nutqi. O‘zbekiston ovozi. 2000 y 8 aprel.
9. Karimov I.A.. «Donishmand xalqimizning mustahkam irodasiga ishonaman». Prezidentning «Fidokor» gazetasi muxbiri savollariga javoblari. «Fidokor» gazetasi 2000 yil 8 iyun.
10. R.Shamsitdinov I.Karimov. Vatan tarixi (ikkinchi kitob) Andijon, «Meros», 1998 y.
11. Tursunov. X., Bekmirzayev. N. O‘zbekiston SSR tarixi, T «O‘qituvchi» 1982 yil V - bob O‘zSSR ensiklopediyasi. T. 1981. 109 - 113 betlar.
12. Kim.P, Uydirma va haqiqat inqilobgacha. Turkiston xalqining savodxonligi to‘g‘risida «O‘zbekiston adabiyoti va san’ati». 1989 i 20 oktabr.
13. I.Sultonov, Mamajonov. Madaniyatimizning ikki aytmasi (Fitrat va Cho‘lpon) o‘zbek adabiyoti va san’ati, 1988 3 iyun.
14. Usmonov Q. va boshqalar. O‘zbekiston qaramlik va mustaqillik yillarida. T. 1996.
15. O‘zbekistonning yangi tarixi. 2-jild. O‘zbekiston sovet mustamlakachiligi davrida. T., 2001
16. Shamsutdinov R. O‘zbekistonda quloqlashtirish siyosati va uning fojeali oqibatlari. 2001.
17. Muxiddinov Nuriddin. Kremlda o‘tgan yillarim T. O‘zbekiston. 1995.
18. Narodnoe xozyaystvo Uzbekskoy SSR v 1987 stat. ejegodnik T., O‘zbekiston 1988
19. Levitin L. Uzbekistan na istoricheskoy povorote M.Vagrius 2000.
20. Xalq so‘zi ro‘znomasi 2004. 30 yanvar. Burilish nuqtasi.
21. Uzbekiston 13 yil mustaqil taraqqiyot yo‘lida T. 2004 yil.
22. Shamsutdinov R., Karimov Sh., Ubaydullayev O‘. Vatan tarixi. 3 kitob. Toshkent:Sharq, 2010

13 - mavzu. MUSTABID SOVET TUZUMINING O‘ZBEKISTONDAGI QATAG‘ONLIK SIYOSATI VA UNING OQIBATLARI

Darsning o‘quv maqsadi: Mustabid sovet tuzumi davrida olib borilgan qatag‘onlik siyosatining sabablari, qurbonlari va salbiy oqibatlari to‘g‘risida aniq ma‘lumotlar berish va sodir bo‘lgan voqealarga to‘g‘ri baho berish ko‘nikmasini rivojlantirish

Tayanch iboralar: ma‘muriy buyruqbozlik, totalitar, yakkahokimiyatchilik, huquqlar cheklanishi, Stalinchilik, «18 lar guruhi», «Qosimovchilik», «Inog‘omovchilik», «Badriddinovchilik», davlat va partiya arboblari, ziyolilar, ruhoniylar ta‘qibi, olimlar, shoirlar, yozuvchilar, madaniyat xodimlari qatag‘onligi, «paxta ishi», «kadrlar desanti», Usmon Nosir, Abdulla Qodiriy, Stalin, Fayzulla Xo‘jayev, Akmal Ikromov, «Qatag‘on qurbonlari tarixi» davlat muzeyi.

Reja:

1. Sobiq ittifoqda ma‘muriy buyruqbozlik–byurokratik tuzumning shakllanishi. Stalin shaxsiga sig‘inishning boshlanishi.
2. 20-30 yillarda sho‘ro hukumatining O‘zbekistonda yuritgan qataqonlak siyosati va uning oqibatlari.
3. 40-50 yillardagi qatag‘onliklar, uning 80-yillardagi yangi ko‘rinishlari.
4. Qatag‘onlik siyosatining salbiy oqibatlari

Asosiy qism

Milliy istiqlolimiz tufayli boy manaviy merosimiz, milliy qadriyatlarimiz, tilimiz, dinimiz va tariximiz o‘zining qadimiyligi, haqqoniyatligi bilan qayta to‘yinib, xalqimiz, yurtimiz farovonligi uchun xizmat qila boshladi. Ayniqsa haqqoniy yoritilgan tariximizning mustaqilligimizni, mustahkamlashdagi o‘rni beqiyosdir. Bugungi kunda shakllanayotgan milliy g‘oya va milliy mafkuramizni targ‘ib etishda ham tariximizning o‘rni bebahodir.

«Milliy mafkurani shakllantirishdagi eng katta manba-bu haqqoniy yoritilgan tarixdir. Tarixni bilmay turib, mafkuraning falsafiy negizlarini anglab bo‘lmaydi»-deb ta‘kidlagan edi Prezidentimiz I.Karimov. Keyingi yillarda haqqoniy tariximizni yaratishga va uni xalqimiz, yoshlarimiz ongiga singdirishga bo‘lgan e‘tiborning yanada ko‘chayotganligi ham buning isbotidir.

«Aslida biz qo‘lga kiritgan mustaqillikning mohiyati ham o‘zligimizni anglab, o‘z taqdirimizni o‘z qo‘limizga olib, millatimiz qadr-qimmatini uning shani va g‘ururini tiklab, asriy adolatni qaror toptirish va xalqimizning obro‘-e‘tiborini yanada yuksaltirish, demakdir»,-deb bejiz ta‘kidlanmagan edilar Prezident I. Karimov. Shu bois ham bu borada respublikamizda qilinayotgan ishlar kengayib bormoqda. Bugungi kunda 30-50 yillar qatag‘onligi va uning oqibatlarini, uning haqqoniy mohiyati, tarixini chuqur o‘rganish uchun mamlakatimizda e‘tiborli komissiyaning tuzilishi, ularning faoliyati Davlat va Milliy xavfsizlik qo‘mitasi hujjat asrovlarida olib borayotgan ishlar xalqimiz, ozodligi uchun kurashgan qahramonlarimiz nomlarining oqlanib, ular ruhini poklantirish borasida qilinayotgan ishlar, poytaxtimizning markazida ular xotirasiga bag‘ishlab o‘rnatilgan yodgorlik va hokazolar yaqin o‘tmishdagi qora kunli tariximizni yaratish va uni qanday bo‘lsa, shundayligicha xalqimizga yetkazishgina emas, adolatni qaror toptirish va xalqimiz sha‘nini tiklab unga yuksaltirish maqsadida qo‘yilayotgan muhim qadamlardir.

Sobiq sho‘rolar davrida amalaga oshirilgan bu kabi qatag‘onlik siyosati istiqlolimizga qadar o‘rgatilmadi va unga yo‘l ham ko‘yilmadi. Istiqlol tufayligina yaqin o‘tmishdagi bu qora kunlar tarixini o‘rganish va bilish imkoniyatiga ega bo‘ldik. Quyida esa mana shu davr tarixi haqida fikr yuritamiz.

1. Sobiq ittifoqda ma‘muriy-buyruqbozlik byurokratik tuzumning shakllanishi, Stalin shaxsiga sig‘inishning boshlanishi

20-yillar oxirida sobiq ittifoq va respublikada tartib topib kelayotgan talablar jamiyatiga xos xususiyatlar tobora oshkora namoyon bo‘la boshladi. Bu jamiyatning negizi bo‘lib qolgan ma‘muriy-buyruqbozlik tizimi, NEP iqtisodiyotining ziddiyatlarini o‘ziga singdirib, «harbiy kommunizm» an‘analarini davom ettirib bordi. Asosiy qismi past malakali va qashshoq kishilardan iborat bo‘lgan ishchilar bozor stixiyasini yakka tartibda zo‘r berib qilinadigan ijodiyotini emas, balki tayinli ma‘lum ijtimoiy kafolatlarni afzal ko‘ra boshladi. Aynan mana shu holatlar ma‘muriy islohot tizimiga moyillik tug‘dirar edi. Bu esa ommani g‘oyaviy jihatdan bo‘ysindirish imkoniyatini yengillashtirar edi.

Iqtisodiyot, siyosat, madaniyat partiya va davlat nomenklaturasi iskanjasiga tushib koldi. Hukmron partiyaning tor doirada qabul qilgan qarorlari mamlakat uchun majburiy edi. Rasman e‘lon qilingan demokratik jarayonlar ijodiy baxs, munozaralar, kelishuv yo‘llarini qidirishlar amalda to‘xtatilgan edi. Sovetlar va jamoat tashkilotlari yuqoridan berilgan direktiv ko‘rsatmalarning passiv ijrochilariga aylanib qoldilar. Hukmron partiya organlarisiz bironta qaror ham, qabul qilish mumkin bo‘lmay qoldi. O‘sha davr konstitutsiyasida e‘lon qilingan haq-huquqlar ommaviy ravishda buzila boshlandi.

Markaz va joylarda partiya-byurokratlar apparati tobora ko‘chayib bordi. Uning butun mexanizmi hukmron partiyaning «zo‘raki yangi jamiyat» qurishiga doir yo‘l yo‘riqlarini amalga oshirishga qaratilgan edi.

Butun mamlakat ijtimoiy-siyosiy hayoti partiya tazyiqi bilan amalga oshirila boshladi. Jumladan: 30-yillarda respublikamizning ijtimoiy-siyosiy hayoti ham sovet targ‘ibotining mustahkamlanishi va shaxsga sig‘inishning ko‘chayib borishi sharoitlarida o‘tdi. Xukmron partiyaning tarkibiy qismi bo‘lgan O‘zbekiston kompartiyasi ham respublika hayotining butun ijtimoiy-iqtisodiy, mafkuraviy va madaniy sohalariga rahbarlik qildi. Barcha jabhalar uning nazorati ostiga o‘tdi. 1929 yilda o‘tkazilgan partiyadagi tozalash natijasida hukmron partiya a‘zolarining 15,6 % uning saflaridan chiqarildi. Ularning ko‘pi aybsiz bo‘lsa ham jazolandilar. Ommaga partiya ta‘sirini ko‘chaytirish maqsadida korxonalarda partiya komitetlari va sex yacheykalari, brigadalarda partiya guruhlar, kolxozlarda boshlang‘ich partiya tashkilotlari tuzildi. Qishloq sovetlari kolxoz, sovxozlar qurilishida, qishloqning siyosiy va xo‘jalik hayotida partiya bo‘limi amalga oshirib boradigan ijrochi organlarga aylanib bordi. 30-yillarda jamiyat ijtimoiy siyosiy hayotining barcha sohaları ustidan hukmron partiya nazorati yanada ko‘chaydi. Insonlarning butun hayoti, ularning o‘y-fikrlari asta-sekin hamma narsani unutishga majbur qiladigan yangi jamiyat qurish g‘oyasini amalga

oshirishga qaratildi, haddan tashqari tig'iz va uddalab bo'lmaydigan besh yilliklar topshiriqlarini bajarishga bo'ysundirildi.

Yangi iqtisodiy siyosat (NEP) uzil kesil barham topdi. Qishloq xo'jaligini zudlik bilan kollektivlashtirish yo'liga qat'ian kirishildi. Shahar bilan Qishloq qisqa muddat ichida qattiq markazlashtirish va ma'muriyatlashtirish ixtiyoriga tushib qoldi. Sanoat va savdoda davlat sektori tobora qattiq monopolist, ya'ni yakka hokim bo'lib bordi. O'zbekistonda ham sanoatda umumiy lashtirish jarayoni boshlandi. Mayda sanoatdagi xususiy sektorning ulushi to'xtovsiz qisqaraverdi va 20 yillarning oxirlariga kelib deyarli barham topib ketdi. Industriallashtirish va hunarmandlarni kooperatsiyalash natijasida respublika sanoatida xususiy sektor deyarli butunlay tugatildi.

Boshqaruvning ma'muriy-buyruqbozlik tizimini ta'minlashda iqtisodiyotni rivojlantirishning rejalar asosidagi usullari muhim rol o'ynadi. Ular iqtisodiyotga rahbarlik qilishni davlat tomonidan ishlab chiqiladigan xalq xo'jaligi rejalari asosida mumkin qadar ko'proq markazlashtirishni mustahkamlab berdi.

Sovet tuzimida azaldan mavjud bo'lgan ziddiyatlar 30- yillarda kuchaya boshladi. Hayotning barcha tomonlari ustidan davlat to'la nazorat olib boradigan, partiya apparat har qanday hukm chiqarishga qodir bo'lgan vaziyatda mehnatkashlar hayotining ijtimoiy iqtisodiy, maishiy sohalarni isloh qilish yoki loaqal yumshatish to'g'risida so'z ham bo'lishi mumkin bo'lmay qoldi.

O'sha davr hukmron mafkurasi tomonidan sotsializmning kapitalizmdan afzalligi to'g'risida, mehnatkashlar faravonligini tubdan yuksaltirishga, hayotning asl mohiyatini o'zgartirishga qodir bo'lgan yangi ijtimoiy tizim to'g'risida e'lon qilingan fikrlari marksizm-leninizm nazariyasiga, shak-shubhasiz, jozibador tus berar edi. Biroq ma'muriy-islohot, totalitar targ'ibot sharoitlarida bu nazariyaning amaliyot bilan to'qnashuviga bardosh bera olmagan 30-yillarning o'zidayoq ma'lum bo'lib qoldi. Chunki hayot tajribasi moddiy boyliklarni bir tekis taqsimlash, ishlab chiqarish vositalarini umumlashtirish, xususiy mulkni tugatish, bozorga qarab xo'jalik yuritish mexanizmlaridan voz kechish siyosatining be'maniligidan isbotlab berdi.

Ijtimoiy ishlab chiqarish samaradorligining pasayib borishi muqarrar sur'atda mehnatga to'lanadigan haq miqdorining kamayishiga, mehnat va turmush sharoitlarining yomonlashib qolishiga olib keldi. Mehnat to'g'risidagi qonunlarning qattiqlashuvi ishchilarning ishlab chiqarishga va Qishloq aholisini kolxozlarga zo'rlab biriktirib qo'yish, ishga kechikkanlik uchun jinoiy jazo berishni joriy etish va boshqa choralar totalitar tuzumning samaralari bo'lib, ular og'ir oqibatlarni keltirib chiqardi.

Mamlakatda ma'muriy islohot, byurokratik tuzimning shakllanishida sun'iy obrular bilan, qattiq qullik va ja holat orqali « xalqlar otasi» nomini olgan I.V.Jugashveli (Stalin) ning xizmati kattadir. U 1922 yilda mamlakat hukmron partiyasi markaziy qo'mitasi bosh kotibi lavozimini eg'allab, 20- yillar oxirlarida «dohiy» darajasiga erishgan edi. U o'ta ustalik bilan o'zidan har tomonlama kuchli bo'lganlarni yo'q qila oldi. O'zi singari byurokrat, totalitarlarni esa o'z atrofiga to'pladi. U o'zigacha xalq ishonchini qozona olgan bolsheviklar rahbari

nomini o'ziga qalqon qilib oldi. Stalin oppozitsiyachilar bilan kurashni «Sotsializm uchun kurash» dek tarzda olib bordi. U Leninning davomchisi rolini o'ynadi. Kim o'ziga qarshi chiqsa, uni «Leninga qarshi», «sotsializmga qarshi», deb e'lon qildi.

O'sha davrdagi tashqi ahvolning og'irligi, mamlakatning holsizligi ham markazlashtirilgan boshqaruv uchun imkoniyat yaratib berdi. Ayniqsa mamlakat aholisining katta qismining savodsizligi ham bunday boshqaruvga imkon yaratdi.

Bu holatlar esa Stalin shaxsiga sig'inishdek uzoq davom etgan kasallikni keltirib chiqardi.

Mamlakatda bundan keyingi amalga oshirilgan barcha ishlar, muvaffaqiyatlar, yutuqlar Stalin nomi bilan bog'landi. Uning nomini yanada ulug'lashda «soxta shiorlar», «soxta tashabbusliklar», «soxta qahramonliklar» ham muhim rol o'ynadi. Ayniqsa fashizmga qarshi matonat bilan kurashgan xalqning g'alabasi ham «Stalin boshchiligidagi g'alaba» ga aylandi.

Buyuk orzu-niyatlar bilan «yangi jamiyat» qurmoqchi bo'lgan oddiy xalq esa mamlakatda bo'layotgan siyosiy jarayonlar mohiyatini anglab yeta olmas edi. Chunki Stalin yasagan siyosiy apparat, uning g'oyaviy yo'nalishi barcha qilinayotgan ishlar oddiy xalq, mehnatkashlar manfaati uchun qilinayotgandek tasavvur hosil qilar edi. Hatto odamlar Stalinsiz o'z hayotlarini tasavvur qilolmaslik darajasiga ham tushib qolgan edilar. Shu sababdan ham ular Stalin vafot etganda (1953 yil 5 mart) «endi nima qilamiz?», «endi qanday yashaymiz?» deb vasvasaga ham tushgan edilar.

Ana shu tariqa boshqarishning ma'muriy–buyruqbozlik usuli, Stalin shaxsiga sig'inish mamlakatda o'zboshimchalik va g'ayri qonuniylilikni boshlashga va bunday holatlarni keng miqyosda yoyilishiga sharoit yaratib bergan edi.

2. 20-30-yillarda sho'ro hukumatining O'zbekistonda yuritgan katog'onlik siyosati va uning oqibatlari

Biz o'rganayotgan 20-30 yillarda Respublikamiz hayoti Markazning qattiq nazaroti ostida o'tar edi. Partiyaning yo'l-yo'riqlaridan bir oz bo'lsa-da chetga chiqish siyosiy, aksil inqilobiy harakat deb baholanar edi.

«Sotsializm mustahkamlanib borgan sari sinfiy dushman qarshiligi ham shunchalik ko'chayib boradi» degan stalincha soxta g'oya butun mamlakatda qatag'onlik siyosatini boshlanishiga sabab bo'ldi. VKP(b) markaziy qo'mitasi tomonidan o'ylab chiqarilgan «partiyadagi o'ng xatar» ning e'lon qilinishi bilan mamlakada «Troitskiychilar» niqobi ostida, hibsga olinishlar boshlandi.

Mamlakatda boshlangan qatag'onlik siyosatining bosh maqsadi zo'raki o'rnatilgan tuzumga qarshi bo'lganlardan o'ch olish, Stalin siyosatidan norozi bo'lganlar va undan aql, bilim jihatdan ustun turganlarning yo'q qilish hamda yangicha ko'rinishda davom etayotgan mustamlakachilik siyosatini mustahkamlashdan iborat edi.

O'zbekiston kompartiyasining IV syezdi (1929 y) ham Respublikamizda partiya tashkilotlaridagi guruhbozlikka qarshi kurash niqobi ostida tazyiq mexanizmini ishga tushirdi.

Dastlab joylarda milliy madaniyatni qayta tiklash, xalq turmushini yaxshilash muammolariga diqqatni jalb etishga uringan rahbar xodimlar va ijodiy ziyoliylar yo‘q qilingan edi. Aynan shu munosabat bilan respublikamizning Turor Risqulov, Abdulla Rahimboyev, Nazir To‘raqulov, Inog‘omjon Xidraliyev, Qayg‘isiz Ataboyev, Sultonbek Xo‘janov singari mashhur arboblarning millatchilikda ayblandilar. Ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishning muqobil yo‘llarini amalga oshirishga uringan kishilarga guruhbozlikka qarshi kurash shiori ostida ayblar qo‘yildi. Keyinchalik «inog‘omovchilik», «18lar guruhi», «qosimovchilar» deb nom olgan ishlar xuddi o‘sha paytlarida to‘qilgan edi.

1929 yil oxirlarida atoqli ma‘rifatchi Munavvar Qori Abdurashidxonov boshchiligidagi «milliy istiqloq» tashkilotining a‘zolari qamoqqa olindi. Qamalgan 85 nafar a‘zolaridan 15 tasi otib tashlandi, qolganlari esa tuzatish-mehnat lagerlariga jo‘natildi. Yirik jamoat arboblardan Mannon Abdullayev (Ramz), Nosir Saidov, Mahmud Xodiyev (Botu), Xosil Vasilov, Sobir Qodirovlar o‘lim jazosiga hukm etildilar, keyinchalik bu hukm uzoq muddatli qamoq jazosi bilan almashtirildi.

1930 yili Davlat banki apparatida tozalash o‘tkazilib, bir qancha rahbar xodimlar qamoqqa olindi. Respublika Oliy sudining sobiq raisi Sa‘dulla Qosimovning ishi bilan bog‘liq «qosimovchilik» degan, ishlar to‘qib chiqarildi. Sud ishlarining hammasi asosan ilg‘or siyosiy arboblarni yo‘q qilishga qaratilgan edi. Bularning hammasida Stalinning xo‘jalik muommalarini ma‘muriy choralar bilan yechishga moyilligi va cheksiz hokimlik qilishga intilish muhim rol o‘ynadi. 20-yillar oxirlarida boshqa respublikalarda bo‘lgani kabi, O‘zbekistonda ham xususiy kapitalni va nepmanlar, boylar xo‘jaliklarining qoldiqlarini juda qisqa muddat ichida tugatish yo‘li qo‘llab quvvatlandi. Mana shu nepmanlar, boylarning hammasi sotsialistik qurilishning eng ashaddiy dushmanlari deb e‘lon qilindi.

1930 yil fevralidan boshlab O‘zbekistonda quloq xo‘jaliklarni tugatish kompaniyasi boshlandi. Bu kompaniya, xuddi boshqa respublikalardagidek, qonunlar va inson huquqlarini qo‘pol ravishda buzish hollari bilan birgalikda davom etib bordi. Birgina Mirzachultumani (Toshkent okrugi) da 75 ta xo‘jalik quloq qishloq sifatida tugatildi. Ko‘pgina rayonlarda quloq xo‘jaliklarigina emas, balki o‘rta hol va hatto kambag‘al xo‘jaliklar ham musodara qilindi. Natijada O‘zbekistonda birgina 1930 yili 2648 ta quloq va boylar xo‘jaliklari deb atalgan xo‘jaliklar tugatildi. 1930-1933 yillari tugatilgan xo‘jaliklar soni 5,5 mingga yetdi, ularning ko‘pchiligi ittifoqning boshqa rayonlariga, asosan Ukraina va Sibirga ko‘chirilib yuborildi. Ko‘chirilganlarning ko‘pchiligi nobud bo‘lib ketdi.

Sobiq ittifoqda qatag‘onlikning keng miqyosida boshlanishi VKP(b) XVII syezdi (1934y) va unda ko‘rilgan tashkiliy masalalar bilan bog‘liqdir. Syezd yakunida partiya markaziy qo‘mitasiga kotiblar saylovi o‘tkazildi. Nomzodlar orasidan S.M.Kirov ko‘p ovozni egalladi. Stalin ustalik bilan bosh kotib (sarkotib) saylovini o‘tkazdirmadi. Chunki, S.M.Kirov sarkotiblik lavozimini egallashi mumkin edi. Shu sababli Stalin to‘ umrining oxirigacha hukumat raisi va partiya

markaziy qo'mitasi kotibi (sarkotib deb atalmasa ham u partiyaning bosh rahbari sifatida faoliyatini davom ettirdi) lavozimlarida turdi.

Partiya XVII syezdidan keyin ko'p o'tmasdan S.M.Kirov o'ldirildi. Bu voqea partiya va mamlakatda keng qamrovli qatag'onlikni boshlab berdi. Bu harakatlar nomiga-Kirov dushmanlariga qarshi kurash niqobida bo'lsada, aslida syezdda Kirovga ko'p ovoz berib, Stalinga uncha ishonmagan kommunistlardan o'ch olishdan iborat edi.

Partiya XVII syezdida qatnashgan 1956 delegatdan 1108 tasi, syezd saylagan 139 ta markazkum a'zolari va a'zolikga nomzodlardan 98 tasi, ya'ni 70 foizi qatag'on qilindi.

Stalin syezddagi saylovlardan saboq chiqarib, o'zidan har tomonlama kuchli, ongli faollarni yo'q qilishga kirishdi. Sobiq ittifoqdagi qatag'onlik 1937-1938-yillarda o'zining eng yuqori cho'qqisiga ko'tarildi. Partiya va davlat rahbarlaridan Zinovev, Kamenev, Buxorin, Rikov, Pyatakov, Tomskiy kabilar ustidan sun'iy ayblar to'qildi. Mamlakatda «Zinovevchi», «Kamenevchi», «Buxarinchi», «Pyatakovchi», «Tomskiychi» lar qidirildi. Bir necha minglab kishilar ana shu yorliqlar bilan qatl ettirildi va lagerlarga jo'nattirildi.

O'zbekistonda yangi Qatag'onlik partiya va Davlat oldida katta -katta xizmatlar qilgan atoqli arboblarni qamoqqa olishdan boshlandi. Siyosiy boshqarma organlari (OGPU) F.Xo'jayev, A.Ikromov, D.Manjara, S. Segizboyev, A.Karimova va boshqalar xususida sovetlarga qarshi qo'poruvchilik ishlarini to'qib chiqardilar. Bular nazariy baxs va munozaralarda o'z pozitsiyalarini mahkam turib himoya qiladigan hurmatli va e'tiborli xalq yetakchilari edi. Ular shaxsga sig'inishning yakka partiya zo'ravonligi ildiz otib ketishining xavfli ekanligini ochiq ravshan tushinar edilar. Ular joylarda katta xukm o'tkaza oladigan bo'lishlariga qaramay qatag'onlarning zo'rayib borishini to'xtatib qolmadilar. O'zbekistonda keng ko'lamli agentura kuzatuvlari va ommaviy ravishda qamoqqa olish ishlari tashkil etildi. 1937 yilning avgust sentabr oylarida bir necha ming kishilar respublika ichki ishlar xalq komissarligi (NKVD) ning ichki qamoqxonalariga tushib koldi. Ularning orasida O'zkompartiya markaziy komitasi kotiblari S.Boltayev, I.Xudayqulov, A.Sexev, markazko'm bo'lim boshliqlari M.Shermuhammedov, M.Usmanov, K.Berchin, O'ZLKSM markazkumi kotiblari I.Ortikov, T.Risqulov, F.Tarasov, Respublika xalq komissarlari A.Islamov, M.Tursunxo'jayev, viloyat partiya qo'mitasi kotiblari D.Rizayev, K.Boltayev, N.Isroilov, YU.Irismetov va boshqalar bor edi. 1938 yil bahoriga kelib viloyatlar, shaharlar, partiya qo'mitalari kotiblarining 60% dan ko'prog'i, shu yilning ikkinchi yarmida esa viloyatlar, shaharlar, rayonlar partiya qo'mitalarining 114 nafar kotiblar qatag'on qilindi.

1934 yildan 1938 yilgacha boshqa respublikalar kabi O'zbekistonda 40 mingdan ziyod kishi jazoga tortilgan edi. Shulardan 730 tasi xalq dushmani degan tuhmat bilan otib tashlandi.

O'zbekiston jamiyati hamma tabaqalarga keng yoyilgan hibsga olish to'liqlini ostida qoldi.

O'zbekiston NKVD sining ichki turmasi va boshqa joylardagi qamoqxonalarda maxbuslar shafqatsiz jismoniy jazolarga mahkum etilar edi. Eng kuchli va mardonavor kishilar ham ahvoli ilojsizligi ko'rib va o'z yaqinlarining taqdirlaridan xavotir olib qilmagan jinoyatlarini tan olishga majbur bo'lar edilar.

Maxbuslarning ko'plari o'z-o'zini o'ldirishni birdan bir chora deb bilardilar. 30-yillarning oxirida O'zbekiston hammaning ko'ngliga tushgan daxshat, xoinlik, zo'rlik va bedodlik sharoitiga tushib qoldi.

(Xalqimizning guli bo'lgan ziyolilarimizning, yetakchilarimizning qatag'on qilinishida o'z yurtdoshlarimizning ayrim vakillarini qo'rquvdan xoinlik, sotqinlik qilganliklaridan, amal kursilariga o'tirish maqsadida bir birlarini sotganlaridan, o'sha davr qatag'onlik mafkurasi ta'sirida ko'zlari ko'r bo'lib qolgan ayrim millatdoshlarimizning qabih ishlaridan ham ko'z yummasligimiz kerak).

Shu tariqa insoniylik va demokratiya prinsiplarini toptab, oyoq osti qiladigan, har qanday o'zgacha fikr yuritishni kuch bilan bo'g'adigan, ommaviy o'zboshimchalik va zo'rlik o'tkazib, Vatanga sodiq necha o'n minglab kishilarni qirib tashlagan totalitar targ'ibot qaror topib bordi.

"Sotsializm qurilishi" deb atalgan yillarda yangi jamiyat kishisining to'la qonli obrazini yaratish bobida hormay tolmay kurash olib borgan o'zbek ziyolilarining katta bir guruhi hech qanday asossiz sabablar, uydirma tuhmatlar va bo'xtonlar orqasida shubha ostiga olinib, umumiy ta'qib va quvg'inga giriftor bo'ldilar. Ajoyib fan zahmatkashlari, qobiliyatli ijod sohiblari, madaniyat jonkuyarlari stalincha qatag'onlikning aybsiz aybdorlari, begunoh qurbonlari bo'ldilarki, buni hech narsa bilan oqlab bo'lmaydi. Bunday mislsiz ayanchli qismatga, jismoniy yo'q qilinishga mahkum etilgan siymolar orasida A. Qodiriy, A.Fitrat, A.Cho'lpon, K. Aliev, Sh.Sulaymon, U.Nosir, O.Xoshim, M.Sufizoda, A.Yoqubov, Miyon Bo'zrik, Solihov singari o'zbek xalqining ma'naviy mulkiga bebaho hissa qo'shgan o'nlab uning ajoyib o'g'lonlari borligi bizni chuqur qayg'u va iztirobga soladi.

O'z xalqining kuylagani, uning davri, tashvishi, xasrati va muammolarini o'ylagani uchun bu o'ta is'tedod sohiblarining yo'q qilinganligi, ularning yorqin ijodi so'ndirilgani-totalitar tuzum xunrezligi va beboshligining qonuniy natijasidir.

Totalitar tuzum, shaxsga sig'inish va stalincha qatag'onlik siyosati O'zbekiston xalq ta'limi rivojiga ham salbiy ta'sir etdi. Ta'lim tarbiya o'ta siyosatlashtirildi. Milliy madaniy me'rosni o'rganish, milliy tarbiya usullaridan foydalanish taqiqlandi. Maktabda "bolshevikcha tarbiyalarni" o'rnatish uchun olib borilgan kurash yosh avlod tarbiyasiga putur yetkazdi, natijada bolalarga kattalarning hohish irodasini va talablarini itoatgo'ylik bilan bajaruvchilar deb qaraladigan bo'ldi. Bo'layotgan ishlardan xalqni chalg'itish, xalqda "dohiy" ga muhabbatni yanada oshirish uchun g'alaba raportlari, o'lgan yutuklar, buyuk natijalar kerak edi. Bu g'alabalar "dohiy" obrazining yanada yaqinroq bo'lishi uchun nima qilib bo'lsa ham qo'lga kiritilishi lozim edi. Biron natijaga erishilmasa, buning uchun javob berish kerak edi. Shu sababli Stalin mamlakatning istalgan joyida hohlagan kishini qatag'on qilish uchun nazariy asos bo'la oladigan fikrlarni bashorat qila olar edi. "Pravda vostoka" gazetasining 1940 yil 30 iyun

sonida e'lon qilingan "xalq ma'orifining yuksak marralari sari" nomli maqolada: "Partiya va shaxsan o'rtoq Stalin kun sayin bolalarga, maktabga bo'lgan haqiqiy muhabbat va g'amxo'rlik namunalarini ko'rsatmoqdalar. Stalinning qo'lida pioner qizcha bilan tushgan tasviri bizda partiyaning sovet bolalariga bo'lgan mehr muhabbati timsoli bo'lib qoldi"-deb yozilgan edi. Va holanki 1939-1940 yillarda "dohiy sevgan" bolalarning 4.7% maktablarga jalb etilmagan, 6.1% maktablardan ketib qolgan, jami 100 mingdan ziyod bolalar maktablarga qatnamay qo'ygan edilar.

30-yillarda ko'pgina halol o'qituvchilar ham "xalq dushmani" deb e'lon qilindi. Ularning farzandlari esa, bunday "yorliqni" olgan boshqa kishilar farzandlari singari komsomol a'zolidan o'chirilib, maktablardan xaydaldilar.

Qatag'on yillarida favqulodda qonunlar qabul qilindi. 12 yoshdan boshlab o'lim jazosini qo'llash mumkin bo'lib qoldi. O'smirlarning kattalar bilan birgalikda qatl etilgan hollari ham sodir bo'ldi.

Qatagonliklar oqibatida o'qituvchi kadrlar soni kamayib ketdi. Xalq ta'limi tuzimi rahbarlari, pedagog olimlar hibsga olinib, "xalq dushmani" sifatida yo'q qilindi: (xalq ta'limida qatag'onlikni kengroq, tushuntirishni istagan o'qituvchilar uchun professor I.Tursunovning "Istiqloлга intilgan qalblar nidosi" (T., 1993 i) kitobini tavsiya etamiz.)

Mehnatkashlarni chalgitish uchun matbuotda "xalq dushmanlari" ni "fosh etadigan" maqolalar muntazam e'lon qilinib borildi. Shu maqolalardan ayrimlarini matnda keltirib o'tishni lozim topdik:

"Dushmanlar O'zbekiston Maorif xalq komissarligini bexudaga qo'ldan bermay kelgan emaslar. Turli davrlarda Maorif xalq komissarligiga boshchilik qilgan Usmonov, Karimov, Rizayev, Ramziy kabi sobiq xalq komissarlarining hammasi xalqning ashaddiy dushmani bo'lib chiqdilar. Ko'pgina shahar va rayon Maorif bulimlarining apparatlari hamda maktablar mana shunday tudalar bilan ifloslangan ekan... xalq dushmanlari juda katta zarar keltirdilar. Ularning zarar ko'randachilik xatti harakatlari oqibatida maktab yoshiga yetgan bolalarni umumiy majburiy o'qishga jalb etish ishi xan o'z to'la amalga oshirilayapti. Xalq dushmanlari o'zbek bolalarining to'liqsiz O'rta va O'rta maktablarni tug'allashlariga tuskinlik qildilar. Mana shuning uchun 8 - 10-sinflarda ukiyotganlarning 11%gina mahalliy millat vakillaridir... O'zbekiston maktablariga o'qituvchi kadrlar tayerlash ishiga zarar ko'randalarcha munosabat oqibatida 2176 o'qituvchi yetishmaetir... "Pravda vostoka" gazetasi, 1938 i 6 yanvar)

"Xalq komissari Sorokin kanoti ostidagi millatchilar o'zbek uquvchilarini o'zbek tilini darsliklardan o'rganish imkoniyatidan mahrum qildilar. xalq komissari esa kotibalardan tashkil topgan o'tib bo'lmas to'siq orqasiga, kabinetiga o'tirib olib, tashqarida nima bulaetganidan bexabar". Bu davrda matbuotda bunday ayblarning yezilishining o'zi insonni sud va tergovsiz otib tashlash uchun kifoya edi.

Yuqorida nomi zikr etilgan K.Sorokin 1936 yil iyul oyida respublika xalq ma'orifi komissari qilib tayinlangan edi. U 15 oygina xalq komissari bo'lib ishladi. 1937 yilning 29 sentabrida uni xibsga olishdi. so'ngra uning rafikasiga

ham xibsga olish to'g'risidagi orderni ko'rsatishdi. Biroq uni (Gulsum Abduraxmanova) o'sha vaqtda xomilador ekanligi kutkarib koldi. Uni qamoqdan chikarib, yashab turgan uyini tezda bo'shatib qo'yishni talab qilishdi. U ikki yosh gudagi bilan kaynonasining kichik bir uyiga kuchib o'tdi.

U Stalinga, Voroshilovga, Beriyaga maktublar yezdi. Lekin "Eringiz xat yozishish huquqlaridan mahrum etilgan holda 10 yilga hukm qilingan degan mazmundagi javoblar Beriya imzosi bilan kelardi. Keyinchalik qamoq muddati xatlar bo'yicha ikki baravar ko'paytirildi. Eri xibsga olingandan uch oy keyin otib tashlanganligidan bexabar Gulsim opa har oyda erining turmada kun kechirishi uchun NKVD kassasiga oltmish sumdan pul to'lab turdi. U bu yillar hatto, "dohiy" tezda adolatni tiklaydi, deb kutdi. Xatto, o'zining 1938 yil yanvarda to'g'ilgan qiziga Stalinning qizi sharafiga Svetlana deb nom ham qo'ygan edi.

("Pravda Vostoka" gazetasi, 1937 yil, 15 sentabr.)

Stalincha mustabid hokimiyati dastidan milliy jumhuriyatlar mustaqilligi, suverenligi barbod etilibgina kolmay, shu bilan birgalikda ularning fuqarolari ichki e'tikodi, asrlar osha davom etib kelgan milliy qadriyatlari, urf-odatlar, rasm-rusmlari, diniy e'tikodlari ham toptaldi.

Dinni, ruhoniylar va dindorlarni ta'kid qilish xalqning ma'naviy madaniyatiga nihoyat darajada zarar yetkazdi. Ma'muriy islohot tartiboti urnatilishi bilan dinga ilmiy, milliy nuqtai nazardan yendoshish inkor etila boshladi. "Sotsializmda dinga o'rin yo'q, unga din begona" degan qoida ustun bo'lib koldi. Na masjidlar, na cherkovlar, na dindorlar shu qadar mikesdagi ta'kiblarni hech qachon boshidan kechirmagan edilar.

Respublika ruhoniylarining asosiy qismi 30-yillarda konsentratsion lagerlarga jo'natildi. Masjidlar bekitib qo'yildi. Ularning aksariyati otxonalar, omborxonalariga aylantirildi.

Bu qilingan ishlar, shubhasiz, millionlab kishilarning shaxsiyatiga, milliy g'ururi, his-tuyg'ulariga ta'sir ko'rsatmay qolmadi. Hatto shunday holatlarga ham duch kelindiki, jumhuriyatimizdagi ko'plab xonadonlarda vaqti-vaqti bilan o'tkazib turiladigan tintuv paytida arab yozuvida bosilgan biror kitob topilguday bo'lsa, uning nomi, mazmunini surishtirib ham o'tirmasdan, o'sha xonadon sohibiga jamiyatga yot unsur shaxs degan la'nat tamg'asi bosilib, uni qamoq yoki surgun jazosiga mahkum etilardi.

Xorazm viloyatining Gurlan tumanidagi Begovul qishlog'ida ilmiy, yaxshi fazilatlar bilan elda hurmat qozongan, ayollarni o'qitib, savodli qilgan mo'tabar onaxon Bibijon Ismoilovani 80 yoshida diniy kitob o'qishda ayblab, qamoqqa olishgan va momo qamoqda og'ir ahvolda vafot etgan. Holbuki, uyiga o'sha quzg'unlar bostirib kirgan kechada Bibijon momo o'zining hamisha o'qib yuradigan sevimli "ahloqul-muxsinin" (yaxshi xulqlar) kitobini o'qib o'tirar va bu asar go'zal insoniy fazilatlar ta'rifidan hikoya qilar ekan. U davrlarda nohaq ayblanib mushtipar momo singari fojeali qismatga duchor bo'lganlar ko'plab uchrardi. Bunday hollardan sarosimaga tushgan odamlar avvalgidek kitobxonlik nari tursin, hatto eski kitoblarni qo'lga olishdan uni uyda asrashdan ham

hadiksiraydigan bo'lib qolgandilar. (Qaralsin: M.Sodiqov. Erksevar, hurriyatparvar el vorislarimiz, T., "Kamalak", 1992, 38-bet).

Bu xildagi bedodliklar, battolliklar orqasida xalqimizning qadim -qadimdan, avlodlar osha avaylab, saqlanib, asralib kelingan ko'plab nodir ma'naviy qadriyatlari, milliy udumlari, urf-odatlar zavol topdi, yemirildi, odamlarning esa muteligi, ma'naviy , ruhiy majruhligi kuchayib bordi.

Biroq shuni alohida ta'kidlash joizki, Stalinchu mudhish yillarda ham o'z iymon e'tiqodini sotmagan, o'z fikridan qaytmagan , o'z g'oyasiga sodiq bo'lgan yurtdoshlarimiz ko'p edi. Ularning tirik qolganlari mustaqilligimizga erishishimizga o'z hissalarini qo'shdilar va qo'shmoqdalar.

3. 40-50-yillardagi qatag'onliklar, uning 80-yillardagi yangi ko'rinishlari

Fashizmga qarshi urush tamom bo'lgandan keyin oradan ko'p o'tmay barcha respublikalar singari O'zbekiston bo'ylab yana bir yalpi terror to'liqini bo'lib o'tdi. 30-yillardagi qatag'onlar asosan partiya, sovet, xo'jalik va harbiy kadrlarga bo'lgan bo'lsada 40-50-yillardagi qatag'onlar esa asosan madaniyat va ilm fan arboblari taalluqli bo'ldi.

Sobiq ittifoqdagi hukmron partiya markazqo'mi urush yillarida fashizm asoratini, nemislar bosib olgan yerlarda odamlar ongiga fashizm mafkurasining ta'siri bo'lganligini va buning oqibatida matbuot, san'at va adabiyotda g'oyasizlik siyosatdan yiroq turish, hayotiy haqiqatni buzib ko'rsatish, realistik traditsiyadan chetlashish, umidsizlik, kelajakka ishonchsizlik paydo bo'lganligini ro'kach qilib, 1946 yilning avgustida "Zvezda" va "Leningrad" jurnallari haqidagi, 1948 yilda " ulug' do'stlik" operasi haqidagi nohaq qarorlar qabul qildi. Ularda sovet adabiyoti va san'atining bir qancha talantli xodimlarining ijodiga nohaq va asossiz ayblar qo'yildi. Partiyani adabiyot va san'at masalalariga oid qarorlarini amalga oshirish vaqtida matbuotda va ijodiy tashkilotlarda ba'zan xatolarga va buzish hollariga yo'l qo'yildi: badiiy problemalarni ijodiy muhokama qilish ba'zan ma'muriyatchilik bilan almashtirildi, adabiyot, musiqa va kino asarlariga baho berishda ayrim hollarda ba'zi asarlar asossiz tanqid qilinsa, ba'zilar asossiz maqtaldi.

Bu qarorlar (bular o'sha davrdagi bosh ideolog A.A.Jdanovning tashabbusi va ko'rsatmasi bilan qabul qilingan edi) ning bajarilishi butun mafkurani, shu jumladan ijodiyotni, adabiyot va san'atdagi demokratik taraqqiyotni ko'p yillar davomida bo'g'ib qo'ydi. Qarorlarning salbiy ta'siridan O'zbekiston va uning partiya tashkiloti ham chetda qolmadi. 40-yillarning oxiri, 50-yillarning boshlaridagi O'zK partiya Markazqo'mining barcha byuro yig'ilishlarida, 1952 yilda bo'lib o'tgan Markazqo'm X Plenumida millatchilikka qarshi niqob ostida o'zbek xalqining madaniy merosiga, badiiy va ilmiy ziyoliylarga qarshi kurash boshlandi. Respublikaning ko'pgina yozuvchilari, olimlari, partiya va davlat arboblari millatchilikda ayblandilar. "Ayrim o'zbek yozuvchilarining ijodida, -deb ko'rsatilgan edi. O'ZKP b MQning 1949 yil 25 indagi buyruq qarorida-millatchilik, milliy chegaralanish, feodal o'tmishni ko'klarga ko'tarish va eski feodal madaniyat oldida qullarcha ta'zim qilish hollari sezilib turadi". Qarorlarda A. Qahhor, G'.G'ulom, A. Qayumov, M. Shayxzoda, Oybek, Mirtemir, Uyg'un,

M. Boboev, U. Rashidov, Shukrullo, S. Ahmadlarning ijodi qattiq tanqid ostiga olindi. Ayniqsa o'z sahifalarida o'quvchilarni tartibsizlikka undovchi maqola va badiiy asarlar berib borganligida, komopolitizm (siyosatdan yiroqlashishda) ayblangan Oybek rahbarligida chiqib turgan "Sharq yulduzi" jurnali keskin tanqid ostiga olingan edi.

1951 yilning 8 aprelidagi O'ZKP b MQ byurosida "O'zbekiston SSRda musiqa san'atining ahvoli va uni yanada rivojlantirish choralari to'g'risida" qabul qilingan qarorda musiqa san'ati hayotdan yiroqlashishda, o'zbek xalqini yangi jamiyat qurish ruhida tarbiyalashga xizmat qilmayotganlikda ayblandi. Klassik va milliy musiqalar, maqomlar, "Farhod va Shirin", "Layli va Majnun", "Tohir va Zuhra", "Alpomish" kabi asarlarni targ'ibot qilish taqiqlandi. Qo'shtirnoq ichida Millatchilarga kosmopolitlarga, panturkchilarga qarshi matbuotda keng kompaniya boshlandi. 1951 yilning 10 avgustida respublika matbuotida Turob To'la, Kamtar Otaboyev, Mirtemir, A. Bobojonov, S. Abdullayev, Xabibiylar ijodini keskin qoralagan "Ayrim shoirlar ijodida mafkuraviy buzilishlar" nomli maqola bosilib chiqdi. 1951 yilning 24 avgustida e'lon qilingan maqolada Oybek, X. Zaripov, X. Yoqubov, I. Sulton kabi ilmiy xodimlar "mafkuraviy xato va buzilishda" ayblandilar.

M. Shayxzoda, Shukrullo, Yusupov, G'ulom Alimov va yana bir qancha shoir, yozuvchilar 1951 yilda "sovet tuzimiga qarshi millatchilikda" ayblanib qamoqqa olindilar va 1952 yilda 25 yillik qamoq jazosiga hukm qilindilar.

Respublikada 50-yillar qatag'onligini boshlab berishda hukmron partiya markazqo'mi qarorlarini O'zbekiston hayotida tadbiq etishda O'zK partiya markazqo'mining 1952 yil 21-22 fevralida bo'lib o'tgan X plenumi va uning qabul qilgan qarorlari katta rol o'ynadi. Plenumda tinglangan va muhokama etilgan birinchi kotib A. Niyozovning "Respublikada ideologiya ishlarining ahvoli va uni yaxshilash choralari haqida" gi dokladida shunday deb ta'kidlangan edi: "Keyingi ikki yilda respublikada adabiyot xodimlari orasidan sovet tuzimiga qarshi, millatchilik kayfiyatida bo'lgan guruh ochib tashlandi. Bu guruh Sovet davlatiga qarshi dushmanlik ishini olib bordi. Bu guruh a'zolari oldin ayblangan millatchilar bilan yaqin aloqada bo'lganlar, ular mafkuraviy buzuvchi mazmundagi she'rlar yozib, millatchilarning Sovet tuzumiga qarshi asarlarini ideallashtirib, ommaga tarqatganlar".

Plenumda jamiyatshunos-olimlarga ham nohaq ayblar qo'yildi. Jumladan faylasuf V. Zohidov "burjua millatchisi", tarixchi A. Boboxo'jayev "panturkizmni targ'ib etuvchi", iqtisodiyotchi A. Aminov esa "burjua millatchilari bilan aloqa qiluvchi" lar sifatida ayblandilar.

50-yillarning boshlarida yana 60 tacha eng ko'zga ko'ringan qobiliyatli olimlar va yozuvchilar, san'at arboblarning ro'yxati tuzilib, ularni ham millatchi, aksilinqilobchi va hokazo ayblar ostida jinoiy jazoga tortishga urindilar. Bu ofatlardan qutilish juda qimmatga tushdi. Lekin adolat, garchi tezda bo'lmasada, harqalay tiklangan edi. O'zbekiston ilm-fani, madaniyatining asossiz qatag'on qilingan ko'pgina arboblari 1956 yilda batamom oqlandilar. 1940 yillarning oxirlarida surgunga yuborilganlarning hammasi ozod qilindi. Yo'qotish

ro'yxatiga qo'shilgan, xalqimizning faxri bo'lgan 60 ta ziyolilarimiz ustidan tayyorlangan hukm bekor qilindi. Zulmlarga qarshi adolat o'rnatilgan bo'lsada Stalinizm vujudga keltirgan totalitar tuzum bedodligi va beshafqatligi xalqimizning orzu umidlarini chilparchin qildi, suveren huquqlari-milliy mustaqilligini zavol toptirdi. O'zbekiston oyoq qo'li kishanlanib, markaz deb atalmish zo'ravon hokimiyat iskanjasiga tushib qoldi. Uning til zaboni kesildi, alfaviti o'zgartirildi, o'tmishi, tarixi ko'zdan yiroqlashtirildi.

Stalin shaxsiga sig'inish tufayli ro'y bergan qatag'onlik siyosati sobiq mamlakat miqyosida 50 milliondan ortiq kishini o'z domiga tortdi.

"Moskovskie novosti" gazetasining 1988 yil 27 noyabr sonidagi Roy Medvedevning "Skolko jertv v godu kulta lichnosti Stalina?" nomli maqolasida Qatag'on qilinganlar soni yillargacha taqsimlanib quyidagicha berilgan:

1927-1928 yil- 10 minglab "Trotskiychilar"

1930-1933 yil- 10 milliondan ortiq "Quloqlar"

1933 yil 8 oyida bo'lib o'tgan ochlik natijasida-6 million kishi

1937 yilgacha- 17-18 million kishi

1937-1938 yil- (Buyuk terrorlar yillari)- 7 million kishi

1938-1940 yil- Polyak oilalari, Boltiq bo'yi aholisidan- 2 million atrofida

1942-1944 yil 3 milliondan ortiq kishi - chechen, qrim-tatar, grek, turk, kurd va hakoza xalqlar ko'chirildi. Ularning 1 milliondan ortig'i ko'chish jarayonida qiyinchiliklar natijasida vafot etdilar.

1945-1946 yil- 5 million atrofida

1947-1953 yil- "Leningrad ishi", "Vrachlar ishi" va "Kosmopolitlar ishi" bo'yicha 58 modda bo'yicha ("Sotsializmga qarshi propaganda" aybi bilan)- 1 milliondan ortiq kishi.

Urush davrida sobiq ittifoq xalqining 30 millionga yaqini kirilib ketdi. Urushsiz, nohaq ayblar bilan 50 million kishini asossiz qatag'on qilinishi totalitar tuzumni, uning rahbari bo'lgan Stalinni umuman oqlash mumkin emasligini isbotlab turibdi.

Buning ustiga sobiq ittifoq tarixchi olimlari o'rtasida bo'lib o'tgan voqealarga, jarayonlarga Stalinni to'liq aloqasi yo'qdir, ko'p qatllar uning xabarisiz bo'lgandir, ko'p hukmlar usiz bo'lganku" degan fikrlar uzoq davom etdi.

Arxiv hujjatlari totalitar tuzumni qaror topishida, qatag'onlik siyosatining butun mamlakat bo'ylab yoyilishiga uning har bir hukmida shaxsan Stalinning ishtiroki va rahnamoligi borligini tasdiqlaydi.

1934 yil 1 dekabrda Stalinning ko'rsatmasi bilan Markaziy Ijroya qo'mitasi kotibi Yenukidze imzo qo'ygan, "qo'lga olinganlarning ishi tezlatilsin ular kechirilmasin, hukmlar tezda amalga oshirilsin" degan mazmunda derektiv hujjat e'lon qilingan edi.

1937-1938 yillarda minglab sovet, partiya, komsomol va xo'jalik xodimlari va harbiylar ism-shariflari keltirilgan, tayyorlangan va hukm e'lon qilingan 383 ta ro'yxat Stalin tasdig'iga berildi. U hech ikkilanmasdan bu ro'yxat va hukmlarni tasdiqladi.

1937 yilda VKP markazqo'mi nomidan ichki ishlar xalq komissarligi organlariga qamalganlarga nisbatan jismoniy usullar qo'llash to'g'risida ko'rsatma ham berildi. RF sobiq firqa hujjat asrovi manbalaridan.

1939 yil 20 yanvarida Stalin markazqo'm tomonidan Respublikalar partiya markazqo'mlariga, viloyat, o'lka partiya qo'mitalariga, ichki ishlar xalq komissarlari va ichki ishlar boshqarmalari boshliqlariga telegramma yuborib, kulag* olinganlarga nisbatan jismoniy kuch ishlatish usullaridan foydalanish, bu usulni doimiy qo'llashni talab qildi. Jumladan unda shunday deyilgan edi: "VKP markazqo'mi shuni bildiradiki jismoniy kuch ishlatish usulini qo'llash 1937 yildan buyon NKVD ish tajribasida qo'llanilmoqda va unga VKP markazqo'mi ruxsat etgan. Nima uchun sotsialistik davlat xavfsizligi organlari burjuaziya quturgan agentlarga ishchilar sinfi va kolxozchilarning ashaddiy dushmanlariga nisbatan insonparvar bo'lishi kerak? VKP markazqo'mi bundan buyon ham xalq dushmanlariga qarshi jismoniy kuch ishlatish usulidan foydalanishni tavsiya etadi va uni eng to'g'ri va maqsadga muvofiq usul deb hisoblaydi".

Shaxsga sig'inish yillarida shaxsan Stalinning ko'rsatmasi asosida jazolar qattiqlashtirildi va jinoiy sud ishida shaxs huquqi garantiyasi yo'q qilindi. Bu o'z navbatida o'zboshimchalik va qonunsizlikka yo'l ochib berdi. 1934 yil 10 iyulda sobiq ittifoq partiya markazkomining "Alohida kengashlar tashkil etish to'g'risida"gi qarori e'lon qilindi. Bu qaror asosida OGPU, NKVD xodimlaridan iborat "uchlik", "ikkilik" kengashlari tuzildiki, ular sudsiz xohlagan kishini chiqarib, yo'q qilish imkoniyatiga ega edi.

Ko'rinib turibdi-ki, yuqorida zikr etilgan hujjatlarning hammasi 20-yillardan to "dohiy" vafotigacha bo'lib o'tgan barcha xunrezliklar shaxsan Stalin qo'l ostida amalga oshirilganligini tasdiqlab turibdi. O'sha davr mamlakat bosh prokurori Vishinskiy, NKVD, OGPU, ichki ishlar komissarligi rahbarlari Yagoda, Yejov va Beriylar esa, Stalin yaratgan qatl apparatini yurgizishga butun kuchi bilan yordam berdilar. Ular "dohiy"ning maqsadlarini amalgam oshirishda "sodiq qul" sifatida xizmat qildilar.

Sobiq hukmron firqa va sho'ro hukumatining qatag'onlik siyosati 80-yillarda yana o'z apparatini yurgiza boshladi. Biroq, endi bu siyosat markaz tanlagan ayrim Respublikalarda amalga oshirila boshlandi.

Shuni takidlash joizki, sobiq ittifoq avval boshdanoq soxta, ko'rama edi. Unga respublikalar majburan birlashgan edilar. Shuning uchun ham ular o'z xalqi, milliy davlatchiligi qadriyatlari, xohish-irodasi inobatga olinmagan bu ittifoqdan butunlay norozi edilar. Ammo undan chiqishning iloji yo'q edi. Garchi sobiq ittifoq Konstitutsiyasida bunday qoida mavjud bo'lsada, kuchli markaz, armiya, davlat xavfsizligi qo'mitasi kabi asosiy kuchlar bu ittifoqning tayanch nuqtalari edi.

Sho'rolar tuzumining qariyb 70-yillik hukmronlik davrida to'planib qolgan muommalar 80-yillar o'rtalariga kelib yuzaga chiqa boshladi. Endi kuch bilan ittifoqni saqlab qolish mumkin bo'lmay qolgandi. M. S. Gorbachev sobiq ittifoq hukmron partiyasi rahbari bo'lgach yangi hokimiyat sho'ro jamiyati to'qnash kelgan qiyinchiliklar va to'planib qolgan muammolarni hal qilmasdan turib

mavjud davlat va tizimni saqlab qolish mumkin emasligini anglab yetdi. Natijada jamiyatni yangilash, ijtimoiy iqtisodiy va siyosiy hayotda jiddiy o'zgarishlar qilish yo'llari izlana boshladi.

Hukmron firqa markazqo'mining 1985 yil (aprel) plenumi mamlakatda vujudga kelgan vaziyatni tahlil qilib, sho'ro jamiyatini va yangilash zarurligi borasida ko'rsatmalar berdi. Natijada O'zbekistonga "kadrlar desanti" yuborildi. SSSR prokuraturasi xodimlari, ashaddiy shovinistlar Gdlyan va Ivanovlar rahbarligidagi tergovchilar guruhi O'zbekistonga kelib "eng shimarib" ishga kirishdilar. Gdlyan va Ivanovlar boshchiligida markazdan yuborilgan tergovchilar markazning qo'llab quvvatlashi bilan ular " o'zbeklar ishi", "Paxta ishi", " o'zbek mafiyasi" degan soxta uyudirmalarni to'qib chiqardilar. Bundan maqsad o'zbek xalqini, O'zbekistonni nafaqat ittifoqda, qolaversa dunyoda badnom qilish, jazolash va shu yo'l bilan boshqa ittifoqchi respublikalarni cho'chitib qo'yish edi. Afsuski, O'zbekistonning o'sha vaqtdagi rahbarlari buni ko'ra-bila turib lomlim demadilar, aksincha desantchilarga ko'maklashdilar. Buning oqibati esa ularning o'zlari uchun ham halokatli bo'ldi.

Desantchilar o'zbek xalqini ko'zbo'yamachilikda, poraxo'rlikda, qo'shib yozishlarda, boqimandalikda va hokazolarda ayblab, firqa va davlat rahbarlaridan tortib oddiy dehqonlargacha taqib ostiga oldilar. Birgina soxta, o'ylab chiqilgan "Paxta ishi" natijasida 25 mingga yaqin respublikamiz fuqarolari qiynoqlarga solindi, sudsiz, tergovsiz qamaldi. Bularni orasida keksalar, homilador ayollar, nogironlar ham bor edi.

Aybsiz kishilarga jismoniy kuch ishlatish, qo'rqitish yo'li bilan ayblar qo'yildi. Oddiy mehnatkashlardan katta miqdorlarda pul, o'z rahbarlari to'g'risida noto'g'ri ko'rsatmalar berish talab qilindi. Respublikada "adolatsizliklar", qo'shib yozishlar haqida markaziy gazeta-jurnallarda, radio va televideniyada muntazam xabarlar bosilib, millatimiz sha'ni badnom, sharmanda qilindi.

Bunday holat respublikada amalga oshirilishi lozim bo'lgan iqtisodiy-ijtimoiy va siyosiy islohotlarga ham chuqur salbiy ta'sir ko'rsatdi. Mamlakatdagi mavjud ma'muriy islohot tizimi, "kadrlar desanti" siyosati natijasida yanada ko'chaygan "qo'rquv" iqtisodiy va ijtimoiy sohada jiddiy qayta qurilishlarga olib kelmadi. Xo'jalik hisobi yoki brigada pudratiga o'tkazilgan bir qancha sanoat sohalari, qurilish va transport korxonalari, paxtachilik brigadalari, sovxozlar bulimlari deyarli isloh qilinmagan vazirliklar va idoralarning eskicha to'ralarcha ish olib borishlari natijasida islohotlar yo'lidan bora olmadilar. Bu hol mehnat jamoalari tashabbusi va faolligini bo'g'ib qo'ydi, fan-texnika taraqqiyotiga to'g'anoq bo'ldi. Natijada butun sobiq ittifoqda bo'lganidek, O'zbekistonda ham ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishda tub o'zgarishlar yaratishga qaratilgan qayta qurish muvaffaqiyatsizlikka uchradi.

Qayta qurishning ittifoqchi respublikalar maqomi va huquqni kengaytirish haqidagi rejalari ham amalga oshmadi. Respublikaning oltin, tog'-kon, gaz, metallurgiya, mashinasozlik, elektrotexnika, kimyo kabi muhim sanoat tarmoqlari xam markaz ixtiyorida qolaverdi. Shuni aytish kerakki, bu davrda ittifoq rahbariyati O'zbekistonda faqat paxtani qayta ishlashdan 75 mlrd.rubl foyda

olishni bilgani holda, respublikamizni datatsiyalar va moliyaviy yordamga muxtoj, deb uni boqimandalikda ayblashda davom etdilar.

Sobiq ittifoqda va respublikada vujudga kelgan vaziyat, milliy urf-odatlar, an'analar, qadriyatlarining toptalishi, xalqimiz orasida turli ko'rinishlarda markaz siyosatidan noroziliklarning ko'chayishiga olib keldi. Tahqirlash va kamsitishlardan bezib qolgan xalq o'z haq huquqini talab qilishga kirishdi. Machitlarning yopilishi, diniy e'tiqodning ta'qib qilinishi, hatto eng yaqin kishisi vafot etganda ham uni oxirgi manzilga kuzatishdan cho'chib turish, "Navro'z" bayramining soxtalashtirilib "Navbahor" deb e'lon qilinishi, o'z go'dagiga alla aytib ovutishni ham unutish, millatlararo munosabatlarning atayin keskinlashtirilishi (Farg'ona, O'sh, Qo'qon, Parkent voqealari) va boshqa holatlar xalqimizning ko'zini ocha boshladi.

Sekinlik bilan bo'lsa-da xalqimizning ijtimoiy-siyosiy faoliyati o'sib bordi, milliy uyg'onish jarayoni boshlandi. O'sha davrda "Birlik", "Turkiston", "To'maris" kabi xalq, manfaatini himoya qiluvchi harakatlar, "Erk" demokratik partiyasi faoliyat ko'rsata boshladi. Afsuski millat ozodligi va mustaqilligi yo'lida ijobiy ishlarni boshlagan bu harakat va partiyalar keyinchalik millatchilik pozitsiyasiga o'tib ketdilar.

1989 yilda I.A.Karimovning O'zbekiston qo'mfirqa Markazqo'miga birinchi kotib etib saylanishi bilan respublikamiz ijtimoiy-siyosiy hayotida jiddiy o'zgarishlar davri boshlandi. O'z siyosiy faoliyatining birinchi kunidanoq mustaqillik yo'lida prinsipial pozitsiyani egallagan I.Karimov mustaqilligimizning haqiqiy ijodkori, qo'rqmas, botir kurashchisi sifatida siyosat yurita boshladi.

Natijada O'zbekistonda siyosiy va iqtisodiy mustaqillik yo'lida dadil qadamlar tashlandi. "Paxta ishi" qayta ko'rib chiqildi, millatlararo munosabatlarga to'g'ri baho berilib, turli adolatsizliklarga chek qo'yildi.

1989 yil 21 oktabrda mustaqillik yo'lida birinchi muhim qadam tashlandi. Shu kuni Respublika Oliy Kengashi muhim tarixiy hujjat - O'zbekiston SSRda o'zbek tiliga davlat tili maqomini bergan "Davlat tili to'g'risida" gi qonunni qabul qildi. Ayni vaqtda, rus tilidan millatlararo muloqotdan erkin foydalanish saqlab qolindi. Bu qonun o'zbek xalqining milliy o'z o'zini anglashida, respublikada millatlararo hamjihatlikni saqlab qolishda juda katta ahamiyatga ega bo'ldi.

1990 yil fevral oyida O'zbekiston Oliy Kengashida ilk bor o'tkazilgan ko'p mandatli demokratik saylovlar xalqimiz faoliyatini, uning siyosiy ongini o'sishiga ta'sir ko'rsatdi. 1990 yil mart oyida O'zbekiston Oliy Kengashining XII chaqiriq birinchi sessiyasi mustaqillik yo'lida 2 -muhim qadamni tashladi. Sessiyada sobiq SSSR dagi ittifoqchi respublikalar orasida birinchi bo'lib O'zbekistonda davlat boshqaruvining Prezidentlik tizimi joriy etildi. Shunday qilib 1990 yili 24 martda I.A.Karimov Oliy Kengash XII chaqiriq 1-sessiyasi tamonidan O'zbekiston Respublikasining birinchi Prezidenti etib saylandi.

Mustaqillik yo'lidagi 3 - muhim qadam , mamlakatimiz va xalqimiz tarixiy taqdirida juda katta ahamiyatga ega bo'lgan hujjat "O'zbekiston Respublikasi davlat suvereniteti to'g'risida Deklaratsiya" ning qabul qilinishi bo'ldi. O'zbekiston Oliy Kengashining 1990 yil iyul oyida bo'lib o'tgan XII chaqiriq, 2-

sessiyasida (20-iyul) Mustaqillik Deklaratsiyasining qabul qilinishi sobiq ittifoq tarkibida O'zbekiston Respublikasining maqomini belgilab berdi.

12 moddadan iborat bo'lgan va O'zbekistonning yangi konstitutsiyasining va yangi ittifoq shartnomasini ishlab chiqishga asos sifatida qaralgan ushbu deklaratsiyada O'zbekiston Respublikasi o'z haq-huquqlarini bayon qilib, o'z taraqqiyot yo'lini o'zi belgilashi, hududi va chegaralarining dahlsizligini, o'z hududida hokimiyatni to'la o'zi boshqarishini, xalqimiz qadriyatlariga mos kelmaydigan ittifoq organlari qarorlarini ko'r ko'rona bajarmasligini ittifoqchi respublikalar va xorijiy davlatlar bilan siyosiy, iqtisodiy va madaniy aloqalarni shartnomalar asosida rivojlantirish va boshqa muhim talablarni ilgari surib, qonunlashtirdi.

Bu paytga kelib sovet davlatining yemirilish jarayoni tezlashdi. Litva o'z mustaqilligini e'lon qildi. Latviya va Estoniya ittifoq tarkibidan chiqish uchun faollikni ko'chaytirib yubordi. Biroq sobiq markaz hali ham SSSR ni saqlab qolish uchun kurashib, yangi ittifoq shartnomasi loyihalarini taqdim qilishda davom etdi. Ammo e'lon qilingan shartnoma loyihalarida eski ma'muriy islohot tuzimi sarqitlari ustuvor ekanligi sezilib turar edi. Bu hol ittifoqchi respublikalarning markazdan qochish kayfiyatini yanada ko'chaytirdi. Ittifoqni yangilash, uni federatsiya yoki konfederatsiya shaklida tashkil etishga urinishlar ham natija bermadi.

1991 yil 19-21 avgust kunlari sobiq markazni saqlab qolishga tish tirnog'i bilan harakat qilgan qora kuchlar - sobiq hukmron firqa, Armiya, Davlat xavfsizlik qo'mitasi SSSR ning vitse-prezidenti G.Yanayev va uning hamfikrlari A.Lukyanov, Yazov, Kryuchkov rahbarligida harbiy to'ntarish qilib, hokimiyatni qo'lga olish maqsadida GKChP favqulotda holat davlat qo'mitasini tuzib amalda o'zlarining demokratiya, oshkoralik, jamiyatni yangilash, islohotlarga, umuman xalqqa qarshi ekanliklarini ko'rsatdilar.

1991 yil avgust voqealari amalda SSSR ning chuqur tanazzuli belgisi edi. Mamlakatdagi demokratik kuchlar GKChP faoliyatiga chek qo'ydilar. Hukmron firqa (KPSS) faoliyati to'xtatildi. Sobiq ittifoqda vujudga kelgan bunday vaziyat uning inqirozini tezlashtirdi. Birin - ketin ittifoqchi respublikalar o'zlarining to'la mustaqilliklarini e'lon qila boshladilar.

O'zbekiston ham 1991 yil 31 avgustida birinchilar qatorida o'z mustaqilligini e'lon qilib, mustabid tuzum hukmronligiga butunlay barham berdi. Bu kun yurtimiz va xalqimiz uchun xur va ozod hayotning boshlanishi edi.

Aziz talabalar!

Jafokash xalqimiz asrlar davomida ne-ne og'ir sinovlar, mashaqqatli kunlarni ko'rmadi. o'z ozodligi, erkinligi, tinch hayoti yo'lida kurashib, behisob qurbonlar bergan ota-bobolarimiz jasorati tarixiy xotiramizdan hech qachon o'chmaydi.

Ayniqsa, mash'um 1937-1953 yillardagi bedodliklar davrida 100 ming nafar yurtdoshlarimizning qatag'onlikka uchrab, ularning 13 ming nafari otib tashlanganini eslashning o'zi kifoya. (Qaralsin: I. Karimov «Shahidlar xotirasi»

yodgorlik majmuining ochilishiga bag'ishlangan marosimda so'zlagan nutqi. «Xalq so'zi», 2000 yil, 13 may.)

Bu davr tarixini, voqealar mohiyatini chuqur bilish, ulardan to'g'ri xulosalar chiqarish, yurtimiz ozodligi uchun jon fido etgan ajdodlarimizdan o'rnak olib, erishgan istiqbolimizni mustahkamlashda fidoyi bo'lish, ularning ruhi va o'sha vaqtda ushalmagan orzu-umidlari oldidagi insoniy burchimizdir.

Prezidentimiz aytganlaridek, bugungi murakkab bir vaziyatda odam o'z mustaqil fikriga, e'tiqodiga, o'zi tayanib yashaydigan hayotiy-milliy qadriyatlariga, shakllangan dunyo qarash va mustahkam irodaga ega bo'lmasa, har turli mafkuralar bosimiga ularning goh oshkora, goh pinhona ko'rinishdagi tazyiqlariga bardosh berishi amri mahol.

Shu bois zamonaviy bilimlarni egallab, boy ma'naviy merosimizni, haqiqiy tariximizni chuqur o'rganib, uni boyitib shakllanayotgan milliy mafkuramiz mohiyatini o'zingizda jo qilib, "Jaholatga qarshi faqat ma'rifat bilan bahsga kirishish" mumkinligini aslo unutmang.

Nazorat uchun savollar va vazifalar:

Savollar:

1. Sho'ro tuzumida ma'muriy- islohotning shakllanishiga, bu tuzumning dastlabki yillaridayoq buzila boshlashiga nimalar sabab bo'ldi?
2. Shaxsga sig'inish oqibatlari nimalarga olib keldi?
3. Sobiq hukmron firqa va sho'ro hukumatining qatag'onlik siyosatini yurgizishdan maqsadi nima edi ?
4. Nima sababdan 20-yillar oxiridagi qatag'onlik aynan sobiq jadidlarga qaratildi?
5. 30 va 50 yillar qatag'onligi aynan tuman, viloyat va respublika rahbarlariga hamda shoir, yozuvchi va olimlarimizga qaratildi. Buning sababi nimada edi?
6. 20-30 va 50 yillardagi qatag'onlik siyosatining og'ir oqibatlarini izohlab bering ?
7. Sobiq ittifoq rahbariyatining 80 yillarda O'zbekistonda qatag'onlikning yangi ko'rinishlarini sodir etishdan maqsadi nima edi va u yurtimiz va xalqimizga qanday zahmatlar yetkazdi?
8. Yaqin qarindoshlaringiz orasida qatag'onlik siyosatidan zahmat chekkanlar bormi? Ular haqida so'zlab bering?
9. Bu mudhish tariximizdan qanday saboq chiqara olasiz?

Vazifalar:

1. Qatag'on qurbonlari va ularning taqdiri haqida yozma ish bajarish
2. "Xalq xotirasi oldida bosh egamiz" mavzusida yozma ish bajarish

Mustaqil ish uchun vazifalar:

1. "Qatag'on qurbonlari tarixi" davlat muzeyining begunoh qatl etilganlar xotirasini abadiylashtirishda tutgan o'рни masalasida ma'lumotlar to'plash va ma'ruza tayyorlash

Tavsiya etiladigan qo'shimcha adabiyotlar:

- 1.Karimov I.A. O‘zbekiston xalqi o‘z yo‘lidan qaytmaydi. Asarlar. 4-jild T. O‘zbekiston . 1996 . 302-320 betlar.
- 2.Avtorxonov. Kreml saltanati. t. 1991 .
- 3.Ziyoev X. O‘zbekiston mustaqilligi uchun kurashlar tarixi.
- 4.Toxir Qahhor. Hur Turkiston uchun. T. Cho‘lpon . 1994.
- 5.Murtazayeva R. va b. O‘zbekiston tarixi. Oliy o‘quv yurtlari uchun darslik. T. 2003. 2005.
- 6.O‘zbek davlatchiligi tarixi ocherklari. T. 2001
- 7.Usmonov Q. va b. O‘zbekiston tarixi. T. 2006.
- 8.O‘zbekistonning yangi tarixi. 2-kitob. O‘zbekiston sovet mustamlakachiligi davrida. T. 2000.
- 9.O‘zbek davlatchiligi tarixi ocherklari. T. 2001
- 10.Norjigitova N. «18lar guruhi». //Fan va turmush. 2001. №5.
- 11.A.Muhitdinov. Kreml da o‘tgan hayotim. t. 1996
- 12.R. Yo.Rajabova, R. X. Karimov va boshq. O‘zbekiston tarixi (1991-1993
- 13.M . Sodiqov . Erksevar, hurriyatparvar el vorislarimiz . t. 1992 .
- 14.Tursunov. Istiqloлга intilgan qalblar nidosi T. 1993,
- 15.Tohir Qahhor. Hur Turkiston uchun T. 1994
- 16.Shukrullo. Kafansiz ko‘milganlar T. 1991.
- 17.Usmonov Q, Sodiqov M. va b. O‘zbekiston qaramlik va mustaqillik yillarida- T.: «O‘qituvchi», 1996.
- 18.Hasanov M. Fayzulla Xo‘jayev.-T.: «O‘zbekiston», 1990.
- 19.Xo‘jamberdiev Yo. O‘zbeklar ishi. T., «Yozuvchi», 1990.
- 20.Sharofiddinov O. Cho‘lpon. -T.: «Cho‘lpon», 1991.
- 21.K. Ergashev. O‘zbekistonda xalq talimining rivojlanish tarixi. T. «O‘qituvchi», 1998
- 22.Q. Ergashev. Yaqin tariximizning mudhish bir bo‘lagi. «Ta’lim tizimidagi ijtimoiy-gumanitar fanlar» 2004 y. №1, 81-88 b.
- 23.S. Tursunov, D.Bo‘riyev. Etnologiya tarixni bilish demakdir. «Ma’rifat» 2004 y.
- 24.O‘zbekistonning yangi tarixi. O‘zbekiston sovet mustamlakachiligi davrida 2-jild. T., 2001., 312-410-b.
- 25.O‘zbekiston tarixi T., «Yangi asr avlodi» 2003 y. 461-471 betlar.
- 26.Shamsutdinov R., Karimov Sh., Ubaydullayev O‘. Vatan tarixi. 3 kitob. Toshkent:Sharq, 2010

14 - mavzu. IKKINCHI JAHON URUSHI YILLARIDA O‘ZBEK XALQINING FASHIZM USTIDAN QOZONILGAN G‘ALABAGA QO‘SHGAN HISSASI

Darsning o‘quv maqsadi: Ikkinchi jahon urushi yillarida o‘zbek xalqining fashizm ustidan qozonilgan g‘alabaga qo‘shgan hissasi haqida ma’lumotlar keltirish va urushning respublika ijtimoiy-iqtisodiy ahvoriga ta’sirini ko‘rsatib berish. Mustaqillik yillarida Xotira va Qadrlash kunining joriy etilishi ahamiyatini tushuntirish.

Tayanch iboralar: SSSR, Germaniya. Fashizm, II jahon urushi, xo‘jalikning harbiy izga o‘tkazilishi, urushning dastlabki oylaridagi qurbonlar, umumiy safarbarlik, front ortini mustahkamlash, sanoat korxonalarini ko‘chirish, front ortidagi mashaqqatli mehnat, o‘zbek xalqining buyuk gumanizmi, qochoqlar va ko‘chirib keltirilgan xalqlarga nisbatan mehribonlik, jangchilarimizning jasorati, M.Topiboldiyev, general S. Rahimov, Zebo G‘aniyev, O‘zSSR FA, urushning oqibatlarini, Xotira va Qadrlash kuni.

Reja:

1. Ikkinchi jahon urushining boshlanishi. O‘zbekistonning kuch va vositalarining urushga safarbar etilishi.
2. SSSRning frontga yaqin g‘arbiy viloyatlaridan O‘zbekistonga sanoat korxonalari, ilmiy madaniy muassasalar va bolalarni ko‘chirib keltirilishi.
3. Urush yillarida O‘zbekiston sanoati, qishloq xo‘jaligi hamda fan va madaniyati.
4. O‘zbekistonlik jangchilarning frontdagi jasoratlari.

Asosiy qism

O‘zbekistonning kuchlar vositalarini urushga safarbar etilishi. Insoniyat boshidan kechirgan urushlar ichida har tomonlama eng dahshatli bo‘lmish ikkinchi jahon urushi 1939 yil 1 sentabrda boshlandi. Bu urushning asosiy aybdori Adolf Gitler boshliq Germaniya fashistlar davlati edi.

Urush Gitler Germaniyasining Polsha davlati ustiga yurushi bilan boshlanib juda qisqa vaqt ichida dunyoning ko‘pgina davlatlarini o‘z domiga tortdi.

1941 yilning 22 iyunida fashistlar Germaniyasi sobiq SSSRga juda katta kuch bilan xiyonatkorona hujum qilib, Sovet Ittifoqining G‘arbiy hududlaridagi shahar va qishloqlarini birin-ketin bosib ola boshladi.

Sovet xalqining nemis-fashist bosqinchilariga qarshi muqaddas urushi boshlandi. Ma’lumki, 1939 yil 23 avgustda fashistlar Germaniyasi bilan SSSR o‘rtasida bu har ikkala davlatning tashqi ishlar vazirlari V.Molotov va Ribbentron imzosi bilan 10 yil bir-biriga hujum qilmaslik to‘g‘rsida bitim tuzilgan edi. Bu bitimni SSSRni o‘sha vaqtdagi rahbari A.Gitler dunyoni o‘zaro bo‘lib olish maqsdlarini ko‘zlab tuzgan edilar. Bitimga ko‘ra Germaniya o‘z hududlarini Polsha hisobiga kengaytirishga kirishgan bo‘lsa, SSSR 1939 yil sentabr oyining ikkinchi yarmida G‘arbiy Ukraina va G‘arbiy Belorussiya yerlarini egallab olib Finlandiyaga qarshi urush olib bordi (1939 yil 30 noyabrdan 1940 yil 12 martgacha). Tez orada SSSR bilan gitlerchilar Germaniyasi o‘rtasidagi bu shunchaki bitim yuqorida aytib o‘tganimizdek Germaniya tomonidan buzilib SSSR urushga tortildi.

Nemis fashist qo‘shinlari urushning dastlabki oyidayoq mamlakatning Shimoliy-G‘arbiy yo‘nalishida 400 km dan 600 kmgacha uning ichkarisiga kirib borib shiddat bilan oldinga tashlanmoqda edi. Dushman Latviya, Litva, Belorussiyaning katta qismini va Ukrainaning o‘ng sohilini egallab olgan Leningrad, Smolensk, Kiyev kabi shaharlarga xavf solayotgan edi.

Urushgacha aholining 45 foizi istiqomat qilib yalpi sanoat mahsulotlarining 33 foizini qishloq xo'jaligi mahsulotlarini 54 foizini ishlab chiqargan hududlar dushman qo'liga tushib qolgan edi. Dushman qo'shinlarining urushning dastlabki oylarida qo'lini bunday baland kelishining qator obyektiv va subyektiv sabablari bo'lib, bular I.V. Stalinning mamlakat kuch va vositalarini urushga yetarli tayyorlanmagan, gitlerchilar Germaniyasi tomonidan mamlakatga solinayotgan harbiy xavfga hududiy e'tibor bermagani 1939-1941 yillarda SSSR bilan Germaniya o'rtasidagi tuzilgan savdo shartnomalari sovet ittifoqiga katta zarar yetkazgani va nihoyat urush arafasida 40 000 dan ortiq harbiy sarkardalar va mutaxassislarni shaxsan Stalin tomonidan qatag'on qilingani va boshqalar edi.

Bunday sharoitda mamlakat uning aholisi shu jumladan qurolli kuchlari uchun jiddiy hayot mamot xavfi vujudga keldi.

Butun mamlakat singari uning o'sha vaqtdagi bir tarkibiy qismi sifatida O'zbekiston uning xalqi uchun ham jiddiy xavf paydo bo'ldi.

Shu tufayli O'zbekistonda ham umumiy safarbarlik e'lon qilinib Respublikaning butun imkoniyatlari, kuch va vositalari urush manfaatlariga safarbar etildi.

Avvalo Respublikaning hamma yerida kommunistik partiya va sho'rolar rahbariyati tashabbusi bilan mitinglar o'tkazildi. Bu mitinglarda fashistlar Germaniyasining mamlakatlarga xiyonatkorona hujumi, dushmanning yovuz maqsadlari haqida gapirilib bunday sharoitda barchani Vatanni yovuz va makkor dushmandan himoya qilish uchun bir jon bir tan bo'lib kurashga da'vat qilindi.

Shunday mitinglardan biri urushning ertasi kuni 23 iyunda Toshkent shahrida bo'lib o'tdi. Ko'p ming kishilik bu mitingda qatnashgan ishchilar, ziyolilar, talabalarning vakillari yovuz dushmanning mamlakatimizga qilgan xiyonatkorona hujumiga qarshi o'z nafratlarini izhor qilib, o'z Vatanini front maydonlarida va uning orqasida ko'kragi bilan himoya qilishga tayyor ekanliklarini bildirdilar.

O'zbekistonning barcha shahar va qishloqlaridan frontga, yovuz dushmanga qarshi jang qilish istagini bildirib ko'ngililardan joylardagi harbiy komissariatlarga arizalar tusha boshladi.

Urushning dastlabki oylaridayoq bunday ariza berganlar soni 32 000 ortgan edi. Urushning dastlabki kunlaridayoq o'n minglab O'zbekistonliklar qalb amri bilan frontga, Vatan himoyasiga ketdilar.

1941 yilning 8 iyuliga qadar Samarqand viloyatida 1316 kishi Xorazm viloyatidan 1156 kishi, Toshkent viloyati buyicha 932 kishi, Farg'ona viloyati bo'yicha 1735, Andijon viloyati bo'yicha 798, Namangan viloyati bo'yicha 267 kishi frontga ketdi.

Respublikamizdan yoshi, sog'lig'i jihatdan frontga yaroqli kishilar doimiy ravishda Vatan himoyasi uchun jo'natib turildi.

Urush boshlangan O'zbekiston SSSR deb atalmish davlatning front orqasidagi muhim tayanchlaridan biri deb qarala boshladi.

Respublika frontga lashkarlar, vatan himoyachilarini yetkazib berish bilan birga qurol-aslaha, oziq-ovqat, kiyim-kechak va boshqa zarur nasalarni yetkazib berishi kerak edi.

Urushning dastlabki kunlaridayoq urushgacha sovet davlatida ishlab chiqariladigan temirning 68 foizini, po‘latni 58 foizini, alyuminning 60 foizini beradigan G‘arbiy rayonlardagi sanoat korxonalarining ko‘pchiligini dushman bosib olgan edi. Shu bois dushman ustidan g‘alabani ta‘minlaydigan sanoat ishlab chiqarishini yo‘lga qo‘yish kerak edi. Bu masalada O‘zbekiston ham alohida o‘rin egallashi zarur edi.

Buni anglab yetgan Respublika Qo‘mfirqasi Markaziy Qo‘mitasi o‘zining 1941 yilning 25 avgustida bo‘lib o‘tgan byurosida respublikamizdagi mavjud sanoat korxonalari faoliyatini urush manfaatlariga qaratib qayta tashkil qilish tug‘risida qaror qabul qildi. Bunga asosan urushgacha tinchilik davriga xos mahsulotlar ishlab chiqarayotgan korxonalar front uchun qurol-yaroq, texnika ishlab chiqaradigan korxonalarga aylantirildi.

1941 yilning oxirlariga kelib 300 zavod va fabrika front uchun mahsulot berayotgan edi. Bundan tashqari elektr energiyasi, yoqilg‘i bazalarini rivojlantirishga ham katta e‘tibor berildi.

Urushning dastlabki kunlaridan boshlab O‘zbekiston mehnatkashlari milliy harbiy qismlarni respublika hududida tuzish tashabbusi bilan chiqdilar. I.V.Stalin boshchiligida 1941 yil 30 iyunda tuzilgan Davlat mudofaa Qo‘mitasi bu tashabbusni qo‘llab-quvvatladi va 1941 yilning 13 noyabridan bunday milliy harbiy qismlar tuzishga ijozat berdi.

Shundan keyin respublikamizda ko‘plab bunday qismlar tuzilib, ularning jangchilari jang maydonlarida mardlik va jasorat namunalarini ko‘rsatdilar.

Mehnatga yaroqli erkaklarning deyarli aksariyati frontga safarbar etilganligini o‘z mahsulotlari bilan front ehiyojlarini qondirishi havodek zarur bo‘lgan respublika zavod va fabrikalarida ishchi kuchi, ayniqsa malakali injener-texnik xodimlar yetishmas edi. Bu muammoni hal qilish maqsadida respublikada bir qancha hunar bilim yurtlari qisqa muddatli kurslar, oliy o‘quv yurtlari yangidan tashkil qilindi.

Vatan uchun o‘ta og‘ir bo‘lgan bu urush yillarida O‘zbekiston xotin-qizlari mamlakat boshiga tushgan fojiani o‘z fojialari deb bilib, o‘zlarining bor kuch imkoniyatlarini uning himoyasiga uni har tomonlama qo‘llab-quvvatlashga qaratdilar. Hali 1941 yilning iyul oyidayoq Ursatvevsk stansiyasida 300 dan ortiq Samarqand shahrida 250 dan ko‘proq «Tashselmash» zavodida 220, Andijon paravoz deposida 120 dan ortiq xotin-qizlar frontga ketgan erkaklar o‘rnida mehnat qilishga kirishdilar. Xotin-qizlarning bunday tashabbuslari tez orada butun respublika hududlari bo‘ylab ommaviy tus oldi.

Urushning dastlabki kunlaridanoq Respublikada umumxalq mudofaa fondi tashkil qilinib, bu fondga hali 1941 yilning 21 avgustigacha 5 million 293 ming so‘m pul, zayom obligatsiyalari va qimmatbaho buyumlar topshirildi. Mudofaa fondiga topshirilgan bunday mablag‘lar butun urush yillarida ham davom etib, uning hajmi doim ortib bordi. Buni biz 1941-45 yillar davomida bu fondga Respublikamiz mehnatkashlari tomonidan 650 million so‘m pul va zayom obligatsiyalari, 22 million so‘mlik qimmatbaho buyumlar, 55 kg qimmatli metallarni topshirilganida yaqqol ko‘rishimiz mumkin.

Shunday qilib O'zbekiston mehnatkashlari ikkinchi jahon urushi yillarida Gitlerchilar va Germaniyasining sobiq Sovet ittifoqiga qilgan yovuzlarcha hujumini, o'z boshiga tushgan fojia, og'ir hayot mamot sinovi deb baholab, o'zlarining barcha kuch va imkoniyatlarini umumiy, Vatan himoyasiga qaratdilar.

SSSR ning frontga yaqin G'arbiy viloyatlarida O'zbekisonga sanoat korxonalari, ilmiy-madaniy muassasalar va bolalarni ko'chirib keltirilishi

Mamlakat boshiga tushgan harbiy holat front orqasini mustahkamlashga qaratilgan kechiktirib bo'lmaydigan vazifalarni amalga oshirishni talab qilar edi. Mamlakatni xalq xo'jaligini harbiy maqsadlarga qaratib qayta qurish mamlakatni yagona harbiy lagerga aylashtirishga qaratilgan umumiy dasturning muhim tarkibiy qismi qilib qo'yilgan edi.

Bu masalada Sharqiy rayonlarga, jumladan O'zbekistonga katta e'tibor berildi. Respublika yuqorida aytib o'tilganidek, bu davrda sovet armiyasining orqadagi mustahkam istehkomi, tayanchi bo'lishi kerak edi. Shuning uchun urushning dastlabki oylaridan boshlab mamlakatning boshqa Sharqiy rayonlari kabi O'zbekisonga sovet Ittifoqining ichkari rayonlaridan yuzlab sanoat korxonalari, kolxoz va sovxozlarning mol-mulklari, madaniyat va maorif muassasalari yuz minglab odamlar, bolalar evakuatsiya qilindi (ko'chirildi). O'zbekistonga 100 dan ortiq sanoat korxonalari ko'chirib kelingan bo'lib bular jumlasiga V.P.Chkalov nomidagi Moskva aviatsiya ishlab chiqarish korxonasi, Leningrad to'qimachilik mashinalari zavodi, Rosselmash, Krasniy Aksay, Sumo shahridan keltirilgan kompressor, Leningraddan keltirib Samarqand shahrida o'rnatilgan KINAP zavodi, Moskvadan keltirilgan «Podyomnik» «Elektrostanok» zavodlari Stalingrad ximkombinati va o'nlab korxonalar kiradi.

Mamlakat ichkaridan respublikamizga ko'chirib kelingan bu korxonalarni juda qisqa vaqt ichida o'rnatib, ularda mahsulot ishlab chiqarishni yo'lga qo'yish zarur edi. Chunki mamlakat boshiga tushgan vaziyat shuni taqozo qilardi.

Respublika rahbariyati, uning mehnatkashlari buni anglagan holda bu ishga o'zlarining butun kuch va imkoniyatlarini ishga soldilar. Natijada ko'chirib kelingan korxonalarning barchasi qisqa vaqtlarda o'rnatilib ishga tushirildi.

«Rosselmash» zavodining ayrim sexlari uch hafta ichida qurilib, frontga mahsulot berishni ta'minlangan bo'lsa bu zavodning o'zi ikki oy ichida qurib bitirilgan edi. 1941 yilning oxiriga kelganda Respublikamizga ko'chirib kelingan korxonalardan 50 tasi (yarmi) qurilib bo'lib, ulardan juda zarur front mahsulotlari olinayotgan edi.

Yuqorida aytib o'tganimizdek, yrik sanoat korxonalaridan tashqari Respublikamizga bu og'ir yillarda boshpanasiz qolgan oilalar, yetim go'daklardan 7-6 ming kishi keltirib joylashtirildi. Faqat 1941 yildagina 200 ming bola baolalar uyiga joylashtirilgan edi. O'zining baynalminallik burchiga doim sadoqatli bo'lib qolib kelayotgan o'zbek xalqi ko'chirib keltirilgan aholiga, bolalarga mehribonlik bildirib, ularga mehr – oqibat ko'rsatdi, kiyim-kechak, oziq-ovqat berdi.

Yuzlab, minglab o'zbek oilalari yetim bolalarni saqlab olib ularni o'z bolalari kabi ardoqlab, avaylab, o'stirib, voyaga yetkazib uyli joyli qiladi.

Jumladan, Toshkentlik temirchi Shoahmad Shomahmudov o'z turmush o'rtog'i Bahri opa bilan ota-onasiz yetim qolgan bolalardan 16 tasini olib tarbiyalab voyaga yetkazdilar va mustaqil hayotga uzatdilar. Bunday misollar bu yillarda respublikamizda ko'plab topilar edi.

Shunday qilib, respublikamiz, uning mehnatkashari urush yillarida fashizmga qarshi hayot-mamot janglarini olib borayotgan sovet armiyasining front orqasidagi haqiqiy ishonchli va qudratli tayanchiga aylandi. Bu esa mamlakatning Germaniya va uning ittifoqchilari ustidan qozongan g'alabasini ta'min etishga katta rol o'ynadi.

Urush yillarida O'zbekiston sanoati, qishloq xo'jaligi va hamda fan va madaniyati. Mamlakat urushga tortilib uning barcha hududlarida umumiy safarbarlik e'lon qilinib, butun kuch va imkoniyatlar urushga, dushman ustidan qozoniladigan g'alabalarga qaratilar ekan, bunda shu g'alabani ta'min etish imkoniyatini berdigan xo'jalikni barpo etish o'ta dolzarb masalalardan biri qilib qo'yilgan edi. Bu masalani shu davrda bunday o'tkir qilib qo'yilishi biz bundan yuqoridagi fikrlarimizda aytib o'tganimizdek, urushgacha mamlakat og'ir sanoati mahsulotining 60 –70 foizini qishloq xo'jaligi mahsulotlarini ham talay qismini yetkazib berayotgan g'arbiy rayonlar dushman qo'liga tushib qolgan edi.

O'zbekiston respublikasi rahbariyati mamlakatda vujudga kelgan bu vaziyatdan kelib chiqib 1941 yilning 25 avgustida respublika Qo'mfirqasi Markaziy Qo'mitasining byurosini chaqirib, unda sanoat korxonalari ishiga rahbarlik qilish uchun hukumat komissiyasini tuzdi. Bu komissiya respublikadagi shu vaqtgacha faoliyat ko'rsatayotgan sanoat korxonalarini urushga kerakli mahsulotlar ishlab chiqaradigan korxonalarga aylantirdi, g'arbiy rayonlardan keltirilgan zavod-fabrikalarni respublika hududlarida o'rnatib harbiy mahsulotlar ishlab chiqarishni ta'min etdi. Bundan tashqari komissiya mudofaa sanoati korxonalarini kerakli yoqilg'i, elektr quvvati va metall bilan ta'minlash borasida ham katta ishlarni amalga oshirdi. Xususan, 1942 yil noyabrigacha Chirchiq, Toshkent energetika sistemalarining quvvatini 160-170 ming kilovatga yetkazish, 4-5 oy ichida Toshkent yaqinida ko'mirda ishlab 60-70 ming kilovatt elektr energiyasi bera oladigan issiqlik elektro stansiyasi qurish rejalashtirildi. Bundan tashqari bu yillarda respublikada ko'mir, neft va metall ishlab chiqarishni kuchaytirish choralari belgilandi. Natijada Solar, 1-quyi Buzsuz (birinchi navbatini) 2-Oqqovoq (ikkinchi navbatini), Farhod gidroelektro stansiyalarini qurish boshlab yuborildi. Xullas 1942 yilga kelib respublikada xalq xo'jaligini harbiy izga solish ishlari asosan yakunlandi.

Respublika mehnatkashlarining front orqasidagi mehnat jasoratlari tufayli 10 oy ichida Sirdaryo jilovlanib, Farhod GESi bunyod etildi. Uning ikki agregati (birinchi navati) 1946 yili ekspluatatsiyaga topshirildi. Respublikada urush yillarida Tovoqsoy, Oqtepa, Oqqovoq, Qibray, Solar, Qutbozsuv va boshqa gidroelektrostansiyalar qurilib ishga tushirildi. Natijada respublikada elektroenergiya ishlab chiqarish 1940 yildagi 482 million kv soatdan 1945 yilda 1.187 million kv soatga ko'paytirildi. Urush yillarida respublikada yoqilg'i sanoatini rivojlantirishga ham katta e'tibor berildi. Respublikadagi mavjud eski

neft, ko'mir konlari kengaytirilib, Angren, Sharg'un, Qizil qiya va boshqa yangi konlar ochilib ishga tushirildi. Ayniqsa bu yillarda respublikamizda qurilgan sanoat korxonalari ichida yetakchisi bo'lgan Bekobod metallurgiya zavodining 1944 yilning mart oyida qurilib ishga tushishi katta ahamiyatga ega bo'ldi.

Urush yillarida Olmaliq shahrida mis koni topilib, ishga tushirilgan bo'lsa, Chirchiq, Qo'qon shaharlarida yirik ximiya sanoati korxonalari bunyod etildi. Shuningdek, bu yillarda to'qimachilik, poyabzal yengil va oziq-ovqat sanoati va transport tarmoqlarini rivojlantirish masalalarida ham ancha ishlar qilindi. Bular natijasida 1941-1945 yillar ichida respublikada 280 ta yangi sanoat korxonalari qurib ishga tushirildi. Natijada O'zbekistonda 1945 yilda 1940 yilga qaraganda sanoat mahsuloti ishlab chiqarishning umumiy hajmi 7 baravarga o'sishi ta'min etilib frontga katta hajmdagi harbiy sanoat mahsulotlari yuborilishi yo'lga qo'yildi.

Urush yillarida respublikamiz sanoati fronga 2090 samolyot, 17342 aviamotor 2318 000 aviabomba, shuncha minomyot, 22 million mina, 560 ming snaryad, 1 millionga yaqin granata, 330 ming poroshut, 5 bronopoyezd va boshqa mahsulotlar yetkazib berdi.

Biz ma'ruzamizning boshida aytib o'tganimizdek urushning dastlabki 5 oyi ichida fashistlar Germaniyasi qo'shinlari 1941 yilning iyunigacha 75 mln aholi yashab turgan 1,5 mln kv km mamlakat yerini bosib olgan edi. (Sovet Ittifoqining urush arafasidagi aholisining soni 194 mln kishini tashkil etganini hisobga olsak 75 mln juda katta raqam edi.) Urushning boshida dushman bosib olgan katta hududning anchasi qishloq xo'jaligi ishlab chiqarishi rayonlari edi.

Shuning uchun mamlakat aholisining, frontni oziq ovqat kiyim-kechak, sanoat korxonalarini xomashyo bilan ta'minlash ishida katta qiyinchiliklar yuzaga keldi.

Mamlakatda vujudga kelgan bu og'ir vaziyatni muhimligini tushungan O'zbekiston qishloq mehnatkashlari urush sharoitida mamlakatga kerak bo'lgan qishloq xo'jalik mahsulotlarini yetkazib berishga qaratib o'z faoliyatini qayta qurishga kirishdilar.

Biroq bu osonlikcha kechmadi. Urush tufayli markaziy rayonlardan traktorlar, mashina mexanizmlari va boshqa texnika vositalarining respublikaga kelishi uzilib qolganligi, qishloq xo'jaligida mehnat qiladigan ishchi kuchining asosiy qismini frontga ketganligi (kolxozchilarning 30 foizini frontga ketgan edi.), o'g'it va yoqilg'i bilan qishloq xo'jaligini yomon ta'minlanganligi katta qiyinchiliklarni keltirib chiqardi.

Urushgacha asosan paxta ishlab chiqarishga ixtisoslashtirilgan respublika endi paxtachilik bilan birga qishloq xo'jaligini boshqa tarmoqlarini ham rivojlantirishi, frontga, aholiga paxta bilan birga ko'p miqdorda don, qand lavlagi, pilla, poliz mahsulotlari yetkazib berishi kerak edi.

Bu vazifalarni bajarish o'z-o'zidan bo'lmay qishloq xo'jaligi ishlab chiqarishni tashkil etishga endi qattiqroq, jiddiyroq qarashni talab qilardi. Buni hisobga olgan holda, urushning dastlabki oylaridan boshlab respublika qishloq xo'jaligida ish sharoiti sezilarli darajada og'irlashtirildi. Kolxozlarda majburiy

mehnat kuni minimumi urushdan oldingi davrga qaraganda 1,5 marta ko'paytirildi, 12 yoshdan boshlab bolalarga mehnat kuni minimumi belgilandi. Belgilangan mehnat kuni minimumini bajarmagan kolxozchi va ularning oilalari sud javobgarligiga tortilgan.

Respublikamiz qishloq mehnatkashlari shunday og'ir sharoitlarda ham o'z ustilariga yana oshirilgan majburiyatlarni olib, o'zlarining kundalik ish formalarini 1,5 –2 marta oshirib bajardilar.

Urush yillarida qishloq mehnatkashlarining mehnat jasoratlari tufayli respublikada yangi suv inshootlari qurildi, yangi yerlar ochilib, ekin maydonlari kengaytirildi. Jumladan bu yillarda Shimoliy Toshkent kanali, Yuqori Chirchiq, Shimoliy Farg'ona, So'x-Shohimardon, Uchqo'rg'on kanallari Kosonsoy suv ombori qurildi, Kattaqo'rg'on suv omborini suv bilan to'ldirish boshlandi.

Bu suv inshootlarining qurilishi natijasida faqat 1942-1943 yillardagina respublikaning sug'oriladigan yerlar maydoni 546 ming gektarga ko'paydi. Buning natijasida respublika ham 1942 yili 1940 yildagiga qaraganda g'allani 45% ga ortiq topshirdi.

Biroq shuni alohida qayd qilish zarurki, urush yillarida ham respublikamiz mamlakatni asosiy paxta yetkazib beradigan rayoni bo'lib qolayotgan edi. Ayniqsa frontni bu mahsulotga bo'lgan talabini qondirishda respublika asosiy o'rinni egallashi kerak edi. Buni idrok etgan respublika qishloq ahli 1941 yilda paxta tayyorlash bo'yicha davlat topshirig'ini oshirib bajardilar. Shu yili davlatga 1645, 7 ming tonna yoki 1940 yilga nisbatan 200 ming tonna paxta topshirdilar. Shuningdek 1941 yilda 1940 yilga nisbatan 3 marta g'alla topshirildi.

Respublikamiz qishloq mehnatkashlari urushning keyingi yillarida ham jonbozlik ko'rsatib, mehnat qildilar. Bu yillarda «Hamma narsa front uchun, hamma narsa g'alaba uchun!» degan shiorlar ostida mehnat qilish dehqonlarimiz uchun an'anaga aylanib qolgan edi. Ular o'z ustilariga yildan yilga oshirilgan majburiyatlar olib, «o'n ming kilogrammchilar», «O'n besh ming kilogrammchilar» harakatini keng quloch yoydirib mehnat qila boshladilar.

Albatta, bunday mehnat o'zining ijobiy samarasini bermay qolmadi.

1944-45 yillarda urush sharoitida soha uchun katta qiyinchiliklar mavjud bo'lishiga qaramasdan, davlatga paxta va boshqa qishloq xo'jaligi mahsulotlarini yetkazib berishda yuqori natijalarga erishildi.

Respublikamiz 1944 yilda paxta tayyorlash yillik rejasini muddatdan oldin oshirib bajarib, davlatga 820 ming tonna paxta yetkazib berdi. Bu 1942 yildagiga nisbatan 325 ming tonna ko'p edi. Dehqonlarimiz 1945 yilda ham paxta tayyorlash rejasini muddatdan oldin 100, 6 foiz qilib bajardilar.

Xullas, O'zbekiston qishloq xo'jaligi mehnatkashlari urush yillarida mamlakatga 4 million 806 ming tonna paxta, 1 mln 282 ming tonna don, 159 ming tonna go'sht, 54,1 ming tonna meva va boshqa qishloq xo'jaligi mahsulotlarini yetkazib berib umumiy g'alabaga o'zlarining munosib hissalarini qo'shdilar.

Albatta bu tarixiy g'alabani qo'lga kiritishda qishloq mehnatkashlari bilan bir qatorda respublikamiz fan, adabiyot, san'at, maorif ahlining ham hissasi katta bo'ldi.

Urush boshlanganch uning dastlabki kunlaridanoq respublikamizga Sovet Ittifoqining g'arbiy mintaqalaridan qator ilmiy muassasalar ilm fan arboblari, laboratoriyalar evakuatsiya qilindi. O'zbekistonga 22 ta ilmiy tekshirish institutlari, 16 ta Oliy o'quv yurtlari, 2 ta kutubxona keltirilgan edi. Bular jumlasiga SSSR fanlar akademiyasining Sharqshunoslik, tarix, jahon adabiyoti va boshqa ilmiy tadqiqot institutlari kirar edi. Respublikaga evakuatsiya qilingan olimlar ichida SSSR fanlar akademiyasi akademiklari va muhbir a'zolari B.V.Struve, V.D.Grekov, G.O.Graftio, I.A.Kablukov, N.A.Shatalin, V.P.Filatov, Ye.E.Bertels, A.Yu.Yakubovskiy prfessorlar N.I.Anichkov, N.Vishnevskiy va boshqalar bor edi.

Bu olimlar respublikamizning olimlari bilan birgalikda o'zlarining ilmiy tadqiqot ishlarini harbiy sharoit manfaatlaridan kelib chiqqan holda olib bordilar.

Urush yillarida respublika olimlari, fani oldiga front tomonidan qo'yilgan ilmiy izlanishlarni amalga oshirishda 1943 yilning sentabrida O'zbekiston Fanlar Akademiyasining tashkil etganligi katta ahamiyatga ega bo'ldi.

Tashkil etilgandan 1 yil keyin ya'ni 1944 yilda respublika fanining shtabi rolini o'ynagan bu dargohga 22 ta ilmiy muassasalar kirgan bo'lib, ularning barchasida katta ilmiy tadqiqot ishlari olib borilardi. Urush yillarida respublikada oliy va o'rta ta'limni rivojlantirishga katta e'tibor berildi. Natijada yangidan bir nechta oliy va o'rta maxsus o'quv yurtlari tashkil etilib, ularda xalq xo'jaligining turli sohalariga mutaxassis kadrlar yetkazib berish ko'paytirildi. Masalan urush sababli 1941 yilda yopib qo'yilgan Samarqand Davlat Universiteti 1944 yilda o'z faoliyatini boshladi. Namangan, Marg'ilon shaharlarida o'qituvchilar institutlari, Toshkentda teatr, Chimboy va Urganchda pedagogika institutlari faoliyat ko'rsata boshladi. Mavjud Universitet va Institutlarda yangi fakultetlar tashkil qilindi.

1943 yilda respublikada 41 ta oliy, 50 ta O'rta maxsus o'quv yurtlari bor edi. Bular tomonidan urush yillarida xalq xo'jaligiga 20 mingdan ortiq yuqori malakali mutaxassislar yetkazib berildi. Urush yillarida respublikada ilmiy kadrlarni tayyorlashda ham katta ahamiyat berildi. Bu yillarda respublikamiz fanining yetakchilari bo'lmish professorlar T.N.Qori Niyozov, T.A.Sarimsoqov, T.N.Abdullayev, Ya.G'ulomov va boshqa o'nlab olimlar yashab faoliyat ko'rsatdilar. Olimlarimiz bilan bir qatorda urush yillarida adabiyot va san'at vakillari o'zlarining jo'shqin ijodlari, ajoyib asarlari bilan g'alabaga hissa qo'shdilar.

Bu o'rinda Oybekning «Qutlug' qon» romanini, X.Olimjonning «O'lim bosqinchilarga», «Jangchi Tursun», G'.G'ulomning «Men yahudiyman» va boshqa yuzlab asarlarni ko'rsatish mumkin. O'zbekiston kompozitorlari ham bu og'ir yillarda chetda turmadilar. Ular ham 1943 yildayoq 400 ga yaqin mudofaa «vatanparvarlik» qo'shiqlarini yaratdilar.

Ayniqsa respublikamiz san'atkorlarining urush yillaridagi faoliyati tahsinga sazovordir. Ular turli janrlar bo'yicha ixtisoslashtirilgan 30 konsert brigadasini tuzib, bular kuchi bilan 1942-44 yillarda harakatdagi jangchilar uchun 15 ming marta, jumhuriyatimizda tashkil etilgan hospital va kasalxonalarda davolanayotgan jangchilar uchun 15 ming marta konsert qo'yib berdilar. Bu konsertlarda xalqimizning ardoqli san'at arboblari H.Nosirova, O.Xo'jayev, R.Hamrayev,

S.Eshonto'rayeva, M.Turg'unboyeva, Tamaraxonim, Sh.Burxonov, K.Ismoilova, S.Xo'jayev va boshqalar faol ishtirok etdilar.

Urushda qozonilgan g'alabada O'zbekiston kino san'ati xodimlarining ham haqli ravishda hissaları bor. Bu borada K.Yormatov, N.G'aniyev, Sobitov, Y.A'zamov va boshqa kino san'ati ustalari ijodlarining ahamiyati kattadir. Ular tomonidan yaratilgan «Nasriddin Buxoroda», «Tohir Zuhra», va boshqa kino asarlarining ahamiyati beqiyosdir.

Qozonilgan g'alabada urush yillarida ommaning g'oyaviy –siyosiy jihatdan tarbiyalashda, ularda yuksak «vatanparvarlik» tuyg'ularini shakllantirishda o'z sahifalarida chop etilgan dolzarb maqolalar bilan xizmat qilgan gazeta va jurnallarni ham alohida tilga olishimiz kerak bo'ladi. Urush yillarida respublikamizda 200 ta gazeta (shundan 124tasi o'zbek tilida), 52 ta jurnal (shundan 32 tasi o'zbek tilida) chop etilgan.

Bundan tashqari urush yillarida o'zbek tilida 14 ta front va 12 ta diviziya gazetasi nashr etilgan. Bular «Front haqiqati», «Qizil askar haqiqati», «Sovet jangchisi», «Dushmanga qarshi olg'a» va boshqalar edi. Bu gazetalarda jangchilarni siyosiy-harbiy tayyorgarligi, jangchilarni dushmangan nisbatan nafrat vatanga muhabbat ruhida tarbiyalovchi maqolalar bosilib turgan.

Xullas, fashistlar Germaniyasi ustidan erishilgan tarixiy g'alabaga respublikamiz sanoati qishloq xo'jaligi fan va madaniyat xodimlari o'zlarining salmoqli hissalarini qo'shdilar.

Ko'pchiligi uchun o'zi tug'ilib o'sgan vatanidan ancha uzoqda bo'lgan ikkinchi jahon urushi jang maydonlarida o'zbekistonlik jangchilar yovuz dushmangan qarshi kurash olib borib tillarda doston bo'ladigan qahramonlik namunalarini ko'rsatdilar.

Ma'lumotlarga ko'ra ikkinchi jahon urushiga O'zbekistondan 1 mln 433.230 kishi safarbar etilgan. Bu urushga yaroqli aholining 50-60 foizini tashkil etardi. Bu urushda mamlakatimiz xalqining uning jangovar qurolli kuchlarini fashist bosqinchilariga qarshi vatan ozodligi uchun olib borgan kurashida ularning matonati va yengilmasligini butun jahonga namoyish etgan bir qancha jang maydonlari bo'lgan. Ana shunday jang maydonlaridan biri Brest qal'asi edi. Bu qal'ani ko'p sonli fashist gazandalarining bir oy davomida quturib qilgan hujumlaridan mardonavor himoya qilib, pirovardida barcha halok bo'lgan jangchilar ichida bir necha o'zbek o'g'lonlari ham bor edilar. Bulardan biri serjant Doniyor Abdullayev edi. U dushmanning qal'aga qilgan hujumlaridan birida 4 nemisni o'ldirib o'zi ham halok bo'ladi. Brest qal'asini himoya qilishda o'zlarining jasorati bilan dong taratgan o'zbekistonlik jangchilar haqida gap ketganda T.Aliyev, Isayev, Yusupov, T.Xidirov, N.Sodiqov, A.Abdullayev va boshqa nomlarni alohida tilga olmoq kerak bo'ladi.

O'zbekistonlik jangchilar «Vatanimiz», uning qurolli kuchlari og'ir kechgan Kiyev, Smolensk, Odessa, Sevastopol va boshqa ko'plab shaharlarning himoyalarda, bu shaharlar ostonalarida kechgan tarixiy janglarda ishtirok etdilar.

Dushman Moskva ostonalarida paydo bo'lib, mamlakat poytaxtiga o'lim xavfini sola boshlagan. 1941 yilning kuzida O'zbekistonda ham yangi jangovar harbiy qismlar tuzilib Moskva himoyasiga yuborildi.

Moskva ostonalarila uni himoya qilish uchun olib borgan janglarda I.V Panfilov qo'mondonligi ostidagi 8 gvardiyachi diviziya jangchilari qahramonlik namunalarini ko'rsatib jang qildilar. Bu diviziya Qozog'istonda tashkil qilingan bo'lib uning sostavida Toshkentdagi piyoda qo'shinlar bilim yurtida ta'lim olgan 180 dan ortiq zobitlar bor edi. Moskva himoyasida ko'rsatgan xizmati uchun Oliy Bosh Qo'mondonlik tomonidan Qizil bayroq ordeni bilan mukofotlangan bu diviziya jangchilari orasida o'zbek o'g'lonlari Zarif Ibragimov, Ikrom Jalilov, Mamadali Madaminov va boshqalar bor edilar. Moskva ostonalaridagi jangda juda ko'plab O'zbekistonlik jangchilar generallar N.A. Belov va L.M. Dovatorlar qo'mondonlik qilgan otliq korpuslarida mardlik namunalarini ko'rsatib jang qildilar.

Mamlakatimizning o'sha vaqtdagi poytaxti Moskva ostonalaridagi ikkinchi jahon urushining eng qattiq janglarida o'zbek o'g'lonlari bilan bir qatorda o'zbek ayollari ham qatnashib o'z jasoratlarini namoyon etdilar.

Ana shunday o'zbek ayollaridan biri Zebo G'aniyeva Moskva ostonalaridagi janglarda bir o'zi 28 ta fashistni yer tishlatdi. Ko'rsatgan bu jasorati uchun u Qizil Bayroq ordeni va Snayper belgisi bilan mukofotlandi.

Umuman Moskva ostonalarida, uni himoya qilish janglarida ko'rsatgan jasoratlari uchun o'zbekistonlik jangchilardan 1753 kishi «Moskva mudofaasi uchun» medali bilan mukofotlandilar.

O'zbekistonlik jangchilar 1942 yilning yozidan 1943 yil bahorigacha Stalingrad ostonalarida bo'lib o'tgan janglarda ajoyib mardlik namunalarini ko'rsatdilar.

Snayperchi Abdujabbor Aliqulov 13 gitlerchini, yana bir snayperchi o'zbek o'g'loni Xo'jamatov 117 ta pulemyotchi Xamro Ochilov esa 1500 fashistni qirib tashlaydilar.

Stalingrad ostonalaridagi janglarda jasoratlari uchun 2788 O'zbekistonlik jangchilar «Stalingrad mudofaasi uchun» medali bilan taqdirlandilar.

O'zbekistonlik jangchilar ikkinchi jahon urushining Kursk –Oryol-Belgorod, Leningrad, Kavkaz, Boltiqbo'yi shaharlari, Polsha, Chexoslovakiya, Vengriya, Ruminiya, Yugoslaviyada bo'lib o'tgan shiddatli janglarda faol ishtirok etdilar. Faqar 1944 yilda Sovet Armiyasining dushmanga qarshi olib borgan umumiy hujumi davrida O'zbekistonlik jangchilardan 78 kishi Sovet Ittifoqi Qahramoni unvoniga sazovor bo'ladi.

O'zbekistonlik jangchilardan 1706 kishi «Berlin olingani uchun» medali bilan mukofotlandi. Yurtimiz o'g'lonlari Yaponiyani tor-mor etishga qaratilgan janglarda ham aktiv ishtirok etdilar. Ana shu ishtiroki 6770 jangchilarimizga SSSR ordeni va medallari topshirildi.

2 Jahon urushi fronti jang maydonlarida o'zbek o'g'lonlaridan Sobir Rahimov, Ahmadjon Shukurov, Qo'chqor Turdiyev, Vois Ergashev, Mamadali Topiboldiyev, Abdusalom Dehqonboyev, Tojiali Boboyev, Ostonaqul Shokirov,

Elboy Qoraboyev va boshqa yuzlab mard-u maydonlar jang maydonlaridagi ko'rsatgan jasoratlari uchun «Sovet Ittifoqi Qahramoni» unvoniga ega bulib yurtimiz dovruq'ini ulug'ladilar.

1939-45 yillarda bo'lib o'tgan bu urushda o'zbekistonlik jangchilardan 120 ming kishi SSSR ning turli orden va medallari bilan taqdirlandi. Shulardan 300 dan ortiq kishiga Sovet Ittifoqi Qahramoni unvoni berildi.

Shunday qilib ikkinchi jahon urushi yillarida O'zbekiston mehnatkashlari, o'zbekning mard o'g'il-qizlari front orqasida, shuningdek urushning dahshatli jang maydonlarida mehnat va jangovarlik jasoratlarini ko'rsatib sovet xalqining bu urushda erishgan umumiy g'alabasiga o'zining salmoqli ulushini qo'shdi.

Nazorat uchun savollar va vazifalar:

Savollar:

1. Ikkinchi jahon urushini keltirib chiqargan sabablarini aytib bering.
2. Ikkinchi jahon urushini kelib chiqishidagi asosiy sababchi bo'lgan tarixiy shaxslarni bilasizmi?
3. Ikkinchi jahon urushi qachon boshlandi?
4. Fashistlar Germaniyasining sobiq SSSRga hujumi qachon boshlandi?
5. Mamlakat hayotini harbiy izga o'tkazish deganda nimani tushunasiz?
6. Urush yillarida o'zbekistonliklar frontga qanday mahsulotlar yetkazib berdilar?
7. Urush yillari O'zbekistonga qanday sanoat korxonalari ko'chirib keltirildi?
8. Ikkinchi jahon urushi yillarida o'zbek xalqining buyuk gumanizmi nimalarda namoyon bo'ldi?
9. Ikkinchi jahon urushi yillarida O'zbekistonda ilm-fan, adabiyot va san'at qanday ahvolda edi?
10. Urush janggohlarida qurbon bo'lgan o'zbekistonlik adabiyot va san'at namoyandalaridan kimlarni bilasiz?
11. O'zbekistonliklarning Ikkinchi jahon urushi yillarida bergan talofatlari haqida nimalarni bilasiz?
12. O'zbekistonliklardan urush yillarida ko'rsatgan qahramonliklari uchun taqdirlanganlar soni qancha va ulardan kimlarni bilasiz?
13. Ikkinchi jahon urushi qanday natija bilan tugadi?

Vazifalar:

1. Mahallangizda, qarindoshlaringiz orasida II jahon urushi qatnashchilari, urush va mehnat faxriylari, o'sha davr zamondoshlari haqida ma'lumotlar to'plang va esse tayyorlang

Mustaqil ish uchun vazifalar:

1. "Ikkinchi jahon urushi yillarida o'zbek xalqining fashizm ustidan qozonilgan g'alabaga qo'shgan hissasi" mavzusida mustaqil ish tayyorlash

Tavsiya etiladigan qo'shimcha adabiyotlar:

1. Karimov I.A.O'zbekiston: milliy istiqlol, iqtisod, siyosat, mafkura. Toshkent «O'zbekiston» 1998 y.
2. Karimov I.A.Bizdan ozod va obod vatan qolsin. T. 2-Toshkent «O'zbekiston» 1998 y.

3. Karimov I.A. Vatan sajdagoh kabi muqaddasdir. T.3-Toshkent «O‘zbekiston» 1998 y.

4. Karimov I.A. Xavfsizlikka tahdid va tinchlik uchun kurashmoq kerak. T. «O‘zbekiston». 2002.

5. Karimov I.A. Vatanimiz tinchlik va xavfsizligi o‘z kuch-qudratimizga va xalqimizning hamjihatligi va buzilmas irodasiga bog‘liq. Xalq so‘zi. 2004. 30 aprel.

6. I.Karimov. Sog‘lom xalq, sog‘lom millatgina buyuk ishlarga qodir bo‘ladi. O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiya 12 yilligiga bag‘ishlangan marosimdagi nutqi. Xalq so‘zi. 2004 y. 8 dekabr.

7. Shamsutdinov R. O‘zbekistonliklar Stalingrad janglarida-fashizm ustidan qozonilgan g‘alabada O‘zbekistonning tarixiy hissasi (1941-1945) T. Fan., 1996 y.

8. Karimov Sh. G‘alabaga qo‘shilgan hissa T. «O‘zbekiston», 1990 y.

9. O‘zbekistonning yangi tarixi, Ikkinchi kitob. O‘zbekiston sovet mustamlakachiligi davrida. T. Sharq. 2000 y.

10. O‘zbekiston tarixi T., «Yangi asr avlodi», 2003.

11. Shamsutdinov R., Karimov Sh., Ubaydullayev O‘. Vatan tarixi. 3 kitob. Toshkent:Sharq, 2010

15 - mavzu. SOVETLAR IMPERIYASINING TANAZZULGA YUZ TUTISHI VA O‘ZBEKISTONDA DAVLAT MUSTAQILLIGINING QO‘LGA KIRITILISHI VA HUQUQIY DEMOKRATIK DAVLAT VA FUQAROLIK JAMIYATI ASOSLARINING BARPO ETILISHI

Darsning o‘quv maqsadi: SSSR davlatining invirozga yuz tutishi sabablari va O‘zbekistonning davlat mustaqilligini qo‘lga kiritishi, huquqiy demokratik davlat va fuqarolik jamiyati asoslarining barpo etilishining xalqimizning tarixiy g‘alabasi ekanligini tushuntirish va Islom Karimovning mustaqil davlatimiz asoschisi sifatida faoliyatiga to‘g‘ri baho bera olish ko‘nikmalarini shakllantirish.

Tayanch iboralar: SSSR, qayta qurish, M.Gorbachyov, Farg‘ona fojeasi, milliy ong, I.A.Karimov O‘zKP MQ birinchi kotibi, “paxta ishi”ning qayta ko‘rilishi, “Davlat tili haqida”gi qonun, Oliy Kengash, Prezidentlik lavozimi, Mustaqillik Deklaratsiyasi, 1991 yil avgust voqealari, KPSS, Oliy Kengashning navbatdan tashqari VI sessiyasi, O‘zekiston Respublikasi referendum, davlat suvereniteti, mustaqillik, Oliy Majlis, Senat, Konstitutsiya, Quyi Palata, saylov huquqi, inson huquqlari, siyosiy partiyalar, Ombudsman, Vazirlar Mahkamasi, Milliy xavfsizlik, sud hokimiyati, mahalliy hokimiyat, mahalla, OAV, “Kamolot”, fuqarolik jamiyati.

Reja:

1. SSSRning tanazzulga yuz tutishi va qayta qurish» yillarida O‘zbekistonda ijtimoiy-siyosiy, iqtisodiy hayot.

2. O‘zbekiston davlat mustaqilligining qo‘lga kiritilishi va uning tarixiy ahamiyati.

3. Islom Karimov Mustaqil O‘zbekistonning birinchi Prezidenti.

4. O'zbekistonda huquqiy demokratik davlat va fuqarolik jamiyati asoslarining barpo etilishi.

Asosiy qism

Mustaqillik azaldan insoniyatning orzu-umidlari, armon va iztiroblarini o'zida mujassam etgan. Darhaqiqat, inson tabiatning gultoji sifatida hamisha ozodlik va hurriyatga intilib yashaydi. U hamisha har jihatdan o'zini erkin his qilishga, tahlikasiz turmush kechirishga ehtiyoj sezadi. Shuning uchun ham kishilik tarixi turli davrlarda Yer sharining barcha mintaqalarida ozodlik uchun kurashni, shaklan turlicha, mohiyatan o'xshash bo'lgan hurriyatga intilish hodisalarini ko'p ko'rgan.

Turkiston o'zining keyingi bir yarim ming yillik tarixida bor-yo'g'i 376 yil hur mamlakat rutbasida bo'lgan. Boshqa paytlar esa bosqinchilar zulmi ostida kun kechirgan. Shundan ham ko'rinib turibdiki, Turkiston tarixiy rivojlanishining hamma bosqichlarida turli shaklda bo'linishlarga, uning xalqi o'zgalar tomonidan tahqirlanishiga, kamsitilishiga duchor bo'lgan. Xalqimizning grek, makedoniyaliklar zulmiga, arablar istilosiga, mo'g'ul-tatar bosqinchiligiga, va nihoyat Chorizm mustamlakachiligiga qarshi olib borgan milliy-ozodlik harakatlari tarix sahifalarida abadiy qolgan. Ayni chog'da yaqin tariximizda, sovet hokimiyati yillarida O'zbekistonning markazga tobeligiga qarshi, aniqrog'i shu davrda O'zbekistonning milliy mustaqillikka erishishi uchun tarixiy vaziyatga qarab goh oshkora, goh pinhona, yashirin tarzda olib borgan kurashlarini qator manbalar orqali tobora chuqurroq bilib boryapmiz. Bir so'z bilan aytganda xalqimiz azal-azaldan o'z firki-zikri bilan mustaqil, ozod, erkin yashash uchun tinimsiz intilgan.

Istiqlol-o'zaro hurmat, bir-birini tan olish, bir-birini qadrlash asosida mamlakat fuqarolari o'zaro munosabatida ham, jahon davlatlari o'rtasidagi aloqalarda ham ana shu umuminsoniy qadriyatlarga tayanish, ana shu umumiy mezonlar asosida yashash demakdir.

Mustaqillik-jamiatdan ajralmagan holda dunyo muammolari va o'z taqdiri bilan bog'liq bo'lgan istiqbol haqida o'ylashdir.

Istiqlol-erkin dunyoqarash, erkin tafkkurga suyanib yashash salohiyatidir.

Totalitar tuzum davrida davlat mamlakat boshqaruv tizimidan alohida-alohida shaxslarning kundalik turmushiga va istiqboliga daxldor bo'lgan har qanday katta-kichik masalalarni hal etishni o'z zimmasiga olgani uchun mexnatkash xalq moddiy va fikriy boqimandalik kayfiyatiga duchor bo'lgan edi. U faqat ishlash huquqiga ega edi, xolos. Mehnat deb atalgan hissiz mashinaning murvatiga aylanib qolgan edi. Ertadan-kechgacha mehnat qilasan, mehnatingga yarasha ochdan o'lmaslikka yetadigan haqqingni olasan. Bu-sobiq ittifoqda qonun kuchiga ega bo'lgan davlat siyosati edi. Shuning uchun ham mamlakat taraqqiyoti sustlashib, odamlar turmush darajasi pasayib borardi.

Sobiq ittifoqda ho'km surgan qayta qurish siyosati uning tarkibiga kirgan ittifoqdosh respublikalarning mustaqillikka chiqishiga yo'l qo'ymaslik maqsadida qilingan makkorona harakat edi. Davlat to'ntarishiga urinish, zo'ravonlik va tazyiq o'tkazish siyosatini chuqurlashtirishga intilish bu jarayonning yakuni bo'ldi. Mustaqillik imkoniyatlarini oldindan payqagan, mamlakat ijtimoiy-siyosiy jarayonlarining borishini to'g'ri kuzatib, to'g'ri baholay bilgan O'zbekiston

ittifoqdoshlari orasida birinchilardan bo'lib o'z mustaqilligini e'lon qildi. 1991 yil 31 avgust kuni qabul qilingan O'zbekiston Respublikasining Davlat mustaqilligi to'g'risidagi Bayonot O'zbekiston hukumatining siyosiy yo'lini to'la qonunlashtirib berdi. Bu tarixiy hujjatda quyidagi xulosalar ilgari surilgan:

-“O'tmishdan saboq chiqarib va SSR Ittifoqining siyosiy hamda ijtimoiy hayotidagi o'zgarishlarni e'tiborga olib,

-xalqaro-huquqiy hujjatlarda qayd etilgan o'z taqidirini o'zi belgilash huquqiga asoslanib,

-O'zbekiston xalqlarining taqdiri uchun butun ma'suliyatni anglab,

-shaxs huquq va erkinliklarining, mustaqil davlatlar o'rtasidagi chegaralarning buzilmasligi to'g'risidagi Xelsinki shartnomalariga qat'iy sadoqatini bayon etib,

-millati, diniy e'tiqodi va ijtimoiy mansubligidan qat'iy nazar, respublika hududida yashovchi har bir kishining munosib hayot kechirishini, sha'ni va qadr qimmatini ta'minlaydigan insonparvar demokratik huquqiy davlat barpo etishga intilib,

-Mustaqillik Deklaratsiyasini amalga oshira borib, O'zbekiston Sovet Sotsialistik Respublikasi Oliy Kengashi O'zbekistonning davlat mustaqilligini va ozod suveren davlat-O'zbekiston Respublikasi tashkil etilganligini tantanali ravishda e'lon qiladi.

O'zligini anglagan kishi olamning butun rang-barangligi bilan birga hayot mazmunini, o'zining shunchaki tariklik va mavjudlik belgisi emas, aksincha, tabiatning betakror mo'jizasi ekanligini, shu asnda inson qadru-qimmatini tobora teranroq anglay boshlaydi. Ma'rifatga muhtojligiga, xurofot va jaholat hayot kushandasi, manqurtlik-o'zligini va olamni unutish ekanligiga tobora ko'proq ishonadi. Demak, bevosita ichki bir da'vat va ilohiy quvvat bilan ma'naviy yetuklikka, komillikka intiladi.

Mustaqillikning mohiyati, uning tarixiy ahamiyati milliy uyg'onish va milliy tiklanish jarayoni bilan bog'liq. Xalqimiz millat sifatidagi beqiyos qadriyatlarini, asrlar mobaynida shakllangan ma'naviy-ruhiy boyliklarni qanchalik chuqur anglasa, milliy uyg'onish hissi shunchalik kuchayadi. Qalbidan millat, Vatan, ajdodlar oliddagi burch tuyg'ulari qanchalik chuqur joy olgan bo'lsa, o'zligini anglashga, o'z milliy qadriyatlarini tiklashga shunchalik ko'proq ehtiyoj sezadi. Bunday odamda kurashchanlik, tashabbuskorlik, o'z-o'zini, demakki, millatini va Vatanini himoya qilish qudrati beqiyos bo'ladi. Shuning uchun ham biz mustaqillik uchun kurashning butun mazmun-mohiyatini shaxs ma'naviy barkamolligi, uning har tomonilama yetukligi bilan bog'liq holda tushunmog'imiz kerak. Ana shunda mustaqillikning taraqqiyot yo'llari, ijtimoiy-iqtisodiy, ma'naviy-madaniy, g'oyaviy-axloqiy asoslari mustahkam bo'ladi.

O'zbekiston davlat suverenitetining e'lon qilinishi

XX asrning 90 yillariga kelib sotsialistik mamlakatlarda inson huquqlarini himoya qilish va ozodlikka intilishning yangi bosqichi boshlandi. Sharqiy Yevropa mamlakatlarida qariyb yarim asr hukm surgan totalitar davlat tuzimi inqirozga yuz tutib, demokratik tartibotlar qaror topa boshladi. Yugoslaviya Sotsialistik Federativ Respublikasi parchalanib, uning o'rnida bir necha mustaqil respublika,

Chexoslovakiya Sotsialistik Respublikasi ikkiga bo'linib, Chexiya va Slovakiya suveren davlatlari vujudga keldi. Germaniya Federativ Respublikasi va Germaniya Demokratik Respublikasi birlashib, nemislar yashaydigan ulkan hududda sotsialistik tuzum barbod etildi. Ayni chog'da sobiq SSSR parchalanib uning o'rnida mustaqil taraqqiyot yo'lini tanlagan 15 mamlakat tashkil topdi.

Boshqacha qilib aytganda bu davrga kelib ko'pgina mamlakatlarda mustaqillikka erishish masalasi dunyoni keng qamrab olgan jarayongan aylandi. O'zbekistonning mustaqillikka erishish ana shu olamshumul jarayon tarkibida yuz berdi. "Xalqning ozodlik mustaqillik, baxt – saodatga azaliy intilishi, o'z taqdirini o'zi belgilashga azmu qarori hayotidagi chuqur o'zgarishlarni harakatga keltiruvchi kuchdir", - degan edi. I.A.Karimov.

Qisqa qilib aytganda, shu vaqtga kelib respublikalar suverenitetini va inson huquqlarini poymol qilgan totalitar buyruqbozlik boshqaruvining istiqbolsiz ekanligini hayotning o'zi ko'rsata boshladi. Buni birgina sobiq SSSR da xalq xo'jaligini bazor iqtisodiyotiga o'tkazish hamda Yangi Ittifoq Shartnomasi tayyorlash borasidagi natijasiz qadamlarda ham ko'rsa bo'ladi.

Ana shunday ziddiyatli bir sharoitda O'zbekiston rahbariyati bu yo'nalishlarning noma'qul ekanligini aniq-ravshan ko'rdi va respublika xalq xo'jaligini bazor iqtisodiyotiga o'tkazishning o'ziga xos yo'lini mustaqil tarzda o'zi belgilay boshladi. Avvalo, "O'zbekistonning iqtisodiy mustaqilligini shakllantirish konsepsiyasini" tayyorlashga kirishildi. Konsepsiya respublika Davlat Reja ko'mitasi, Moliya vazirligi, boshqa vazarliklar, idoralar, ilmiy-tadqiqot institutlari, viloyatlar va Toshkent shahar ijroiya qo'mitalari bilan hamkorlikda tayyorlanadi. Unga ko'ra, "O'zbekiston xalq xo'jaligini sog'lomlashtirish va bazor iqtisodiyotiga o'tishning asosiy prinsiplari" ishlab chiqildi va u 1990 yil 17 oktabrida umumxalq muhokamasi uchun e'lon qilindi.

1990 yil oktabri oxirida O'zbekiston SSR Oliy Kengashi IV sessiyasida bu masala yuzasidan Hukumatning hisoboti eshitildi.

1990 yil 23 martida O'zbekiston Kompartiyasi Markaziy Komitetining Plenum bo'ldi. Unda O'zbekiston SSRning siyosiy suvereniteti masalalariga oid muammolarni tahlil etishga va konsepsiyalarini ishlab chiqishga jiddiy e'tibor berildi. Plenum yangilanayotgan siyosiy tizimda respublika Kompartiyasining o'rnini va mavqei, uning davlat hokimiyati idoralari va jamoat tashkilotlari bilan o'zaro munosabati prinsiplari to'g'risidagi masalalarini muhokama qilib, buyrug'bozlikdan, ma'muriyatchilikdan voz kechish lozimligini uqtirdi. Shu bilan birga Plenum respublika siyosiy tizimi to'g'risidagi masalani ko'rib chiqishni hayot taqozo qilayotganligini ko'rsatib, real hokimiyat O'zbekiston kompartiyasidan, uning barcha darajalaridagi komitetlaridan xalq deputatlari Sovetlariga berilishi bilan bog'liq barcha qiyinchiliklarni yengib o'tishlari lozimligini ta'kidlab, yuzaga kelgan vaziyatda O'zbekiston SSR Prezidenti lavozimini ta'sis etish muhim ahamiyat kasb etadi.

O'zbekiston Respublikasi mustaqilligi haqidagi bu hujjatlar o'zbek xalqining asriy rozusi ro'yobga chiqqanligining huquqiy ifodasi bo'ldi.

“O‘zbekiston Respublikasining Davlat mustaqilligi asoslari to‘g‘risida”gi qonun g‘oyat katta ahamiyatga ega bo‘lganligi uchun bu muhim hujjat haqida batafsil to‘xtash lozim. Mazkur qonun asosida O‘zbekistonning huquqiy holati tubdan o‘zgardi. O‘z mohiyatiga ko‘ra bu hujjat respublika uchun vaqtincha konstitutsiya rolini ham o‘ynaydigan bo‘ldi. 17 moddadan iborat bu qonun suveren O‘zbekiston Respublikasining asosiy belgilarini aniqlab berdi.

1-modda O‘zbekiston Respublikasi o‘z tarkabidagi Qoraqalpog‘iston Respublikasi bilan birga mustaqil demokratik davlat deb e‘lon qilinadi.

2-modda O‘zbekiston respublikasining xalqi suveren ekanligi va u respublika davlat hokimiyatining birdan-bir sohibi ekanligi haqida gapriladi.

3-modda O‘zbekiston Respublikasi to‘la davlat hokimiyatiga ega, o‘zining milliy davlat va ma‘muriy – hududiy tuzulishini, hokimiyat va boshqaruv idoralari tizimini mustaqil belgilash qonunlashtirildi.

Shu tarriqa xalqimizning uzoq yillar kurashib, intilib qo‘lga kiritgan mustaqillik erki qonun bilan mustahkamlab qo‘yildi.

O‘zbekiston respublikasi davlat mustaqilligining umumxalq tomonidan ma‘qullanishi.

O‘zbekiston respublikasining davlat mustaqilligi e‘lon qilingandan keyingi tarixiy vaziyat shunday ediki, endi davlat xalq o‘z taqdirini o‘zi belgilaydi, deb e‘lon qilish yetarli emas edi. O‘zbekistonning davlat mustaqilligi bilan bog‘liq qonunlar tizimini yaratish zarur edi. Ayni paytda mustaqillik g‘oyasini ham faqat bir tomonlama - havoyi va yuzaki talqin qilib bo‘lmas edi. Binobarin erishilgan mustaqillikni sobitqadamlik bilan mustahkamlash, buning uchun izchil kurashish lozim edi.

O‘zbekiston mustaqil respublika deb e‘lon qilinshi faqat mamlakat xalqi emas, balki jahon jamoatchiligi tomonidan ham qoniqish bilan kutib olindi. Buni mustaqillik kunlarida O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti nomiga kelgan tabriklarda ham bilsa bo‘ladi. O‘zbekiston mustaqil davlat deb e‘lon qilingan kunning o‘zidayoq mustaqil davlat ayrim atributlarini joriy qilish yuzasidan amaliy choralar ko‘rildi. O‘zbekiston respublikasining Davlat bayrog‘i to‘g‘risida, respublika gerbining nusxasi va Davlat madhiyasining musiqiy bayoni haqida maxsus qaror qabul qilindi. Unda Konstitutsiya komissiyasining ekspert guruhiga davlat bayrog‘ining variantlari ustida ishlashni davom ettirish, Oliy Kengashning tegishili qo‘mitalariga Konstitutsiya komissiyasi ijodiy guruhi bilan hamkorlikda Davlat bayrog‘i, madhiyasi haqida qonun loyihalarini ishlab chiqib, navbatdagi sessiyaga taqdim etish topshirildi.

O‘zbekiston o‘z suverenitetini qo‘lga kiritgandan so‘ng bu haqida respublika ichkarisida ham, uning tashqarisida ham ayrim kishilar turlicha qarashlarni ilgari surdilar. Jumladan: “O‘zbekiston osongina, kurashsiz mustaqil bo‘lib oldi”, - degan fikrlar paydo bo‘ldi. To‘g‘ri 1991 yilning o‘rtalariga kelib sobiq SSSR ning yemirilishi, Ittifoq hukumati esa boshqaruv jilovini qo‘ldan chiqarib yuborganligi tufayli mustaqillikka erishish uchun qulay tarixiy shart-sharoit paydo bo‘ldi. Biroq tarixiy tajriba shuni isbotladiki, o‘ta murakkab rahbarlik siyosatining muhim

jihatlaridan biri hal qiluvchi qadamni to'g'ri belgilash va qat'iy harakat boshlashdan iborat.

Shunday qilib, qo'lga kiritilgan mustaqillik o'zbek xalqi tarixida tamoman yangi davrni boshlab berdi, milliy dunyoqarashda yangicha tafakkur shakllana bordi. Xalq yengil nafas olish imkoniyatiga ega bo'ldi. U endi kelajakka ishonch bilan qaray boshladi. O'z yurtining to'la xo'jayini ekanligini, o'z taqdirini o'zi belgilash imkoniyatini qo'lga kiritganligini his qila boshladi. Bu buyuk olamshumul yutuq edi.

Islom Karimov mustaqil O'zbekistonning birinchi prezidenti.

O'zbekiston mustaqillikka erishgandan keyin davlat boshqaruvining yangi, zamoniviy va samarali tizimi shakllana boshladi. Boshqaruvning Prezidentlik shakli mazkur tizim o'zagini tashkil etdi.

1991 yil oxirida O'zbekiston hayotida tom ma'noda ulkan tarixiy voqea sodir bo'ldi. 29 dekabrda xalqimiz uzoq yillik mustamlakachilikdan so'ng tom ma'nodagi mustaqillik ramzi sifatida birinchi bor umumxalq xohish irodasi bilan mustaqil O'zbekiston Respublikasi Prezidenti sayladi. O'zbekistonning yangi tarixi shu sanadan boshlandi, desak mubolag'a bo'lmaydi.

Bu tarixiy voqea juda katta mehnat, siyosiy faollik, milliy yaxlitlik, g'oyalar va maqsadlar mushtarakligi mahsuli bo'ldi. Bu sharaflı ishni Markaziy saylov komissiyasi, 13 saylov okrugi va qariyb 7 mingta uchastka saylov komissiyasi amalga oshirdi. Asosiy vazifa O'zbekiston respublikasi referendumı to'g'risidagi va O'zbekiston Respublikasi Prezidentini saylash haqidagi qonunlar talablarini og'ishmay amalga oshirish – bir tomondan milloinlab fuqarolarga o'z konstitutsion huquqdan foydalanishga, xohish – irodalarini erkin bildirishga, ikkinchi tomondan prezidentlikka nomzodlik ularning saylovoldi kurashida teng sharoit yaratib berishdan iborat edi.

Referendum va saylovga tayyorgarlik jarayonida Markaziy saylov komissiyasi eng avvalo saylovga doir barcha hujjatlarni markazlashtirilgan holda tayyorlash va joylarga o'z vaqtida yetkazish choralarini ko'rdi. Bu vazifa muvaffaqiyatli hal etildi. Prezidentlikka nomzodlar har birining saylovoldi dasturlar aks ettirilgan 301 ming nusxadan iborat plakat, nomzodlar har birining 40 ming nusxadan saylovchilarga murojaatnomalari chop etilgan.

Markaziy saylov komissiyasi saylovoldi kompaniyasida nomzodlar uchun teng sharoit yaratish, ularga o'z saylovoldi dasturlarini ommaviy axborot vositalarida e'lon qilishga bir xil imkon yaratish masalalariga Prezident saylovi haqidagi qonun talablaridan kelib chiqqan holda alohida e'tibor berdi.

O'zbekiston Respublikasi saylovlari muqobillik asosida o'tdi. Oliy lavozimga ikki nomzod - O'zbekiston XDP va O'zbekiston kasaba uyushmalari federatsiyasi nomzodi I.A.Karimov va "Erk" Demokratik partiyasi vakili Saloy Madaminov (Muhammad Solih) nomzodi qo'yildi. Saylovlar yakuniga ko'ra 8 million 514 ming 136 ovoz yoki ovoz berishda qatnashganlarning 86 foizi I.Karimov nomzodini, 1 million 220 ming 474 saylovchi (12,3%) Saloy Madaminov nomzodini yoqlab ovoz berdi.

Markaziy saylov komissiyasi okrug komissiyalari majlis bayonlarini ko'rib chiqib, O'zbekiston Respublikasi Prezidenti saylovi to'g'risidagi qonunning 35-moddasiga asosan Islom Abdug'aniyevich Karmovni O'zbekiston Respublikasi Prezidenti lavozimiga saylangan deb hisoblashga qaror qildi. Shuni alohida ta'kidlash joizki, respublikaning barcha hududlarida saylov uyushqoqlik bilan, qonunlarga qat'iy amal qilingani holda saylovlarning yuksak faolligida o'tdi. Saylov puxta tashkil etilgani, saylovlarning o'tkazilish va uning natijalarini hisoblab chiqish qonun asosida adolatli tashkil etilgani MDH mamlakatlari, shuningdek AQSh, Turkiya va Malayziyadan hamda bir qator xalqaro tashkilotlardan kelgan betaraf kuzatuvchilar tomonidan e'tirof etildi.

Tarixan g'oyat qisqa muddatda qo'lga kiritilgan yutuqlar mazmun – mohiyati va butun qo'lami bilan bir necha o'n yilliklarga teng. Zotan, qisqa fursatda jamiyatni tubdan o'zgartirish, huquqiy demokratik davlatni vujudga keltirish turmushimizga demokratik jarayonlarni chuqurlashtirish borasida katta ishlar amalga oshirildi. Ana shu keng miqyosli islohotlarni uzluksiz davom ettirish maqsadida O'zbekiston respublikasi Oliy Majlisi 1995 yil 26 martda Prezidenti I.Karimovning vakolatini 1997 yildan 2000 yilgacha uzaytirish yuzasidan umumxalq referendumini o'tkazishga qaror qildi.

O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining Senati (yuqori palatasi) hududiy vakillik palatasi bo'lib, yuzta Senat a'zosidan iborat. Senat a'zolari (senatorlar) Qoraqalpog'iston Respublikasi Jo'qorg'i Kengesi, viloyatlar, tumanlar va shaharlar davlat hokimiyati vakillik organlari deputatlarining tegishli qo'shma majlislarida mazkur deputatlar orasidan yashirin ovoz berish yo'li bilan Qoraqalpog'iston Respublikasi, viloyatlar va Toshkent shahridan teng miqdorda – **olti kishi** dan saylanadi. Senatning o'n olti nafar a'zosi fan, san'at, adabiyot, ishlab chiqarish sohasida hamda davlat va jamiyat faoliyatining boshqa tarmoqlarida katta amaliy tajribaga ega bo'lgan hamda alohida xizmat ko'rsatgan eng obro'li fuqarolar orasidan O'zbekiston Respublikasi Prezidenti tomonidan tayinlanadi.

Senat ishi yalpi majlislarga va uning qomitalari majlislariga to'olanadigan senatorlar faoliyatiga asoslanadi. **Senatning vakolati muddati - besh yil.**

Saylov kuni yigirma besh yoshga to'lgan hamda kamida besh yil O'zbekiston Respublikasi hududida muqim yashayotgan O'zbekiston Respublikasi fuqarosi Senat a'zosi bo'lishi mumkin. Ayni bir shaxs bir paytning o'zida Senat a'zosi va Qonunchilik palatasi deputati bo'lishi mumkin emas.

Senat o'zining vakolatlariga kiritilgan masalalar yuzasidan, shuningdek palataning ichki faoliyatini tashkil etish masalalari yuzasidan qarorlar qabul qiladi. Senat umumsiyosiy, ijtimoiy-iqtisodiy va boshqa masalalar yuzasidan bayonotlar va murojaatlar bilan chiqish mumkin, ular palataning qarori bilan rasmiylashtiriladi.

Senat faoliyatining tashkiliy shakli uning majlisidir. Senat majlislari zaruratga qarab, lekin yiliga kamida uch marta o'tkaziladi.

Senat va Qonunchilik palatasining qo'shma majlislari O'zbekiston Respublikasi Prezidenti qasamyod qilganda, O'zbekiston Respublikasi Prezidenti mamlakat ijtimoiy-iqtisodiy hayotining, ichki va tashqi siyosatining muhim

masalalari yuzasidan nutq soʻzlaganda, chet davlatlarning rahbarlari nutq soʻzlaganda oʻtkaziladi. Palatalarning kelishuviga muvofiq qoʻshma majlislar boshqa masalalar yuzasidan ham oʻtkazilishi mumkin.

Senat Raisi Senat tarkib topganidan keyingi birinchi majlisda Oʻzbekiston Respublikasi Prezidentining taqdimiga binoan Senat a'zolari orasidan yashirin ovoz berish orqali senatorlar umumiy sonining koʻpchilik ovozi bilan Senat vakolati muddatiga saylanadi. Senat Raisining oʻrinbosarlari Senat a'zolari orasidan yashirin ovoz berish orqali senatorlar umumiy sonining koʻpchilik ovozi bilan Senat vakolati muddatiga saylanadi.

Senat Raisining oʻrinbosarligiga nomzodlar koʻrsatish va saylash tartibi Senat Reglamentida belgilanadi. Senat faoliyatini samarali tashkil etish, palata qoʻmitalari ishini muvofiqlashtirib borish, kun tartibi yuzasidan takliflar tayyorlash, qonunlarni dastlabki tarzda koʻrib chiqishni tashkil etish maqsadida Senat Kengashi tuziladi. Senat Kengashi palata majlislari oraligʻida zaruratga qarab toʻplanadi.

Senat faoliyati masalalarni birgalikda va erkin muhokama qilishga, oshkoralikka, jamoatchilik fikrini hisobga olishga asoslanadi. Senatda doimiy asosda ishlovchi Senat a'zolari senatorlik vakolatlari davrida ilmiy va pedagogik faoliyatdan tashqari haq toʻlanadigan boshqa turdagi faoliyat bilan shugʻullanishlari mumkin emas.

Ayni bir shaxs bir paytning oʻzida Senat a'zosi (senator) va Oʻzbekiston Respublikasi Oliy Majlisi Qonunchilik palatasining deputati boʻlishi mumkin emas.

Senatorlik huquqlari va majburiyatlarini moneliqsiz hamda samarali amalga oshirish kafolatlari “Oʻzbekiston Respublikasi Oliy Majlisi Qonunchilik palatasi deputatining va Senati a'zosining maqomi toʻgʻrisida”gi Oʻzbekiston Respublikasi Qonuni, boshqa qonunlar bilan belgilanadi.

Senat va uning organlari majlislarini oʻtkazish tartibi

Senat faoliyatining tashkiliy shakli uning zaruratga qarab, lekin yiliga kamida uch marta oʻtkaziladigan majlislaridir.

Senat majlislari, agar ularning ishida senatorlar umumiy sonining kamida yarmi ishtirok etayotgan boʻlsa, vakolatli hisoblanadi. Oʻzbekiston Respublikasining Konstitutsiyasini, konstitutsiyaviy qonunlarni maʼqullash, ularga oʻzgartishlar va qoʻshimchalar kiritish toʻgʻrisidagi masalalarni koʻrib chiqishda senatorlar umumiy sonining kamida uchdan ikki qismi hozir boʻlishi shart.

Senatning navbatdan tashqari majlisi Oʻzbekiston Respublikasi Prezidenti, Senat Raisi taklifiga binoan yoki senatorlar umumiy sonining kamida uchdan bir qismi taklifiga binoan chaqirilishi mumkin.

Senat Kengashi muntazam ravishda Senat majlislari oraligʻida toʻplanadi. Senat qoʻmitalarining majlislari Senat majlislari oraligʻida zaruratga qarab oʻtkaziladi. Senat qoʻmitalarining majlislari, agar ularda qoʻmita a'zolarining kamida yarmi hozir boʻlgan boʻlsa, vakolatli hisoblanadi. Senat majlislari vaqtida qoʻmitalarning majlislari oʻtkazilmaydi.

Senat majlisida ko‘rib chiqilishi lozim bo‘lgan masalalar ularni ko‘rib chiqish navbati, palataning har bir masalani ko‘rib chiqishga tayyorlash uchun mas‘ul bo‘lgan qo‘mitalari, ma‘ruzachilar (qo‘shimcha ma‘ruza bilan so‘zga chiqadiganlar), shuningdek boshqa ma‘lumotlar ko‘rsatilgan holda majlis kun tartibi loyihasiga kiritiladi. Senat majlisi kun tartibining loyihasi Senat Kengashi tomonidan tuziladi. Senatorlar Senat majlisining kun tartibi loyihasiga kiritilgan masalalar to‘g‘risida oldindan xabardor qilinadilar.

Senat majlisining kun tartibi palata qarori bilan tasdiqlanadi. Senat majlislari ochiq va oshkora o‘tkaziladi hamda ommaviy axborot vositalarida yoritib boriladi. Zarurat bo‘lganda Senat yopiq majlis o‘tkazish to‘g‘risida qaror qabul qilishi mumkin. Bunday qaror, agar bu xususdagi taklif O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti, Senat Raisi, O‘zbekiston Respublikasi Bosh vaziri, Senat Kengashi yoki qo‘mitasi tomonidan kiritilgan bo‘lsa, qabul qilinishi mumkin.

O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining davlat hokimiyati organlari tizimida tutgan o‘rni.

Parlamentning davlat organlari tizimida o‘rni va mavqeyi juda muhim. “Parlament” so‘zi fransuzcha “parler” so‘zidan olinib, “gapirmoq”, “so‘zlamok” ma‘nosini anglatadi. Nimaga davlatning oliy organi “so‘zlovchi” organ deb atalganini surishtirsak, biz parlamentning ahamiyatini tushunib olamiz. Qadimgi Rim, Gretsiya davlatlarida xalq vakillik organlari mavjud bo‘lgani bilan parlamentning vatani Angliya sanaladi. 1215-yili hokimiyatning zo‘ravonligidan charchagan aslzodalar qirol hokimiyatiga qarshi chiqishdi va “Erkinliklar Buyuk xartiyasini” e‘lon qilishdi. Unga ko‘ra davlatning asosiy masalalari hududiy birliklardan yuborilgan aslzodalar vakillik organi bilan bamaslahat qabul qilinishi nazarda tutilgan. Shu davrgacha qirol o‘z bilgancha insonlar hayotiga, mulkiga hukmronlik qilib kelgan edi. Parlamentning paydo bo‘lishi tarixiy zarurat bo‘ldi. Chunki, qanchalik odil qirol bo‘lganida ham, u oddiy fuqaro manfaatini amalga oshirish uchun barcha hudud xalq vakillaridan mavjud muammolarni bilishi kerak bo‘lardi. Parlament ana shu maqsadda oddiy kishilar manfaatlarini ko‘zlab davlat hokimiyatini amalga oshirish mexanizmini shakllantirib keldi. Aynan parlamentning paydo bo‘lishi jamiyatni evolyutsion rivojlanishiga xizmat qildi. Chunki parlament fuqarolar, ularning turli guruhlar o‘rtasida ziddiyatlarni mavjud ijtimoiy holatdan kelib chiqqan holda barcha uchun qulayroq yechimni topib, jamiyatda murosas va tinchlikni ta‘minlagan.

O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi ham parlamentarizm madaniyatining barcha yutuqlarini o‘zida mujassamlashtirishni maqsad qilib qo‘ygan. O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi bo‘yicha davlat hokimiyatining tashkil etilishi va faoliyati vakolatlarining taqsimlanishi prinsipi asosida amalga oshiradi. Qonun chiqaruvchi, ijro etuvchi va sud hokimiyati davlatning uch asosiy tayanchidir. O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasida ana shu uchta hokimiyat idorasining uyg‘un faoliyatini ta‘minlash vositalari, ularni davlat siyosatining umumiy yo‘nalishlari bo‘yicha murosasiga keltirish va bu idoralarning bir-birlarini xatolar, zo‘ravonliklardan tiyib turish mexanizmini vujudga keltiruvchi qoidalar mustahkamlangan.

O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 76-maddasiga muvofiq O‘zbekiston Respublikasining Oliy Majlisi Respublikada qonun chiqaruvchi hokimiyatni amalga oshiruvchi davlatning oliy vakillik organi hisoblanadi.

1992-yilgi Konstitutsiya qabul qilgunga qadar, Respublika Oliy Kengashi oliy hokimiyat organi hisoblanar edi. O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi avvalgi Oliy Kengashdan ko‘pgina jihatlari bilan ajralib turadi. Respublika Prezidenti I. Karimov Oliy Majlisning 1-sessiyasida so‘zlagan nutqida bu farqlarni ko‘rsatib o‘tib, shunday degan edi: “Oliy Majlis sobiq Oliy Kengashdan butun mazmun bilan farq qiladi. Uning shakllanishidan tortib, o‘z faoliyatini tashkil etish tartiblari va ish usullarigacha buni yaqqol isbotlaydi”.

Respublika Oliy Majlisning sobiq ittifoq davridagi Oliy Kengashdan birinchi eng muhim farqi Oliy Majlis ikki palata – Senat va Qonunchilik palatalaridan iborat.

Respublika Oliy Majlisning avvalgi Respublika Oliy Kengashidan ikkinchi farqi shundaki, Oliy Majlis Qonunchilik palatasi birinchi marta haqiqiy ko‘ppartiyaviylik tamoyili asosida shakllandi. Har bir partiyaning deputatlari Oliy Majlisda partiya fraksiyalarini tashkil etadi. Ular orqali siyosiy partiyalar Oliy Majlisning qonun chiqarish faoliyatida faol qatnashib, shu tariqa davlat hokimiyatini amalga oshirishda munosib hissa qo‘shadigan bo‘ldilar.

Respublika Oliy Majlisning Oliy Kengashdan uchinchi farqi shundaki, Oliy Majlis deputatlarni shakllantirish avvalgi Oliy Kengashni sinfiy asosda soni va o‘rnini avvaldan ko‘rsatib, shakllanishidan butunlay farq qilib, hozirda O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining Qonunchilik palatasi hududiy saylov okruglari bo‘yicha saylanadigan bir yuz yigirma deputatdan iborat bo‘ladi.

O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisning Senati jami 100 nafar, jumladan 84 nafar hududiy vakillardan va 16 nafar fan, san‘at, adabiyot, ishlab chiqarish sohasida hamda davlat va jamiyat faoliyatining boshqa tarmoqlarida katta amaliy tajribaga ega bo‘lgan, alohida xizmat ko‘rsatgan eng obro‘li fuqarolar orasidan O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti tomonidan tayinlangan Senat a‘zolaridan iborat bo‘ladi.

Respublika Oliy Majlisining avvalgi Oliy Kengashdan to‘rtinchi farqi shundaki, Oliy Majlis Senat tarkibidagi a‘zolarining ma’lum bir qismi Oliy Majlis Senati tizimlari va uning qo‘mitalarida doimiy ishlash uchun qoldiriladi. Qonunchilik palatasining 120 nafar deputatlari doimiy ishlaydi.

Respublika Oliy Majlisining yana bir farqli jihati shundaki, Oliy Majlis O‘zbekistonni mustaqil tashqi siyosat olib borishi tufayli bir qator nufuzli tashkilotlarga, jumladan: Parlamentlararo Ittifoq, Yevropa xavfsizlik va hamkorlik tashkilotlarining Parlament Assambleyasiga a‘zo bo‘ldi. Oliy Majlis O‘zbekistonning jahondagi barcha Parlamentlari bilan aloqalarini yanada mustahkamlash maqsadida o‘z qoshida maxsus parlamentlararo aloqalar qo‘mitasini tashkil etgan. O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisning Qonunchilik palatasi va Senati qonun chiqaruvchi hokimiyatni amalga oshirish vakolatiga egadir.

Oliy Majlis Qonunchilik palatasi va Senatning birgalikdagi vakolatlari

O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 78-80 – moddolari Respublika Oliy Majlisining Qonunchilik palatasi va Senatning birgalikdagi hamda alohida mutlaq vakolatlarini belgilaydi. Respublika Oliy Majlisi Qonunchilik palatasi va Senatning birgalikdagi vakolatlari Respublika Konstitutsiyasining 78-moddasida to‘liq ko‘rsatib berilgan. Shuni alohida qayd etish lozimki, O‘zbekiston Respublikasida davlat hokimiyati idoralari tomonidagina amalga oshiriladi. Shuning uchun O‘zbekiston Konstitutsiyasida nazarda tutilgan tartibda davlat hokimiyati vakolatlarini o‘zgartirish, hokimiyat idoralari faoliyatini to‘xtatib qo‘yish yoki tugatish, hokimiyatning yangi va muvoziy tarkiblarini tuzish Konstitutsiyasiga zid hisoblanadi va qonunga binoan javobgarlikka tortishga asos bo‘ladi.

O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 78-moddasiga asosan, O‘zbekiston Oliy Majlis Qonunchilik palatasi va Senatning qonun chiqarish sohasidagi birgalikdagi vakolatlarini shaklan besh guruhga bo‘lishi mumkin. Jumladan: 1) davlat qurilishi sohasidagi; 2) xo‘jalik sohasidagi; 3) boshqaruv va sud organlarini tuzish sohasidagi; 4) O‘zbekiston Respublikasi huquq tizimini qonunchiligi va inson huquqlari sohasidagi; 5) xalqaro aloqalar sohasidagi vakolatlardir.

Oliy Majlis Qonunchilik palatasi va Senatning davlat qurilishi sohasidagi qonunchilik vakolatiga quyidagi masalalar kiradi: O‘zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasini qabul qilish, unga o‘zgartirishlar va qo‘shimchalar kiritish; O‘zbekiston Respublikasining qonun chiqaruvchi, ijro etuvchi va sud hokimiyati tizimini va vakolatlarini O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasiga muvofiq belgilash; O‘zbekiston Respublikasi tarkibidagi yangi davlat tizimlarini qabul qilish va ularni O‘zbekiston Respublikasi tarkibidan chiqarish haqidagi qarorlarni tasdiqlash; ma‘muriy-huquqiy tuzilish masalalarini qonun yo‘li bilan tartibga solish, O‘zbekiston Respublikasi chegaralarini o‘zgartirish; tumanlar, shaharlar, viloyatlarni tashkil etish, tugatish, nomini o‘zgartirish va ularning chegaralarini o‘zgartirish; O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisiga va mahalliy vakillik organlariga saylov tayinlash, Markaziy saylov komissiyasini tuzish; vakolati tugashi munosabati bilan O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti saylov kunini tayinlash; Respublika referendumini o‘tkazish to‘g‘risida va o‘tkazish sanasini tayinlash haqidagi qarorlarni qabul qilish; davlat mukofotlari va unvonlarini ta‘sis etish.

Oliy Majlis Qonunchilik palatasi va Senatning xo‘jalik sohasidagi qonunchilik vakolatlari quyidagilardan iborat: O‘zbekiston Respublikasi ichki va tashqi siyosatining asosiy yo‘nalishlarini belgilash va davlat strategik dasturlarini qabul qilish; boj, valyuta, va kredit ishlarini qonun yo‘li bilan tartibga solish; Vazirlar Mahkamasining taqdimiga binoan O‘zbekiston Respublikasining budjetini qabul qilish va uning ijrosini nazorat etish, soliqlar va boshqa majburiy to‘lovlarni joriy qilish.

Oliy Majlis Qonunchilik palatasi va Senatning O‘zbekiston Respublikasining boshqaruv organlarini tuzish sohasidagi birgalikdagi vakolatlariga quyidagilar kiradi: O‘zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasiga muvofiq, O‘zbekiston

Respublikasi Bosh vazirini (O'zbekiston Respublikasi Prezidentining taqdimiga binoan), uning birinchi o'rinbosari va o'rinbosarlarini, Vazirlar Mahkamasi a'zolarini tayinlash va lavozimidan ozod etish; davlat qo'mitalari va davlat boshqaruvi organlarini tuzish hamda ularni tugatish to'g'risidagi farmonlarni tasdiqlash.

Oliy Majlis Qonunchilik palatasi va Senatning O'zbekiston Respublikasi huquq tizimi va inson huquqlari sohalari bo'yicha birgalikdagi vakolatga: respublika huquq tizimining barcha sohasidagi Konstitutsiyasi va joriy qonunlarni qabul qilish hamda ularga tegishli o'zgartirishlar va qo'shimchalar kiritish. O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisning Inson huquqlari bo'yicha vakili va uni o'rinbosarini saylash kiradi.

Oliy Majlis Qonunchilik palatasi va Senatning xalqaro masalalar sohasidagi birgalikdagi vakolatlariga: xalqaro shartnomalar va bitimlarni ratifikatsiya (tasdiqlash) va denonsatsiya qilish (barvaqt to'xtatish); O'zbekiston Respublikasi Prezidentining umumiy yoki qisman safarbarlik e'lon qilish, favqulodda holat joriy etish, uning muddatini uzaytirish va to'xtatish to'g'risidagi farmonlarini tasdiqlash kiradi.

O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlis o'z faoliyatini Senat a'zolari va Qonunchilik palatasi tarkibiga saylangan deputatlar orqali omalga oshiradi.

O'zbekiston Oliy Majlis Senat a'zolarining 84 nafar 14ta huquqiy birlikning har biridan 6 nafardan, 16 nafari esa O'zbekiston Respublikasi Prezidentining vakillari hisoblanadi.

Oliy Majlis Qonunchilik palatasining 120 nafar deputati o'z saylovchilarining, shuningdek uni deputatlikka nomzod etib ko'rsatgan tegishli siyosiy partiya va nomzod qilib ko'rsatgan mustaqil tashabbuskor guruhlarining vakili hisoblanadi.

Respublika Oliy Majlis Senati a'zolari va Qonunchilik palatasi deputatlari o'z huquqlari va burchlarini ijro etishda O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 88-moddasida ko'rsatilgan qoidalarga amal qilgan holda ishlaydilar. Bu moddada Oliy Majlis Senati va Qonunchilik palatasi deputatining huquqlari, burchlari hamda faoliyatining shakllari va kafolatlari ko'rsatilgan.

Oliy Majlis Senatning mutlaq vakolatlari

O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining Senati mutlaq vakolatlari Konstitutsiyamizning 80-middasida belgilangan:

- Senat Raisini va uning o'rinbosarlarini, qo'mita raislari va ularning o'rinbosarlarini saylash; Prezident taqdimiga Konstitutsiyaviy sudni, Respublika Oliy sudi, Oliy xo'jalik sudini saylash; Prezident taqdimiga binoan Respublika tabiatni muhofaza qilish davlat qo'mitasinining raisini tayinlash va lavozimidan ozod qilish. Prezidentning Respublika Bosh prokurori va uning o'rinbosarlarini tayinlash va ularni lavozimidan ozod etish to'g'risidagi farmonlarni tasdiqlash; Prezidentning Respublika Milliy xavfsizlik xizmati raisini tayinlash va uni lavozimidan ozod etish to'g'risidagi farmonlarni tasdiqlash; Prezidentning taqdimiga ko'ra chet davlatlaridagi diplomatik va boshqa vakillarni tayinlash hamda ularni lavozimidan ozod qilish; Prezidentning taqdimiga binoan amnistiya

to'g'risidagi hujjatlarni qabul qilish; Respublika Bosh prokurorining taqdimiga ko'ra, Senat a'zosini dahlsizlik huquqidan mahrum etish to'g'risidagi masalalarni hal etish; Respublika Bosh prokurorining, Tabiatni muhofaza qilish davlat qo'mitasini raisining, Respublika Markaziy banki boshqaruvi raisining hisobotlarini eshitish; o'z faoliyatini tashkil etish va palataning ichki tartib-qoidalarini bog'liq masalalar yuzasidan qarorlar qabul qilish; siyosiy, ijtimoiy – iqtisodiy hayot sohasidagi u yoki bu masalalar yuzasidan, shuningdek, davlat ichki va tashqi siyosati masalalari yuzasidan qarorlar qabul qilish. Bu vakolatlar Konstitutsiyamizning yuqorida ko'rsatilgan moddasida 14 ta bandeda aniq ko'rsatib o'tilgan.

Oliy Majlis Qonunchilik palatasining mutlaq vakolatlari.

O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 79-moddasida Qonunchilik palatasi mutlaq vakolatlari aniq ko'rsatilgan:

- Qonunchilik palatasi Spikeri va uning o'rinbosarlarini saylash; Bosh prokuror taqdimiga binoan Qonunchilik palatasi deputatining dahlsizlik huquqidan mahrum etish to'g'risidagi masalalarni hal etish; o'z faoliyatini tashkil etish va palataning ichki tartib-qoidalarini bog'liq masalalar yuzasidan qarorlar qabul qilish; siyosiy, ijtimoiy-iqtisodiy hayot sohasidagi u yoki bu masala yuzasidan, shuningdek, davlat ichki va tashqi siyosati masalalari yuzasidan qarorlar qabul qilish.

O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi Qonunchilik palatasi va Senati vakolat muddati 5 yil bo'lib, bu muddat tugagach, ular yangi chaqiriq Qonunchilik palatasi va Senati ish boshlagunga qadar o'z faoliyatini davom ettirib turadi.

Oliy Majlis Qonunchilik palatasi va Senati faoliyatining tashkiliy shakllari.

O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlis Qonunchilik palatasi va Senatining faoliyat shakllari Konstitutsiyamizning 81-moddasida hamda O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining Qonunchilik palatasi reglamenti to'g'risidagi 2003-yil 29-avgustda qabul qilingan Qonunda belgilab berilgan.

Qonunchilik palatasi faoliyatining tashkiliy shakli, uning Qonunchilik palatasi sessiyalari davrida, qoida tariqasida, haftasiga 3 marta o'tkaziladigan majlislardir.

Qonunchilik palatasining majlislari, agar ularning ishida palata deputatlari umumiy sonining kamida yarmi ishtirok etsa vakolatli hisoblanadi. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasini, konstitutsiyaviy qonunlarni qabul qilishda, ularga o'zgartirishlar va qo'shimchalar kiritishda deputatlar umumiy sonining kamida uchdan ikki qismi hozir bo'lishi shart.

Qonunchilik palatasining 1chi majlisi Qonunchilik palatasiga saylovdan keyin, ikki oydan kechiktirmay o'tkaziladi. Mazkur majlisni O'zbekiston Respublikasi Markaziy saylov komissiyasining Raisi ochadi va Qonunchilik palatasi Spikeri saylangunga qadar unda raislik qiladi.

Qonunchilik palatasining 1chi majlisi ishini tashkil etish uchun majlisning muvaqqat kotibiyati va sanoq komissiyasi saylanadi.

Qonunchilik palatasining 1chi majlisida uning faoliyatini tashkil etish bilan bog'liq masalalar ko'rib chiqiladi, shu jumladan, qoida to'g'risida:

- elektron tizimdan foydalanish ustidan muvaqqat nazorat guruhi saylanadi;
- Qonunchilik palatasi Spikeri va uning o‘rinbosari saylanadi;
- Siyosiy partiyalar fraksiyalari va deputatlar ro‘yxatga olinadi;
- Qonunchilik palatasining qo‘mitalari tuziladi;

Qonunchilik palatasining navbatdan tashqari majlislari uning sessiyalari oralig‘ida O‘zbekiston Respublikasining Prezidenti, Qonunchilik palatasi Spikeri taklifiga ko‘ra yoki Qonunchilik palatasi deputatlari taklifiga binoan chaqirilishi mumkin.

Qonunchilik palatasining majlislari ochiq, oshkora o‘tkaziladi va ommaviy axborot vositalari tomonidan yoritiladi. Qonunchilik palatasining qaroriga binoan yopiq majlislar o‘tkazilishi mumkin.

Qonunchilik palatasi faoliyatini samarali tashkil etish, qo‘mitalar ishini muvofiqlashtirib borish, loyihalarini tayyorlash ishini rejalashtirish masalasini dastlabki tarzda ko‘rib chiqishni tashkil etish maqsadida Qonunchilik palatasi Kengashi tuziladi.

Qonunchilik palatasi Kengashining tarkibiga Qonunchilik palatasining Spikeri, uning o‘rinbosarlari, fraksiyalar va deputatlar guruhining rahbarlari, Qonunchilik palatasi qo‘mitalari raislari kiradi.

Qonunchilik palatasi Kengashiga Qonunchilik palatasi Spikeri rahbarlik qiladi, u Kengashning majlislarini olib boradi va uning qarorlarini imzolaydi.

Qonunchilik palatasining qo‘mitalari, komissiyalari, fraksiyalari va deputatlar guruhlarini huquqiy maqomlari Qonunchilik palatasi reglamenti to‘g‘risidagi Qonunda belgilangan.

Senat faoliyatining tashkiliy shakli – zaruratga qarab, lekin yiliga 3 marta o‘tkaziladigan majlisdir.

Senat majlislari, agar senatorlar umumiy sonining kamida yarmi ishtirok etganda vakolatli hisoblanadi. O‘zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasini, konstitutsiyaviy qonunlarni ma‘qullash, ularga o‘zgartirishlar va qoshimchalar kiritish to‘g‘risidagi masalalarni ko‘rib chiqishda senatorlar umumiy sonining kamida uchdan ikki qismi hozir bo‘lishi shart.

Senatning 1chi majlisi Senat shakllantirilgandan keyin bir oydan kechiktirmay o‘tkaziladi. Mazkur Majlisni O‘zbekiston Respublikasi Markaziy saylov komissiyasining Raisi ochadi va Senat Raisi saylangunga qadar unda raislik qiladi.

Senatning 1chi majlisi ishini tashkil etish uchun muvaqqat kotibiyati va sanoq komissiyasi saylanadi.

Senatning 1chi majlisida uning faoliyatini tashkil etish bilan bog‘liq masalalar ko‘rib chiqiladi, jumladan qoida tariqasida:

- Elektron tizimdan foydalanish ustidan muvaqqat nazorat quruhi saylanadi;
- Senat raisi, uning o‘rinbosari saylanadi;
- Senatning qo‘mitalari tuziladi.

Senatning navbatdan tashqari majlislari O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti, Senatning Raisi, taklifiga yoki senatorlarning umumiy sonining kamida uchdan bir qismining taklifiga binoan chaqirilishi mumkin.

Senatning majlislari ochiq, oshkora o'tkaziladi va ommaviy axborot vositalari tomonidan yoritiladi. Senatning qaroriga binoan yopiq majlislar o'tkazilishi mumkin.

Qo'shma majlislar O'zbekiston Respublikasi Prezidenti, Senat Raisi, Qonunchilik palatasi Spikerining taklifiga yoki tegishli senatorlar yoxud Qonunchilik palatasi deputatlari umumiy sonining kamida uchdan bir qismi taklifiga binoan chaqiriladi.

Senat Kengashi – senat faoliyatini muvofiqlashtirish, kun tartibi yuzasidan takliflar tayyorlash, qonunlarni dastlabki tarzda ko'rib chiqishni tashkil etish maqsadida tuziladi.

Senat kengashi tarkibiga Senat Raisi, uning o'rinbosarlari, Senat qo'mitalari raislari kiradi.

Senat Kengashiga Senat raisi rahbarlik qiladi.

Senat qo'mitalari, komissiyalarni huquqiy maqomlari "Senat reglamenti" haqidagi Qonunda belgilangan.

Biz Konstitutsiyamizning ahamiyati va mohiyati haqida gapirar ekanmiz, avvalo, shuni e'tirof etib o'tishimiz lozimki, mamlakatimizda huquqiy davlat, demokratik jamiyat barpo etish, inson manfaati, huquq va erkinliklarini eng oliy va ustuvor qadriyat sifatida qaror toptirish borasida o'tgan davr mobaynida qonunchilik sohasida va amaliy siyosatimizda qanday natija va yutuqlarni qo'lga kiritgan bo'lsak, ularning barchasi Konstitutsiyamizda muhrlab qo'yilgan talab va tamoyillar bilan uzviy bog'liqdir.

Biz qurayotgan yangi jamiyat, hayotimizga tobora kirib kelayotgan yangilanish jarayonlari, mamlakatimizda olib borilayotgan islohotlarning taqdiri va kelajagi, avvalo, xalqimizning bu o'zgarishlarni qo'llab-quvvatlashiga, odamlar dunyoqarashi va faolligi, ularning ongu tafakkurining yuksalishiga bog'liqdir. Insonning ongu tafakkuri esa bir kunda o'zgarmaydi, albatta. Uning dunyoqarashi o'zgarishi va kengayishiga vaqt kerak, tajriba kerak. Chetdan turib qanday tashviqot va targ'ibot, boringki, qanday zo'ravonlik bo'lmasin, odam zoti o'z hayoti misolida, tajribasida taklif etilayotgan va amalga oshirilayotgan o'zgarishlar unga nima berayotganini, qanday naf keltirayotganini ko'rishi kerak va iqror bo'lishi darkor. Shuning uchun ham O'zbekiston o'zining milliy taraqqiyot yo'lini belgilashda inqilobiy sakrashlar yo'lini emas, balki, imkon qadar hech kimga zarar yetkazmaydigan, bosqichma-bosqich rivojlanish yo'lini tanladi.

Bugungi kunda kelajagi buyuk davlat, hech kimdan kam bo'lmaydigan jamiyat qurish kabi maqsad yo'lida erishgan yutuqlarimizni butun dunyo tan olmoqda. Taniqli chet el siyosatchilari, ekspert va sharhlovchilari hozirgi paytda qo'lga kiritilgan natijalarni baholab, "O'zbekiston o'zi belgilab olgan prinsiplariga og'ishmay amal qilsa, albatta, kelajagi buyuk bo'ladi", - degan fikrni bildirishmoqda.

Albatta, bunday yutuqlarga erishish uchun, birinchi navbatda, bizda demokratik prinsiplar asosida yaratilgan Konstitutsiyamizning mavjudligi asos bo'ldi desak, hech ham xato bo'lmaydi. Barchamizga ma'lumki, O'zbekistonning 1927, 1937 va 1978 yillarda qabul qilingan Konstitutsiyalari shaklan

respublikaning Asosiy qonuni hisoblangan bo'lsada, ular mazmun-mohiyati, undagi normalarga ko'ra haqiqiy mustaqil davlatning Asosiy qonuni talablariga javob bermagan, ular sobiq Ittifoq Konstitutsiyasining totalitar tizimni targ'ib etuvchi, hayotiy kuchga ega bo'lmagan milliy respublikalar sharoitiga muvofiqlashtirib ko'chirilgan nusxalari bo'lgan.

O'sha vaqtlarda mafkurafiy totalitar tizim o'zining bor kuchi bilan ta'lim tizimimizni, aholining ongini o'ziga lozim bo'lgan usulda o'zgartirishga, milliy va diniy e'tiqodimizni kamsitishga, tarix haqiqatlarini o'zgartirishga harakat qilingan, milliy g'oya va ongimizni rivojlantirish borasidagi harakatlarimiz ta'qib ostiga olingan, ko'plab milliy bayramlarimiz, jumladan Navro'z, Ramazon, Qurbon hayit va boshqa bayramlar ta'qiqlab qo'yilgan edi.

O'zbekistonning Sobiq Ittifoq davridagi Konstitutsiyasiga ko'ra birinchi o'ringa davlat manfaati qo'yilib, inson va fuqarolarning asosiy huquqlari, erkinliklari va burchlariga ikkinchi darajali deb qaralgan, ishlab chiqarish vositalari hamda barcha moddiy boyliklar davlat tasarrufida bo'lib, fuqarolar xususiy mulk egasi bo'lishlari, mustaqil ravishda tadbirkorlik faoliyati bilan shug'ullanishlari cheklab qo'yilgan edi. Bu misollar davlatning kelajagi, xalq taqdiri, yurt faravonligi qanchalik Konstitutsiyaga, uning normalariga bog'liqligini ko'rsatib bermoqda.

Mustaqil davlatda ichki va tashqi siyosatni, demokratiya va ijtimoiy adolatni, inson huquqlarini va davlat kafolatini, odillikni ta'minlanishi, birinchi navbatda, shu davlatning asosiy bosh qonunini – Konstitutsiyasining mavjudligi bilan bevosita bog'liqdir. Shu bois, O'zbekistonda ham davlatimiz rahbarining yaratuvchiligi, ijodkorligi va tashabbuskorligi asosida bunday Konstitutsiya yaratildi va qabul qilindi.

Dunyodagi 220 dan ortiq davlatlarning atigi 120 tasi, ya'ni 55 foizida o'z Konstitutsiyalari mavjud. Shu jumladan, O'zbekiston ham o'zining jahon standartlariga javob beradigan Konstitutsiyasiga egadir. O'zbekiston Konstitutsiyasi jahondagi eng mukammal Konstitutsiyalardan biri bo'lib, ixchamligi va keng qamrovliligi, insonparvarligi bilan ajralib turadi.

Milliy Konstitutsiyamiz preambulasiga kiritilgan insonparvar demokratik huquqiy davlat barpo etish hamda xalqaro huquqning umum e'tirof etilgan qoidalari ustunligini tan olgan qabul qilinganligining o'zi yuksak maqtovg'a sazovordir. Ayniqsa so'nggi bir necha yillarni oladigan bo'lsak Konstitutsiya asosida olib borilayotgan sud-huquq tizimidagi islohotlar, "Odam savdosiga qarshi kurash to'g'risida" gi O'zbekiston Respublikasi qonuni, "O'zbekiston Respublikasida advokatura institutini yanada isloh qilish chora-tadbirlari to'g'risida"gi, "Inson huquqlari umumjahon deklaratsiyasi qabul qilinganligining 60 yilligiga bag'ishlangan tadbirlar dasturi to'g'risida"gi Prezident farmonlari demokratik jamiyat qurish sari tashlangan yana bir ishonchli qadamdir.

Konstitutsiyamiz - qad rostlayotgan demokratik davlatchiligimizning mustahkam huquqiy poydevori etib yaratildi. Uni qabul qilinishi bilan mamlakatimiz hayotida keskin o'zgarishlar amalga oshirila boshladi. Jumladan,

Konstitutsiya qabul qilinishi bilan o'zbek xalqi uchun o'z kelajagini o'z qo'li bilan belgilash va qurish uchun qonuniy asosi yaratildi, sobiq Ittifoqidan qolgan mafkuraviy, ma'muriy-buyruqbozlik tizimi yo'q qilindi, o'z xalqi va kelajagi yo'lida barcha tabiiy resurslardan, oltin konlaridan, mineral xom-ashyo boyliklardan, butun imkoniyatlardan to'laqonli foydalanish huquqi qo'lga kiritildi.

Ushbu huquqlardan amalda foydalanib kelinayotganligi isboti sifatida nafaqat viloyatimiz, balki butun O'zbekiston g'ururi bo'lgan, respublikamiz byudjeti shakllantirilishida muhim ahamiyat kasb etuvchi "Navoiy tog'-kon metallurgiya kombinati", "Navoiy-azot", "Qizilqumsement", "Fosforit" va "Elektroximiya" korxonalarini alohida ta'kidlab o'tish lozim deb hisoblayman.

O'z vaqtida Markazdagilar go'yoki "O'zbekiston, mustaqillikni qo'lga kiritgan bo'lsada, o'zi, Markaz yordamisiz, "Navoiy tog'-kon metallurgiya kombinati"ni to'liq faoliyat ko'rsatishini ta'minlab bera olmaydi"- degan asossiz shubhalarga berilib, kombinatni tarqatib yuborilishiga tarafdor bo'lishgan edi.

Biroq, davlatimiz rahbari boshchiligida kombinat rahbariyatining tinimsiz mehnati, jonkuyarligi natijasida nafaqat kombinatning o'sha vaqtdagi ishlab chiqarish imkoniyatlari saqlab qolindi, balki ma'naviy va jismoniy eskirgan, yaroqsiz holga kelib qolgan asbob-uskunalari eng zamonaviy texnologik jihozlar bilan almashtirilib, yangi konlar ochildi, qo'shimcha ishchi o'rinlari yaratilib, ishlovchilar sonini qariyb 70 mingga yaqinlashtirildi, soha bo'yicha o'zining alohida kadrlar tayyorlash tizimi yaratildi, ko'plab xalqaro tashkilotlarning mukofotiga sazovor bo'lindi.

Dunyo xaritasida paydo bo'lgan yangi davlat – O'zbekiston bugungi kunda butun xalqaro hamjamiyat tomonidan to'liq tan olindi, davlatimiz manfaatiga hamda xalqaro hamjamiyat o'rtasida o'z o'rnini va obro'sini oshirilishiga javob bera oladigan tashqi siyosat va tashqi iqtisodiy aloqalar shakllantirildi, hayotimizdagi tarixiy, milliy, ma'daniy va ma'rifiy qadriyatlarimiz, urf-odatlarimiz, jamiyatimiz shakllanishida muqaddas bo'lgan dinimizning o'rnini belgilab olindi.

Konstitutsiyani qabul qilinishi bilan har bir fuqaroning huquq va erkinliklari himoyasi kafolatlandi, ular o'zlarining jinsi, irqi, millati, tili, dini, ijtimoiy kelib chiqishi, e'tiqodi, shaxsiy va ijtimoiy mavqeyi, siyosiy dunyoqarashidan qat'iy nazar qonun oldida tengligi va bir xil huquqlarga ega ekanliklari mustahkamlab qo'yildi.

Barchamizga ma'lumki, O'zbekiston ko'p millatli davlat hisoblanadi. Bugungi kunda O'zbekistonda 100 dan ortiq turli milliy-madaniy markazlar, 16 ta konfessiyalar faoliyat ko'rsatib kelmoqda. Shuni alohida ta'kidlash joizki, mustaqillik davrida O'zbekiston hududida biron marotaba ham milliy, millatlararo yoki diniy to'qnashuvlar ro'y bermagan.

O'ylaymanki, o'tish davridagi qiyinchilarga qaramasdan O'zbekistonda siyosiy barqarorlik, tinchlik, millatlararo va diniy totuvlikni saqlanib kelayotganligi barchamizning yutug'imizdir.

Konstitutsiya kuni arafasida o'tkazilayotgan tantanalarda qo'lga kiritilgan yutuqlarimiz tahlil qilinib, kelgusidagi vazifalarimiz belgilab olinadi. Shu bilan birga hayotimizdagi muhim ahamiyatga ega bo'lgan muayyan ijtimoiy masalalarni

yechish uchun kuch va imkoniyatlarni safarbar qilish maqsadida yurtimizga kirib kelayotgan har bir yilga alohida nom beriladi.

Konstitutsiya bayrami munosabati bilan yillarga Inson manfaatlari yili, Oila yili, Ayollar yili, Sogʻlom avlod yili, Onalar va bolalar yili, Qariyalarni qadrlash yili, Mehr va muruvvat yili, Sihat-salomatlik yili, Homiyarlar va shifokorlar yili, Ijtimoiy himoya yili, Yoshlar yili, Qishloq taraqqiyoti va farovonligi yili, Barkamol avlod yili, Kichik biznes va xususiy tadbirkorlik yili, Mustahkam oila yili, Obod turmush yili, Sogʻlom bola yili deb nom berilishi inson, uning hayoti, orzu-niyatlari, dard-u tashvishlariga, odamlarning ogʻirini yengil qilishga qaratilganligini belgilab beradi.

Joriy “Keksalarni eʼzozlash yili”da amalga oshirilayotgan va bajarilishi lozim boʻlgan vazifalar va ularning natijalari, oʻylaymizki, jamiyatda oʻzaro qadr-qimmat, mehr-oqibat, tinchlik va osoyishtalikni mustahkamlashga, hayotimizni yanada obod va farovon etishga xizmat qiladi.

Nazorat uchun savollar va vazifalar:

Savollar:

1. SSSRni turgʻunlik holatiga olib kelgan sabablarni ayting.
2. “Qayta qurish” siyosati nima uchun barbod boʻldi?
3. 1985-1990 yillarda Oʻzbekistondagi ijtimoiy-siyosiy vaziyat qanday edi.?
4. Iqtisodiyotda turgʻunlik jarayonlarining chuqurlashuviga nima sabab boʻldi?
5. Oʻzbekiston davlat mustaqilligini qoʻlga kiritish tomon qanday yoʻl tutdi?
6. Oʻzbekistonda prezident lavozimi qachon taʼsis etildi?
7. Sovet imperiyasining tanazzulga yuz tutishiga nima sabab boʻldi?
8. Oʻzbekiston xalqlari hayotida mustamlakachilik qanday illatlar qoldirdi?
9. Oʻzbek tiliga davlat maqomining berilishi va uning ahamiyati haqida gapirib bering.
10. Sovet davrida Oʻzbekistonda amalga oshirilgan kadrlar siyosatining mohiyati nimadan iborat edi?
11. Oʻzbekistonning milliy davlat mustaqilligi qachon va qay tarzda eʼlon qilindi?
12. Oʻzbekiston Respublikasi mustaqilligiga nisbatan jahon hamjamiyatining munosabati qanday boʻldi?
13. I.Karimovning 1989-1991 yillarda amalga oshirgan tadbirlarining tarixiy ahamiyati haqida gapirib bering
14. Mustaqillik Deklaratsiyasi haqida gapirib bering
15. Oʻzbekistonda davlat hokimiyati va mahalliy hokimiyati borasida qanday tub oʻzgarishlar roʻy berdi?
16. Ombudsman haqida gapirib bering
17. Oliy Majlis Qonunchilik palatasi va Senati toʻgʻrisida maʼlumotlar bering
18. Oʻzbekistonda qanday siyosiy partiyalar faoliyat olib bormoqda?
19. Fuqarolik jamiyati deganda nimani tushunasiz?

20. Prezident I.A.Karimovning “Mamlakatimizni modernizatsiya qilish va kuchli fuqarolik jamiyati barpo etish – ustuvor maqsadimizdir” deb nomlangan ma’ruzasining mazmuni haqida ma’lumotlar bering

Vazifalar:

1. I.A.Karimovning “O‘zbekiston mustaqillikka erishish ostonasida” kitobini o‘qish va fikrlar bildirish

Mustaqil ish uchun vazifalar:

1. “O‘zbekistonda huquqiy demokratik davlat va fuqarolik jamiyati asoslarining shakllanishi” mavzusida mustaqil ish bajarish

Tavsiya etiladigan qo‘shimcha adabiyotlar:

1. Karimov I.A. O‘zbekiston XXI asr bo‘lag‘asida: xavfsizlikka tahdid, barqarorlik shartlari va taraqqiyot kafolatlari. T., “O‘zbekiston”, 1997.

2. Karimov I.A. Inson, uning huquq va erkinliklari – oliy qadriyat. 14-jild. “O‘zbekiston”, 2006.- 280b

3. Karimov I.A. Bosh maqsadimiz –jamiyatni demokratlashtirish va yangilash, mamlakatni modernizatsiya va isloh etishdir. T. “O‘zbekiston”, 2005

4. Prezident I.A.Karimovning 2009 yil 5 dekabrda “O‘zbekiston Konstitutsiyasi - biz uchun demokratik taraqqiyot yo‘lida va fuqarolik jamiyatini barpo etishda mustahkam poydevordir” nomli ma’ruzasi. Xalq so‘zi gazetasi 6 dekabr 2009 yil.

5. Prezident I. Karimovning O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi Qonunchilik palatasi va Senatining qo‘shma majlisidagi «Mamlakatimizda demokratik islohotlarni yanada chuqurlashtirish va fuqarolik jamiyatini rivojlantirish Konsepsiyasi» «Xalq so‘zi» gazetasi. 2010 yil, 12 noyabr.

6. Karimov I.A. Imperiya davrida bizni ikkinchi darajali odamlar, deb hisoblashar edi. T. “O‘zbekiston”, 2005

7. Bu muqaddas Vatanda azizdir inson, O‘zbekiston Respublikasi Oliy va O‘rta maxsus ta’lim vazirligi. Toshkent, 2010

8. Karimov I.A. O‘zbekiston mustaqillikka erishish ostonasida. Toshkent, 2011

9. I.A.Karimov Ozod va obod Vatan, erkin va farovon hayot - pirovard maqsadimiz. T. O‘zbekiston - 2000 yil.

10. O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi — T., O‘zbekiston 1992.

11. O‘zbekiston Respublikasining davlat mustaqilligi asoslari to‘g‘risidagi 1991 yil 31 avgustdagi konstitutsiyaviy qonuni. O‘zbekiston Respublikasi qonunchilik asoslari: Xrestomatiya. T. Adolat, 2000

12. Mustaqillik deklaratsiyasi. O‘zbekiston Respublikasi qonunchilik asoslari: Xrestomatiya. T. Adolat, 2000

13. “O‘zbekiston Respublikasining Davlat bayrog‘i to‘g‘risida”gi qonuni. 1991 yil 18 noyabr. O‘zbekiston Respublikasi qonunchiligi asoslari. Xrestomatiya , Adolat, 2000

14. “O‘zbekiston Respublikasining Davlat gerbi to‘g‘risida”gi qonuni. 1992 yil 2 iyul O‘zbekiston respublikasi qonunchiligi asoslari: Xrestomatiya T. Adolat, 2000

15. “O‘zbekiston Respublikasi Davlat madhiyasi to‘g‘risida”gi qonuni 1992 yil 10 dekabr. O‘zbekiston Respublikasi Qonunchiligi asoslari: Xrestomatiya T. Adolat, 2000
16. “O‘zbekiston Respublikasi Davlat tili haqida”gi qonuni 1995 yil 24 dekabr. O‘zbekiston Respublikasi qonunchiligi asoslari. Xrestomatiya. T. Adolat, 2000
17. “O‘zbekiston Respublikasining referendumi to‘g‘risida”gi qonuni. 1991 yil 18 noyabr O‘zbekiston Respublikasi qonunchiligi asoslari. Xrestomatiya T. Adolat, 2000
18. “O‘zbekiston Respublikasining fuqaroligi to‘g‘risida”gi qonuni. 1992 yil 2 iyul. O‘zbekistonning yangi qonunlari, 6-son. T. Adolat, 1993
19. Boboyev X.B. Normatov K. Milliy davlatchilik haqida. T. O‘zbekiston, 1999
20. Jalilov Sh. Davlat hokimiyati mahalliy organlari islohoti. Tajriba va muammolar. T. O‘zbekiston, 1994
21. Qayumov R.K. O‘zbekiston Respublikasining konstitutsiyaviy huquqi. T. Adolat, 1998
22. Mahalla — o‘zini-o‘zi boshqarish organi. T. Fan, 1994
23. Muhammedov X.M. O‘zbekiston davlatchiligining huquqiy asoslari. T. Adolat, 1999
24. Saidov A.X. Mustaqillik qomusi. T. O‘zbekiston, 1993
25. Fayziyev M. O‘zbekiston Konstitutsiyasining mohiyati (o‘quv qo‘llanma). T. Adolat, 1998
26. Xalilov E.X. O‘zbekiston Respublikasi Parlamenti: birinchi chaqiriq Oliy Majlisining faoliyati. T. O‘zbekiston, 1999
27. Husanov O.T. Mustaqillik va mahalliy hokimiyat. T. Shark, 1997
28. O‘zbekistonning milliy Istilol mafkurasi. T. O‘zbekiston, 1993
29. Mahmudov M. Barhayot siymolar. (Qatag‘on qurbonlari haqida lavhalar). Toshkent., “O‘zbekiston”, 1991.
30. Niyozova F. O‘zbekistonda qishloq xo‘jaligini kollektivlashtirishning salbiy oqibatlar. O‘zR FA “Fan”. “O‘zbekiston tarixi” jurnali. №4, 1999.
31. Tursunov I. O‘zbekiston maorifchiligining istiqlol yo‘lidagi ishlari tarixidan. (1917-1939), T., 1995.
32. To‘xliyev N. O‘zbekiston iqtisodiyoti. (savollar va javoblar)T., “O‘zbekiston”, 1991.
33. Xo‘jamberdiyev Ye. O‘zbeklar ishi. T., “Yozuvchi”, 1996.
34. O‘zbekistonning yangi tarixi. O‘zbekiston sovet mustamlakachiligi davrida. 2-kitob. T., “Sharq”, 2000.
35. Levitin. O‘zbekiston tarixiy burilish pallasida. T. 2001 73-81 bet.

**16 - mavzu. MUSTAQILLIK YILLARIDA O‘ZBEKISTONNING
IQTISODIY, MA’NAVIY, MADANIY TARAQQIYOTI. O‘ZBEKISTON VA
JAHON HAMJAMIYATI**

Darsning o‘quv maqsadi: Mustaqillik yillarida O‘zbekistonning iqtisodiy, ma’naviy-madaniy taraqqiyotida amalga oshirilgan islohotlar va natijalar to‘g‘risida bilimlarni shakllantirish va O‘zbekistonning jahon hamjamiyatida munosib o‘rin egallaganligini ko‘rsatib bera olish malakasini rivojlantirish

Tayanch iboralar: Bozor munosabatlari, “O‘zbek modeli”, ijtimoiy barqarorlik, bozor infratuzilmasi, Milliy istiqlol g‘oyasi, moliya-bank tizimi, mustaqillik yillarida ma’naviy va ma’rifiy hayot, milliy istiqlol g‘oyasi, davlat mulki, xususiy mulk, iqtisodiy islohotlar, investisiya, qo‘shma korxonalar, “Zarfshon-Nyumont”, “UzDEU avto”, fermerlik, milliy valyuta, g‘alla mustaqilligi, diniy qadriyatlar, Navro‘z, vijdon erkinligi, Ro‘za, Qurbon hayit, ozod vatan, “Ta’lim to‘g‘risida”gi qonun, “Kadrlar tayyorlash milliy dasturi”, MDH, jahon hamjamiyati, BMT, YeXHT, tinchliksevar tashqi siyosat.

Reja:

1. O‘zbekiston Respublikasida bozor munosabatlarining shakllanishi uning yo‘nalishlari, bosqichlari va xususiyatlari.
2. Iqtisodiyotda yuz bergan tarixiy o‘zgarishlar, bozor infratuzilmasining shakllanishi.
3. Qishloq xo‘jaligidagi islohotlar, uning vazifalari va yo‘nalishlari. Moliya-bank tizimi.
4. Mustaqillik yillarida ma’naviy va ma’rifiy hayot. Milliy istiqlol g‘oyasi va mafkuraviy masalalar.
5. Mustaqillik yillarida fan va madaniyatning rivojlanishi.
6. O‘zbekistonning jahon hamjamiyatiga qo‘shilishi

Asosiy qism

O‘zbekiston Respublikasida bozor munosabatlarining shakllanishi, uning yo‘nalishlari, bosqichlari va xususiyatlari.

Davlat mustaqqilligining qo‘lga kiritilishi O‘zbekistonda bozor munosabatlariga o‘tish uchun qulay sharoit va keng imkoniyatlar yaratdi. Bizning diyorimizda bozor munosabatlari yangilik emas. Ming yillar davomida ajdodlarimiz hunarmandlari ishlab chiqargan ajoyib mahsulotlarini, tabiiy boyliklarini dunyoning to‘rt tomoniga chiqarib savdogarlik qilgan mol almashgan. O‘zbekiston boy imkoniyatlari, geopolitik sharoitdan foydalanib o‘zimizning ijtimoiy iqtisodiy taraqqiyot yo‘limizni belgilash dastlabki kunlarning eng muhim vazifasi bo‘lib qoldi. O‘zbekiston tanlagan islohot yo‘li ijtimoiy yo‘nalitirilgan bozor iqtisodini shakllantirishga qaratildi.

Bozor munosabatlariga asoslangan demokratik jamiyat qurishning asosiy yo‘nalishlari Prezident I.A.Karimov tomonidan ishlab chiqilib, dunyodagi rivojlangan mamlakatlarining yirik mutaxassislari, davlat arboblari tomonidan tan olindi va o‘zining hayotiligini namoyish etmoqda. Bu tamoyillarning asosiy muzmuni quyidagilardan iborat:

1. Iqtisod siyosatdan ustun turib, mafkuraviy tazyiqlarsiz, o‘ziga xos ichki qonunlarga muvofiq rivojlanmog‘i kerak.
2. Davlat bosh islohotchi o‘rnida bo‘lib, u islohotlarning ustuvor yo‘nalishlarini belgilab berish va ularni izchillik bilan amalga oshirishi lozim.

3. Bozor munosabatlariga o'tish, qonun ustuvorligini talab qiladi. Butun xalq tomonidan qabul qilingan Konstitutsiya va qonunlarga amal qilinishi shart.

4. Bozor munosabatlarini joriy etish bilan bir vaqtda aholini himoya qilishning kuchli ijtimoiy siyosatini o'tkazish.

5. Ijtimoiy islohotlarning rivojlanib borishi va yo'nalishni belgilab beruvchi tamoyillaridan biri bozor iqtisodiyotiga o'tish evolyusion yo'l bilan bosqichma-bosqich amalga oshirilishi zarur.

Yangi iqtisodiy munosabatlariga o'tish tamoyillari asosida g'oyat mas'uliyatli va murakkab vazifa- iqtisodiy islohotlar strategiyasi ishlab chiqildi. Iqtisodiy strategiyaning boshlang'ich nuqtasi ijtimoiy- iqtisodiy o'zgarishlarning pirovard maqsadini belgilab olishdan iboratdir. Bu vazifa markazlashtirilgan, ma'muriy buyruqbozlikka asoslangan iqtisodiyotdan bozor munosabatlariga, bir sifat holatidan ikkinchi sifat holatiga o'tishdan iboratdir.

Bozor islohotlarini amalga oshirish dasturiga ko'ra ustuvor vazifalar bosqichma-bosqich hal qilinadi.

Birinchi bosqichda totalitar tizimidan hozirgi zamon bozor munosabatlariga o'tish davridagi bir biriga bog'liq ikki vazifani bir vaqtda hal qilishga to'g'ri keldi, ma'muriy buyruqbozlik tizimining og'ir oqibatlarini tugatib, iqtisodni barqarorlashtirish va bozor munosabatlarining negizini shakllantirish. Bu bosqich jarayonida iqtisodiy islohotning g'oyat muhim yo'nalishlari O'zbekiston Prezidenti tomonidan belgilab berildi:

6. O'tish jarayonining huquqiy asoslarini shakllantirish, islohotlarning qonuniy-huquqiy bazasini mustahkamlash va rivojlantirish.

7. Qishloq xo'jaligida mulkchilikning yangi shakllarini vujudga keltirish.

8. Ishlab chiqarishning pasayib borishiga barham berish.

Iqtisodiy islohotlarni huquqiy asoslovchi qonun - qoidalar yuridik tashkilotlari va yetuk olimlar tomonidan tayyorlandi va jahonning yirik mutaxassisleri tomonidan quvvatlanib tan olindi.

Dastlabki vaqtning o'zida iqtisodiy munosabatlarining huquqiy negizini barpo etadigan 100 ga yaqin asosiy qonun hujjatlari qabul qilingan. Iqtisodiy islohot, tadbirkorlik va chet el investisillari bo'yicha Prezident huzurida maxsus idoralararo kengash tuzuldi.

Bozor munosabatlariga o'tishning asosiy shartlardan biri mulkni davlat tasarrufdan chiqarish va xususiylashtirish amalga oshirildi. Bu bilan davlat monopoliyasi tugatilib, ma'muriy buyruqbozlik tizimi buzildi va bozor iqtisodiyotiga asos solindi, xususiylashtirishning keng qatlami shakllantirildi va xorijiy sarmoyadan foydalanib ishlab chiqarish samaradorligini oshirish orqali aholining turmush darajasi yaxshilana boshladi.

Mulkni xususiylashtirish va ko'p ukladli iqtisodni shakllantirish O'zbekistonda o'ziga xos yo'l bilan amalga oshirildi. Mulkni davlat tasarrufidan chiqarish va xususiylashtirishdan maqsad: 1. Davlat monopoliyasini tugatib, ma'muriy buyruqbozlik tizimiga barham berish va bozor iqtisodiyotiga asos solish. 2. Xususiylashtirishning keng qatlamini shakllantirish. 3. Xorijiy

samaradorlarga keng yo‘l ochish, ishlab chiqarish samaradorligini oshirish va aholining turmush tarzini yuksaltirishdan iborat.

1929-1993 yillar xususiylashtirishning birinchi bosqichida “kichik xususiylashtirish” amalga oshirildi. Buning oqibatida asosan maishiy xizmat va savdo korxonalari, transport va qurilishning kichik korxonalari, davlat sanoat va mahsulot qayta ishlash korxonalari mulk shaklini o‘zgartirdi. Bular mulkning ijara, jamoa va aksiyadorlik shakliga aylantirildi. Uy – joylar keng miqyosda xususiylashtirilib, aholining ayrim qismiga tekin, boshqa qismiga esa arzon narxda xususiy mulk etib berildi.

O‘zbekistonning ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyot yo‘li-bozor munosabatlarini joriy qilish yo‘li beshta muhim va mashhur tamoyillarga asoslangan bo‘lib, o‘tish davrining siyosati ana shu tamoyillarga tayanadi. Ularning asosiy mazmuni qo‘yidagilardan iborat:

Iqtisodiyot siyosatdan ustun bo‘lishi kerak. Ham ichki ham tashqi iqtisodiy munosabatlarni mafkuradan holi etishni ta‘minlanishi zarur. Iqtisodiyot siyosatdan ustun bo‘lishi kerak degan tamoyilning ma‘nosi juda teran, buni ma‘nosi avval iqtisod, keyin siyosat degani, xalqimizda avval taom, keyin kalom degan hikmat bor. Ya‘niki avval odamlarning qornini to‘ydir, bola chaqasining hayotini ta‘min et, ana undan keyin siyosatingni yurgiz.

Ammo shuni aytish kerakki aynan hozirgi iqtisodiyot uni yanada rivojlantirish mustaqil O‘zbekistonning hozirgi siyosatining asosiy mazmunidir. Bozor iqtisodiyotini shakllantirish aynan mustaqil O‘zbekiston Respublikasining siyosatidan kelib chiqmoqda, uning asosiy mazmunini tashkil qilmoqda.

Davlat asosiy islohotchi bo‘lmog‘i kerak.

Murakkab o‘tish davrida davlatning o‘zi bosh islohotchi bo‘lishi zarur. Davlat butun xalqning manfaatlarini ko‘zlab islohotlar jarayonining tashabbuskori bo‘lishi, iqtisodiy taraqqiyotning yetakchi yo‘nalishlarini belgilashi, iqtisodiyotda, ijtimoiy sohada va suveren O‘zbekiston davlatining ijtimoiy-siyosiy hayotida tub o‘zgarishlarni amalga oshirish siyosatini ishlab chiqishi va izchil uni amalga oshirishi lozim.

Qonunning ustunligi (ustuvorligi).

Demokratik yo‘l bilan qabul qilingan yangi konstitutsiya va qonunlarni hech istisnosiz hamma fuqarolar hurmat qilishi va ularga rioya etishlari lozim. Qonun-ustuvorligining mazmun va mohiyati ham ana shunda. Mustaqil O‘zbekiston Respublikasidagi butun yangilanish va taraqqiyot jarayoni qonunlarga asoslanmog‘i lozim. Iqtisodiy o‘zgarishlar sinalgan, amaliy kuchga ega bo‘lgan qonunlarga tayangandagina bu o‘zgarishlar sezilarli natijalar berishi muqarrar bo‘lishi mumkin. Har bir fuqaroning unumli mehnat qilishi uchun tinch va osoyishta hayot ta‘minlanishi kerak.

Militsiyaning, sud va prokuraturaning faoliyati kuchaytirildi. Xavfsizlik xizmatlarining vazifalari yangi sharoit nuqtai nazaridan qayta ko‘rib chiqildi. Mustaqil O‘zbekiston davlati huquq-targ‘ibot organlari o‘z vazifalarini ado etishda jiddiy qatnashmoqdalar. Shuni aytish kerakki, mustaqil O‘zbekiston Respublikasi o‘zining iqtisodiy va siyosiy faoliyatida qonunlarga tayanmoqda. Chunki agar qonun qog‘ozda qolib ketsa jamiyat aslo ravnaq topmaydi. Shuning uchun qonun amalda bo‘lishi kerak. Qonun qabul qilindimi, uning ijrosi ham talab etilishi zarur.

Aholining demografik tarkibini hisobga olgan holda kuchli ijtimoiy siyosat amalga oshirilmoqda. Aholini ijtimoiy himoyalash yuzasidan amaliy choralar ko'rilmoqda. Chunki, ijtimoiy himoyalash va qarorlarning kuchli ta'sirchan vositalari mavjud bo'lgandagina ijtimoiy-siyosiy barqarorlikni saqlash, bozor iqtisodiyotini tinimsiz rivojlanib borishini ta'minlash mumkin.

Mustaqil O'zbekiston Respublikasida mehnatga yaroqli va ishtiyoqli fuqarolar bilan birga mehnatga layoqatli bo'lmagan insonlar ham oz emas. Nogironlar, keksalar, serfarzand onalar, millionlab voyaga yetmagan o'spirinlar bor. Buni hisobga olgan O'zbekiston Respublikasi ana shunday tabaqalarni har tomonlama qo'llab-quvvatlash, himoya qilish choralari ko'rmoqda.

Bozor iqtisodiyotiga bosqichma-bosqich o'tish. Iqtisodiyotning obyektiv qonunlarini inobatga olib uni bosqichma-bosqich amalga oshirilmoqda. Islohotlarning asosiy maqsadi jadallik emas, balki odamlarning farovonligidir.

Hozirgi vaqtda mazkur tamoyillarni amalga oshirib respublikada ijtimoiy-siyosiy barqarorlik, eng muhimi bozor munosabatlarini joriy etish sari bosqichma-bosqich ilgarilab borishimiz ta'minlanmoqda.

Besh tamoyilning hammasi ham demokratik isloh qilib borishda birday muhim ahamiyatga egadir. Shu bilan birga bozorga bosqichma-bosqich o'tish tamoyili alohida e'tiborga loyiq. Bu yetakchi tamoyillardan biridir. U iqtisodiy islohotlarni butun ichki mantiqini rivojlanib borishi va harakterini belgilab beradi.

Bozor munosabatlariga o'tishda iqtisodiy va ijtimoiy sohada qanday muammolarni hal qilishga to'g'ri keldi? Davlat mustaqilligini qo'lga kiritish natijasida O'zbekiston uchun iqtisodiy-ijtimoiy taraqqiyotning madaniy-ma'naviy yangilanishning keng istiqbollari ochildi. O'zbekiston dastlabki kunlardanoq bir yoqalama rivojlantirilgan iqtisodiyotdan tabiiy va xomashyo boyliklaridan noto'g'ri foydalanish, ishlab chiqaruvchi kuchlarni rivojlantirish va joylashtirishdagi, narx belgilashdagi, aholining iste'moli tarkibidagi buzilishlar tufayli vujudga kelgan g'oyat keskin muammolarni hal qilishga majbur bo'ldi.

Iqtisodiy-ijtimoiy taraqqiyotdagi bu muammolar iqtisodiy o'zgarishlarning ustuvorligini tan olish, ma'muriy buyruqbozlik yo'li bilan rejalashtirishga asoslangan iqtisodiy munosabatlardan butkul voz kechish, bozor iqtisodiyotiga asoslangan ijtimoiy munosabatlarni shakllantirish, shu asosida jamiyatni yangilashga qat'iy kirishildi.

O'zbekistonda bozor munosabatlariga o'tishning o'ziga xos modeli yaratildi. U jahon tajribasining eng yaxshi tomonlarini, respublikaning o'ziga xos shart-sharoitlarini va xususiyatlarini, an'analarini, urf-odatlarini turmush tarzini har tomonlama hisobga olishga asoslangan.

Bozor iqtisodiyotining ma'nosi nima? Bozor iqtisodiyoti pul-tovar munosabatlari va ularga xos iqtisodiy qonunlar asosida amal qiluvchi, turli mulkchilik shakllari, ishlab chiqaruvchi va xaridorlarning o'zaro erkin munosabatlarini hamda erkin sof raqobatga asoslangan iqtisodiy tizimdir.

O'zbekiston tanlab olgan taraqqiyot yo'li konstitutsion asosga ega. Bu yo'l O'zbekistondagi barcha aholi manfaatlariga har jihatdan mos tushadi. Bu yo'l O'zbekistonliklarning munosib turmush kechirishlari uchun kafolat bera oladi. Milliy an'analar va madaniyatning rivojlanishini ma'naviy-ahloqiy qadriyatlarning qayta

tiklashini ta'minlaydi. O'zbekistonning tanlab olgan bozor munosabatlariga o'tish yo'li jamiyatni va davlatni yangilashga hamda taraqqiy etishiga xizmat qiladi.

O'zbekistonning pirovard maqsadi ijtimoiy yo'naltirilgan barqaror bozor iqtisodiyotiga, ochiq tashqi siyosatga ega bo'lgan kuchli demokratik huquqiy davlatni va fuqarolar jamiyatini barpo etishdan iboratdir.

Ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyotning bosh omili bo'lgan bozor munosabatlariga o'tishni O'zbekiston na'munasining asosli va to'g'ri ekanligini hozirgi kunda nufuzli xalqaro iqtisodiy tashkilotlar, jahonning ko'pgina mamlakatlari e'tirof etib, tan olayotganligi quvonchli bir holdir.

Bozor munosabatlariga o'tishning O'zbekiston na'munasiga xos tamoyillari bor. Bozor munosabatlarini amalga oshirishda, iqtisodiyotni tubdan isloh qilishda beshta muhim va mashhur tamoyil asos qilib olingan bo'lib, o'tish davrining siyosati ana shu tamoyillarga tayanadi.

Iqtisodiyotning agrar sektorini rivojlantirish muammolarini hal etish O'zbekistonning bozor munosabatlariga o'tishdagi butun strategiyasini hal qiluvchi bo'g'ini hisoblanadi. Chunki, bu qishloq xo'jaligining respublika iqtisodiy va ijtimoiy hayotidagi ahamiyatidan kelib chiqadi. Aholining 60 foizi qishloq joylarida yashaydi. Milliy daromadning 44 foizdan ko'prog'i qishloq xo'jaligidan olinadi.

Shuning uchun iqtisodiy islohotlarni amalga oshirish chog'ida agrar sektordagi o'zgarishlarga ayniqsa katta ahamiyat berildi. Qishloqda bozor munosabatlarini rivojlantirish, dehqonda yerning egasi ekanligi tuyg'usini qayta tiklash, meros qila olish huquqi asosida yerni abadiy foydalanish uchun berish yo'lidan borildi. Birinchi navbatda zarar keltiradigan davlat xo'jaliklarini jamoa xo'jaliklariga aylantirildi. Dehqon xo'jaliklari, kichik va o'rta korxonalar, katta bo'lmagan kooperativlar, oilaviy pudrat va ijara jamoalari tashkil qilindi.

Endigi vazifa qishloqdagi mulkchilik munosabatlarini takomillashtirish, jamoa xo'jaliklarini qayta tuzib, ularning xo'jalik mol-mulkining bir qismini dehqonlarga birlashtirib qo'yishga asoslangan xo'jaliklarga aylantirish, ularning asosini dehqon-fermer xo'jaliklari, kichik va o'rta korxonalar, ijara, jamoalari tashkil qiladi.

Bozor iqtisodiyotiga o'tishda bozorning keng tarmoqli infrastrukturasini shakllantirildi. Bank, kredit tizimini mustahkamlash, beriladigan kreditlar turlarini va investisiya loyihalarini amalga oshirishda banklarni ishtirok etishi kengaytirildi. Birja faoliyatini takomillashtirish tijorat markazlari, savdo uylari, vositachilik firmalari ishini tashkil qilish yaxshilandi. Bozor infrastrukturasining tarkibiy qismi bo'lgan soliq tizimi ham tashkil qilindi. Soliq xizmati faqat soliq to'plash idorasi bo'libgina qolmasdan balki, tadbirkorlarga ularning moliyaviy faoliyatini tashkil etishda ko'maklashmoqda. Eng muhimi bozor tizimlari amalda ishlay boshladi.

Ko'p ukkladli iqtisodiyot nima? Ko'p ukkladli iqtisodiyotni vujudga keltirish vazifasi qo'yildiki, u muvaffaqiyatli amalga oshirilmoqda. Bunda ustuvorlik xususiy mulkka, kichik va o'rta biznesga berilmoqda. Bu tadbir o'zaro iste'mol mollari bilan bog'liq.

Mulkni davlat tasarrufidan chiqarish va xususiyashtirish ko'p ukkladli bozor iqtisodiyotini shakllantirishda muhim ahamiyatga ega bo'ldi. Birinchi navbatda zarar ko'rib ishlovchi korxonalar, uy-joy fondi, maishiy xizmat ko'rsatish korxonalari va tashkilotlari, savdo, umumiy ovqatlanish, milliy sanoat xususiyashtirildi.

Xususiylashtirish jarayoni chuqurlashdi va ko‘lami kengaydi. Hozirgi vaqtda bozor islohotlarini amalga oshirilishi natijasida xalq xo‘jaligida band bo‘lgan aholini milliy daromadining 70 foizi, sanoat mahsulotlarining 53.5 foizi, qishloq xo‘jaligi mahsulotlarining 97.7 foizi davlatga qarashli bo‘lmagan sektor hissasiga to‘g‘ri kelmoqda, bozor munosabatlariga o‘tish davrida amalda qo‘llanilgan investisiya siyosati ham iqtisodiyotda salmoqli o‘zgarishlarga olib keldi. Isloh qilish jarayonida iste‘mol bozorini cheklashga majbur bo‘lindi. Ayni chog‘da mablag‘larni iqtisodiyotdagi tarkibiy o‘zgarishlarga sarflab, ilg‘or texnologiya bazasi bilan jihozlangan zamonaviy korxonalar barpo etildi.

Butunga kelib bu siyosat o‘z samarasini bermoqda. Sanoatning mutlaqo yangi tarmoqlari avtomobilsozlik, mikrobiologiya, selyuloza-qog‘oz tarmoqlari va boshqalar barpo etildi. Bu Asaka avtomobil zavodi, Buxoro neftni qayta ishlash zavodi, Andijon, Qo‘qon, Yangiyo‘l spirt ishlab chiqarish korxonalari, O‘zbekistonda qiyin eriydigan va o‘tga chidamli materiallar kombinati, Olmaliq va Navoiy kon metallurgiya kombinatlari, oziq-ovqat va milliy sanoatga qarashli o‘nlab yangi zamonaviy korxonalar qurildi va ishga tushirildi. O‘zbekiston iqtisodiyotining bir tomonlama xom-ashyoviy yo‘nalishiga qat’iy barham berish respublika aholisining oziq-ovqat mahsulotlariga bo‘lgan ehtiyojlarini ta‘minlash bozor iqtisodiyotining eng muhim strategiyasi hisoblanadi.

Sobiq ittifoq davrida O‘zbekistonning chinakam manfaatlari o‘ziga xos sharoiti va imkoniyatlari pisand qilinmadi, xalq xo‘jaligining nuqsonli, bir tomonlama xom-ashyo tuzilmasi shakllantirildi. Buning oqibatida respublikada ayrim xom-ashyo turlari, yoqilg‘i, asbob-uskunlar va texnologiya emas, balki hayotiy muhim oziq-ovqat mahsulotlarining ko‘pchilik qismini xalq iste‘moli mollarini chetdan keltirishga majbur bo‘lindi. Hozirgi davrda iqtisodiyotni muvaffaqiyatli isloh qilish natijasida makroiqtisodiy barqarorlikka erishildi. Rejalashtirilgan daromadning amalga oshirilishi natijasida asosiy iqtisodiy ko‘rsatkichlar o‘shishga erishildi. Respublika iqtisodiyotini bundan buyon o‘sishi investisiya faoliyatining ko‘chayishi, xalqni farovonligini, rivojlanishi uchun mustahkam moliyaviy asos yaratildi.

Mulkchilik masalasini hal qilish, bozorni vujudga keltirishga qaratilgan butun tadbirlar tizimining asosi hisoblanadi. O‘zbekistonda isloh qilishning birinchi bosqichida mulkchilikning hamma shakllari teng huquqli ekanligi konstitutsion tarzda e‘tirof qilindi. Ilgari davlatga sun‘iy ravishda cheklab kelgan yuridik va tashkiliy to‘siqlar hammasi hozirgi vaqtda olib tashlandi.

Davlatga qarashli bo‘lmagan sektorni vujudga keltirish ko‘proq mulkni davlat tasarrufidan chiqarish va xususiylashtirish tartibida amalga oshirilmoqda. Bu mamlakatda ko‘p ukkladli iqtisodiyotni shakllantirishning g‘oyat muhim xususiyatidir.

1. Mustaqillik yillarida ma‘naviy qadriyatlar va milliy o‘zlikning tiklanishi.

Mustaqillikni amalga oshirish va mustahkamlash sharoitida ma‘naviy qadriyatlarni tiklash va o‘zlikni anglashga alohida e‘tibor berildi.

Xalqning madaniy qadriyatlari, ma‘naviy merosi ming yillar davomida sharq xalqlari uchun qudratli ma‘naviyat manbai bo‘lib xizmat qildi. Uzoq vaqt davom etgan qattiq mafkuraviy tazyiqqa qaramay, O‘zbekiston xalqi avloddan avlodga o‘tib kelgan o‘z tarixiy va madaniy qadriyatlarini hamda o‘ziga xos an‘analarini saqlab qolishga muvaffaq bo‘ldi. Biroq, shuni ham ta‘kidlash kerakki, ma‘naviy qadriyatlarni hamda xalq

uchun muqaddas bo'lgan diniy qadriyatlar va an'analarni qaytadan tiklash, o'zligimizni anglash ancha murakkab sharoitda eski imperiya tuzumi barbod bo'lgan va yangi ijtimoiy munosabatlar qaror topayotgan sharoitda yuz berdi. O'sha davrda jangari millatchilik, diniy ekstremistik ruhdagi xatti-harakatlar, ayrim siyosiylashgan guruhlarining naqadar tajovuzkorona nafratlari ko'chaygan edi. Shu bilan birga o'tmish qadriyatlarini, an'analarini va turmush tarzini betartib ravishda, orqa-ketini o'ylamay qayta tiklash va boshqa keskinlikka, hozirgi davrni qabul qilmaslikka, jamiyatni yangilash zaruriyatini inkor etishga olib kelishi mumkin edi. Bunday vaziyatni hisobga olgan mustaqil O'zbekiston davlati, ma'naviy tiklanishning ijobiy bunyodkorlik mohiyatini kuchaytirishga qaratilgan, bir-birini to'ldiradigan siyosiy, iqtisodiy va ma'naviy dasturlarni ishlab chiqdi va amalga oshirdi. Ushbu dasturda o'tmish qadriyatlarimizni tiklashda umuminsoniy qadriyatlarni boyitadigan hamda jamiyatimizni demokratiyalash va yangilash talablariga javob beradigan, axloq jihatdan ahamiyatli an'analarni, urf-odatlarini tanlab olishga asoslandi. Xalqimiz adolat, milliy iftixor, tenglik, ahil qo'shnichilik, do'stlik, insonparvarlikning nozik kurtaklarini asrlar osha avaylab-asrab kelmoqda. O'zbekistonni yangilashning oliy maqsadi ana shu an'analarni qayta tiklash, ularga yangi mazmun bag'ishlash, zaminimizda tinchlik va demokratiyani, farovonlik, madaniyat, vijdon erkinligi va har bir kishini kamol toptirishga erishish uchun shart-sharoitlar yaratishdir.

Ma'naviy qadriyatlarni tiklashda milliy o'zlikni anglash jarayonida xalqimiz istiqloq tufayli, siyosiy davlat mustaqilligini qo'lga kiritdi, o'z taqdirini o'zi belgilashning chinakam egasi bo'ldi, o'zining ma'naviy tarixiy ildizlarini o'rganish imkoniyatiga muvassar bo'ldi.

Xalqning, o'lkaning, davlatimizning, hududining holisona tarixini tiklash o'zlikni anglashda, milliy iftixorni tiklashda g'oyat muhim ahamiyatga ega bo'ldi. Tarix millatning haqiqiy tarbiyachisiga aylanib bormoqda. Buyuk ajdodlarimizning ishlari va tajribalari tarixiy xotiramizni jonlantirib, yangi fuqarolik ongini shakllantirmoqda, axloqiy tarbiya va ibrat manbaiga aylanmoqda. Milliy qadriyatimiz rivojiga ulkan hissa qo'shgan buyuk ajdodlarimizning madaniy meroslariga e'tiborni qaratildi. Markaziy Osiyo tarixida siyosiy aql-idrok bilan ma'naviy jasoratni, diniy dunyoqarash bilan qomusiy bilimdonlikni o'zida mujassam etgan buyuk arboblarning ko'pi bo'lgan.

Ma'naviy meros nima, uning tiklanishi nimalarda namoyon bo'lmoqda? Xalqimizning etnik madaniy va diniy qadriyatlarini tiklanishi, ma'naviy uyg'onishining yana bir bitmas tugamas manbai bo'ldi. Ming yillar davomida Markaziy Osiyo g'oyat xilma-xil dinlar, madaniyatlar va turmush tarzlarini va tinch-totuv yashagan markaz bo'lib kelgan.

O'zbek xalqi ruhining tiklanishi, millatning ma'naviy-axloqiy g'oyalarining shakllanishi chuqur milliylik bilan umuminsoniylik chambarchas bo'lgan hodisadir.

Ma'naviy qadriyatlarning tiklanishida oila va qarindoshlik munosabatlari odobini yangilash, qayta tiklash muhim ahamiyatga ega. Markaziy Osiyoda yashagan ajdodlarimiz merosiy an'analariga g'amxo'rlik qilish mustaqillik davrining asosiy axloqiy qoidasi bo'lib qoldi. Oila qadriyatlari va qon-qarindoshlik munosabatlarini qayta tiklanishi har bir oilaning iqtisodiy-madaniy va kasb jihatdan erkin bo'lishi imkoniyatini anglatadi.

Milliy qadriyatlar bilan demokratik qadriyatlarni bog'liqligi nimada? Milliy qadriyatlar bilan demokratik qadriyatlar hozirgi zamon taraqqiyoti singdirayotgan yashash me'yorlarining umumlashmasidan iborat.

Inson huquqlari, tadbirkorlik, erkin savdo, ijtimoiy adolat, o'zaro yordamlashuv, siyosiy erkinliklar va boshqalar demokratik qadriyatlarni amalga oshirishda jamiyatdagi o'rni va ahamiyati katta.

Fuqarolarning huquq va erkinliklari borasida O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi inson huquqlari umumjahon deklaratsiyasining barcha asosiy g'oya va qoidalarini o'z ichiga singdirgan. O'zbekistonda yashovchi har bir inson fuqarolik huquqiga ega hech kim fuqarolikdan yoki fuqarolikni o'zgartirish huquqidan mahrum etilishi mumkin emas.

O'zbekiston Respublikasining fuqaroligi, unga qanday asoslarda ega bo'lganidan qat'iy nazar hamma uchun tengdir. Fuqarolik har bir insonga respublikaning iqtisodiy, siyosiy, huquqiy va madaniy turmushida mumkin qadar to'laroq ishtirok etish imkonini beradi. O'zbekiston Respublikasida tadbirkorlikka keng erkinliklar berilgan.

Konstitutsiyada xususiy mulkni davlat tomonidan himoya qilinishi bayon qilingan. Bundan maqsad iqtisodiyotni o'ta markazlashtirmaslik, hamda yakka, hokimlikka barham berishdan, korxonalar, tashkilotlar va xususiy tadbirkorlarning mustaqilligini kengaytirishdan iborat.

Ma'naviy qadriyatlarning dunyoviy mazmuni nima? Jahon hamjamiyatining mustaqil O'zbekistonni tan olishi o'zbek xalqining ma'naviy qadriyatlarini tiklanishiga, o'zini boshqa xalqlar orasidagi to'la huquqli millat sifatida anglay olishiga kuch bag'ishladi.

Jahon hamjamiyati mamlakatlari bilan mustaqil O'zbekistonning o'zaro aloqalari o'zbek xalqi xususan yoshlar salohiyatiga ularning ilm-fan sirlarini o'rganishida yangi imkoniyatlar ochdi. Shuning uchun ham hozirgi kunda horijiy xalqlarning madaniy qadriyatlaridan tanlab foydalanishga ehtiyoj kuchaymoqda.

Ma'naviy qadriyat Ma'rifatli xalqimizning ko'p asrlik tarixi davomida doimo uning eng kuchli o'ziga xos xususiyati bo'lib kelgan. O'zbek xalqining kelajagining eng avvalo o'zining ma'naviy qadriyatiga va milliy ongining ijodiy kuchiga bog'liq. Shuning uchun ham moddiy farovonlikka tabiiy intilish millatning ma'naviy va axloqiy o'sish ehtiyojiga to'sqinlik qilmasigi lozim. Mustaqillik mamlakatimiz aholisining bilim doirasini kengaytiruvchi ma'naviy tiklanish, fikrlash tarzini mustaqillik ruhi belgilaydigan yangi avlodga mansub ijobiy ziyolilarning paydo bo'lishiga olib keldi.

Demokratik taraqqiyotni hozirgi sharoitda yoshlarni ma'naviy tarbiyalashda milliy va jahon bilimining eng yaxshi tomonlarini keng targ'ib qilish va ommalashtirishga alohida e'tibor berilmoqda.

Xalqning ma'naviy tiklanishi yangicha tafakkur tarzi ma'naviy qudrati va milliy ongining ijodiy kuchi mustaqillikning istiqbolini belgilab bermoqda, jamiyatning jahon hamjamiyatiga qo'shilib borishini ta'minlamoqda.

3. Mustaqillikni mustahkamlash jarayonida mafkurasi milliy istiqbol

Hozirgi kunda o'zbek xalqi insoniyat tarixida o'xshash andozasi bo'lmagan murakkab davrni boshidan kechirmoqda. Ya'ni, nafaqat iqtisodiy hayotimizda, balki, ong

tafakkurimizda ham yangilanish, o'zgarish jarayonlari kechmoqda. Milliy mustaqillik ozodlik yo'li erkin hayot uchun kurash aslida mana shunday mashaqqatli bo'ladi.

Mafkura deganda nimani tushunasiz? O'zbekistonda demokratik jamiyat qurishda mafkura qanday o'rin tutadi? O'zbekistonning o'ziga xos mustaqil taraqqiyot yo'lida pirovard maqsadi bo'lgan ozod va obod Vatan, erkin va farovon hayot uchun kurash borasidagi intilishda ruhiy-ma'naviy kuch-quvvat manbai, ilmiy asos-milliy g'oya, milliy mafkura bo'lishi shart, chunki o'z milliy mafkurasiga tayanmagan jamiyat inqirozga duchor bo'lishi, o'z yo'lidan adashishi muqarrar.

Mafkura faqat bugun emas, balki, hamma zamonlarda ham eng dolzarb siyosiy-ijtimoiy masala, har qanday jamiyatni sog'lom, ezgu maqsadlar sari birlashtirib, uning o'z maqsadlariga erishishi uchun ma'naviy-ruhiy kuch-quvvat beradigan poydevor bo'lib kelgan.

Kishilik jamiyati paydo bo'lgandan boshlab insonlar o'zlarining yashash sharoitlarini yaxshilashga, uni adolat qoidalari asosida tashkil qilishga intilganlar. Uning yo'llari usullari izlab kelingan. Ular o'zlarining bu urinishlarini muayyan g'oyalar orqali ifoda etishga intilishgan. Shuning uchun ham mafkuraga ehtiyoj vujudga kelgan va u yaratilgan.

Mafkura har bir tarixiy shart-sharoitlarining o'ziga xos tomonlarini ifoda etishi bilan birga har bir xalqning o'ziga xos milliylikini ham aks ettiradi.

Har bir tarixiy sharoitda har bir xalqning o'ziga xos mafkurasi bo'lgan. Mafkura jamiyatda yashaydigan odamlarning hayot mazmunini, ularning intilishlarini o'zida mujassamalashtiradi. Har qanday inson, tabiiyki, murod-maqsadsiz yashay olmaydi. Binobasin, toki hayot mavjud ekan mamlakatlar, xalqlar va ulaning mafkuralari bor ekan, ular o'z taraqqiyoti yo'lini ertangi kun ufqlarini o'zining milliy g'oyasi, milliy mafkurasi orqali belgilab olishga intiladi.

Biroq, sovetlar zamonida mafkura milliy bo'lishi mumkin emas, deb hisoblangan. Milliy mafkura xususida hatto so'z ham yuritilmagan. Buning natijasida o'zbek millatining milliy ongi, dunyoqarashi, milliy g'ururi, iftixori anchagina sustlashtirib yuborilgandi.

O'zbekiston milliy mustaqillikka erishgach o'zining istiqlool mafkurasini nazariy jihatdan ishlab chiqish, uni xalq orasida keng targ'ibot qilish, har bir fuqaro ongida mustaqillik mafkurasining mazmun va mohiyatini singdirishi, istiqlool yo'liga xos o'zbek milliy mafkurasini ilmiy asosda yaratish kabi o'ta muhim va sharaflı vazifa paydo bo'ldi.

1993 yil 23 fevral kuni Prezident I.A.Karimov bir guruh adiblar bilan suxbat qilib milliy istiqlool mafkurasini ishlab chiqish zaruriyatini asoslab berdi. O'zbekiston Respublikasi Oliy kengashi 12-sessiyasida 1993 yil 6 mayda oldimizda turgan eng muhim masala bu milliy istiqlool mafkurasini yaratish va uni hayotimizga tadbiq etish ekanligi alohida ta'kidlagan.

Mustaqillikning keyingi yillarida I.A.Karimov respublikaning bosh mafkurachisi sifatida faoliyat ko'rsatmoqda. Uning asarlarida, maqollarida, nutqlarida, matbuot vakillarining savollariga bergan javoblarida milliy istiqlool mafkurasining ilmiy nazariy qoidalari asoslandi, uni yangi mazmun yangi g'oyalar bilan boyitildi.

Biroq, shuni ham aytib o'tish kerakki, har qanday mustaqil davlat dastlab biron bir mafkurani davlat mafkurasi sifatida olishi mumkin emas. Bir jamiyat, ijtimoiy guruh yoki

millatning mafkurasini boshqa jamiyat millat mafkurasiga majburan qabul qildirishi ham mumkin emas, bunga yo‘l qo‘yib ham bo‘lmaydi. Bunday harakatlar demokratiya va erkinlik qoidalariga millatlarning suverenligiga ziddir.

Shu sababli O‘zbekistonning milliy istiqlol mafkurasini asriy milliy qadriyatlarimiz, yangi vujudga kelayotgan xalqimizni bugungi va kelajakdagi manfaatlarini ifodlaydigan g‘oyalar shuningdek, umuminsoniy qadriyatlar asosida shakllantirilib borilmoqda.

Mamlakatimiz istiqlolga erishgan dastlabki kunlardan boshlab, o‘zbek xalqi o‘z milliy an‘analariga, urf-odatlariga zid bo‘lgan kommunistik mafkuradan voz kechdi, o‘zining demokratik jamiyat barpo etishdek ulug‘ maqsadlarini, harakat dasturlarini muayyan milliy mafkura orqali aniqlashga intildi.

Biroq, O‘zbekistonning milliy istiqlol mafkurasining shakllanishi o‘ta murakkab ziddiyatlarga to‘la davriga to‘g‘ri keldi. Umuman bir mafkuradan ikkinchi mafkuraga o‘tish darrov, qisqa davr ichida amalga oshmaydi. Xalq millat o‘z milliy mafkurasini butun umri davomida takomillashtirib boyitib boradi.

Yurtboshimiz ta’kidlaganidek, mafkura qotib qolgan aqidalar yig‘indisi emas, u uzluksiz jarayon bo‘lib, hayot davom etar ekan mafkuraning oldiga qo‘yiladigan yangi-yangi talablar ham paydo bo‘laveradi. Shu sababli inson taraqqiyotidagi yangi-yangi o‘zgarishlar, yangilanishlarni taqozo etadigan milliy manfaatlariga javob beradigan milliy mafkurani yaratish uchun ko‘p yillar davomida muntazam ish olib borish lozim bo‘ladi. Insoniyat taraqqiyoti tajribasi millat mafkurasining bir necha avlod umri davomida ishlab chiqqanligidan va takomillashib borganligidan dalolat beradi. Xalq, millat mafkurasini shakllantirish uchun insoniyat tarixining turli davrlarida aql-zakovat yorqin tafakkurga ega bo‘lgan buyuk shaxslar zahmat chekkanlar. Ular Konfustiy (Xitoy), Maxatma Gandi (Hindiston), Demokrit va Aristotel (Gretsiya), Ahmad Farg‘oniy, Abu Nasr Forobiy, Muhammad Xorazmiy, Ibn Sino, Abu Rayxon Beruniy, Imom Buxoriy, Amir Temur, Mirzo Ulug‘bek, Alisher Navoiy (O‘rta Osiyo) va boshqalardir.

Demak, milliy mafkurani yaratish yzoq yillar davom etgan uzluksiz jarayon hisoblanadi. Aynan mana shunday sharoitda, ya’ni umri o‘tib bo‘lgan g‘oya, mafkura o‘rnida jamiyatda yangi bir g‘oya ilg‘or bir mafkura shakllanishi jarayonida mafkuraviy bo‘shliq yuzaga kelishi mumkin.

Mafkuraviy bo‘shliq nima, uning ma’nosini tushuntirib bering? Mustaqillikning dastlabki yillarida O‘zbekistonda ana shunday mafkuraviy bo‘shliq paydo bo‘ldi. Bu bo‘shliq jarayonidan foydalangan, mamlakatimizga o‘z hukmini o‘tkazishni istagan turli kuchlar mafkuraviy kurash boshladilar. Prezidentimiz uqtirganidek, avvalo mafkura dunyosida bo‘shliqqa yo‘l qo‘ymaslik kerak, agar shunday holat yuz bergan taqdirda bo‘sh qolgan mafkura maydonidan bizga begona, orzu-intilishlarimizga mutlaqo yot g‘oyalar o‘rin egallashga urinishi shubhasiz.

Bugungi kunda dunyoda borayotgan kurashlar ichida eng kuchli, eng ta’sirchan kurash, avvalo, mafkura maydonlarida olib borilmoqda va bu kurashda yengish uchun juda ko‘p mablag‘ imkoniyat va kuchlar safarbar qilinmoqda. Ilgari kuchli davlatlar zaif mamlakatni bosib olib, o‘z hukmini o‘tkazgan bo‘lsa, endilikda o‘z ta’sir doirasiga olmoqchi bo‘lgan mamlakatlar aholisining ongini o‘ziga qaram qilishga intilmoqdalar.

Bu kuchlarning mamlakatimizga o'z hukmini o'tkazishga intilishining sababi O'zbekistonning jo'g'rofiy-strategik imkoniyatlari, ya'ni Markaziy Osiyo mintaqalarining markazida joylashganligi, tabiiy xom ashyo zahiralarga boyligidir.

Biroq ularning eng yovuz quroli milliy qadriyatlarimizga to'g'ri kelmaydigan, yosh avlodning qalbi va tafakkurini qoplaydigan mafkuradir. Ular diniy ekstremizm, yosh mustaqil davlatlarni sobiq ittifoqqa birlashtirish g'oyasi, tariximizni, milliy qadriyatlarimiz va din, madaniyatni soxtalashtirishga urinishlar, narkobiznes, noqonuniy qurol-yaroq savdosi, terrorchilik va boshqalardir.

Masalan, ba'zi yoshlarni yo'ldan chalg'itayotgan diniy ekstremizm xavfini olaylik. Ular islom xalifaligini tiklab, uning bayrog'i ostida musulmon xalqlarini yangi imperiyaga birlashtirishga qaratilgan mafkuraviy tahdiddir.

Xo'sh, shunday ekan endi voyaga yetayotgan yoshlarimizni qanday g'oya va mafkura bilan qurollantirishimiz kerak. U nimalarni o'zida mujassamalashtirishi va qanday talablarga javob berishi kerak?

Davlatimiz rahbari asoslab berganidek, milliy mafkurani shakllantirishda, avvalo ajdodlarimiz qoldirgan ma'naviy me'rosidan oqilona foydalanish lozim. Ajdodlar vasiyatiga sodiq va munosib bo'lmog'imiz lozim.

Milliy istiqlool mafkurasi xalqimizning azaliy an'alariga, udumlariga, tiliga, diniga, ruhiyatiga asoslanib, kelajakka ishonch, mehr-oqibat, insof, sabr-toqat, adolat, ma'rifat tuyg'ularini xalqimiz, yoshlarimiz ongiga singdirish lozim. Milliy mafkura zamonaviy umumbashariy, umuminsoniy yutuqlardan oziqlangan, ularni o'ziga qamrab olgan holda, yurt tinchligi, vatan ravnaqi, xalq manfaati va farovonligi yo'lida xizmat qilish hissinı tarbiyalamog'i darkor.

Milliy istiqlool mafkurasi xalqimizga xos bo'lgan eng muqaddas tuyg'u va tushunchlarning mujassam ifodasi bo'lishi kerak. Ular Vatanga – ona tiliga muhabbat, milliy, umuminsoniy qadriyatlarga sodiqlik, muqaddas dinimiz va oilaga hurmat, mehr-oqibat, muruvvat, andisha, or-nomus, sharm-u hayo kabi fazilatalardir.

Ayniqsa, yoshlarning iymon-e'tiqodini mustahkamlash, irodasini baquvvat qilish, ularni mustaqil fikrga ega bo'lgan barkamol insonlar etib tarbiyalash, ularning tafakkurida o'zligini unutmaslikka, ota-bobolarimizning muqaddas qadriyatlarini asrab-avaylash va hurmat qilish fazilatlarini shakllantirish, shu orqali ularning mafkuraviy immunitetini kuchaytirish lozim, toki yoshlarning men o'zbek farzandiman deb g'urur va iftixor bilan yashashiga erishish. Ana shunda biz uchun mutlaqo begona bo'lgan g'oyalar o'z ta'sirini o'tkaza olmaydi.

XXI asr bo'sag'asida xalqaro vaziyatda, dunyodagi kuchlar nisbatida tub o'zgarishlar sodir bo'ldi. Sobiq ittifoqning parchalanishi natijasida ikki siyosiy kuchlar qarama-qarshiligi, sovuq urush siyosati barham topdi. Ammo dunyo g'oyat murakkab muammoli bo'lib keldi va shunday bo'lib qolmoqda. Dunyo tinchligiga, umumiy xavfsizlikka taxdid soluvchi xavf-xatarlar oqlanib qoldi. Ular quyidagilardan iborat:

Kuchlar nisbati ilgari ikki joyda (SSSR va AQSh) da to'plangan, ikki qutbli bo'lgan bo'lsa, endi ko'p qutbli bo'lib qoldi, nazorat qilish qiyinlashdi. Turli darajada rivojlangan mamlakatlar o'rtasida ziddiyatlar yanada kuchaydi. Rivojlanayotgan mamlakatlarning asosiy boyligi hisoblangan tabiiy resurslarini

rivojlangan mamlakatlar o'z qo'liga olishga, nazorat qilishga intilishi kuchaydi. Ko'pchilik mamlakatlarda ijtimoiy barqarorlikka qarshi xavf va xatarlar o'sib bormoqda.

Umumiy xavfsizlikka, xalqlar o'rtasidagi hamjihatlikka ayrim davlatlardagi muayyan siyosiy kuchlar tomonidan yuritilayotgan buyuk davlatchilik shovinizm va agressiv millatchilik siyosati ham xavf solmoqda. Bunday siyosatning xavfi xalqlaro, davlatlaro, millatlararo qarama-qarshilikni, mojarolarni keltirib chiqarmoqda.

Buyuk shovinistik davlatlar kichik davlatlarning, endigina mustaqillikni qo'lga kiritgan yosh davlatlarning xalqaro-huquq va ichki davlat suverinitetini ro'yobga chiqarishga qarshilik ko'rsatmoqdalar, tashqi iqtisodiy aloqalarni chegaralashga va kamsitishga o'rinmoqdalar. «Sovuq urushi» siyosati barham topganligi natijasida yalpi yadro urushi xavfi kamaygan bo'lsa-da, bu turdagi ommaviy qirg'in qurollarining boshqa mamlakatlarga tarqalayotganligi ko'p miqdorda saqlanayotganligi dunyo ahlini tavishlantirmoqda.

Hozirgi dunyoda biran-bir mamlakat, shu jumladan O'zbekiston ham, boshqalardan ajralgan hudud emas. Shu nuqtai nazardan qaralganda O'zbekiston xavfsizligi uchun tahdid solayotgan zaminlar mavjud. I.A.Karimov o'zining «O'zbekiston XXI asr bo'sag'asida...» asarida O'rta Osiyo davlatlari, jumladan O'zbekiston xavfsizligi uchun solayotgan tahdidini ko'rsatib beradi. Ular quyidagilardan iborat:

O'zbekiston amalda Fors ko'rfazi, Kaspiy dengiz havzasi neft va gazga juda boy konlari joylashgan yarim xalqning strategik markazi hisoblanadi. Ya'ni bu yarim halqa atrofida butun dunyo energiya taqchilligi sharoitida yaqin yillar va jahon kelajagi uchun ham xal qiluvchi rol o'ynaydigan energiya zaxiralari mavjud. Bu jahon davlatlarining qiziqtirmasdan qolmaydi.

O'zbekiston Respublikasi Rossiya, Xitoy va Hindistonning, Sharq va g'arb mamlakatlarining bir-biriga mos kelmaydigan manfaatlari yuzaga chiqadigan mintaqaning bir qismi. Aslida shakllanib kelayotgan, lekin kuch qudratli, XXI asrning qiyofasini shubhasiz belgilab beradigan kuch markazlari ana shu mintaqadan manfaatdorlar. Yevropa, Osiyo markazlari tutashgan yerda joylashgan O'zbekiston hududidan islom dunyosining Turkiya, Pokiston, Eron va Saudiya Arabistoni kabi qudratli mamlakatlar ham yuqoridagi kuchlar kabi manfaatdorlar.

Suv resurslarining cheklanganligi, ekologik muammolari, Orol fojiasi ham mamlakatimiz uchun noqulaylik omillidir. Shuningdek, mustamlakachilik davrida yuritilgan Turkistonning bo'lish, millat va elatlari ustidan hukmronlik qilish siyosatining asarotlari hozirgacha tashvishli omil hisoblanadi.

Yana bir noqulaylik shundan ibortki, O'zbekistonni etnik, demografik, iqtisodiy va boshqa muammolar yoki ostida qolgan mamlakatlar qurshab turibdi. Buni ustiga yurtimiz mintaqadagi diniy eksterizm etnik murosasizlik narkobiznes va har xil tashqi kuchlar tomonidan rag'batlantirilib kelinayotgan, mojarolar avj olgan Afg'oniston kabi beqarorlik o'chog'i bilan chegaradosh.

Bularni hisobga olib O'zbekiston Vatan xavfsizligi va ijtimoiy barqarorliklikning ta'minlash uchun chora va tadbirlarni amalga oshirmoqda.

Mustaqillikning dastlabki kunlaridan boshlab, O'zbekiston Respublikasi Mudofaa ishlari Vazirligi tashkil (1991 yil 6 sentabrda) qilindi, O'zbekiston qurolli kuchlari barpo (1992 yil 14 yanvar) etildi. 14 yanvar «Vatan himoyachilari kuni» bo'lib qoldi.

Vatanimiz Xavfsizligini ta'minlash va mustahkamlashda 1992 yil 3 iyunda Parlamentda qabul qilingan «Mudofaa doktrinasini» xizmat qilmoqda. Unda quyidagilarni belgilangan: O'zbekiston jahondagi biror davlatni o'zining dushmani deb hisoblamaydi; Xalqaro muammolarni urush yo'li bilan hal etishga qarshi chiqadi; biror davlatga birinchi bo'lib harbiy harakatlar boshlamaydi; Yadro kurashsiz yashash prinsiplariga amal qiladi.

1996 yili O'zbekiston Respublikasi milliy xavfsizlik konsepsiyasi ishlab chiqildi, uning huquqiy asosini belgilovchi qonunlar yaratildi. 2002 yil 29 avgust O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining to'qqizinchi sessiyasida I.A.Karimov qurolli kuchlarni isloh qilish to'g'risida qator vazifalarni amalga oshirishni belgilab berdi. Shu asosida Mudofaa Vazirligi, yagona qo'mondonlik organi qurolli kuchlarining birlashgan tartibi tuzildi.

Vatan xavfsizligini mustahkamlash ijtimoiy-siyosiy barqarorlik, millatlararo totuvlikni ta'minlash bilan ham bevosita bog'liq. Shu boisdan O'zbekiston davlati millatlararo munosabatlarni boshqarib borishda ham muhim harakat dasturlarini ishlab chiqdi. Respublikada yashovchi millat vakillarining milliy madaniy markazlari, respublika baynaminal millat madaniy markazlari tashkil etildi. Bunday markazlar millatlararo yangi munosabatlarni qaror topishida muhim ahamiyatga ega bo'lmoqda.

Ijtimoiy-siyosiy barqarorlikning muhim omillaridan biri kishilarni kuchli ijtimoiy himoya qilishdir, shu boisdan kam ta'minlangan oilalarni ijtimoiy himoya qilishning kuchaytirishga oid tadbirlar amalga oshirildi, mahallalar orqali bolalar va kam daromadli oilalarga moddiy yordam beriladigan bo'ldi.

Vatanimiz milliy xavfsizligini ijtimoiy barqarorlikni ta'minlashda O'zbekistonning xalqaro hamjamiyati va davlatlararo xavfsizlik harakatida ishtiroki ham muhim ahamiyatga ega. Shuning uchun ham O'zbekiston Yevropa xavfsizlik va hamkorlik tashkilotlarida, Yevropa ittifoqi, Shimoliy Atlantika hamkorlik kengashi va boshqa tashkilotlarda ishtirokini kengaytirmoqda.

2. O'zbekistonning jahon hamjamiyati bilan hamkorligi va integratsiyalashuvi

Hozirgi zamon voqeligi shundaki, bir mamlakatning xavfsizligi, tinchligi va barqarorligi boshqa mamlakat hisobidan ta'minlanishi mumkin emas. Mintaqa xavfsizligini jahon xavfsizligi muammolaridan ajralgan holda ham ko'rib bo'lmaydi. Shuning uchun ham mustaqil O'zbekiston davlati Vatan milliy xavfsizligi va barqarorligini ta'minlash maqsadida jahon hamjamiyati bilan teng ko'lamda integratsiyalashuvi jarayonida faol qatnashish, xalqaro tashkilotlar bilan hamkorlik qilish yo'lidan bormoqda. O'zbekiston davlati o'z mustaqilligini dastlabki yillaridayoq tashqi siyosiy va iqtisodiy aloqalarni shakllantirishdagi asosiy tamoyillarni ishlab chiqdi va o'zining tinchliksevar tashqi siyosatida unga amal qilib kelmoqda. Ular quyidagilardan iborat:

- davlatlararo aloqalarda teng huquqiylik va o‘zaro manfaatdorlik;
- davlat milliy manfaatlarining ustunligi;
- mafkuraviy qarashlardan qat’iy nazar hamkorlik uchun ochiqlik, umuminsoniy qadriyatlarga, tinchlik va xavfsizlikni saqlashga sodiqlik;
- davlatlarning Suveren tengligi va chegaralar dahlsizligini hurmat qilish;
- boshqa davlatlarning ichki ishlariga aralashmaslik;
- kuch ishlatmaslik;
- nizolarni tinch yo‘l bilan hal qilish;
- harbiy bloklarga kirmaslik;
- tashqi aloqalarni ham ikki tomonlama ham ko‘p tomonlama kelishuvlar asosida rivojlantirish, bir davlat bilan yaqinlashish hisobi boshqasidan uzoqlashmaslik.

Hozirgi butun dunyo yaxlit bir-biriga bog‘lik bo‘lib bormoqda. Bu hol hozirgi xalqaro xavfsizlik tuzilmalari bilan o‘zaro aloqalarda va ularning faoliyatida ishtirok etgandagina Vatan xavfsizligi va barqarorligini ta’minlash va mustahkamlash mumkinligini ko‘rsatmoqda. Bu vaziyatni hisobga olgan O‘zbekiston Respublikasi jahon hamjamiyati bilan teng ko‘lamda integratsiyalashgan demokratik davlatni qurishdan iborat strategik vazifani amalga oshirmoqda. Chunki mamlakat va davlatning xavfsizlik darajasi uning integratsiya jarayonlarida qatnashish darajasiga bog‘liq.

O‘zbekiston jahon hamjamiyatlarida integratsiyalashuv jarayonlariga qatnashuvi eng avvalo Birlashgan Millatlar Tashkiloti (BMT) faoliyatida (1992 yil 2 martdan) ishtirok etishida yaqqol namoyon bo‘ldi. I.A.Karimov BMT bosh Assambleyasining 1993 yil sentabrda bo‘lgan 48 sessiyasida ishtirok etdi, nutq so‘zlab bir qator takliflar qildi. Ular quyidagilardan iborat:

- O‘rta Osiyoda xavfsizlik, barqarorlik va hamkorlik masalalari bo‘yicha Toshkentda BMTning doimiy ishlovchi seminarini chaqirish, O‘rta Osiyo mintaqasini yadrosiz zona deb e’lon qilish;
- narkobiznesga qarshi kurashni kuchaytirish;
- Orolni kutqarish va boshqalar.

O‘zbekiston tashabbusi bilan va BMT rahhnamoligida 1995 yil 15-16 sentabrda O‘rta Osiyoda xavfsizlik va hamkorlik masalalariga bag‘ishlangan Toshkent kengash-seminari bo‘lib o‘tdi. Xalqaro kengashda ishtirok etgan 31 davlat va xalqaro tashkilotdan kelgan muxtor vakillari mintaqa xavfsizligining, mojarolarining oldini olish, integratsiya jarayonlarini chuqurlashtirishning ishonchli tizimini barpo etish masalalari yuzasidan o‘z takliflarini aytdilar.

Jahon hamjamiyatiga integratsiyalashuvining tarkibi qismi davlatlarning turli birlashmalari bilan aloqalarini rivojlantirishdan iboratdir. O‘zbekiston mintaqaviy xalqaro tashkilotlari Yevropada xavfsizlik va hamkorlik tashkilotlari (YeXHT), Shimoliy Atlantika Shartnomasi tashkiloti (NATO) Yevropa ittifoqi va boshqalar bilan samarali hamkorlik qilmoqda.

O‘zbekiston 1992 yil 26 fevraldan boshlab YeXHT a’zosi. A.I.Karimov 1992 yil 9-10 iyulda bo‘lgan Yevropa xavfsizlik va hamkorlik tashkilotlarining majlisida

ishtirok etishi, nutq soʻzlari Oʻzbekistonning jahon hamjamiyatida munosib oʻrin egallayotganligining dalilidir.

Oʻzbekiston bilan Shimoliy Atlantika Shartnomasi tashkiloti oʻrtasida oʻzaro tushunish va hamkorlik mavjud. 1995 yil iyuldan Oʻzbekiston tinchlik yoʻlida hamkorlik dasturiga qoʻshilgan. Bu tashkilot tomonidan AQShda, 1997 yilda Qozogʻiston va Oʻzbekistonda oʻtkazgan harbiy mashqlari Oʻzbekiston harbiy qismlarining ishtiroki askarlarning harbiy texnik tayyorgarligini yanada koʻtarishga xizmat qildi.

Oʻzbekistonning jahon hamjamiyati bilan integratsiyalashuvida BMT doirasidagi ixtisoslashagan tashkilotlar bilan hamkorligi muhim ahamiyatiga ega. Oʻzbekiston 1993 yil oktabrdan boshlab YUNESKO aʼzosi. 1994 yil dekabrda Respublika YUNESKO ishlari boʻyicha Oʻzbekiston Respublikasi komissiyasi tashkil etildi, u idoralararo organ boʻlib, tartibiga taʼlim fan, madaniyat va axborot sohalari kiradi. YUNESKO qarori bilan Amir Temur, Ulugʻbek tavalludi nishonlandi. Samarqandda Oʻrta Osiyo tadqiqot xalqaro instituti tashkil boʻldi.

Oʻzbekiston mustaqil davlatlar hamdoʻstligi (MDH) bilan hamkorlik qiladi. Mustaqillik yillarida Rossiya Federatsiyasi, Ukraina, Belorussiya, Moldaviya, Gruziya, Ozarbayjon, Litva, Latviya, va Oʻrta Osiyodagi ham doʻstlik davlatlari bilan ikki tomonlama davlatlararo aloqalarni oʻrnatdi va yil sayin kengytirilmoqda.

Shunday qilib, Oʻzbekiston tarixan ham qisqa bir davrda jahon hamjamiyatiga qoʻshildi, uning huquqli aʼzosiga aylandi. Nufuzli xorijiy davlatlar bilan siyosiy, diplomatik, iqtisodiy, madaniy aloqalarni yoʻlga qoʻydi. Bular Vatanimiz xavfsizligi va barqarorligini taʼminlashda muhim ahamiyatga ega boʻldi.

3. Oʻzbekistonning xalqaro terrorizm va diniy ekstremizmga qarshi kurashdagi faoliyati

Terrorizm va ekstremizm muammosi 20-asrning soʻnggi oʻn yildan boshlab xalqaro jamoachilikni katta tashvishga solib kelmoqda. Terrorizm va ekstremizm Birlashgan Millatlar Tashkiloti, Yevropa xavfsizlik va hamkorlik tashkilotlari, koʻplab mintaqaviy, xalqaro, nodavlat va jamoatchilik tashkilotlari, qonunchilik va ijroiya, huquq-tartibot organlari uchun oʻta muhim muammoga aylandi.

Terrorizm (terrorchilik) hozir global muammolar orasidan oʻrin egalladi, oʻz navbatida u insoniyatning dunyoviy taraqqiyoti va kelajagiga juda katta xavf solayotir. Terrorizm tahdidini tasavvur etish uchun uning mazmun-mohiyatini bilish lozim. Terror kuch, turli xildagi qurollarni qoʻllash, begunoh qurbonlarga sabab boʻluvchi zoʻrovonlikdir. Terrorizمنى global tahdidlari butun dunyo insoniyatga xavf soluvchi turlari: termoyadro urushi, umumekologik tabiat resurslarinig tugatish, tibbiy biologik tusdagi tahdid, xalqaro jinoyatchilik, narkotik va qurol-yaroq kontrabandasi va hokazolar.

Terrorizmning oʻtmishi hozirgi tarixga nazar solsangiz uning diniy ekstremistik guruhlar tomonidan sodir qilinayotganligini koʻrish mumkin. Diniy ekstremizm garchi qadimgi islom gʻoyalarini qayta tiklash niqobi ostida harakat

qilayotgan bo'lsalarda, aslida ularning siyosiy qarashlari hokimiyatga intilishga, mamlakat boshqaruvini egallashga qaratilgan.

1994 yili Qandahor hududida yuzaga kelgan yangi siyosiy harakat «Tolibon» nomini olgan diniy siyosiy kuch ham Afg'onistonda hokimiyat sari intildi. Tolibon o'ziga xos g'oya va aqidalarni ilgari surgan, yangi siyosiy diniy kuch emas, aksincha vahobiylarning XX asrdagi bir ko'rinishi holos. Pokiston va Eron hududida turib Afg'oniston va Tojikistondagi qonuniy hukumat tuzumga qarshi kurash olib borgan va hozir mamlakatlarda terrorchilik urushini olib borayotgan Tunis terroristlari «Qur'onni himoya qilish uyushmasi» ham diniy ekstremizmni ashaddiy ko'rinishlaridan biridir.

O'zbekistonda terrorchilik harakatlarini sodir etishni rejalashtirgan O'zbekiston-islom harakati rahnamolari 1999 yil 16 fevraldagi portlashdan tashqari Toshkentdagi ayrim elchixonalarining rahbarlarini garovga olishni rejalashtirganlar. Bundan ularning maqsadi O'zbekistondagi diplomatika vakolatxonalarini faoliyatiga zarar yetkazish, xorijiy sheriklar bilan hamkorlikda tashkil etilgan qo'shma korxonalar ishiga bog'liq loyihalarni chet el sarmoyalaridan mahrum etish shu orqali respublika xavfsizligiga tahdid qilish edi. Va nihoyat O'zbekistondagi qonuniy hukumatini qo'lga olish, islom respublikasini tashkil etish edi.

2000 yil avgustida O'zbekistonning Bo'stonliq, Sariosiyo tumanlari, Qirg'izistonning ba'zi viloyatlarida suqilib kirishga urinishlari, 2005 yil 13 mayda Andijondagi mudhish voqea va boshqalar xalqaro terrorizm tahdidiga qarshi kurash, Vatan xavfsizligini ta'minlash, o'ta dolzarb ekanligini ko'rsatdi.

Terrorizm va diniy ekstremizm milliy davlat chegaralaridan chiqib, tobora kengayib, globallashtirib bordi. Bu hol jahon jamoatchiligini xalqaro terrorizmga qarshi kurashga qaratilgan harakatlarini yanada kuchaytirishni talab qildi. Shu boisdan O'zbekiston respublikasida 2000 yil 25 dekabrda «Terrorizmga qarshi kurash to'g'risida» gi qonun ishlab chiqildi. Bu qonunga asosan quyidagilarga yo'l qo'yilmaydi: O'zbekiston hududida xalqaro munosabatlarni murakkablashtirish, davlatlarning suverenitetini, hududiy yaxlitligini buzish, xavfsizlikka putur yetkazish, urush va qurolli mojaralarni keltirib chiqarish, ijtimoiy-siyosiy vaziyatni barqarorlashtirish, terrorchilik tashkilotlarini moliyalashtirishga qaratilgan faoliyatlarga yo'l qo'yilmaydi.

O'zbekiston Respublikasining «terrorizmga qarshi kurash to'g'risida» gi qonun loyihasi bir qancha xalqaro tashkilotlarga BMTning inson huquqlari bo'yicha oliy komissiyasi vakolatxonasi, inson huquqlari umumjahon deklaratsiyasi, fuqarolik va siyosiy huquqlar bo'yicha xalqaro pakti va boshqalarni qo'llab-quvvatladi.

2000 yil aprelida O'zbekiston, Qozog'iston, Qirg'iziston va Tojikiston Prezidentlari uchrashuvida «Terrorizm, siyosiy, diniy ekstremizm, millatlararo jinoyatchilik va tomonlar xavfsizligi hamda barqarorligiga tahdid soluvchi xavflar bilan kurashishda hamkorlikdagi harakatlar to'g'risida» gi shartnoma imzolandi.

2001 yil iyun oyida Shanxay Hamkorlik tashkiloti davlat rahbarlari Sammiti (bu uchrashuvda O'zbekiston, Rossiya, Xitoy, Qozog'iston, Tojikiston qatnashdi)

Shanxay hamkorlik tashkilotini (ShHT) tuzish to'g'risidagi Dekleratsiya, shuningdek, terrorizm, ayrimachilik va ekstremizm bilan kurashish haqidagi shartnoma imzolandi.

Terrorizm bilan kurashish sohasidagi xalqaro shartnoma to'g'rsida gap borganda, O'zbekiston tashabbusi bilan tuzilgan «6+2 guruhi» deb nomlangan guruh ham katta ahamiyatga ega bo'ldi. Uning harakati bilan 2000 yil oktabrda BMT va YeXHT ishtirokidagi «Markaziy Osiyodagi xavfsizlik va barqarorlikni mustahkamlash, giyohvand moddalar, uyushgan jinoyatchilar va terrorizmga qarshi kurashishga birgalikda yondashish» mavzusidagi xalqaro Toshkent konferensiyasi o'tkazildi.

O'zbekiston davlati so'nggi yillarda ayniqsa AQSh dagi 2001 yil 11 sentabr voqealaridan keyin, terrorizm muammosi tobora tashvishli va jiddiy ahamiyat kasb etib, ko'plab davlatlarning milliy manfaatlariga rahna solib kelayotgan bir davrda xavfsizlik va barqarorlikni ta'minlash borasida ko'p qirrali ishlarni amalga oshirmoqda va unda hamkorlik zarurligiga alohida e'tibor bermoqda.

Hozirgi terrorizmga qarshi tashkil qilinayotgan mamlakatlar safiga o'zining siyosiy tuzumi va qarashlaridan qat'iy nazar, turli davlatlar, shu jumladan barcha yetakchi arab va musulmon davlatlari qo'shilayotgani e'tiborga sazovordir. Bunday kuchlar va davlatlarni birlashtirayotgan xalqlar hamjamiyatining qat'iyligini tobora mustahkamlanib, bu kurash oxirigacha olib borilishiga hech qanday shubha yo'q.

Nazorat uchun savollar va vazifalar:

Savollar:

1. O'zbekiston uchun bozor iqtisodiyotiga o'tishning zaruriyati va ahamiyati nimada?
2. Bozor iqtisodiyotiga o'tishning besh tamoyilini tahlil qiling.
3. O'zbekistonda aholini ijtimoiy himoyalash bo'yicha qanday tadbirlar amalga oshirildi?
4. Mamlakatimizda xususiylashtirish jarayoni qanday kechayotganligini so'zlab bering.
5. Kichik va o'rta biznesni qo'llab-quvvatlash bo'yicha qanday amaliy tadbirlar amalga oshirildi?
6. Respublikada amalga oshirilayotgan soliq siyosatining mohiyatini ochib bering.
7. Qishloq xo'jaligida qanday islohotlar o'tkazildi va ularning natijalari?
8. Respublikada sanoat ishlab chiqarishining rivojlanishi masalalarini yoritib bering.
9. Ma'naviy meros va uni tiklash deganda nimani tushunasiz?
10. Diniy qadriyatlar deganda nimani tushunasiz?
11. Milliy va madaniy qadriyatlarga e'tiborning kuchayishi sabablari nimada?

12. Amir Temur xotirasini tiklashning tarixiy ahamiyati va zaruriyati nimadan iborat?
13. Milliy g‘oyaning tarixiy ildizlari haqida gapirib bering.
14. Mafkuraviy immunitet nima?
15. Mustaqillik yillarida ta’lim sohasida o‘tkazilgan islohotlar haqida nimalar bilasiz?
16. “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonunning ahamiyati nimalardan iborat?
17. O‘zbekistonda madaniyat va sport sohasida qanday ishlar amalga oshirildi?
18. O‘zbekiston bugungi kunga kelib qanday xalqaro tashkilotlarga a’zo bo‘lgan?
19. O‘zbekiston YuNESKO bilan hamkorlikda so‘nggi yillarda qanday tadbirlarni amalga oshirdi?
20. O‘zbekistonning MDH davlatlari bilan munosabatlari qanday rivojlanmoqda?
21. O‘zbekiston tashqi siyosatining asosiy tamoyillari nimalardan iborat?
22. O‘zbekiston va BMT aloqalari haqida gapirib bering.
23. Respublika iqtisodiyotiga xorijiy investisiyalarni jalb etish yuzasidan qanday ishlar amalga oshirildi?
24. Mintaqaviy mojarolar va terrorizm xavfini misollar yordamida tushuntiring.

Vazifalar:

1. Quyidagi mavzular bo‘yicha ma’ruzalar tayyorlash:
 - Mustaqillik yillarida O‘zbekistonda milliy qadriyatlarning tiklanishi
 - O‘zbekistonda ta’lim va tarbiyaga munosabat
 - Terrorizm va narkobiznesning insoniyat uchun xavfi
 - O‘zbekistonning kuchli ijtimoiy himoya siyosatining natijalari
 - O‘zbekistonlik yoshlar va jahon ta’lim muassasalari
 - O‘zbekim yoshlari jahon sport maydonlarida
 - O‘zbekiston va BMT
 - O‘zbekiston va Shanxay tashkiloti
 - O‘zbekiston va YuNESKO

Mustaqil ish uchun vazifalar:

1. **Quyidagi mavzular bo‘yicha mustaqil ish bajarish:**
 - “Mustaqillik yillarida O‘zbekistonning iqtisodiy taraqqiyoti”
 - “Mustaqillik yillarida O‘zbekistonning ma’naviy-madaniy taraqqiyoti”
 - “O‘zbekistonning milliy istiqlol g‘oyasi”

Tavsiya etiladigan qo‘shimcha adabiyotlar:

1. Karimov I.A. O‘zbekiston XXI asr bo‘sag‘asida: xavfsizlikka tahdid, barqarorlik shartlari va taraqqiyot kafolatlari. T., “O‘zbekiston”, 1997.
2. Karimov I.A. BMT Bosh Assambleyasining 48-sessiyasidagi ma’ruza . 1993. Asarlar. 2-jild. 48-50 betlar.

3. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Islom Karimovning BMT Sammitining Mingyillik rivojlanish maqsadlariga bagishlangan yalpi majlisidagi nutki. «Xalq so‘zi» gazetasi 2010 yil, 22 sentabr.
4. Karimov I. Yuksak ma‘naviyat-yengilmas kuch. T., 2008.
4. Karimov I. A. Jahon moliyaviy iqtisodiy inqirozi: O‘zbekiston sharoitida uni bartaraf etish chora tadbirlari . T. O‘zbekiston. 2009.
5. Usmonov Q. va b. O‘zbekiston tarixi. Oliy o‘quv yurtlari uchun darslik. T., Moliya-iqtisod. 2008.
6. Mahmudov M. Barhayot siymolar. (Qatag‘on qurbonlari haqida lavhalar). Toshkent., “O‘zbekiston”, 1991.
7. Niyozova F. O‘zbekistonda qishloq xo‘jaligini kollektivlashtirishning salbiy oqibatlar. O‘zR FA “Fan”. “O‘zbekiston tarixi” jurnali. №4, 1999.
8. Tursunov I. O‘zbekiston maorifchiligining istiqlol yo‘lidagi ishlari tarixidan. (1917-1939), T., 1995.
9. To‘xliyev N. O‘zbekiston iqtisodiyoti. (savollar va javoblar)T., “O‘zbekiston”, 1991.
10. O‘zbekistonning yangi tarixi. 3-kitob. Mustaqil O‘zbekiston tarixi. T., “Sharq”, 2000.
- O‘zbekiston tarixi (Oliy o‘quv yurtlarining nomutaxassis talabalari uchun darslik). Yangi asr avlodi. T., 2003.
11. Shamsutdinov R., Karimov Sh., Ubaydullayev O‘. Vatan tarixi. 3 kitob. Toshkent:Sharq, 2010

**O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI
OLIY VA O‘RTA MAXSUS TA’LIM VAZIRLIGI
TOSHKENT DAVLAT SHARQSHUNOSLIK INSTITUTI
“MARKAZIY OSIYO XALQLARI TARIXI” KAFEDRASI**

**O‘ZBEKISTON TARIXI
FANIDAN SEMINAR MASHG‘ULOTLARI UCHUN MASHQ VA
TOPSHIRIQLAR TO‘PLAMI**

TOSHKENT- 2015

SEMINAR MASHG'ULOTLARI UCHUN TOPSHIRIQLAR TO'PLAMI

1. O'zbekiston tarixi fanining predmeti va obyekti nimalardan iborat?
2. Tarixiylik tamoyilining mazmun-mohiyati nimadan iborat?
3. Tarixni tadqiq etishda holislik tamoyilining ahamiyati nimada?
4. Qadimgi va o'rta asrlarga oid qanday manbalar mavjud? Misollar keltiring.
5. Sovetlar davrida tariximiz qanday davrlashtirilgan?
6. O'zbekiston hududida sun'iy sug'orish qaysi vaqtda boshlangan?
7. Xitoy manbalarining vatanimiz tarixini o'rganishda ahamiyati nimadan iborat?
8. "Tarix- xalq ma'naviyatining asosidir" iborasini qanday tushunasiz?
9. Sivilizatsiya tushunchasini izohlab bering?
10. Zardushtiylik dinining muqaddas «Avesto» kitobining ahamiyati nimada?
11. Paleolit davridagi qanday kashfiyotlar iqtisodiy hayotning rivojlanishiga asos bo'ldi?
12. Patriarxat va patriarxatning insonlar ijtimoiy-iqtisodiy hayotida qanday o'rni bo'lgan?
13. O'q-yoyning kashf etilishi qanday ahamiyatga ega bo'ldi?
14. Neolit davrida ishlab chiqarish xo'jaligida qanday o'zgarishlar sodir bo'ldi?
15. Bronza davrida odamlar hayotida qanday o'zgarishlar sodir bo'ldi?
16. O'zbekiston hududidagi ilk davlatlar haqida gapiring?
17. Ko'lbuloq va So'x g'orlari topilmalari haqida nimalar bilasiz?
18. "Avesta" da mintaqamizda paydo bo'lgan ilk davlat uyushmalari to'g'risida qanday ma'lumotlar keltirilgan?
19. "Avesto"da jamiyat taraqqiyoti talqini va O'rta Osiyo hududidagi davlatlar tuzulmalari haqida nimalar bilasiz?
20. O'zbek davlatchiligining shakllanishi va dastlabki taraqqiyot bosqichlari haqida nimalar bilasiz?
21. Ahmoniyat hukmronligi davrida O'rta Osiyo, xususan O'zbekiston hududida iqtisodiy rivojlanish jarayonlari qanday kechdi?
22. Ellinizm madaniyatining o'ziga xos xususiyatlari O'rta Osiyoda yoyilishi jarayoni va natijalari to'g'risida nimalar bilasiz?
23. Antik davrda shaharsozlik madaniyatining rivojlanishi jarayoni haqida gapirib bering?
24. Nima uchun Kushon podsholigi O'rta Osiyoda davlatchilikni rivojlanishida yangi bosqich bo'ldi?
25. Nima uchun O'zbekistonda paxta yakkahokimligining o'rnatilishi milliy manfaatlarimizga mos kelmadi?
26. Sho'rolar hokimiyati davrida Respublika xalq ta'limidagi mavjud nuqsonlar nimalardan iborat edi?
27. Sovetlar davrida O'zbekistonda adabiyot va san'at qanday rivojlandi?
28. Sovetlar davrida mutaxassislarni tayyorlash haqida nimalar bilasiz?
29. Sovetlar davrida xalqimizning milliy qadriyatlariga munosabat qanday edi?

30. Sho'ro tuzumida ma'muriy- islohotning shakllanishiga, bu tuzumning dastlabki yillaridayoq buzila boshlashiga nimalar sabab bo'ldi?
31. Shaxsga sig'inish oqibatlari nimalarga olib keldi?
32. Nima sababdan 20-yillar oxiridagi qatag'onlik aynan sobiq jadidlarga qaratildi?
33. 30 va 50 yillar qatag'onligi aynan tuman, viloyat va respublika rahbarlariga hamda shoir, yozuvchi va olimlarimizga qaratildi. Buning sababi nimada edi?
34. 20-30 va 50 yillardagi qatag'onlik siyosatining og'ir oqibatlarini izohlab bering ?
35. Sobiq ittifoq rahbariyatining 80 yillarda O'zbekistonda qatag'onlikning yangi ko'rinishlarini sodir etishdan maqsadi nima edi va u yurtimiz va xalqimizga qanday zahmatlar yetkazdi?
36. Yaqin qarindoshlaringiz orasida qatag'onlik siyosatidan zahmat chekkanlar bormi? Ular haqida so'zlab bering?
37. Ikkinchi jahon urushini keltirib chiqargan sabablarini aytib bering.
38. Ikkinchi jahon urushini kelib chiqishidagi asosiy sababchi bo'lgan tarixiy shaxslarni bilasizmi?
39. Ikkinchi jahon urushi qachon boshlandi?
40. Fashistlar Germaniyasining sobiq SSSRga hujumi qachon boshlandi?
41. Mamlakat hayotini harbiy izga o'tkazish deganda nimani tushunasiz?
42. Urush yillarida o'zbekistonliklar frontga qanday mahsulotlar yetkazib berdilar?
43. Urush yillari O'zbekistonga qanday sanoat korxonalari ko'chirib keltirildi?
44. Ikkinchi jahon urushi yillarida O'zbekistonda ilm-fan, adabiyot va san'at qanday ahvolda edi?
45. Urush jangohlarida qurbon bo'lgan o'zbekistonlik adabiyot va san'at namoyandalaridan kimlarni bilasiz?
46. O'zbekistonliklarning Ikkinchi jahon urushi yillarida bergan talofatlari haqida nimalarni bilasiz?
47. O'zbekistonliklardan urush yillarida ko'rsatgan qahramonliklari uchun taqdirlanganlar soni qancha va ulardan kimlarni bilasiz?
48. Ikkinchi jahon urushi qanday natija bilan tugadi?
49. SSSRni turg'unlik holatiga olib kelgan sabablarni ayting.
50. "Qayta qurish" siyosati nima uchun barbod bo'ldi?
51. 1985-1990 yillarda O'zbekistondagi ijtimoiy-siyosiy vaziyat qanday edi.?
52. Iqtisodiyotda turg'unlik jarayonlarining chuqurlashuviga nima sabab bo'ldi?
53. O'zbekiston davlat mustaqilligini qo'lga kiritish tomon qanday yo'l tutdi?
54. Sovet imperiyasining tanazzulga yuz tutishiga nima sabab bo'ldi?
55. O'zbekiston xalqlari hayotida mustamlakachilik qanday illatlar qoldirdi?
56. O'zbek tiliga davlat maqomining berilishi va uning ahamiyati haqida gapirib bering.

- 57.Sovet davrida O‘zbekistonda amalga oshirilgan kadrlar siyosatining mohiyati nimadan iborat edi?
- 58.O‘zbekistonning milliy davlat mustaqilligi qachon va qay tarzda e‘lon qilindi?
- 59.O‘zbekiston Respublikasi mustaqilligiga nisbatan jahon hamjamiyatining munosabati qanday bo‘ldi?
- 60.I.Karimovning 1989-1991 yillarda amalga oshirgan tadbirlarining tarixiy ahamiyati haqida gapirib bering
- 61.Mustaqillik Deklaratsiyasi haqida gapirib bering
- 62.O‘zbekistonda davlat hokimiyati va mahalliy hokimiyati borasida qanday tub o‘zgarishlar ro‘y berdi?
- 63.Ombudsman haqida gapirib bering
- 64.Oliy Majlis Qonunchilik palatasi va Senati to‘g‘risida ma’lumotlar bering
- 65.O‘zbekistonda qanday siyosiy partiyalar faoliyat olib bormoqda?
- 66.Fuqarolik jamiyati deganda nimani tushunasiz?
- 67.Prezident I.A.Karimovning “Mamlakatimizni modernizatsiya qilish va kuchli fuqarolik jamiyati barpo etish – ustuvor maqsadimizdir” deb nomlangan ma’ruzasining mazmuni haqida ma’lumotlar bering
- 68.O‘zbekiston uchun bozor iqtisodiyotiga o‘tishning zaruriyati va ahamiyati nimada?
- 69.Bozor iqtisodiyotiga o‘tishning besh tamoyilini tahlil qiling.
- 70.O‘zbekistonda aholini ijtimoiy himoyalash bo‘yicha qanday tadbirlar amalga oshirildi?
- 71.Mamlakatimizda xususiylashtirish jarayoni qanday kechayotganligini so‘zlab bering.
- 72.Kichik va o‘rta biznesni qo‘llab-quvvatlash bo‘yicha qanday amaliy tadbirlar amalga oshirildi?
- 73.Respublikada amalga oshirilayotgan soliq siyosatining mohiyatini ochib bering.
- 74.Qishloq xo‘jaligida qanday islohotlar o‘tkazildi va ularning natijalari?
- 75.Respublikada sanoat ishlab chiqarishining rivojlanishi masalalarini yoritib bering.
- 76.Ma’naviy meros va uni tiklash deganda nimani tushunasiz?
- 77.Diniy qadriyatlar deganda nimani tushunasiz?
- 78.Milliy va madaniy qadriyatlarga e’tiborning kuchayishi sabablari nimada?
- 79.Amir Temur xotirasini tiklashning tarixiy ahamiyati va zaruriyati nimadan iborat?
- 80.Milliy g‘oyaning tarixiy ildizlari haqida gapirib bering.
- 81.Ma’furaviy immunitet nima?
- 82.Mustaqillik yillarida ta’lim sohasida o‘tkazilgan islohotlar haqida nimalar bilasiz?
- 83.“Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonunning ahamiyati nimalardan iborat?

- 84.O'zbekiston bugungi kunga kelib qanday xalqaro tashkilotlarga a'zo bo'lgan?
- 85.O'zbekiston YuNESKO bilan hamkorlikda so'nggi yillarda qanday tadbirlarni amalga oshirdi?
- 86.O'zbekistonning MDH davlatlari bilan munosabatlari qanday rivojlanmoqda?
- 87.O'zbekiston tashqi siyosatining asosiy tamoyillari nimalardan iborat?
- 88.O'zbekiston va BMT aloqalari haqida gapirib bering.
- 89.Respublika iqtisodiyotiga xorijiy investisiyalarni jalb etish yuzasidan qanday ishlar amalga oshirildi?
- 90.Mintaqaviy mojarolar va terrorizm xavfini misollar yordamida tushuntiring.

**O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI
OLIY VA O‘RTA MAXSUS TA’LIM VAZIRLIGI
TOSHKENT DAVLAT SHARQSHUNOSLIK INSTITUTI
“MARKAZIY OSIYO XALQLARI TARIXI” KAFEDRASI**

**O‘ZBEKISTON TARIXI
FANIDAN O‘QUV MATERIALLARI (DARSLIK YOKI O‘QUV
QO‘LLANMALARI ALOHIDA DISKDA ILOVA QILINADI)**

TOSHKENT- 2015

**O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI
OLIV VA O‘RTA MAXSUS TA‘LIM VAZIRLIGI
TOSHKENT DAVLAT SHARQSHUNOSLIK INSTITUTI
“MARKAZIY OSIYO XALQLARI TARIXI” KAFEDRASI**

**O‘ZBEKISTON TARIXI
FANIDAN TA‘LIM TEXNOLOGIYALARI (MA‘RUZALAR,
AMALIY/SEMINAR MASHG‘ULOTLARIGA ALOHIDA HOLATDA,
KAMIDA 4 ILOVA BILAN)**

TOSHKENT- 2015

O‘ZBEKISTON TARIXI FANINING TA’LIM TEXNOLOGIYALARI

O‘quv mashg‘ulotida o‘qitish texnologiyasi

1-mavzu: O‘zbekiston tarixi fanining predmeti, nazariy-metodologik asoslari, manbalari va ahamiyati

O‘quv vaqti	2 soat
O‘quv mashg‘uloti shakli	ma’ruza
O‘quv mashg‘uloti rejasi	1. O‘zbekiston tarixi fani, predmeti va obyekti. 2. O‘zbekiston tarixi fanining nazariy-metodologik asoslari. 3. O‘zbekiston tarixini davrlashtirish. 4. Tarixiy manbalar va ularning turlari, ahamiyati.
O‘quv mashg‘uloti maqsadi: O‘zbekiston tarixining fan sifatidagi predmeti, nazariy-metodologik asoslari, manbalari va mintaqa tarixining jahon tarixi bilan bog‘liqligi to‘g‘risida bilimlar tizimini shakllantirish.	
Pedagogik vazifalar: O‘zbekiston tarixining fan sifatidagi o‘rni, predmeti va o‘rganish obyekti bilan tanishtirish; Vatanimiz tarixini o‘rganishda nazariy-metodologik asoslarni tushunish ko‘nikmalarini shakllantirish; O‘zbekiston tarixini turli g‘oyalar asosida davrlashtirishning sabab va oqibatlarini tahlil etish bo‘yicha mulohaza uyushtirish; O‘zbekiston tarixini o‘rganishda tarixiy manbalar to‘g‘risida to‘liq ma’lumotlar berish; Tarixiy manbalar ma’lumotlaridan ayrimlarini keltirish va O‘zbekiston hududi umumjahon sivilizatsiya o‘choqlaridan biri ekanligini ko‘rsatib berish.	O‘quv faoliyati natijalari: O‘zbekiston tarixining fani, o‘rganish obyekti va predmeti tushunchalarini yozib oladilar; I.Karimov asarlari mazmunidan kelib chiqadigan, o‘zbek xalqi davlatchiligi tarixi konsepsiyasi asosida shakllangan, tariximizni o‘rganishning nazariy-metodologik asoslari mazmuni bilan tanishadilar, yozib olib, misollar asosida talqin etadilar; Sovetlar davri va mustaqillik davrida tarixni davrlarga bo‘linish bosqichlarini yozib oladilar, taqdim etilgan savollar asosida fikrlarini bildirib, tahliliy baho beradilar; Tarixiy manbalar turlari, nomlarini yozib oladilar, ularning ahamiyati to‘g‘risida mulohazalarini bildiradilar. Manbalarning ma’lumotlari asosida vatanimiz tarixini jahon tarixi bilan bog‘liqligini tushunadilar.
O‘qitish metodlari va texnikasi	Ma’ruza (kirish), tushuntirish, tahlil

	etish, mulohaza, aniq voqeliklar metodi, muammoli savollar. “Aqliy hujum” metodi.
O‘quv faoliyatini tashkillashtirish shakllari	Jamoa bo‘lib, individual.
O‘qitish vositalari	Tarqatma o‘quv materiallari, ilmiy adabiyotlar, manbalarning nusxalari, ko‘rgazmali materiallar, ma’ruza matni, jadvallar, doska, proyektor, ekran, o‘quv savollari.
Qayta aloqa usullari va vositalari	Og‘zaki nazorat, o‘zaro baholash, mantiqiy savollar.

O‘quv mashg‘ulotining texnologik xaritasi

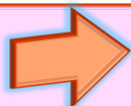
Faoliyat bosqichlari, vaqti	Faoliyat mazmuni	
	o‘qituvchi	Talabalar
1-bosqich. O‘quv mashg‘ulotiga Kirish (10 daq.)	1.1. Darsning mavzusi, maqsadi va rejalashtirilayotgan o‘quv natijalarini e’lon qiladi. 1.2. Vizual material yordamida o‘quv mashg‘ulotining rejasi va xususiyatlari bilan tanishtiradi (1-ilova). 1.3. O‘zbekiston tarixi fani to‘g‘risida tushuncha beradi (2-ilova).	Tinglaydi Yozib oladi
2-bosqich. Asosiy (60 daq.)	2.1. Tarix fanining obyekti va predmeti to‘g‘risida ma’lumotlar berib, misollar asosida o‘zaro farqli va o‘xshash jihatlarini izohlaydi (3-ilova). 2.2. O‘zbekiston tarixini o‘rganishning nazariy-metodologik asoslari - ilmiylik, holislik, tarixiylik to‘g‘risida bilimlarni bayon qiladi misollar asosida ularning ahamiyatini tushuntiradi (4-ilova). 2.3. Talabalarga muammoli vaziyat sifatida tarixiy kitob yozilishida mazkur nazariy-metodologik asoslarga rioya etilmagan holat qanday oqibatlarga olib kelishi mumkinligi to‘g‘risida o‘ylab ko‘rish taklif etadi. 2.3. I.Karimovning “Tarixiy xotirasiz kelajak yo‘q”, “Yuksak ma’naviyat–	Tinglaydi, yozadi, savollar beradi, muhokama qiladi. Tinglaydi, tushunchalar mazmunini yozib oladi, savollar beradi. Fikrlar bildiradi, mulohaza qiladi, o‘zaro bahslashadi. Tinglaydi, fikrlar bildiradi. Tinglaydi, eslab qoladi, fikrlari shakllanadi, ularni bayon qilishga harakat qiladi.

	yengilmas kuch” asarlari misolida tarixning barkamol avlod tarbiyasidagi o‘rnini ko‘rsatib beradi (5-ilova). 2.4. O‘zbekiston tarixini sobiq SSSR tarkibidagi bosqichida davrlarga bo‘linishini izohlaydi va bugungi kun davrlashtirilishi bilan qiyosiy tahlil etadi (6-ilova). Talabalar ongida “aqliy hujum” metodi vositaligida ushbu muammoli masalaga nisbatan bahsli fikrlari shakllanishiga harakat qiladi (7-ilova). 2.5. Talabalarga fikr va g‘oyalarini bildirib, masalaga nisbatan munosabatini bildirish uchun savollarni taklif etadi va munozarani tashkillashtiradi (8-ilova). Kuzatuvchi sifatida talabalarning javoblarini, fikrlarini nazorat qiladi, izohlaydi. 2.6. Tarixiy manba tushunchasining mazmunini yoritadi (9-ilova). 2.7. Tarixiy manbalarning mazmuni va mohiyatiga ko‘ra turlari bilan tanishtiradi (10-ilova) va ularga oid misollarni keltirishni talabalarga taklif etadi. 2.8. Manbalarning holatiga ko‘ra turlarini izohlaydi (11-ilova) va misollar bilan bilimlarni mustahkamlaydi. 2.9. Yozma manbalar turkumiga oid asarlar, qo‘lyozmalar, bitiklar va ularning tarixni o‘rganishda, kelgusi avlodlar ta’lim-tarbiyasida tutgan o‘rni to‘g‘risida malaka va ko‘nikmalarini rivojlantiradi (12-ilova).	Savollarni o‘qiydi, fikrlarini individual tarzda bildiradi, bahs-munozaraga kirishadi, o‘zaro fikrlariga munosabat bildiradi va umumiy javobni qabul qiladi. Tinglaydi, yozadi. Tinglaydi, yozadi, savollarga javob beradi. Daftariga manbalar turlarini ko‘chiradi, o‘z fikrlarini bildiradi. Tinglaydi, yozadi, qo‘shimcha fikrlarini bildiradi, savollar beradi.
3-bosqich. Yakuniy (10 daq.)	3.1. Mavzu bo‘yicha yakuniy xulosani keltiradi va faoliyat natijalarini izohlaydi. 3.2. Talabalarning faoliyatini tahlil etib, baholaydi. 3.4. O‘quv mashg‘uloti maqsadiga erishish darajasini tahlil etadi va baholaydi. 3.6. Keyingi o‘quv mashg‘uloti mavzusini e’lon qiladi: “O‘zbekiston insoniyat sivilizatsiyasining qadimgi o‘choqlaridan biri”. Mustaqil ta’lim	O‘zaro va o‘z-o‘zini baholaydi. Takliflarini bildiradi. Uy vazifasini yozib oladi, savollar beradi.

Texnologik xaritaga oid ilovalar

1-ILOVA

REJA:

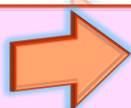
1.O'zbekiston tarixi fani, predmeti, ob'ekti, uning maqsadi va vazifalari.

2.O'zbekiston tarixi fanining nazariy-metodologik asoslari

3.O'zbekiston tarixini davrlashtirish.

4.Tarixiy manbalar va ularning turlari, ahamiyati.

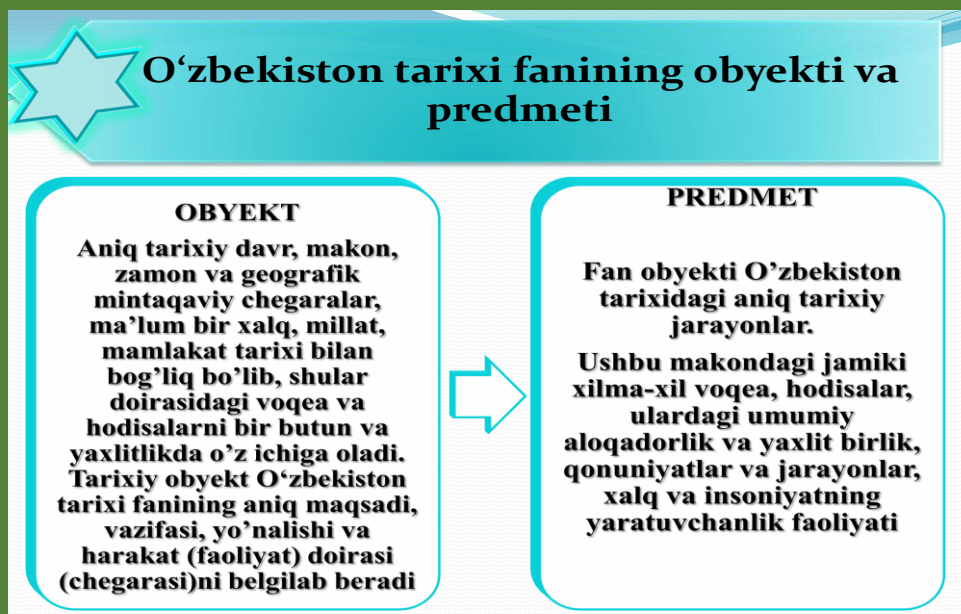

5.O'zbekiston tarixi fanining komil inson tarbiyasidagi o'rni va roli.

2-ILOVA

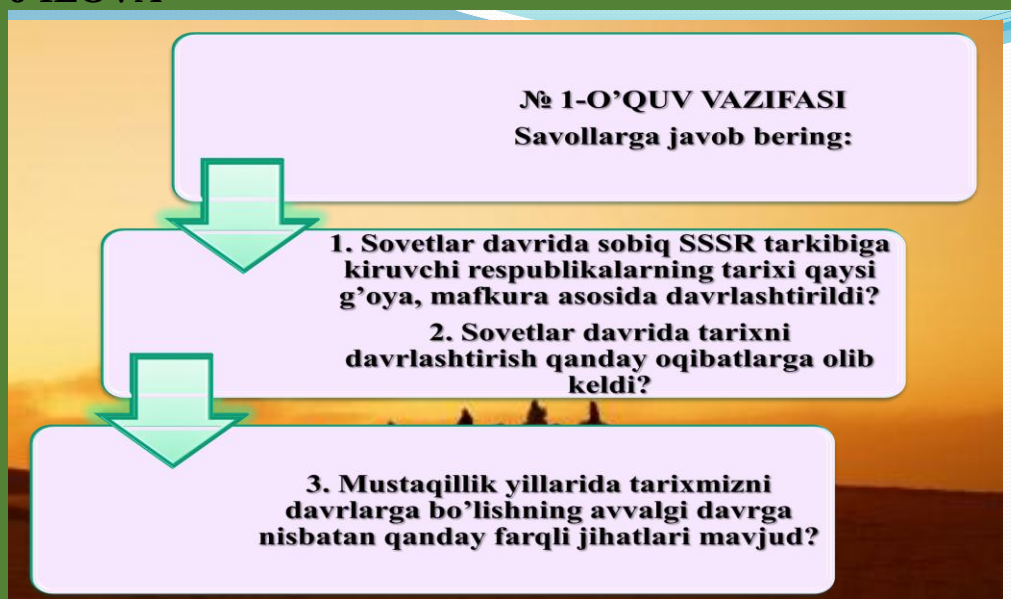
3-ILOVA

4-ILOVA

6-ILOVA

7-ILOVA

MAHALLIY MANBALAR

- AVESTO
- O'RXUN-ENASOY BITIKLARI
- SUG'D YOZMA YODGORLIKLARI
- FAROBIY "FOZIL ODAMLAR SHAHRI"
- BERUNIY "HINDISTON", "QADIMGI XALQLARDAN QOLGAN YODGORLIKLAR"
- YUSUF XOS HOJIB "QUTADG'U BILIG"
- IBN SINO "AL-QONUN FIT-TIB"
- AL-XORAZMIY "ALJABR VAAL MUQOBALA"
- IMOM AL-BUXORIY "AL-JOME' AS-SAHIIH"
- AHMAD YASSAVIY "DEVONI HIKMAT"
- M.QOSHG'ARIY "DEVONU LUG'OTIT-TURK"
- NARSHAXIY "BUXORO TARIXI"
- NIZOMULMULK "SIYOSATNOMA"
- AMIR TEMUR "TEMUR TUZUKLARI"
- MIRZO ULUG'BEK "TO'RT ULUS TARIXI"
- Z.M.BOBUR "BOBURNOMA"
- NIZOMIDDIN SHOMIY "ZAFARNOMA"
- SHARAFIDDIN ALI YAZDIY "ZAFARNOMA"
- IBN ARABSHOH "AMIR TEMUR TARIXI"
- HOFIZ TANISH AL-BUXORIY "ABDULLANOMA"
- MUHAMMAD SOLIH "SHAYBONIYNOMA"
- BAYONIY "SHAJARAYI XORAZMSHOHIY"

YUNON VA RIM MANBALARI

- GERODOT "ISTORIYA"
- KSENOFONT "GRECHESKAYA ISTORIYA"
- POLIBIY "VSEOBAYA ISTORIYA"
- ARRIAN "POXOD ALEKSANDRA"
- KVINT KURSIY RUF "ISTORIYA ALEKSANDRA MAKEDONSKOGO"

XITOY YOZMA MANBALARI

- "TARIXIY GUVOHLIKLAR" (MIL.AVV. I ASR)
- "ULUG' XAN XONADONI TARIXI" (MIL.AVV. I ASR)
- "KICHIK XAN XONADONI TARIXI" (MIL. V ASR)
- "VEY XONADONI TARIXI" (MIL. VI ASR)
- "SHIMOLIY PODSHOHLIKLAR (BEYSHI) TARIXI" (MIL. VII ASR)

8-ILOVA

UY VAZIFASI:

MUSTAQIL TA'LIM MAVZUSI: "I. KARIMOVNING "TARIXIY XOTIRASIZ KELAJAK YO'Q" ASARI

ADABIYOTLAR:

1. Karimov I. "Tarixiy xotirasiz kelajak yo'q". T: "Sharq", 1998.
2. Karimov I. "Biz tanlagan yo'l demokratik taraqqiyot va ma'rifiy dunyo bilan hamkorlik yo'li". Asarlar to'pl. T: "O'zbekiston", 2003. 11-jild.
3. Karimov I. "Yuksak ma'naviyat – yengilmas kuch". T.: "Ma'naviyat", 2008.
4. Forobiy A. "Fozil odamlar shahri". T.: "O'zbekiston", 1993.
5. Sagdullayev A. Qadimgi O'zbekiston ilk yozma manbalarda. T.: "O'qituvchi", 1996.

O'quv mashg'ulotida o'qitish texnologiyasi

2-mavzu: O'zbekiston insoniyat sivilizatsiyasining qadimgi o'choqlaridan biri

O'quv vaqti	2 soat
O'quv mashg'uloti shakli	ma'ruza
O'quv mashg'uloti rejasi	5. Insoniyatning dastlabki ajdodlari. Paleolit davri 6. Mezolit davri. 7. Neolit, eneolit davri. 8. Bronza davri yutuqlari.
O'quv mashg'uloti maqsadi: O'zbekistonda qadimgi sivilizatsiya shakllanishi va rivojlanishi to'g'risidagi bilim,ko'nikma va malakalarnishakllantirish va rivojlantirish.	
Pedagogik vazifalar: O'zbekiston hududida qadimgi sivilizatsiya paydo bo'lib rivoj topganligi to'g'risidagi ilmiy tadqiqotlar ma'lumotlari bilan tanishtirish va ibtidoiy jamoa davrining bosqichlarini yoritish; Insoniyatning qadimgi ajdodlari, ularning mashg'ulotlari, dunyoqarashi va turmush tarzining rivojlanish sabablari, bosqichlari, natijalarini tahlil etish; Qadimgi davr tarixini o'rganishda yordamchi tarixiy fanlarning ahamiyatini yoritib berish; Ibtidoiy jamiyat davrida insonlarning ma'naviy-diniy qarashlarining o'zgarishini tasviriy san'at, dafn etish marosimlari misolida ko'rsatib berish; Mehnat taqsimotining insonlar hayotidagi o'rnini tahlil qilish, dehqonchilik, chorvachilik, hunarmandchilikning vujudga kelishi va rivojlanishi natijalarini tahlil qilib	O'quv faoliyati natijalari: Sivilizatsiya tushunchasi va mohiyati to'g'risida ma'lumotlarga ega bo'ladi, ibtidoiy jamoa davrining bosqichlarini aytib beradi, O'zbekiston ham jahon sivilizatsiyasining qadimgi o'choqlaridan biri ekanligini ilmiy ma'lumotlar, misollar asosida tushuntirib bera oladi; Eng qadimgi odamlar, ularning manzilgohlari, yashagan hududlari to'g'ri-sida bilimlarga ega bo'ladi, qadimgi ajdodlarimizning turmushidagi o'zgarish-lar dinamikasini tahlil qilish malakasiga ega bo'ladi; Arxeologiya, antropologiya, etnografiya va shu kabi yordamchi tarixiy fanlarning ibtidoiy jamiyat tarixini o'rganishdagi amaliy ahamiyatini asoslaydi,fikrlar bildiradi, ularni tahlil etadi ; Ibtidoiy davr tasviriy san'at yodgorliklarida aks etgan diniy tasavvurlar, ma'naviy qarashlar, dafn marosimlarida paydo bo'lgan an'analar to'g'risida ma'lumotlar beradi va qadimgi xalqlar ma'naviy hayotini tasvirlab aniqlaydi; Ishlab chiqarish xo'jaligi bilan bog'liq hususiyatlarni aniqlaydi, shakllanib rivoj topa boshlagan iqtisodiy-xo'jalik sohalari markazlari bo'lgan manzilgohlarni biladi;

berish; Ibtidoiy jamiyat hayotida yuz bergan ijtimoiy-iqtisodiy, harbiy-siyosiy, ma'naviy, diniy sohadagi barcha yangiliklar, o'zgarishlar, ilk temir davriga kelib shaharsozlik taraqqiyotiga asos bo'lganligini ko'rsatib berish.	Qadimgi davrda vujudga kelgan dehqonchilik va chorvachilik madaniyatlariga oid manzilgohlar aholisining ijtimoiy-iqtisodiy, harbiy-siyosiy, ma'naviy, diniy hayotidagi yangiliklar va o'zgarishlar bilan tanishadi va ularning keyingi davrdagi ishlab chiqarish va shaharsozlik madaniyati rivojlanishiga zamin yaratganini tushunib, izohlay oladi
O'qitish metodlari va texnikasi	Seminar, interaktiv, bayon qilish, tahlil etish, tushuntirish, mulohaza, muammoli savollar. "Aqliy hujum" metodining yozma varianti. "Loyiha" metodi.
O'quv faoliyatini tashkillashtirish shakllari	Kichik guruhlarda, individual, jamoa bo'lib.
O'qitish vositalari	Tarqatma o'quv materiallari, ilmiy adabiyotlar, manbalarning nusxalari, ko'rgazmali materiallar, ma'ruza matni, jadvallar, doska, proyektor, ekran, o'quv vazifalari va savollar, oq qog'ozlar, rangli flomasterlar.
Qayta aloqa usullari va vositalari	Yozma va og'zaki nazorat, o'z-o'zini va o'zaro baholash, savollar, reyting ballari.

O'quv mashg'ulotining texnologik xaritasi

Faoliyat bosqichlari, vaqti	Faoliyat mazmuni	Talabalar
	O'qituvchi	
1-bosqich. O'quv mashg'uloti ga kirish (10 daq.)	1.4. Darsning mavzusi, maqsadi va rejalashtirilayotgan o'quv-amaliy natijalarini e'lon qiladi. 1.5. Vizual material yordamida o'quv mashg'ulotining rejasi va xususiyatlari bilan tanishtiradi (1-ilova). 1.6. Talabalarni seminar mashg'ulotida faoliyat jarayoni bilan tanishtiradi (2-ilova). 1.7. Vazifalarni bajarish davomida rioya qilinishi zarur bo'lgan qoidalar bilan tanishtiradi (3-ilova).	Tinglaydi Tinglaydi Tinglaydi, o'qiydi, savollar beradi

2-bosqich. Asosiy (60 daq.)	2.1. Talabalarni o‘rganayotgan asosiy til yo‘nalishi bo‘yicha kichik guruhlariga bo‘linishini taklif etadi. Har bir guruhdan vakil belgilanib, o‘qituvchi stolida to‘rgan raqamlari yopiq holatda belgilangan qog‘ozlardan birini tanlaydi va guruhga beriladigan mavzuni aniqlab beradi (4-ilova). 2.2. Har bir guruh olgan mavzusi bo‘yicha (5,6,7-ilovalar) ish jarayonini boshlashini tashkillashtiradi, faoliyat qoidalarini yana bir eslatadi. Kuzatuvchi sifatida ishtirok etadi, ammo bu borada: • Ishlayotgan guruhlarini nazorat qiladi. Lekin ularga rahbarlik qilmaydi; • Individual faoliyatga e‘tibor qaratadi, berilgan vazifani bajarish davomida zarur bo‘lgan ko‘nikmalar shakllanishiga e‘tibor beradi; • Guruh a‘zolari ishini izohlaydi. Zarur holatlarda yo‘nalishlar, maslahatlar beradi. 2.3. Guruhlar raqamlariga ko‘ra taqdimot boshlanishini e‘lon qiladi. 2.4. Guruhlar natijalarining o‘zaro baholash va tahlil qilinishini, mavzuning o‘zlashtirilganlik darajasining o‘zaro nazoratini savollar yordamida munozara shaklida tashkillashtiradi (8-ilova). 2.5. Mavzuning tarbiyaviy jihatlarini rivojlantirish maqsadida M.M.Is‘hoqovning “Ezgu o‘y, ezgu so‘z, ezgu amal” kitobidan “Avesto” o‘gitlarini o‘qib beradi (9-ilova).	Kichik guruhlariga bo‘linadi. Vazifalarni bajarish uchun guruhda ishni rejalashtiradi. Guruh ichida savollar va vazifalarni taqsimlaydi. Individual tarzda ularni bajaradi. Zaruriyat paydo bo‘lganda o‘zaro bir-biriga yordam beradi. Individual javoblarni muhokama qiladi. Umumiy javoblarni shakllantiradi va taqdimotga tayyorlanadi. Guruh vakillari ishini taqdimot qiladi. Savollar beradi, fikrlar bildiradi. Tinglaydi, fikr yuritadi.
3-bosqich. Yakuniy (10 daq.)	3.1. Mavzu bo‘yicha yakuniy xulosa qiladi va faoliyat natijalarini izohlaydi. 3.2. Talabalarining faoliyatini tahlil etib, baholaydi (10-ilova). 3.4. O‘quv mashg‘uloti maqsadiga erishish darajasini tahlil etadi va baholaydi. 3.6. Keyingi o‘quv mashg‘uloti mavzusini e‘lon qiladi: “O‘zbek xalqining etnik shakllanishi” (ma’ruza).	Fikrlarini bildiradi, o‘z-o‘zini va o‘zaro baholaydi. Mavzu nomini daftarga yozadi.

Texnologik xaritaga oid ilovalar

1-ilova

2-ilova

IBTIDOIY JAMIYATNING DAVRLARGA BO'LINISHI

Paleolit grekcha “palayos” “qadimgi”, “litos” – tosh.
Qadimgi tosh davri mil. avv. 1mln. – 12 ming yil

Mezolit – yunoncha “mezos” – o’rta “litos” – tosh.
O’rta tosh davri, mil. avv. 12-7 ming yil

Neolit – yunoncha “neos” – yangi “litos” – tosh. Yangi
tosh davri, mil. avv. 6-4-ming yil

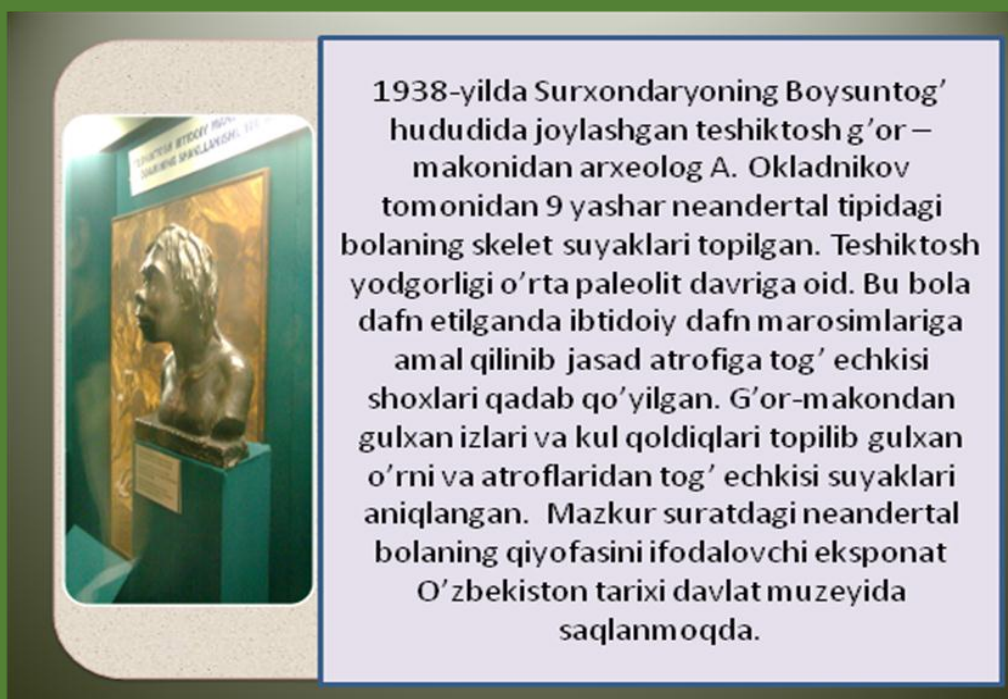
Eneolit – mis-tosh davri. Mil. avv. 4 ming yil. oxiri - 3
ming yil. boshlari

Bronza – mis va qalay qotishmasidan mehnat qurollari
yasash o’zlashtirilgan davr, mil. avv. 3-2-ming yil

3-ilova

4-ilova

5-ilova

ANROPOGENEZ- ODAMNING PAYDO BO'LISHI JARAYONI.

**URUG' JAMOASINI JAMIYATDA PAYDO BO'LGAN VA AYRIM URUG'LARNI
BIRLASHTIRGAN JUFT OILALAR TASHKIL ETGAN.**

**MATRIARXAT VA PATRIARXAT – URUG'CHILIK JAMOALARI BO'LIB, MATRIARXAT
DAVRIDA ONA URUG'I JAMOASI, PATRIARXAT DAVRIDA OTA URUG'I JAMOASI
USTUVORLIKKA EGA BO'LGAN.**

6-ilova

NEOLIT DAVRI MADANIYATLARI

JOYTUN MADANIYATI

- Janubiy Turkmanistonda Ashxobod shahridan 25 km shimoldagi Joytun manzilgohidan topilgan. Joytun qishlog'i bir nechta maydoni 12-14 kv.m dan iborat 30 ga yaqin jami 130-150 kishi yashagan uylardan tashkil topgan. Qurilishda somon va paxsa ishlatilgan. Har bir xonada alohida o'choq izlari topilgan. Omborxona, saroy va xo'jalik o'ralari bo'lgan. Dastlabki sug'orma dehqonchilik, kulolchilik madaniyati markazi, aholisi chorvachilik va ovchilik bilan shug'ullangan

KALTAMINOR MADANIYATI

- Amudaryo va Xorazm hududi, chayla va yarim yerto'la shaklidagi Jonbosqal'a makoni. Quyi Zarafshon va Qashqadaryo, Darvozaqir, Katta va Kichik Tuzkon, Qorong'isho'r, Poykent makonlari. Yog'och ustunlar ishlatilgan. Markaziy va kichik o'choq qoldiqlari aniqlangan. Termachilik, ovchilik, baliqchilik bilan shug'ullangan. Sopol idish namunalari topilgan.

HISOR MADANIYATI

- Hisor-Pomir tog'laridan topilgan yodgorliklar. Tog', oldi va tog'liklarga xos. Tutqovul, Soysayyod, Quyi Bulyon, Darayi Sho'r, Gaziyon tepa yodgorliklari. Aholisi chorvachilik, ovchilik, qisman termachilik bilan shug'ullangan. Sopol idishlar yasagan.

Eneolit davri tarixiy-madaniy jarayonlari:

- Xo'jalikning boshqa hamma turlariga qaraganda haydama dehqonchilikning ustunlik qilishi;
- Toshidan ishlangan qurollar ko'p bo'lgan holda mis qurollarining paydo bo'lishi;
- Katta-katta jamoalarning paxsadan va xom g'ishtdan tiklangan katta-katta uylari;
- Kulolchilikda muhim texnika yutug'i – xumdonlarning ishlatilishi;
- O'troqchilik xo'jaligining rivojlanishi, jamoa birlashmalarining uylari va qurilishida xom g'ishtning paydo bo'lishi;
- Turli hayvonlarning loydan yasalgan va ona urug'i tuzumiga (matriarxat) xos haykalchalari;
- Rangdor spool buyumlar, turli tasvirlar ishlangan sopol buyumlarning mavjudligi.

8-ilova **BRONZA DAVRI MADANIYATLARI**

TOZABAG'YOB MADANIYATI

Xorazm hududida chorvachilik va dehqonchilik bilan shug'ullangan qabilalarning 50 dan ziyod moddiy-madaniy yodgorliklari. Qo'lda ishlangan sopol idishlar, zeb-ziynatlar, tosh va bronza qurollari topilgan. Makonlarning ayrimlari mozarlar (Ko'kcha), ko'pchiligi yarim yerto'la shaklidagi uylar qoldirlari.

AMIROBOD MADANIYATI

Xorazmdagi so'nggi bronza davri yodgorliklari. Tozabag'yob madaniyati xususiyatlarini saqlagan yarim yerto'la turar-joy. Sug'orish inshootlari, qo'lda yasalgan sopol idishlar bilan izohlanadi.

ZAMONBOBO MADANIYATI

Quyi Zarafshon hududi yodgorliklari. Zamonbobo ko'li yoqasidan topilgan qadimgi qabriston nomi bilan bog'liq. Qabrlar yakka va juft bo'lib, dafn etishda ko'mish marosimlari amal qilingan. Dehqonchilik va xonaki chorvachilik bilan shug'ullanganlar. Hunarmandchilikning kulolchilik bronzadan har xil ashyolar yasash, toshni ishlash texnikasi rivojlangan.

SOPOLLI MADANIYATI

Qadimgi sug'orish hududlari – Ulonbuloqsoy, Sherobod, Bandixon, Mirshodi yodgorliklari. Xo'jaligi sug'orma, o'troq dehqonchilik va uy chorvachiligiga asoslangan. Sopollitepa markazidan to'rtburchakli istehkom, uning ichida turar-joylar va xo'jalik xonalari hunarmandchilik ustaxonalari uchta madaniy qatlamdan iborat bo'lgan. O'choqlar turar-joy xonalaridagi devor ichiga o'rnatilgan. Qurilish ashyosi – paxsa va xom g'isht. Turar-joylar tagidan qabriston ochilgan. Yakka, jamoa qabrlar uchraydi. Kulolchilik, binokorlik, to'qimachilik, metall bilan ishlash rivojlangan. Ilk shaharsozlik o'choqlaridan biri.

CHUST MADANIYATI

Farg'ona vodiysi Namangan viloyati Chust shahri yaqinidagi Buvanamozor bulog'i yoqasida aniqlangan makon. Dalvarzintepa, Qoraqo'rg'on, To'raqo'rg'on, Chimboy, Ashqoltepa yodgorliklari. Aholisi sug'orma dehqonchilik, metall buyumlar yasash, to'qimachilik, ovchilik va baliqchilik bilan shug'ullangan. Olovga e'tiqod qilgan. Qishloq-qishloq bo'lib yashagan.

9- ilova

O'ZBEKISTON TARIXI DAVLAT MUZEYIDA SAQLANAYOTGAN QADIMGI DAVRGA OID EKSPONATLAR

10-ilova

MAVZUNI MUSTAHKAMLASH UCHUN SAVOLLAR:

1. Paleolit davridagi qanday kashfiyotlar iqtisodiy hayotning rivojlanishiga asos bo'ldi?
2. Matriarxat va Patriarxatning insonlar ijtimoiy-iqtisodiy hayotida qanday o'rni bo'lgan?
3. O'q-yoyning kashf etilishi qanday ahamiyatga ega bo'ldi?
4. Neolit davrida ishlab chiqarish xo'jaligida qandayo'zgarishlar sodir bo'ldi?
5. Bronza davrida odamlar hayotida qanday o'zgarishlar sodir bo'ldi?

11-ilova

UY VAZIFASI

№	Davr nomi	Xronologik chegaralari	Mehnat qurollari	Ijtimoiy tuzum	Diniy qarashlar	Manzilgoh lari
1	Paleolit:					
	Ilk paleolit					
	O'rta paleolit					
	So'nggi paleolit					
2	Mezolit					
3	Neolit					
4	Eneolit					
5	Bronza					

O'quv mashg'ulotida o'qitish texnologiyasi

3-mavzu: O'zbek davlatchiligining shakllanishi va dastlabki taraqqiyot bosqichlari

O'quv vaqti	2 soat
O'quv mashg'uloti shakli	ma'ruza
O'quv mashg'uloti rejasi	9. Davlatchilikning asosiy omillari. Qadimgi Baqtriya, Xorazm, Sug'diyona. 10. Ahmoniylar davlati. 11. Antik davr davlatlari.

	12.Kushonlar saltanati.
O‘quv mashg‘uloti maqsadi: O‘zbekiston hududida davlatchilikning shakllanishi va taraqqiyot bosqichlari to‘g‘risida bilimlar berish va ko‘nikma, malakalarni mustahkamlash	
Pedagogik vazifalar: Ilk davlatchilikning asosiy omillari to‘g‘risida ma’lumotlar berish va tahlil qilish; Qadimgi Baqtriya, Xorazm, Sug‘diyona davlatlarining ijtimoiy-iqtisodiy, maadniy hayoti bilan bog‘liq manbalar ma’lumotlarini tahlil qilish; Ahmoniyalar davlatining tashkil topishi va O‘rta Osiyoda hukmronligini o‘rnatishi sabablari va oqibatlarini yoritish, Ahmoniylarga qarshi ozodlik kurashining ahamiyatini va natijalarini talqin etish; Aleksandr Makedonskiyning O‘rta Osiyoga kirib kelishi,hukmronli-gining o‘rnatilishi va ellinizm madaniyatining yoyilishi bilan bog‘liq ma’lumotlarni izohlash; Antik davr davlatlari davrida siyosiy, iqtisodiy, madaniy hayotda sodir bo‘lgan o‘zgarishlarning ahamiyatini tahlil etish; Kushonlar saltanatining davlatchiligimiz tarixida yangi davr ekanligini mamlakatimizning ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishi va madaniy hayoti, diniy e’tiqodlari misolida ko‘rsatib berish.	O‘quv faoliyati natijalari: O‘rta Osiyo, xususan O‘zbekiston hududida davlatchilik tizimi shakllanishining asosiy omillari va rivojlanish bosqichlari to‘g‘risida bilimlarga ega bo‘ladi va davlatchilikning taraqqiyot jarayonlarini tushuntirib bera oladi; Qadimgi Baqtriya, Xorazm, Sug‘diyona davlatlari to‘g‘risida yozma va arxeologik ma’lumotlarni keltirib, tushuntira oladi va tahlil etadi; Ahmoniyalar davlatining siyosiy-ijtimoiy, iqtisodiy tarixi bilan tanishadi, O‘rta Osiyoda satrapiyalik boshqaruv tizimi haqida bilimlari mustahkamlanadi, mahalliy aholining ozodlik kurashini To‘maris, Frada harakatlari misolida tahlil etadi; Makedoyanilik Iskandar Zulqarnaynning O‘rta Osiyo davlatchiligi tarixida tutgan o‘rniga baho bera oladi, Sharq va G‘arb madaniyatining sinkretlashuvini ellinizm madaniyati misolida yoritib bera oladi; Davlatchiligimizning antik davrdagi bosqichi bilan bog‘liq ma’lumotlarga tahliliy baho bera oladi; Kushonlar sulolasi vakillarining boshqaruv tizimi, ijtimoiy-iqtisodiy hayotdagi islohotlari, shaharsozlik, savdo, hunarmandchilik, madaniy hayot, diniy e’tiqodlar, yozuv madaniyati borasida erishilgan yutuqlari to‘g‘risida ma’lumotlarga ega bo‘ladi va sulolaning

	davlatchiligimiz tarixida tutgan o'rnini ko'rsatib bera oladi.
O'qitish metodlari va texnikasi	Ma'ruza, interfaol, bayon qilish, tahlil etish, tushuntirish, mulohaza, muammoli savollar. "Aqliy hujum" metodining yozma varianti. "Loyiha" texnologiyasi.
O'quv faoliyatini tashkillashtirish shakllari	Kichik guruhlarda, individual, jamoa bo'lib.
O'qitish vositalari	Tarqatma o'quv materiallari, ilmiy adabiyotlar, ko'rgazmali materiallar, ma'ruza matni, jadvallar, doska, proyektor, ekran, o'quv vazifalari va savollar, oq qog'ozlar, rangli flomasterlar.
Qayta aloqa usullari va vositalari	Yozma va og'zaki nazorat, o'z-o'zini va o'zaro baholash, savollar, rag'batlantiruvchi kartochkalar.

O'quv mashg'ulotining texnologik kartasi

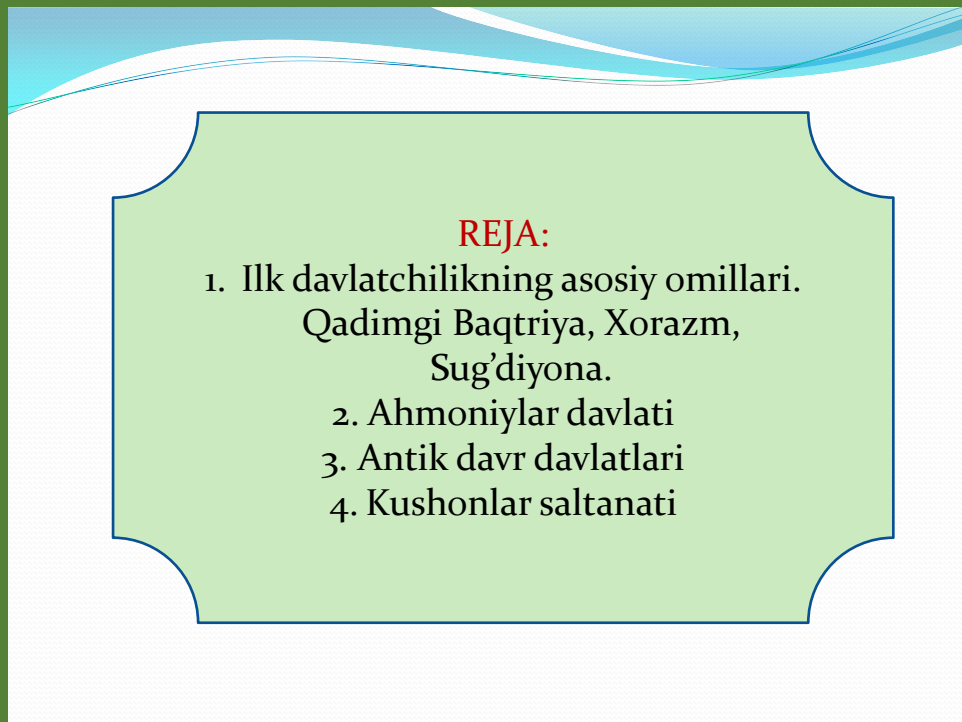
Faoliyat bosqichlari, vaqi	Faoliyat mazmuni	
	o'qituvchi	talabalar
1-bosqich. O'quv mashg'ulotiga kirish (10 daq.)	1.8. Darsning mavzusi, maqsadi va rejalashtirilayotgan o'quv-amaliy natijalarini e'lon qiladi.	Tinglaydi
	1.9. Vizual material yordamida o'quv mashg'ulotining rejasi va xususiyatlari bilan tanishtiradi (1-ilova).	Tinglaydi
	1.10. Talabalarni o'quv mashg'uloti davomida faoliyat jarayoni bilan tanishtiradi.	Tinglaydi, savollar beradi
2-bosqich. Asosiy (60 daq.)	2.1. Mintaqamizda ilk davlatchilikning asosiy omillari bilan tanishtiradi va tahlil qiladi (2-ilova).	Tinglaydi, yozadi, fikrlar bildiradi
	2.2. Ilk davlatlarning shakllanishi va rivojlanishi bosqichlarida shaharsozlik madaniyatining vujudga kelish jarayonini talqin etadi (3-ilova).	Yozadi, fikrlar bildiradi, savollar beradi
	2.3. Qadimgi shaharlar to'g'risida tushunchani keltiradi va hududimizda paydo bo'lgan ilk shaharlar nomlari, geografik joylashuvi to'g'risida ma'lumotlar beradi (4-ilova).	Yozadi.
	2.4. "Avesto"da ilk davlatlar.	Tinglaydi, fikrlar bildiradi

	Shaharlar tarixiga oid ma'lumotlarni jadval yordamida tahlil etadi (5-ilova). 2.5. Talabalarni darsning keyingi bosqichida rejalashtirilgan "Aqliy hujum"ning yozma shakli asosida ish faoliyati qoidalari bilan tanishtiradi (6-ilova) 2.6. Guruhlarga "Loyiha" texnologiyasi asosida bo'linib ishlash bosqichini tashkillashtirish uchun talabalarni texnologiyaning qoidalari (7-ilova) va guruhlarda ishlash tartib-qoidalari bilan tanishtiradi (8-ilova). 2.7. Guruhlarda ish faoliyatini tashkillashtiradi va berilgan o'quv vazifalari bo'yicha ko'rsatmalar beradi (9-ilova). Kuzatuvchi sifatida ishtirok etadi, ammo bu borada: • Ishlayotgan guruhlarini nazorat qiladi. Lekin ularga rahbarlik qilmaydi; • Individual faoliyatga e'tibor qaratadi, berilgan vazifani bajarish davomida zarur bo'lgan ko'nikmalar shakllanishiga e'tibor beradi; • Guruh a'zolari ishini izohlaydi. Zarur holatlarda yo'nalishlar, maslahatlar beradi. 2.8. Guruhlarning o'quv vazifalariga ko'ra taqdimot boshlanishini e'lon qiladi. 2.9. Guruhlar natijalarining o'zaro baholash va tahlil qilinishini, mavzuning o'zlashtirilganlik darajasining o'zaro nazoratini savollar yordamida munozara shaklida tashkillashtiradi. 2.10. Mavzuni mustahkamlash maqsadida slayd-taqdimotini namoyish etadi (10-ilova).	Guruh ichida savollar va vazifalarni taqsimlaydi. Individual tarzda ularni bajaradi. Zaruriyat paydo bo'lganda o'zaro bir-biriga yordam beradi. Individual javoblarni muhokama qiladi. Umumiy javoblarni shakllantiradi va taqdimotga tayyorlanadi. Guruh vakillari ishini taqdimot qiladi. Savollar beradi, fikrlar bildiradi. Tinglaydi, fikr yuritadi.
3-bosqich. Yakuniy (10 daq.)	3.1. Mavzu bo'yicha yakuniy xulasa qiladi va faoliyat natijalarini izohlaydi. 3.2. Talabalarining faoliyatini tahlil etib, baholaydi (10-ilova). 3.4. O'quv mashg'uloti maqsadiga erishish darajasini tahlil etadi va baholaydi.	Fikrlarini bildiradi, o'z-o'zini va o'zaro baholaydi. Mavzu nomini

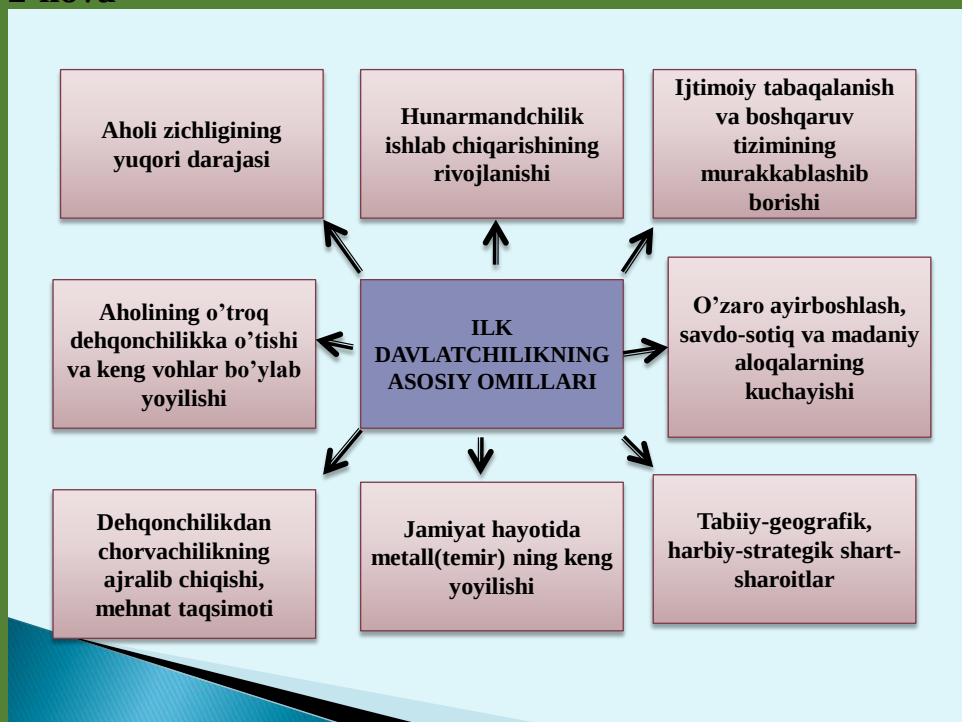
	3.6. Keyingi o'quv mashg'uloti mavzusini e'lon qiladi: "O'zbek xalqining etnik shakllanishi" (ma'ruza).	daftoriga yozadi.

Texnologik kartaga oid ilovalar.

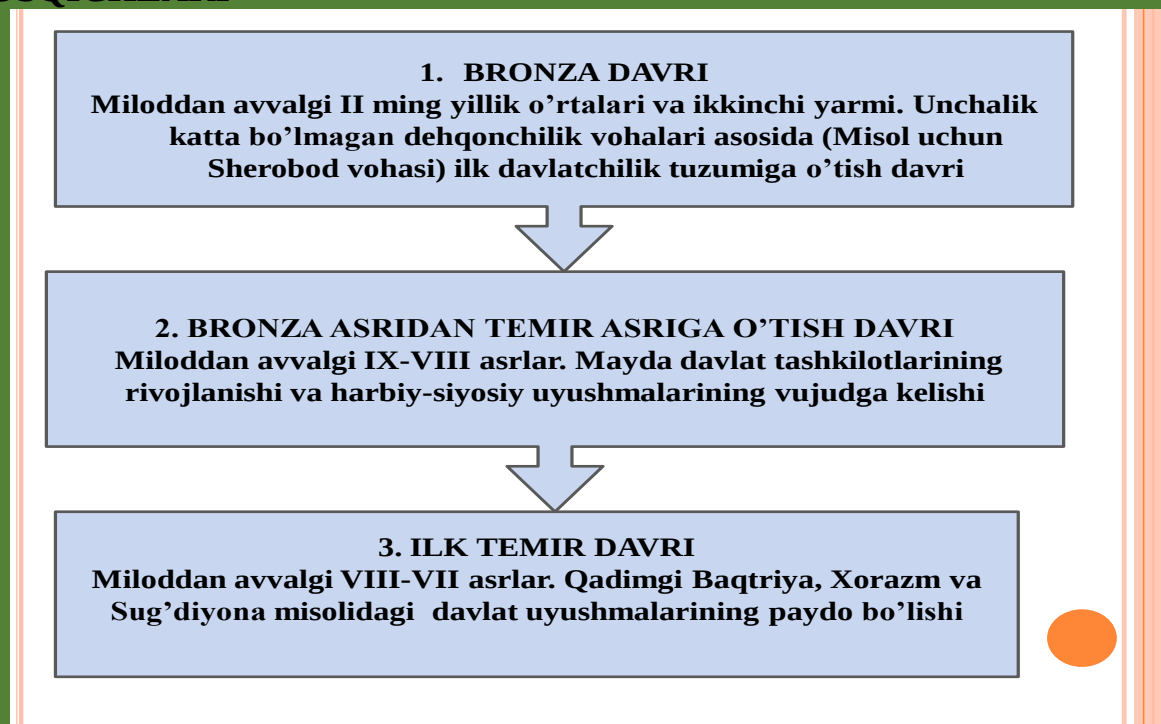
1-ilova

2-ilova

3-ilova ILK DAVLATLARNING SHAKLLANISHI VA RIVOJLANISH BOSQICHLARI

4-ilova

5-ilova

“AQLIY HUJUM”NING YOZMA VARIANTI QOIDALARI:

- ✓ BARCHA MA'LUMOTLARNING ASOSIYLARI YOZIB OLINADI;
- ✓ VAQT ANIQ BELGILANADI VA UNGA RIOYA QILISH SHART;
- ✓ SAVOLLARGA QISQACHA JAVOBLAR BERISH KO'ZDA TUTILADI;
- ✓ G'OYALAR BAHOLANMAYDI VA TANQID QILINMAYDI;
- ✓ G'OYALAR QANCHA KO'P BO'LSA, SHUNCHA YAXSHI;
- ✓ ISTALGAN G'OYANI MUMKIN QADAR MUKAMMALLASHTIRISH VA RIVOJLANTIRISH MUMKIN

6-ilova

1-o'quv vazifasi

1. **“O'lkamiz hududida dastlabki davlatlar”** mavzusi bo'yicha quyidagi savollarga javob yozing va taqdimotini tayyorlang:

ILK DAVLATLARNING NOMLARI VA HUDUDLARI

BOSHQARUV TIZIMI VA DINIY QARASHLAR

2-o'quv vazifasi

1. **“Ahmoniyalar davlati”** mavzusi bo'yicha quyidagi savollarga javob yozing va taqdimotini tayyorlang:

Ahmoniyalar sulolasining asoschisi, O'rta Osiyoda o'rnatilgan boshqaruv tizimi, soliqlar turlari

Ahmoniyalarga qarshi ozodlik kurashini olib borgan qahramonlar

Ahmoniyalar davlatining inqirozi: sabablari va oqibatlari

3-o'quv vazifasi

1. **“Antik davr davlatlari”** mavzusi bo'yicha quyidagi savollarga javob yozing va taqdimotni tayyorlang:

Antik davr davlatlari, hududlari va boshqaruv tizimi

Aleksandr Makedonskiy qurdirgan shaharlar nomlari va ahamiyati

Ellinizm madaniyati nima? Uning ahamiyati.

7-ilova

Baholash mezonlari

Ma'ruzada talabalar faol ishtiroki quyidagi rag'batlantiruvchi kartochkalar bilan taqdirlanadi:

A'lo

yaxshi

qoniqarli

qoniqarsiz

4-mavzu: “Avesto” kitobi O‘zbekiston tarixini o‘rganishda muhim manba

O‘quv vaqti	2 soat
O‘quv mashg‘uloti shakli	Seminar
O‘quv mashg‘uloti rejasi	13.“Avesto” paydo bo‘lgan hudud haqida munozaralar. 14.Zardushtiylik (otashparastlik) dini tamoyillari va qonun-qoidalari. 15.“Avesto”da qadimgi ajdodlarimizning boshqaruv tizimi, ijtimoiy turmushi va madaniy hayotiga oid ma’lumotlar, ilk davlatchilik asoslari. 16.“Avesto”ning O‘rta Osiyo va boshqa hududlar bo‘ylab keng tarqalishi va uning qadimgi xalqlar ma’naviy hayotiga ta’siri.
O‘quv mashg‘uloti maqsadi: Zardushtiylik dinining muqaddas kitobi “Avesto”da O‘rta Osiyo xalqlari tarixiga oid ma’lumotlarni tahlil qilish malaka va ko‘nikmalarini shakllantirish va rivojlantirish.	
Pedagogik vazifalar: “Avesto” paydo bo‘lgan hudud haqida mavjud ilmiy qarashlar va ularning nechog‘liq asosga ekanligini tahlil etish ; Zardushtiylik dinining tamoyillari va qonun-qoidalari, udumlari va ularning ilk temir davri jamiyati hayotida tutgan o‘rnini belgilash; “Avesto”ning ilk davlatchilik tarixi bo‘yicha manba sifatida ahamiyatini asoslash va ajdodlarimizning ijtimoiy va madaniy hayotidagi ta’sirini misollar asosida ko‘rsatib berish; “Avesto”ning O‘rta Osiyo va boshqa hududlar bo‘ylab keng tarqalishi sabablari va oqibatlarini aniqlash va qadimgi xalqlar ma’naviy hayotiga	O‘quv faoliyati natijalari: “Avesto” paydo bo‘lgan hudud haqidagi ilmiy munozaralarni tahlil etadi va ularning aynan Xorazm bilan bog‘liq fikrlarini asosli ekanligi to‘g‘risida ma’lumotlar, faktlar keltiradi ; Zardushtiylik dini bilan bog‘liq urf-odatlar, udumlar, asosiy tamoyillar va qonun-qoidalarining shakllanishi jarayoni va ularning jamiyat taraqqiyotida tutgan o‘rnini misollar asosida yoritadi va xulosalar bildiradi; “Avesto”da berilgan ma’lumotlardan kelib chiqib, qadimgi ajdodlarimizning boshqaruv tizimi, ijtimoiy va madaniy hayoti, davlatchilik asoslari to‘g‘risida fikrlar bildiradi, ularni asoslaydi va tahlil etadi ; “Avesto”ning O‘rta Osiyo va boshqa hududlarga tarqalishi sabablarini va oqibatlarini tahlil etadi, qadimgi xalqlar ma’naviy hayotiga ta’sirini aniqlaydi; “Avesto” ta’limoti va tamoyillarining

ta'sirini ko'rsatib berish; “Avesto”ning bugungi kunda o'sib kelayotgan avlod ta'lim-tarbiyasida va jamiyatning ma'naviy rivojida tutgan o'rnini bo'yicha hulolar bildirish.	yoshlarning ta'lim-tarbiyasida, ahloq-odobida, ma'naviy barkamolligi yo'ltida tutgan o'rnini o'z fikrlari, misollari asosida ko'rsatib beradi, yakuniy hulolar bildiradi.
O'qitish metodlari va texnikasi	Seminar, interaktiv, bayon qilish, tahlil etish, tushuntirish, mulohaza, muammoli savollar. “Aqliy hujum” metodining yozma varianti.”Loyixa” metodi.
O'quv faoliyatini tashkillashtirish shakllari	Kichik guruhlarda, individual, jamoa bo'lib.
O'qitish vositalari	Tarqatma o'quv materiallari, ilmiy adabiyotlar, manbalarning nusxalari, ko'rgazmali materiallar, ma'ruza matni, jadvallar, doska, proyektor, ekran, o'quv vazifalari va savollar, oq qog'ozlar, rangli flomasterlar.
Qayta aloqa usullari va vositalari	Yozma va og'zaki nazorat, o'z-o'zini va o'zaro baholash, savollar, reyting ballari.

O'quv mashg'ulotining texnologik kartasi

Faoliyat bosqichlari, vaqti	Faoliyat mazmuni	
	o'qituvchi	Talabalar
1-bosqich. O'quv mashg'ulotiga kirish (10 daq.)	1.11. Darsning mavzusi, maqsadi va rejalashtirilayotgan o'quv-amaliy natijalarini e'lon qiladi.	Tinglaydi
	1.12. Vizual material yordamida o'quv mashg'ulotining rejasi va hususiyatlari bilan tanishtiradi (1-ilova).	Tinglaydi
	1.13. Talabalarni seminar mashg'ulotida faoliyat jarayoni bilan tanishtiradi (2-ilova).	Tinglaydi, o'qiydi, savollar beradi
	1.14. Vazifalarni bajarish davomida rioya qilinishi zarur bo'lgan qoidalar bilan tanishtiradi (3-ilova).	
2-bosqich. Asosiy (60 daq.)	2.1. Talabalarni o'rganayotgan asosiy til yo'nalishi bo'yicha kichik guruhlariga bo'linishini taklif etadi. Har bir guruhdan vakil belgilanib, o'qituvchi stolida to'rgan raqamlari yopiq holatda	Kichik guruhlariga bo'linadi.

	belgilangan qog'ozlardan birini tanlaydi va guruhga beriladigan mavzuni aniqlab beradi (4-ilova). 2.2. Har bir guruh olgan mavzusi bo'yicha (5,6,7-ilovalar) ish jarayonini boshlashini tashkillashtiradi, faoliyat qoidalarini yana bir eslatadi. Kuzatuvchi sifatida ishtirok etadi, ammo bu borada: • Ishlayotgan guruhlarini nazorat qiladi. Lekin ularga rahbarlik qilmaydi; • Individual faoliyatga e'tibor qaratadi, berilgan vazifani bajarish davomida zarur bo'lgan ko'nikmalar shakllanishiga e'tibor beradi; • Guruh a'zolari ishini izohlaydi. Zarur holatlarda yo'nalishlar, maslahatlar beradi. 2.3. Guruhlar raqamlariga ko'ra taqdimot boshlanishini e'lon qiladi. 2.4. Guruhlar natijalarining o'zaro baholash va tahlil qilinishini, mavzuning o'zlashtirilganlik darajasining o'zaro nazoratini savollar yordamida munozara shaklida tashkillashtiradi (8-ilova). 2.5. Mavzuning tarbiyaviy jihatlarini rivojlantirish maqsadida M.M. Ishoqovning "Ezgu o'y, ezgu so'z, ezgu amal" kitobidan "Avesto" o'gitlarini o'qib beradi va slayd taqdimot qiladi (9-ilova: a, b).	Vazifalarni bajarish uchun guruhda ishni rejalashtiradi. Guruh ichida savollar va vazifalarni taqsimlaydi. Individual tarzda ularni bajaradi. Zaruriyat paydo bo'lganda o'zaro bir-biriga yordam beradi. Individual javoblarni muhokama qiladi. Umumiy javoblarni shakllantiradi va taqdimotga tayyorlanadi. Guruh vakillari ishini taqdimot qiladi. Savollar beradi, fikrlar bildiradi. Tinglaydi, fikr yuritadi.
3-bosqich. Yakuniy (10 daq.)	3.1. Mavzu bo'yicha yakuniy xulosa qiladi va faoliyat natijalarini izohlaydi. 3.2. Talabalarining faoliyatini tahlil etib, baholaydi (10-ilova). 3.4. O'quv mashg'uloti maqsadiga erishish darajasini tahlil etadi va baholaydi. 3.6. Keyingi o'quv mashg'uloti mavzusini e'lon qiladi (11-ilova).	Fikrlarini bildiradi, o'z-o'zini va o'zaro baholaydi. Mavzu nomini daftariga yozadi.

Texnologik kartaga oid ilovalar

1-ilova

“LOYIHA” TEXNOLOGIYASINING QOIDALARI:

- AUDITORIYA O'QITUVCHI KO'RSATMASIGA YOKI O'RGANILAYOTGAN TIL GURUHIGA KO'RA 3 TA TALABALAR SONI TENG BO'LGAN KICHIK GURUHLARGA BO'LINADI;
- HAR BIR GURUHDAN VAKIL ANIQLANIB, O'QITUVCHIDAN RAQAMLARI BEKITILGAN QOG'OZLARDAN BIRINI OLADI, GURUHINING RAQAMINI ANIQLAB BERADI;
- GURUH RAQAMLARI ANIQLANGACH, MAVZULARI BELGILANADI VA GURUHGA VAZIFA SIFATIDA USHBU MAVZUNI KO'RSATILGAN SAVOLLAR ORQALI TAQDIMOT SHAKLIDA YORITISH TAKLIF ETILADI;
- GURUHLAR MA'LUM VAQT ICHIDA TAYYORLANIB BO'LGACH, KETMA-KET TAQDIMOTLARINI TAQDIM ETADI, QOLGAN GURUH A'ZOLARI JAVOBLARNI TINGLAB, BAHOLAB BORADI VA TAQDIMOT TUGAGACH, NOTO'G'RI JAVOBLARGA FIKRLARINI BILDIRADI, JAVOBLAR TO'LIQ BERILMAGAN BO'LSA, TO'LDIRADI. TAQDIMOTCHI GURUH A'ZOLARI BARCHA BERILGAN SAVOLLARGA INDIVIDUAL, JAMOA BO'LIB JAVOB BERADI;
- MAVZULARGA BERILGAN JAVOBLAR TAHLIL ETILADI.

2-ilova

1-guruh	2-guruh	3-guruh
“AVESTO”	“ZARDUSH TIYLIK”	“AVESO” – MANBA SIFATIDA

2-ilova a) **“AVESTO” O‘GITLARI**

OQIL HUKMDORNING ISHINI QUVVATLASH FUQARONING FARZIDIR. DO‘STLARNING TINCHLIGI SENING SAMIMIY DO‘STLIGING. DO‘STGA SADOQAT. YOLG‘ON SO‘ZDAN ADOLATSIZLIK TUG‘ILADI.

EZGU ISHNI KO‘Z – KO‘Z QILMA. MAQTANCHOQLIK QILMA. UYQUGA RUJU QO‘YMA, SAVOB ISHDAN QOLASAN. SERGAPLIK GUNOHLARNI KO‘PAYTIRADI.

G‘AZABDAN O‘ZINGNI ASRA. YOMON NOM CHIQARGAN ODAM BILAN MUOMALA QILMA. QASD QIDIRUVCHI ODAMDAN YIROQ BO‘L. OCHKO/Z BILAN HAMKORLIK QILMA. UNGA AYNIQSA HOKIMIYAT BERMA.

FAOLIYAT TURI	BALL	BAHO MEZONI
		A‘LO: 1.6-2 BALL
1. Daftarga reja bo‘yicha konspekt yozish	0,5	Rejadagi barcha savollarga to‘liq javob yozishi; mustaqil tarzda qo‘shimcha adabiyotlardan foydalanish; xulosalar qabul qilishi; qiyosiy tahlil qilishi; faolligi, bilish va tushunish, tushuntirish ko‘nikmalariga ega bo‘lish; aniq tasavvurga ega bo‘lishi, ijodiy fikrlay olishi, javobini ilmiy asoslay olish qobiliyatiga ega bo‘lishi, tarixni uzluksiz jarayon sifatida talqin etilishi, tarix to‘g‘risida sivilizatsion fikr yuritish darajasi, xolisona baholashi.
2. Savollarga to‘liq javob berish	1	YAXSHI: 1-1.5 BALL
		Savollarga javob yozishi; savollarga javob berishi, mazmun mohiyatini tushunishi, tasavvurga ega bo‘lishi, aytib berishi, xulosa chiqarishi, faolligi, fikr bildirishi.

3. Mustaqil tarzda qo‘shimcha adabiyotlardan foydalanib ijodiy yondoshish	0,4	QONIQARLI: 0.-0.9 BALL
		Konspekt yozishi, mavzuning mohiyatini tushunish; tasavvurga ega bo‘lish; aytib berishi.
		QONIQARSIZ:0-0,4 BALL
		Savollarga javob yozmaslik, mavzuning mohiyatini tushunmaslik, tasavvurga ega bo‘lmaslik, javob bera olmaslik

O‘quv mashg‘ulotida o‘qitish texnologiyasi
5-mavzu: O‘zbek xalqining etnik shakllanishi

O‘quv vaqti	2 soat	
O‘quv mashg‘uloti shakli	ma’ruza	
O‘quv mashg‘uloti rejasi	1. Urug‘, qabila, elat, xalq, millat tushunchalari. Etnogenez masalalari. 2. O‘zbek xalqining shakllanish bosqichlari 3. O‘rta asrlarda etnik-madaniy jarayonlar. “O‘zbek” atamasi.	
O‘quv mashg‘uloti maqsadi: Turkiy xalqlar dunyosida o‘zbek etnosining tarixiy genetik o‘rnini belgilash borasida bilim, ko‘nikma va malakalarni shakllantirish.		
Pedagogik vazifalar: O‘zbek xalqining etnik shakllanishining nazariy-metodologik asoslarini tushuntirish; Turkiy xalqlarning avtohtonligi masalasi haqida fikrlar bildirish; Tarixiy-madaniy arealda yashovchi turli etnik guruhlarning etnik jarayonlardagi o‘rniga doir mulohazalarning tahlilini keltirish; O‘zbek xalqining etnik shakllanishi bosqichlari to‘g‘risida ma’lumotlar berish; O‘zbekistonning mustaqillik davridagi etnik holati av bu sohadagi ijobiy o‘zgarishdari to‘g‘risida fikrlarni	O‘quv faoliyati natijalari: O‘zbek xalqining etnik shakllanishiga doir nazariy-metodologik konsepsiyalar mazmun-mohiyatini tushunib oladi va fikrlar bildiradi; Turkiy qavmlarning Turon zaminida azaliy etnos ekanligi to‘g‘risidagi fikrlar bilan tanishadi, ularni tushunadi, asoslab bera oladi; Tarixiy-madaniy arealda yashovchi turli etnik guruhlarning etnik jarayonlardagi o‘rnini ko‘rsatib bera oladi, masalaga oid ilmiy mulohazalarni tahlil etadi; O‘zbek xalqining etnik shakllanishi va rivojlanishi bosqichlarini biladi, ma’lum bir bosqichlarga xos xususiyatlarni talqin etadi; Mustaqillik davrlarida O‘zbekistonda etnik holat haqida ma’lumotlarga ega bo‘ladi, fikrlarini	

shakllantirish va rivojlantirish.	bildirib, misollar asosida tahlil etadi.
O‘qitish metodlari va texnikasi	Ma’ruza, interaktiv, bayon qilish, tahlil etish, tushuntirish, mulohaza, muammoli savollar, “Aqliy hujum” metodi.
O‘quv faoliyatini tashkillashtirish shakllari	Individual, jamoa bo‘lib.
O‘qitish vositalari	Tarqatma o‘quv materiallari, ilmiy adabiyotlar, ko‘rgazmali materiallar, ma’ruza matni, jadvallar, doska, proyektor, ekran, o‘quv savollari.
Qayta aloqa usullari va vositalari	Og‘zaki nazorat, o‘z-o‘zini va o‘zaro baholash, savollar, rag‘batlantiruvchi kartochkalar.

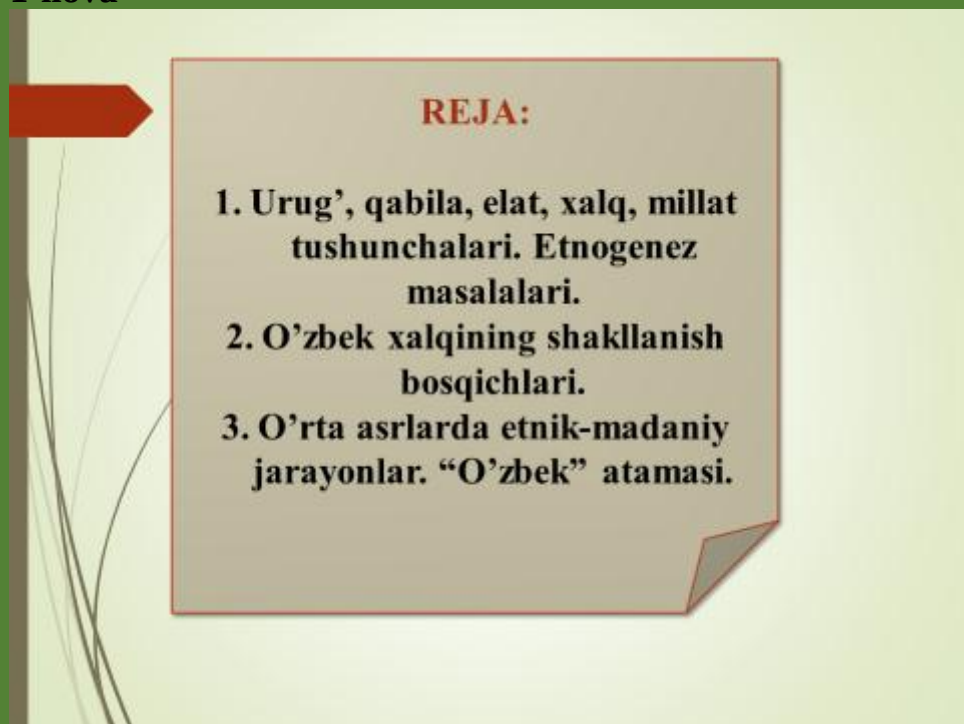
O‘quv mashg‘ulotining texnologik kartasi

Faoliyat bosqichlari, vaqti	Faoliyat mazmuni	
	o‘qituvchi	talabalar
1-bosqich. O‘quv mashg‘uloti ga kirish (5 daq.)	1.15. Darsning mavzusi, maqsadi va rejalashtirilayotgan o‘quv-amaliy natijalarini e’lon qiladi. 1.16. Vizual material yordamida o‘quv mashg‘ulotining rejasi va xususiyatlari bilan tanishtiradi (1-ilova).	Tinglaydi Tinglaydi, yozadi
2-bosqich. Asosiy (65 daq.)	2.1. Talabalarga o‘zbek xalqning etnik shakllanishi bilan bog‘liq ayrim tushunchalarning mazmunini keltiradi (2-ilova). 2.2. Etnogenezning asosiy tamoyillari bilan tanishtiradi va tahlil etadi (3-ilova) 2.3. O‘rta Osiyo xalqlarining qadimiy ajdodlari tug‘risida ma’lumotlar beradi (4-ilova) 2.4. O‘zbek xalqning etnik shakllanishi bosqichlariga xos xususiyatlari tug‘risida ma’lumotlarni tahlil etadi (5-ilova). 2.5. Turli asrlarda boshqa mintaqalar qabila va elatlari va tubjoy aholi o‘rtasida kechgan etnik jarayonlarni tushuntiradi (6-ilova) 2.6. O‘zbek etnonimining kelib chiqishi bilan bog‘liq turli qarashlarni tahlil qiladi va	Ezadi, savollar beradi Yozadi, fikrlar bildiradi Masalaga oid ma’lumotlar ni tahlil qiladi Misollar keltiradi

	munozora uyushtiradi (7-ilova) 2.7. O'rta Osiyo xalqlarning etnik tarixini o'rganishda muxim ma'lumotlarga ega manbalarni keltiradi (8-ilova) 2.8. "Aqliy hujum" metodi qoidalari asosida (9-ilova) mavzuni mustahkamlash uchun savollarga javob berishni tashkillashtirishadi va mulohaza uyushtiradi (10-ilova)	Fikrlar bildiradi, munozaraga kirimshadi Manbalar ma'lumotlarini keltiradi. Savollarga javob beradi
3-bosqich. Yakuniy (10 daq.)	3.1.Mavzu bo'yicha yakuniy xulosa qiladi va a faoliyat natijalarini izohlaydi. 3.2. Talabalarning faoliyatini rag'batlantiruvchi kartochkalar yordamida baholaydi (11-ilova). 3.4.O'quv mashg'uloti maqsadiga erishish darajasini tahlil etadi va baholaydi. 3.6. Keyingi o'quv mashg'uloti mavzusini e'lon qiladi (12-ilova)	Fikrlarini bildiradi, o'z-o'zini va o'zaro baholaydi.

Texnologik kartaga oid ilovalar.

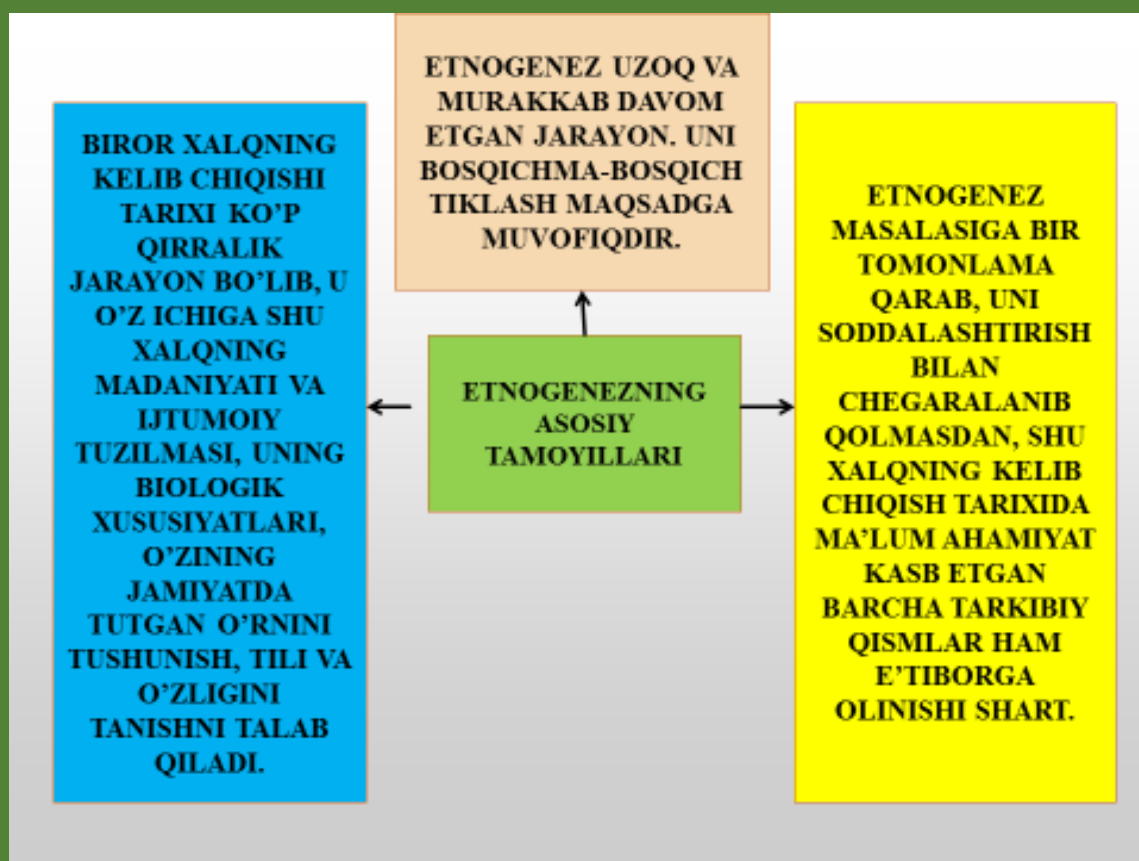
1-ilova

2-ilova

- ✓ **URUG'** - BIRGA YASHAB, HAMKORLIKDA MEHNAT QILGAN QARINDOSHLAR UYUSHMASI BO'LIB, MA'LUM XALQLARNING ETNIK SHAKLLANISHIDAGI DASTLABKI BOSQICHLARDAN BIRI SIFATIDA MUHIMDIR.
- ✓ **ETNOGENEZ** – BIRON BIR XALQNING KELIB CHIQISHI TARIXI
- ✓ **ANTROPOGENEZ** – INSONNING PAYDO BO'LISHI VA RIVOJLANISHI

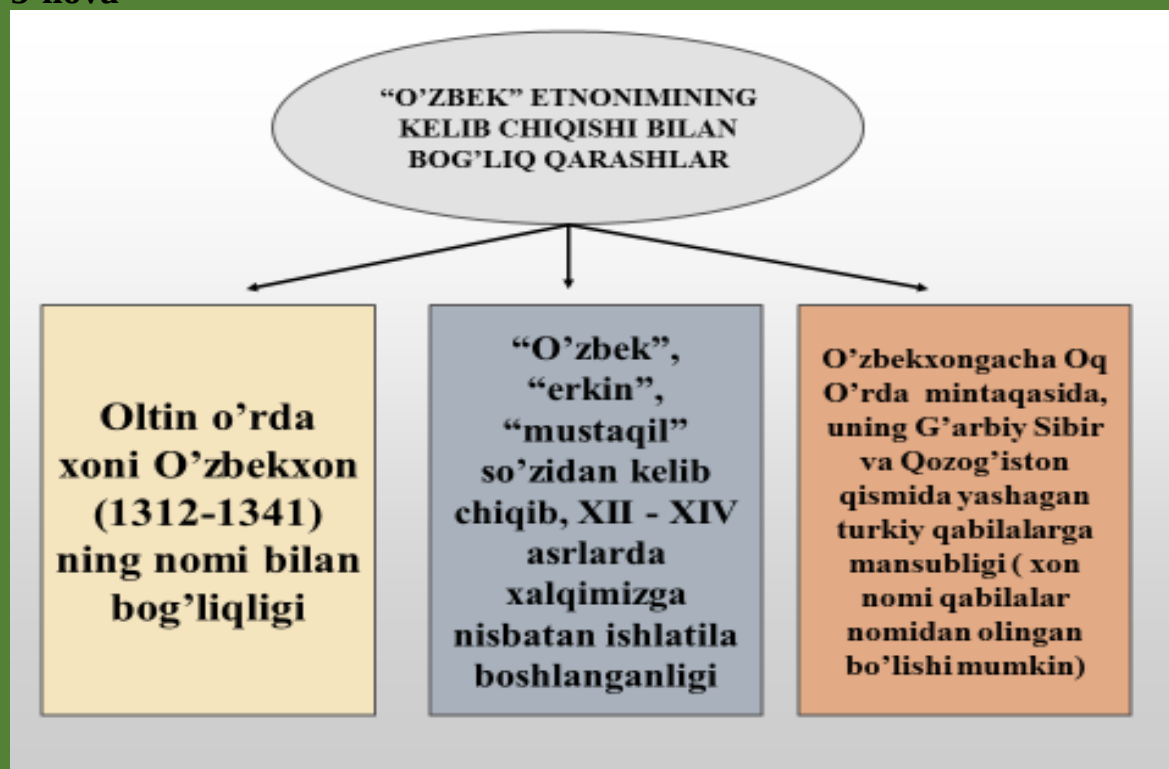
3-ilova

4-ilova

5-ilova

6-ilova

MAVZUNI MUSTAHKAMLASH UCHUN SAVOLLAR:

1. O'lkamiz hududida yashagan eng qadimgi aholi qanday nomlangan?
2. O'zbek xalqining shakllanish bosqichlarini aytib bering?
3. Sizningcha, O'rta Osiyo xalqlarining tashqi qiyofasiga boshqa xalqlar, elatlar istilosi ta'sir ko'rsatganmi?
4. Siz o'z oilangiz shajarasini bilasizmi? O'z urug'i, oilasi shajarasini bilishning tarixiy ildizlari va ahamiyati to'g'risida nimalar bilasiz?

7-ilova

KEYINGI DARS – SEMINAR MAVZUSI: “Vatanimiz hududida dastlabki davlatlarning paydo bo'lishi va rivijlanishi”

REJA:

1. Ilk davlatlar paydo bo'lishining asosiy omillari. Xorazm, Baqtriya, Sug'diyona.
2. O'rta Osiyoda antic davr davlatlari. Ularning ijtimoiy-iqtisodiy va madaniy hayoti.
3. Kushonlar saltanati. Kushon davlati va madaniyatining Vatanimiz xalqlari tarixida tutgan alohida o'rni.

TAVSIYA ETILADIGAN ADABIYOTLAR:

- Karimov I.A. Yuksak ma'naviyat – yengilmas kuch. T.:Ma'naviyat, 2008
- Avesto .Yasht kitobi. //M.Is'hoqov tarjimasini. T.:Sharq, 2001.
- Asqarov A. Eng qadimgi shahar. T.: Ma'naviyat, 2001.
- Azamat Ziyov. O'zbek davlatchiligi tarixi. T.:Sharq, 2000.
- G'ulomov Y. G'. Xorazmning sug'orilish tarixi. T.:Fan, 1959.
- Sagdullayev A.Qadimgi O'zbekiston ilk yozma manbalarda. T.:Universitet, 1996.
- Is'hoqov M.M. Sug'diyona tarix chorrahasida. Toshkent:Fan, 1990.
- Pidayev M. Sirli Kushon saltanati. Toshkent:Fan, 1990.
- Eshov B. Sug'diyona tarixidan lavhalar. Toshkent. 2002.

MUSTAQIL ISH MAVZUSI:

“Turkiy xalqlarning kelib chiqishi, tarqalishi va hozirgi zamon” mavzusi bo'yicha referat, ma'ruza, slayd-taqdimot yoki fotoalbom tayyorlash.

O'quv mashg'ulotida o'qitish texnologiyasi

6-mavzu: Vatanimiz hududida dastlabki davlatlarning paydo bo'lishi va rivojlanishi

O'quv vaqti	2 soat
O'quv mashg'uloti shakli	seminar
O'quv mashg'uloti rejasi	17. Ilk davlatlar paydo bo'lishining asosiy omillari. Xorazm, Baqtiriya, Sug'diyona. 18. O'rta Osiyoda antik davr davlatlari. Ularning ijtimoiy-iqtisodiy va madaniy hayoti. 19. Kushonlar saltanati. Kushon davlati va madaniyatining Vatanimiz xalqlari tarixida tutgan alohida o'rni.
O'quv mashg'uloti maqsadi: Mintaqamiz hududida paydo bo'lgan dastlabki davlatlarning davlatchiligimiz tarixida tutgan o'rnini aniqlash va tahlil etish bo'yicha ko'nikma va malakalarini aniqlash	
Pedagogik vazifalar: O'rta Osiyo mintaqasida ilk davlatlar paydo bo'lishining asosiy omillarini aniqlash va tavsiflash; Qadimgi Xorazm, Baqtiriya, So'g'diyona davlatlarining siyosiy, ijtimoiy-iqtisodiy, madaniy hayoti to'g'risidagi manbalar va ilmiy adabiyotlar ma'lumotlarini tahlil etish; O'lkamizda Ahmoniyalar davlatining boshqaruv tizimi va ularga qarshi ozodlik kurashi natijalarini izohlash; Antik davr davlatlarning ijtimoiy-iqtisodiy va madaniy hayotiga oid malumotlarni tahlil etish; Kushonlar saltanatining davlatchilimiz tarixida tutgan o'rnini belgilash.	O'quv faoliyati natijalari: Vatanimiz hududida ilk davlatlar shakllanishining asosiy omillarini sanab o'tadi va jadvalga kiritadi, bildirilgan fikrlarning tavsifini keltiradi; Tarixiy manbalarning qadimgi Xorazm, Baqtiriya, So'g'diyona davlatlariga oid ma'lumotlarni keltiradi va muhokama qiladi, ilmiy adabiyotlar asosida ularning siyosiy, iqtisodiy, ijtimoiy, madaniy munosabatlarini yoritadi; Ahmoniyalar davlatining paydo bo'lishi, O'rta Osiyoni bosib olishi, boshqaruv tizimini o'rnatishi to'g'risida ma'lumotlar beradi va ularga qarshi mahalliy aholining ozodlik kurashi natijalarini tahlil etadi; Antik davri davlatlarining nomlarini, davriy va geografik cheralarini, ijtimoiy-iqtisodiy munosabatlarini yoritadi, madaniy hayotni ellinizm va shaharsozlik taraqqiyoti misolida tahlil qiladi; Kushonlar sulolasi to'g'risida ma'lumotlar keltiradi, Kushonlar davrida mamlakatimizning ijtimoiy-iqtisodiy, madaniy hayoti rivojini misollar asosida

	tahlil qiladi va baholaydi.
O'qitish metodlari va texnikasi	Seminar, interaktiv, bayon qilish, tahlil etish, tushuntirish, mulohaza, muammoli savollar. "Aqliy hujum" metodining yozma og'zaki va yozma varianti.
O'quv faoliyatini tashkillashtirish shakllari	Kichik guruhlarda, individual, jamoa bo'lib.
O'qitish vositalari	Tarqatma o'quv materiallari, ilmiy adabiyotlar, manbalarning nusxalari, ko'rgazmali materiallar, ma'ruza matni, jadvallar, doska, proyektor, ekran, o'quv vazifalari va savollar, oq qog'ozlar, rangli flomasterlar.
Qayta aloqa usullari va vositalari	Yozma va og'zaki nazorat, o'z-o'zini va o'zaro baholash, savollar, reyting ballari.

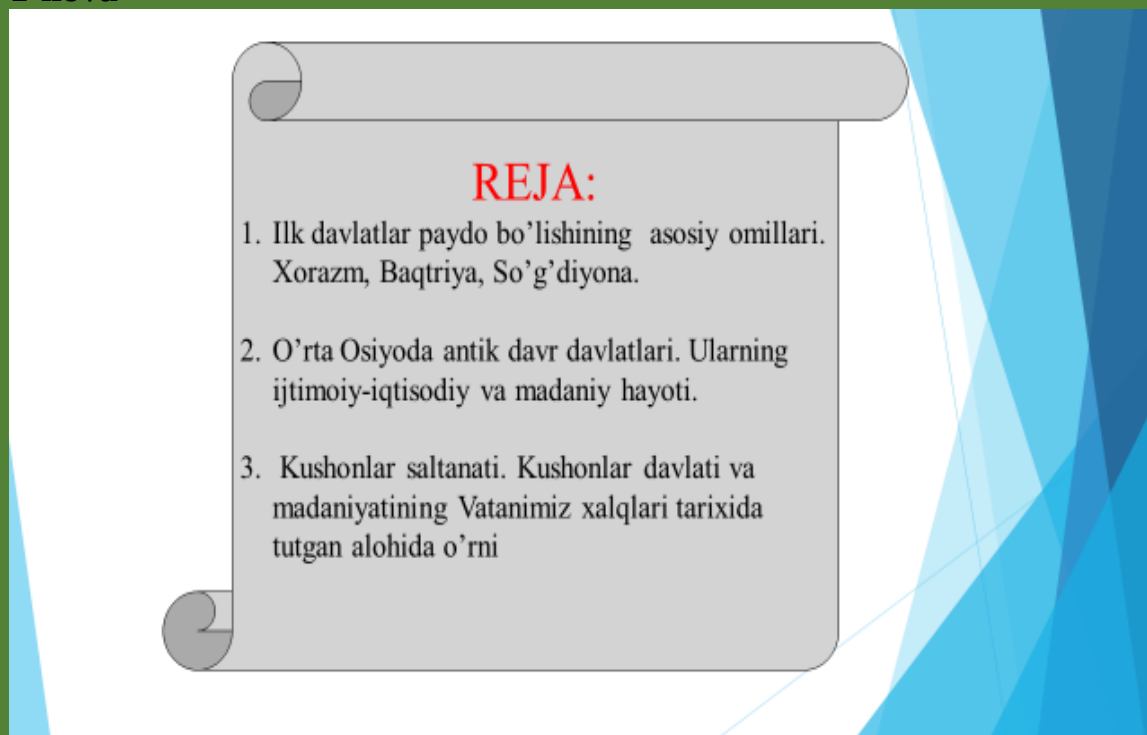
O'quv mashg'ulotining texnologik kartasi

Faoliyat bosqichlari, vaqi	Faoliyat mazmuni	
	o'qituvchi	talabalar
1-bosqich. O'quv mashg'ulotiga kirish (10 daq.)	1.17. Darsning mavzusi, maqsadi va rejalashtirilayotgan o'quv-amaliy natijalarini e'lon qiladi. 1.18. Vizual material yordamida o'quv mashg'ulotining rejasi va hususiyatlari bilan tanishtiradi (1-ilova). 1.19. Talabalarni seminar mashg'ulotida faoliyat jarayoni bilan tanishtiradi. 1.20. Vazifalarni bajarish davomida rioya qilinishi zarur bo'lgan qoidalar bilan tanishtiradi (2-ilova).	Tinglaydi Tinglaydi Tinglaydi, o'qiydi, savollar beradi
2-bosqich. Asosiy (60 daq.)	2.1. Talabalarga ilk davlatlar paydo bo'lishining asosiy omillarini keltirishini taklif etadi va seminarga kirish qismi sifatida munozara uyushtiradi(3-ilova). 2.2. Talabalarni 6 ta kichik guruhlariga bo'linishini taklif etadi. Har bir guruhdan vakil belgilanib, o'qituvchi stolida to'rgan raqamlari yopiq holatda belgilangan qog'ozlardan birini tanlaydi va guruhga beriladigan mavzuni aniqlab beradi (4-	Jadvalga ko'ra javoblarini keltiradi va izohlaydi. 6 ta kichik guruhlariga bo'linadi, guruhlar vazifalarni aniqlaydi.

	ilova). 2.3.Talabalarni guruhlarda ishlash tartibi (5-ilova) va ish faoliyati qoidalari (6-ilova) bilan tanishtiradi. 2.4 Har bir guruh olgan mavzusi bo'yicha (7-ilova) ish jarayonini tashkillatiradi. Kuzatuvchi sifatida ishtirok etadi, ammo bu borada: • Ishlayotgan guruhlarini nazorat qiladi, ammo ularga rahbarlik qilmaydi; • Individual faoliyatga etibor qaratadi, berilgan vazifani bajarish davomida zarur bo'lgan ko'nikmalarni shakllanishiga etibor qaratadi; • Guruh azolari ishini izohlayli. Zarur holatlarda yo'nalishlar, maslahatlar beradi. 2.5. Guruhlar raqamlarga ko'ra xronologik tartibda taqdimot boshlanishini e'lon qiladi. 2.6. Guruhlar natijalarining o'zaro baholash va tahlil qilinishini, mavzuni o'zlashtirganlik darajasining o'zaro nazoratini munozara shaklida tashkillashtiradi. 2.7. Mavzuni mustahkamlash uchun slayd taqdimotini namoyish etadi (8-ilova).	Ish faoliyati tartiblari bilan tanishadi Vazifalarni bajarish uchun guruhda ishni rejalashtiradi. Guruh ichida savollar va vazifalarni taqsimlaydi. Individual tarzda ularni bajaradi. Zaruriyat paydo bo'lganda o'zaro bir-biriga yordam beradi. Individual javoblarni muhokama qiladi. Umumiy javoblarni shakllantiradi va taqdimotga tayyorlanadi. Guruh vakillari ishini taqdimot qiladi.Savollar beradi, fikrlar bildiradi. Slayd taqdimotini tomosha qiladi.
3-bosqich. Yakuniy (10 daq.)	3.1.Mavzu bo'yicha yakuniy xulosa qiladi va faoliyat natijalarini izohlaydi. 3.2. Talabalarning faoliyatini tahlil etib, baholaydi (9-ilova). 3.4.O'quv mashg'uloti maqsadiga erishish darajasini tahlil etadi va baholaydi. 3.6. Keyingi o'quv mashg'uloti mavzusini e'lon qiladi: (10-ilova)	Fikrlarini bildiradi, o'z-o'zini va o'zaro baholaydi. Mavzu nomini daftariga yozadi.

Texnologik kartaga oid ilovalar.

1-ilova

2-ilova

3-ilova

GURUHLARDA ISHLASH QOIDALARI:

- ✓ HAR KIM FAOL, HAMKORLIKDA ISHLASHI VA VAZIFAGA MAS'ULIYAT BILAN YONDASHISHI LOZIM;
- ✓ O'ZARO BIR-BIRINI DIQQAT VA E'TIBOR, HURMAT BILAN TINGLASHI KERAK;
- ✓ HAR KIM ZARURIYAT PAYDO BO'LGANDA YORDAM SO'RASHI KERAK;
- ✓ HAR KIM UNDAN ILTIMOS QILGANLARIDA YORDAM BERISHI ZARUR;
- ✓ GURUH ISHINING NATIJALARINI BAHOLASHDA HAR BIR TALABA ISHTIROK ETISHI SHART;
- ✓ VAZIFALARNI ANIQ BELGILASH, TUSHUNISH VA BAJARISH ZARUR;
- ✓ BOSHQALARGA YORDAM BERIB, O'ZIMIZ HAM O'RGANAMIZ;

4-ilova

"AQLIY HUJUM"NING YOZMA VARIANTI QOIDALARI:

- ✓ BARCHA MA'LUMOTLARNING ASOSIYLARI YOZIB OLINADI;
- ✓ VAQT ANIQ BELGILANADI;
- ✓ SAVOLLARGA QISQACHA JAVOBLAR BERISH KO'ZDA TUTILADI;
- ✓ G'OYALAR BAHOLANMAYDI VA TANQID QILINMAYDI;
- ✓ G'OYALAR QANCHA KO'P BO'LSA SHUNCHA YAXSHI;

5-ilova

1-guruhning vazifasi:

1. Quyidagi savollarga javob bering va taqdimotni tayyorlang:

- Xorazm davlati ilk bora qachon paydo bo'lgan?
- Qadimda Xorazm qanday nomlangan va qaysi hududlarda joylashgan? Poytaxtining nomi?
- Qadimgi Xorazm aholisi nima bilan shug'ullangan?
- Xorazm to'g'risida ma'lumotlar qaysi manbalarda uchraydi?
- Xorazmlik hukmdorlar to'g'risida nimalar bilasiz?
- Harbiy qo'shini qanday kuchga ega bo'lgan?
- O'z mustaqilligini xorazmliklar qanday himoya qilgan?
- Xorazm davlati boshqa davlatlar bilan qanday munosabatda bo'lgan?

2-guruhning vazifasi:

1. Quyidagi savollarga javob bering va taqdimotni tayyorlang:

- Baqtriya davlati ilk bora qachon paydo bo'lgan?
- Qadimda Baqtriya qanday nomlangan va qaysi hududlarda joylashgan? Poytaxtining nomi?
- Baqtriya nimalari bilan mashhur bo'lgan?
- Baqtriya to'g'risida ma'lumotlar qaysi manbalarda uchraydi?
- Baqtriyalik podsholar haqida nimalarni bilasiz?
- Harbiy qo'shini qanday kuchga ega bo'lgan?
- Baqtriya boshqa davlatlar bilan qanday munosabatda bo'lgan?

3-guruhning vazifalari:

1. Quyidagi savollarga javob bering va taqdimotni tayyorlang:

- Sug'diyona davlati qachondan boshlab qaysi manbalarda qayd etiladi?
- Sug'diyonaning hududiy joylashuvi va poytaxti?
- Sug'dlik hukmdorlar to'g'risida nimalar bilasiz?
- Harbiy qo'shini qanday kuchga ega bo'lgan?
- O'z mustaqilligini Sug'diyona qanday himoya qilgan?
- Sug'diyona nimalari bilan mashhur bo'lgan?

4- guruhning vazifalari:

1. Quyidagi savollarga javob bering va taqdimotni tayyorlang:

- Ahmoniylar sulolasining asoschisi, sulolaning hukmronlik davri?
- Davlatning poytaxti va satrapliklari tarkibi?
- Ahmoniylarga qarshi O'rta Osiyoda kimlar kurash olib bordi?
- Ahmoniylar sulolasiga mansub hukmdorlar ismlarini keltiring?
- Sulolaning inqirozga uchrash sabablari va oqibatlari?
- Ahmoniylar sulolasining O'rta Osiyo davlatlariga ijobiy yoki salbiy ta'siri bo'ldimi?

5- guruhning vazifalari:

1. Quyidagi savollarga javob bering va taqdimotni tayyorlang:

- Ellinizm davrining davlatchiligimiz tarixida ahamiyati qanday bo'ldi?
- Antik davrda qanday davlatlar mavjud edi? Ular kim tomonidan va qanday boshqarilar edi?
- Antik davrda mahalliy aholining iqtisodiy ahvoli qanday edi?
- Salavkiylar, Yunon-Baqtriya, Parfiya davlatlarida hokimiyatni boshqargan hukmdorlardan qaysi birlarini bilasiz?
- Salavkiylar sulolasining inqirozga uchrash sabablari va oqibatlari?

6- guruhning vazifalari:

1. Quyidagi savollarga javob bering va taqdimotni tayyorlang:

- Kushonlar davlatining asoschisi va sulola hukmdorlari?
- Kushonlar davlatining hududiy chegaralari?
- Kushonlar davlatining poytaxti va tanga zarb etish markazlari?
- Kushonlarning O'rta Osiyo davlatchiligi tarixida tutgan o'rni?
- O'zbekistonda Kushonlar davri diniy e'tiqodlari bilan bog'liq yodgorliklar?

O'quv mashg'ulotida o'qitish texnologiyasi

7-mavzu: Ilk o'rta asrlar va IX-XII asrlarda o'zbek davlatchiligi, siyosiy-ijtimoiy, iqtisodiy va madaniy hayot

O'quv vaqti	2 soat
O'quv mashg'uloti shakli	ma'ruza
O'quv mashg'uloti rejasi	1. Ko'chmanchi kidariylar va xioniylar haqidagi ma'lumotlar. 2. Eftalitlar davlati. Ijtimoiy-iqtisodiy, madaniy hayot. 3. Turk hoqonligining o'zbek davlatchiligi tarixida tutgan o'rni. 4. Arab xalifaligining bosqinchilik yurushlari va O'rta Osiyoda yuritgan siyosati. 5. IX-XII asrlarda o'zbek davlatchiligi: siyosiy, ijtimoiy-iqtisodiy va madaniy hayot.
O'quv mashg'uloti maqsadi: Ilk o'rta asrlar va IX-XII asrlarda o'zbek davlatchiligi tarixi to'g'risida bilimlar berish va ma'lumotlarni tahlil qilish ko'nikmasini rivojlantirish .	
Pedagogik vazifalar:	O'quv faoliyati natijalari:

Ilk oʻrta asrlarga kelib mintaqamiz davlatchiligi tarixida yangi siyosiy kuchlarning, konfederatsiyalarning paydo boʻlishi jaroyonini tushuntirish; Koʻchmanchi kidariylar va xioniylar toʻgʻrisida maʼlumotlar keltirish va ularni izohlash; Oʻzbek dalatchiligi tarixida eftalitlar davlatining ahamiyatini talqin etish; Turk hoqonligi davrida Oʻrta Osiyoda siyosiy, ijtimoiy-iqtisodiy, madaniy hayotga doir tarixiy manbalar va ilmiy adabiyotlar maʼlumotlarini tahlil etish; Arab xalifaligining Oʻrta Osiyoda bosqinchilik siyosati va oʻrnatilgan boshqaruv tizimiga oid maʼlumotlarni izohlash; IX-XII asrlarda Oʻrta Osiyoda hukmronlik qilgan sulolalarning Oʻzbek davlatchiligi tarixida tutgan oʻrnini koʻrsatib berib, tahlil qilish	Konfederativ davlat uyushmasi toʻgʻrisida tushunchalar hosil qiladi va ilk oʻrta asrlar siyosiy hayotidagi ahamiyatini tushuntirib beradi; Oʻlkamizga koʻchmanchi kidariylar va xioniylar kirib kelishi jarayoni toʻgʻrisida maʼlumotlar oladi va ularni izohlaydi ; Eftalitlar sulolasi toʻgʻrisida bilimlarga ega boʻladi, maʼlumotlar yuzasidan fikrlar va izohlar bildiradi; Turk hoqonligining tashkil topishi va Oʻrta Osiyoda oʻrnatilgan hukmronligining oʻziga xos xususiyatlari bilan tanishadi, Turk-Soʻgʻd simbiozi haqida bilimlarga ega boʻladi, Hoqonlikning davlatchiligimiz tarixida tutgan oʻrnini aniqlaydi ; Arab xalifaligining Oʻrta Osiyoga yurushlari sabablari va oqibatlarini tushuntirib beradi, olib borgan siyosatining xususiyatlarini yoritib beradi, Arablarga qarshi xalq qoʻzgʻolonlarining ahamiyatini tahlil qiladi, Xalifalikning zaiflashuvi sabablari va oqibatlarini koʻrsatib beradi; Tohiriylar, Safforiylar, Somoniylar, Qoraxoniylar, Gʻaznaviylar, Xorazmshoxlar davlatining siyosiy, ijtimoiy-iqtisodiy, madaniy munosabatlari asosida davlatchilik tarixida tutgan oʻrnini koʻrsatib beradi va misollar asosida tahlil etadi.
Oʻqitish metodlari va texnikasi	Maʼruza, interaktiv, bayon qilish, tahlil etish, tushuntirish, mulohaza, muammoli savollar. “Aqliy hujum” metodi, “Nilufar guli” texnologiyasi
Oʻquv faoliyatini tashkillashtirish shakllari	Kichik guruhlarda, individual, jamoa boʻlib.
Oʻqitish vositalari	Tarqatma oʻquv materiallari, ilmiy adabiyotlar, manbalarning nusxalari, koʻrgazmali materiallar, maʼruza matni, jadvallar, doska, proyektor, ekran, oʻquv vazifalari va savollar, oq qogʻozlar, rangli flomasterlar.

Qayta aloqa usullari va vositalari	Yozma va ogʻzaki nazorat, oʻz-oʻzini va oʻzaro baholash, savollar, reyting ballari.

Oʻquv mashgʻulotining texnologik kartasi

Faoliyat bosqich lari, vaqti	Faoliyat mazmuni	
	Oʻqituvchi	Talabalar
1-bosqich. Oʻquv mashgʻulotiga kirish (5 daq.)	1.21. Darsning mavzusi, maqsadi va rejalashtirilayotgan oʻquv-amaliy natijalarini eʼlon qiladi. 1.22. Vizual material yordamida oʻquv mashgʻulotining rejasi va xususiyatlari bilan tanishtiradi (1-ilova).	Tinglaydi Tinglaydilar yozadilar
2-bosqich. Asosiy (70 daq.)	2.1. Konfederativ davlat uyushmalarining paydo boʻlishi jarayonini tushuntiradi (2-ilova). 2.2. Rejaga binoan kidariylar (3-ilova) va xioniylar (4-ilova) toʻgʻrisida maʼlumotlarni keltiradi va izohlaydi 2.3. Eftalitlar davlatining tashkil topishiga oid maʼlumotlarni yoritadi (5-ilova). 2.4. Eftalitlar davlatining ijtimoiy-iqtisodiy hayotiga oid 1-oʻquv vazifasini beradi va bajarilishini tashkillashtiradi (6-ilova). 2.5. Turk hoqonligining vujudga kelishi va boshqaruv tizimiga oid maʼlumotlarni izohlaydi (7-ilova). 2.6. Rejadagi 3-savolni mustahkamlash uchun 2-oʻquv vazifasini beradi va bajarilishini taʼminlaydi (8-ilova). 2.7. Arab xalifaligi masalasi bilan bogʻliq maʼlumotlarni “Nilufar guli” texnologiyasi qoidalari asosida tahlil qilish uchun 3-oʻquv vazifasini beradi (9-ilova). 2.8. Talabalarni 8 ta guruhlariga ajratib (talabalar avvalgi mashgʻulotlarda ishlash qoidalari bilan tanishganlar), “Arab xalifaligi” masalasini “Nilufar guli” texnologiyasiga asoslangan jadval yordamida yoritilishini va tahlil etilishini tashkillashtiradi (10-ilova). 2.9. IX-XII asrlarda hukmronlik qilgan sulolalar toʻgʻrisida jadval yordamida	Tinglaydilar savollar beradilar. Tinglaydilar yozib oladilar. Fikrlar bildiradi. 1-oʻquv vazifasini daftarida bajaradilar Tinglaydi, fikrlar bildiradilar 2-oʻquv vazifasini bajaradi 3-oʻquv vazifasini bajarish qoidalari bilan tanishadilar Guruhlariga boʻlinadi, jadvallarni toʻldirishadi, javoblarni taqdimot qilib,

	ma'lumotlar keltiradi (11-ilova). 2.10. Talabalarga xaritalar yordamida IX-XII asrlarda mavjud bo'lgan davlatlarning chegaralari va hududlarini aniqlab ko'rsatishni taklif etadi (12-ilova). 2.11. Yerga egalik shakllari haqida ma'lumotlar beradi (13-ilova). 2.12. Ismoil Somoniy davrida davlatni boshqarish ma'muriyatining tavsifini keltiradi (14-ilova). 2.13. Mavzuni mustahkamlash uchun Ismoil Somoniy maqbarasi to'g'risida fikrlar bildiradi (15-ilova), Xiva shahrining me'moriy yodgorligiga bag'ishlangan slayd-taqdimotini namoyish etadi (16-ilova).	fikrlar almashishadi. Qo'shimcha ma'lumotlar keltiradilar. Xarita bilan ishlaydilar. Yozib oladilar va misollar keltiradilar Slayd-taqdimotini tomosha qiladi, fikrlarini bildiradilar.
3-bosqich. Yakuniy (10 daq.)	3.1.Mavzu bo'yicha yakuniy xulosa qiladi va faoliyat natijalarini izohlaydi. 3.2. Talabalarining faoliyatini tahlil etib, baholaydi (17-ilova). 3.3.O'quv mashg'uloti maqsadiga erishish darajasini tahlil etadi va baholaydi. 3.4. Keyingi o'quv mashg'uloti mavzusini e'lon qiladi(18-ilova).	Fikrlarini bildiradi, o'z-o'zini va o'zaro baholaydi. Mavzu nomini daftoriga yozadi.

Texnologik kartaga oid ilovalar.

1-ilova

REJA:

1. Ko'chmanchi kidariylar va xioniylar haqidagi ma'lumotlar.
2. Eftalitlar davlati. Ijtimoiy-iqtisodiy, madaniy hayot.
3. Turk xoqonligining o'zbek davlatchiligi tarixida tutgan o'rne.
4. Arab xalifaligining bosqinchilik yurishlari va O'rta Osiyoda yuritgan siyosati .
5. IX-XII asrlarda o'zbek davlatchiligi: siyosiy, ijtimoiy-iqtisodiy va madaniy hayot.

2-ilova

MILODIY IV-VI ASRLAR KO'CHMANCHI QABILALARNING KIRIB KELISHI , QABILALAR ITTIFOQI (**KONFEDERATSIYA**)NING YUZAGA KELISHI – YANGI SIYOSIY KUCHLARNING PAYDO BO'LISHI BILAN IZOHLANADI.

3-ILOVA

4-ilova

Yerga egalik shakllari

Mulki sultoni	Amirga tegilishli yer-suv, tegirmon, do'konlar. Bu mulkni qishloq chorikorlari ijaraga olgan. Yer egaligining to'ma (umrbod berilgan yer), to'ma (merosiy) turlari bo'lgan.
Xususiy shaxslarga tegishli mulk	Hukmdor tabaqa xonadoni, dehqon-zodagonlarga, sayidlar, sipohsolor, badavlat savdogarlarga tegishli mulkar.
Vaqf mulklari	Diniy muassasalar va madrasalarga tegishli mulk.
Jamoa mulki	Yaylov, tog' yonbag'rlaridagi lalmi yer.

O'quv mashg'ulotida o'qitish texnologiyasi

8- mavzu: O'zbek xalqining etnik shakllanishi

O'quv vaqti	2 soat
O'quv mashg'uloti shakli	seminar
O'quv mashg'uloti rejasi	1. O'zbek xalqining paydo bo'lishi masalalari. 2. O'zbek xalqining etnik asosini tashkil etgan Vatanimiz hududidagi qadimgi aholi, ularning ijtimoiy-madaniy hayoti. 3. IX-XII asrlarning o'zbek xalqining etnik shakllanishidagi ta'siri. 4. O'zbek xalqining etnik shakllanishida XVI asr boshlarida Movarounnahrda kelib joylashgan o'zbek urug'larining muhim ta'siri, "O'zbek" atamasining kelib chiqishi.
O'quv mashg'uloti maqsadi: O'zbek xalqining etnik shakllanishida muhim ahamiyatga ega bo'lgan etnik qatlamlarning o'rnini aniqlash va baho berish ko'nikma va malakalarini rivojlantirish.	
Pedagogik vazifalar: O'zbek xalqining etnik shakllanishiga oid mavjud ilmiy qarashlar va ularning nechog'lik asosga ega ekanligini	O'quv faoliyat natijalari: O'rta Osiyo xalqlarining kelib chiqish tarixi bilan bog'lik ilmiy fikrlar to'g'risida ma'lumotlar, faktlar keltiradi, etnogenez jarayoni bilan bog'liq tushunchalarni izohlab beradi;

tahlil etish; Mintaqamiz hududida yashagan qadimgi aholining ijtimoiy - iqtisodiy, madaniy hayotini yoritishi va o'zbek xalqining etnik shakllanishida tutgan o'rnini belgilash; Turkiy elatlar va eroniy tilli aholi o'rtasidagi etnik – madaniy munosabatlarni yoritish; Qarluqlar, o'g'uzlar, yag'mo, qipchoqlar, chig'illar va boshqa turkiy qavmlarning o'zbek xalqlarning etnik shakllanishidagi o'rnini ko'rsatib berish; XV asr oxiri - XVI asr boshlarida O'rta Osiyoga Dashti Qipchoq elatlarining kirib kelishi va o'troqlashuvi, «o'zbek» atamasining kelib chiqishi haqida ma'lumotlarni berish va izohlash.	Markaziy Osiyo mintaqasida yashagan qadimgi aholining ijtimoiy- iqtisodiy, madaniy hayoti bilan bog'liq ma'lumotlarni tahlil qiladi va o'zbek xalqining etnik tarixida tutgan o'rnini misollar asosida yoritadi; Turon zaminida turkiy qabilalarning azaliy etnos ekanligi tog'risida ma'lumotlarga ega bo'ladi, turkiy elatlarning eroniy tilli aholi bilan o'zaro munosabatlari bo'yicha fikrlar bildiradi, ularni asoslaydi va tahlil etadi; Qarluqlar, o'g'uzlar, yag'mo, qipchoqlar, chig'illar va boshqa turkiy qavmlarning kelib chiqishi, yoyilishi jarayonini tushuntirib bera oladi, ularning nafaqat o'zbek xalqining, balki O'rta Osiyo mintaqasida yashovchi xalqlarning etnik shakllanishidagi o'rnini ko'rsatib bera oladi; « O'zbek» atamasining kelib chiqishiga oid qarashlarni biladi va baholaydi, Dashti Qipchoq hududidan kirib kelgan elatlarning mahalliy aholi bilan aralashib, o'troqlashuv jarayonini ta'riflab beradi.
O'qitish metodlari va texnikasi	Seminar, interaktiv, bayon qilish, tahlil etish, tushuntirish, mulohaza, muammoli savollari. «Aqliy hujum» metodining yozma varianti. «Daraxt» sxemasi.
O'quv faoliyatini tashkillashtirish shakllari	Kichik guruhlarda, individual, jamoa bo'lib.
O'qitish vositalari	Tarqatma o'quv materiallari, ilmiy adabiyotlar, ko'rgazmali materiallar, ma'ruza matni, doska, proyektor, ekran, o'quv vazifalari va savollar, oq qog'ozlar, rangli flomasterlar.
Qayta aloqa usullari va vositalari	Yozma va og'zaki nazorat, o'z-o'zini va o'zaro baholash, savollar, reyting ballari.

O'quv mashg'ulotining texnologik xaritasi

Faoliyat bosqichlari, vaqti	Faoliyat mazmuni	
	O'qituvchi	Talabalar
1-bosqich. O'quv mashg'ulotiga kirish (5 daq.)	1.1. Darsning mavzusi, maqsadi va rejalashtirilayotgan o'quv- amaliy natijalarini e'lon qiladi. 1.2. Vizual material yordamida o'quv mashg'ulotining rejasi va xususiyatlari bilan tanishtiradi (1- ilova). 1.3. Talabalarni seminar mashg'ulotida faoliyat jarayoni qoidalari bilan tanishtiradi (2- ilova).	Tinglaydilar Tinglaydilar Tinglaydilar savollar beradilar
2-bosqich. Asosiy (65 daq.)	2.1. Talabalarga etnogenez jarayoni bilan bog'liq tushunchalarning mazmunini yoritish uchun 1-o'quv vazifasini beradi (3-ilova). 2.2. Rejadagi 1-savolga oid 2-o'quv vazifasini beradi (4-ilova) va savol javobni tashkillashtiradi. 2.3. Rejadagi 2-savolning yoritilishi uchun talabalarni «Daraxt» sxemasi qoidalari bilan tanishtiradi (5-ilova). 2.4. «Aqliy hujum»ning yozma shakli asosida ishni rejalashtirilgan holda, talabalarga ish qoidalarini (6-ilova) va guruhlarda ishlash tartiblarini eslatadi (7-ilova). 2.5. Talabalarga uncha katta bo'lmagan guruhlariga bo'linishlarini taklif etadi va «Daraxt» sxemasini to'ldirishlarini tashkillashtiradi (8-ilova). Buning uchun 3-o'quv vazifasini topshiriq qilib beradi (9-ilova), Bu borada: - Ishlayotgan guruhlarini kuzatadi, nazorat qiladi, ammo ularga rahbarlik qilolmaydi; - Individual faoliyatga e'tibor qaratadi, - berilgan vazifani bajarish davomida zarur ko'nikmalar shakllanishiga etibor beradi; - Guruh a'zolari ishini izohlaydi.	1-o'quv vazifasini bajaradilar. Savollarga javob beradilar. Savollar beradilar, aniqliklar kiritadilar. Faoliyat qoidalari va guruhlarda ishlash tartiblarini eslaydi. Guruhlariga bo'linadilar va 3-o'quv vazifasini bajaradilar, Guruhlarda vazifalarni taqsimlaydi. Guruhlar javoblarini taqdimotga tayyorlaydilar. Savollar

	• Zarur holatlarda yo'nalishlar, maslahatlar beradi. 2.6. Guruhlarning javoblari taqdimotini tashkillashtiradi. 2.7. Keyingi savolga javoblar berilishi maqsadida 4-o'quv vazifasini beradi (10-ilova). 2.8. Mavzuni mustahkamlash uchun 5-o'quv vazifasini beradi (11-ilova) va munozara tarzida savol-javobni tashkillashtiradi.	beradilar, fikrlar bildiriladi. 4-o'quv vazifasini bajaradilar. 5-o'quv vazifasini bajaradilar, fikrlarini asoslaydilar, xulosalar keltiradilar
3-bosqich. Yakuniy (10 daq.)	3.1. Mavzu bo'yicha yakuniy xulosa qiladi va faoliyat natijalarini izohlaydi. 3.2. Talabalarning faoliyatini tahlil etib, baholaydi (12-ilova). 3.3. O'quv mashg'ulotlari mavzusini e'lon qiladi (13-ilova).	Fikrlarini bildiradilar, o'z-o'zini va o'zaro baholaydilar. Mavzu nomini daftariga yozadilar.

O'quv mashg'ulotida o'qitish texnologiyasi

9-mavzu: Buyuk ipak yo'li: shakllanishi va rivojlanish bosqichlari

O'quv vaqti	2 soat
O'quv mashg'uloti shakli	Seminar
O'quv mashg'uloti rejasi	1. Eng qadimgi yo'llar. Buyuk Ipak yo'lining paydo bo'lishi va rivojlanishi. 2. Amir Temur va Temuriylar davrida BIY shuhratining yanada oshishi. 3. XVI asrdan boshlab BIY ahamiyatining pasayishi, uning sabablari. Hozirgi davrda BIY an'alarini tiklash va rivojlantirish borasidagi xalqaro hamkorlik harakatida O'zbekistonning ishtiroki.
O'quv mashg'uloti maqsadi: Buyuk ipak yo'lining qadimgi davrlardan boshlab hozirgi zamongacha sivilizatsiyalararo muloqot yo'li sifatida siyosiy,	

ijtimoiy-iqtisodiy, diplomatik, ma'naviy-madaniy ahamiyatini tahlil qilish ko'nikma va malakalarini rivojlantirish.	
Pedagogik vazifalar: Eng qadimgi davrlarda paydo bo'lgan va turli mintaqalarni o'zaro bog'lab turgan yo'llarning Markaziy Osiyo xalqlari ijtimoiy-iqtisodiy hayotidagi ahamiyatini ko'rsatib berish; Buyuk ipak yo'li shakllanishining ijtimoiy-iqtisodiy, siyosiy, ma'naviy-madaniy asoslarini ko'rsatib berish va izohlash; Buyuk ipak yo'lining ilm-fanda o'rganilishi to'g'risidagi ma'lumotlarni tahlil qilish; Buyuk ipak yo'lining tarixiy xronologik rivojlanish bosqichlarini tahlil etish; Amir Temur va Temuriylar davrida BIYning qayta tiklanishi va rivojlanishini misollar asosida ko'rsatib berish; Ipak yo'li ahamiyatining XVI asrdan boshlab pasayib ketishi sabablari va oqibatlarini tahlil qilish; Hozirgi davrda BIY an'alarini tiklash va rivojlantirish borasidagi xalqaro hamkorlik harakatida O'zbekistonning ishtirokini baholash.	O'quv faoliyati natijalari: Eng qadimgi yo'llarning paydo bo'lishi va rivojlanishi bosqichlarini biladi, qadimgi yo'llarning tarmoqlarini xaritada ko'rsatib beradi, ularning qadimgi xalqlar ijtimoiy-iqtisodiy, madaniy hayotidagi ahamiyatini izohlaydi; Buyuk ipak yo'lining shakllanishida muhim ahamiyatga ega bo'lgan ijtimoiy, iqtisodiy, siyosiy, ma'naviy-madaniy asoslarini misollar yordamida keltiradi va izohlaydi; Savdo yo'llarining "ipak yo'li" deb atalishini ilmiy nuqtai nazardan izohlab beradi; Turli tarixiy davrlarda Buyuk ipak yo'li tarmoqlarining rivojlanish darajasini tushuntirib beradi; Amir Temur va temuriy shahzodalarning BIYni qayta tiklash va rivojlantirish borasida amalga oshirgan tadbirlarini keltiradi va ahamiyatini tahlil qiladi; XVI asrdan boshlab BIY ahamiyatining pasayib ketishi sabablarini ko'rsatib utadi va oqibatlarini izohlaydi; BIYni tiklash va an'alarini rivojlantirish bo'yicha bugungi kunda jahonda qabul qilingan va amalga oshirilayotgan loyiha va dasturlarni izohlaydi, O'zbekistonning bu borada faoliyatini baholaydi.
O'qitish metodlari va texnikasi	Seminar, interaktiv, bayon qilish, tahlil etish, tushuntirish, mulohaza, muammoli savollar. "Aqliy hujum" metodining yozma varianti."Loyiha" metodi.
O'quv faoliyatini tashkillashtirish shakllari	Kichik guruhlarda, individual, jamoa bo'lib.
O'qitish vositalari	Tarqatma o'quv materiallari, ilmiy adabiyotlar, manbalarning nusxalari,

	ko'rgazmali materiallar, ma'ruza matni, jadvallar, doska, proyektor, ekran, o'quv vazifalari va savollar, oq qog'ozlar, rangli flomasterlar.
Qayta aloqa usullari va vositalari	Yozma va og'zaki nazorat, o'z-o'zini va o'zaro baholash, savollar, reyting ballari.

O'quv mashg'ulotining texnologik xaritasi

Faoliyat bosqichlari, vaqti	Faoliyat mazmuni	
	o'qituvchi	talabalar
1-bosqich. O'quv mashg'uloti ga kirish (10 daq.)	1.1 Darsning mavzusi, maqsadi va rejalashtirilayotgan o'quv-amaliy natijalarini e'lon qiladi. 1.2. Vizual material yordamida o'quv mashg'ulotining rejasi va xususiyatlari bilan tanishtiradi (1-ilova).	Tinglaydilar Tinglaydilar, savollar beradilar.
2-bosqich. Asosiy (60 daq.)	2.1. Talabalarga mavzu bo'yicha videolavhani namoyish etadi (2-ilova). 2.2. Talabalarni seminar mashg'ulotida faoliyat qoidalari bilan tanishtiradi (3-ilova). 2.3. Rejadagi savollarni yoritish maqsadida talabalarga 4 ta guruhga bo'linishlarini taklif qiladi. Har bir guruhdan vakil belgilanib, o'qituvchi stolida turgan, raqamlari yopiq holatda belgilangan qog'ozlardan birini tanlaydi va guruhga beriladigan mavzuni aniqlab beradi (4-ilova). 2.4. Guruhlarda ishlash tartiblarini yana bir bor takrorlaydi (5-ilova). 2.5. Barcha guruhlar bajarishi uchun 1-o'quv vazifasini beradi (6-ilova). 2.6. Har bir guruh olgan mavzusi bo'yicha ish jarayonini boshlashini tashkillashtiradi. Kuzatuvchi sifatida ishtirok etadi, ammo bu borada: - Ishlayotgan guruhlarini nazorat qiladi. Lekin ularga rahbarlik qilmaydi; - Individual faoliyatga e'tibor karatadi,	Videolavhani tomosha qiladi. Tinglaydi, savollar beradi. Kichik guruhlariga bo'linadi. Guruh vakili yordamida vazifalarini aniqlaydi 1 – o'quv vazifasini daftarida bajaradilar. Guruhlardagi ish tartiblariga aniqlik kiritadi. 1-o'quv vazifasi bilan tanishadi. Guruhlarda ishni rejalashtiradi Guruh ichida savollar va

	berilgan vazifani bajarish davomid zarur bulgan ko'nikmalar shakllanishiga e'tibor beradi; Guruh a'zolari ishini izohlaydi. Zarur holatlarda yo'nalishlar, maslahatlar beradi. 2.7. Taqdimot qoidalari bilan tanishtiradi va guruhlar raqamlariga ko'ra taqdimot boshlanishini e'lon qiladi (7-ilova). 2.8. Guruhlar natijalarining o'zaro baholash va tahlil qilinishini, mavzuning o'zlashtirilishganlik darajasining o'zaro nazoratini savollar yordamida munozara shaklida tashkillashtiradi	vazifalarni taqsimlaydi. Individual tarzda ularni bajaradi, o'zaro bir-biriga yordam beradi. Javoblarni umumlashtiradi. Bajaragan ishlarini taqdimot kiladi. Savollar beradi, javoblarni tahlil etadi, fikrlar bildiradi.
3-bosqich. Yakuniy (10 daq.)	3.1. Mavzu bo'yicha yakuniy xulosa qiladi va faoliyat natijalarini izohlaydi. 3.2. Talabalarning faoliyatini tahlil etib, baholaydi (8-ilova). 3.3. O'quv mashg'uloti maqsadiga erishish darajasini tahlil etadi va baholaydi. 3.4. Keyingi o'quv mashg'uloti mavzusini e'lon qiladi (9-ilova).	Fikrlarini bildiradi, o'z-o'zini va o'zaro baholaydi. Fikrlar bildiradi Uy vazifasini daftariga yozib oladi.

Texnologik kartaga oid ilovalar.

1-ilova

BUYUK IPAK YO'LI

REJA:

1. Eng qadimgi yo'llar. Buyuk Ipak yo'lining paydo bo'lishi.
2. Amir Temur va temuriylar davrida BIY shuhratining yanada oshishi.
3. XIV asrdan boshlab BIY ahamiyatining pasayishi, uning sabablari.
4. Hozirgi davrda BIY an'alarini tiklash va rivojlantirish borasidagi xalqaro hamkorlik harakatida O'zbekistonning ishtiroki

2-ilova

“Aqliy hujum” qoidalar:

- *O‘zaro tanqid va bahoga yo‘l qo‘yilmaydi!*
- *Taklif etilayotgan fikrlarni tanqid qilishga shoshilma, hattoki ular juda g‘aroyib bo‘lsa ham!*
- *So‘zga chiquvchining gapini bo‘lma!*
- *Fikrlar va g‘oyalar takrorlansa, xafa bo‘lma!*
- *G‘oyalar qancha ko‘p bildirilsa, shunchalik yaxshi : yangi va qimmatli g‘oya paydo bo‘lishi ehtimoli ortadi!*

3-ilova

1-guruh

Eng qadimgi yo‘llar. BIY rivojlanishi bosqichlari

2-guruh

Amir Temur va temuriylar davrida BIY

3-guruh

XVI asrdan boshlab BIY ahamiyatining pasayishi sabablari va oqibatlari

4-guruh

BIY an‘analarining tiklanishida O‘zbekistonning ishtiroki.

O‘quv mashg‘ulotida o‘qitish texnologiyasi

11-mavzu: Mo‘g‘ullar zulmiga qarshi kurash. Jaloliddin Manguberdi

O‘quv vaqti	2 soat
O‘quv mashg‘uloti shakli	Ma’ruza
O‘quv mashg‘uloti rejasi	1. Mo‘g‘ullar hujumi arafasida Xorazmshohlar davlatidagi vaziyat. 2. Chingizxonning kuchli davlat tuzishi. 3. Chingizxon va Muhammad Xorazmshoh

	o'rtasidagi elchilik munosabatlari. 4. Mo'g'ullarning O'rta Osiyoga yurushlari: sabablari va oqibatlarini. 5. Mo'g'ullarga qarshi kurash, Jaloliddin Manguberdi. 6. Chig'atoy ulusining tashkil topishi. Boshqaruv tizimi.
O'quv mashg'uloti maqsadi: O'rta Osiyoning mo'g'ullar tomonidan bosib olinishi, mo'g'ullar zulmiga qarshi ozodlik kurashlari va mo'g'ullar hukmronligining oqibatlarini to'g'risida bilimlarni yanada boyitish va mo'g'ullar istilosidan saboqlar chiqara olish ko'nikmalarini rivojlantirish.	
Pedagogik vazifalar: Mo'g'ullar hujumi arafasida Xorazmshohlar davlatidagi siyosiy, ijtimoiy-iqtisodiy vaziyat to'g'risida ma'lumotlar keltirish, davlatchilik tizimida mavjud ichki kelishmovchiliklar sabablarini tahlil etish; Temuchinning tarqoq qabilalarni birlashtirish, kuchli harbiy davlatni tuzish borasida faoliyatini izohlab berish; Chingizxon va Muhammad Xorazmshoh o'rtasidagi elchilik munosabatlarining sabablarini va oqibatlarini tarixiy manbalar ma'lumotlari asosida ko'rsatib berish; Mo'g'ullarning O'rta Osiyoga yurushlari sabablarini, bosqichlarini va oqibatlarini aniqlash, davlatchiligimiz tizimiga salbiy ta'sirini ko'rsatib berish; Mo'g'ullarga qarshi kurash olib borgan Jaloliddin Manguberdi, Temur Malik, Najmiddin Kubro va xalq jasoratini vatanparvarlik timsoli sifatida keltirish; Mo'g'ullar hukmronligi davrida davlat boshqaruv tizimining xususiyatlari va	O'quv faoliyati natijalari: Xorazmshohlar davlatining mo'g'ullar istilosi arafasida siyosiy, ijtimoiy-iqtisodiy vaziyatini yoritib beradi va Muhammad Xorazmshoh, Turkon Xotun, Jaloliddin Manguberdi, qipchoq sarkardalari misolida davlat boshqaruvidagi zaif tomonlarni tahlil eta oladi; Mo'g'ullar to'g'risida ma'lumotlarga ega bo'ladi, Chingizxonning kuchli davlat tuzish borasidagi faoliyatini tahlil qiladi; Chingizxon va Muhammad Xorazmshohning davlati huudlarini kengaytirish siyosati to'g'risida fikrlar bildiradi, elchilik munosabatlarining tafsilotlarini tushuntira oladi va izohlaydi; Mo'g'ullarning O'rta Osiyoni bosib olishdan ko'zlagan maqsadlarini va istilo tafsilotlarini aniqlab oladi va oqibatlarini asoslab ko'rsatib bera oladi ; Mo'g'ullarga qarshi kurashgan xalq vakillari, Jaloliddin Manguberdi, Temur Malik, Najmiddin Kubrolar to'g'risida manbalarda keltirilgan ma'lumotlar haqida fikrlar bildiradi, ularning jasoratiga bergan bahosi vatanga bo'lgan muhabbat tuyg'usini kuchaytirishini tushunadi. Chig'atoy ulusi, Maxmud Yalavoch, Mas'udbek va boshqa mo'g'ul hukmdorlari faoliyati bilan tanishadi, aholining ijtimoiy-iqtisodiy ahvoriga baho

kamchiliklarini asoslab ta'riflash.	bera oladi va mo'g'ullar hukmronligining oqibatlarini tahlil eta oladi.
O'qitish metodlari va texnikasi	Interfaol ma'ruza, bayon qilish, tahlil etish, tushuntirish, mulohaza, muammoli savollar. "Aqliy hujum" metodining yozma varianti.
O'quv faoliyatini tashkillashtirish shakllari	Kichik guruhlarda, individual, jamoa bo'lib.
O'qitish vositalari	Tarqatma o'quv materiallari, ilmiy adabiyotlar, manbalarining nusxalari, ko'rgazmali materiallar, ma'ruza matni, jadvallar, doska, proyektor, ekran, o'quv vazifalari va savollar, oq qog'ozlar, rangli flomasterlar.
Qayta aloqa usullari va vositalari	Yozma va og'zaki nazorat, o'z-o'zini va o'zaro baholash, savollar, rag'batlantiruvchi kartochkalar.

O'quv mashg'ulotining texnologik xaritasi

Faoliyat bosqichlari, vaqti	Faoliyat mazmuni	
	o'qituvchi	talabalar
1-bosqich. O'quv mashg'ulotiga kirish (10 daq.)	1.1. Darsning mavzusi, maqsadi va rejalashtirilayotgan o'quv-amaliy natijalarini e'lon qiladi. 1.2. Vizual material yordamida o'quv mashg'ulotining rejasi va hususiyatlari bilan tanishtiradi (1-ilova).	Tinglaydi Yozadi, savollar beradi
2-bosqich. Asosiy (60 daq.)	2.1. Mavzuni yoritish maqsadida Xorazmshohlar davlatining mo'g'ullar hujumi arafasidagi siyosiy, ijtimoiy-iqtisodiy ahvolini yoritadi (2-ilova) 2.2. Chingizxonning shaxsi va kuchli davlat tuzish borasidagi faoliyati to'g'risida ma'lumotlar keltiradi (3-ilova) 2.4. Talabalarga Chingizxon va Muhammad Xorazmshoh o'rtasidagi elchilik munosabatlari to'g'risidagi bilimlarini mustahkamlash uchun jadval ma'lumotlarini to'ldirishni taklif etadi (4, 5-ilova) va savol-javob tarzida munozara uyushtiradi.	Tinglaydi, fikrlar bildiradi Tinglaydi, yozadi Jadvaldagi ma'lumotlarni to'ldiradi, o'zaro munozaraga kirishadi, fikrlar bildiradi Sxema qoidalari bilan

	2.5. Mo‘g‘ullarning O‘rta Osiyoga yurushlari sabablarini aniqlash va yoritish uchun “Nima uchun?” sxemasidan foydalanadi va uni to‘ldirish qoidalarini tushuntiradi (6-ilova) 2.6. Guruhlarda ishni tashkillashtirishdan avval qoidalarini eslatadi (7,8-ilova) va belgilangan oq qog‘ozlarda sxemani to‘ldirishni va taqdimotga tayyorlanishni taklif etadi (9-ilova).Kuzatuvchi sifatida ishtirok etadi, ammo bu borada: • Ishlayotgan guruhlarini nazorat qiladi. Lekin ularga rahbarlik qilmaydi; • Individual faoliyatga e‘tibor qaratadi, berilgan vazifani bajarish davomida zarur bo‘lgan ko‘nikmalar shakllanishiga e‘tibor beradi; • Guruh a‘zolari ishini izohlaydi. Zarur holatlarda yo‘nalishlar, maslahatlar beradi. 2.7. Guruhlarning javoblari taqdimot qilinadi va umumiy xulosa qilinadi. Savolga xulosa sifatida o‘qituvchi mo‘g‘ullar istilosining oqibatlarini tahlil etadi. 2.8. Mo‘g‘ullarga qarshi kurash haqida Jaloliddin Manguberdi va temur malik jasorati misolida baho beradi (10, 11-ilova) 2.9. Mo‘g‘ullar hukmronligi o‘rnatilishining oqibatlarini va xususiyatlarini yoritadi. Xarita yordamida O‘rta Osiyoning mo‘g‘ullar hukmronligi davridagi holatini tahlil etadi (12-ilova). 2.10. Mavzuni mustahkamlash uchun 2-o‘quv vazifasini beradi (13-ilova) va savol-javob tarzidagi munozarani tashkillashtiradi.	tanishadi Kichik guruhlariga bo‘linadi, sxemani to‘ldiradi, fikrlar almashadi Guruhlarda fikrlar muhokama qilinadi va asosiylari sxemaga kiritiladi,. Javob beradi,tinglaydi, fikr yuritadi. Tinglaydi, fikrlar bildiradi. Xarita bo‘yicha savollar beradi, yozadi. 2-o‘quv vazifasini bajaradi, savollarga javob beradi, fikrlarini izohlaydi
3-bosqich. Yakuniy (10 daq.)	3.1.Mavzu bo‘yicha yakuniy xulosa qiladi va faoliyat natijalarini izohlaydi. 3.2. Talabalarning faolligini rag‘batlantiruvchi kartochkalar	Fikrlarini bildiradi, o‘z-o‘zini va o‘zaro faoliyati

	yordamida belgilayodi (14-ilova). 3.4. Keyingi o‘quv mashg‘uloti mavzusini e‘lon qiladi: “O‘rta Osiyo xalqlarining IX-XII asrlar davri madaniyati. Ajdodlarimizning insoniyat sivilizatsiyasiga qo‘shgan hissasi” (seminar).	darajasini aniqlaydi. Uy vazifasini yozadi.

O‘quv mashg‘ulotida o‘qitish texnologiyasi

12-mavzu: O‘rta Osiyo xalqlarining IX-XII asrlar davri madaniyati. Ajdodlarimizning insoniyat sivilizatsiyasiga qo‘shgan hissasi

O‘quv vaqti	2 soat
O‘quv mashg‘uloti shakli	Seminar
O‘quv mashg‘uloti rejasi	1. IX-XII asrlarda Markaziy Osiyo xalqlarining moddiy va ma‘naviy madaniyatining yuksalishiga ta’sir ko‘rsatgan tarixiy shart-sharoitlar. 2. Ilm-fan ravnaqi. O‘rta Osiyolik allomalar va ularning jahon sivilizatsiyasi xazinasiga qo‘shgan bebaho hissasi. 3. Badiiy adabiyotning rivoj topishi. M.Qoshg‘ariy, Yusuf Xos Hojib, Ahmad Yugnakiy, Ahmad Yassaviy va b. 4. O‘rta Osiyolik buyuk islomshunos olimlar Imom al-Buxoriy, At-Termiziy, Imom al-Moturidiy va b.
O‘quv mashg‘uloti maqsadi: IX-XII asrlarda O‘rta Osiyoda yuz bergan yuksalishning tarixiy shart-sharoitlari va ajdodlarimizning insoniyat sivilizatsiyasiga qo‘shgan hissasi to‘g‘risidagi bilimlarni kengaytirish va ilmiy, madaniy merosimizning tarbiyaviy ahamiyatini tushunish malakasini rivojlantirish.	
Pedagogik vazifalar: IX-XII asrlarda O‘rta Osiyo xalqlarining moddiy va ma‘naviy madaniyatining yuksalishiga ta’sir ko‘rsatgan tarixiy shart-sharoitlarni aniqlash va ta’riflash; Ilm-fan taraqqiyoti bilan bog‘liq ma’lumotlarni allomalar, qomusiy olimlar faoliyati va ijodiy merosi misolida bayon etish va ularning jahon sivilizatsiyasi rivojida tutgan o‘rnini belgilash;	O‘quv faoliyati natijalari: IX-XII asrlarda hukmronlik qilgan Arab xalifaligining, mahalliy sulolalarning fan va madaniyat rivojiga qo‘shgan hissasini va yaratilgan shart-sharoitlarni tahlil etadi ; “Bayt ul-hikma, Ma’mun Akademiyasida faoliyat olib borgan qomusiy olimlar hayoti va ijodini kengroq o‘rganadi, Ibn Sino, Beruniy, Farg‘oniy, Forobiy va boshqa allomalarning ijodiy merosini bugungi kunda ham ilm-fan

IX-XII asrlarda badiiy adabiyot taraqqiyotiga hissa qo'shgan allomalar ijodi to'g'risida ma'lumotlar keltirish; O'rta Osiyolik islomshunos olimlar ijodiy merosi to'g'risida ma'lumotlar keltirish va ularning islom madaniyatini yuksaltirishda tutgan o'rnini belgilash; "Avesto"ning bugungi kunda o'sib kelayotgan avlod ta'lim-tarbiyasida va jamiyatning ma'naviy rivojida tutgan o'ri bo'yicha xulosalar bildirish; Ajdodlarimizning ilmiy va madaniy merosi bugungi kunda ham jahon ilm-fani e'tiborida ekanligini va yoshlarimizni milliy ruhda tarbiyalashda muhim manba ekanligi asoslab berish.	taraqqiyotida tutgan o'rnini misollar asosida yoritadi va xulosalar bildiradi; Turkiy va forsiy adabiyot sohasida yaratilgan asarlar bilan tanishadi, ularning mazmunini tahlil etadi, arab yozuvi, turk, fors, arab tillarining ijtimoiy hayotdagi o'rnini belgilay oladi, M.Qoshg'ariy, Yusuf Xos Xojib kabi ijodkorlarning asarlaridagi obrazlarni talqin etadi; Islom dinining davlat tayanchiga aylanganini asoslab beradi, islom madaniyatining taraqqiyotida O'rta Osiyolik buyuk allomalardan Imom al-Buxoriy, Ahmad Yassaviy, At-Termiziy, Imom al-Moturidiy, Najmiddin Kubro va boshqalarning tutgan o'rnini aniqlab bera oladi va yaratilgan tariqatlarning mazmun-mohiyatini tushuntirib beradi Bugungi kunda jahon ilm-fan markazlarida ajdodlarimizning qo'llanilib kelayotgan ilmiy merosi to'g'risida misollar keltiradi va ularga munosib avlod bo'lish tuyg'usi rivojlanadi.
O'qitish metodlari va texnikasi	Seminar, interfaol, bayon qilish, tahlil etish, tushuntirish, mulohaza, muammoli savollar. "Aqliy hujum" metodining yozma varianti."Nima uchun" sxemasi. "Rolli" texnologiyasi.
O'quv faoliyatini tashkillashtirish shakllari	Kichik guruhlarda, individual, jamoa bo'lib.
O'qitish vositalari	Tarqatma o'quv materiallari, ilmiy adabiyotlar, manbalarning nusxalari, ko'rgazmali materiallar, ma'ruza matni, jadvallar, doska, proektor, ekran, slaydlar, o'quv vazifalari va savollar, oq qog'ozlar, rangli flomasterlar.
Qayta aloqa usullari va vositalari	Yozma va og'zaki nazorat, o'z-o'zini va o'zaro baholash, savollar, reyting ballari.

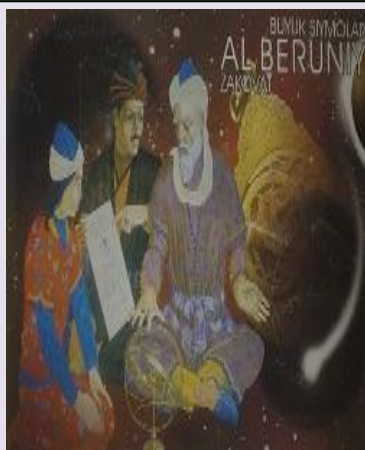
O'quv mashg'ulotining texnologik xaritasi

Faoliyat	Faoliyat mazmuni

bosqichlari, vaqti	o'qituvchi	talabalar
1-bosqich. O'quv mashg'ulotiga kirish (10 daq.)	1.1. Darsning mavzusi, maqsadi va rejalashtirilayotgan o'quv-amaliy natijalarini e'lon qiladi. 1.2. Vizual material yordamida o'quv mashg'ulotining rejasi va xususiyatlari bilan tanishtiradi (1-ilova). 1.3. Talabalarni seminar mashg'ulotida faoliyat jarayoni bilan tanishtiradi.	Tinglaydi Tinglaydi Tinglaydi, o'qiydi, savollar beradi
2-bosqich. Asosiy (60 daq.)	2.1. Rejadagi 1-chi savolni muhokama qilish maqsadida "Nima uchun?" sxemasi asosida ish olib boradi (2-ilova). Buning uchun vazifalarni bajarish davomida rioya qilinishi zarur bo'lgan qoidalar bilan tanishtiradi (3,4-ilova). 2.2. Individual tarzda har bir talaba IX-XII asrlarda moddiy va ma'naviy madaniyatning yuksalishi sabablarini "Nima uchun" sxemasini to'ldirgan holda ko'rsatib beradi. 2.3. Rejadagi 2, 3, 4 –savollarni muhokama qilish maqsadida auditoriyaga kichik guruhlariga bo'linishni taklif etadi. Guruhlarga "Yetakchi bilimdon talaba guruhi" asosida bo'lishni joriy etadi. Har bir guruh yetakchisi o'qituvchi stolida to'rgan raqamlari yopiq holatda belgilangan qog'ozlardan birini tanlaydi va guruhga beriladigan mavzuni aniqlab beradi (6-ilova). 2.4. Har bir guruh olgan mavzusi bo'yicha ish jarayonini "Rolli" texnologiyasi asosida boshlashini tashkillashtiradi, faoliyat qoidalarini yana bir eslatadi (7,8-ilova) Kuzatuvchi sifatida ishtirok etadi, ammo bu borada: • Ishlayotgan guruhlarini nazorat qiladi. Lekin ularga rahbarlik qilmaydi; • Individual faoliyatga e'tibor qaratadi, berilgan vazifani bajarish davomida zarur bo'lgan ko'nikmalar shakllanishiga e'tibor beradi; • Guruh a'zolari ishini izohlaydi. Zarur	Tinglaydi, savollar beradi. Sxemani to'ldiradi, javoblarini taqdimot qiladi, fikrlar bildiriladi 3 ta yetakchi bilimdon talaba aniqlanadi va kichik guruhlar shakllanadi. Guruhlar "Rolli" texnologiyasining qoidalarini bilan tanishadi va o'zaro "rollarni" taqsimlaydi. Individual tarzda tayyorlanadi. Zaruriyat paydo bo'lganda o'zaro bir-biriga yordam beradi. Individual javoblarni

	holatlarda yoʻnalishlar, maslahatlar beradi. 2.3. Guruhlar raqamlariga koʻra taqdimot boshlanishini eʼlon qiladi. Oʻqituvchi ham tarixchi sifatida bu muloqotda ishtirok etadi. “Allomalar” oʻzaro bir-birlariga savollar beradi, oʻzlari haqida qoʻshimcha maʼlumotlar bildiradi, munozara shaklida suxbatga kirishadi (9-ilova). 2.4. Mavzuning oʻzlashtirilganlik darajasini aniqlash uchun savollar beradi (10-ilova). 2.5. Mavzuni mustahkamlash maqsadida “IX-XII asrlarda madaniy hayot” mavzusidagi slayd namoyish etadi (11-ilova).	muhokama qiladi. Umumiy javoblarni shakllantiradi va taqdimotga tayyorlanadi. Guruh vakillari ishini taqdimot qiladi. Savollar beradi, fikrlar bildiradi. Tinglaydi, fikr yuritadi.
3-bosqich. Yakuniy (10 daq.)	3.1. Mavzu boʻyicha yakuniy xulosa qiladi va faoliyat natijalarini izohlaydi. 3.2. Talabalarning faoliyatini tahlil etib, baholaydi (12-ilova). 3.4. Oʻquv mashgʻuloti maqsadiga erishish darajasini tahlil etadi va baholaydi. 3.6. Keyingi oʻquv mashgʻuloti mavzusini eʼlon qiladi: “Amir Temur va Temuriylar davrida oʻzbek davlatchiligining yuksalishi. Ijtimoiy-siyosiy, iqtisodiy va madaniy hayot”(maʼruza).(13-ilova)	Fikrlarini bildiradi, oʻz-oʻzini va oʻzaro baholaydi. Mavzu nomini daftariga yozadi.

1-ilova

Mavzuni mustahkamlash uchun savollar:

1. Nima uchun RENESSANS davri mutafakkirlari qomusiy olimlar boʻlganlar?
2. Bugungi kunda qomusiy olimlar darajasiga ega tadqiqotchilar bormi? Siz ularni bilasizmi?

O'quv mashg'ulotida o'qitish texnologiyasi

13-mavzu: Amir Temur va temuriylar davrida o'zbek davlatchiligining yuksalishi. Ijtimoiy-siyosiy, iqtisodiy va madaniy hayot

O'quv vaqti	2 soat
O'quv mashg'uloti shakli	ma'ruza
O'quv mashg'uloti rejasi	1. Amir Temurning markazlashgan davlat tuzish uchun kurashi. Davlatchilik asoslari. 2. Amir Temurning harbiy yurushlari. Tashqi siyosat. 3. Temur va temuriylar davrida ijtimoiy-iqtisodiy munosabatlar. 4. Temuriylar davrida fan va madaniyat, me'morchilik. Temuriylar saltanatining parchalanishi: sabablari va oqibatlari.
O'quv mashg'uloti maqsadi: Amir Temurning O'rta Osiyoda markazlashgan davlatga asos solishi haqida bilimlarni boyitish va uning jahon tarixida tutgan o'rnini belgilash borasida ko'nikma va malakalarni rivojlantirish..	
Pedagogik vazifalar: Amir Temurning O'rta Osiyo davlatchiligi tarixida tutgan o'rnini aniqlash va markazlashgan davlat tuzish borasida faoliyati bosqichlarini yoritish va tahlil etish; Amir Temurning harbiy yurushlari to'g'risida ma'lumotlar berish va misollar keltirish, harbiy yurushlarining sabablari va natijalarini tahlil etish; “Amir Temur tashqi siyosatining asosiy qonun-qoidalari va tamoyillarini izohlash va misollar asosida tashqi diplomatik munosabatlarini talqin etish; Amir Temur va temuriylarning davlatni siyosiy, ijtimoiy-iqtisodiy , madaniy jihatdan mustahkamlash bo'yicha tadbirlarining ijobiy mohiyatini asoslab;	O'quv faoliyati natijalari: Amir Temurning tarix sahnasiga kirib kelishi bilan bog'liq ma'lumotlarni o'zlashtiradi, uning buyuk davlat arbobi, mohir sarkarda va diplomat bo'lib shakllanishiga oid fikrlarini bildiradi, Amir Temurning 1360-1370 yillar davomida siyosiy, harbiy faoliyati bosqichlarini mustaqil tarzda tahlil qiladi; Amir Temurning ichki va tashqi siyosati bilan tanishadi, Xorazmga, Oltin O'rdaga, To'xtamishxonga, Sulton Boyazidga qarshi yurushlari haqida ma'lumotlarga ega bo'ladi, “uch yillik”, “besh yillik”, “etti yillik” yurishlarining sabablarini va natijalarini aniqlaydi; Amir Temurning Fransiya, Angliya, Ispaniya qirollari bilan o'rnatgan diplomatik munosabatlari bo'yicha ma'lumotlarni biladi, ularning tarixiy ahamiyatini ko'rsatib bara oladi; “Temur tuzuklari”da Amir

Temuriylar davrida fan va madaniyat, me'morchilikning taraqqiyotiga qaratilgan e'tiborni va homiylikni manbalar, yodgorliklar misolida yoritish va baho berish; Temuriylar saltanatining parchalanishiga sabab bo'lgan omillarni va ularning oqibatlarini tahlil etish.	Temurning ichki siyosatiga oid tartiblari bilan tanishadi, Temur va temuriylar davrida davlatchiligimizning mustahkamlanishiga xizmat qiluvchi islohotlarni keltiradi va fikrlarini bildiradi; Temuriylar davrida fan va madaniyatga homiylik, obodonlashtirish, qurilish ishlariga e'tiborni Bog'i Dilkusho, Bibixonim madrasasi, Ulug'bek rasadxonasi, Kamoliddin Behzod, Ali Qushchi, Mirhond, Ibn Arabshoh va shu kabi buyuk ijodkorlar ijodi misolida ko'rsatib bera oladi va asoslaydi; Amr Temur vafotidan keyin Temuriylar davlatining parchalanishi sabablarini va oqibatlarini aniqlaydi va izohlaydi.
O'qitish metodlari va texnikasi	Ma'ruza, interfaol, bayon qilish, tahlil etish, tushuntirish, mulohaza, muammoli savollar. "Nima uchun?" sxemasi
O'quv faoliyatini tashkillashtirish shakllari	Kichik guruhlarda, individual, jamoa bo'lib.
O'qitish vositalari	Tarqatma o'quv materiallari, ilmiy adabiyotlar, manbalarning nusxalari, ko'rgazmali materiallar, ma'ruza matni, jadvallar, doska, proyektor, ekran, slayd, hujjatli film, savollar, oq qog'ozlar, rangli flomasterlar.
Qayta aloqa usullari va vositalari	Yozma va og'zaki nazorat, o'z-o'zini va o'zaro baholash, savollar, rag'batlan-tiruvchi kartochkalar

O'quv mashg'ulotining texnologik xaritasi

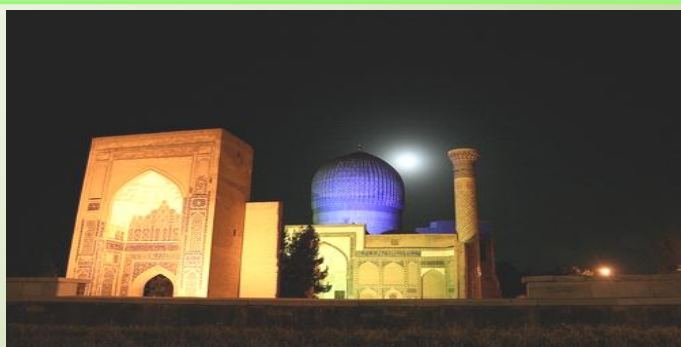
Faoliyat bosqichlari, vaqti	Faoliyat mazmuni	
	o'qituvchi	Talabalar
1-bosqich. O'quv mashg'ulotiga	1.1. Darsning mavzusi, maqsadi va rejalashtirilayotgan o'quv-amaliy natijalarini e'lon qiladi. 1.2. Vizual material yordamida o'quv mashg'ulotining rejasi va xususiyatlari	Tinglaydi Tinglaydi, o'qiydi, savollar

kirish (5 daq.)	bilan tanishtiradi (1-ilova).	beradi
2- bosqich. Asosiy (65 daq.)	2.1. Mavzuga kirish maqsadida XIV asr o'rtalarida Movarounnahrda siyosiy vaziyatni qisqacha bayon qiladi (2-ilova). 2.2. Amir Temurning hayoti va siyosiy kurashmaydoniga kirib kelishiga oid ma'lumotlarni keltiradi (3-ilova) 2.3. Amir Temur davlatining huquqiy asoslari to'g'risida "Temur tuzuklari" dagi ma'lumotlarni tahlil qiladi (4-ilova) 2.4. Amir Temurning harbiy yurushlari to'g'risida xaritlar yordamida ma'lumotlar beradi va tushuntiradi (5,6-ilova). Amir Temur yurushlarining ro'yxatini keltiradi (7-ilova) 2.5. Amir Temur va temuriylar davrida ijtimoiy-iqtisodiy munosabatlar haqida jadvaldagi ayrim hukmdorlarga to'xtalgan holda fikrlar bildiradi (8-ilova). 2.6. Rejadagi 4-chi savolni yoritish uchun ko'rgazmali sur'atlardan foydalanadi (9, 10-ilova). Ulug'bekning ilmiy faoliyatiga alohida e'tibor qaratadi (11-ilova).Alisher Navoiyning ijodiy merosi haqida talabalar fikrlarini so'raydi (12-ilova). 2.7. Temuriylar saltanatining parchalanishi sabablarini aniqlash uchun "Nima uchun?" sxemasidan foydalanadi va talabalarga qoidalarni eslatadi (13, 14-ilova).Guruhlar sxemani to'ldirgach, munozara shaklidagi taqdimotlarni tashkillashtiradi (15-ilova) va yakuniy xulosa sifatida mamlakatning parchalanishi oqibatlarini izohlaydi. 2.8. Mustaqillik yillarida Amir Temur va temuriylarga bo'lgan munosabat va hurmat-ehtirom haqida "Temuriylar tarixi" davlat muzeyi, "Amir Temur yili", Amir Temur ordeni misolida yakuniy xulosalar bildiradi. (16-ilova).	Tinglaydi Tinglaydi, savollar beradi, fikr-larini bildiradi, yozadi Xaritani tahlil qiladi, savollar beradi, yozadi. Fikrlar bildirdi Tinglaydi, savollar beradi, fikrlar bildiradi. Guruhlarda ish olib boradi va yakuniy hulosalarini taqdim etadi.Savollar beradi, fikrlar bildiradi. Tinglaydi, fikr yuritadi.

3-bosqich. Yakuniy (10 daq.)	3.1.Mavzu bo'yicha yakuniy xulosa qiladi va faoliyat natijalarini izohlaydi. 3.2. Talabalarining faoliyatini tahlil etib, rag'batlantiradi (17-ilova). 3.4.O'quv mashg'uloti maqsadiga erishish darajasini tahlil etadi va baholaydi. 3.6. Keyingi o'quv mashg'uloti mavzusini e'lon qiladi: "Amir Temur markazlashgan davlat asoschisi. (seminar) (18-ilova).	Fikrlarini bildiradi, o'z-o'zini va o'zaro baholaydi. Mavzu nomini daftoriga yozadi.

Texnologik xaritaga oid ilovalar.

1-ilova

REJA:

1. Amir Temurning markazlashgan davlat tuzish uchun kurashi. Davlatchilik asoslari.
2. Amir Temurning harbiy yurishlari.Tashqi siyosat.
3. Temur va temuriylar davrida ijtimoiy-iqtisodiy munosabatlar.

XIV asr o'rtalarida Movarounnahrda: mo'g'ullarning Chig'atoy ulusida bir yarim asrlik davom etayotgan mahalliy xalqlarga zulmi, parokandalik jarayoni, siyosiy tarqoqlik, mahalliy sulolalarning mustaqillik uchun da'vosi, Mo'g'uliston xoni Tug'luq Temurning bosqinchilik tadbirlari, Amir Qozog'onning nabirasi Amir Husaynning siyosiy hayotda o'tkazgan ta'siri, Tug'luq Temurning o'g'li Ilyosxo'janing Movarounnahrni boshqarishi.

2-ilova

Amir Temur (1336-1405yy.)

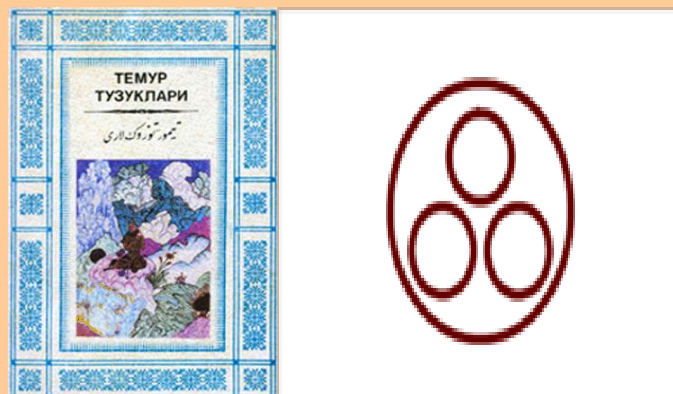
1336 yil 8 aprelda Keshga qarashli Xo'ja Ilg'or qishlog'ida barlos beklaridan Amir Tarag'ay ibn Barqal oilasida dunyoga kelgan.

1360-1370 yy. – Movarounnahr siyosiy hayotida faollashuvi.

1370 y. – Movarounnahr amiri deb e'lon qilinishi.

3-ilova

Amir Temur davlatni “Kuch – adolatda ” shiori asosida boshqarar edi. “Temur tuzuklari” – Amir Temur davri davlatchiligi tarixining qonuniy asosidir. Unga ko'ra jamiyat ijtimoiy tarkibi jihatidan 12ta tabaqaga ajratilgan. Boshqaruvni Dargoh va vazirliklar nazorat qilgan. Dargoh tepasida Oliy hukmdor turgan. Oliy Devon dargoh, vazirliklar. Mahalliy hokimiyat idoralari faoliyatini nazorat qilgan.

4-ilova

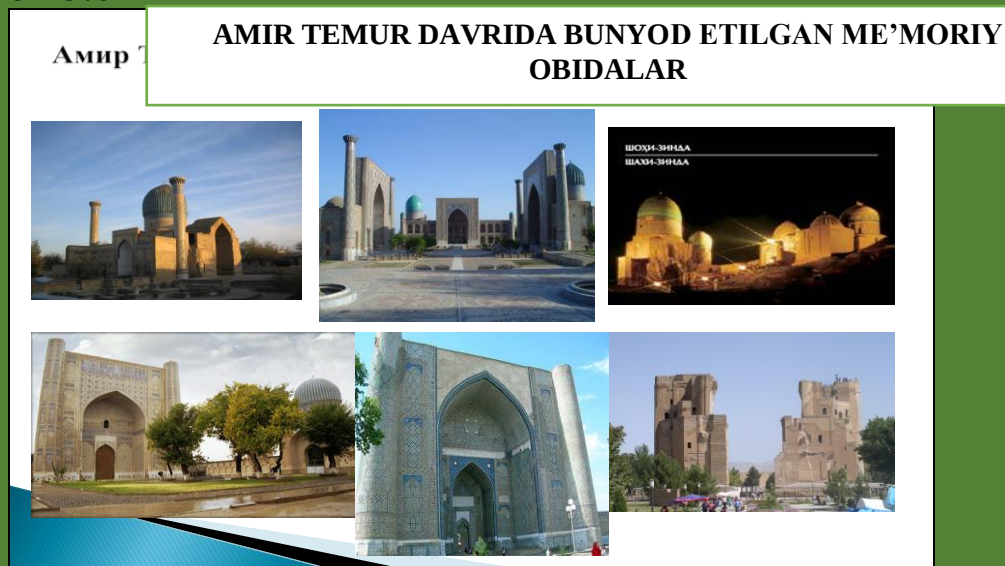

1370 – 1405 yillardagi harbiy harakatlar

Amir Temur saltanati 5-ilova

6-ilova

7-ilova

8-ilova

9-ilova

10-ilova

O'quv mashg'ulotida o'qitish texnologiyasi

14-mavzu: Amir Temur markazlashgan davlat asoschisi. Temur va temuriylar davri madaniyati

O'quv vaqti	2 soat
O'quv mashg'uloti shakli	seminar
O'quv mashg'uloti rejasi	1. Amir Temurning markazlashgan davlat bunyod etishi. 2. Amir Temurning ichki va tashqi siyosati. 3. Amir Temur – atoqli davlat arbobi, mohir diplomat. 4. Temuriylar davrida moddiy madaniyat ravnaqi. 5. Temuriylar davrida ilm-fan. Ulug'bekning ilmiy maktabi. 6. Xattotlik, tasviriy san'at. Musiqa madaniyati. 7. Badiiy adabiyot. Alisher Navoiy ijodiy merosi.
O'quv mashg'uloti maqsadi: Amir Temurning markazlashgan davlat asoschisi sifatida faoliyati va davlatchiligimiz tarixiga temuriylarning qo'shgan hissasi haqida bilimlar berish	
Pedagogik vazifalar: Amir Temurning markazlashgan davlat bunyod etishining tarixiy ahamiyatini talqin etish va Amir Temur shaxsiga nisbatan sovetlar davrida bo'lgan munosabatni qiyosiy tahlil etish; Amir Temurning davlatni siyosiy, iqtisodiy jihatdan qayta tiklash borasida olib borgan faoliyati natijalarini ko'rsatib berish; Amir Temurning tashqi siyosati bilan bog'liq ma'lumotlar keltirish va ularga baho berish; Amir Temurning atoqli davlat arbobi, mohir diplomat sifatida davlatchiligimiz tarixida tutgan o'rniga baho berish;	O'quv faoliyati natijalari: Sovetlar davrida Amir Temur shaxsiga bo'lgan salbiy munosabat asossiz ekanligi ko'rsatib beriladi va Amir Temurning bir yarim asrlik mo'g'ullar hukmronligi davri turg'unlik holatini bartaraf etish borasida ko'zlagan maqsadlari va olib borgan tadbirlari tahlil etadi; Amir Temurning ichki siyosatining tamoyillari “Temur tuzuklari” asosida, tarixiy manbalar asosida yoritiladi va yuksak natijalari e'tirof etiladi; Amir Temurning tashqi siyosati Angliya, Fransiya, Ispaniya qirolliklari bilan o'rnatilgan munosabatlar asosida ko'rsatib beradi va ahamiyatini aniqlaydi ; Amir Temurning davlatni boshqarish, diplomatik munosabatlarni olib borish bo'yicha mahorati misollar asosida yoritadi; Temuriylar davrida barpo etilgan inshootlar, bog'lar, rivojlangan hunarmandchilik sohalari, miniatyura

Temuriylar davrida moddiy madaniyat ravnaqiga e'tibor to'g'risida fikrlar bildirish; Temuriylar davrida ilm-fan yutuqlari to'g'risida ma'lumotlar berish; Xattotlik, tasviriy san'at va musiqa san'ati taraqqiyoti haqidagi ma'lumotlarni tahlil qilish	san'ati, obodonlashtirish ishlari haqida ma'lumotlarni talqin etadi; Ulug'bekning ilmiy maktabi, tarixnavislik, adabiyot sohasida erishilgan yutuqlar to'g'risida ma'lumotlar keltiradi va tarixiy ahamiyatini asoslab beradi; Kamoliddin Behzod, Alisher Navoiy, Lutfiy, Jomiy, Ogahiy kabi ijodkorlarning faoliyati, turk o'zbek tilining rivojlanishi to'g'risida ma'lumotlar keltiradi
O'qitish metodlari va texnikasi	Seminar, interaktiv, bayon qilish, tahlil etish, tushuntirish, mulohaza, muammoli savollar. "Aqliy hujum" metodining yozma varianti "Klaster" usuli, "Venna" diagrammasi.
O'quv faoliyatini tashkillashtirish shakllari	Kichik guruhlarda, individual, jamoa bo'lib.
O'qitish vositalari	Tarqatma o'quv materiallari, ilmiy adabiyotlar, manbalarining nusxalari, ko'rgazmali materiallar, ma'ruza matni, jadvallar, doska, proyektor, ekran, o'quv vazifalari va savollar, oq qog'ozlar, rangli flomasterlar.
Qayta aloqa usullari va vositalari	Yozma va og'zaki nazorat, o'z-o'zini va o'zaro baholash, savollar, reyting ballari.

O'quv mashg'ulotining texnologik xaritasi

Faoliyat bosqichlari, vaqti	Faoliyat mazmuni	
	o'qituvchi	talabalar
1-bosqich. O'quv mashg'ulotiga kirish (10 daq.)	1.1. Darsning mavzusi, maqsadi va rejalashtirilayotgan o'quv-amaliy natijalarini e'lon qiladi. 1.2. Vizual material yordamida o'quv mashg'ulotining rejasi va xususiyatlari bilan tanishtiradi (1-ilova). 1.3. Talabalarni seminar mashg'ulotida faoliyat jarayoni bilan tanishtiradi (2-ilova).	Tinglaydi Tinglaydi, o'qiydi, savollar beradi
2-bosqich.	2.1. "Klaster" usuli yordamida rejadagi 1-	Savollarga

Asosiy (60 daq.)	chi savolni muhokama qilinishini tashkillashtiradi (3-ilova) 2.2. Amir Temurning ichki va tashqi siyosatini yoritish uchun auditoriyani kichik guruhlariga bo‘linishini ta’minlaydi (4-ilova) va bu masalani ”Venna” diagrammasi asosida bayon etilishini tashkillashtiradi (5-ilova) 2.3. Har bir guruh olgan mavzusi bo‘yicha (6-ilova) ish jarayonini boshlashini tashkillashtiradi, faoliyat qoidalarini yana bir eslatadi. Kuzatuvchi sifatida ishtirok etadi, ammo bu borada: • Ishlayotgan guruhlarini nazorat qiladi. Lekin ularga rahbarlik qilmaydi; • Individual faoliyatga e’tibor qaratadi, berilgan vazifani bajarish davomida zarur bo‘lgan ko‘nikmalar shakllanishiga e’tibor beradi; • Guruh a’zolari ishini izohlaydi. Zarur holatlarda yo‘nalishlar, maslahatlar beradi. 2.4. Guruhlar raqamlariga ko‘ra taqdimot boshlanishini e’lon qiladi. 2.5. 1-o‘quv vazifasini beradi (7-ilova) 2.6. 1-o‘quv vazifasini bajarilishi bo‘yicha savol-javob o‘tkazadi (8-ilova) 2.7. 2-o‘quv vazifasini beradi va qoidalarini eslatadi (9, 10-ilova) 2.8. Guruhlar berilgan jadvalni to‘ldirishini va taqdimot qilishini tashkil etadi (11-ilova) 2.9. Guruhlar natijalarining o‘zaro baholash va tahlil qilinishini, mavzuning o‘zlashtirilganlik darajasining o‘zaro nazoratini savollar yordamida munozara shaklida tashkillashtiradi	javob beradi 4 ta guruhga bo‘linadi. Vazifalarni bajarish uchun guruhda ishni rejalashtiradi. Guruh ichida savollar va vazifalarni taqsimlaydi. Individual tarzda ularni bajaradi. O‘zaro bir-biriga yordam beradi. Individual javoblarni muhokama qiladi. Umumiy javoblarni shakllan-tiradi va taqdimotga tayyorlanadi. Guruh vakillari ishini taqdimot qiladi. 1-o‘quv vazifasi bilan tanishadi Vazifani bajaradi 2-o‘quv vazifasi bilan tanishadi
3-bosqich. Yakuniy (10 daq.)	3.1. Mavzu bo‘yicha yakuniy xulosa qiladi va faoliyat natijalarini izohlaydi. 3.2. Talabalarining faoliyatini tahlil etib, baholaydi (12-ilova). 3.4. O‘quv mashg‘uloti maqsadiga erishish darajasini tahlil etadi va baholaydi. 3.6. Keyingi o‘quv mashg‘uloti mavzusini e’lon qiladi: “Turkistonning xonliklarga	Fikrlarini bildiradi, o‘z-o‘zini va o‘zaro baholaydi. Mavzu nomini daftariga yozadi.

	bo‘linib ketishi, uning sabablari va oqibatlari” (ma’ruza).(13-ilova)	

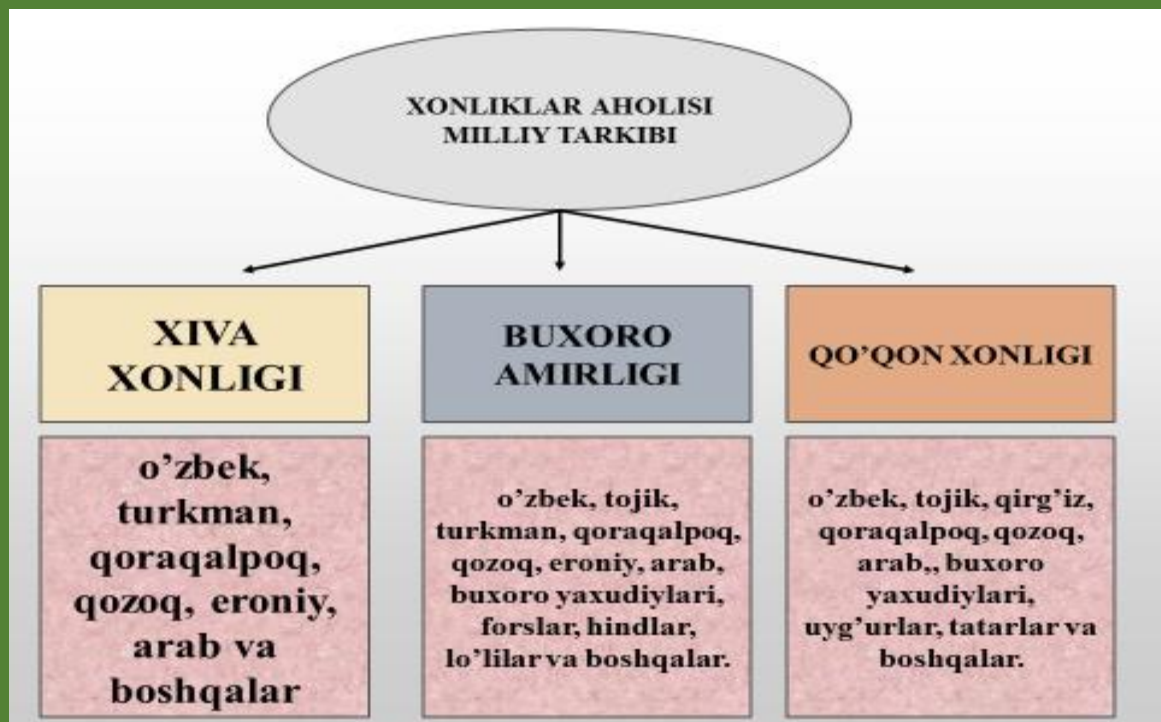
15-mavzu: Turkistonning xonliklariga bo‘linib ketishi, uning sabablari va oqibatlari.

O‘quv mashg‘ulotida o‘qitish texnologiyasi

O‘quv vaqti	2 soat
O‘quv mashg‘uloti shakli	Informatsion-tematik ma’ruza
O‘quv mashg‘uloti rejasi	1. Shayboniyxon boshchiligidagi ko‘chmanchi O‘zbeklar tomonidan Movarounnahrning bosib olinishi. Buxoro, Xiva va Qo‘qon xonliklaring tashkil topishi. 2.O‘zbek xonliklaridagi boshqaruv va soliq tizimi. 3.O‘zbek xonliklarining ijtimoiy iqtisodiy ravnaqi va manaviy hayoti.
O‘quv mashg‘uloti maqsadi: O‘rta Osiyoda uch xonlikni vujudga kelish sabablari, oqibati, maqsadi ulardagi ijtimoiy iqtisodiy va ma’naviy hayoti haqida bilimni shakllantirish.	
Pedagogik vazifalar: Turkistonning xonliklariga bo‘linib ketishiga olib kelgan shart-sharoitlarni tushuntirishi. -O‘zbekiston xonliklarning jo‘g‘rofiy O‘rni, davlat boshqaruvi, ijtimoiy siyosiy, ma’rifiy hayotini ko‘rsatish. -Xonliklardagi o‘zaro va ichki kurashlarning avj olishini tahlil qilish: -Turkistonning xonliklariga bo‘linib ketishining asosiy oqibatlarini ko‘rsatish.	O‘quv faoliyatining natijalari. -O‘rta Osiyo xonliklaring vujudga kelishi sabablarini tushuntiradi. -Hokimlik kelishuvidagi davlat boshqaruvi ulardagi ijtimoiy-siyosiy va madaniy hayotining asosiy yo‘nalishlarini ochadi. -O‘zbek xonliklaridagi O‘zaro va ichki nizolarni avj olishi; uning sabablari hamda oqibatlarini ochib beradi. -Turkistonning xonliklariga bo‘linib ketishining asosiy oqibatlari nimaga olib kelgani ko‘rsatiladi.
O‘qish metodi va texnikasi.	Maruza; texnika: “koop-koop” blis so‘rov grafik organayzer, kons.
O‘qitish vositasi	Ma’ruza matni, taqdimot uchun qog‘oz, skoch, marker.
O‘qitish shakli	Guruhdan kollektiv faktlar ishlash.
O‘qitish sharoiti	Guruhdan ishlash uchun moslashtirilgan auditoriya.
Mezon va baho	Nazorat savollari.

O'quv mashg'ulotining texnologik xaritasi.

Faoliyat bosqichlari, vaqti	faoliyat mazmuni	
	O'qituvchi	Talaba
1-bosqich o'quv mashg'ulotiga kirish (15 min)	1.1 O'quv mashg'ulotning mavzusi, maqsadi, uning rejalashtirilayotgan natijalari hamda mashg'uloti o'tkazish rejasini e'lon qiladi.	1.1. Tinglaydi.
2-bosqich asosiy (55min)	Faollashtiruvchi va muammoli savollar beradi 1-(ilova) blis so'rov o'tkazadi. 2.2 Maruzaning tayanch masalalari yuzasidan ma'rusa o'qiydi. 2.3 talabalarini 4 ta ming guruhlariga bo'linishlarini taklif qiladi topshiriqlar yozilgan ekspert varaqalarini tarqatadi ajratilgan vaqt (reglament) hamda baholar kriteriyasi ko'rsatkichlari bilan tanishtiradi kuchlari bilan tanishtiradi.(3-ilova) 2.4.Og'zaki taqdimot o'tkazadi; aniqliklar va to'ldiruvlar kiritadi. O'zaro baholashni tashkil qila o'zaro baholash natijalarini aytib guruhlardagi ishlarni yakun qiladi. 2.5. Olingan bilimni mustahkamlash maqsadida o'quv mashg'uloti yuzasidan nazorat savollari beradi.(4-ilova)blis so'rov o'tkazadi javoblarini tahlil qiladi va xulosalaydi.	2.1 Savollarga javob beradi . 2.2 Tinglaydi yozadi . Namoyish etilgan jadval va sxemalarni konspektga o'tkaziladi . 2.3 Guruhlarda berilgan vazifani muhokama qiladilar , avval yakka keyin guruhning umumiy javobini tayyorlaydi . 2.4.Guruh lider (boshliqlari) kollektiv (jamot)javobini og'zaki taqdim qiladi va boshqa guruhlar javoblarini baholanadi. 2.5.Savollarga javob beradi
3-bosqich yakunlovchi (10min)	3.1.O'quv faoliyatiga yakun yasaydi, mashg'ulotning faol qatnashchilarini taqdirlaydi. Mustaqil ishlar uchun vazifa beradi.(5-ilova)	3.1Tinglaydi.

Diqqatni jalb etuvchi savollar

1. Muhammad Shayboniyxonning Movarounnahr va Xurosonni nisbatan oson egallashga nimalar sabab bo'ldi?
2. Temuriylar davlatining tez inqirozga uchrash sabablari nimada edi?
3. Ko'chmanchi O'zbeklar kimlar edi?
4. Qanday sabablarga ko'ra Shayboniylar hokimiyati ag'darildi?

2-ilova (10.1)

Ekspert varaqasi №1

1. "Buxoro xonligining tashkil etilishi va xonlikning siyosiy tarixi" degan savolga javob bering.(savolga javob berishda grafik organayzer va xronologik jadvaldan foydalaning).

Ekspert varaqasi №2

1. "Xiva xonligining tashkil etilishi va uning siyosat tarixi " degan savolga javob bering. (savolga javob berishda grafik organayzer va xronologik jadvaldan foydalaning)

Ekspert varaqasi №3

1. "Qo'qon xonligining tashkil etilishi va xonlikning siyosiy tarixi" degan savolga javob bering.(Savolga javob berishda grafik organayzer va xronologik jadvaldan foydalaning)

Ekspert varaqasi №4

- 1."Buxoro amirligining tashkil topishi va amirlikning siyosiy tarixi" degan savolga javob bering.(savolga javob berishda grafik organayzer va xronologik jadvaldan foydalaning)

3-ilova(10.1)

Ishning tartibi va reglamenti.

1. Guruh ichida o'quv topshirig'ini taqsimlash – 1-2 min

2. Kollektivda (jamoada) topshiriq ustida fikrlash , muhokama etish , topshiriq savollariga javob bilan birgalikda ko'rgazmali material tayyorlash – 15 min
3. Ko'rgazmali (demonstrativ) materiallarni taqdimotini o'tkazish – 5 min
4. Boshqa guruhlar chiqishini baholash va uni o'qituvchiga aytish.

Guruhlardan ishning ko'rsatkichlari va baholash kriteriyasi (mezoni)

Guruh	yoritishning to'laligi	bayon etishning tushunariligi	o'qitishni tashkil etish	guruh azolarining faolligi	ballar yig'indisi

4-ilova(10.1)

Nazorat savollari.

1. Muhammad Shayboniyxonning Movarounnahr va Xurasonni oson egallashining sabablari nimada edi?
2. XIV asr boshida Xorazimda qanday voqealar sodir bo'ldi , hokimiyat kimlar qo'lida edi?
3. Buxoro xonligi qanday tashkil topdi?
4. Abdullaxon II davrida Buxoro xonligi ijtimoiy-siyosiy hayotida qanday o'zgarishlar bo'ldi?
5. Qachon , kim tomonidan qanday qilib Qo'qon xonligi vujudga keldi?
6. Xonliklarning ijtimoiy-iqtisodiy va madaniyat turmushidagi qoloqlikning sabablarini ko'rsating?
7. Xonliklar hukmronlik qilgan sulolalarni bilasizmi ?
8. Turkistonning xonliklarga bo'linib ketishining oqibati nimalarga olib keldi?

16- mavzu: Buxoro, Xiva va Qo'qon xonliklari

O'quv mashg'ulotida o'qitish texnologiyasi

O'qish vaqti	2 soat
O'quv mashg'uloti shakli	Seminar
O'quv mashg'uloti rejasi:	1. Shayboniylar va Ashtarxoniylar davrida Buxoro xonligi. 2. Xiva xonligining tashkil topishi. Ijtimoiy-iqtisodiy tuzum va madaniy hayot. 3. Qo'qon xonligi, undagi ijtimoiy-iqtisodiy tuzum, xonlikdagi madaniy hayot. 4. Buxoro amirligi va undagi ijtimoiy-iqtisodiy va madaniy hayot 5. Xonliklar va amirliklarning ichki va tashqi aloqalari.

O‘quv mashg‘ulotining maqsadi: Buxoro, Xiva, Qo‘qon xonliklarining tashkil topishi va ijtimoiy-iqtisodiy, siyosiy madaniy ahvoli to‘g‘risida bilimlarni mustahkamlash	
Pedagogik vazifalar: - olingan bilimni kengaytirish va chuqurlashtirish; - berilgan bilim yuzasidan to‘g‘ri xulosalar chiqarib faoliyat ko‘rsatishga o‘rgatish; - bilimga asoslangan holda o‘z qarashlari va fikrlarini bayon etish ko‘nikmasini shakllantirish - mavzu yuzasidan mavjud adabiyotlarni topib ular ustida ishlashni o‘rgatish	O‘quv faoliyati natijalari: - Shayboniylar va Ashtarxoniylar davrida Buxorodagi ahvolni tasvirlab beradi; - Xiva xonligining tashkil topishi jarayonlari undagi ijtimoiy iqtisodiy va madaniy hayotni tasvirlab beradi; - Qo‘qon xonligi, uning vujudga kelishi, unda kechgan tarixiy jarayonlarni ochib beradi. - Xonlik va amirliklarning o‘zaro va tashqi aloqalari tafsilotini aytadi
O‘qitish metodlari va texnikalari	Birgalikda o‘qiymiz, “koop-koop” blis-so‘rov, grafik organayzerlar (konseptual jadvallar).
O‘qitish vositalari	Darslik, ma’ruza matni, ekspert varaqlari, taqdimot uchun varaqlar, marker va skot.
O‘qitish shakli	Guruh bo‘lib ishlash
O‘qitish sharoiti	Guruh bo‘lib ishlash uchun moslashtirilgan auditoriya
Mezon va baho	Og‘zaki nazorat: blis- so‘rov, organayzer

O‘quv mashg‘ulotining texnik xaritasi

Faoliyat bosqichlari, vaqti	Faoliyat mazmuni	
	O‘qituvchi	Talaba
I bosqich. O‘quv mashg‘ulotiga kirish (15 minut)	1.1 O‘quv mashg‘ulotining mavzusi, maqsadi. Undan kutilayotgan natijalar, o‘tkazish rejalarining e’lon qiladi. Amaliy mashg‘ulotni guruhlarda “birgalikda ishlash” texnologiyasini qo‘llash asosida o‘tkazilishini e’lon qiladi.	1.1.Tinglaydilar va yozadilar

	1.2. “Siz qanday o‘ylaysiz, O‘rta Osiyoning xonliklarga bo‘linib ketishi qonuniy haqiqat edimi?” degan faollashtiruvchi savol beradi. Blis- so‘rov o‘tkazadi. Mavzu muhokamasining davomi berilgan topshiriqlarga guruhlar tomonidan javob berilgandan keyin amalga oshirilishini e‘lon qiladi.	1.2. savollarga javob beradilar.
II bosqich Asosiy (60 minut)	2.1 Talabalarni 3 guruhga bo‘ladi. Guruhlarda ishlash tartibini eslatadi Ishning tartibi va reglamenti (ajratilgan vaqtini) tushuntiradi. (1- ilova) Ishning ko‘rsatkichlari va baholar mezoni bilan tanishtiradi. (2- ilova) 2.2. Guruhlarga o‘quv topshirig‘ini beradi (3- ilova), topshiriqlarni bajarishda qanday materiallardan foydalanish lozimligini e‘lon qiladi (ma‘ruza matni), guruhlarda ishni boshlanganini aytadi.	2.1. Ishning tartibi, reglamenti, ko‘rsatkichlari va baholar mezoni bilan tanishadilar. 2.2. Topshiriqlarni o‘rganadilar, guruhlar o‘rtasida bo‘ladilar, jamoa tarzida muhokama qiladilar va umumiy javobni namoyish etadigan materiallarni tayyorlaydilar
	2.3.Taqdimot va ishning natijasini baholashni tashkil qiladi, izohlaydi, savollar beradi, aniqliklar, qo‘shimchalar kiritadi. Topshiriqni bajarish jarayonida qilingan xulosalarga alohida ahamiyat beradi 2.4.Materiallarni o‘zlashtirilganligini aniqlash maqsadida nazorat savollari beradi (4-ilova).	2.3. Ishning natijasini taqdimot qiladilar, nazorat savollariga javob beradilar.Qolgan ishtirokchilar guruhlar chiqitlarini to‘ldiradilar, savollar beradilar, guruhlar bir-birlarining ishlarini baholaydilar

		2.4. Savollarga javob beradi.
III bosqich yakunlovchi (5 min)	3.1 Guruhlar ishini yakun qiladi, g'olib komandani aniqlaydi, baho qo'yadi. Mustaqil ish uchun vazifa beradi. (5- ilova)	3.1. Tinglaydilar 3.2. Tinglashadi, aniqlaydilar, topshiriqni yozib oladilar

17-mavzu:Chor Rossiyasining Turkistonni bosib olishi. Chorizm istibdodiga qarshi Turkiston xalqlarining milliy ozodlik kurashi. Jadidchilik
O'quv mashg'ulotida o'qitish texnologiyasi

O'quv vaqti	2 soat
O'quv mashg'uloti shakli	Ma'ruza-axborot
O'quv mashg'uloti rejasi	1. Podsho Rossiyasi tomonidan Turkistonda mustamlakachilik boshqaruv tizimining o'rnatilishi. 2. Chorizmning aholining ko'chirish va ruslashtirish siyosati, uning asoratli oqibatlari. 3. Podsho mustamlakachilik zulmiga qarshi Turkiston xalqlarining milliy ozodlik harakatlari. 4. Turkistonda jadidchilik harakati.
Darsning maqsadi: Podsho Rossiyasi tomonidan O'rta Osiyoni bosib olish sabablari, Turkistonni egallash borasidagi tarixiy jarayonlar va ularning mustamlakachilik siyosati haqidagi bilimlarni shakllantirish. Muammoli masalalarni yechish qobiliyatini o'stirish, rus mustamlakachiligi haqiqiy mohiyatini va oqibatlarini anglatish	
Pedagogik vazifalar	O'quv faoliyati natijalari

- XIX a. o'rtalarida xonliklardagi ijtimoiy - siyosiy ahvol bilan tanishtirish. - O'rta Osiyoni tezroq egallashning zaruriyati va sabablarini tushuntirish - Toshkentning egallanishi va Turkiston general gubernatorligi tuzilishi tarixiy jarayonlari haqida axborot berish; - Amirlik va xonliklarni egallash tarixiy jarayonlarini tavsiflaydi.	- Rossiya bosqinigacha xonliklardagi vaziyatga baho bera olishi; - Turkistonni bosib olinishi zaruriyati va sabablarini tushunishi; - Toshkent himoyachilarining qahramonona kurashi xususida ta'rif beradi, harbiy zo'ravonlik apparatining o'rnatilishini so'zlab beradi; - O'rta Osiyoni egallash tarixiy jarayonlarini chuqur bilishi; - Podsho mustamlakachilik siyosati mazmun-mohiyatini chuqur bilishi asosida mushohada yuritishi va berilayotgan savollarga javob topa bilishi; - bildirilayotgan fikr va mulohazalarga o'z bahosini bera olishi va yakuniy xulosa chiqara olishi lozim. Chorizmning xalq ozodlik harakatlari boshlanishiga olib kelgan siyosatini yoritadi; Turkistonda jadidchilik harakatlarining mazmun-mohiyati va ahamiyatini ochib beradi; - Chorizmning o'lka aholisini front orqasidagi ishlarga safarbar qilish siyosati va 1916 yilgi qo'zg'olonlar sabab va oqibatlari hamda ahamiyatini tushuntirib beradi.
O'qitish uslublari va texnikasi	Ma'ruza, texnika: "juftlikka bo'linib fikr almashish", "koop-koop", blis-so'rov
O'qitish vositalari	ma'ruza matni, tarqatma materiallar, ekspert varaqlari
O'qitish shakli	jamoa bilan va guruhlarda frontal ishlash
O'qitish sharoiti	Guruhlar bilan ishlashga moslangan auditoriya
M. va baho	Og'zaki nazorat, blis-so'rov, nazorat savollari (testlar)

O'quv mashg'ulotining texnologik xaritasi

Faoliyat bosqichlari, vaqti	Faoliyat mazmuni	
	O'qituvchi	Talaba
I bosqich O'quv mashg'ulotiga kirish (10 daqiqa)	1.1. Ma'ruza mavzusi, maqsadi, kutilayotgan natijalar va darsni o'tkazish rejalarini e'lon qiladi.	1.1. Tinglaydi va muhimlarini yozadi.
II bosqich Asosiy (60 daqiqa)	2.1. Talabalarni juftliklarga bo'lib chiqadi. Ularga chalg'ituvchi	2.1. Juftliklar bir-birlari bilan fikr almashib, qo'yilgan

	savollarni beradi (ilova 1.9) blis-so‘rov o‘tkazadi; 2.2. Mavzuning masalalarini yoritib beruvchi kichik ma’ruzani o‘qiydi; 2.3. Yangi materialni qay darajada o‘zlashtirganini aniqlash maqsadida talabalarga test topshiriqlari (ilova 2.9) beradi. (II bosqich uchun ajratilgan 60 daqiqaning 25 daqiqasi). 2.4. Taqdimot o‘tkazib, yo‘l qo‘yilgan xatolarni tushuntirish ishlarini tashkil etadi. Javoblarga aniqlik, qo‘shimchalar kiritadi, baholashni tashkil etadi. 2.5. Dars jarayonida talabalarga berilgan bilimni mustahkamlash maqsadida doskada yozilgan nazorat savollarni beradi (ilova 3.9) blis-so‘rov o‘tkazadi.	savollarga javob beradi; 2.2. Ma’ruza tinglab, uning muhim joylarini yozib oladi; 2.3. Berilgan vaqtda savollarga javob beradi; 2.4. Talabalar tinglaydilar va xulosa chiqaradilar. 2.5. Qo‘yilgan savollarga javob beradi.
III bosqich Yakuniy bosqich (10 daqiqa)	3.1. Darsga yakun yasaydi, o‘zaro baholash natijalariga xulosa beradi, g‘oliblarni aniqlab, e’lon qiladi va faol talabalarni taqdirlaydi. 3.2. Talabalarga mustaqil ishlash uchun vazifa beradi. (ilova 4.11.)	3.1. Xulosalarni tinglaydi va baholarini bilib oladi. 3.2. Talabalar vazifani yozib oladilar.

18-mavzu: Chor Rossiyasining Turkistonni bosib olishi. Chorizm istibdodiga qarshi Turkiston xalqlarining milliy ozodlik kurashi. Jadidchilik
O'quv mashg'ulotida o'qitish texnologiyasi

O'quv vaqti	2 soat
O'quv mashg'uloti shakli	Seminar
O'quv mao'g'uloti rejasi	1. Chor Rossiyasi tomonidan O'rta Osiyoning olinishi sabablari va bosqichlari; 2. Chorizmning Turkistondagi mustamlakachilik siyosati; 3. Chorizmning mustamlakachilik siyosatiga qarshi xalq harakatlarining boshlanishi. "Vabo", Dukchi Eshon qo'zg'olonlari; 4. Turkistonda jadidchilik harakati va uning tarixiy ahamiyati; 5. O'lkada 1916 yil qo'zg'olonlari va ularning ahamiyati.
Darsning maqsadi: Mavzu yuzasidan talabalar bilimni chuqurlashtirish, muammoli masalalarni yechish qobiliyatini o'stirish, rus mustamlakachiligi haqiqiy mohiyatini va oqibatlarini anglatish. Podsho Rossiyasi tomonidan O'rta Osiyoni bosib olish sabablari, Turkistonni egallash borasidagi tarixiy jarayonlar va ularning mustamlakachilik siyosati Podsho istibdodiga qarshi milliy ozodlik kurashlari va Turkistondagi jadidchilik harakati mazmun va mohiyatini chuqur singdirish	
O'qituvchining vazifasi	O'quv faoliyati natijasida talaba:
- XIX asr o'rtalarida xonliklaridagi ijtimoiy-siyosiy ahvol bilan tanishtirish; - O'rta Osiyoni tezroq egallashning zaruriyati va sabablarini tushuntirish; - Toshkentning egallanishi va Turkiston general gubernatorligi tuzilishi tarixiy jarayonlari haqida axborot berish; - amirlik va xonliklarni egallash tarixiy jarayonlarini tavsiflash; - chor Rossiyasining o'lkada yuritgan mustamlakachilik siyosati mazmun-mohiyati, o'lka xalqlarining milliy ozodlik kurashlari jadidchilik harakati ahamiyatini singdirish.	- Rossiya bosqinigacha xonliklardagi vaziyatga baho bera olishi; - Turkistonni bosib olinishi zaruriyati va sabablarini tushunishi; - Toshkent himoyachilarining qahramonona kurashi xususida ta'rif beradi, harbiy zo'ravonlik apparatining o'rnatilishini so'zlab beradi; - O'rta Osiyoni egallash tarixiy jarayonlarini chuqur bilishi; - Podsho mustamlakachilik siyosati mazmun-mohiyatini chuqur bilishi asosida mushohada yuritishi va berilayotgan savollarga javob topa bilishi; - bildirilayotgan fikr va mulohazalarga o'z bahosini bera olishi va yakuniy xulosa chiqara

	olishi lozim. Chorizmning xalq ozodlik harakatlari boshlanishiga olib kelgan siyosatini yoritadi; Turkistonda jadidchilik harakatlarining mazmun-mohiyati va ahamiyatini ochib beradi; - Chorizmning o'lkaholisini front orqasidagi ishlarga safarbar qilish siyosati va 1916 yilgi qo'zg'olonlar sabab va oqibatlari hamda ahamiyatini tushuntirib beradi.
O'qitish uslubi va texnikasi	“Bahs-munozara”, “Guruhchalarni baholash”.
O'qitish vositalari	Ma'ruza matni, tarqatma materiallar, o'quv doskasi, kodoskop
O'qitish shakli	Frontal, jamoa bilan va guruhlar bilan ishlash.
O'qitish sharoiti	Guruh bilan ishlash, kodoskopdan foydalanish sharoitiga moslangan auditoriya
Monitoring va baho	Bahs-munozara

O'quv mashg'ulotining texnologik xaritasi

Bosqichlar vaqti	O'quv faoliyatida	
	O'qituvchi	Talabalar
I bosqich O'quv mashg'ulotiga kirish (15 daqiqa)	1.1. Dars mavzusi, uning maqsadi, undan kutiladigan natijalar, mavzuning dolzarbligi va ahamiyatini tushuntiradi. Mavzu bo'yicha muhokamaga qo'yiladigan masalalar bilan tanishtiradi. 1.2. 5-10 daqiqalik quyidagi kirish savollarini “bahs-munozara” qilishga tashlaydi: 1. Sovetlar davridagi barcha adabiyotlarda, jumladan tarixiy kitob-larda “O'rta Osiyo Rossiyaga qo'shib olingan” degan ibora ishlatilar edi. Bunga sabab nima edi? 2. Chor Rossiyasi	1.1. Yozib boradi 1.2. O'qituvchi tomonidan tashlangan kirish savollariga o'z fikr va mulohazalarini bildiradilar.

	mustamlakachiligi bilan sovet mustamlakachiligining farqi qanday edi?	
II bosqich Asosiy (50 daqiqa)	Seminar mashg'ulotida qatnashayotgan talabalarni 2 ta guruhcha (o'ng va so'l)larga bo'ladi. Odatda o'qituvchi 1 oy mobaynida barcha talabalarning bilim saviyasini aniqlab olgach, ularni bilim darajasiga qarab teng bo'lib qo'ygani ma'qul. Doskaga guruhchalarni baholash uchun "baholash jadvali"ni chizadi va tushuntiradi (ilova 9.2) Guruhlarni baholash bahs-munozarasini boshlashga ruxsat beradi. Izoh: O'qituvchi oldingi seminar mashg'ulotida bugungi seminar mavzusiga tayyorgarlik ko'rishni ta'kidlab, "bahs-munozara" uchun savollar va javoblar topib kelishni, bahs-munozara uchun chuqur tayyorgarlik ko'rib kelishga talabalarini o'rgatishi lozim. O'qituvchi har bir guruhchalar savollari, javoblari, qo'shimchalari va e'tirozlarini doskadagi "baholash jadvaliga" baholab boradi; Mavzu yuzasidan seminar mashg'ulotiga yakun yasaydi.	2.1. O'qituvchi tavsiyasiga asosan guruhchalarga bo'lindilar. 2.2. Baholash jadvalini tushunib oladilar. 2.3. Guruhchalar talabalarini navbati bilan bir-birlariga savollarni bera boshlaydilar. Javoblarga qo'shimchalar qiladilar, e'tirozlari bo'lsa, fikrlarini aytadilar. 2.4. Har bir guruhchalar talabalarini o'z guruhi baholarini ko'rib, g'oliblikka intiladilar. Mavzu yuzasidan talabalar raqobatchi guruhcha talabalariga beradigan savollardan ma'lumotlar. Ilova 2.10 da berilmoqda. 2.5. Dars yakunini tinglaydi.
III bosqich Yakuniy (15 daqiqa)	3.1. Guruhchalar yig'gan ballarni hisoblab chiqadi. G'olib guruhni aniqlab e'lon qiladi. G'olib guruh a'zolariga yuqori ballar, u guruh a'zolariga esa qatnashuviga qarab kerakli ballarni jurnalga tushirib, talabalarga e'lon qiladi. Keyingi	3.1. Guruh ballari va bu ballarning a'zolariga tarqatilishiga qarab keyingi darsga yanada puxtaroq tayyorlanib kelishga intiladilar.

	darsga tayyorgarlik ko'rish uchun vazifalar beradi. Guruhlarning yig'gan ballarini talabalarga tarqatish uslubi (ilova 2.11 da berilmoqda) 3.2. Talabalarga mustaqil ish uchun vazifa beradi	3.2. Vazifani yozib oladilar

19-Mavzu: Turkistonda mustabid sovet hokimiyatining o'rnatilishi va unga qarshi qurolli harakat

O'quv mashg'ulotida o'qitish texnologiyasi

O'quv vaqti	2 soat
O'quv mashg'uloti shakli	Axborotli ma'ruza «xabar yordamida o'qitish» metodikasi
O'quv mashg'uloti rejasi.	1. 1917 yil fevral inqilobi va uning Turkistonga ta'siri. 2. 1917 yil oktabr davlat to'ntarilishi va Turkistonda mustabid sovet hokimiyatining o'rnatilishi. Turkiston Muxtoriyatini tuzish uchun kurash. 3. Sovet hokimiyatiga qarshi kurash, uning bosqichlari va natijalari. 4. Xiva xonligi va Buxoro amirligining tugatilishi.
O'quv mashg'uloti maqsadi:	Talabalarda 1917 y fevral inqilobining kelib chiqish sabablari, uning Turkistonga ta'siri va bu yerdagi ijtimoiy-siyosiy o'zgarishlar to'g'risida atalitik bitimlarni shakllantirish
Pedagogik vazifalar: -inqilob tushunchasini yoritish; -Rossiyadagi 1917 fevral inqilobini amalga oshirish va uni o'lka hayotiga ta'sirini tahlil etish; -Turkistonda mustabid sovet hokimiyatini o'rnatilishi va unga qarshi harakatlar mohiyatini ochib berish;	O'quv faoliyati natijalari: -fevral inqilobini kelib chiqish sabablarini ochib beradi va Turkistondagi siyosiy o'zgarishlarni tahlil etadi. -Turkistonda sovet hokimiyatini o'rnatilishi va unga qarshi qurolli harakatlar sabablarini tushuntiradi. -Turkiston jadidlari faoliyatiga baho beradi. -«Yosh buxoroliklar» va «Yosh xivaliklar» faoliyatini tasvirlaydi.

-«Turkiston Muxtoriyati» faoliyatini ko‘rib chiqish; -sovet hokimiyatining «yosh buxoroliklar» va «yosh xivaliklar» faoliyatiga qarshi yuritgan siyosati va xonliklarni tugatish jarayonini o‘rganish	
O‘rnatish uslubi va texnikasi	«Xabar berish yordamida o‘qitish» texnikasi, savol-javob, grafikli organayzer, b.b.x.b jadvali
O‘qitish uslubiy vositalari	Ma’ruza matni, tanishtirish uchun toza qog‘ozlar, markerlar, skoch, proektor.
O‘qitish shakli	Frontal, jamoa, juftlikda, guruhlarda ishlash.
O‘qitish sharoitlari	O‘qitish texnika vositalari bilan jihozlash, auditoriya.
Baholash mezonlari	Og‘zaki nazorat: savol-javob

O‘quv mashg‘ulotining texnologik xaritasi

Faoliyat bosqichlari, vaqti	Faoliyat mazmuni	
	Ma’ruzachi-o‘qituvchi	Talaba
1. bosqich O‘quv mashg‘ulotiga kirish (5 min)	Auditoriyani darsga tayyorlaydi Yangi mavzuni e’lon qiladi, mashg‘ulotining maqsad va vazifalari bilan tanishtiradi. Ma’ruza rejasi, maqsad va vazifasi yozilgan tarqatma materiallarni talabalarga havola etadi.	1.1. Tinglaydi va yozib boradilar.

2-bosqich. Bilimlarni dolzarblashuvi (18 min)	2.1.Ekranga b.bx.b.o.jadvalini olib chiqadi (1 ilova) 2.2.Talabalarga jadvalni ko‘chirib olishni va dars davomida rejaga muvofiq 2 ustunni to‘ldirishni taklif etadi 2.3.Ma’ruza davomida yozib olingan ma’lumotlar asosida talabalarni savollarga javob berishni aytadi: Ular nimalarni bilib oldi? Nima tushunarsiz bo‘lib qoldi? Qanday qo‘shimcha ma’lumotlar zarur? 2.4.Savol-javob o‘tqazadi. Bunda bir nechta talabalar javoblari tinglanib, qolganlari, kichik guruhlar bilan ishlash orqali davom ettirilishi o‘qtiriladi	2.1.jadvalni ko‘chirib oladi 2.2. jadvalni 2 ustunini to‘ldiradi 2.3.Ma’ruza davomida jadvaldagi savollarga javob beradi. 2.4.jadvalni 4 ustunini to‘ldiradi. 2.5. Natijalarni o‘qib eshittiradi

3 bosqich. Asosiy qism (47 min)	Talabalarni shartli ravishda 4-ta guruhga bo‘ladi va topshiriq beradi: Har bir guruh o‘z raqamiga mos ravishda jadvaldagi shaxsiy ma’lumotlarni tahlil qiladi 1-guruh 1- ustun, 2- guruh 2-ustunni va hokozo. Rejadagi keltirilgan o‘zlashtirilishi qiyin bo‘lgan savollarni aniqlash va umumlashtirish Mavjud bo‘lgan manbalar yordamida (o‘quv qo‘llanmalar,ma’ruza matni va h.k)birgalikda javob tayyorlash Natijalar bilan tanishtirish uchun tayyorlanish Guruhlarda ish	3.1.Guruhlarda ishlaydi.Har bir talaba shaxsiy jadvalidagi b.b.o.b.x. 4-ustundagi o‘z mulohazalarini o‘qib eshittiradi. -guruh sardori guruh jadvaliga tayyorlangan savollarni yozishni tashkil etadi. -jamoalar b-b jadvalni 5-ustunini to‘ldiradi. 3.2. Har bir guruh o‘z jadvalini natijalari bilan boshqarishni tanishtiradi. 3.3. Savollarga javob beradi. 3.4. Har bir talaba

	boshlanganligini e'lon qiladi. Jamoaviy munozara va tanishtiruvni tashkil etadi va boshqaradi. Har bir guruh javobidan so'ng 1.umumiy tarzda o'zlashtirish darajasini bilib olish uchun «Biz nimani bilib oldik?» deb savol qo'yildi. 2. Savol-javob o'tkazdi. 3.4. Mashg'ulot natijalarini umumlashtiradi. Har bir talabaga shaxsiy jadvalidagi 5-ustunni to'ldirishni aytadi.	shaxsiy jadvalining 5-ustunini to'ldiradi.
4-bosqich Xulosa (10min)	4.1. Mavzu bo'yicha umumiy xulosalar ishlab chiqadi.Faol talabalarni alohida ta'kidlab bilimiga yarasha baholaydi 4.2. Amaliy mashg'ulot uchun savollar beradi	Eshitadi, yozib boradi

TURKISTON MUXTORIYATI MUVAQQAT KENGASHINING TARKIBI:

1. Muhammadjon Tinishboyev – Bosh vazir, ichki ishlar vaziri
2. Islom Shoahmedov – Bosh vazir o'rinbosari
3. Mustafo Cho'qayev – Tashqi ishlar vaziri (Keyinchalik bosh vazir)
4. Ubaydulla Xo'jayev – Harbiy vazir
5. Yurali Agayev – Yer va suv boyliklari vaziri
6. Obidjon Mahmudov – Oziq-ovqat vaziri
7. Abdurahmon O'razayev – Ichki ishlar vaziri o'rinbosari
8. Solomon Gersfeld – Moliya vaziri

20-mavzu: Sovet hokimiyatiga qarshi qurolli harakat

O'quv mashg'ulotida o'qitish texnologiyasi

O'quv vaqti	2 soat
O'quv mashg'uloti shakli	Seminar, bahs-munozara
O'quv mashg'uloti rejasi	1. Turkiston Muxtoriyati va uning fojiali taqdiri 2. Farg'ona vodiysi – qurolli harakat markazlaridan biri. Qurolli harakatning mohiyati, harakatlantiruvchi kuchlari. 3. Buxoro va Xorazmda sovet hokimiyatiga qarshi qurolli harakatlar.
O'quv mashg'uloti maqsadi: O'zbekistonda sovet hokimiyatining zo'ravonlik yo'li bilan o'rnatilishi va unga qarshi qurolli harakatlar sabablari, mohiyati va oqibatlarini ochib berish.	
Pedagogik vazifalar: -Turkiston muxtoriyatining tashkil topishini tushuntish. -qarshilik harakati a'zolarining maqsad va qarashlarini o'rganish. -Buxoro va Xiva xonliklarini tugatilishi sabablari aniqlanadi.	O'quv faoliyat natijalari: - sovet hokimiyatiga qarshi kurashning mazmun mohiyatini tahlil etadi. - Turkiston muxtoriyatini tashkil etish bosqichlari va uning fojeali taqdirini ochib beradi. - BXSR va XXSR tashkil etilishi o'rganiladi.
O'qitish uslubi va texnikasi:	Rolli seminar-diskussiya (munozra)
O'qitish vositalari:	Munozara ishtirokchisi uchun eslatma, rollar bo'yicha yo'riqnoma
O'qitish shakli:	Frontal, jamoa
O'qitish sharoiti:	Jihozlangan auditoriya
Nazorat shakli:	Topshiriqlar prezentatsiyasi, savol-javob va blis so'rov

O'quv mashg'ulotining texnologik xaritasi

Faoliyat bosqichlari, vaqti	Faoliyat mazmuni	
	O'qituvchi	Talaba

1-bosqich. O'quv mashg'ulotiga tayyorlanish (15 min)	1.Seminar mavzusi, reja, maqsad, vazifalarini aniqlaydi. Seminar - mulohazada hal etilishi zarur bo'lgan masalalarni belgilab beradi. Kerakli adabiyot ro'yxati to'g'risida ma'lumot beradi. Seminar boshlovchisi (1), opponentlar va resenztlar (2) logik (mantiqchi) (3), psixolog (4), ekspertlar (5) ni belgilab beradi. Mulohazani o'tkazishni tartibi va tashkiliy jihatlarini rejalashtiradi.	Boshlovchi 1 yoki 2 ta talabaga seminar mavzusi bo'yicha doklad qilib berishini aytadi.
2 - bosqich. Kirish (5 min)	Seminar mavzusi e'lon qiladi va boshlovchini tanishtiradi.	Boshlovchi ma'ruzachilar, opponentlar, resenztlar, mantiqchi, psixolog, ekspertlarni tanishtiradi.
3 - bosqich. Asosiy qism (50 min)	Savollar berish, alohida fikr-mulohaza bildirish, qarama-qarshi fikrlarga munosabat bildirish, umumlashtirishi mumkin. Talabalarni erkin fikr bildirishlariga sharoit yaratadi.	Boshlovchi 1 yoki 2 ta talabaga seminar mavzusi bo'yicha doklad qilib berishini aytadi
4-bosqich. Analitik xulosa. (10min)	Mulohaza yakunida asosiy masalalarni alohida qayd etadi. Bunda ko'pchilik qo'llab-quvvatlagan fikrga urg'u berishi zarur. Yakuniy xulosalar qiladi. Ishtirokchilarni baholaydi.	Boshlovchi resenzt, opponent, mantiqchi, psixolog va ekspertlarga so'z beradi

Texnologik xaritaga oid ilovalar

Ilova 1

Bahs-munozara ishtirokchisiga

ESLATMA

Munozara muaamoni hal etish yoki uni tushunish uchun o'tkaziladi. O'zaro munosabatlarni hal etish ta'qiqlanadi.

Boshqalar ham gapirishi uchun uzoq so'zlama.

Fikrlarni o'ylab, his-hayajonga berilmay, maqsadga erishish uchun bayon etadi.

Opponent yondoshuvini tushunish va uni inobatga olishga harakat qilish.

Opponentlar bildirgan fikrlarni o'zgartirmasdan, buzmasdan madaniyatli tarzda inkoriy fikrlarni bayon etish.

Mavzu bo'yicha so'zla.

Biron-bir ishtirokchiga yon bosish yoki qarshi chiqish uchun sun'iy fikr bildirma.

Ilova 2

Bahs-munozara seminarining rollar

YO'RIQNOMASI

Boshlovchi- muhokamani boshqaradi, tushuncha va atamalarni to'g'ri qo'llanilishi va asosiy fikrlar bildirilishini kuzatadi.

Opponent (resenztent)- Eshitilgan doklad yuzasidan tahliliy fikr-munozara bildiradi, unga baho beradi. Doklad kamchiliklari va xatolarini aniqlaydi va asosli ravishda tuzatishlar kiritadi.

Mantiqchi (logik) – dokladchi va opponent yoki resenztent chiqishlarini mantiqiy xatolarini aniqlaydi va tuzatishlar kiritadi.

Psixolog – guruhda mahsulli muloqot o'tishini ta'minlaydi, bahs-munozarani to'qnashuvga aylanib ketishiga yo'l qo'ymaydi.

21-Mavzu: Sovet hokimiyatining O'zbekistonda amalga oshirgan siyosiy, ijtimoiy-iqtisodiy tadbirlari va ularning mustamlakachilik mohiyati.

O'quv mashg'ulotida o'qitish texnologiyasi

O'quv vaqti	2 soat
O'quv mashg'uloti shakli	Axborotli ma'ruza va «bumerang» usuli
O'quv mashg'uloti rejasi	1. Sovet hokimiyatining O'zbekistondagi dastlabki ijtimoiy-iqtisodiy islohotlari. 2. O'zbekistondagi industrlashtirish siyosati va uning mustamlakachilik mohiyati. 3. O'zbekistondagi qishloq xo'jaligini jamoalashtirish siyosati va uning og'ir oqibatlari.
O'quv mashg'ulotining maqsadi: Talabalarda 1920-30 yy. sovet hokimiyatining O'zbekistonda amalga oshirgan siyosiy, ijtimoiy-iqtisodiy tadbirlari va ularning mustabid mohiyati to'g'risida analitik bilimlarni shakllantirish.	
Pedagogik vazifalar	O'quv faoliyat natijalari
-Milliy-hududiy chegaralanish siyosatini amalga oshirilishi, uning oqibatlarini tushuntirish. -O'zSSRni, tashkil topshi	- Sovet hokimiyatining O'zbekistondagi dastlabki olib borgan siyosiy, ijtimoiy-iqtisodiy tadbirlari to'g'risida ma'lumot olinadi. -O'rta Osiyo respublikalarining milliy

haqidagi faktlarni to'la egallashga harakat qilish. -Yer, suv islohotlarning amalga oshirilishi bosqichlarini yoritadi. -O'zbekiston qishloq xo'jaligini jamoalashtirishni va uning oqibatlarini tahlil etadi. -maorif, san'at sohasidagi tadbirlarni yoritadi.	hududiy chegaralanishi to'g'risida bilim va ko'nikmalarga ega bo'ladi. - ijtimoiy-iqtisodiy sohadagi islohotlarning mohiyatini tushuntiradi. -jamoat xo'jaliklari tashkil etishda amalga oshirilgan tadbirlar va ularga nisbatan aholining munosabati yoritib beriladi.
O'qitish uslubi va texnikasi	«Bumerang» texnikasi, tarqatma savollar
O'qitish vositalari	Ma'ruza matni, savollar tuzish uchun toza qog'ozlar, sinf doskasi
O'qitish shakli	Frontal, jamoa, guruhlarda ishlash
O'qitish sharoiti	Zaruriy texnika vositalari bilan jihozlangan auditoriya
Baholash mezonlari	Og'zaki nazorat, savol-javob

O'quv mashg'ulotining texnologik xaritasi

Faoliyat bosqichlari, vaqti	Faoliyat mazmuni	
	Ma'ruzachi-o'qituvchi	Talaba
1. bosqich O'quv mashg'ulotiga kirish (5 min)	1.1. Auditoriyani darsga tayyorlaydi 1.2. Yangi mavzuni e'lon qiladi, sinf doskasiga mavzu, reja, mashg'ulotning maqsad va vazifalarini yozadi.	1.1. Tinglaydi va yozib boradilar.

2 -bosqich. Bilimlarni dolzarblashuvi (15 min)	2.1. Ma'ruza rejasiga muvofiq mavzu bo'yicha qisqa axborot berib o'tadi. 2.2. Mavzuga oid muhim sanalar, tushunchalar shaxslar to'g'risida sinf doskasiga yozib boradi 2.3. Rejaning har bir savoli tugallangandan so'ng mustahkamlovchi savollar berib boradi: 2.3.1. Milliy hududiy chegaralanishning sabablari? 2.3.2. Yer-suv islohoti qachon bo'lib o'tgan? Xo'jaligini jamoalashtirish nima? «Hujum» harakatining sabablari va h.k.	2.1.Tinglab boradi. 2.2. Sinf doskasidagi ma'lumotlarni yozib oladi 2.3. Savol-javobda faol qatnashadi.
3-bosqich Asosiy qism. 50 min.	Ma'ruzachi –o'qituvchi Talabalarga baholash mezonini to'g'risida ma'lumot beradi va doskaga yozib qo'yadi. Javoblar 5 balli tizimda baholanadi. a). to'g'ri javob-5 b). qo'shimcha-4 b v). luqma-3 b g). noto'g'ri javob-2. b d). javob yo'q-1 b *oxirgi ballar talabalarda mustaqil fikr bildirish va bahs-munozaralarda qatnashish uchun xizmat qiladi.	Talaba

	1. Guruh talabalarini shartli ravishda. 4-taga bo'lib oladi. 2. Har bir guruh uchun ma'ruza rejasiga muvofiq yozma ravishda tayyorlangan qisqacha ma'lumotni tarqatadi. 3. Talabalarni ularga berilgan ma'lumotni o'qib olishi va bir-biriga tushuntirishni aytadi. 4. Ma'lum vaqtdan so'ng guruhlar ishi to'xtatilib, har biridan alohida vakil qolganlarga o'zlariga tushgan ma'lumot to'g'risida axborot berishi uchun so'z beradi. 5. Bunda 1-guruh vakili axboroti boshqa guruh va talabalari tomonidan tinglanadi. Axborot tinglash tugallangandan so'ng har bir guruh o'z ma'lumoti to'g'risida boshqalarga savol beradi. 7. Savol-javobda ishtirok etgan o'quvchilar, to'ldiruvchi va tuzatuvchilar ham o'qituvchi tomonidan belgilanib boradi	1. Guruhlarda ishlaydi 2. Guruhiga berilgan ma'lumotni o'qib chiqadi va bahs-munozara va savollar tayyorlashda qatnashadi. 3. Guruh nomidan ma'lumotni bayon etishda qatnashadi. 4. Boshqa guruh axborotini tinglaydi va zaruriy ma'lumotlarni yozib boradi.

Texnologik xaritaga oid ilovalar

1-Ilova

«Bumerang» usuli uchun tarqatma material

O'zSSR tashkil topishi.

«Yangi iqtisodiy siyosat» mohiyati

Sovet hokimiyatining «quloqlashtirish» siyosati.

«Savodsizlikni tugatish» uchun kurash.

2-ilova

O'quv topshiriqlari

Ekspert varaq №1

1 topshiriq. Siz quyidagi masala yuzasidan ekspert hisoblanasiz: "Rossiyadagi 1917 yil inqiloblari va ularning Turkiston o'lkasiga ta'siri"

Sizning vazifangiz ushbu masala bo'yicha tayyorgarlik ko'rish va boshqalarga tushuntirib berish.

Masalani yoritishda grafik organayzerdan foydalaning.

Masalan: "Turkiston o'lkasida milliy ozodlik harakatining faollashuvi"

Sana	Voqea	Ahamiyati

2 topshiriq. Quyidagi savolga javob bering: «Turkistondagi 1917 yil milliy-demokratik harakatining magʻlubiyatiga nimalar sabab boʻldi?»

3-topshiriq. Mavzu boʻyicha 3-5 gapdan iborat qisqa xulosa qiling .

4-topshiriq . Testni ishleng:

Turkistonda sovet hokimiyatining dastlabki oylarida sanoatda oʻzgarishlarni amalga oshirish uchun qanday usuldan foydalanildi?

- A) xususiylashtirish
- B) musodara qilish
- V) milliylashtirish
- G) monopolizatsiyalashtirish

Ekspert varaq № 2

1 topshiriq. Siz quyidagi masala yuzasidan ekspert hisoblanasiz: : «Shoʻrolar hokimiyatiga qarshi qurolli harakat: sabablari, xarakteri, bosqichlari, harakatlantiruvchi kuchlari va natijalari».

Sizning vazifangiz ana shu masala yuzasidan tayyorgarlik koʻrib, boshqalarga tushuntirib berish.

Masalani yoritishda grafik organayzerdan foydalaning:

Masalan: “Istiqlolchilar harakati” mavzusidagi strukturaviy-mantiqiy chizma.

2 topshiriq. Quyidagi savolga javob bering: «Nima uchun turkistonliklarning ozodlik uchun kurashlari qurolli harakatga aylanib ketdi?»

3 topshiriq. Mavzu boʻyicha 3-5 gapdan iborat qisqa xulosa tuzing.

4 topshiriq. Testni ishleng:

Shoʻrolar tomonidan joriy qilingan “oziq-ovqat diktaturasi” mohiyati nimada edi?

- A) ochlarga yordam berish
- B) non monopoliyasini joriy qilish
- V) non olib-sotarlariga qarshi kurash
- G) kartochka tizimining joriy etilishi

Ekspert varaq № 3

1 topshiriq. «Xiva xonligi va Buxoro amirligining tugatilishi. “Yosh xivaliklar” va “yosh buxoroliklar” harakatlari: maqsadi, xarakteri va ahamiyati.

Sizga ushbu masala boʻyicha tayyorgarlik koʻrib, boshqalarga tushuntirish vazifasi yuklatiladi.

Masalani yoritishda grafik organayzerdan foydalaning:

Masalan: “Yosh xivaliklar” va “yosh buxoroliklar” harakatlari: maqsadi, xarakteri va ahamiyati” mavzusidagi konseptual jadval toʻldirish.

2 topshiriq. Savolga javob bering: «Xiva xonligi va Buxoro amirligidagi oppozisiya kuchlarining magʻlubiyatiga nimalar sabab boʻldi?»

3 topshiriq. Mavzu boʻyicha 3-5 gapdan iborat qisqa xulosa tuzing

4 topshiriq. Testni ishleng:

Quyidagilardan qaysi biri “harbiy kommunizm” siyosatiga kirmas edi?

- A) oziq-ovqat razverstkasi
- B) xususiy savdoning taqiqlanishi
- V) mayda va oʻrta sanoatning jadallashuvi
- G) kartochka tizimining joriy etilishi
- D) pul muomalasining bekor etilishi

3 ilova

Seminarda ishlash tartibi va reglamenti

guruhda birgalikda ishlash va prezentatsiya varaqlarini toʻldirish – 20 min.

Ish natijalarini prezentatsiya qilish – 5 min.

guruh ishini muhokama etish va baholash –5 min.

22 mavzu. Sovetlarning Oʻzbekistonda amalga oshirgan siyosiy, ijtimoiy-iqtisodiy tadbirlari va ularning oqibatlarini

Oʻquv mashgʻulotida oʻqitish texnologiyasi

Oʻquv vaqti	2 soat
Oʻquv mashgʻuloti shakli	Seminar, savol-javob shaklida
Oʻquv mashgʻuloti rejasi:	1.Sovet hokimiyatining 1920-1930 yy. Oʻzbekistonda oʻtkazilgan industrlashtirish siyosati 2. Dehqon xoʻjaliklarini jamoalashtirish siyosati va uning asoratli oqibatlari. 3. 1950-1980 yillarda Oʻzbekistonning iqtisodiy va maʼnaviy hayoti, inqirozli holatga tushishi va uning sabablari.
Oʻquv mashgʻuloti maqsadi: Talabalarga Oʻzbekistonning sovet hokimiyati davrida iqtisodiy va maʼnaviy hayoti, inqirozli holatga tushishi va uning sabablarini tushuntirish.	
Pedagogik vazifalar: - Oʻzbekistonning sovet hokimiyati davrida iqtisodiy inqirozli holatga tushishi va uning sabablarini tushuntirish; - maʼnaviy hayotning inqirozli holatga tushishi va uning sabablarini tahlil etish; - dehqon xoʻjaliklarini jamoalashtirish siyosati va uning asoratli oqibatlari toʻgʻrisida tushuncha shakllantirish.	Oʻquv faoliyat natijalari: -Oʻzbekistonda 1920-1930yy amalga oshirilgan industrlashtirish jarayonini tushuntiradi; - Dehqon xoʻjaliklarini jamoalashtirish siyosati va uning asoratli oqibatlari toʻgʻrisida bilimlarga ega boʻladi. - 1950-1980 yy Oʻzbekistonning iqtisodiy va maʼnaviy inqirozi va uning sabablarini tushunib yetadi.

O‘qitish uslubi va texnikasi	Savol-javob, mulohaza
O‘qitish vositalari	Seminar savollari
O‘qitish shakli	Frontal, jamoa
O‘qitish sharoiti	Jihozlangan auditoriya
Nazorat shakli	Og‘zaki nazorat, savol-javob, mulohaza

O‘quv mashg‘ulotining texnologik xaritasi

Faoliyat bosqichlari, vaqti	Faoliyat mazmuni	
	O‘qituvchi	Talaba
1-bosqich. Mashg‘ulotga tayyorlanish qismi (15 min)	1.1. Seminar mavzusi, reja, maqsad va vazifalarini aniqlaydi. 1.2. Seminar-munozarada hal etilishi zarur bo‘lgan masalalarni belgilab beradi 1.3. Zaruriy adabiyotlar ro‘yxatini beradi Seminar boshlovchisi (1) opponenlar, (2) resenziyalar, (3) mantiqchi, (4) psixolog, (5) ekspertni tayinlaydi Bahs-munozarani o‘tkazishni tartibi va tashkiliy jihatlarini rejalashtiradi	Boshlovchi 1 yoki 2 ta talabaga seminar mavzusi bo‘yicha doklad qilib berishni aytadi.
bosqich. Kirish (5 min)	Seminar mavzusini e‘lon qiladi va boshlovchini tanishtiradi.	Boshlovchi ma‘ruzachilar, opponenlar, resenzentlar, mantiqchi, psixolog, ekspertlarni tanishtiradi

2 bosqich. Asosiy qism (50 min)	Savollar berish, alohida fikr-mulohaza bildirish, qarama-qarshi fikrlarga munosabat bildirish, umumlashtirish mumkin. Talabalarni erkin fikr yuritishlariga sharoit yaratadi.	Dokladdan so'ng boshlovchi opponent va resenentlarga so'z beradi. Ishtirokchilarni «Bahs-munozara» eslatmasi bilan tanishtiradi va uni boshlashini e'lon qiladi.
3 bosqich. Analitik xulosa	Bahs-munozara yakunida asosiy masalalarni alohida qayd etadi. Bunda ko'pchilik qo'llab-quvvatlagan fikrga urg'u berish zarur. Yakuniy xulosalar qiladi. Ishtirokchilarni baholaydi	Boshlovchi resenent, opponent, mantiqchi, psixolog va ekspertlarga so'z beradi.

23-Mavzu. Sovet hokimiyati davrida O'zbekistonning ma'naviy-madaniy qaramligi va uning oqibatlari. Sovet tuzumining O'zbekistondagi qatag'onlik siyosati va uning oqibatlari

O'quv mashg'ulotida o'qitish texnologiyasi

O'quv vaqti	2 soat
O'quv mashg'uloti shakli:	Axborotli ma'ruza va «Birgalikda o'rganamiz» va «Insert» texnikalari.
O'quv mashg'uloti rejasi:	1. Sovet hokimiyatining savodsizlikni tugatish siyosati. 20-30 yillardagi madaniy hayot. 2. Sobiq SSSRda totalitar ma'muriy-buyruqbozlik tizimining shakllanishi. Stalin shaxsiga sig'inish. O'zbekistonda 20-40 yillardagi siyosiy qatag'onlar. 3. Sovet hokimiyatining 40-50 yillardagi qatag'onlik siyosati. 80- yillardagi qatag'onlik siyosatining yangi bosqichi. 4. Urushdan keyingi yillarda ma'naviy-ma'rifiy sohada ma'muriyatchilikning kuchayishi. Ruslashtirish siyosati. 5. 50-80 yillarda O'zbekistonning madaniy hayoti. Mutaxassis kadrlar tayyorlashda ma'muriy-buyruqbozlik.
O'quv mashg'uloti maqsadi: Talabalarda sovet hokimiyati davrida O'zbekistonning ma'naviy-madaniy qaramligi, qatag'onlik siyosati va uning	

oqibatlari to'g'risida mustaqil bilim va fikr shakllantirish.	
Pedagogik vazifalar: -ma'muriy-buyruqbozlik tizimini shakllanish sabablarini yoritish -avtoritor tuzum mohiyatini tushuntirish; -1920-40 yillarda sovet hokimiyatining qatag'onlik siyosatini ochib berish; -1940-50yy madaniy ilm, fan soha vakillari qatag'onlik siyosati qurbonlariga aylanishini tahlil etish; -«O'zbek ishi», «paxta ishi» tushunchalarini paydo bo'lishini va uning oqibatlarini tushuntirish.	O'quv faoliyat natijalari: -XX asrning 20-30 yillardagi O'zbekistondagi madaniy hayot to'g'risida tushuncha olinadi. - Stalin shaxsiga sig'inish. O'zbekistonda 20-40 yillardagi siyosiy qatag'onlarning salbiy oqibatlari o'rganiladi. - Sovet hokimiyatining madaniy-ma'naviy sohalarida olib borgan ma'muriy-buyruqbozlik va ruslashtirish siyosati va uning oqibatlari to'g'risida mustaqil qarashlar shakllanadi.
O'qitish uslubi va texnikasi:	«Birgalikda o'rganamiz» «Insert» texnikasi
O'qitish vositalari:	Ma'ruza matni, savollar tuzish uchun toza qog'ozlar, sinf doskasi
O'qitish shakli:	Frontal, jamoa, guruhlarda ishlash
O'qitish sharoiti:	Texnika vositalari bilan jihozlangan auditoriya
Nazorat shakli:	Og'zaki nazorat, savol-javob
Dars vaqti 2 soat	Talabalar soni
Dars shakli	Seminar, savol-javob shaklida
Seminar rejasi:	1.Sovet hokimiyatining 1920-30 yy. O'zbekistonda o'tkazilgan industlashtirish va dehqon xo'jaliklarini jamoalashtirish siyosati va uning asoratli oqibatlari 2.1950-80 yy O'zbekistonning iqtisodiy va ma'naviy, hayoti, inqirozli holatga tushishi va uning sabablari.
O'quv mashg'ulotining maqsadi:	Sovet hokimiyatining O'zbekistonda amalga oshirilgan iqtisodiy, madaniy siyosati va uning oqibatlarini tushuntirish.
Pedagogik vazifalar	O'quv faoliyat natijalari
-	- O'zbekistonda 1920-30 yy amalga oshirilgan industrlashtirish jarayonini tushuntirish
O'qitish uslubi va texnikasi	Savol-javob, mulohaza
O'qitish vositalari	Seminar savollari
O'qitish shakli	Frontal, jamoa

O'qitish sharoiti	Jihozlangan auditoriya
Baholash mezonlari	Og'zaki nazorat, savol-javob, mulohaza

O'quv mashg'ulotining texnologik xaritasi

Faoliyat bosqichlari, vaqti	Faoliyat mazmuni	
	Ma'ruzachi-o'qituvchi	Talaba
1- bosqich. Mashg'ulo tga tayyorlanish (5 min)	1.1. Auditoriyani darsga tayyorlaydi 1.2. Yangi mavzuni e'lon qiladi, ma'ruza rejasi, tayanch tushuncha va atamalar yozilgan tarqatma materialni talabalarga beradi yoki sinf doskasiga ko'rsatadi.	1.1. Tinglaydi va yozib boradilar.
2-bosqich. Asosiy qism. (65 min)	2.1.Ma'ruza matnini "Insert" texnikasini qo'llash yordamida o'qib chiqish va bir-biri bilan fikr almashishni aytib o'tadi 2.2. Ixtiyoriy ravishda talabalarni guruhlariga bo'ladi 2.3. Ma'ruzaning biron-bir savoli bo'yicha talabani ekspert bo'lishini aytadi ("Birgalikda o'rganamiz" texnikasi) 2.4. Eksport-qog'ozlarni tarqatadi, yoki doskaga yozib qo'yadi. 2.5. Guruhlar bo'yicha ishlashni boshlab, savollarga-javob berishlarini eslatadi 2.6. Natijalar bilan tanishtirish uchun talabalarni taklif etadi. Guruh vakillari o'zlashtirgan materiallarni bayon etadi va savol-javobda ishtirok etadi. 2.7.Konsultant sifatida talabalarni chiqishlari, fikr-mulohazalarini baholab boradi, kerak bo'lganda qo'shimcha va tuzatishlar kiritadi	2.1.O'qiydi, jadval to'ldiradi 2.2. Guruhda ishlaydi. 2.3. Ekspert sifatida fikr bayon etadi. 2.4. Yozib boradi. 2.5. Og'zaki javob va savollarda ishtirok etadi. 2.6. Yozib boradi.
3-bosqich. Xulosa (10 min)	3.1.Ma'ruza bo'yicha xulosalarni aytib o'tadi. 3.2.Guruhlarni o'zaro baholarini tinglaydi. Ishlab chiqilgan xulosalarni ahamiyatini qayd etadi 3.3.Faol talabalarni baholaydi	

O'quv mashg'ulotining texnologik xaritasi

Faoliyat bosqichlari, vaqti	Faoliyat mazmuni	
	o'qituvchi	Talaba

1. bosqich tayyorlov (15 min)	1.1. Seminar mavzusi, reja, maqsad va vazifalarini aniqlaydi. 1.2. Seminar-munozarada hal etilishi zarur bo'lgan masalalarni belgilab beradi 1.3. Zaruriy adabiyotlar ro'yxatini beradi Seminar boshlovchisi(1),opponentlar, resenziyalar (2),mantiqchi (3), psixolog (4),ekspertni (5) tayinlaydi Bahs-munozarani o'tkazishni tartibi va tashkiliy jihatlarini rejalashtiradi	Boshlovchi 1 yoki 2 ta talabaga seminar mavzusi bo'yicha doklad qilib berishni aytadi.
2.bosqich. Kirish (5 min)	Seminar mavzusini e'lon qiladi va boshlovchini tanishtiradi.	Boshlovchi ma'ruzachilar, opponentlar, resenzentlar, mantiqchi, psixolog, ekspertlarni tanishtiradi
III.bosqich Asosiy qism (50 min)	Savollar berish, alohida fikr-mulohaza bildirish, qarama-qarshi fikrlarga munosabat bildirish, umumlashtirish mumkin.Talabalarni erkin fikr yuritishlariga sharoit yaratadi.	Dokladdan so'ng boshlovchi opponent va resenzentlarga so'z beradi. Ishtirokchilarni «Bahs-munozara» eslatmasi bilan tanishtiradi va uni boshlashini e'lon qiladi.
IV. Analitik xulosa	4.1. Bahs-munozara yakunida asosiy masalalarni alohida qayd etadi. Bunda ko'pchilik qo'llab-quvvatlagan fikrga urg'u berish zarur. Yakuniy xulosalar qiladi. Ishtirokchilarni baholaydi 4.2. Talabalarga mustaqil ish uchun vazifalar beradi.(3-ilova)	Boshlovchi resenzent, opponent, slaydchi , psixolog va ekspertlarga so'z beradi.

24-mavzu. Sovet hokimiyati davrida O‘zbekistonning ma’naviy-madaniy qaramligi, Sovet tuzumining O‘zbekistondagi qatag‘onlik siyosati va uning oqibatlari

O‘quv mashg‘ulotida o‘qitish texnologiyasi

O‘quv vaqti	2 soat
O‘quv mashg‘uloti shakli	Axborotli ma’ruza va «Insert» texnikasi yordamida blis-so‘rov usuli.
O‘quv mashg‘uloti rejasi:	1. “Madaniy inqilob” siyosati. “Hujum” harakati, “savodsizlikni tugatish” uchun qurash. 2. Urushdan keyigi yillarda ma’naviy ma’rifiy sohada ma’muriyatchilikning kuchayishi, ruslashtirish siyosati. 3. Sobiq sho‘rolar mamlakatida totalitar, ma’muriy buyruqbozlik tuzumining qaror topishi. 4. Qo‘mfirqa va sovet hokimiyatining O‘zbekistonda yuritgan qatag‘onlik siyosati va uning respublika ijtimoiy, madaniy hayotiga asoratli ta’siri.
O‘quv mashg‘ulotining maqsadi: Talabalarda sovet hokimiyati davrida O‘zbekistonda amalga oshirilgan siyosiy, ijtimoiy, madaniy sohalaridagi kamchiliklari va ularning oqibatlari to‘g‘risida mustaqil bilim va fikr shakllantirish.	
Pedagogik vazifalar:	O‘quv faoliyat natijalari
-Respublika sanoatini sobiq ittifoq davrida bir yoqlama rivojlantirilganligini ochib berish. -O‘zbekiston SSRda qishloq xo‘jaligini rivojlanishi kamchiliklari va uning oqibatlari. -20-80 yillarda O‘zbekistonning ijtimoiy, madaniy hayoti tahlil etiladi	- “Madaniy inqilob” siyosati sohasidagi bilimlari shakllanadi. - “Hujum” harakati, “savodsizlikni tugatish” uchun kurash to‘g‘risida tassavurga ega bo‘ladi. - Urushdan keyingi yillarda ma’naviy-ma’rifiy sohada ma’muriyatchilikning kuchayishi, ruslashtirish siyosati mohiyatini anglab yetadi. - Sobiq sho‘rolar mamlakatida totalitar, ma’muriy buyruqbozlik tuzumining qaror topishi to‘g‘risida ma’lumotlarga ega bo‘ladi. - Qo‘mfirqa va sovet hokimiyatining O‘zbekistonda yuritgan qatag‘onlik siyosati va uning respublika ijtimoiy, madaniy hayotiga asoratli ta’sirini o‘rganadi.
O‘qitish uslubi va texnikasi:	«Insert» texnikasi yordamida blis-so‘rovi o‘tkazadi

O'qitish vositalari:	Ma'ruza matni, savollar tuzish uchun toza qog'ozlar, sinf doskasi
O'qitish shakli:	Frontal, jamoa, guruhlarda ishlash
O'qitish sharoiti:	Texnika vositalari bilan jihozlangan auditoriya
Baholash mezonlari:	Og'zaki nazorat, savol-javob

O'quv mashg'ulotining texnologik xaritasi

Faoliyat bosqichlari, vaqti	Faoliyat mazmuni	
	Ma'ruzachi-o'qituvchi	Talaba
1. bosqich O'quv mashg'ulotiga kirish (5 min)	1.1. Auditoriyani darsga tayyorlaydi 1.2. Yangi mavzuni e'lon qiladi, ma'ruza rejasi, tayanch tushuncha va atamalar yozilgan tarqatma materialni talabalarga beradi yoki sinf doskasiga ko'rsatadi.	1.1. Tinglaydi va yozib boradilar.

2-bosqich Bilimlarning dolzarblashuvi (60 min)	2.1.Oldindan tayyorlangan ma’ruza matnini “Insert” texnikasini qo’llash rdamida o’qib chiqishni talabalarga eslatadi. Shu bilan birga ularga matn orqali mavzuga oid qanday yangi ma’lumotlarni bilib olganliklari to’g’risida qisqacha yozib borishini aytadi. Vaqti vaqti bilan matnning u yoki bu qismiga e’tibor berishlarini, ular tushunmagan jummalarni tahlil etib turadi. Rejaga asosan suxbat olib boradi. 2.2. O’zlashtirish darajasiga ko’ra guruhlariga bo’linadi. Matn bilan tanishi chog’ida talabalarda paydo bo’lgan savollar va fikr-mulohazalarni aniqlash uchun blis-so’rovini o’tkazadi. Faol talabalarga ularni yozib borishni taklif etadi. 2.3. Toza varaqlarga guruh savollari va javoblarini yozishni aytadi. 2.4. Guruhlarga o’zlashtirgan ma’lumotlar bo’yicha axborot berishlarini taklif etadi. Bunda ma’lumotni to’ldirgan yoki qo’shimcha qilgan talabalarga alohida e’tibor beradi. 2.5. Konsultant sifatida aytib eshittirilgan ma’lumotlar, savol javoblarni eshitib izohlab, zaruriy paytda to’g’rilab boradi.	2.1. Ma’ruza matnini diqqat bilan o’qib chiqadi. «Insert» texnikasi yordamida hozir bilib olgan yangi ma’lumotlarni qayd etadi. O’qituvchi savollariga javob beradi. 2.2. Guruhda ishlaydi. Savol berish va javoblarda faol qatnashadi va zaruriy hollarda yozib boradi 2.3. Savol- javob yozishda qatnashadi. 2.4. Ma’lumotlarni bayon etishda va to’ldirishda ishtirok etadi 2.5. Tinglaydi. 2.6. Baholashda ishtirok etadi
4-bosqich. Xulosa (10 min)	Ma’ruza bo’yicha xulosalarni aytib o’tadi va talabalar e’tiborini mavzuni asosiy jihatlariga qaratadi. Faol guruh va talabalarni qayd etib baholaydi.	

25-mavzu. Sovetlar davrida ma'naviy qaramlik. O'zbekistonda yuritgan qatag'onlik siyosati va uning oqibatlari

O'quv mashg'ulotida o'qitish texnologiyasi

O'quv vaqti	2 soat
O'quv mashg'uloti shakli:	Seminar, savol-javob shaklida
O'quv mashg'uloti rejasi:	“Madaniy inqilob” siyosati. “Hujum” harakati, “savodsizlikni tugatish” uchun qurash. Urushdan keyingi yillarda ma'naviy ma'rifiy sohada ma'muriyatchilikning kuchayishi, ruslashtirish siyosati. Sobiq sho'rolar mamlakatida totalitar, ma'muriy buyruqbozlik tuzumining qaror topishi. Qo'mfirqa va sovet hokimiyatining O'zbekistonda yuritgan qatag'onlik siyosati va uning respublika ijtimoiy, madaniy hayotiga asoratli ta'siri.
O'quv mashg'ulotining maqsadi:	Sovet hokimiyatining O'zbekistonda amalga oshirilgan iqtisodiy, madaniy siyosati va uning oqibatlarini haqidagi tushunchalarni mustahkamlash.
Pedagogik vazifalar: -totalitar tuzum, ma'muriy-buyruqbozlik mexanizmi mohiyatini ochib berish; -O'zbekistonning ijtimoiy, siyosiy, madaniy soha arboblari qatag'onlik siyosati qurbonlariga aylanish jarayonlarini tahlil etadi; -Respublika sanoatini sobiq ittifoq davrida bir yoqlama rivojlantirilganligini ochib berish; -O'zbekiston SSRda qishloq xo'jaligini rivojlanishi kamchiliklari va uning oqibatlarini ochib berish; -1920-1980 yillarda	O'quv faoliyat natijalari: -“Madaniy inqilob” siyosati bilimlari shakllanadi. - “Hujum” harakati, “savodsizlikni tugatish” uchun qurash to'g'risida tassavurga ega bo'ladi. - Urushdan keyingi yillarda ma'naviy-ma'rifiy sohada ma'muriyatchilikning kuchayishi, ruslashtirish siyosati mohiyatini anglab yetadi. - Sobiq sho'rolar mamlakatida totalitar, ma'muriy buyruqbozlik tuzumining qaror topishi to'g'risida ma'lumotlarga ega bo'ladi. - Qo'mfirqa va sovet hokimiyatining O'zbekistonda yuritgan qatag'onlik siyosati va uning respublika ijtimoiy, madaniy hayotiga asoratli ta'sirini o'rganadi.

O'zbekistonning ijtimoiy, madaniy hayoti tahlil etiladi.	
O'qitish uslubi va texnikasi:	Savol-javob, mulohaza
O'qitish vositalari:	Seminar savollari
O'qitish shakli:	Frontal, jamoa
O'qitish sharoiti:	Jihozlangan auditoriya
Nazorat shakli:	Og'zaki nazorat, savol-javob

O'quv mashg'ulotining texnologik xaritasi

Faoliyat bosqichlari, vaqti	Faoliyat mazmuni	
	O'qituvchi	Talaba
1-bosqich. Mashg'ulotga tayyorlanish qismi (10 min)	Seminar savollarini eslatadi. Baholash mezonini tushuntiradi	Tinglaydi.
2.bosqich. Asosiy qism (60 min)	2.1. Savollarga tayyor talabalarni javoblarini tashkil etadi. 2.2. Javob berish jarayonida keltiralayotgan faktlar, sanalar, shaxslar to'g'risidagi ma'lumotlar to'g'riligini kuzatadi. 2.3. To'ldiruvchi, savol beruvchi talabalar chiqishlarini tashkil etadi. 2.4. Javoblarni guruh bo'yicha muhokamaga qo'yadi. 2.5. Zarur bo'lganda tuzatishlar va to'ldirishlar kiritadi	Javob berishda ishtirok etadi yoki tinglaydi Javoblarni tekshirib boradi, savollar tayyorlaydi. Qo'shimcha qilishda ishtirok etadi. Bahs-munozarada qatnashdi.
3 bosqich. Xulosa (10 min)	Savollar bo'yicha umumiy xulosalar qiladi va talabalarni baholaydi.	Tinglaydi yozib boradi.

26-mavzu: Mustabid sovet tuzumining O‘zbekistondagi qatag‘onlik siyosati va uning oqibatlarini

O‘quv mashg‘ulotida o‘qitish texnologiyasi

O‘quv vaqti	2 soat
O‘quv mashg‘uloti shakli:	Axborotli ma’ruza va «Birgalikda o‘rganamiz» va «Insert» texnikalari.
O‘quv mashg‘uloti rejasini:	1. Sobiq SSRda totalitar-ma’muriy-buyruqbozlik tizimining shakllanishi. Stalin shaxsiga sig‘inish. 2. O‘zbekistonda 20-40 yillardagi siyosiy qatag‘onlar 3. Sovet hokimiyatining 40-50 y.y. qatag‘onlik siyosati 1980-yillarda qatag‘onlikning yangi bosqichi
O‘quv mashg‘ulotining maqsadi: Qatag‘onlik atamasi mohiyati, siyosiy, madaniy arboblarning qatag‘onlik siyosati qurbonlariga aylanishi va ularning ayanchli oqibatlarini ochib berish.	
Pedagogik vazifalar	O‘quv faoliyat natijalari
-ma’muriy-buyruqbozlik tizimini shakllanish sabablarini yoritish -avtoritar tuzum mohiyatini tushuntirish -1920-40 yillarda sovet hokimiyatining qatag‘onlik siyosatini ochib berish. -1940-50yy madaniy ilm, fan soha vakillari qatag‘onlik siyosati qurbonlariga aylanishini tahlil etish -«O‘zbek ishi», «paxta ishi» tushunchalarini paydo bo‘lishini va uning oqibatlarini tushuntirish	-ma’muriy-buyruqbozlik mohiyati to‘g‘risida tushuncha shakllantirish -«shaxsga sig‘inish» tushunchasi va uning tarixiy saboqlari o‘rganiladi -1920-40 yy siyosiy arboblarning qatag‘onligi aniqlanadi -1940-50 yy qatag‘onlik qurbonlari to‘g‘risida ma’lumot olinadi -«O‘zbek ishi» va uning ayanchli oqibatlarini va mustaqil O‘zbekiston rahbariyatining amalga oshirgan tadbirlari o‘rganiladi.
O‘qitish uslubi va texnikasi	«Birgalikda o‘rganamiz» «Insert» texnikasi
O‘qitish vositalari	Ma’ruza matni, savollar tuzish uchun toza qog‘ozlar, sinf doskasi
O‘qitish shakli	Frontal, jamoa, guruhlarda ishlash
O‘qitish sharoiti	Texnika vositalari bilan jihozlangan auditoriya
Baholash mezonini	Og‘zaki nazorat, savol-javob

O'quv amshg'ulotining texnologik xaritasi

Faoliyat bosqichlari, vaqti	Faoliyat mazmuni	
	Ma'ruzachi-o'qituvchi	Talaba
1. bosqich O'quv mashg'ulotiga kirish (5 min)	1.1. Auditoriyani darsga tayyorlaydi 1.2. Yangi mavzuni e'lon qiladi, ma'ruza rejasi, tayanch tushuncha va atamalar yozilgan tarqatma materialni talabalarga beradi yoki sinf doskasiga ko'rsatadi.	1.1. Tinglaydi va yozib boradilar.
2-bosqich Bilimlarning dolzarblashuvi (65 min)	2.1.Ma'ruza matnini "Insert" texnikasini qo'llash yordamida o'qib chiqish va bir-biri bilan fikr almashishni aytib o'tadi 2.2. Ixtiyoriy ravishda talabalarni guruhlariga bo'ladi 2.3. Ma'ruzaning biron-bir savoli bo'yicha talabani ekspert bo'lishini aytadi ("Birgalikda o'rganamiz" texnikasi) 2.4. Ekspert-qog'ozlarni tarqatadi, yoki doskaga yozib qo'yadi. 2.5. Guruhlar bo'yicha ishlashni boshlab, savollarga-javob berishlarini eslatadi 2.6. Natijalar bilan tanishtirish uchun talabalarni taklif etadi. Guruh vakillari o'zlashtirgan materiallarni bayon etadi va savol-javobda ishtirok etadi. 2.7.Konsultant sifatida talabalarni chiqishlari, fikr-mulohazalarini baholab boradi, kerak bo'lganda qo'shimcha va tuzatishlar kiritadi	2.1.O'qiydi, jadval to'ldiradi 2.2. Guruhda ishlaydi. 2.3. Ekspert sifatida fikr bayon etadi. 2.4. Yozib boradi 2.5. Og'zaki javob va savollarda ishtirok etadi 2.6. Yozib boradi

3-bosqich. Xulosa (10 min)	3.1.Ma'ruza bo'yicha xulosalarni aytib o'tadi. 3.2.Guruhlarni o'zaro baholarini tinglaydi. Ishlab chiqilgan xulosalarni ahamiyatini qayd etadi 3.3.Faol talabalarni baholaydi 3.4. mustaqil ish uchun vazifalar beradi(2-ilova)	

27-mavzu. Sovet tuzumining O'zbekistonda yuritgan qatag'onlik siyosati va uning oqibatlari

O'quv mashg'ulotida o'qitish texnologiyasi

O'quv vaqti	2 soat
O'quv mashg'uloti shakli:	Seminar, savol-javob shaklida
O'quv mashg'uloti rejasi:	1. 1920 y oxirida sobiq sho'rolar mamlakatida totalitar, ma'muriy buyruqbozlik tizimini qaror topishi. 2.Qo'mfirqa va sovet hokimiyatining O'zbekistonda yuritgan qatag'onlik siyosati va uning respublika ijtimoiy, madaniy hayotiga asoratli ta'siri.
O'quv mashg'ulotining maqsadi:Sovet hokimiyatini O'zbekistonda olib borgan qatag'onlik siyosati va uning oqibatlarini yoritish.	
Pedagogik vazifalar	O'quv faoliyat natijalari
-totalitar tuzum, ma'muriy-buyruqbozlik mexanizmi mohiyatini ochib berish. -O'zbekistonning ijtimoiy, siyosiy, madaniy soha arboblari qatag'onlik siyosati qurbonlariga aylanish jarayonlarini tahlil etadi.	-O'zbekistonda totalitar tuzumini qaror topishi va uning salbiy oqibatlari o'rganiladi. -madaniy, ijtimoiy soha vakillari faoliyati va ularning ayanchli taqdiri tahlil etildi.
O'qitish uslubi va texnikasi:	Savol-javob, mulohaza
O'qitish vositalari:	Seminar savollari
O'qitish shakli:	Frontal, jamoa
O'qitish sharoiti:	Jihozlangan auditoriya
Baholash mezonlari:	Og'zaki nazorat, savol-javob

O'quv mashg'ulotining texnologik xaritasi

Faoliyat bosqichlari, vaqti	Faoliyat mazmuni	
	o'qituvchi	Talaba
1. bosqich Kirish (10 min)	Seminar savollarini eslatadi. Baholash mezonini tushuntiradi	Tinglaydi.
2.bosqich. Asosiy qism (60 min)	2.1. Savollarga tayyor talabalarni javoblarini tashkil etadi. 2.2. Javob berish jarayonida keltiralayotgan faktlar, sanalar, shaxslar to'g'risidagi ma'lumotlar to'g'risidagi ma'lumotlar to'g'riligini kuzatadi. 2.3. To'ldiruvchi, savol beruvchi talabalar chiqishlarini tashkil etadi. Javoblarni guruh bo'yicha muhokamaga qo'yadi. Zarur bo'lganda tuzatishlar va to'ldirishlar kiritadi	2.1.Javob berishda ishtirok etadi yoki tinglaydi 2.2.Javoblarni tekshirib boradi, savollar tayyorlaydi 2.3. Qo'shimcha qilishda ishtirok etadi. 2.4. Bahs-munozarada qatnashdi.
3 bosqich. Xulosa (10 min)	Savollar bo'yicha umumiy xulosalar qiladi va talabalarni baholaydi.	Tinglaydi yozib boradi.

Texnologik xaritaga oid ilovalar

1-ilova(16.2.)

«BAHS-MUNOZARA» MUAMMOLARI:

1. Sovet tuzumida ma'muriy-buyruqbozlikning shakllanishiga, bu tuzumning dastlabki yillaridayoq bo'zila boshlashiga sabab bo'lgan omillar nimalardan iborat edi?

2. Shaxsga sig'inish oqibatlarini nimalarga olib keladi?

3. Sobiq hukmron partiya va sovet hukumatining qatag'onlik siyosatini yurgizishdan maqsad nima edi?

4. Nima sababdan 20-yillar oxiridagi qatag'onlik aynan sobiq jadidlarga qaratildi?

5. 30-50-yillar qatag'onligi aynan tuman, viloyat, respublika rahbarlariga hamda shoir, yozuvchi va olimlarimizga qaratildi. Buning sababi nimada edi?

6. 20-30 va 50-yillardagi qatag'onlik siyosatining og'ir oqibatlarini izohlab bering?

7. Sobiq ittifoq rahbariyatining 80-yillarda O‘zbekistonla qatag‘onlikning yangi ko‘rinishlarini amalga oshirishdan maqsadi nima edi?

8. Sovet hukumati dindorlarga, masjid va madrasalarga qanday munosabatda bo‘ldilar?

9. Milliy yetakchilarimiz va respublika rahbarlari nima sababdan yurtimizda bo‘layotgan bu mudhish jarayonlarni to‘xtatib qololmadilar?

10. «Kadrlar desanti», «Paxta ishi», «O‘zbek ishi», bo‘yicha respublikada qanday ishlar amalga oshirildi va ular qanday oqibatlarga olib keldi?

11. Yaqin kishilaringiz, qarindoshlaringiz orasida qatag‘onlik siyosatidan zahmat chekkanlar bormi? Ular haqida so‘zlab bering.

12. Bu mudhish tariximizdan qanday saboq chiqara olasiz?

28 – mavzu: Ikkinchi jahon urushi yillarida O‘zbek xalqining fashizm ustidan qozonilgan g‘alabaga qo‘shgan hissasi

O‘quv mashg‘ulotida o‘qitish texnologiyasi.

O‘quv vaqti.	2 soat
O‘quv mashg‘uloti shakli	“Birgalikda o‘qiymiz” usulidan foydalaniladigan axborot ma’ruza
O‘quv mashg‘uloti rejasi:	1. II jahon urushi boshlanishi. Mamlakat hayotining harbiy izga solinishi. 2. Urush yillarida O‘zbekistonning sanoati qishloq xo‘jaligi va madaniyati. 3. O‘zbekistonlik jangchilarning urush jangohlaridagi jasoratlari. 4. Urushning yakuni va saboqlari. Urushda erishilgan g‘alabaning olamshumul ahamiyati.
O‘quv mashg‘ulotining maqsadi: II jahon urushida erishilgan g‘alabaga O‘zbek xalqining qo‘shgan hissasi haqida bilimni shakllantirish	
Pedagogik vazifalar: Ikkinchi jahon urushining sabablari, xarakteri, uning boshlangich davridagi qiyinchiliklarini yoritib berish; O‘zbekistonda urushning dastlabki kunlaridan boshlab amalga oshirilgan safarbarlik ishlarini; Respublika iqtisodini harbiy maqsadlar yo‘lida qayta qurilishi jarayonlarini ko‘rsatadi; Respublika mamlakatlarining front ortida ko‘rsatgan mahnat jasoratlari va ularning ahamiyatini bayon etish; O‘zbekiston olimlari, ijodiy ziyolilarining urush davridagi faoliyati,	O‘quv faoliyatining natijalari: ikkinchi jahon urushining boshlanishi sabablari, xarakteri hamda uning boshlang‘ich davridagi qiyinchiliklarni aytadi; O‘zbekistonda amalga oshirilgan safarbarlik ishlarini, respublika iqtisodini harbiy maqsadlarga yo‘naltirilib qayta qurish jarayonlarini ochib beradi; Respublika mehnatkashlarining front ortida jasoratli mehnatlarini ko‘rsatadi; O‘zbek olimlari, adabiyot vasan‘at xodimlarining bu urushda erishilgan g‘alabaga qo‘shgan xissalarini konkret

ularning fashizm ustidan erishilgan g'alabaga qo'shgan hissalarini yoritish; O'zbekistonlik jangchilarning jang maydonlaridagi ko'rsatgan jasoatlarini aytish; urushning yakuni, bu urushda erishilgan g'alabaning olamshumul tarixiy ahamiyati va saboqlarini ko'rsatish;	misollar asosida so'zlab beradi; ikkinchi jahon urushi jangohlarida O'zbekistonlik jangchilarning ko'rsatgan misilsiz qaxramonliklarini aytib beradi; urushning asosiy yakuni unda qozonilgan g'alabaning qimmatini va buyuk ahamiyati hamda asosiy saboqlarini sanab beradi.

O'qitish usullari va texnologiyasi	“Birgalikda jamoaviy holda o'qish”, texnikasi: “koop-koop”, Insert, blis-so'rov, taqdimot, grafik organayzalar, “Piramida”, “Klaster”, xronologik hamda analitik jadvallar, esse.
O'qitish vositalari	Ma'ruza matnlari, ko'rgazmali materiallar ma'ruzachining slayd – taqdimotlari, taqdimot uchun qog'oz, market va skotch.
O'qitish shakllari	Frontal, jamoaviy va guruhlarda.
O'qitish sharoitlari	TSB axborot texnologiyalari bilan ishlashga moslashtirilgan auditoriya.
Monitoring va baholash	Og'zaki nazorat: blis – so'rov, diqqatni jalb qiluvchi savollar, yozma nazorat, esse.

O'quv mashg'ulotining texnologik xaritasi

Faoliyat bosqichlari, vaqti	Faoliyat mazmuni	
	O'qituvchi	Talabalar
1 bosqich O'quv mashg'ulotiga kirish (10 min.)	1.1. Ma'ruza mavzusini o'quv mashg'ulotidan kutilayotgan natijalarni darsni o'tkazish rejasini e'lon qiladi. 1.2. Mashg'ulotda o'qitiladigan ma'ruzaning matnini insert usulida mustaqil o'qish hamda insert jadvalini to'ldirishni eslatadi. “Bu mavzu bo'yicha qanday yangilikni bildingiz?” degan savolga javob berishni tavsiya qiladi. Blis – so'rov o'tkazadi. 1.3. Insert asosida ma'ruza matnini mustaqil o'qish jarayonida talabalarda qanday savollar paydo bo'lganligini aniqlaydi. Ularni doskaga yozib qo'yadi va bu savollarga dars oxirida qaytishini	1.1. Diqqat bilan tinglaydilar, yozib oladilar. 1.2. Svollarga javob beradilar. 1.3. Savollar tuzadilar (o'qituvchiga berish uchun)

	tavsiya qiladi.	
2 bosqich. Bilmni faollashtirish (10 min.)	2.1. Oldindan tuzilgan savollar asosida (1 ilova) suxbat o'tkazish yo'li bilan talabalar bilimini faollashtiradi.	2.1. Savollarga javob beradilar.
3 bosqich Asosiy (55 min.)	3.1. Talabalarni erkin holda 3 ta mini guruhlariga bo'ladi. Har bir guruh o'tilayotgan mavzuning bir savoli bo'yicha "Ekspert" bo'lishi va bu savolni boshqa guruh talabalariga o'rgatish vazifasi yuklatilganini e'lon qiladi. Qog'oz, marketlar, ekspert varaqlarini tarqatadi (2- ilova), ularning mazmunini izohlaydi. Qanday natijalar, kutilayotgani, tayyorgarlik ko'rish jarayonida qanday materiallardan (ma'ruza matni, o'quv qo'llanmalari v.b.) foydalanishni (3 -ilova) tushuntiradi. Ish uchun ajratilgan vaqt (reglament), hamda baholash ko'rsatgichlari va mezonni bilan tanishtiradi. (4,5 -ilova). Guruhlarada ishlashni boshlashni e'lon qiladi. 3.2. Savollarga berilgan javoblar tag'dimotini tashkil qiladi. – maslahatchi sifatida so'zga chiqadi; – taqdimot oxirida guruhlar o'rtasidan o'zaro baholashni tashkil etadi; – mavzuning bayon etilgan masalari yuzasidan umumiy xulosalar qiladi. 3.3. Talabalar bilimini anqilash maqsadida, darsni boshida doskaga yozib qo'yilgan savollarga javob berishni taklif qiladi. Nazorat savollari beradi (6	3.1. Guruhlarda berilgan vazifani mazmuni muhokama qilinadi, zaruriyat to'g'risa, vazifalar guruh a'zolari o'rtasida taqsimlaydilar, rejalashtirilgan natija aniqlaydilar, savollar beradilar. – Guruhlarda ishlaydilar: berilgan vazifani jamoa bo'lib muhokama qilib, ularga javoblar tayyorlaydilar, namoyish etish materiallarini rasmiylashtiradilar. 3.2. Guruh liderlari berilgan vazifada qo'yilgan savollarga javobni o'z ichiga olgan axborotni beradilar; namoyish etuvchi materiallardan foydalanadilar; boshqa guruhlar ishini baholaydilar; o'zaro baholash natijalarini e'lon qiladilar. 3.3. Savollarga javob beradilar.

	ilova), blis – so‘rov o‘tkazadi.	
3 boqich. Yakunlovchi (5 min.)	4.1. O‘quv faoliyati natijalarini e‘lon qiladi, o‘zaro baholash natijalarini yakunlaydi, lider guruhni aniqlaydi, darsning faol qatnashchilarini rag‘batlantiradi. 4.2. Mustaqil ishlar uchun vazifa beradi va uni bajarish muddatini belgilaydi (7 ilova).	4.1. Tinglaydilar, aniqlovchi savollar beradilar. 4.2. Tinglaydilar, mustaqil ishlar uchun vazifalar yozib oladilar.

29-mavzu: Ikkinchi jahon urushi yillarida o‘zbek xalqining fashizm ustidan qozonilgan g‘alabaga qo‘shgan hissasi

O‘quv mashg‘ulotida o‘qitish texnologiyasi.

O‘quv vaqti	2 soat
O‘quv mashg‘uloti shakli	Seminar-anjuman
O‘quv mashg‘uloti rejasi:	1. Ikkinchi jahon urushining boshlanishi. O‘zbekistonning kuch va vositalarining urushga safarbar etilishi. 2. SSSRning frontga yaqin g‘arbiy viloyatlaridan O‘zbekistonga sanoat korxonalari, ilmiy madaniy muassasalar va bolalarni ko‘chirib keltirilishi. 3. Urush yillarida O‘zbekiston sanoati, qishloq xo‘jaligi hamda fan va madaniyati. 4. O‘zbekistonlik jangchilarning frontdagi jasoratlari
Mashg‘ulotning maqsadi: II jahon urushi yillarida O‘zbekiston iqtisodiy, ijtimoiy, harbiy va madaniy taraqqiyoti jarayonini o‘rganish orqali talabalar bilimini shakllantirish va talabalarda ushbu mavzu yuzasidan o‘z bilimlarini va nuqtai –nazarlarini asoslangan holda va ravon bayon etish malakasini rivojlantirish	
Pedagogik vazifalar: 64. Mavzu bo‘yicha bilimlarini chuqurlashtirish va kengaytirish; -adabiyotlar bilan mustaqil ishlash, referat va boshqa ilmiy ishlar tayyorlash malakasini rivojlantirish; 65. Ma’lumotlarni bir tizimga solish, ularni analiz	O‘quv faoliyati natijalari: -jahon urushi atamasi, uning sabablari, xarakteri, harakatlantiruvchi kuchlari, bosqichlari, oqibatlarini ta’riflab beradi; 67. Respublikamizning urushga tortilish sabablarini aniqlab beradi; 68. Urush yillaridagi O‘zbekistondagi ijtimoiy-iqtisodiy sharoit, xalqimizning fidokorona mehnati, insonparvarligi to‘g‘ri-sidagi bilimlarni o‘zlashtiriladi;

qilish, xulosa chiqarish va umumlashti-rishga yordam berish; 66. Ilmiy munozaraga kirishish, o‘z fikrini ilmiy asoslar bilan himoya qila olish malakasini rivojlantirish.	69. II jahon urushining asosiy jarayonlari va unda mamlakatimiz aholisining fashizm ustidan qozonilgan g‘alabadagi ishtiroki faktlarini yoritib beradi.
O‘qitishning usullari va texnikasi:	diskussiya, blis-so‘rov va b.
O‘qitish vositalari:	Ma’ruza tezislari, ma’ruza matni, o‘quv qo‘llanmalar, qo‘shimcha adabiyotlar.
Mashg‘ulot shakli:	Yakka tartibda va jamoa bo‘lib ishlash.
O‘qitish sharoitlari:	Moslashtirilgan auditoriya
Monitoring va baholash	Og‘zaki nazorat, blis-so‘rov, nazorat savollari.

O‘quv mashg‘ulotining texnologik xaritasi:

Bosqichlari va vaqti	Faoliyati	
	O‘qituvchi	Talabalar

1 bosqich Tayyorgarlik (seminargacha)	referat mavzulari ro'yxatini e'lon qiladi: 1. Ikkinchi jahon urushining boshla-nishi. O'zbekistonning kuch va vositalarining urushga safarbar etilishi. SSSRning frontga yaqin g'arbiy viloyatlaridan O'zbekistonga sanoat korxonalari, ilmiy-madaniy muassasalar va bolalarni ko'chirib keltirilishi. Urush yillarida O'zbekiston sanoati, qishloq xo'jaligi hamda fan va madaniyati. 4. O'zbekistonlik jangchilarning frontdagi jasoratlari. Seminarga tayyorlanish uchun tavsiya etiladigan adabiyotlar ro'yxatini beradi; Mavzularni tanlab olishlarini tashkil etadi, mavzularni ma'ruzachilarga belgilab beradi, anjuman raisi, har bir mavzu bo'yicha taqrizchilar, tanqidchilarni va ekspertlarni belgilaydi. Ma'ruzachilarga referat rejasini tuzish vazifasini topshiradi, maslahatlar beradi. Ma'ruzachilar bilan seminarda qatnashish tartibi, har bir mavzu bo'yicha raisning vazifasi, qatnashish tartibi va reglamenti, baholar mezonlarini muhokama qiladi. Barcha talabalarga ma'ruza matni va qo'shimcha adabiyotlarni o'rganib, ma'ruzachilarga savollar tayyorlab kelishni topshiradi. Tayyorlangan referatlar bilan tanishib, kerak bo'lsa qo'shimchalar va to'ldirishlar kiritadi, Referatda aks etishi lozim bo'lgan savollar va javoblarni belgilaydi.	1) referat mavzulari, rollarni tanlaydilar, mashg'ulotni olib borish tartibi bilan tanishadilar 2) ma'ruzachilarga taqrizchilar va tanqidchilar biriktiladi. 3) Ma'ruzachilar referat mavzusi bo'yicha kengaytirilgan reja tuzadilar. 4) Barcha talabalar seminar mashg'ulotiga tayyorgarlik ko'rib, ma'ruzachilarga savollar tayyorlaydilar. 5) Ma'ruzachilarreferat tayyorlaydilar, kerak bo'lsa qo'shimchalar kiritadilar, ko'rsatilgan xatolarni to'g'rilaydilar.

I bosqich o'quv mashg'ulotiga kirish (5 min)	1.1. seminar mavzusi, maqsadlari va o'quv mashg'ulotidan kutilayotgan natijalarni e'lon qiladi, mashg'ulotning o'ziga xos tomonlari va anjuman raisi bilan tanishtiradi. 1.2 munozara olib borish tartibi, qoidalari, reglamentini tushuntiradi(1,2 ilova), muhokama ishtirokchilarini baholash mezonlari va ko'rsatkichlari bilan tanishtiradi.	Anjuman raisi ma'ruzachi, taqrizchi va tanqidchilarni tanishtiradi Munozara ishtirokchilariga eslatma, baholar mezonlari va ko'rsatkichlari bilan tanishadilar. Aniqlashtiruvchi savollar beradilar
2 bosqich: asosiy bosqich (65 min)	Talabalarining tayyorlangan referatlari bilan chiqishlarini tashkil etadi: 70.mavzu materialining mantiqiy bayonini diqqat bilan tinglab boradi; 71.lozim bo'lsa, ma'ruzachini to'xtatib, masalani jamoa bo'lib muhokama etishni yo'lga qo'yadi, keyin referatni tinglashga o'tiladi; Referat mazmunini jamoa bo'lib muhokama etishni tashkil etadi. - savollar beradi; 72.referatning asosiy masalalarini aniqlashtiradi; 73.talabalar fikriga quloq tutadi; 2.3. har bir referat muhokamasini qisqa umumlashtirish bilan yakunlaydi.	2.1. Anjuman raisi ma'ruzachilarga navbat bilan so'z beradi, ma'ruzachi o'z so'zini tugatganidan so'ng taqrizchi va tanqidchilarga so'z beradi. Taqrizchi ma'ruzaning yutuqlari va kamchiliklarini ko'rsatib o'tadi, tanqidchi bu masalaga o'z fikrini bildiradi, ma'ruzachiga saollar beradi, muhokamada ishtirok etadi. 2.2. talabalar jamoa bo'lib referat mazmunini muhokama etadilar, ma'ruzachilarga savollar beradilar, muhokamada ishtirok etadilar. Ekspertlar ma'ruzachilar,

		taqrizchilar va tanqidchilarni baholaydilar va ballar qo'yadilar.
Yakunlovchi bosqich (15 min)	Seminarni yakunlashni tashkil etadi: 74. ekspertlarga so'z beradi; 75. ekspertlar va muhokama ishtirokchilarining faoliyatini baholaydi; 76. seminar ishi bo'yicha yakun yasaydi; 77. asosiy jihatlariga to'xtalib o'tadi; 78. muhokama paytida qo'yilgan savollarga berilgan savollarga xulosa yasaydi; 79. seminar ishining natijalariga umumiy baho beradi; 3.2. mustaqil ish uchun vazifalar beradi.	3.1. ekspertlar: muhokama paytida ma'ruzachi, taqrizchi va tanqidchilarning tayyorgarligini va faolligini sharhlaydilar. Muhokama ishtirokchilariga qo'yilgan ballarni hisoblab e'lon qiladilar. 3.2. tinglaydilar, topshiriqlarni yozib oladilar.

30-mavzu: O'zbekistonda davlat mustaqilligini qo'lga kiritilishi. Huquqiy demokratik davlat va fuqarolik jamiyati asoslarining yaratilishi

O'quv mashg'ulotida o'qitish texnologiyasi

O'quv vaqti	2 soat
O'quv mashg'uloti shakli	«birgalikda o'qish» uslubidan foydalangan holda informasion ma'ruza darsi
O'quv mashg'uloti rejasi:	1. O'zbekiston Respublikasi Davlat mustaqilligini qo'lga kiritilishi uchun kurashlar va bosqichlari. 2. O'zbekistondagi siyosiy islohotlar. Milliy davlatchili asoslarining yaratilishi. 3. O'zbekistonda demokratik fuqaroviy jamiyat asoslarining yaratilishi
Mashg'ulotning maqsadi: O'zbekistonda davlat mustaqilligini qo'lga kiritilishi va demokratik jamiyat yaratish sohasidagi bilimlarni mustahkamlash va chuqurlashtirish	
Pedagogik vazifalar: 80. Birgalikda o'qish uchun sharoit	O'quv mashg'uloti natijalari: -mustaqillik, istiqlool, erk, ozodlik

yaratish; -Davlat mustaqilligi tushunchasi, Msutaqilligimiz arafasidagi tarixiy shart-sharoit bilan talabalarni tanishtirish. - Talabalarda Mustaqillik uchun harakatlarning boshlanishi, ijtimoiy-siyosiy harakatlar va ularning muvaffaqiyatli amalga oshirilishi to'g'risidagi bilimlarini mustahkamlash va chuqurlashtirish. 81. Mustaqillik sharoitida O'zbekistonda milliy davlatchilik asoslari, huquqiy demokratik davlat va fuqarolik jamiyati asoslarini yaratish masalalarini hal etilishi to'g'risidagi tushunchalari va bilimlarini mustahkamlash	tushunchalarining va mamlakatimizning mustaqillik yo'lidagi kurashlari, uning sabablari va bu kurashlar yo'lida berilgan qurbonlar to'g'risidagi bilimlarni chuqurlashtiriladi va mustahkamlanadi; - 80-yillarning ikkinchi yarmidagi O'zbekistondagi sharoit va xalqning norozilik kayfiyati, mustaqillikni qo'lga kiritish uchun qo'yilgan ijtimoiy-siyosiy qadamlarning mohiyati va ahamiyati anglanadi; 82. Mustaqillik sharoitida mamlakatimizda milliy davlatchilik asoslarini, huquqiy-demokratik davlatni yaratish, fuqarolik jamiyati asoslarini shakllantirishning o'ziga xos jihatlarini xarakterlaydi;
O'qitishning usullari va texnikasi:	Ma'ruza, muammoli dars, «birgalikda o'qish», diskussiya, blis-so'rov, «koop-koop» va b.
O'qitish vositalari:	Ma'ruza matni, ekspert varaqlari, prezentatsiya uchun varaqlar, marker va skotchlar.
Mashg'ulot shakli:	Frontal, jamoaviy, guruhlarda ishlash.
O'qitish sharoitlari:	Guruhlarda ishlash uchun moslashtirilgan auditoriya
Monitoring va baholash	Og'zaki nazorat, blis-so'rov, nazorat savollari.

O'quv mashg'ulotining texnologik xaritasi:

Faoliyat bosqichlari va vaqti	Faoliyat mazmuni	
	O'qituvchi	Talabalar
1 bosqich: o'quv mashg'ulotiga kirish (10 min)	Mavzu utilayotgan maqsad va natijalar, mashg'ulot rejasi bilan tanishtiradi. Vazifalarni bo'lib beradi, ma'ruza matni bilan insert metodi asosida tanishgan holda insert jadvalini to'ldirish. «mazkur mavzu yuzasidan qanday yangi narsalarni	1.1. Tinglaydilar va yozib boradilar. 1.1. Savollarga javob beradilar. 1.3. Savollar beradilar.

	o'rgandingiz degan savolga javob berishni taklif etadi., blis so'rov o'tkazadi. Talabalarda ma'ruza matni bilan insert usulida tanishish natijasida qanday savollar paydo bo'lgani bilan qiziqib, saollarni namoyish taxtasiga yoziladi va bu savollarga mashg'ulot so'ngida qaytish taklif etiladi.	
2. Asosiy bosqich (60 min)	2.1.talabalarni mini guruhlariga bo'ladi.har bir guruhga ularning mavzuning ma'lum bir savollari bo'yicha «ekspert» ekanliklarini va boshqalarni ana shu savollar bo'yicha o'qitishlari lozimligini ma'lum qiladi. Prezentatsiya uchun varaqlar, markerlar va ekspert varaqlari tarqatadi(№1-ilova), ularning mazmunini tushuntiradi, qanday natijalar kutilayotgani va tayyorgarlik jarayonida qanday ma'lumotlardan foydalanish lozimligini tushuntiradi, ish tartibi va reglamenti bilan (№2-ilova), baholash mezonlari va ko'rsatkichlari bilan(№3-ilova) tanishtiradi. Ishning boshlanishini e'lon qiladi. 2.2. mavzu savollarini prezentatsiyasi va muhokamasini tashkil etadi: 83. Maslahatchi sifatida qatnashadi; 84. qo'shimcha savollar beradi; 85. har bir guruh prezentatsiyasini tugatganidan so'ng ularni o'zaro baholashni tashkil etadi; 86. diqqatni asosiy masalaga	2.1. guruhlarda berilgan vazifa mazmunini muhokama etadilar, kutilayotgan natijani aniqlashtiradilar, savollar beradilar. Guruhlarda ishlaydilar, jamoa bo'lib javoblar tayyorlaydilar, namoyish etish uchun material tayyorlaydilar. 2.2. guruh a'zolari (yetakchilar) berilgan topshiriqdagi savollarga javob beradilar, tayyorlangan materiallarni namoyish etadilar, qo'shimcha savollarga javob beradilar, boshqa guruhlarining javoblarini muhokama etadilar, o'zaro baholash natijalarini ma'lum qiladilar. 2.3. berilgan savollarga javob qaytaradilar.

	qaratgan holda, mavzuning bayon etilgan savoli bo'yicha yakuniy xulosa chiqaradi. 2.3. mavzu bo'yicha bilimlarni o'zlashtirilganini tekshirish maqsadida mashg'ulot boshida namoyish taxtasiga yozib qo'yilgan savollarga javob berishni taklif etadi.(№4-ilova), blis-so'rov o'tkazadi.	
3-yakunlovchi bosqich	3.1. O'quv faoliyati natijalarini e'lon qiladi, o'zaro baholash natijalarini e'lon qiladi, ilg'or guruhni aniqlaydi, mashg'ulotda faol ishtirok etgan talabalarni rag'batlantiradi. 3.2. mustaqil ish uchun (№5-ilova) vazifalar va ularni bajarish muddatini e'lon qiladi.	3.1. Tinglaydilar. 3.2. mustaqil ish uchun vazifalarni yozib oladilar.

Texnologik xaritaga oid ilovalar

1-ilova

№1 ekspert varaqasi

1. Mamlakatimiz tarixida ozodlik uchun kurashlar tarixidan kimlarni bilasiz?
2. Sobiq ittifoqda 20 asrning 80-yillaridagi qanday jarayonlar O'zbekistonda mustaqillik uchun kurashlarni yanada jonlantirdi?
3. Davlatimiz mustaqilligiga erishish imkoniyatini yaratgan omillar nimalardan iborat edi?

№2 ekspert varaqasi

1. Mustaqillik xalqimizga qanday imkoniyatlar berdi?
2. Taraqqiyotning «o'zbek modeli» qanday tamoyillarga asoslanadi?
3. Sobiq ittifoqdan, eski mustabid tuzumdan mamlakatimizda demokratik isloxotlarni amalga oshirishga to'siq bo'lgan qanday siyosiy meros kolgan edi.?

№3 ekspert varaqa

1. O'zbekistonda huquqiy davlat, fuqarolik jamiyati qurilishida qanday tamoyillar, tajribalar va qadriyatlarga tayaniladi?
2. O'zbekistonda boshqaruvning qanday tizimiga amal qilinmoqda?
3. Kuchli davlatdan kuchli jamiyat sari», degan tamoyilning mazmun va mohiyatini tushuntirib bering?
4. O'zbekiston Respublikasi davlat ramzlari to'g'risidagi konseptual jadvalni to'ldiring.

31-mavzu. Mustaqillik yillarida O‘zbekistonning iqtisodiy, ma’naviy, madaniy taraqqiyoti

O‘quv mashg‘ulotida o‘qitish texnologiyasi

O‘quv vaqti	2 soat
O‘quv mashg‘uloti shakli	Axborotli ma’ruza va «Zigzag» (arratishi) texnikalari.
O‘quv mashg‘uloti rejasi	1. O‘zbekiston Respublikasi bozor munosabatlariga o‘tishning o‘ziga xos yo‘li, uning asosiy tamoyillari. 2.O‘zbekistonda iqtisodiy islohotlarni amalga oshirishning strategiyasi va asosiy bosqichlari 3.O‘zbekistonda maorif, fan va madaniyatning ravnaqi. Milliy tiklanish 4. Milliy g‘oya: maqsadi, vazifalari va ahamiti
O‘quv mashg‘ulotining maqsadi: Mustaqil O‘zbekistonda amalga oshirilayotgan islohotlar, taraqqiyotning «O‘zbek modeli» va madaniy, ma’rifiy o‘zgarishlar mohiyatini ochib berish	
Pedagogik vazifalar:	O‘quv faoliyat natijalari
-Mustaqil O‘zbekistonning bozor munosabatlariga o‘tish, taraqqiyotning «O‘zbek modeli» tamoyillari -iqtisodiy islohotlarning bosqichma-bosqich amalga oshirilishini yoritish -O‘zbekistonda madaniy, ma’anviy qadriyatlarni qayta tiklanishi yo‘lida amalga oshirilayotgan tadbirlari o‘rganiladi. -milliy g‘oyani shakllanishi, uning asosiy maqsad va vazifalari yoritiladi	«O‘zbek modeli»ning asosiy tamoyillari o‘rganiladi va tahlil etiladi -islohotlarni hayotda tadbiriq etilishi va bugungi kun natijalari o‘rganiladi. -«Ma’naviy meros» imizni qayta tiklanishi, milliy ong, o‘zlikni anglashni jarayonlariga baho beradi -milliy g‘oya tushunchasi, uning asosiy shakllari va bugungi kun talablariga javob berishni o‘rganiladi
O‘qitish uslubi va texnikasi	«Zigzag» texnikasi, savol-javoblar
O‘qitish vositalari	Ma’ruza matni,nashrlar yozilgan varaqlar, javoblar yoziluvchi jadval
O‘qitish shakli	Frontal, jamoa, guruhlarda ishlash
O‘qitish sharoiti	Texnika vositalari bilan jihozlangan auditoriya
Baholash mezonlari	Og‘zaki nazorat, savol-javob

O'quv mashg'ulotining texnologik xaritasi

Faoliyat bosqichlari, vaqti	Faoliyat mazmuni	
	Ma'ruzachi-o'qituvchi	Talaba
1. bosqich O'quv mashg'ulotiga kirish (15 min)	1.1. Auditoriyani darsga tayyorlaydi Yangi mavzuni e'lon qiladi, mashg'ulotning maqsad va vazifasi bilan tanishtiradi Har bir talabani ekspert sifatida qatnashishini aytadi. Har bir mavzuning biron, bir savolini o'rganib, boshqalarga tushuntirishni aytadi Savollar miqdoridan kelib chiqib, talabaga o'zi ishlashi kerak bo'lgan ekspert guruhi raqami beriladi (1,2,3,4,) Har bir talabani guruhlar bo'yicha taqsimlab, ekspert varaqlari tarqatadi va natijalarni baholash mezonini tushuntiradi	Tinglaydi Yozib boradi Eshitadi. Raqamlar tanlashda ishtirok etadi. Guruhda ishlashga tayyorlanadi
2-bosqich Asosiy qism (55 min)	Guruhlarda ish boshlashini e'lon qiladi Tarqatilgan ma'ruza matni asosida, talabalar o'z guruhlari bilan o'zlariga berilgan savollarga javob tayyorlaydi o'rganilgan mavzuni jadval shaklida rasmiylashtirilishini nazorat qiladi Talabalarni boshqa guruhlar bilan almashinib, o'zlari tayyorlagan savollarni boshqalarga tushuntiradi. O'qituvchi mavzu bo'yicha tayyorlagan test savollari tarqatadi va umumiy o'zlashtirishni tekshiradi Blis-savol-javob o'tkazadi	2.1.Tinglaydi 2.2. Guruhda ishlaydi. 2.3. Jadval to'ldiradi. 2.4. Tushuntirish ishlarida qatnashadi 2.5. Test savollariga javob beradi 2.6. Savol-javobda ishtirok etadi

3-bosqich. Xulosa (10 min)	3.1 Darsga umumlashtiruvchi xulosalar qiladi Talabalarni baholaydi 3.2 talabalarga mustaqil ish uchun vazifalar beradi	Tinglaydi, yozib boradi

32-mavzu. Milliy istiqlol g'oyasi, uning mohiyati, tarixiy ildizlari va ahamiyati

O'quv mashg'ulotida o'qitish texnologiyasi

O'quv vaqti	2 soat
O'quv mashg'uloti shakli	Seminar, savol-javob shaklida
O'quv mashg'uloti rejasi	1. G'oya, mafkura tushunchalari 2. O'zbekiston milliy istiqlol g'oyasi, uning mohiyati va tarixiy ildizlari. 3. Milliy mafkura, uning milliy istiqlol g'oyasi bilan umumiyligi va o'ziga xos tamoyillari 4. Milliy mafkuraning maqsadlari
O'quv mashg'ulotining maqsadi: Milliy istiqlol g'oyasi, milliy mafkurasi tushunchalarini yoritish	
Pedagogik vazifalar	O'quv faoliyat natijalari
-g'oya va mafkura tushunchasini bayon etish -M.I.G' uning mohiyati va tarixiy ildizlarini o'rganish -Milliy mafkura tushunchasi va uning ahamiyati -Milliy mafkura maqsadlari tahlil etiladi	-G'oya va mafkura shakllarini o'rganish -M.I.G' tushunchasi tarixiy ildizlari buzg'unchi va yaratuvchi g'oyalarni tahlil etish -Milliy mafkura asosiy g'oyalari o'rganiladi. -Milliy mafkura yaratuvchanlik maqsadlarini bugungi kunda hayotga tadbiq o'rganiladi
O'qitish uslubi va texnikasi	Savol-javob, mulohaza
O'qitish vositalari	Seminar savollari
O'qitish shakli	Frontal, jamoa
O'qitish sharoiti	Jihozlangan auditoriya
Baholash mezonlari	Og'zaki nazorat, savol-javob

O'quv mashg'ulotining texnologik xaritasi

Faoliyat bosqichlari, vaqti	Faoliyat mazmuni	
	o'qituvchi	Talaba
1. bosqich Kirish (10 min)	Seminar savollarini eslatadi. Baholash mezonini tushuntiradi	Tinglaydi.

2. bosqich. Asosiy qism (60 min)	2.1. Savollarga talabalarni javoblarini tashkil etadi. 2.2. Javob berish jarayonida keltirilayotgan faktlar, sanalar, shaxslar to'g'risidagi ma'lumotlar to'g'risidagi ma'lumotlar to'g'riligini kuzatadi. 2.3. To'ldiruvchi, savol beruvchi talabalar chiqishlarini tashkil etadi. Javoblarni guruh bo'yicha muhokamaga qo'yadi. Zarur bo'lganda tuzatishlar va to'ldirishlar kiritadi.	2.1.Javob berishda ishtirok etadi yoki tinglaydi 2.2.Javoblarni tekshirib boradi, savollar tayyorlaydi 2.3. Qo'shimcha qilishda ishtirok etadi. 2.4. Bahs-munozarada qatnashdi.
3 bosqich. Xulosa(10 min)	3.1. Savollar bo'yicha umumiy xulosalar qiladi va talabalarni baholaydi. 3.2. Talabalarga mustaqil ish uchun vazifalar beradi	Tinglaydi, yozib boradi.

33-mavzu: O'zbekiston va jahon hamjamiyati O'quv mashg'ulotida o'qitish texnologiyasi

O'quv vaqti	2 soat.
O'quv mashg'uloti shakli	Ma'ruza-konferensiya darsi
O'quv mashg'uloti rejasi:	1. O'zbekiston Respublikasining tinchliksevar tashqi siyosati asoslarining yaratilishi, uning tamoyillari. 2. O'zbekistonning jahon hamjamiyatiga qo'shilishi va uning xalqaro nufuzining ortib borishi 3. Respublikaning jahonning turli mamlakatlari, MDH, Markaziy Osiyo mintaqasidagi va boshqa davlatlar bilan hamkorlik aloqalarining mustahkamlanishi.
O'quv mashg'uloti maqsadi: O'zbekistonning jahon hamjamiyatiga integratsiyalashuvi jarayoni, respublikamizning xalqaro maydonda o'zining munosib o'rnini egallashi uchun olib borilayotgan tadbirlarining mohiyati, mazmuni va ahamiyati to'g'risidagi bilimlarni shakllantirish va chuqurlashtirish	
Pedagogik vazifalar: 87. O'zbekistonning tashqi siyosatining asoslari va tamoyillarining	O'quv faoliyati natijalari: 90. O'zbekistonning tashqi siyosati saosiy tamoyillarining

mohiyatini ochib berish; 88. Respublikamizning jahon hamjamiyatiga qo'shilishi jarayonini xarakterlab, talabalar ongiga yetkazib berish; 89. Mamlakatimizning jahonning turli mamlakatlari va xalqaro tashkilotlari bilan o'zaro va ko'p tomonlama aloqalarining kengayib borishi, mintaqaviy va xalqaro maydondagi respublikamizning o'ziga xos o'rnining mavjudligini ko'rsatib berish.	yaratilishi sabablari va ahamiyatini tushuntirib beradi; 91. O'zbekistonning turli xalqaro tashkilotlarga a'zo bo'lishi sabablari va uning ahamiyatini tushuntirib beradi; 92. Mamlakatimizning jahonning turli mamlakatlari va xalqaro tashkilotlari bilan olib borayotgan ko'p tomonlama hamkorligining iqtisodiy, siyosiy va madaniy ahamiyatini tushuntirib beradi.
O'qitish texnikasi va usullari:	Ma'ruza-anjuman, diskussiya, blis-so'rov
Ta'lim vositalari:	Ma'ruzalar tizimi, ko'rgazmali qurollar (ma'ruzachilarning slayd-prezentatsiyalari), proyektor, informasion texnologiya
Ta'lim shakli:	Individual, frontal, jamoaviy.
Ta'lim sharoiti:	Texnika vositalari bilan moslashtirilgan auditoriya

O'quv mashg'ulotining texnologik xaritasi

Faoliyat bosqichlari, vaqti	Faoliyat mazmuni	
	O'qituvchi	Talabalar
Tayyorlov bosqichi	1. Ma'ruzalar mavzulari ro'yxati (ilova №1), ma'ruzaga tayyorlanish uchun adabiyotlar ro'yxatini tarqatadi. 2. Ma'ruzachilarga mavzular bo'lib beradi, har bir mavzuga resenent, opponet va eksperlarni belgilaydi. 3. Tanlangan mavzu bo'yicha referat rejasini tuzish uchun topshiriqlar, maslahatlar beradi, boshqaruvchi, resenent, opponet va ekspertlarning vazifalari bilan tanishtiradi,	Ma'ruzachilar ma'ruzalar mavzularini tanlaydilar, ma'ruza rejasini tuzadilar va uni o'qituvchi bilan kelishib oladilar. Qolgan talabalar ma'ruza va qo'shimcha materialni yaxshilab o'rganadilar,

	qatnashish tartibi, reglamenti, baholash mezonlari va ko'rsatkichlari bilan tanishtiradi. 4. Barcha talabalarga ma'ruza va qo'shimcha ma'lumotlarini yaxshilab o'rganish, ma'ruzachilarga savollar tayyorlab kelishni topshiradi, diskussiya tinglovchilarga yetkazish uchun ijodiy xabarlar mavzularini(№2-ilova) tanlaydi, talabalarga bo'lib beradi. 5. Ma'ruzachilar bilan ma'ruzaning uslubi va strukturasini muhokama etadi, ma'ruza mazmuniga qo'shimchalar kiritadi.	ma'ruzachilarga savollar tayyorlaydilar, ijodiy xabarlar tanlaganlar ularni diskussiyaga tayyorlaydilar. Ma'ruzachilar referat tayyorlaydilar, o'qituvchi bilan maslahatlashib, qo'shimchalar kiritadilar, ma'ruza uchun ko'rgazmali materiallar tayyorlaydilar.
1-bosqich Mashg'ulotga kirish (10min)	1. Mashg'ulot mavzusi va rejasini, o'quv faoliyatidan kutilayotgan natijalarni, mashg'ulotni o'tkazishning o'ziga xos tomonlarini e'lon qiladi, boshqaruvchini tanishtiradi. 2. «O'zbekistonning jahon hamjamiyatiga qo'shilishi qanchalik muhim?» mavzusida yo'naltiruvchi savol bilan auditoriyaga murojaat qiladi. 3. Mashg'ulot reglamenti, diskussiya o'tkazish qoidalari (3-5 ilovalar), baholash mezonlari va ko'rsatkichlari bilan tanishtiradi. 4. (ilova №6)	Tinglaydilar, yozib boradilar. Savolga javob beradilar. Diskussiya, reglamenti, jadvallar bilan ishlash qoidalari, baholash mezonlari va ko'rsatkichlari bilan tanishadilar va aniqlashtiruvchi savollar beradilar.
2-asosiy bosqich (60 min)	2.1. ma'ruzachi va xabarchi talabalarning qatnashuvini tashkil etadi, qatnashuvchilar nutqi mazmunidagi mantiqiylikni diqqat bilan kuzatib boradi, lozim bo'lgan paytda kerakli tuzatishlarni kiritib boradi. 2.2. Resenzentrga qatnashish va savollar bershga imkon yaratadi. 2.2. Ma'ruza mazmunini muhokamasini tashkil etadi: 2.3. Ijodiy xabarchilarga navbat beradi; 2.4. Opponentlarga qatnashish va	Anjuman raisi ma'ruzachini tanishtiradi. Ma'ruzachi ma'ruzasini o'qiydi, resenzent ma'ruzaning yutuqlari va kamchiliklarini ko'rsatib o'tadi. Opponentlar o'z fikrlarini bildirib, savollar beradilar,

	qo‘shimcha savollar berishiga imkon beradi; 2.5. Savollar beradi (ilova №7); 2.6. Ma’ruzalarga aniqlik kiritib boradi; 2.7. Fikrlar almashinuviga sharoit yaratadi; 2.8. Har bir ma’ruzani umumlashtiruvchi nutq bilan tugatadi; 2.9. Ma’ruzalar muhokamasini ma’ruzachi, resenzent va opponentga ballar qo‘yish bilan yakunlaydi.	munozaralarda ishtirok etadilar. Munozara ishtirokchilari ma’ruza mazmunini muhokama etadilar, ijodiy xabarlar bilan ishtirok etadilar.
3- Yakun lovchi bosqich (10 min)	3.1. Yakun chiqarib, o‘quv mashg‘uloti natijalarini e‘lon qiladi, ekspertlarga so‘z beradi. Ma’ruzachilar va anjuman ishtirokchilarini tayyorgarligini, ularning munozara payti-dagi faolligini baholaydi, qisqa ravishda xulosa qiladi. 3.2. mustaqil ish uchun vazifalar va ularning bajarish muddatlarini aniqlaydi.	3.1. Ekspertlar munozaralarning umuiy natijalari va unum-dorligi, anjumanning tayyorlanishi va o‘tkazilishi to‘g‘risida xulosalarini bildiradilar. 3.2. tinglaydilar va mustaqil ish uchun vazifalarni yozib oladilar.

34-mavzu: O‘zbekiston va jahon hamjamiyati

O‘quv mashg‘ulotida o‘qitish texnologiyasi

O‘quv vaqti	2 soat.
O‘quv mashg‘uloti shakli	Ma’ruza-konferensiya darsi
O‘quv mashg‘uloti rejasi:	1. O‘zbekiston Respublikasining tinchliksevar tashqi siyosati asoslarining yaratilishi, uning tamoyillari. 2. O‘zbekistonning jahon hamjamiyatiga qo‘shilishi va uning xalqaro nufuzining ortib borishi 3. Respublikaning jahonning turli mamlakatlari, MDH, Markaziy Osiyo mintaqasidagi va boshqa davlatlar bilan hamkorlik aloqalarining mustahkamlanishi.

O'quv mashg'uloti maqsadi: O'zbekistonning jahon hamjamiyatiga integratsiyalashuvi jarayoni, respublikamizning xalqaro maydonda o'zining munosib o'rnini egallashi uchun olib borilayotgan tadbirlarining mohiyati, mazmuni va ahamiyati to'g'risidagi bilimlarni chuqurlashtirish va mustahkamlash		
Pedagogik vazifalar: - O'zbekistonning tashqi siyosatining asoslari va tamoyillarining mohiyatini ochib berish; - Respublikamizning jahon hamjamiyatiga qo'shilishi jarayonini xarakterlab, talabalar ongiga yetkazib berish; - Mamlakatimizning jahonning turli mamlakatlari va xalqaro tashkilotlari bilan o'zaro va ko'p tomonlama aloqalarining kengayib borishi, mintaqaviy va xalqaro maydondagi respublikamizning o'ziga xos o'rnining mavjudligini ko'rsatib berish.		O'quv faoliyati natijalari: -O'zbekistonning tashqi siyosati saosiy tamoyillarining yaratilishi sabablari va ahamiyatini tushuntirib beradi; -O'zbekistonning turli xalqaro tashkilotlarga a'zo bo'lishi sabablari va uning ahamiyatini tushuntirib beradi; -Mamlakatimizning jahonning turli mamlakatlari va xalqaro tashkilotlari bilan olib borayotgan ko'p tomonlama hamkorligining iqtisodiy,siyosiy va madaniy ahamiyatini tushuntirib beradi.
O'qitish texnikasi va usullari:		Muammoli seminar, diskussiya, blis-so'rov
Ta'lim vositalari:		Ma'ruzalar tizimi, ko'rgazmali qurollar (ma'ruzachilarning slayd-prezentatsiyalari), proyektor, informatsion texnologiya
Ta'lim shakli:		Individual, frontal, jamoaviy.
Ta'lim sharoiti:		Texnika vositalari bilan moslashtirilgan auditoriya

O'quv mashg'ulotining texnologik xaritasi

Faoliyat bosqichlari, vaqti	Faoliyat mazmuni	
	O'qituvchi	Talabalar
1 bosqich: o'quv mashg'ulotiga kirish (10 min)	Mavzudan kutilayotgan maqsad va natijalar, mashg'ulot rejasi bilan tanishtiradi. Vazifalarni bo'lib beradi, ma'ruza matni bilan insert metodi asosida tanishgan holda insert jadvalini to'ldirish. «davlat mustaqilligi nima?» degan savolga javob berishni taklif etadi., blis so'rov o'tkazadi.	1.1.Tinglaydilar va yozib boradilar. 4.1. Savollarga javob beradilar.

	1.3. Savol javob natijasida talabalarning muammoli dars o'tish uchun tayyorligini aniqlaydi	
2. Asosiy bosqich (60 min)	Talabalarga muammaoli vazifani o'qib beradi (№1-ilova). Muammoga qanday nom berish kerakligi bo'yicha qisqa fikr almashuvni tashkil etadi, talabalar tomonidan taklif etilgan variantlarni muhokama etib, ulardan birini tanlaydi. 2.2. Talabalarni mini guruhlariga bo'ladi. har bir guruhga muammoli masalani hal etish vazifasini qo'yadi. Taqdimot uchun varaqlar, markerlar tarqatadi tayyorgarlik jarayonida qanday ma'lumotlardan foydalanish lozimligi, muammoni hal etish bo'yicha uslubiy maslahatlar beradi, ish tartibi va reglamenti bilan (№2-ilova), baholash mezonlari va ko'rsatkichlari bilan(№3-ilova) tanishtiradi. Ishning boshlanishini e'lon qiladi. 2.3. mavzu savollarini taqdimoti va muhokamasini tashkil etadi: -Maslahatchi sifatida qatnashadi; -qo'shimcha savollar beradi; -har bir guruh taqdimotini tugatganidan so'ng ularni o'zaro baholashni tashkil etadi; 3. diqqatni asosiy masalaga qaratgan holda, mavzuning bayon etilgan savoli bo'yicha yakuniy xulosa chiqaradi. 4. Guruhlarni baholashni tashkil etadi 2.4. yakun chiqaradi, masalani hal etishda vujudga kelgan muammolar va qiyinchiliklarni ta'kidlab o'tadi.	2.1. tinglaydilar, muammoni nomlash uchun variantlarini taklif etadilar. 2.2. Guruhlarda ishlaydilar, jamoa bo'lib javoblar tayyorlaydilar, namoyish etish uchun material tayyorlaydilar. 2.3. guruh a'zolari (yetakchilar) berilgan topshiriqdagi savollarga javob beradilar, tayyorlangan materiallarni namoyish etadilar, qo'shimcha savollarga javob beradilar, boshqa guruhlarning javoblarini muhokama etadilar, o'zaro baholash natijalarini ma'lum qiladilar. 2.4. tinglaydilar
3-	3.1. O'quv faoliyati natijalarini	3.1. Tinglaydilar.

yakunlovchi bosqich	e'lon qiladi, o'zaro baholash natijalarini e'lon qiladi, ilg'or guruhni aniqlaydi, mashg'ulotda faol ishtirok etgan talabalarni rag'batlantiradi. Bu qilingan ishning kelajakdagi zaruriyatini eslatib o'tadi. 3.2. mustaqil ish uchun (№4-ilova) vazifalar va ularni bajarish muddatini e'lon qiladi.	3.2. mustaqil ish uchun vazifalarni yozib oladilar.

**O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI
OLIY VA O‘RTA MAXSUS TA’LIM VAZIRLIGI
TOSHKENT DAVLAT SHARQSHUNOSLIK INSTITUTI
“MARKAZIY OSIYO XALQLARI TARIXI” KAFEDRASI**

**O‘ZBEKISTON TARIXI
FANIDAN TALABALAR BILIMINI BAHOLASH REYTING
MEZONLARI**

TOSHKENT- 2015

TALABALAR BILIMINI BAHOLASH REYTING MEZONLARI

AMALIY MASHG’U LOT	I-II JORIY NAZORAT									
	MAKSIMAL BALL					BAHO	BAHOLASH MEZONLARI			
	1	2	3	4	5					
1. Daftarga reja bo‘yicha konspekt yozishi	0.3	0,5	1	1	2	0,8 -1;1,6-2;2,6-3;3,4-4;4,3-5 ball-“a'lo”	Rejadagi barcha savollarga to‘liq javob yozishi; mustaqil tarzda qo‘shimcha adabiyotlardan foydalanish; xulosalar qabul qilishi; qiyosiy tahlil qilishi; faolligi, bilish va tushunish, tushuntirish ko‘nikmalariga ega bo‘lish; aniq tasavvurga ega bo‘lishi, ijodiy fikrlay olishi, javobini ilmiy asoslay olish qobiliyatiga ega bo‘lishi, tarixni uzluksiz jarayon sifatida talqin etilishi,tarix to‘g‘risida sivilizatsion fikr yuritish darajasi, holisona baholashi.			
2. Savollar ga to‘liq javob berishi	0.5	1	1	2	2					
3. Mustaqil tarzda qo‘shimcha adabiyot lardan foydalaib ijodiy yondoshishi	0.2	0,5	1	1	1	0,5 – 0,7; 1-1,5;2,1-2,5;2,8-3,3;3,5-4,2 ball– “yaxshi”	Savollarga javob yozishi; savollarga javob berishi, mazmun mohiyatini tushunishi, tasavvurga ega bo‘lishi, aytib berishi, xulosa chiqarishi, faolligi, fikr bildirishi.			
						0,2-0,4; 0,5-0,9;1,6-2;2,2-2,7;2,8-3,4 ball – “qoniqarli”	Konspekt yozishi,mavzuning mohiyatini tushunish; tasavvurga ega bo‘lish; aytib berishi			
						0-0,1; 0-0,4;0-1,5;0-2,1;0-2,7 ball – “qoniqarsiz”	Savollarga javob yozmaslik, mavzuning mohiyatini tushunmaslik, tasavvurga ega bo‘lmaslik, javob bera olmaslik			

I-II JORIY NAZORAT**(I JORIY NAZORAT – 20BALL; II JORIY NAZORAT – 20 BALL)**

BALL VA BAHO	BAHOLASH MEZONLARI
17,2-20 ball - “A’LO”	O‘tilgan mavzularning mohiyatini tushunish, bilish, tushuntirish, to‘liq tasavvurga ega bo‘lish, ijodiy fikr bildirish, qiyosiy tahlil qilish, bilim va ko‘nikmalarga ega bo‘lish, amalda qo‘llash olish, mustaqil mulohaza yuritish, xulosalar chiqara olish, muntazam ravishda ma’ruza va amaliy mashg‘ulotlarda belgilangan vazifalarni auditoriyada va mustaqil tarzda to‘liq bajarish, mustaqil tarzda qo‘shimcha ilmiy adabiyotlardan foydalanish, kompyuter va axborot texnologiyalaridan samarali foydalanish, mustaqil ta’lim mavzulani o‘rganib aytib berish.
14,2-17,1 ball - “YAXSHI”	O‘tilgan mavzularning mohiyatini tushunish, bilish, tushuntirish, to‘liq tasavvurga ega bo‘lish, ijodiy fikr olish, aytib berish, mustaqil fikr bildirish, xulosalar bildirish, izohlay olish, joriy o‘quv mashg‘ulotlarida belgilangan vazifalarni auditoriyada va mustaqil tarzda bajarish.
11,2-14,1 - “QONIQARLI”	Mavzularning mohiyatini tushunish, bilish, aytib berish, tasavvurga ega bo‘lish, ammo tahlil eta olmaslik.
0-11,1 - “QONIQARSIZ”	O‘quv mashg‘ulotlarida belgilangan vazifalarni bajarmaslik, mustaqil tarzda darslarga tayyorgarlik ko‘rmaslik, o‘tilgan mavzularni bilmaslik, aniq tasavvurga ega bo‘lmaslik, sababsiz o‘quv mashg‘ulotlarini qoldirish.

I-II ORALIQ NAZORAT VA YaKUNIY NAZORAT BAHOLASH REYTINGI

BAHOLAR	I ON – 15 BALL; II ON – 15 BALL	YaN – 30 BALL
“A’LO”	12.9-15 ball	25,8-30 ball
“YAXSHI”	10.6-12.8 ball	21,3-25,7 ball
“QONIQARLI”	8.4-10.5 ball	16,5-21,2 ball

“QONIQARSIZ”	0-8.3 ball	0-16,4 ball

I-II ORALIQ NAZORAT – 3 TA SAVOL (YOZMA ISH) – JAMI 15 BALL
YAKUNIY NAZORAT – 3 TA SAVOL (YOZMA ISH) – JAMI 30 BALL

BAHO-LAR	I-II ON			YaN			BAHOLASH MEZONLARI
	3 ta savol (3-chi savol-mustaqil ta'lim savoli)			3 ta savol			
	1- savol - 5 ball	2- savol - 5 ball	3- savol 5 ball	1- savol ball	2- savol - ball	3- savol - ball	
“A'LO”	4,3-5 ball	4,3-5 ball	4,3-5 ball	8,6 – 10 ball	8,6- 10 ball	8,6-10 ball	Savollarga aniq, to‘liq javob berish, mavzuni bilish, tushunish, mustaqil fikr, xulosa bildirish, tahlil qilish, aniq tasavvurga ega bo‘lish, mohiyatini tushunish.
“YAXShI”	3,6-4,2 ball	3,6-4,2 ball	3,6-4,2 ball	7,1 – 8,5 ball	7,1-8,5 ball	7,1-8,5 ball	Savollarga to‘liq javob berish, qo‘yilgan masalalarning mohiyatini tushunish, bilish, mustaqil fikrlay olish, tasavvurga ega bo‘lish.
“QONI-QARLI”	2,7-3,5 ball	2,7-3,5 ball	2,7-3,5 ball	5,5 – 7 ball	5,5- 7 ball	5,5 – 7 ball	Mavzularning mohiyatini tushunish, bilish, tasavvurga ega bo‘lish, qisman

							javoblar berish.
“QONI-QARSIZ”	0-2,6 ball	0-2,6 ball	0-2,6 ball	0–5,4 ball	0–5,4 ball	0–5,4 ball	Aniq tasavvurga ega bo‘lmaslik, bilmaslik, savolarga javob bera olmaslik yoki noto‘g‘ri javob berish.

**O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI
OLIY VA O‘RTA MAXSUS TA’LIM VAZIRLIGI
TOSHKENT DAVLAT SHARQSHUNOSLIK INSTITUTI
“MARKAZIY OSIYO XALQLARI TARIXI” KAFEDRASI**

**O‘ZBEKISTON TARIXI
FANI BO‘YICHA
REFERATLAR VA KURS ISHLARI (o‘quv rejada ko‘zda tutilmagan)
MAVZULARI (uslubiy ko‘rsatma)**

TOSHKENT- 2015

REFERATLAR VA KURS ISHLARI (O'QUV REJADA KO'ZDA TUTILMAGAN) MAVZULARI

1. I.A.Karimovning "Tarixiy xotirasiz kelajak yo'q" asari.
2. Turkiy xalqlarning kelib chiqishi, tarqalishi va hozirgi zamon.
3. Renessans davrida fan va madaniyatning yuksalishi.
4. Jaloliddin Manguberdi – vatanparvar siymo.
5. Temur tuzuklari.
6. Turkiston xalqlarining chorizm mustamlakachilik zulmiga qarshi milliy-ozodlik harakati.
7. Ikkinchi jahon urushi yillarida o'zbek xalqining fashizm ustidan qozonilgan g'alabaga qo'shgan hissasi.
8. O'zbekistonda huquqiy-demokratik davlat va fuqarolik jamiyati asoslarining barpo etilishi.
9. Mustaqillik yillarida O'zbekistonning iqtisodiy taraqqiyoti.
10. Mustaqillik yillarida O'zbekistonning ma'naviy-madaniy taraqqiyoti.
11. O'zbekistonning milliy g'oyasi.

1. I.A.Karimovning «Tarixiy xotirasiz kelajak yo'q» asari

Insonning o'zligini anglash Vatani tarixi, tili, madaniyati va qadriyatlarini bilishdan boshlanishi. Tarix saboqlari. Inson tafakkurini oshirish, uni xushyorlikka o'rgatish zaruriyati. Tarixdan judo bo'lgan kishi manqurtdir. Komil insonni tarbiyalashda tarix fanining ahamiyati. Ma'rifat jamiyat taraqqiyotining asosi, uni halokatdan qutqaruvchi kuch ekanligi. Tarix - xalq ma'naviyatining asosidir. O'z tarixini bilgan va undan ruhiy qudrat olgan millatni yengib bo'lmazligi.

2. Turkiy xalqlarning kelib chiqishi, tarqalishi va hozirgi zamon

Turkiy xalqlarning kelib chiqishi haqida qarashlar. Turkiy qatlamning Turon zaminida azaliy etnos ekanligi. Turkiy elatlarga doir yozma ma'lumotlar (O'rxun-Enasoy, Ko'k-turk, Kultegin, Issiq va boshqa yozuvlar). Turk xoqonligining vujudga kelishi. Turkiy elatlarning Kavkaz, Volga bo'ylari va boshqa mintaqalarga yoyilishi. O'g'uzlar, qarluqlar, qoraxoniylar davlatlari. Buyuk saljuqiylar davlati. Saljuqiylar tomonidan Kichik Osiyoni egallanishi.

Usmonli turk sulolasi. Turkiy tilli xalqlar va hozirgi zamon. Turkiy tilli davlatlar o'rtasida o'zaro hamkorlikning kuchayishi. Ularning umuminsoniyat taraqqiyotiga qo'shayotgan hissalar. Bu jarayonda O'zbekiston Respublikasi faoliyati.

2. Eftaliylar, Turk hoqonligi, arablar istilosi va hukmronligi davrida O'rta Osiyo

Eftaliylar Turkiston mintaqasda yashab kelgan Turkiy qavmlardan ekanligi. Eftaliylarning Kushonlar sulolasini yengib siyosiy hokimiyatni qo'lga kiritishi. Eftalon. Eftaliylar sulolasining ichki va tashqi siyosati. Yerga egalik qilish munosa-batlari. Madaniyat, diniy e'tiqodlar. Mazdak harakati. Turk hoqonligi. Turk

hoqonligi tomonidan O'rta Osiyoning zabt etilishi. Uning ikki kismga bo'linib ketishi. G'arb hoqonligi.

Arab xalfaligi. Arab hukmdorining O'rta Osiyoni bosib olishi. Boshqarish tizimi. Soliq siyosati. Arablashtirish. Muqanna qo'zg'oloni.

Islom dinining O'rta Osiyoga yoyilishi. Qur'oni Karim. Hadislar. Shariat qonunlari va ahloq-odob. Islom dini ta'limotini rivojlantirishda Urta Osiyolik islomshunos olimlarning ulkan hissasi. Imom al-Buxoriy, at-Termiziy, imom al-Moturidiy.

4. Jaloliddin Manguberdi - vatanparvar siymo

XIII asr boshlarida xorazmshohlar davlatida ijtimoiy, siyosiy vaziyat. O'rta Osiyoga mo'g'ullar bosqini. Muhammad Xorazmshoh qo'shinlarining mag'lubiyati va uning sabablari. Jaloliddin Manguberdi. Uning boshchiligida Turon xalqlarining mo'g'ul bosqinchilariga qarshi mardonavor kurashlari. Jaloliddinning O'rta Osiyo, Eron va Kavkaz xalqlarining mo'g'ul bosqinchilariga qarshi birlashtirish uchun qilgan sa'y-harakatlari. Uning Kavkaz xalqlarini birlashtirish jarayonida yo'l qo'ygan xatolari. Jaloliddinning halokati. O'rta Osiyo xalqlarining bosqinchilarga qarshi kurashlarida Jaloliddinning tutgan o'rni. Jaloliddin tavalludining 800 yilligi, uning milliy qahramon sifatida qadrlanishi.

5. Temur tuzuklari

Temur tuzuklari davlat va jamiyatni idora qilishga doir qonun-qoidalar to'plami, shohlarning turmushi va axloq odob me'yorlarini belgilovchi risola sifatida. Asar ikki qismdan iborat. Birinchi qismida Amir Temurning davlat arbobi, sarkarda, fan va madaniyat homiysi, buyuk va murakkab shaxs sifatidagi faoliyati, xususan, hokimiyatni qo'lga kiritish, markazlashgan davlat qurish, ko'plab mamlakatlarga qilgan harbiy yurushlari bayon qilinadi. Ikkinchi qism Jahongir nomidan aytilgan vasiyat va pand-nasihatlardan iborat. Unda davlatni idora qilishda kimlarga tayanish, toju-taxt egalarining tuzumi, fe'l-atvorlari. Kishilarni lavozimlarga qo'yish, maosh belgilash, mamlakatni boshqarish tartibi, davlat arboblari va qo'shin boshliqlarining burch va vazifalari, amirlar va boshqa mansabdor shaxslarning davlat oldidagi xizmatlarini taqdirlash va boshqalar xususida fikr yuritiladi. Mavzuni yoritishda «Kuch — adolatdadir» iborasining talqiniga e'tibor bering.

6. Ikkinchi jahon urushi yillarida o'zbek xalqining fashizm ustidan qozonilgan g'alabaga qo'shgan hissasi

Mavzu ikkinchi jahon urushining kelib chiqish sabablarini ochib berish bilan boshlanadi. Fashizmning bosqinchilik, talonchilik va millatchilik qiyofasi ko'rsatiladi. Fashizmga qarshi kurashning dastlabki davrida Sovet hukumatining noshudligi, uning oqibatida SSSR tarkibida yashagan barcha xalqlar kabi o'zbek xalqining boshiga ham og'ir sinovlar tushganligi yoritiladi. Urush O'zbekistonda ijtimoiy-iqtisodiy ahvolni og'irlashtirib yuborganligi, xalq xo'jaligi totalitar tuzum hukmronligi ostida front talablariga moslashtirib qayta tuzganligi ochib beriladi. Frontda o'zbek xalqi farzandlari fidokorona jang qilganliklari ko'rsatiladi. Urush yillari Uzbekistonga 100dan oshiq sanoat korxonalari, minglab boshpanasiz oilalar,

yetim-yesirlarni keltirib joylashtirilganligi, o'zbek xalqining ularga ko'rsatgan mehribonligi, insonparvarlik ko'magi yoritiladi.

7. O'zbekistonda huquqiy demokratik davlat va fuqarolik jamiyati asoslarining shakllanishi.

O'zbekistonda sovetlarga xos mustabid tizimdan yangi, milliy, huquqiy davlat hokimiyatiga o'tilishi. Siyosiy islohotlar. Hokimiyat va ma'muriy organlarda milliy, huquqiy, demokratik jamiyat qurish asoslarining yaratilishi. Oliy Majlisning ko'p partiyaviylik asosida shakllanishi, uning tuzilishi, vazifalari va faoliyati. Mamlakatda prezidentlik boshqaruvi. Vazirlar Mahkamasining faoliyati. Qonun chiqaruvchi, ijro etuvchi va sud hokimiyati tarmoqlari. Matbuot organlari 4-hokimiyat sifatida. Mahalliy hokimiyat organlari va ularning faoliyati. Mahalliy o'z-o'zini boshqarishning tashkil etilishi. Mamlakatda ko'ppartiyaviylikning qaror topishi va uning ahamiyati. Demokratik jamiyatga xos saylov tizimining yaratilishi.

8. O'zbekistonning milliy istiqlol g'oyasi

Mustaqillik yillarida ma'naviy hayot, ma'naviy qadriyatlarning tiklanishi. Ma'naviy me'rosimizni tiklash borasidagi tadbirlar. Buyuk allomalar, ma'rifatparvarlar asarlarining nashr etilishi. Amir Temur, Ulug'bek va boshqa allomalarning tavalludlarini, Navro'z, Hayit kunlarining nishonlanishi. Diniy qadriyatlarning tiklanishi.

Milliy g'oya, milliy mafkuraning shakllanishi, maqsadlari. Uning xalqimiz an'analari, urf-odatlar, udumlari, ruhiyatiga asoslanib kishilarda mehr-oqibat, birodarlik, insof, sabr-toqat, vatanparvarlik, milliy g'urur tuyg'ularini shakllantirishdagi ahamiyati.

Milliy mafkura, «Ta'lim to'g'risida»gi qonun va Kadrlar tayyorlash milliy dasturining barkamol avlodni tarbiyalashdagi ahamiyati. «Umid», «Ulug'bek», "Ustoz", «Kamolot» jamg'armalarining faoliyati. O'zbekistonda fan, madaniyat va san'atning rivojlanishi.

**OLIY VA O‘RTA MAXSUS TA‘LIM VAZIRLIGI
TOSHKENT DAVLAT SHARQSHUNOSLIK INSTITUTI
“MARKAZIY OSIYO XALQLARI TARIXI” KAFEDRASI**

**O‘ZBEKISTON TARIXI
FANI BO‘YICHA
NAZORAT TURLARI UCHUN TAYYORLANGAN
TOPSHIRIQLAR VARIANTI (OB VA YAB)**

TOSHKENT- 2015

I-SEMESTR

I - ORALIQ NAZORAT

1. Yurtimizda mustaqillik uchun olib borilgan milliy ozodlik yo‘lidagi kurashlar
2. Islom Karimovning Respublikamiz davlat mustaqilligini tiklash borasida faoliyati
3. O‘zbek tiliga davlat tili maqomi berilishining tarixiy ahamiyati
4. O‘zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi
5. O‘zbekiston Respublikasining davlat ramzlari
6. Mustaqillik Deklaratsiyasining qabul qilinishi va tarixiy ahamiyati
7. Respublikamizda Prezidentlik boshqaruvining joriy etilishi
8. Iqtisodiy taraqqiyotning o‘zbek modeli haqida
9. Milliy an'analarimizning tiklanishi
10. Ta'lim tizimining isloh etilishi va natijalari
11. Vijdon erkinligi to‘g‘risidagi qonunning ahamiyati
12. O‘zbekistonda ijtimoiy himoya tizimi
13. O‘zR Oliy Majlisining inson huquqlari bo‘yicha vakili (Ombudsman)
14. Demokratik davlat va fuqarolik jamiyati tushunchalari
15. O‘zbekistonda ikki palatali Parlament
16. Siyosiy partiyalar
17. Bosh Vazirni saylash va Vazirlar Mahkamasining faoliyati
18. O‘zbekistonda sud tizimi
19. Prokuratura tizimi
20. O‘zbekistonda saylov huquqi
21. “Konsepsiya” so‘zining ma'nosi
22. Mahalla-fuqarolarning o‘zini o‘zi boshqarish instituti
23. O‘zbekistonda bank-moliya tizimining takomillashtirilishi
24. O‘zbekistonda paxta yakkahokimligining oqibatlari
25. O‘zbekistonda investitsiya muhitining yaratilishi
26. Kichik biznes va hususiy tadbirkorlik faoliyatining ahamiyati
27. O‘zR Prezidenti I.A.Karimovning inson ma'naviyati to‘g‘risidagi fikrlari
28. Barkamol avlod tarbiyasida ta'lim va tarbiya tushunchalarining uyg'unligi
29. O‘zbekistonda ta'lim tizimining rivojlanishi bosqichlari
30. “Yoshlar yili”, “Barkamol avlod yili” Davlat dasturlarining ahamiyati
31. Mustaqillik yillarida bolalar va o‘smirlar sportini rivojlantirish
32. “O‘zbekiston tarixi” fanining nazariy-metodologik asoslari, obyekti va predmeti
33. “O‘zbekiston tarixi” fanining manbalari
34. “Avesta” – muhim tarixiy manba
35. Vatanimiz hududida ilk davlatlar paydo bo‘lishining omillari.
36. “Sivilizatsiya”, “antropogenez” tushunchalari
37. Paleolit davri yodgorliklari

38. Mezolit davri yodgorliklari
39. Joytun, Kaltaminor, Hisor madaniyatlari
40. O'zbekistonda eneolit davri
41. Bronza davri yutuqlari va yodgorliklari
42. O'zbekistonda qoyatosh rasmlarning namunalari
43. Qadimgi davrda odamlarning ijtimoiy, iqtisodiy munosabatlarida ro'y bergan o'zgarishlar
44. Sopollitepa, Zamonbobo, Sarazm yodgorliklari
45. Obishir, Qo'shilishi, Machay yodgorliklari

II -ORALIQ NAZORAT

1. «Davlat», «davlatchilik», “urbanizatsiya” tushunchalari
2. Shaharsozlik madaniyatining asoslari
3. Ilk davlatchilikning asosiy omillari
4. O'rta Osiyoda ilk davlat uyushmalari
5. Ilk davlatlar haqidagi yozma manbalar
6. Qadimgi Xorazm davlati
7. Qadimgi Baqtriya davlati
8. Sug'diyona davlati
9. O'rta Osiyo Ahmoniylar davlati tarkibida
10. Ahmoniylarga qarshi xalq qo'zg'olonlari
11. Ahmoniylar davrida O'rta Osiyoda siyosiy-ijtimoiy hayot
12. Ahmoniylar davrida boshqaruv tizimi, iqtisodiy hayot.
13. Aleksandr Makedonskiyning O'rta Osiyoga yurushlari sabablari va natijalari
14. O'rta Osiyoda ellinizm madaniyati va mahalliy an'analarning sinkretlashuvi
15. Salavkiylar davlati
16. Parfiya davlati to'g'risida ma'lumotlar
17. Yunon-Baqtriya davlati
18. Qang' davlati haqidagi ma'lumotlar
19. Davon davlatining siyosiy, iqtisodiy ahvoli
20. Kushonlar davrida iqtisodiy hayot
21. Kushonlar sulolasidagi hukmdorlar haqida
22. Kushonlar davlatining tashkil topishi va siyosiy ahvoli
23. Kushonlar davrida madaniyat
24. “Etnogenez”, “etnos”, “etnik an'analar” tushunchalari
25. O'zbek xalqining shakllanish bosqichlari
26. Urug', urug' jamoasi, qabila tushunchalari
27. “O'zbek” atamasi
28. Konfederatsiya tushunchasi
29. Kidoriylar va xioniylar
30. Eftalitlar to'g'risidagi ma'lumotlar
31. Eron Sosoniylari

- 32.Turk hoqonligi davrida Oʻrta Osiyo
- 33.Arab xalifaligi davrida soliqlar turlari.
- 34.Buyuk Ipak Yoʻlining shakllanishi
- 35.Buyuk Ipak Yoʻlining rivojlanish bosqichlari
- 36.Toxiriylar davlati
- 37.Somoniylar davrida boshqaruv tizimi
- 38.Qoraxoniylar davlati boshqaruv tizimi
- 39.Gʻaznaviylar davlati
40. “Bayt ul-hikma” ilm-fan markazi sifatida
- 41.IX-XII asrlarda ilm-fan va madaniyat rivoji buyuk allomalar misolida
- 42.IX-XII asrlarda islom ta'limotining rivojlanishi
- 43.Moʻgʻullar zulmiga qarshi kurash
- 44.Jaloliddin Manguberdi va Temur Malik jasorati
- 45.Chigʻatoy ulusi

II-SEMESTR

I - ORALIQ NAZORAT

1. Amir Temur davrida madaniyatning rivojlanishi
2. Amir Temur davrida diniy munosabatlarning rivojlanishi
3. Amir Temur va temuriylar davriga oid yozma manbalar
4. Amir Temur saltanatining boshqarish tizimi
5. Mirzo Ulugʻbek akademiyasi
6. Temuriylar davri meʼmorchiligi
7. Alisher Navoiyning adabiy faoliyati
8. Alisher Navoiyning siyosiy faoliyati
9. Temuriylar saltanatining parchalanishi sabablari va oqibatlari
- 10.Muhammad Shayboniixonning Movarounnahrga yurushi natijalari
- 11.Bobur – davlat arbobi sifatida
- 12.“Boburnoma”- tarixiy manba sifatida
- 13.Shayboniylar sulolasi vakillari
- 14.Shayboniylar davrida boshqaruv tizimi
- 15.Buxoro xonligining tashkil topishi
- 16.Buxoro amirligining tashkil topishi sabablari va oqibatlari
- 17.Turkistonning xonliklarga boʻlinishi sabablari va oqibatlari.
- 18.Xonliklar davrida fan va madaniyatning rivojlanishi.
- 19.Ashtarxoniylar sulolasi haqida maʼlumotlar keltiring
- 20.Buxoro-islom va maʼrifat markazi sifatida
- 21.Xiva xonligining tashkil topishi
- 22.Xiva xonlarining davlatni boshqarish usullari
- 23.Xivaning Rossiya bilan aloqalari
- 24.Oʻrta Osiyoga Rosiyadan yuborilgan diplomatik missiyalar va ekspeditsiyalar
- 25.Qoʻqon xonligining tashkil topishi

- 26.Qo‘qon xonligida fan va madaniyat
- 27.Xonliklarda aholining ijtimoiy-iqtisodiy ahvoli
- 28.Xonliklarning o‘zaro munosabatlari
- 29.O‘rta Osiyo masalasida Angliya va Rossiya o‘rtasida raqobat sabablari va oqibatlari
- 30.Chor Rossiyasi qo‘shinlarining Qo‘qon xonligini bosib olishi
- 31.Turkiston general-gubernatorligining tashkil topishi
- 32.Gandimiyon shartnomasi:sabablari va oqibatlari
- 33.Amir Muzaffar va fon Kaufman o‘rtasida tuzilgan sulhning oqibatlari
- 34.Chor Rossiyasi bosqini davrida xalq qo‘zg‘olonlari
- 35.Turkiston o‘lkasini boshqarish to‘g‘risidagi qonun va nizomning mustamlakachilik mohiyati
- 36.Turkistonda harbiy boshqaruv tizimi
- 37.Chor Rossiyasining mahalliy aholi unumdor yerlariga nisbatan olib borgan siyosati
- 38.Rus-tuzem maktablari
- 39.Ruslashtirish siyosati
- 40.Farg‘ona vodiysida mustamlakachilikka qarshi xalq harakatlari
- 41.Turkistonda jadidchilik harakatining asoschilari
- 42.Jadidchilik harakatining maqsadlari va erishgan yutuqlari (ma‘rifat sohasida)
- 43.Jadid maktablari
- 44.Mahalliy aholi hayotiga teatrning kirib kelishi
- 45.1916 yil xalq qo‘zg‘olonlari:sabablari va natijalari
- 46.Aholini front orti ishlariga safarbar etilishi
- 47.Jadidlar matbuoti
- 48.Jadidlarning xayriya jamiyatlari
- 49.O‘rta Osiyoda temir yo‘llari qurilishi
- 50.Rus aholisini ko‘chirish siyosati: sabablari va oqibatlari
- 51.“Sho‘roi islomiya” va “Sho‘roi ulamo” tashkilotlari faoliyati
- 52.Turkistonda sovetlar hokimiyatining o‘rnatilishi sabablar va oqibatlari
- 53.Turkiston Muxtoriyatining tashkil etilishi va faoliyati
- 54.Turkiston Muxtoriyatining fojeasi
- 55.Madaminbek va Ergash qo‘rboshilar harakati: mohiyati va natijalari
- 56.Junaidxon harakati
- 57.“Yosh xivaliklar” tashkiloti faoliyati
- 58.“Yosh buxoroliklar” tashkiloti faoliyati
- 59.XXSR va BXSR ning tuzilishi
- 60.Sovetlar hokimiyatiga qarshi qurolli harakat sabablar va oqibatlari

II -ORALIQ NAZORAT

1. O‘lka aholisining savodsizligi masalasi bolsheviklar nigohida

2. Toshkentda Milliy dorilfunun va boshqa o'rta maxsus o'quv yurtlarining ochilishi
3. "Hujum" harakati
4. "Savodisizlikni tugatish" uchun kurash
5. Sovet davrida eski va yangi alifbo masalalari
6. O'zFAN ning tashkil topishi
7. Sovet hokimiyati davrida san'at va adabiyot
8. Sovet davrida aholi milliy huquqlarining chegaralanishi sabablari va oqibatlari
9. 1924 yilda o'tkazilagan milliy davlat chegaralanishi
10. O'zbekistonda sovet davridagi agrar siyosat
11. Sovet davrida yer-suv islohotlari
12. Sovetlar davrida "quloqlashtirish" siyosati.
13. Paxta yakkahokimligi siyosatining salbiy natijalari
14. SSSR Kommunistik Partiyasining O'zbekistonda olib borgan yakkama'furaviy siyosati
15. "Bosmachilik" harakatiga to'g'ri baho berish haqida
16. Fayzulla Xo'jayevning faoliyati haqida
17. Sovetlar davrida yangi iqtisodiy siyosat
18. Jamoalashtirish siyosati oqibatlari
19. Paxta yakkahokimligi siyosatining o'lka aholisining hayotiga salbiy ta'siri
20. Qatag'onlik siyosatining bosqichlari, sabablari va oqibatlari
21. "Paxta ishi"ning sabablari va oqibatlari
22. Qatag'on qurbonlari va ularning oilalari taqdiri haqida
23. Urush yillarida O'zbekistonda sanoat va qishloq xo'jaligi
24. Urush yillarida fan va madaniyat
25. Urush yillarida O'zbekistonlik jangchilarning jasorati
26. O'zbekiston aholisining fashizm ustidan g'alabaga qo'shgan hissasi
27. O'zR Fanlar Akademiyasining tashkil topishi to'g'risida
28. Sharof Rashidov davlat va jamoat arbobi
29. Ma'muriy-buyruqbozlik tuzumining mazmun-mohiyati
30. O'zbekistonda Xotira va Qadrlash kuni
31. "Qatag'on qurbonlari tarixi" davlat muzeyning xalqimiz xotirasini abadiy saqlashda tutgan o'rni
32. 80-chi yillarning o'rtalarida SSSRning tanazzulga yuz tutishi sabablari
33. I.A. Karimovning "Paxta ishi"ning qayta ko'rilishi va tarixiy adolatning tiklanishi borasida faoliyati
34. I. Karimovning O'zbekiston mustaqilligini tiklashda ilk qadamlari va yutuqlari (1989-1991 yy)
35. Mustaqillik Deklaratsiyasining mazmun-mohiyati va tarixiy ahamiyati
36. 1991 yil avgust voqealari sabablari va oqibatlari
37. O'zR "Davlat tili haqida"gi qonunning ahamiyati
38. O'zbekiston Oliy Kengashining navbatdan tashqari VI sessiyasining tarixiy ahamiyati

39. Mustaqillik yillarida buyuk allomalar yubileylarining nishonlanishi
40. O‘zR Prezidenti saylovi to‘g‘risida
41. Mustaqillik davrida har bir yilning nomlanishi an‘anasining ahamiyati va natijalari
42. Milliy g‘oyamizning tarixiy ildizlari
43. 2012 yilning “Mustahkam oila yili” deb nomlanishi: maqsad va rejalar
44. O‘zR Konstitutsiyasida fuqarolar burchlari va huquqlari
45. O‘zbekistonning kuchli ijtimoiy siyosati
46. “Mamlakatimizda iqtisodiy islohotlarni yanada chuqurlashtirish va fuqarolik jamiyatini rivojlantirish” Konsepsiyasining mazmun-mohiyati
47. Mustaqillik yillarida qadimiy yodgorliklarni tiklash
48. O‘zbekistonning MDH davlatlari bilan munosabatlari
49. O‘zbekiston va Shanxay tashkiloti
50. O‘zbekistonning Yevropa Ittifoqi bilan hamkorligi
51. O‘zbekiston va YuNESKO tashkiloti: hamkorlik natijalari
52. Mustaqillik yillarida iqtisod sohasida erishilgan yutuqlar
53. Respublikamizda davlat va din munosabatlarining asosiy tamoyillari
54. O‘zbekistonning xalqaro terrorizmga qarshi kurashda tutgan o‘rni
55. O‘zbekiston va BMT.
56. Mustaqillik yillarida vatanimiz tarixini o‘rganishga hissa qo‘shga tadqiqotchilari-olimlar
57. Mustaqillik yillarida tiklangan tarixiy qadriyatlar (I. Karimovning “Yuksak ma‘naviyat-engilmas kuch” asari asosida)
58. O‘zbekiston harbiy kuchlarining 20 yilligi: islohotlar va yutuqlar
59. Aholi turmush darajasining oshishiga qaratilgan chora-tadbirlar natijalari
60. I. A. Karimovning “O‘zbekiston mustaqillikka erishish ostonasida” kitobi-yangi tariximizni tiklash yo‘lini o‘rganish bo‘yicha manba

**OLIY VA O'RTA MAXSUS TA'LIM VAZIRLIGI
TOSHKENT DAVLAT SHARQSHUNOSLIK INSTITUTI
“MARKAZIY OSIYO XALQLARI TARIXI” KAFEDRASI**

**O'ZBEKISTON TARIXI
FANI TEST TOPSHIRIQLARI**

TOSHKENT- 2015

TEST TOPSHIRIQLARI

1. Markaziy Osiyoda “Fergantop” manzilgohi qayerdan topilgan?
A) Seleng’ur g’ori;
B) Ko’lbuloq;
C) Teshiktosh;
D) Omonqo‘ton
2. Teshiktosh yodgorligidan topilgan narsani aniqlang?
A) Yosh bolaning suyaklari;
B) Turli buyumlar;
C) Hayvon suyaklari;
D) Qadimgi qabriston
3. Hozirgi zamon odamlari qachon paydo bo‘lgan?
A) so‘nggi poleolit;
B) mezolit;
C) ilk poleolit;
D) o‘rta poleolit
4. O‘q – yoy qachon kashf qilingan?
A) mezolit ;
B) so‘nggi poleolit;
C) neolit;
D) eneolit
5. Mezolit davri yodgorliklarini aniqlang?
A) Teshiktosh, Jarqo‘ton;
B) Obirahmat, Ko’lbuloq;
C) Obishir, Zarautsoy;
D) Omonqo‘ton, Uchtut.
6. Markaziy Osiyoda neolit davrining o‘ziga xos xususiyatlarini aniqlang?
A) barcha javoblar to‘g‘ri;
B) o‘troq hayotga o‘tish;
C) kulolchilik va to‘qimachilik;
D) mehnat qurollarining takomillashuvi va turlarining ko‘payishi
7. Insoniyat tarixida eng uzoq davom etgan davr?
A) Poleolit;
B) Mezolit;
C) Neolit;
D) Eneolit
8. Kulolchilik, to‘qimachilik, pasxadan uy – joylar qurilishi boshlangan davrni aniqlang?
A) Neolit;
B) Mezolit;
C) Poleolit;
D) Eneolit

9. O'rta Osiyoning janubida sug'orma dehqonchlik vujudga kelib, anhorlar, ariqlar ochilib, unumdor yerlarning ko'payishi bilan bog'liq davrni aniqlang?

- A) 4 – ming yillikda;
- B) 3 – ming yillikda;
- C) 2 – ming yillikda;
- D) 1 – ming yillikda

10. Bronza qorishmasini aniqlang?

- A) qorishmasi qalay, mis, qo'rg'oshin qorishma;
- B) qalay, mis, qo'g'oshin, rux;
- C) qalay va mis qorishmasi;
- D) barcha javoblar to'g'ri

11. Mil.avv.2 ming yillikning oxiri va 1 ming yillikning boshlarida Farg'ona vodiysida rivojlangan madaniyatni aniqlang?

- A) Chust madaniyati;
- B) Afrosiyob madaniyati;
- C) Dalvarzin madaniyati;
- D) Oltoy madaniyati

12. Markaziy Osiyoda bronza davrida mis rudasi qazib olingan joylarni aniqlang?

- A) Farg'ona, Chotqol, Qurama tog'lari;
- B) Pomir, Chotqol;
- C) Xorazm hududi;
- D) Janubiy Turkmaniston.

13. Sariqqamish havzasidan topilgan arzeologik topilmalar davrini aniqlang.

- A) er.avv.VII – VIII asr;
- B) er.avv.VI – V asr;
- C) er.avv.X – IX asr;
- D) er.avv. IX – VII asr

14. Sariqqamish havzasi qayerda joylashgan?

- A) Xorazmning chap qirg'og'ida;
- B) Xorazmning o'ng qirg'og'ida;
- C) Buxoro hududlarida;
- D) Qashqadaryo atrofida

15. Limon olib sug'orish tartibi qachon paydo bo'lgan?

- A) er.avv. 1 ming yillikning 1 – yarmida;
- B) er.avv. 2 ming yillikning 2 – yarmida ;
- C) er.avv. 2 ming yillikning 1 – yarmida;
- D) er.avv. 3 ming yillik boshlarida

16. Qadimiy Shoshda sun'iy sug'orish tizimi qachon shakllangan?

- A) eramiz boshlariga kelib;
- B) er.avv. VI – V asrlarda;
- C) eramizning o'rtalariga kelib;
- D) er.avv. VII – VI asrlarda

17. Markaziy Osiyoda ilk mehnat taqsimoti qachon sodir bo'lgan?

- A) Bronza;

- B) Eneolit;
 - C) Neolit;
 - D) Temir.
18. O'rta Osiyoda vujudga kelgan ilk davrlar uyushmalarini aniqlang?
- A) Katta Xorazm, Qadimgi Baqtriya;
 - B) Qadimgi Marg'iyona, Qadimgi Parfiya;
 - C) Qadimgi Sug'd, Qadimgi Marg'iyona;
 - D) Katta Parfiya, Qadimgi So'g'diyona
19. Markaziy Osiyo haqida ma'lumot beruvchi muhim manbalarni aniqlang.
- A) Avesto;
 - B) Injil;
 - C) Rigveda;
 - D) Zabur
20. Qadimda Dashti qipchoq hududlarida tashkil topgan davlatni aniqlang?
- A) Qang';
 - B) So'g'd;
 - C) Shosh;
 - D) Parkana
21. Qang' haqida ma'lumotlar qaysi manbalarda uchraydi?
- A) barcha javoblar to'g'ri;
 - B) Yunon;
 - C) Eron;
 - D) Xitoy
22. Parkana davlati tashkil topgan davr?
- A) mil.avv. V – IV asrlar;
 - B) mil.avv. I – II asrlar;
 - C) mil.avv. III – IV asrlar;
 - D) mil.avv. IV – VI asrlar
23. Mil.avv.II asr va milodiy I asrlar Farg'onada qanday jarayon ro'y bergan?
- A) yuksalish, kuchayish;
 - B) inqiroz;
 - C) feodal munosabatlarning shakllanishi;
 - D) milliy – ozodlik harakati
24. Milodiy II - III asrlarda Farg'ona mintaqasida qanday jarayon ro'y berdi?
- A) inqiroz;
 - B) yuksalish, kuchayish;
 - C) feodal, munosabatlarning shakllanishi;
 - D) milliy ozodlik harakati
25. Parkana davlati "Samoviy otlar" uchun urush olib borgan davlatni aniqlang?
- A) Xorazm;
 - B) Qang';
 - C) Xitoy;
 - D) Sug'd
26. Ustrushonaning birinchi poytaxti qaysi shahar bo'lgan?

- A) Qal'ai Qaxqaxa;
 - B) Poykent;
 - C) Panjikent;
 - D) Toshkent
27. Insoniyat tarixida III – V asrlar qanday davrga to'g'ri keladi?
- A) quldorlik davlatlarning zaiflashuvi;
 - B) feodal davlatlarning tarqoqlashuvi;
 - C) sivilizatsiya tugatilishi;
 - D) barcha javoblar to'g'ri
28. Arablar istilosi arafasida Movaraunnahrda qancha davlat mavjud bo'lgan?
- A) 10 ;
 - B) 14;
 - C) 15;
 - D) 20
29. Afrosiyob shahar harobalari joylashgan mintaq bu...
- A) Samarqand
 - B) Qashqadaryo;
 - C) Surxon voxasi;
 - D) Zarafshon vohasi
30. IV – VI asrlarga oid Markaziy Osiyodagi yirik shahar hisoblangan Ko'ktepa qayerda joylashgan?
- A) Zarafshon voxasi;
 - B) Qashqadaryo;
 - C) Surxon vohasi;
 - D) Samarqand
31. Qadimiy shaharlar Uzunqir va Yerqo'rg'on qayerda joylashgan?
- A) Qashqadaryo;
 - B) Samarqand;
 - C) Surxon vohasi;
 - D) Samarqand
32. Qadimiy Kuzaliqir shahri qayerda joylashgan?
- A) Xorazm;
 - B) Qashqadaryo;
 - C) Surxon voxasi;
 - D) Zarafshon
33. Aleksandr Makedonskiy Markzaiy Osiyoga qachon yurush qilgan?
- A) er.avv. 329 – 327 yilar;
 - B) er.avv. 330 – 328 yillar;
 - C) er.avv. 325 – 323 yillar;
 - D) er.avv. 332 – 330 yillar
34. Yunonlar harbiy shaharlarni nima deb atashgan?
- A) polis;
 - B) demokratiya;
 - C) riton;

- D) amfora
35. Aleksandr Makedonskiy vafotidan keyin taxtga qaysi sulola vakillari kelgan?
- A) Salavkiylar;
 - B) Yuechjilar;
 - C) Arshakiylar;
 - D) Kushonlar
36. Markzaiy Osiyoda dastlab buddizm tarixi bilan kim shug'ullangan?
- A) Abu Rayhon Beruniy;
 - B) Al – Farg'oniy;
 - C) Ibn Sino;
 - D) Al – Xorazmiy
37. Yunon – Baqtriyaning qaysi shoxi davrida ilk bor budda surati tasvirlangan?
- A) Mekandr;
 - B) Agafokl;
 - C) Kanishka;
 - D) Duttxagamani
38. Yunon – Baqtriya podshosi Mekandr tangalarida nimani tasvirlagan?
- A) g'ildirak;
 - B) olov;
 - C) qush;
 - D) quyosh
39. Budda dinining Uzoq Sharq mamlakatlarida yoyilishida kimlarning roli katta bo'lgan?
- A) Budda monarxlarini;
 - B) darveshlarni;
 - C) olimlarni;
 - D) savdogarlarni
40. Xunlar davlati qachon tashkil topgan?
- A) er.avv. 1 ming yillikda;
 - B) er.avv VI – IV asrda;
 - C) er.avv. IV asrda;

**OLIY VA O'RTA MAXSUS TA'LIM VAZIRLIGI
TOSHKENT DAVLAT SHARQSHUNOSLIK INSTITUTI
“MARKAZIY OSIYO XALQLARI TARIXI” KAFEDRASI**

**O'ZBEKISTON TARIXI
FANIDAN UMUMIY SAVOLLAR**

TOSHKENT- 2015

428

UMUMIY SAVOLLAR

1. O'zbekistonning o'z davlat mustaqilligini qo'lga kiritishi-ajdodlarimiz asriy orzularining ro'yobi.
2. Tanlab olingan milliy taraqqiyot yo'li-yangi imkoniyatlar, munosib hayot barpo etishning asosi va muvaffaqiyatlar garovi.
3. Huquqiy demokratik davlat va fuqarolik jamiyatini barpo etish-pirovard maqsadimiz.
4. Davlat hokimiyati va boshqaruvini demokratlashtirish-fuqarolik jamiyatini rivojlantirishning muhim sharti.
5. Fuqarolik jamiyati institutlarini shakllantirish va rivojlantirish borasida erishilgan natijalar.
6. Iqtisodiyotni tubdan o'zgartirish va isloh qilish-mustaqil taraqqiyotning muhim sharti.
7. Aholi turmush tarzi darajasini oshirish va farovonligini yuksaltirish-pmrovard maqsadimizga erishishning asosiy k'rsatkichi.
8. Ishlab chiqarishni modernizatsiya qilish, texnik va texnologiya qayta jihozlash, iqtisodiyotning yetakchi tarmoqlarini jadal yangilash-milliy taraqqiyot yangi bosqichining asosiy mazmuni va sharti.
9. Kichik biznes va hususiy tadbirkorlik rivoji-mamlakatimiz iqtisodiy taraqqiyoti av aholi farovonligining muhim omili.
10. Barkamol avlod-kelajagimizning mustahkam tayanchi va biz boshlagan buyuk ishlarning munosib davomchisi: ta'lim sohasida erishilgan muhim natijalar.
11. «Avesto» paydo bo'lgan hudud haqida munozaralar.
12. Zardushtiylik (otashparastlik) dini tamoyillari va qonun-qoidolari.
13. «Avesto»da qadimgi ajdodlarimizning boshqaruv tizimi, ijtimoiy turmushi va madaniy hayotiga oid ma'lumotlar, ilk davlatchilik asoslari.
14. «Avesto»ning O'rta Osiyo va boshqa hududlar bo'ylab keng tarqalishi va uning qadimgi xalqlar ma'naviy hayotiga ta'siri.
15. Ilk davlatlar paydo bo'lishining asosiy omillari. Xorazm, Baqtriya, So'g'diyona.
16. O'rta Osiyoda antik davr davlatlari. Ularning ijtimoiy-iqtisodiy va madaniy hayoti.
17. Kushonlar saltanati. Kushon davlati va madaniyatining Vatanimiz xalqlari tarixida tutgan alohida o'rni.
18. O'zbek xalqining paydo bo'lishi masalalari. O'zbek xalqining etnik asosini tashkil etgan Vatanimiz hududidagi qadimgi aholi, ularning ijtimoiy-madaniy hayoti.
19. IX-XI asrlarda qorluqlar, saljuqiylarning o'zbek xalqining etnik shakllanishiga ta'siri.
20. O'zbek xalqining etnik shakllanishida XVI asr boshlarida Movarounnahrda kelib joylashgan o'zbek urug'larining muhim ta'siri. «O'zbek» atamasining kelib chiqishi.
21. Eng qadimgi yo'llar. Buyuk Ipak yo'lining paydo bo'lishi va rivojlanishi.

22. Amir Temur va temuriylar davrida Buyuk Ipak yo'li shuhratining yanada ortishi.
23. XVI asrdan boshlab Buyuk Ipak yo'li ahamiyatining pasayishi, uning sabablari.
24. Hozirgi davrda Buyuk Ipak yo'li an'alarini tiklash va rivojlantirish borasidagi xalqaro hamkorlik harakatida O'zbekistonning ishtiroki.
25. IX-XII asrlarda Markaziy Osiyo xalqlarining moddiy va ma'naviy madaniyatining yuksalishiga ta'sir ko'rsatgan tarixiy shart-sharoitlar.
26. Ilm-fan ravnaqi. O'rta osiyolik allomalar va ularning jahon sivilizatsiyasi xazinasiga qo'shgan bebaho hissasi.
27. Badiiy adabiyotning rivoj topishi. M.Qoshgariy, Yusuf Xos Hojib, Ahmad Yugnakiy, Ahmad Yassaviy va boshqalar.
28. O'rta osiyolik buyuk islomshunos olimlar Imom al-Buxoriy, At-Termiziy, Imom al-Moturidiy va boshqalar.
29. Amir Temur shaxsi. Temurning siyosiy kurash maydoniga kirib kelishi.
30. Movarounnahr va Xurosonda markazlashga o'zbek davlatchiligini bunyod etishda Amir Temurning buyuk tarixiy xizmati.
31. Amir Temur davlatininng ichki va tashqi siyosati.
32. Amir Temur-atoqli davlat arbobi, mohir diplomat.
33. XIV asrning ikkinchi yarmi va XV asrda Movarounnahr va Xurosonda moddiy madaniyat ravnaqi.
34. Temuriylar davrida ilm-fan. Ulug'bekning ilmiy maktabi.
35. Xattotlik, tasviriy san'at va musiqa madaniyati.
36. Badiiy adabiyot. Alisher Navoiy ijodiy merosi.
37. Shayboniylar va ashtarxoniylar davrida Buxoro xonligi.
38. Mang'itlar sulolasi. Ijtimoiy-iqtisodiy hayot.
39. Buxoro amirligida madaniy hayot.
40. Buxoro amirligining ichki va tashqi munosabatlari.
41. Xiva xonligining tashkil topishi. Ijtimoiy-iqtisodiy tuzum.
42. Qo'ng'irotlar sulolasi davrida Xiva xonligi. Madaniy hayot.
43. Qo'qon xonligining tashkil topishi. Ijtimoiy-iqtisodiy tuzum.
44. Qo'qon xonligi madaniyati.
45. Xiva hamda Qo'qon xonligining ichki va tashqi aloqalari.
46. Rossiyaning Turkistonni bosib olishi va Turkistonda mustamlakachilik boshqaruvi tizimining vujudga keltirilishi.
47. Chor Rossiyasi hukmron doiralarining Turkistonda yuritgan mustamlakachilik siyosati: o'lka iqtisodiyotining chorizm manfaatlariga buysundirilishi.
48. Chorizmning aholini ko'chirish siyosati, uning asoratli oqibatlari.
49. Chor mustamlakachi ma'murlarning o'lka xalqlarining ma'naviy-madaniy hayotiga salbiy ta'siri. Turkistonni ruslashtirish siyosati.
50. XIX asr oxiri-XX asr boshlarida Turkistondagi ijtimoiy-siyosiy vaziyat. Jadidchilik harakatining yuzaga kelishi.

51. Turkiston jadidlari ilgari soʻrgan gʻoyalar, qarashlar va ularning ilgʻor, progressiv mazmun-mohiyati.
52. Jadidlarning oʻlka xalqlari orasida olib borgan madaniy-oqartuvchilik faoliyati.
53. Jadidlik namoyandalarining Turkistondagi demokratik va milliy istiqlolchilik harakatlariga oʻtkazgan muhim taʼsiri.
54. Turkiston muxtoriyati va uning fojiali taqdiri.
55. Fargʻona vodiysi — qurolli harakat markazlaridan biri. Bu yerdagi harakatlarning mohiyati, harakatlantiruvchi kuchlari.
56. Buxoro va Xorazmda sovet tuzumiga qarshi qurolli harakat.
57. 20-yillar oxirlarida sobiq shoʻrolar mamlakatida totalitar, maʼmuriy-buyruqbozlik tuzumining qaror topishi.
58. Qoʻmfirqa va sovet hokimiyatining Oʻzbekistonda yuritgan qatagʻon siyosati va uning respublika ijtimoiy, madaniy hayotiga asoratli taʼsiri.
59. Sovet hokimiyatining 20-30-yillarda Oʻzbekistonda oʻtkazgan industrilashtirish va dehqon xoʻjaliklarini jamoalashtirish siyosati va uning asoratli oqibatlari.
60. 50-80 yillarda Oʻzbekistonning iqtisodiy va maʼnaviy hayoti, inqirozli holatga tushish va uning sabablari.
61. Oʻzbekiston Respublikasining bozor munosabatlarini shakllantirishda oʻziga xos yoʻli.
62. Iqtisodiy islohotlar. Koʻp ukladli iqtisodiyot va mulkdorlar tabaqasining shakllanishi.
63. Bozor infratuzilmasining shakllanishi. Respublika iqtisodiyotidagi tarkibiy oʻzgarishlar.
64. Oʻzbekistonning kuchli ijtimoiy siyosati.
65. Gʻoya, mafkura tushunchalari.
66. Oʻzbekistonning milliy istiqlol gʻoyasi, uning mohiyati va tarixiy ildizlari.
67. Milliy mafkura, uning milliy istiqlol gʻoyasi bilan umumiyliigi va oʻziga xos tomonlari.
68. Milliy mafkuraning maqsadlari
69. Oʻzbekiston Respublikasining tinchliksevar tashqi siyosati asoslarining yaratilishi, uning tamoyillari.
70. Oʻzbekistonning jahon hamjamiyatiga qoʻshilishi va xalqaro nufuzining ortib borishi.

**OLIY VA O'RTA MAXSUS TA'LIM VAZIRLIGI
TOSHKENT DAVLAT SHARQSHUNOSLIK INSTITUTI
“MARKAZIY OSIYO XALQLARI TARIXI” KAFEDRASI**

**O'ZBEKISTON TARIXI
FANIDAN TARQATMA MATERIALLAR VA TAQDIMOT
MATERIALLARI (DISKDA ILOVA QILINADI)**

TOSHKENT- 2015

**OLIY VA O'RTA MAXSUS TA'LIM VAZIRLIGI
TOSHKENT DAVLAT SHARQSHUNOSLIK INSTITUTI
“MARKAZIY OSIYO XALQLARI TARIXI” KAFEDRASI**

**O'ZBEKISTON TARIXI
FANIDAN MUSTAQIL ISH TURLARI VA MAVZULARI**

TOSHKENT- 2015

433

MUSTAQIL ISH TURLARI VA MAVZULARI

12. I.A.Karimovning “Tarixiy xotirasiz kelajak yo‘q” asari.
13. Turkiy xalqlarning kelib chiqishi, tarqalishi va hozirgi zamon.
14. Renessans davrida fan va madaniyatning yuksalishi.
15. Jaloliddin Manguberdi – vatanparvar siymo.
16. Temur tuzuklari.
17. Turkiston xalqlarining chorizm mustamlakachilik zulmiga qarshi milliy-ozodlik harakati.
18. Ikkinchi jahon urushi yillarida o‘zbek xalqining fashizm ustidan qozonilgan g‘alabaga qo‘shgan hissasi.
19. O‘zbekistonda huquqiy-demokratik davlat va fuqarolik jamiyati asoslarining barpo etilishi.
20. Mustaqillik yillarida O‘zbekistonning iqtisodiy taraqqiyoti.
21. Mustaqillik yillarida O‘zbekistonning ma’naviy-madaniy taraqqiyoti.
22. O‘zbekistonning milliy g‘oyasi.

1. I.A.Karimovning «Tarixiy xotirasiz kelajak yo‘q» asari

Insonning o‘zligini anglash Vatani tarixi, tili, madaniyati va qadriyatlarini bilishdan boshlanishi. Tarix saboqlari. Inson tafakkurini oshirish, uni xushyorlikka o‘rgatish zaruriyati. Tarixdan judo bo‘lgan kishi manqurtdir. Komil insonni tarbiyalashda tarix fanining ahamiyati. Ma’rifat jamiyat taraqqiyotining asosi, uni halokatdan qutqaruvchi kuch ekanligi. Tarix - xalq ma’naviyatining asosidir. O‘z tarixini bilgan va undan ruhiy qudrat olgan millatni yengib bo‘lmasligi.

2. Turkiy xalqlarning kelib chiqishi, tarqalishi va hozirgi zamon

Turkiy xalqlarning kelib chiqishi haqida qarashlar. Turkiy qatlamning Turon zaminida azaliy etnos ekanligi. Turkiy elatlarga doir yozma ma’lumotlar (O‘rxun-Enasoy, Ko‘k-turk, Kultegin, Issiq va boshqa yozuvlar). Turk xoqonligining vujudga kelishi. Turkiy elatlarning Kavkaz, Volga bo‘ylari va boshqa mintaqalarga yoyilishi. O‘g‘uzlar, qarluqlar, qoraxoniylar davlatlari. Buyuk saljuqiylar davlati. Saljuqiylar tomonidan Kichik Osiyoni egallanishi.

Usmonli turk sulolasi. Turkiy tilli xalqlar va hozirgi zamon. Turkiy tilli davlatlar o‘rtasida o‘zaro hamkorlikning kuchayishi. Ularning umuminsoniyat taraqqiyotiga qo‘shayotgan hissalar. Bu jarayonda O‘zbekiston Respublikasi faoliyati.

3. Eftaliylar, Turk hoqonligi, arablar istilosi va hukmronligi davrida O‘rta Osiyo

Eftaliylar Turkiston mintaqasda yashab kelgan Turkiy qavmlardan ekanligi.

Eftalyalarning Kushonlar sulolasini yengib siyosiy hokimiyatni qo‘lga kiritishi. Eftalon. Eftaliylar sulolasining ichki va tashqi siyosati. Yerga egalik qilish munosa-batlari. Madaniyat, diniy e’tiqodlar. Mazdak harakati. Turk hoqonligi. Turk hoqonligi tomonidan O‘rta Osiyoning zabt etilishi. Uning ikki kismga bo‘linib ketishi. G‘arb hoqonligi.

Arab xalfaligi. Arab hukmdorining O'rta Osiyoni bosib olishi. Boshqarish tizimi. Soliq siyosati. Arablashtirish. Muqanna qo'zg'oloni.

Islom dinining O'rta Osiyoga yoyilishi. Qur'oni Karim. Hadislar. Shariat qonunlari va ahloq-odob. Islom dini ta'limotini rivojlantirishda Urta Osiyolik islomshunos olimlarning ulkan hissasi. Imom al-Buxoriy, at-Termiziy, imom al-Moturidiy.

4. Jaloliddin Manguberdi - vatanparvar siymo

XIII asr boshlarida xorazmshohlar davlatida ijtimoiy, siyosiy vaziyat. O'rta Osiyoga mo'g'ullar bosqini. Muhammad Xorazmshoh qo'shinlarining mag'lubiyati va uning sabablari. Jaloliddin Manguberdi. Uning boshchiligida Turon xalqlarining mo'g'ul bosqinchilariga qarshi mardonavor kurashlari. Jaloliddinning O'rta Osiyo, Eron va Kavkaz xalqlarining mo'g'ul bosqinchilariga qarshi birlashtirish uchun qilgan sa'y-harakatlari. Uning Kavkaz xalqlarini birlashtirish jarayonida yo'l qo'ygan xatolari. Jaloliddinning halokati. O'rta Osiyo xalqlarining bosqinchilarga qarshi kurashlarida Jaloliddinning tutgan o'rni. Jaloliddin tavalludining 800 yilligi, uning milliy qahramon sifatida qadrlanishi.

5. Temur tuzuklari

Temur tuzuklari davlat va jamiyatni idora qilishga doir qonun-qoidalar to'plami, shohlarning turmushi va axloq odob me'yorlarini belgilovchi risola sifatida. Asar ikki qismdan iborat. Birinchi qismida Amir Temurning davlat arbobi, sarkarda, fan va madaniyat homiysi, buyuk va murakkab shaxs sifatidagi faoliyati, xususan, hokimiyatni qo'lga kiritish, markazlashgan davlat qurish, ko'plab mamlakatlarga qilgan harbiy yurushlari bayon qilinadi. Ikkinchi qism Jahongir nomidan aytilgan vasiyat va pand-nasihatlardan iborat. Unda davlatni idora qilishda kimlarga tayanish, toju-taxt egalarining tuzumi, fe'l-atvorlari. Kishilarni lavozimlarga qo'yish, maosh belgilash, mamlakatni boshqarish tartibi, davlat arboblari va qo'shin boshliqlarining burch va vazifalari, amirlar va boshqa mansabdor shaxslarning davlat oldidagi xizmatlarini taqdirlash va boshqalar xususida fikr yuritiladi. Mavzuni yoritishda «Kuch — adolatdadir» iborasining talqiniga e'tibor bering.

6. Ikkinchi jahon urushi yillarida o'zbek xalqining fashizm ustidan qozonilgan g'alabaga qo'shgan hissasi

Mavzu ikkinchi jahon urushining kelib chiqish sabablarini ochib berish bilan boshlanadi. Fashizmning bosqinchilik, talonchilik va millatchilik qiyofasi ko'rsatiladi. Fashizmga qarshi kurashning dastlabki davrida Sovet hukumatining noshudligi, uning oqibatida SSSR tarkibida yashagan barcha xalqlar kabi o'zbek xalqining boshiga ham og'ir sinovlar tushganligi yoritiladi. Urush O'zbekistonda ijtimoiy-iqtisodiy ahvolni og'irlashtirib yuborganligi, xalq xo'jaligi totalitar tuzum hukmronligi ostida front talablariga moslashtirib qayta tuzganligi ochib beriladi. Frontda o'zbek xalqi farzandlari fidokorona jang qilganliklari ko'rsatiladi. Urush yillari Uzbekistonga 100dan oshiq sanoat korxonalari, minglab boshpanasiz oilalar, yetim-yesirlarni keltirib joylashtirilganligi, o'zbek xalqining ularga ko'rsatgan mehribonligi, insonparvarlik ko'magi yoritiladi.

7. O‘zbekistonda huquqiy demokratik davlat va fuqarolik jamiyati asoslarining shakllanishi.

O‘zbekistonda sovetlarga xos mustabid tizimdan yangi, milliy, huquqiy davlat hokimiyatiga o‘tilishi. Siyosiy islohotlar. Hokimiyat va ma‘muriy organlarda milliy, huquqiy, demokratik jamiyat qurish asoslarining yaratilishi. Oliy Majlisning ko‘p partiyaviylik asosida shakllanishi, uning tuzilishi, vazifalari va faoliyati. Mamlakatda prezidentlik boshqaruvi. Vazirlar Mahkamasining faoliyati. Qonun chiqaruvchi, ijro etuvchi va sud hokimiyati tarmoqlari. Matbuot organlari 4-hokimiyat sifatida. Mahalliy hokimiyat organlari va ularning faoliyati. Mahalliy o‘z-o‘zini boshqarishning tashkil etilishi. Mamlakatda ko‘ppartiyaviylikning qaror topishi va uning ahamiyati. Demokratik jamiyatga xos saylov tizimining yaratilishi.

8. O‘zbekistonning milliy istiqlol g‘oyasi

Mustaqillik yillarida ma‘naviy hayot, ma‘naviy qadriyatlarning tiklanishi. Ma‘naviy me‘rosimizni tiklash borasidagi tadbirlar. Buyuk allomalar, ma‘rifatparvarlar asarlarining nashr etilishi. Amir Temur, Ulug‘bek va boshqa allomalarning tavalludlarini, Navro‘z, Hayit kunlarining nishonlanishi. Diniy qadriyatlarning tiklanishi.

Milliy g‘oya, milliy mafkuraning shakllanishi, maqsadlari. Uning xalqimiz an‘analari, urf-odatlarini, udumlari, ruhiyatiga asoslanib kishilarda mehr-oqibat, birodarlik, insof, sabr-toqat, vatanparvarlik, milliy g‘urur tuyg‘ularini shakllantirishdagi ahamiyati.

Milliy mafkura, «Ta‘lim to‘g‘risida»gi qonun va Kadrlar tayyorlash milliy dasturining barkamol avlodni tarbiyalashdagi ahamiyati. «Umid», «Ulug‘bek», "Ustoz", «Kamolot» jamg‘armalarining faoliyati. O‘zbekistonda fan, madaniyat va san‘atning rivojlanishi.

**OLIY VA O'RTA MAXSUS TA'LIM VAZIRLIGI
TOSHKENT DAVLAT SHARQSHUNOSLIK INSTITUTI
“MARKAZIY OSIYO XALQLARI TARIXI” KAFEDRASI**

**O'ZBEKISTON TARIXI
FANINI O'ZLASHTIRISH BO'YICHA MASLAHAT VA
TAVSIYALAR**

TOSHKENT- 2015

FANNI O‘ZLASHTIRISH BO‘YICHA MASLAHAT VA TAVSIYALAR

1. Barcha bajarilgan mustaqil ta’lim shakllarini kichik guruhlar, individual tarzda bahs-munozara, muhokama, savol-javob, diskussiya, konferensiya, shaklida ped.texnologiyalar (“Klaster”, “Bumerang”, “3 x 4”, “O‘yinli-rolli”, “Charxpalak” va b.) yordamida o‘tkazish samarali hisoblanadi.

2. Slayd-taqdimot, xarita- taqdimot shakllari himoya, muhokama, munozara, baxs tarzida o‘tkazilishi tavsiya etiladi. (individual va guruhlarda).

3. Referat,doklادلarning muhokamasi ilmiy-amaliy anjuman (konferensiya,kollokvium)tarzida o‘tkazilishi tavsiya etiladi. Mavzuga oid ko‘rgazmali ma’lumotlarni,shuningdek, fotoalbom shaklida to‘plab, ko‘rgazmali mustaqil ish himoyasi tarzida o‘tkazish mumkin (individual). Fan yakunida guruhlararo “Eng mukammal referat, doklad, slayd-taqdimot, xarita-taqdimot, fotoalbom” ko‘rik-tanlovini va ko‘rgazmasini tashkillashtirish, mualliflarini rag‘batlantirish ularni o‘qishi, ijodiy faoliyatini oshiradi, bilimga intilishini oshiradi.

4. O‘qituvchi talabalarga har bir mavzuga oid ilmiy adabiyotlar, qo‘llanmalar, darsliklar, qo‘shimcha adabiyotlar ro‘yxatini berishi lozim. Mustaqil ishlarni bajarish uchun yo‘nalish, reja, tarkibiy qismlari borasida maslahatlar berishi maqsadga muvofiqdir.

5. Talabalarning mustaqil ijodiy ishlarini bajarishda kutubxonalar, arxiv fondlari, kompyuter va axborot texnologiyalaridan (internet, Power Point, Microsoft Word dasturlari) unumli foydalanishga yo‘naltirish zarur.

6. Mustaqil ishlarni qaysi shaklda bo‘lmasin, tarkibiy qismlarini bergan holda texnik jihatlarini e’tiborga olib bajarishga harakat qilish ya’ni, mavzuning nomi, fan nomi, institut, tahsil olayotgan fakultet, yo‘nalish, guruhi, bosqichi, ism-sharifi, qabul qiluvchi o‘qituvchining ismi sharifi; mavzuning rejasi, tayanch iboralar; foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati (yakunida); matni, qo‘shimcha ma’lumot (xarita, jadval, foto-arxiv, surat) lari va xulosalar berilishi lozim.

7. Tayyorlangan mustaqil ishning hajmlari o‘rtacha darajada talab etilishi lozim. Masalan, referat, doklad o‘rtacha 8-10 bet; slayd-taqdimot o‘rtacha 15-20 ta slayddan iborat.

8. Tadqiq etilgan mavzuning har qanday shaklini og‘zaki taqdim etish, himoya qilib, mualliflar va shaxsiy fikr-xulosalarini asoslab berishda alohida e’tiborni nutqiga, harakatlariga, o‘zini to‘g‘ri tutishga, auditoriyani qiziqtirib mavzuga jalb eta olishiga, matnni o‘qib berib emas, tushuntirib, gapirib berishga, savollarni to‘g‘ri tushunib, aniq javob berishga,to‘g‘ri savol bera olishga qaratish lozim.

**OLIY VA O'RTA MAXSUS TA'LIM VAZIRLIGI
TOSHKENT DAVLAT SHARQSHUNOSLIK INSTITUTI
“MARKAZIY OSIYO XALQLARI TARIXI” KAFEDRASI**

**O'ZBEKISTON TARIXI
FANIDA FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI**

TOSHKENT- 2015

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. Каримов И.А. Ўзбекистон: миллий истиқлол, иқтисод, сиёсат, мафкура. 1-ж.. Т.: Ўзбекистон, 1996.
2. Каримов И.А. Ўзбекистон XXI аср бўсағасида: хавфсизликка таҳдид, барқарорлик шартлари ва тараққиёт кафолатлари. Т.: Ўзбекистон, 1997.
3. Каримов И.А. Тарихий хотирасиз келажак йўқ. Т.: Шарқ, 1998.
4. Каримов И.А. Жамиятимиз мафкураси халқни-халқ миллатни-миллат қилишга хизмат этсин. Т.: Ўзбекистон, 1998
2. Каримов И.А. Озод ва обод Ватан, эркин ва фаровон турмуш-пировард мақсадимиз.-Т.:Ўзбекистон, 2000
3. Абу Тоҳирхўжа: Самария; Наршахий: Бухоро тарихи; Баёний; Шажараи Хоразмшоҳий; Ибрат: Фарғона тарихи. Т.: Мерос, 1991.
4. Абулғозий.Шажараи Турк. Т.: Чўлпон, 1992. 21 Абулқосим Фирдавсий. Шоҳнома. Уч жилдлик. Т.: Ғафур Ғулом, 1984.
5. Абу Наср Форобий. Фозил одамлар шаҳри. Т., 1993.
6. Абу Райхон Беруний. Қадимги халқлардан қолган ёдгорликлар. Танланган асарлар. 1 жилд. Т.: Фан, 1968.
7. Азамат Зиё. Ўзбек давлатчилиги тарихи.-Т.: Шарқ, 2000.
8. Амир Темур Кўрагон. Зафар йўли. Т.: Нур, 1992.
9. Асқаров А. Энг қадимий шаҳар. — Т., "Маънавият", 2001.
10. Аҳмедов Б. Соҳибқирон Темур (хаёти ва ижтимоий-сиёсий фаолияти). Т., 1996.
11. Буниёдов З. Ануштегин Хорезмшоҳлар давлати (1097-1231)-. Т.: Ғафур Ғулом, 1998.
12. Бухоро тарихи. Т.: Фан, 1976.
13. Жабборов И. Ўзбек халқи этнографияси. Т.: Ўқитувчи, 1994.
14. Жўраев Н., Файзуллаев Т., Усмонов Қ. Ўзбекистон тарихи. Миллий истиқлол даври. Т.: Шарқ, 1998.
15. Зиёев Ҳ. Туркистонда Россия тажовузи ва ҳукмронлигига қарши кураш. Т.: Шарқ, 1998.
16. Зиёев Ҳ. Ўзбекистон мустақиллиги учун курашларнинг тарихи — Т., 2001 й.
17. Murtazayeva R.H. va b. O‘zbekiston tarixi (Ma’ruzalar matni).-Т.,2000.
18. Rtveladze E.V., Saidov A.X., Abdullayev Ye.V. Qadimgi O‘zbekiston sivilizatsiyasi: davlatchilik va huquq tarixidan lavhalar. Т., "Adolat", 2001.
19. Sagdullayev A. Qadimgi O‘zbekiston ilk yozma manbalarida. -Т.: Universitet, 1996.
20. Темур тузуклари. Т., «Ғафур Ғулом», 1991.
21. Файзиев Т. Темурий маликалар. Т., 1994.
22. Ўзбекистон Республикаси Конституцияси. Т., «Ўзбекистон», 1992.
23. O‘zbekiston yangi tarixi. 1-kitob. Turkiston chor Rossiyasi mustamlakachiligi davrida. Т., "Sharq. 2000.

24. O‘zbekistonning yangi tarixi. 2-kitob. O‘zbekiston sovet mustamlakachiligi davrida. T. "Sharq". 2000.
25. O‘zbekistonning yangi tarixi. 3-kitob. Mustaqil O‘zbekiston tarixi. T., "Sharq". 2000.
26. Ўлмас обидалар. М.Исҳоқов ва муаллифлар гуруҳи. Т., Фан, 1989.
27. G‘ulomov S, Salimov O., Usmonov Q, G‘aniev D. Asrlarga teng yillar. T. 2001.
28. Ҳасан Ато Абуший. Туркий қавмлар тарихи. Т., «Чўлпон», 1993.

Qo‘shimcha:

1. Алиев А. Маҳмудхўжа Бехбудий. Т.: Ёзувчи, 1994.
2. Амир Олимхон. Бухоро халқининг ҳасрати тарихи. Т.: Фан, 1991.
1. Аҳмедов А. Улуғбек Муҳаммад Тарағай. Т., 1994.
2. Аҳмедов Б. Ўзбек улуси. Т.: Нур, 1992.
3. Буюк сиймолар, алломалар. Т.: Мерос (уч китоб), 1995, 1996, 1998.
4. Ватан туйғуси. Т.: Ўзбекистон, 1996.
5. Жўракулов О. Қашқадарё манғитлари. Т.: Фан, 1994.
6. Ибн Арабшоҳ. Амир Темур тарихи. Икки жилдлик. Т.: Меҳнат, 1992.
7. Иброҳим Карим. Мадаминбек. Т.: Ёзувчи, 1993.
8. Иброҳимов Н. Ибн Батутта ва унинг Ўрта Осиё бўйлаб саёҳати. -Т., 1991.
9. Исҳоқов М. Сўғдиёна тарих чорраҳасида. -Т.: Фан, 1990.
10. Исҳоқов М. Унитилган подшоликдан хатлар. Т.: Фан, 1992.
11. Исҳоқов М. ва б. Қадимги ёзма ёдгорликлар Т.: Ёзувчи, 2000.
12. Йўлдошев Н. Баҳовуддин Нақшбанд. -Бухоро, 1993.
13. Кабиров Ж., Сагдуллаев А. Ўрта Осиё археологияси. -Т.: Ўқитувчи, 1990.
14. Мақкам Асқар. Авесто. «Шарқ». Т.: 2001.
15. Маҳмудов М. Қатағон қурбонлари. -Т.: Ўзбекистон, 1991.
16. Маҳмуд Қошғарий. Девону луғотит-турк. Уч жилдлик. -Т.: Фан, 1960-1963.
17. Мирзо Улуғбек. Тўрт улус тарихи. -Т.: Чўлпон, 1994.

**OLIY VA O'RTA MAXSUS TA'LIM VAZIRLIGI
TOSHKENT DAVLAT SHARQSHUNOSLIK INSTITUTI
“MARKAZIY OSIYO XALQLARI TARIXI” KAFEDRASI**

**O'ZBEKISTON TARIXI
FANI BO'YICHA XORIJIY ADABIYOTLAR**

TOSHKENT- 2015

XORIJIY ADABIYOTLAR

1. Смирнова О.И., Сводный каталог согдийских монет. Бронза, М., 1981.
2. История Казахстана и Центральной Азии. Алматы, 2001.
3. Baymirza Hayit. Basmatschi. Nationaler Kampf Turkestans in den Jahren 1917 bis 1934. Köln, Dreisam-Verlag. 1993.
4. Kolin, Simpson. Take Me To Russia, and Central Asian republics of the soviet union. 1970
5. Peter, Roudik. The History of the Central Asian Republics. 2007.
6. Fitzpatrick, S. Education and Social Mobility in the Soviet Union 1921—1934. Cambridge University Press, 2002
7. Fitzpatrick, S. The Cultural Front: Power and Culture in Revolutionary Russia. Cornell University Press, 1992.
8. История Узбекистана. Т. (X\T-первая половина XIX века). Коллектив авторов. Т., "Фан" 1993
9. Де Клавихо. Самарқанддаги Амир Темур саройига саёҳат кундалиги. //Санъат. -1989. -№9.
10. Вамбери Херман. Бухоро ёки Мовароуннахр тарихи. Т., 1990.
11. Заки Валидий. Ўзбек уруғлари. Т., 1992.
12. Валихўжаев Б. Хўжа Ахрор тарихи. Т.: Ёзувчи, 1994.

**OLIY VA O'RTA MAXSUS TA'LIM VAZIRLIGI
TOSHKENT DAVLAT SHARQSHUNOSLIK INSTITUTI
“MARKAZIY OSIYO XALQLARI TARIXI” KAFEDRASI**

**O'ZBEKISTON TARIXI
FANI BO'YICHA GLOSSARIY/LUG'AT**

TOSHKENT- 2015

GLOSSARIY

“Avesto” – forsiy va turkiy tillar lahjalarida so‘zlashuvchi xalqlarning eng qadimgi tarixi va madaniyati haqida yozma ma’lumotlar beruvchi din – zardushtiylarning muqaddas kitobi

Axuramazda – zardushtiylik dinining bosh xudosi, ezgulik xudosi, insonga doimo yahshilikni ravo ko‘ruvchi shohiy kuch.

Andronovo madaniyati - miloddan avvalgi II ming yillik davomida Janubiy Sibir’ va Qozog‘iston dashtlarida, Yeniseydan tortib to O‘rol daryosigacha bo‘lgan hududlarda keng tarqalgan bronza davrining chorvador qabilalar madaniyati.

Amirobod madaniyati – Amudaryoning quyi havzasida miloddan avvalgi X – VII asrlarda daydi chorvachilik turmush tarzidan o‘troq dehqonchilik xo‘jaligiga o‘tib borayotgan qabilalar madaniyati.

Afrosiyob – Samarqandning eng qadimgi qismi.

Ar‘yanem Vaychax – Zardushtiylar payg‘ambari Zardushtaning vatani.

Animizm – hayvon ruhlariga ishonish demakdir.

Ark – podshoh qasri.

Bantak – qula va cho‘rila: erkakalar

Baqtriya – geografik hudud.

So‘g‘d – So‘g‘diyona, ya‘ni hozirgi Samarqand, Navoiy, Buxoro va Qashqadaryo viloyatlari hududi.

Sastar – hukmdor, hokim.

So‘g‘diyona – geografik hudud. So‘g‘diyona yurtiga Zarafshon va Qashqadaryo vohalari chegarasidagi hududlar kirgan. Aholisi – so‘g‘diylar.

Saklar – ahamoniy podsholarining qoya toshlarga yozib qoldirgan kitoblarida O‘rta Osiyoning ko‘chmanchi chorvador aholisi shunday nom bilan yuritilgan.

Selung‘ur – qadimgi tosh (poleolit) davrining ashel’ bosqichiga oid arxeologik yodgorlik.

Spitamen (forscha Spitoma) – miloddan avvalgi 329 – 328 yillarda Iskandar Zulqarnayn qo‘shinlariga qarshi O‘rta Osiyoliklar xalqlarni jangga yetkazilgan milliy xalq qahramoni.

Sarazm madaniyati – Zarafshon vohasining Tojikistonga tegishli Sarazm qishlog‘idan topib o‘rganilgan eneolit davri qabilalarining madaniyati.

Sopollitepa – bundan 3,5 – 4 ming yil avval Janubiy O‘zbekistonda yashagan bobodehqonlarning makoni sifatida tarkib topgan yodgorlik.

Dax‘yu – viloyat, yirik okrug, yirik hududiy birlik.

Dax‘yu sasti – hukmdor, konfederatsiya tipidagi davlat boshlig‘i.

Davan - geografik hudud. Xitoyliklar tushunchasida Farg‘ona vodiysi.

Eftalitlar – O‘rta Osiyoning shimoli – sharqida Movaraunnahrning ichki viloyatlariga kirib kelib, V asrda davlat barpo etgan qabila ittifoqi.

Ellinlashtirish – Sharqda yunon madaniyatining yoyilish jarayoni, aralash madaniyatining – yunon va mahalliy sharq madaniyatining tashkil topish jarayoni.

Eneolit (lotincha “eneus” – “mis” va yunoncha “litos” – “tosh” so‘zlaridan) – mis – tosh asri.

Fetishizm (fr.fetich – tumor soʻzidan olingan) – jonsiz predmetlarga eʼtiqod qilishni anglatadi.

Gava – Soʻgʻdiyoning bir tomoni.

Vara, vara – choy atrofi mudofa devorlari bilan mustahkamlangan qalʼa – qoʻrgʻon.

Vis – urugʻ, bir urugʻ joylashgan qishloq.

Vispati – urugʻ boshligʻi.

Vrazana – bir qishloqda joylashgan bir necha urugʻlar uyushmasi.

Kaltaminor madaniyati – Amudaryoning quyi havzasida yangi tosh (neolit) davrida daryo oʻzanlari va koʻl yoqalarida makon topib, ovchilik va baliqchilik bilan shugʻullangan qabilalar madaniyati.

Kashavarz – ziroatkorlar

Korikor – xizmatkorlar

Kadivar – mute qoʻshchilar

Mezolit (“mezos” – “oʻrta”) – oʻrta tosh asri;

Migratsiya – xalqlarning koʻchishi, siljishi.

Marokanda – Samarqandning yunoncha nomi.

Mouru – Margʻiyona, yaʼni Janubiy Oʻzbekiston, Janubi – Gʻarbiy Tojikiston va Shimoliy Afgʻoniston hududlari.

Neolit (“neos” – “yangi”) – yangi tosh asri;

Nisaya – Niso, Ashgabat yaqinidagi qadimgi shahar, Parfiya davlatining poytaxti.

Nmana – oila, nmanapata – oila boshligʻi; agar u ayol boshligʻi ayol boʻlsa, nmanapatna deb atalgan.

Nukleus – lotincha nukleus – yadro, tosh oʻzak demakdir.

Naf – ilk oʻrta asrlarda shahar va qishloq aholisi.

Ozod – mulkdorlar.

Ozodkor – shahar hunarmandlari

Poleolit (yunoncha “paleos” “qadimgi” va “litos” – “tosh” soʻzlaridan) – Qadimgi tosh asri;

Parfiya – geografik hudud. Turkmanistonning Ashgabat viloyati va unga yaqin boʻlgan Shimoli – Sharqiy Eron erlari qaragan. Aholisi – parfiyliklar.

Qoʻlbuloq – qadimgi tosh (poleolit) davridagi oid arxeologik yodgorlik.

Rabot – atrofi devor bilan oʻralmagan istehkomsiz mavzalar.

Satraplik – ahamoniylar, salavkiylar, Parfiya va sosoniylar davlatlaridagi maʼmuriy – hududiy tuzilma.

Totemizm – ibtidoiy jamoa odamlari totemlarga, hayvon va oʻsimliklarga sigʻinishgan

Tozabogʻyob madaniyati – miloddan avvalgi II ming yillikning oʻrtalarida Amudaryoning quyi havzasiga Qozogʻiston choʻllaridan oʻz podasini orqasidan ergashtirib kelib qolgan chorvador qabilalar madaniyati.

Ustrushona – ilk oʻrta asrlarda hozirgi Jizzax va Xoʻjand viloyatlariga tegishli hududlar shu nom ostida tushunilgan.

Xaoma – zardushtiylik dinida muqaddas ichimlik. U zardushtiylik dinining ibodathonalari qoshida mahsus o'simliklardan tayyorlangan va ibodat kunlari ichilgan.

Yettisuv – Turkiston general – gubernatorligiga qarashli Balxash, Sassiqlik, Olako'l, Jungariya Olotovi va Shimoliy Tyanshan oralig'ida joylashgan tarixiy viloyat.

Shahriston – ichki shahar.

Shosh - geografik hudud. Sirdaryoning o'rta havzasi, hozirgi Toshkent viloyati va Janubiy Qozog'iston yerlari.

Yu – chjilar – toxarlarning Xitoycha nomi.

Joytun madaniyati – Kopetdag etaklarida, Qoraqum cho'lida yangi tosh (neolit) davrida ilk dehqonchilik bilan shug'ullangan qabilalar madaniyati.

Zamonbobo – Buxoro viloyati Qorako'l tumanida Zarafshonning qurib borayotgan o'zani Gurdush yo'lida tashkil topgan ko'l.

Zaratushtra – zardushtiylik dinining bosh islohotchisi, tarixiy shahs. Dariy tilida ushtra – tuyay, zarat – kekcha sariy tuyay ma'nosida. Zardushtra – tuyachiilar avlodidan degan ma'noni bildiradi.

**OLIY VA O'RTA MAXSUS TA'LIM VAZIRLIGI
TOSHKENT DAVLAT SHARQSHUNOSLIK INSTITUTI
“MARKAZIY OSIYO XALQLARI TARIXI” KAFEDRASI**

**O'ZBEKISTON TARIXI
FANI BO'YICHA O'QUV-USLUBIY MAJMUANING MUALLIFI
HAQIDA MA'LUMOT**

TOSHKENT- 2015

MUALLIFLAR HAQIDA MA'LUMOT

Haydarov Izzatilla Mahmutaliyevich

Haydarov Izzatilla Mahmutaliyevich 1975-yil 30-dekabrda Namangan viloyati Chust tumanida tug'ilgan. 1997-2001 yillarda O'zbekiston Milliy universiteti tarix fakultetida (sirtqi) imtiyozli diplomga o'qigan (diplom raqami V № 006921) (bakalavr darajasi). Ixtisosligi – tarix.

2001-2003 yillarda O'zbekiston Milliy universitetining tarix fakultetida (kunduzgi) tahsil olgan (diplom raqami M № 010434) (magistr darajasi) Ixtisosligi – O'zbekiston tarixi.

2003-2006 yillarda O'zbekiston Milliy universiteti kunduzgi bo'lim aspiranturasida o'qib, 2007 yili may oyida “O'zbekistonda Iqtisodiy Kengashlar faoliyati (1917-1934 yillar)” mavzusidagi nomzodlik dissertatsiyasini himoya qilgan (diplom raqami № 010304).

2008-2010 yillar mobaynida Toshkent davlat yuridik instituti “Ijtimoiy-gumanitar fanlar” kaferdrasida katta o'qituvchi bo'lib ishladi.

2011-2013 yillar mobaynida O'zbekiston Milliy universitetida katta ilmiy xodim izlanuvchi sifatida faoliyat olib bordi va “Sovet ittifoqining yagona xalq xo'jaligi kompleksida O'zbekistonga ajratilgan o'rin: ziddiyat va muammolar (1945-1991 yillar)” mazsidagi doktorlik dissertatsiyasi ustida tadqiqot olib borgan. Hozir tadqiqot yakunlanish sifatida himoya arafasida.

U tarix fanlari nomzodi, katta o'qituvchi. 2014 yil fevral oyidan Toshkent davlat sharqshunoslik instituti “Markaziy Osiyo xalqlari tarixi” kafedراسi katta o'qituvchisi sifatida ish boshladi. 2015 yilning fevral oyidan Toshkent davlat sharqshunoslik instituti “Markaziy Osiyo xalqlari tarixi” kafedراسi mudiri (v.b.) sanaladi.

Haydarov I.M. 40 dan ortiq ilmiy maqolalar va bir necha o'quv va o'quv uslubiy qo'llanmalar hamda 1 ta monografiya muallifi.

U 2014 yildan Jahon siyosati, tarix va falsafa fakulteti dekanining ilmiy ishlar bo'yicha o'rinbosari sifatida ham faoliyat olib bormoqda. Shuningdek 2015 yilda “Markaziy Osiyo xalqlari tarixi” kafedراسi tomonidan qator yillar davomida an'anaviy tarzda o'tkazib kelinayotgan “Tarixiy manbashunoslik, tarixnavislik, tarix tadqiqoti metodlari va metadologiyasining dolzarb masalalari” mavzuidagi Respublika VII ilmiy-nazariy konfirensiyasining tashkil etish o'tkazishda bevosita mas'ul bo'ldi.

I.M.Haydarov iqtidorli talabalar bilan muntazam ish olib boradi. Uning rahbarligida 1 nafar magistr tadqiqot ishini amalga oshirmoqda. Boshqa iqtidorli

deb topilgani shogirdlarining maqolalari turli anjumanlar to'plamlarida nashr etib borilmoqda.

Haydarov Izzatilla institutning iste'dodli, shu bilan bir qatorda, tajribali, yangi pedagogik texnologiyalarni amalda qo'llaydigan novator o'qituvchilardan hisoblanadi. U o'z vazifalarini yuksak mas'uliyat hissi bilan bajaradi, hamkasblari va talabalar orasida o'zining kamtarligi, yaxshi xulq-atvori bilan katta obro'-e'tibor qozongan. Institut miqyosida o'tkaziladigan barcha ilmiy va amaliy tadbirlarda faol ishtirokchi.

Karimov Nodir Rahmonqulovich

Karimov Nodir Rahmonqulovich 1990 yil 22 aprelda Surxondaryo viloyati, Uzun tuman, Jonchekka q/x "Bog'ishamol" mahallasida tug'ilgan. 1997 yil Uzun tumanidagi 22 sonli o'rta maktabning birinchi sinfiga qabul qilinib, 2008 yil 11 yillik ta'limni o'sha maktabda yakunlagan. Karimov Nodir 2009-2013 yillarda Toshkent davlat sharqshunoslik institutida tarix (Markaziy Osiyo xalqlari tarixi) yo'nalishi bo'yicha bakalavriat bosqichini tamomlagan. 2013-2015yillarda ushbu institutning "Jahon siyosati, tarix va falsafa" fakulteti "Tarixshunoslik va tarixiy tadqiqot metodlari" 5A-120304 mutaxassisligi magistraturasida tahsil olgan. Bakalavr bosqichida egallagan ingliz, arab, rus tillari uni bugungi kun talablari asosida shakllangan kadrligini ko'rsatib, ko'plab ilmiy konferensiyalarda o'zining ilmiy maqolalari bilan qatnashgan, 10 dan ortiq ilmiy maqolalar muallifi. Uning "Musavvir Moniy alifbosining ba'zi sirlari", "Buyuk ipak yo'li bo'ylab alifboli yozuvlarning tarqalishi", "Alifboli yozuvlarning kelib chiqishi haqida qisqacha ma'lumot", "Yozuvlar – tarixda asosiy manba" kabi ilmiy maqolalari nashriyotlarda e'lon qilingan. "The developing stages of writing" maqolasi chet elda nashrdan chiqqan. Hozirgi kunda Karimov N.R. ToshDSHI "Markaziy Osiyo xalqlari tarixi" kafedrasida O'zbekiston tarixi fanidan dars bermoqda.

MUNDARIJA

ANNOTASIYA.....	3
KIRISH.....	4
FANNING ME'YORIY HUJJATLARI	6
O'QUV DASTUR.....	7
O'QUV ISHCHI DASTUR.....	30
FANNING TAYANCH KOSPEKTI.....	85
SEMINAR MASHG'ULOTLARI UCHUN TOPSHIRIQLAR TO'PLAMI	263
O'QUV MATERIALLARI.....	267
TA'LIM TEXNOLOGIYALARI.....	268
TALABALAR BILIMINI BAHOLASH MEZONI.....	399
REFERATLAR VA KURS ISHLARI MAVZULARI.....	404
FANNING NAZORAT TURLARI UCHUN TAYYORLANGAN TOPSHIRIQLAR VARIANTI.....	407
TEST SAVOLLARI	413
UMUMIY SAVOLLAR	418
TARQATMA VA TAQDIMOT MATERIALLARI.....	421
MUSTAQIL ISH TURLARI VA MAVZULARI.....	422
FANNI O'ZLASHTIRISH BO'YICHA MASLAHAT VA TAVSIYALAR ...	425
FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI.....	426
XORIJIY ADABIYOTLAR	428
GLOSSARIY.....	429
MUALLIF HAQIDA MA'LUMOT.....	432
MUNDARIJA.....	434

QAYDLAR UCHUN